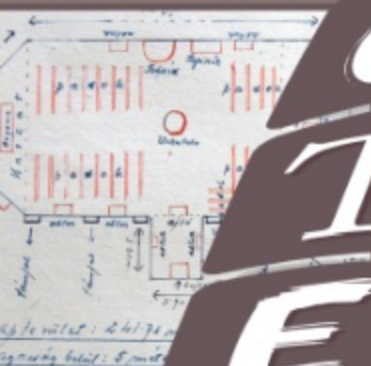

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

CERTAMENX.

IRODALOM-, KÖNYVTÁR-, NYELVÉSZET-
ÉS FORDÍTÁSTUDOMÁNY
TÖRTÉNELEM, MŰVÉSZETTÖRTÉNET

2023

CERTAMEN X.

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

Szerkesztette
EGYED Emese, PAKÓ László, WEISZ Attila

Kolozsvár, 2023

A kötet megjelenését támogatták:

Szerkesztette: Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila
A Misszió, szentség, megtelepedés-tömb szerkesztésében közreműködött:
Lupescu Makó Mária

© Szerzők, 2023

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2023

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

A tanulmányok szövegét korrektúrázta: András Zselyke
Tördelőszerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

DOI: 10.51384/cert-10
ISSN 2393 – 4328

TARTALOM

Bevezető	9
Introduction	
Introducere	

I. IRODALOM-, KÖNYVTÁR-, NYELVÉSZET- ÉS FORDÍTÁSTUDOMÁNY

FARMATI Anna

Egyénített olvasmányok a 16. századi Erdélyben. A Székelyudvarhelyi kódex első három szövegéről	15
Personalized Lectures in the 16 th Century Transylvania	
Lecturi individualizate în Transilvania secolului al XVI-lea	

LUFFY Katalin

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár régi magyar könyvvállományának készülő katalógusáról	29
On the Upcoming Catalogue of Old Hungarian Books from the Collections of the Transylvanian Museum Society and the University Library of Cluj	
Despre catalogul în lucru al cărții vechi maghiare din fondurile Societății Muzeului Ardelean și Bibliotecii Universitare din Cluj	

TAMÁSNÉ SZABÓ Csilla

Rozsnyai Irénke, a magánlírát művelő autonóm szerző	55
Irénke Rozsnyai, the Autonomous Folk Poet	
Irénke Rozsnyai, poet popular autonom	

SZAJBÉLY Mihály

Szinnyei, a gondos, Jókai, a pontatlan. Gondolatfutamok Esterházytól az élclapokon át Miss Maryig	91
Szinnyei, the Accurate One, Jókai, the Inaccurate One. Races of Thoughts from Esterhazy via the Satirical Press to Miss Mary	
Szinnyei, cel punctual, Jókai, cel inexact. Curse de idei de la Esterházy prin presa satirică până la Miss Mary	

ALBU-BALOGH Andrea

Európai szem és erdélyi lélek, avagy az erdélyiségkérdés Karácsony Benő műveiben.....	111
European Eyes and Transylvanian Soul, or the Question of the Transylvaniam in the Works of Benő Karácsony	
Privire europeană și suflet ardelean, sau problematica transilvanismului literar în lucrările lui Benő Karácsony	

SZENKOVICS Enikő

Franz Hodjak esete az <i>Echinocszal</i> . A háromnyelvű lap legtöbbet publikált német írója	129
--	-----

The Case of Franz Hodjak with *The Echinox*. The Most Published German Author of the Trilingual Magazine
Cazul lui Franz Hodjak cu revista *Echinox*. Autorul german cu cele mai multe publicații în această revistă trilingvă

TAPODI ZSUZSA–PIELDNER Judit

„Befogad és kitaszít a világ.” A sajjáttól az egyetemesig Tompa Andrea *Haza* című regényében 145
“Welcomed Gladly, and Spurned by Everyone”. From the Private to the Universal in Andrea Tompa’s *Home*
„Primit frumos, zgonit de ficare”. De la personal la universal în romanul *Acasă* de Andrea Tompa

DOMOKOS Johanna

Multiple Interpretations Due to Zero Type Code-Switching..... 163
Nullatípusú kódváltásból eredő értelmezési lehetőségek
Posibilități de interpretare rezultate din comutarea codului de tip zero

II. TÖRTÉNELEM

Miszió, szentség, megtelepedés.

A 800 éves magyar Domonkos-rendtartomány a középkorban

DEÁK Hedvig

Praedicator gratiae. Források Szent Domonkos életéről 175
Praedicator gratiae. Sources on the Life of Saint Dominic
Praedicator gratiae. Surse privind viața Sfântului Dominic

FARMATI Anna

A Domonkos-kódex exemplumai – műfajkeveredés, képszerkezet..... 191
Exempla of the Dominican Codex – Genre Mixing, Image Structure
Modele (pilde) din Codicele Dominican – amestec de genuri, structură de imagine

Marie-Madeleine de CEVINS

A Domonkos-rend konfraternitásáról a középkori Magyarországon 201
About the Spiritual Confraternity of the Dominican Order in Medieval Hungary
Despre confraternitatea Ordinului dominican din Ungaria medievală

F. ROMHÁNYI Beatrix

A kun püspökségtől a firenzei unióig, avagy a domonkos miszió változó keretei... 225
From the Cuman Bishopric to the Union of Florence, or the Changing Framework of the Dominican Mission
De la Episcopia Cumaniei la Uniunea de la Florența, ori cadrul schimbător al misiunii Ordinului dominican

ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs

A Domonkos-rend kolostorhálózata a középkori Magyarországon.
Történeti és topográfiai rekonstrukció 235

The Monastery Network of the Dominican Order in Medieval Hungary
 Rețeaua de mănăstiri a Ordinului dominican în Ungaria medievală

Intézmények, társadalom és művelődés a régi Erdélyben

W. Kovács András

A 15. századi erdélyi tartománygyűlésekről. I. (1416–1479).....253
 On the Transylvanian Provincial Assemblies of the 15th Century. I. (1416-1479)
 Despre adunările provinciale transilvănene din secolul al XV-lea. I. (1416-1479)

Szász Anikó

A mezővárosi előljárók feladatköreiből Erdély hét vármegyéjében (1540–1600) ...301
 On the Duties of the Town Magistrates in the Seven Transylvanian Counties (1540-1600)
 Despre atribuțiile autorităților din târgurile celor șapte comitate transilvănene (1540-1600)

PETNEHÁZI Gábor

„Ut tantus thesaurus ex tenebris in lucem hominum prodeat”.
 Szamosközy István és a *Rerum Ungaricarum libri* 321
 „Ut tantus thesaurus ex tenebris in lucem hominum prodeat”. István Szamosközy and the
Rerum Ungaricarum libri
 „Ut tantus thesaurus ex tenebris in lucem hominum prodeat”. István Szamosközy și
Rerum Ungaricarum libri

KASZA Péter

Egy felesleges Erdély-történet? Bethlen Farkas históriájának jelentőségéről 343
 A Redundant History of Transylvania? The Significance of Farkas Bethlen's History
 O inutilă istorie a Transilvaniei? Despre importanța *Istoriei* lui Wolfgang Bethlen

RESTÁS Attila

A főúri kegyes élet reprezentációja: Szentjóni Nagy István halotti prédikációi
 cegei Wass György és Wass Ágnes felett (1705) 357
 The Representation of the Devotional Life of Nobility: István Szentjóni Nagy's Funeral
 Sermons on György and Ágnes Wass de Țaga (1705)
 Reprezentarea vieții devoționale nobiliare. Predicile funerare ale lui István Szentjóni Nagy
 rostite la ceremoniile funerare ale lui György și Ágnes Wass de Țaga (1705)

SÜTŐ Kálmán Zsolt

Ítélet-végrehajtók és ítélet-végrehajtás Nagybányán a 17–18. században 387
 Executioners and Executions in Baia Mare (Nagybánya) in the 17th and 18th Centuries
 Călăii și executarea sentințelor în Baia Mare în secolele XVII-XVIII

III. MŰVÉSZETTÖRTÉNET

KÓNYA Anna

A medgyesi ún. Mária-torony kápolnájának falképtriptichonja 409
 The Wall Painting Triptych of the Chapel in the So-called “Tower of Mary” in Mediaș
 Tripticul mural al capelei din așa-numitul „Turn al Mariei” din Mediaș

SZATHMÁRI Edina

A kolozsvári Szent Mihály-templom 1867–1869 közötti helyreállítása és annak előzményei.....	421
The Restoration of St. Michael's Parish Church in Cluj between 1867-1869 and Former Interventions	
Restaurarea bisericii Sfântul Mihail din Cluj între anii 1867-1869 și intervențiile precedente	

Gy. DÁVID Gyula

Egyházi műemlék-összeírások Dél-Erdélyben. Műemléki adatlapok az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári levéltárában.....	441
Census of Church Monuments in Southern Transylvania	
Repertoriizarea monumentelor bisericesti din Transilvania de sud	

Rövidítésjegyzék.....	467
Abbreviations	
Abrevieri	

Képmelléklet.....	469
Illustrations	
Ilustrații	

BEVEZETŐ

Tizedik, jubileumi kötetéhez érkezett az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya által megjelentetett évkönyvjellegű könyvsorozat. 10 év – 266 tanulmány, új kutatási eredmények sokasága. Egyes tanulmányok azóta doktori disszertációvá, könyvvé bővültek, állandó szerzőink mellé újabbak jöttek.

Az itt közzétett írások, néhány kivétellel, 2021. november 20-án, illetve 27-én a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvény 20. fórumán, az EME I. Szakosztályának három szekciójában hangzottak el. Akárcsak egy évvel korábban, a koronavírus-járvány ezúttal sem tette lehetővé a személyes találkozást, mindenik rendezvényre videókonferencia formájában került sor. Munkánknak továbbra is a tudomány színvonalas művelése, az együttműködés formáinak keresése ad értelmet.

A könyv első részében irodalomtudományi, nyelvészeti-fordítástudományi tanulmányok olvashatók, illetőleg egy, folklórkutatást irodalompszichológiával ötvöző tanulmány. E tizedik kötetünkben angol nyelvű értekezés is helyet kapott, jelezve a tudományhoz való hozzáférés és a tudományos ismeretek terjesztése létező tendenciáit.

Egy szövegértelmező és egy könyvtártudományi jellegű munka nyitja a munkák sorát. Farmati Anna, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem adjunktusa a magyar kódexek sorából a Székelyudvarhelyi kódexet vizsgálja, amelyet mint egyszeri és mai olvasmányt retorikai, szövegtörténeti, intermedialis módszerekkel közelít meg. Luffy Katalin, a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár filológus könyvtárosa abba a munkába enged betekintést, amelynek célja katalógus készítése a régi magyar könyvállománynak az Egyetemi Könyvtárban fellelhető és az Erdélyi Múzeum-Egyesület régi könyvtárának szintén itt őrzött darabjairól, melléklete példázza az elkezdett munka komplexitását. A kéziratos és nyomtatott könyvek értelmezése után a kéziratoság mai változatának megszületését látjuk a nyelvhasználóra való koncentrállással: Tamásné Szabó Csilla, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nyelvész kutatója – folytatva andragógiát is gyakorlatba ültető, kalotaszegi tehetséggondozását – alkotói személyiségképet nyújt a szucsági Rozsnyai Irénke versszerzőről. A digitalizálás mai gyakorlatának előzményeit is láthatjuk: az időszaki sajtó (jelesül a napisajtó) mint az írói megszólalás új, kockázatos terepe és mint vitatér figyelhető meg Szajbély Mihálynak, a Szegedi Tudományegyetem professzorának működő, történeti sajtótérképet is felvillantó, a 19. század utolsó évtizedeire koncentrálló tanulmányában, amelyben Jókai Mór eredendően szépírói mivolta is megerősítést nyer. A prózáírás problematikájánál maradva, Karácsony Benő eredeti írói technikáiról tudunk meg többet, egyszersmind a tragikus sorsú író Erdély-szemléletének eredetiségére világít rá Albu-Balogh Andrea, a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem ta-

---

nára. A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai karának oktatói, Tapodi Zsuzsa professzor és Pieldner Judit docens folytatják – ezúttal közösen jegyzik – Tompa Andrea szépírói munkássága tanulmányozását *Haza* című kortárs regénye új értelmezésével. A műfordítás kulturális kapcsolatokkal összefüggő kérdéseit konkrét szövegeken vizsgálja Szenkovics Enikő műfordító irodalomtörténész (BBTE) és Domokos Johanna, aki a Károli Gáspár Református Egyetem habilitált docense, de a Bielefeldi Egyetemen is oktat, a BBTE Hungarológia Doktoriskolájában pedig témavezető. Az *Echinox* című kolozsvári egyetemi folyóirat (1968–) 1989 decembere előtti korszaka háromnyelvűségét társadalomtörténeti-ideológiai összefüggésben tárgyalja Szenkovics Enikő mikrohistorikusi alapossággal, Domokos Johanna angol nyelvű munkája az irodalmi mű által a poétikum közvetettségével megjelenő szituáció értelmezéseinek sokféleségét Inger-Mari Aikio számi költő verse példáján – különböző kultúrákból érkező egyetemi hallgatók olvasatait véve figyelembe.

A történelem szekció írásait tömörítő részek közül az első a 2021-ben 800 éves jubileumát ünneplő Magyar Domonkos Rendtartomány történetének különféle aspektusaival foglalkozik. A jubileumi megemlékezés szervezését Lupescu Makó Mária történész, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetének munkatársa vállalta magára, ő működött közre a tömb írásainak az összegyűjtése és a szerkesztése során is. Segítségét ezúttal is köszönjük! Az írások körképet nyújtanak a Domonkos-rendnek a Magyar Királyság történeti, vallási, gazdasági és művelődési életében betöltött szerepéről. Minthogy a prédikáló szerzetesek Erdély középkori egyházi életének is jellegzetes és meghatározó tényezői voltak, így történetük, működésük különböző aspektusainak felidézése, bemutatása érdekes színfoltot képvisel a kötet feldolgozott témái között. A második tömb írásai Erdély középkori, kora újkorai és újkorai történelme felé fordulnak, és új kutatási eredményeket villantanak fel a régió politika-, intézmény-, egyház-, művelődés- és társadalomtörténetéből. Egy írás a 15. századi erdélyi tartománygyűlésekről ad átfogó, a korábbi eredményeket kritikusan szemlélő bemutatást, egy másik pedig a 16. századi Erdély vármegyéiben fekvő mezővárosok elöljáróinak feladatköreiről szól. Egy-egy írás az erdélyi 16–17. századi történetírás két kiemelkedő alakjának, Gian Michele Brutónak és Bethlen Farkasnak történetírói tevékenységével foglalkozik, egy másik munka pedig a cegei Wass családban a 18. század elején elhangzott temetési prédikációk kapcsán szól a főúri kegyes élet reprezentációiról. Végül egy új, eddig szinte teljesen ismeretlen adatokban bővelkedő írásban a bűnözés és ítélet-végrehajtás kora újkorai nagybányai világról is eligazítást kapunk.

A kétévente megrendezésre kerülő művészettörténeti szekció 2021-es bő merítéséből jelen kötetben csupán két előadás jelenik meg írott formában is. Gy. Dávid Gyula építész, műemlékvédő az erdélyi (és azon belül is a dél-erdélyi) magyar vonatkozású egyházi műemlék-összeírások történetét villantja fel, amely hű tükre nemcsak

a különféle felekezetek áldozatos örökségvédő tevékenységének, hanem a 20. század drámai politikai és eszmei változásainak is. Szathmári Edina fiatal művészettörténész igazi embert próbáló feladatot vállalt fel a kolozsvári Szent Mihály-templom nemrég lezárult műemléki felújításának művészettörténeti dokumentálásával. Itt megjelenő írása ezen tapasztalatok, kutatások egy kis, de fontos szelete, mely a templom 19. századi átalakításait mutatja be, pontosan azokat, amelyek az épület mai megjelenéséhez meghatározó elemekkel járultak hozzá. E két íráshoz társul Kónya Anna erdélyi középkori ikonográfiai témát tárgyaló írása, amely a 2019-es tudományos konferencia során tartott előadásának írott változata, és a medgyesi Mária-torony kápolnája érdekes, falra festett oltárának Fájdalmas Szentháromság-ábrázolását elemzi.

A SZERKESZTŐK

EGYÉNÍTETT OLVASMÁNYOK
A 16. SZÁZADI ERDÉLYBEN.
A SZÉKELYUDVARHELYI KÓDEX
ELSŐ HÁROM SZÖVEGÉRŐL

Kulcsszavak: *Székelyudvarhelyi kódex; Nyújtódi András; díszítés; exemplum; olvasáskultúra*

A Székelyudvarhelyi kódexet értékes, reprezentatív tárgyként emlegetjük – természetesen ennek oka az is, hogy az erdélyi írásbeliség nem túl nagy számban fennmaradt emlékei között az egyik legértékesebb –, de valójában elég keveset tudunk róla, illetve talán jó lenne akár újraélvezhetővé, -olvashatóvá is tenni, hiszen a régi szövegekre is érvényes, hogy csak akkor élnek, ha olvassák is őket. A kis kódex a maga 6 szövegével arról is beszél, hogy kik hogyan és mit írtak-olvastak a 16. századi Erdélyben. Noha nagyon szűkszavúan és nyilván nem minden társadalmi rétegre kiterjedő módon, mégis megmutat valamit abból, amit ma olvasáskultúrának szoktunk nevezni. Az itt olvasható tanulmány¹ bevallott célja felhívni a figyelmet magára a kódex egészére, a címben megnevezett tematika azonban csak ennek első három szövegét érinti.

Mint általában minden kódexé, ennek a sorsa is viszontagságos volt. A Tövis és Székelyudvarhely közötti útrjáról keveset tudni, az 1944 utániról többet, és az krimibe illő.² Ma a lehető legjobb helyen van: a székelyudvarhelyi egykori Római Katolikus Főgimnázium, ma Tamási Áron Gimnázium őrzi. Ott talált rá 1876-ban Szabó Sámuel. Az első kiadása 1908-ban, a *Nyelvemléktár* sorozatban jelent meg,³ 1993-ban

---

* FARMATI Anna (1972), PhD, irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, BBTE-BTK Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár, anna.farmati@ubbcluj.ro

- 1 A tanulmány jelen változata két, konferencián elhangzott előadás nyomán jött létre: a példázatokról szóló rész illeti ezt a konferenciakötetet (2021. november 20.), a Judit könyvét kísérő díszítések és firkák bemutatására pedig 2022. január 20-án került sor a *Lelkiségtörténeti kutatások múltja, jelene és jövője* témájú, az ELKH-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségtudományi Kutatócsoport által rendezett műhelykonferencián, Budapesten.
- 2 OLÁH István: *A Székelyudvarhelyi kódex kalandos vándorlása*. Székelyhon 2017. jan. 13. <https://szekelyhon.ro/aktualis/udvarhelyszek/a-szekelyudvarhelyi-kodex-kalandos-vandorlasa#> (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 07.)
- 3 *Székelyudvarhelyi codex*. Közzéteszi KATONA Lajos. Bp., 1908 (Nyelvemléktár 15).

pedig hasonmás és betűhű átirat is készült róla (*Régi Magyar Kódexek* sorozat), még csak fekete-fehér mikrofilm alapján, nem túl jó minőségben.⁴ Mostani megközelítési szempontunkból fontos lépés volt, hogy 2013-ban a Haáz Rezső Könyvtár digitalizálta, és azóta ebben a formában bárki számára hozzáférhető a becses kézirat.⁵ Amikor visszakerült jogos megőrzési helyére (2015), az Udvarhelyi Televízió kisfilmet készített róla,⁶ különböző újságcikkek hívták fel rá a figyelmet, de csak a helyi sajtóban.⁷ Készült egy faksimile kiadása is a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium fennállásának 425. évfordulója alkalmából, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet közreműködésével.⁸ Hogy mindez ennyire helyi szinten maradt, mutatja, hogy az erdélyi művelődési élet sem magát a kódexet, sem a szövegeit nem ismeri eléggé. Mi, szakemberek is néha csak sajnálkozunk azon, hogy a vele kapcsolatos források szűkszávaik, keveset tudunk azokról a személyekről, akik írták-olvasták, használták ezeket a szövegeket, a körülményekről, amelyek étellel töltötték meg a lapokat. De ez a kevés is beszédes bizonyos tekintetben. Forrásfeltárása megtörtént, a szövegek szoros olvasására, értelmezésére azonban nem igazán került még sor. Nyújtódi András írásgyakorlata, fordítói, szövegszerkesztői és használói attitűdje viszont ilyen körülmények között is figyelmet érdemel – éppen amiatt, mert annyira ritka és kevés a 16. század elejéről származó, magyar nyelvű, összefüggő szövegű írásos emlék Erdély területén.

SZEMÉLYRE SZABOTT OLVASMÁNYOK

A kódex első egysége a 16. század eleji erdélyi olvasáskultúrának talán legkedvesebb ismert mozzanatát őrizte meg az utókor számára. Első két darabja a kézdiszéki származású, de már Udvarhelyszéken született⁹ Nyújtódi András ferences barát ajándéka húga, Judit számára: legyen mit olvasnia a cella magányában, ráadásul olyasmit, ami számára többszörösen is kedves lehet, hiszen a bibliai Juditról kaphatta a nevét. Vagyis az olvasmánykészítés személyes és figyelmes gesztus, az „atyafiságos szeretet”-nek a jele, ahogyan ezt a záradékban olvashatjuk. A női olvasóra számító virágos tollraj-

4 *Székelyudvarhelyi kódex 1526–1528. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel.* Kiad. N. ABAFFY Csilla. Bp., 1993 (*Régi Magyar Kódexek* 15 – a továbbiakban *Székelyudvarhelyi kódex*).

5 Elérhető itt: https://issuu.com/tamasiarongimi/docs/szekelyudvarhelyi_kodex (Utolsó megtekintés: 2022. 01. 15.)

6 <https://www.facebook.com/watch/?v=2874776885917468> (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 09.)

7 OLÁH: *i. m.*

8 *425 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium.* <http://nski.hu/425-eves-a-szekelyudvarhelyi-tamasi-aron-gimnazium.html> (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 07.)

9 KATONA: *i. m.* VIII.

zokhoz nincs ugyan szerzői kommentár, de ugyanezt sejtethjük róluk. A második szöveg szintén elengedhetetlen olvsmány a fiatal lány számára, hiszen olyan alapvető hittani ismereteket tartalmaz, amelyek nélkül nehezen elképzelhető a szerzetesi élet. A harmadik olvsmányt más kéz (talán maga Judit) jegyezte be, de nem tudjuk, kitől származik.

Judit a tövisi ferencesek által ellátott, szintén tövisi, Perényi Orsolya által alapított beginaház lakója lehetett. A szakirodalom hol apácaként, hol beginaként emlegeti. Fontosnak tartom pontosítani a szakirodalom alapján, hogy begináról van szó.¹⁰ Olvasástörténeti szempontból (is) érdemes figyelni a fogalomhasználatra, mert a koldulórendek beginaközösségeinek szabályzata elő is írta az anyanyelven történő olvasást/felolvasást.¹¹ Ugyanakkor ez a státus magyarázza a kódex ezen első felének tartalmát is: egy begina számára – kegyes meggondolásból – elegendő a Judit könyvének fordítása, illetve az alapvető hittani ismeretek és az ehhez illő életmódbeli tanácsok vázolóása magyarázatokkal. Félreérthetetlenül személyessé tett olvasnivalót tartalmaz tehát a kódex első egységének első két része.

TOLLVONÁSOK A FORDÍTÁS GESZTUSÁN TÚL

Judit könyvének nem az első magyar fordítása ez, de független a korábbi Bécsi kódex szövegétől, eredeti vállalkozás minden tekintetben. Nyújtódi Judit sajátos ajándékot tudhatott a magáénak: a szöveg rászabott, magyarázott fordítását. Az eredeti latin szöveggel való összevetést Pálfalvi Etelka végezte el,¹² pontosan megnevezve és példákon bemutatva, hogy milyen módszerekkel tette a szöveget érthetőbbé, befogadhatóbbá olvasója számára, aki nem csak fiatalabb volt, hanem nő is, és ennél fogva képzetlen az ilyen szövegekkel való megbirkózáshoz akár még anyanyelven is.

A tüzetes elemzés során az is kiderült, hogy nem ugyanazt a latin eredetit használhatta Nyújtódi, mint amit a Bécsi kódex fordítója.¹³ A fordítás alapjául egy olyan Vulgata-szöveg szolgálhatott, amelyet az egyébként szintén ferences Nicolaus de

10 KORÁNYI András: *Egy XVI. századi ferences beginaszabályzat. = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Szerk. ÓZE Sándor–MEDGYESY–SCHMIKLI Norbert. PPKÉ–METEM, Piliscsaba–Bp., 2005. 130–141.

11 LÁZS Sándor: *Apáczműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján*. Balassi, Bp., 129.

12 PÁLFALVI Etelka: *A Székelyudvarhelyi Kódex fordítójának önálló megnyilatkozásai*. Acta Universitatis Szegediensis: sectio ethnographica et linguistica = néprajz és nyelvtudomány = étnográfia i azykoznanie = Volkskunde und Sprachwissenschaft 11(1967). 49–53.

13 PÁLFALVI: *i. m.* 50.

Lyra kommentált.¹⁴ „Ilyen kiadás 1481-ből több is volt” – olvashatjuk a hasonló kiadás bevezető tanulmányában.¹⁵ A krakkói Jagelló-egyetem könyvtárában ma is megtalálható elég sok Lyra-mű, kéziratok és ősnymtatványok egyaránt. Tudjuk, hogy 1509 körül Nyújtódi Krakkóban tanult.¹⁶ Bizonyára használta, talán be is szerezte – az erdélyi ferencesek birtokában is volt ebből a nürnbergi kiadásból: a 4. kötete egyike az 1985-ben megtalált és helyrehozhatatlanul megsérült csíksomlyói könyveknek.¹⁷ Akár Tövisről is odakerülhetett, hiszen a csíksomlyói könyvtár gyűjtőkönyvtár volt, de erre nincsen semmilyen bizonyíték. Ezekből az adatokból csak arra láthatunk rá, hogy az erdélyi ferencesek körében ismert kommentárról van szó.

Az egyszerű forrásadatnál talán mégis nagyobb a jelentősége ennek a ténynek, mert Nicolaus de Lyra nem akármilyen Szentírás-magyarázó volt, hanem olyan, aki nemcsak a középkorban általánosabb allegorikus értelmezést, hanem a szó szerinti alkalmazta, sőt erre fektetett nagyobb hangsúlyt. Keleti nyelveket is ismert, héber szövegeket is figyelembe vett a magyarázatok megfogalmazása során. Talán az első magyar nyelvű, egyszerűsített exegézispróbálkozással van dolgunk, ha nem is a szó szakterminológiai értelemben, hiszen Lyra kommentárjai azért ismeretanyaggal is bővítenek, értelmeznek, nem csak szinonimákkal magyaráznak – bár az is előfordul. Módszert mindenképpen tanulhatott tőle Nyújtódi.

Érdekes viszont a nyelvi elemekkel párhuzamosan a szöveghasználati és az írásképpel kapcsolatos jelenségekre, ezek összefüggéseire is odafigyelni. A középkor folyamán Judit a keresztény nő példaképe volt, ezért a *Judit könyvét* gyakran fordították, beszéltek el, dolgozták át vagy használták fel különböző prédikációkban exemplumként. Műfaját tekintve maga a bibliai könyv is fiktív história, midrásszerű szöveg, nem meglepő tehát, hogy a keresztény századok irodalmát is ilyenként ihlette meg. A történetet egyébként sok mindenre kihegyezték. Az egyik legelterjedtebb értelmezését éppen latinra fordítójának, Szent Jeromosnak köszönheti, aki a fordítása előszavában¹⁸ az özvegy Juditot a tisztaság példájának nevezi, amiért ünnepelni és

14 *Biblia: Cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additonibus Pauli Burgenis replicisque Matthiae D [...]:* / Paulus Mercatellus [Hrsg.]. Venedig, 1481

15 *Székelyudvarhelyi kódex*. 13.

16 HARASZTI SZABÓ Péter–KELÉNYI Borbála–SZÖGI László: *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken, 1348–1525*. II. MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Bp., 2017. 377.

17 MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985*. Balassi–Polis, Bp.–Kvár, [é.n.] 27, 29, 42, 60, 62.

18 „Accipite Judith viduam, castitatis exemplum, et triumphali laude, perpetuis eam praeconiis declarate. Hanc enim non solum feminis, sed et viris imitabilem dedit, qui castitatis ejus remunerator, virtutem ei talem tribuit, ut invictum omnibus hominibus vinceret, et insuperabilem superaret.” (PL 29:37–39) = *Praefatio Hieronymi in librum Judith. Early*

dicsérni kell. Nemcsak a nők, hanem még a férfiak számára is példakép a tisztaság tekintetében és a legyőzhetetlen leküzdésében. A másik gyakori értelmezés szerint Judit a nemzetükért küzdő királynők példaképe, de erényes mivolta természetesen ebben az esetben sem mellékes. Az ajándékozói helyzet mindig egyben értelmezési helyzet is, és használati értéke befolyásolja a szöveg jelentését és jelentőségét.

A 9. században például még magyarázatra szorult, hogy Hrabanus Maurus (830) egyáltalán kommentárral látott el egy könyvet, amelynek kanonicitásáról még viták folytak. Utána is csak az említett Nicolaus de Lyra tette meg. Maurus a kommentált szöveget Welf Juditnak, Jámbor Lajos feleségének ajánlotta, és ez tette legitimé a kommentárját: „*Accipite ergo Judith homonymam vestram, castitatis exemplar, et triumphali laude perpetuis eam praeconiis declarate*”.¹⁹ Maurus is a név azonosságával indokolja az ajándékozást, akárcsak Nyújtódi. Tehát ennek is régi hagyománya van már. Mint ahogyan annak is, hogy királynőknek, uralkodónőknek ajánlják sok esetben, vagy később krónikaírók vonatkoztatják a történetet rájuk, mint pl. a lengyel krónikaíró, Gallus Anonymus Csehországi Juditra.²⁰

Esetünkben nyilván nem az előbbi használati helyzet áll fenn. A fordítás sokat idézett záradékból világosan érthető, hogy Nyújtódi Andrászt Szent Jeromos közvetlen példája mozgatja leginkább, aki Szent Paulának és Szent Eustochiumnak jelez értelmezési irányt. Nyújtódi ezt áttételesen Judit számára is érvényesnek tartja. Az ajándékozó gesztus, amely részévé vált a szövegnek, ezt erősíti meg, és ez a szövegen kívüli szinteken is megnyilvánul. Vagyis érdemes a grafikai megoldásokat is szemügyre venni.

Kódexünk nem díszes, komplex ikonográfiai rend szerint illusztrált vagy rendkívüli mintákkal díszített kézirat. Nyújtódi egyetlen eszköze a piros tinta, nyilván saját maga rendezte rubrikákba a szövegét, ennek tagolását, megértését segíti a piros és díszesebb iniciálékkal, aláhúzásokkal. Néhány oldalon találunk növényi mintákat leképező, egyszerű indarajzokat. Ennek eddig egyetlen jelentőséget tulajdonítottak a kutatók: nő számára készült a kódex, ráadásul fiatalabbnak, és ennek a kifejezése lehet az indázó, liliomos díszítés. Nagyon úgy tűnik viszont, hogy nem véletlenek a díszek, nem esetleges az előfordulási helyük, és összefüggenek a záradék adta értelmezéssel.

A bibliai *Judit könyvének* a felépítése köztudottan kiatikus, ami kiegyensúlyozott szerkezetet jelent, az első rész, az 1–7. fejezet még az előzményekről szól, Judit törté-

Church Fathers – Additional Texts. Ed. Roger PEARSE. https://www.tertullian.org/fathers/jerome_preface_judith.htm (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 09.)

19 Elena CILETTI–Henrike LÄHNEMANN: *Judith in the Christian Tradition = The Sword of Judith. Judith Studies across the Disciplines*. Ed. Kevin R. BRINE–Elena CILETTI–Henrike LÄHNEMANN. Open Book, 2010. 26. <https://books.openedition.org/obp/988#ftn3> (Utolsó megtekintés: 2022. 01. 17.)

20 Ezzel kapcsolatban lásd Grzegorz PAC: *Biblical Judith in the Ideology of Queenship of the Early Middle Ages*. *Quest* 2009. 6. sz. 75–89.

nete valójában csak a második részben olvasható. A történet csúcspontja pedig a 12. fejezet.²¹

Díszítést az első lapon találunk, és ez teljesen természetesnek tekinthető, a 3. fejezetnél is van valami kevés kezdemény, de újabbak majd csak a 9. fejezettől kezdődnek, a 12.-nél kiemelkedő mennyiségben tűnnek fel, majd a szöveg végén tapasztaljuk ismét ugyanezt. Persze, mondhatjuk azt is, hogy véletlenül éppen ott és akkor támadt kedve rajzolni. Felfigyelhetünk azonban egy másik érdekes dologra is, amely már nem lehet véletlen: piros tintával bekeretezett szöveget vehetünk észre a következő résznél: „Mert az asszíroknak közötté igen utálatos dolog, mikor az asszonyállat megcsúfolja az férfiat, hogy csak ismeretlen elmenne őtölle”.²² Vagyis ez az a kulcsmondat, amely Judit cselekedetének és magatartásának tétjét mutatja, illetve a Judit hősiességét fejezi ki, hiszen azt teszi, ami a legjobban megszégyeníti Holoferneszt. Ez a bekeretezés félreérthetetlen. Lehet, hogy a díszítések esetlegesek, és nem tudatos tervezés eredményei, az olvasó viszont akkor is interpretálhatja valahogy. Nyújtódi rajzolói kedve egyébként ebben a második részben minden tekintetben intenzívebb. A 40r oldalon még Holofernesz feje is megjelenik „széljegyzetként”: „Íme, az assziriabeli vitézek hadnagyának, Olofernesznek feje, és íme az ő szűnyogsátora, ki-ben fekszik vala az ő részegségében”. Kétségtelen, hogy a történetnek ez a legerőteljesebb képe, illusztrált kódexekben ezt a jelenetet ábrázolják leggyakrabban, a narratív képekben viszont az ábrázolás másik kötelező elemeként mindig ott van a tőr is. Nyújtódi sem hagyja ki, de nem itt, hanem Judit hálaénekének megfelelő sornál rajzolja le: „És ő szépsége fogsága bejét annak lelkét, és elvágá tőrrel az ő nyakát”. (Jud 16,9) Itt is a rajzolás gesztusa az, ami igazán számít, a figyelem ott-tartása a lényeges mondanivalón. Ez az, ami egyféle szöveghasználati attitűdöt, módot jelez számunkra.

Ezeket az ábrázolásokat mindeddig nem szöveggel, írással-olvasással foglalkozó kutatók vették igazán figyelembe, hanem a hely művészettörténésze.²³ Dávid László a helyi (udvarhelyszéki) művészet motívumait véli bennük felfedezni, a 31v oldal alján megjelenő korbács nyelén pl. a kopjafa motívumvilágát. Talán Judit vezeklészerű imájához kapcsolható ez az ötágú, szöges végű szíjakat mutató eszköz.

Említésre méltó még egy lilával írt szövegrész a 9. fejezetben. Egyáltalán nem tartozik a szöveghez, kitérő magyarázatról van szó: fegyver leírása, amely viszont sem a latin szövegben nem fordul elő, sem Lyra kommentárja nem tér ki rá, Nyújtódi viszont fontosnak tartja. Valahol olvasta, a magyarázata végül is érthetőbbé teszi a szö-

21 *The New Oxford Annotated Apocrypha: New Revised Standard Version*. 4th ed. Ed. Michael D. COOGAN. Oxford University Press, 2010. 31–36.

22 *Székelyudvarhelyi kódex*. 38^r.

23 DÁVID László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion, Buk., 1981. 312–315. <https://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=3888> (Utolsó meglátás: 2022. 01. 15.)

veget, és fokozza a megjelenített helyzet súlyosságát. Utána visszavezeti az olvasót a tárgyhoz: „De következik mégis az írás...” Ez a fegyvermegjelenítés annál is érdekesebb, mert talán éppen a női olvasóra való tekintettel részletez kevésbé más helyeken ilyen harci tudnivalókat. Például az egész 2. fejezetet elhagyja.

Az az írói-olvasói habitus, hogy nemcsak a szöveggel, hanem az írásképpel, a szövegrendezéssel is üzenünk, nemcsak az elegáns kódexeket másoló scriptorokban működött, hanem, úgy tűnik, elevenen élt egy ügyesebb, tanult szerzetesben is, aki nek nem volt túl nagy tehetsége a rajzoláshoz, de egészen biztos, hogy látott illuminált kódexeket, és alkalmazza az olvasáskor magába szívott tudást és élményt írás közben. Kiemelném az élmény szót: ez a kézirat arról árulkodik, hogy a szerzője legalábbis – de nagy valószínűséggel az olvasója is – élvezte, nemcsak a történetet, hanem annak vehikulumát is.

Nyújtódi ábrázolási kedve a kódex második szövegében is megmutatkozik, igaz, nem a díszítés terén, hanem egészen más formában. A szöveg jellegéhez igazodva – oktatószöveg, katekizmus – a megértést és a memorizálást segítő vizuális teret hoz létre a lapon. Vagyis egy igazi tankönyvi vázlatot találunk benne. A Miatyánk kérésének három-négy osztású szövegét és annak a Szentlélek hét ajándékával, illetve a hét főbűnnel összefüggő fogalomrendszerét magyarázza ilyenformán. A díszes sorminta a custos szerepét tölti be.²⁴

A hit harmadik ágazatánál (*Jézus fogantaték Szentlélektől, születék Szűz Máriától*) pedig kezek jelzik a Jézus születését szintén hírül adó két szibilla próféciaját (Erüktreia és Delfyka),²⁵ illetve a negyedik ágazatnál (*kínzaték Poncius Pilátus alatt*) „dellapontyka” szibillának jóslatát Jézus haláláról.²⁶ Ezenkívül még két helyen fordul elő ilyen rámutató kéz: az egyik helyen idézetet jelez,²⁷ a másik helyen pedig a bűnök miatti pokolbeli gyötremnek a komolyságát emeli ki.²⁸ (A Judit könyvében is van ilyen kéz: a szöveg végét jelzi a záradék előtt.) Talán kevésbé érdekes, de egy vizuálisan is megjelenített számozási listát is találunk,²⁹ amely segíti annak számontartását, hogy milyen módon lehet a bocsánatos bűnöktől megszabadulni.

Nyújtódi András íráshasználata – bár nem sokat tudunk a körülményeiről – mégis sokat elmond arról, hogy az írás-olvasás tudományát hogyan használta családi kapcsolatok ápolására, hivatásbeli tudásának gyarapítására és a tanításra, de elmond valamit saját tanulási módszereiről, olvasással-írással kapcsolatos élményeiről is. Nem

24 *Székeljudvarhelyi kódex*. 81^v, 82^r

25 Uo. 56^v.

26 Uo. 57^v.

27 „... az zsidóság királynak, Napoknak igéiről való könyvben...” Uo. 77^v.

28 „maga bizon csak igen kevés, az bűnben való gyönyörködés, de jaj, mert bizony örökkévaló, az gyötrem, amelyet kell azért szenvednünk...” Uo. 88^v.

29 Uo. 86^v–87^r.

rendkívüli mű ugyan, de éppen emiatt hihetjük azt, hogy bájos egyediségében is elmondhat/érezkelthet valamilyen általános valóságélemet a korabeli írásbeliség működésmódjából.

OLVASÓBARÁT PÉLDATÁR

A kódex harmadik szövege, a példázategyüttes *A halálról szóló elmélkedés*ként ismert szöveg³⁰ szerves tartozéka. Erről a szövegről már nem tudni biztosan, hogy Nyújtódi András munkája volt-e vagy valaki másé, hiszen más kéz másolta be félkurzív könyvírással, így abban nincs grafikai, íráshasználati szinten benne az ő egyénisége.³¹ Annyi azonban elmondható, hogy hasonló szellemben készült, és a végén található bejegyzés értelmében az is könnyen lehet, hogy maga Judit másolta le és csatolta az első két részhez. Szintén ebből a bejegyzésből tudhatjuk, hogy ez a szöveg a tövisi kolostorban került bele a kódexbe, az évszám is szerepel benne: 1528, tehát két évvel az előző olvasmányajándék után jegyezték le.

Az elmélkedésszerű szövegben szereplő példázatok forrását és párhuzamos szövegeit Waldapfel József már tüzetesen feltérképezte,³² beleértve az eltéréseket, az egyéni megoldásokat is. Ha a kódexrészeket író-másoló és olvasó személyek rendi hovatartozását nézzük, egyáltalán nem meglepő, hogy sok példázat Temesvári Pelbárt prédikációiból vagy azon keresztül érkezett. A szöveg hangvétele azonban N. Abaffy Csilla bevezető tanulmánya szerint „az élőbeszéd jellegzetességeit viseli magán”,³³ és hozzátehetjük, hogy ehhez igazodik a példázatok elbeszélő modora is. A 31 darabból álló sorozat egy meglehetősen hosszú, bonyolult elágazó szerkezetű halálról szóló elmélkedést tesz színessé, olvasmányossá – és nem utolsósorban követhetővé, jobban érthetővé, sőt akár memorizálhatóvá is a kevesebb teológiai műveltséggel rendelkező olvasó számára.

A teljes elmélkedés négy nagyobb részből áll, itt csak az első és a negyedik részzel fogunk foglalkozni, de érdemes egy pillantást vetni a teljes szöveg szerkezetére is: Az I. részt a „Következik szent írás a halálról...” mondat vezeti be, a II. rész a halál 12 keserűségét sorolja fel és magyarázza. A III. rész a legismertebb, mert „a halálnak idején való kérdések” – vagy az üdvösség jegyei –, az *ars moriendik* állandó része, és

30 Uo. 117^r–156^v.

31 Említésre méltó azonban ennek a fejezetnek az eléggé következetes, tudatos tagolása paragrafusjelekkel. Vö. NÁRAYNÉ TÓTHFALUSSY Zsófia Sarolta: *A paragrafusjelek funkciói*. Doktori disszertáció. ELTE, Bp., 2014. 66, 141–142.

32 WALDAPFEL József: *A Székelyudvarhelyi kódex*. Irodalomtörténeti Közlemények 50(1940). 4. sz. 356–367.

33 *Székelyudvarhelyi kódex*. 15.

mint ilyen keltette fel a kutatók érdeklődését.³⁴ A IV. rész kizárólag példákból áll, címe: „Következik az szent írás azokról, akik gonoszul gyónnak”.

Az említett első rész a skolasztikus prédikációk szerkezetére emlékeztet, és szerzője-kompilátora nagy valószínűséggel jól ismerte ezt a módszert, dolgozhatott ilyen forrásokból. Az elején themaként prezentálja Lukács evangéliumának 12. fejezetéből a naimi ifjú feltámasztástörténetének egy mondatát, a továbbiakban pedig a *divisio* módszerével rendezi el a mondandóját, viszont csak az első *divisió*t fejt ki részletesen. A halál három fajtáját vázolja fel Szent Ágoston alapján (ami Szent Ambrusnál is előfordul, és a középkori prédikációkban igen gyakran felbukkanó felosztás).³⁵ Vagyis: létezik a testi, a lelki és a pokolbeli halál. Rövid leírást mindháromról kapunk, e résznek lényege, hogy csak az első kettőből van feltámadás, a harmadikból nincsen, és ezt példázza az evangéliumi történet, Jézus ugyanis azért támasztja fel az ifjút, hogy ezt bizonyítsa. Utána az evangéliumi szakasz allegorikus értelmezése következik: „Ebből három lelki tanúságot vehetünk eszönkbe” – olvashatjuk. Vagyis a megholt azonos a bűnös emberrel (ebben szintén Szent Ágoston értelmezését követi). Az, hogy „kivitetik a városból”, a keresztény anyaszentegyháznak egységéből való kizárást jelenti Szent Jeromos Joel-magyarázata alapján, az pedig, hogy a halott nehéz, súlyos, azt jelenti, hogy az „ítélet nap után még a föld sem tarthatja meg a bűnök súlyát” (Lk 10). Erre jön az érzékletes *argumentum* az evangéliumból: „*Látom vala egyem (=úgy ám) a Sátán ördögöt a mennyországából leesni, miképpen villám*”. Az özvegyasszony sírása az anyaszentegyház szomorúságát jelenti az elveszett lélek miatt – ehhez három *subdivisió*t is fűz, majd egy *dilatáció*val zárja ezt a részt. Három mozzanata van a sírásnak, mindeniknek megfelelően egy-egy állapotot: a házban a halottat siratják, azaz a bűnös siratja a bűneit (1Móz 15), a halottat akkor is siratják, amikor kiviszik a házból, vagyis a bűnös kikerül a kegyelem állapotából (Ez 18), aztán következik a temetéskor való sírás: Jézus is így sírt Lázár miatt („ennek lelki értelmére síra Jézus”). A *dilatáció* pedig azt tárgyalja, hogy bűn-e a halott barát siratása.

Ezek után következik a testi halálról szóló rész, amelyet a következő tényre, tételre épít: „biztonsággal tudjuk, hogy mend meghalonk”, valamint „menden ember bizonytalan közönséges törvénnyel négy dologban”: az idő, a hely, a mód, és az állapot,

34 SZABÓ Flóris: *Források kódexeink halál-szövegeihez*. Irodalomtörténeti Közlemények 68(1964). 5–6. sz. 685; DEÁK Zsuzsanna: *Desperatio: emlékezés és felejtés a késő középkori jó halálban*. Erdélyi Múzeum LXXV(2013). 3–4. sz. 1–15. <http://hdl.handle.net/10598/29309> (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 09.)

35 Piero SCAZZOSO: *Osservazioni intorno al « de bono mortis » di S. Ambrogio*. Divus Thomas 71(1968). 2/3. 97–307. <https://www.jstor.org/stable/45078355> (Utolsó megtekintés: 2021. 11. 15.)

amely az elhunyt lelkére vár. A késő középkori ars moriendik jellegzetessége a hirtelen halálra való fgyelmeztesítés.³⁶

A példázatoknak ebben a részben lesz fontos szerepük, eddig eggyel sem találkozhattunk. A bevezető rész allegorikus-statikus képeire ebben a bizonytalanságokat tárgyaló részben ráépülnek a példázatok dinamikus képei, mégpedig ismétlődő, hasonló szerkezeti mintát rajzolva: először egy-két negatív, elrettentő példát olvasunk, esetenként egy-két similitudóval vagy auktoritással kiegészítve, majd egy pozitív, követendő példával zárul minden rész. Az utolsó bizonytalanság kicsit kilóg a sorból, hiszen olyan körülményre vonatkozik, amely már nem tér és idő, illetve esemény függvénye, nem a halál körülményeire vonatkozik, hanem a lélek halál utáni állapotára, amelyről szintén nem tudhatunk semmi biztosat. A négy végső dologról (vagyis a „négy rettentő dolog”-ról) szóló rövid tanítás szakítja itt meg a szerkezetet, és ennek az igazságnak a súlyosságát egy példázatisméltléssel erősíti meg. *A soba nem nevető királyról* szóló példának két változatát is olvashatjuk ugyanis, és ez a két változat mintegy keretbe foglalja ezt a negyedik bizonytalanságot, aláhúzva ennek a tétjét. Egyedül csak a jobb latorról tudhatjuk ugyanis, hogy halála előtt megtért, és ennek következtében üdvözült. Ezért a szerző intése így hangzik: „Járjatok mastan a malasztban, és incselködjetök abban megmaradni, mert valaki akár jól meghalni, szükséges, hogy jól éljön”.³⁷

A megismételt példázat az egyik legismertebb és leggyakrabban idézett exempluma a középkori európai irodalomnak, *Tuba mortis* címen lehet rátalálni latin nyelvű gyűjteményekben vagy akár Temesvári Pelbárt prédikációiban. Waldapfel József pontosan beazonosítja az öröklődési ágban, és a Jaques de Vitry-féle változat a leszármazottjaként határozza meg, de jelzi azt is, hogy igazából egyikkel sem talál teljes mértékben, közvetlen eredetire nem tud rámutatni, a Temesvári Pelbárt változata is csak hasonló, de nem azonos.³⁸

A két példázat legtöbb eleme közös: a feltűnően komor király, az érdeklődő atyafi, a jelképesen megadott válasz, amelyből ugyanaz a tanulság vonható le. A legfontosabb különbség a válaszadás különbözőségében van. Az első történetben a meztelenre vetkőztetett és négy, éles tört tartó katona közé állított atyafi a kérdező, akinek az illetlen helyzetben nincs kedve a felkínált földi élvezetekhez. Ez a négy tör előrevetíti a közbeékelts rész témáját, a négy végső dolgot, amelytől az embernek úgy kell félnie, mint a meztelen embernek az éles törtől. Az exemplum szerepe itt a negyedik bizonytalanságról szóló rész előkészítése, mondhatnánk azt is, hogy egy gondolatér-

36 Francis RAPP: *La Réforme religieuse et la méditation de la mort à la fin du Moyen Age = Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de benseignement supérieur public*. 6e congrès. Strasbourg. 1975. 64.

37 *Székelyudvarhelyi kódex*. 126^v.

38 WALDAPPFEL: *i. m.* 361.

kép kirajzolása. A *Gesta Romanorum*ban egyébként a *De timore extremi iudici* címmel fordul elő, ez a cím jelzi a török szimbolikáját.³⁹ Ahhoz viszonyítva viszont, éppen ezen a ponton, egy különbséget is találunk a *Gesta Romanorum* szövegéhez képest: a négy tör értelmezésének a hiányát. Ismeretlen szerzőnk csak az illetlen állapotot mondatja ki az atyafival, a töröktől való félelmet nem. Rábízta az olvasó előzetes tudására és/vagy logikájára.

Negatív példa ennél a negyedik bizonytalanságnál nincsen, mégpedig azért nincs, mert senkiről sem lehet biztosan tudni, hogy elkárhozott. A látomásirodalomban természetesen vannak ilyen elrettentő exemplumok is (l. a *Példák könyvét*), de itt, ebben a kontextusban ennek nem volna helye sem logikai szempontból, sem a példázatok jellege szempontjából – sőt azt gondolom, hogy az olvasó(k) – a kegyes szüzek – szempontjából sem.

Az exemplum megtalálható egyébként magyar nyelven a közel egy évszázaddal később, 1604-ben Szenci Molnár Albert által lefordított *De summo bono* című munkában is, az a változat inkább emlékeztet a *Gesta romanorum* szövegére, ebben olvashatók a török értelmezései is. A kontextus viszont más: a királyi hatalommal való bánásmód argumentuma a történet.⁴⁰

Visszatérve kódexünk szövegéhez: a kis fejezet végén felteszi a szerző a jogos kérdést: *Miért hagyja Isten bizonytalanságban az embert ezekkel a dolgokkal kapcsolatban?* Az egyenes és rövid válasz erre: Mert csak így tudja rávenni, hogy a bűnt elkerülje. Majd szintén skolasztikus módszerrel ennek kibontása érdekében az ok hét részre bontása-felsorolása következik, a legvégén pedig megszólal a szöveg írójának a személyes hangja, véleménye is: „miképpen ezt – vagyis a bizonytalanságban tartást – az édös Isten igön jól tötte. Erről példánk vagyon a szent atyák életében”⁴¹ – és erre is olvashatunk ráadásképpen egy negatív és egy pozitív példát.

A következő, második egység szintén arányosan-ritmikusan osztja el a példákat: a halál 12 szörnyűségéhez általában egy-egy példa jut, kivéve a negyedik esetében, ahol a téma további osztása miatt három példát olvashatunk. Sajnos, a nyolcadiktól hiányoznak a lapok.

A kis tanítás-elmélkedés tartalmi-szerkezeti megismerése után érdemes ebből, az itt a végén megszólaló személyes hangból visszanézni a szövegre, hiszen ez az, amit valójában ki szeretnék emelni. A latin prédikációvázlatok személytelen és legtöbbször száraz vaslogikára felépített szövegei bár ott kísértének e megszólalás mögött is,

39 *Gesta Romanorum*. Kiad. Oesteeley HERMANN. Weidhannsche Buchhandlung, Berlin, 1872. https://archive.org/stream/gestaromanorum00oestgoog/gestaromanorum00oestgoog_djvu.txt (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 07.)

40 SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Discursus De Summo Bono, A' Leg-Főbb Jóról, Mellyre e' Világ mindenkoron és serényen vágyódik...* Kvár, 1701. 343–345.

41 *Székelyudvarhelyi kódex*. 131^r.

itt nem csak a műfaj változik a helyzet következtében, hanem a stílus, a beszédmód, a hangnem is. Akár Nyújtódi András, akár más ferences írta le, olyan olvasmány lebeghetett a szeme előtt, amelynek a gyakorlati hasznát tisztán látta olvasója ismeretében.

A kódex kiadásának bevezető tanulmányában emlegetett előbeszéd talán legáru-
kodóbb jele a nagyon gyakran ismétlődő *egem-egyem* betoldás, amelynek a jelentése *úgy ám, úgy bizony*. Akár még egy bibliai idézeten belül is előfordul, hiszen ezek is inkább utalások, parafrázisok, semmint szigorúan vett idézetek. De a személyesség megnyilvánulása lehet itt a szintén sokszor ismétlődő, egyébként kliséként használt *tudnod kell* is, sőt sokkal inkább az a változatos, könnyed, fordulatokban gazdag mód is, ahogyan a példákat a tanításba beépíti: „Bizonyára sokan hiszik vala, és jelesben a nagy Alexander, hossza(n) élhetni”, „annakokáért úgymond Alamizsnás Szent János az ő életében”, „ezt igön jól eszébe vette vala a Hugó doktor”, „továbbá úgy olvastatik”, „úgy olvassuk, hogy vala néminemű király”, „és erről példánk vagyon”. Most csak annak a 11 exemplumnak a felvezetéséből idéztem, amelyekről bővebben szóltam, de a teljes példaanyagot tekintve is alig 3-4 alkalommal találunk csak megegyező felvezetést. (Kivétel a IV. rész, hiszen ez egy 6 példából álló egység, itt sematikusabb az egyes példák felvezetése is.) A 31 példából 12 esetben fordul elő az *úgy olvastatik* vagy *úgy olvassuk*. Ez persze gyakori fordulat más kódexekben is, inkább az *olvassuk* változatra hívnám fel a figyelmet a személytelen „olvastatik”-kal szemben. Az exemplumok típusára reflektálva röviden (megjegyezvén, hogy ez a típusalkotás nagyon sokféle, és nem célszerű sok tipológiát egyszerre alkalmazni), az argumentatív és az illusztratív exemplumfajták megkülönböztetését találok itt érdekesnek. Már a szerkezet ismertetéséből is feltűnhetett, hogy a tanítás mindig megelőzi a példát, az olvasónak nemigen van módja induktív módszerrel levonni valamilyen tanulságot az ugyanarra a következtetésre kimenő exemplumokból, tehát az egyes példák nem érvként működnek a szövegben, sokkal inkább a megerősítés, a megindítás, az elmélyítés, a bevésés eszközei. Erre utalhat sokszor a felvezetés is: egy-egy fontos megállapítás, tétel kimondásakor többször találkozunk ezzel a felvezetéssel: *emellé példát olvashatunk...*

Mit tudunk mondani mindezek alapján a példatárról és olvasóiról? Minden bizonnyal először Nyújtódi Judit volt az első, majd a beginaház többi lakója. Erre enged következtetni a 144v oldalon olvasható intés a halál 12 szörnyűségéről szóló második egység végén: „azért édes Jézusnak szolgáló leányi, lássátok a ti üdvösségtöket, mert mostan vagyon az üdvösségnek ideje és az érdömlésnek idej.” A kódex további történetéről viszonylag keveset tudni, a tövisi rendház felszámolásával nyoma vész, a székeljudvarhelyi jezsuita kollégiumban bukkan fel, csak 1792-ből van erre biztos adat.⁴²

42 A kódex részletes történetét lásd *Székeljudvarhelyi kódex*. 9–11.

Ami a kódexlapokon látszik: későbbi, fekete tintával írt latin nyelvű margináliák, aláhúzások. A latin nyelvű bejegyzések csak klerikustól származhattak, az aláhúzások elvileg bárkitől, de a tinta ugyanaz. Ebből viszont az derül ki, hogy a magyar nyelvű példázatokot valaki igencsak értékesnek tarthatta, mert többnyire ezeknek a bevezető sorait húzta alá, esetleg olykor valamely *divisio* bevezető szavait vagy egy új résznek a kezdetét jelölte meg. A példák mellett itt-ott a *historia* mellett értékelő jelzőt is találunk néha: *historia pulchra*, *historia notabilia*. Olvasónk ugyanis bizonyára észre vette-érzékeltte például a 12. exemplum esetében a Herolt *Promptuarium*ából vett történet kidolgozottságát, eredeti utánszínezését.

Nem tudhatjuk, hogy magánolvasás során vagy a felhasználás szándékával keletkeztek-e ezek a jelölések, annyi biztos, hogy az exemplumok megjegyzendőnek, kiemelendőnek, hasznosnak és szépnek bizonyultak az illető bejegyző vagy aláhúzó számára. De nagyon valószínű, a kéziratot a tövisi beginák után még sokáig mások és máshol is használták, és az is valószínű, hogy később is sokszor hangzottak el ezek a margináliákkal megjelölt példázatok különféle változatban és elrendezésben, szószékről is.

Kódexünk első három, egymással kapcsolatot tartó szövegének tüzetesebb elemzése, a lehetséges használat megfigyelése arra enged következtetni, hogy a Nyújtódi testvérek olvasáskultúrája tudatos és eleven volt, a kor és a helyzet kontextusában kivételes, amely elsősorban egyediségével és személyességével lepi meg a mai olvasót.

PERSONALIZED LECTURES IN THE 16TH CENTURY TRANSYLVANIA

Keywords: *the Odorheiu Secuiesc Codex; András Nyújtódi; decoration; exempla; reading culture*

The study presents three texts of a 16th century Transylvanian manuscript collection, *the Odorheiu Secuiesc Codex*, primarily from the point of view of the history of reading. The graphic elements of the first two texts are interpreted as gestures of personalization, since the texts were created by a Franciscan monk, András Nyújtódi, for his beguine sister Judit. The third text is by a different hand but was also read by Judit Nyújtódi. In the parables of the meditation on death, he traces the workings of the exemplars that complement and illustrate the abstract scholastic meditation.

LECTURI INDIVIDUALIZATE ÎN TRANSILVANIA
SECOLULUI AL XVI-LEA

Cuvinte-cheie: *codicele de la Odorheiu Secuiesc; András Nyújtódi; decorare; exempla; cultura lecturii*

Studiul tratează trei texte dintr-o colecție de manuscrise transilvănene din secolul al XVI-lea, *Codexul de la Odorheiu Secuiesc*, în primul rând din punctul de vedere al istoriei lecturii. Elementele grafice ale primelor două texte sunt interpretate ca gesturi de personalizare, deoarece textele au fost create de un călugăr franciscan, András Nyújtódi, pentru sora sa Judit. Cel de-al treilea text este scris de o altă mână, dar a fost citit tot de Judit Nyújtódi. În parabolele meditației asupra morții, el urmărește mecanismele exemplarelor care completează și ilustrează meditația scolastică abstractă.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET ÉS
A KOLOZSVÁRI EGYETEMI KÖNYVTÁR
RÉGI MAGYAR KÖNYVÁLLOMÁNYÁNAK
KÉSZÜLŐ KATALÓGUSÁRÓL**

Kulcsszavak: *régi magyar könyv; proveniencia; könyvtártörténet; katalógus*

A régi magyar könyvekkel (Szabó Károly óta egyezményesen: RMK) rendelkező mai intézményi könyvtáraknak (hosszabb-rövidebb) történeti előzményeik vannak. Ezek ismerete nélkül a régi állomány feltérképezése sem lehetséges. Az RMK-gyűjteményről saját katalógusok készítése nem csak szükségszerűség, a könyvtár rangját, gazdagságát jelzi, hírnevét öregbíti, szakszerű kezelésének biztosítékát jelzi.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár (hivatalos nevén: Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, a továbbiakban: KEK) jelenlegi ismereteink szerint 1436+ 13 BRV +? RARE régi magyar könyvcímet tartalmaz. Ezek a – Szabó Károly meghatározása szerint – 1711 előtti magyar (nyelvű/szerzőjű) vagy magyarországi kiadványok, eddigi becslésünk szerint az RMK-állomány bő háromnegyede egykor az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) könyvtárának¹ állományát gazdagította. Nemcsak a megőrzés a régi magyar könyvállománnyal szembeni feladat, hanem szakszerű feltárása, hozzáférhetővé tétele is, hiszen csak ily módon válik használható részévé a kulturális örökségnek. Ennek legegyszerűbb módja szakkatalógusok közreadása. Hazai tájainkon is számos, RMK-anyagot őrző könyvtár tette közzé a maga katalógusát,²

* LUFFY Katalin (1973), PhD, könyvtáros, Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemények, Kolozsvár, luffykati@gmail.com

** A szerző az MTA BTK LENDÜLET – Hosszú Reformáció Kelet-Európában 1500–1800 Kutatócsoport tagja, jelen tanulmány e projekt keretében készült el.

- 1 Az EME könyvtárának történetét bemutatta Sipos Gábor. A könyvtár történelmének utolsó két szakasza szorosan összefonódik a kolozsvári Egyetemi Könyvtárral, lásd SÍPOS Gábor: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának története = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Szerk. uő: EME, Kvár, 2009. 11–68. Az Egyetemi Könyvtár történetéről újabban megjelent, román nyelvű monográfia: GYÖRFI Dénes: *Bibliotheca Universitatis Claudiopolitanae. Evoluția instituțională și practici ale lecturii în Clujul universitar, 1872–1945*. Argonaut, Cluj-Napoca, 2019.
- 2 Legutóbb OLÁH Róbert: *A Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár RMK-katalógusa*. TREGY, Debrecen, 2021.

sürgető adósság, hogy az egykori EME-gyűjteményé, a mai kolozsvári Egyetemi Könyvtáré még nem jelenhetett meg.

A viszonylag késői alapítású közkönyvtárak (vagyis amelyeket a köz javára, a köz javainak megőrzése és hozzáférhetővé tétele céljával alapítottak) között a történetében egyik legizgalmasabb és leghosszabb életű közkönyvtár az EME könyvtára volt. Mikó Imre gróf nagyszabású álmainak megvalósulása, kinek kezdeményezése és nagylelkű adományai sokakat ösztönöztek a 19. század második felében Erdélyben és Erdély határain kívül is. Az ő céltudatos szervezésének eredményeként olyan mértékű közkinccs gyűlhetett össze, amelyre alapozhatták az Egyesület különféle tárait, hogy majd ezek jelentsék a legfontosabb argumentumot Magyarország második egyetemének Kolozsváron való megalapításához (1872). A gyűjtemények kialakítását, gyarapítását egyrészt tehát a hozzájárulók lehetőségei (adományok), másrészt az intézmény feladatvállalása, ennek elvi-erkölcsi vonatkozásaival együtt, s amelynek csak az anyagi lehetőségek szabtak határt, tették lehetővé. Az EME könyvtára tehát részben azt is megmutatja, hogy mit olvastak, mit gyűjtöttek egykor az erdélyi emberek, hiszen ezt az örökséget ajánlották fel – az EME első korszakában szinte kizárólag adományként, később megvételre vagy cserében is – az EME számára.³ Az EME könyvtárának alapjait – jól ismert tény a szakirodalomban – Kemény József gróf könyvtára jelentette, aki 1841-ben felajánlotta könyvtárát egy létesítendő erdélyi nemzeti múzeum számára. Őt követte hasonló felajánlással Kemény Sámuel és Teleki József, akinek könyvtára valószínűleg több „ősnymotatványt” is tartalmazhatott.⁴

- 3 Az EME (nem csak a könyvtárát gyarapító) adományozókról albumot készült összeállítani. Ezzel a feladattal Szabó Károly, Brassai Sámuel, Szabó Ferenc és Finály Henrik foglalkozott. Az adományozók neve szerint ábécérendben összeállítandó albumba minden adományozó külön lapot kapott, amelyre felírták adományának tárgyát. Az albumot nem tervezték bekötetni, a lapokat két tábla között összefűzve tárolták volna, így hagyták volna nyitva a jövőbeli bővítés lehetőségét. Az értékesebbnek tartott adományokat tételesen meg is nevezték, pl: „Kölcsei Kende Kanutz – *Heltai Chronika, 1575*”; „gr. Lázár László – *Sylvester János Újtestamentum, 1541; Károlyi Gáspár Újtestamentum, 1687 (Apafi példánya volt)*”; „br. Nopcsa Ferenc – *Thuróczi-krónika, 1488; Legendae sanctorum regni Hungariae (incunabulum)*”. Az album „nyersanyagának” nagy része ma a kolozsvári állami levéltárban található (KvÁLt Fond 298, 94: *Fișele alfabetice de la care provin diverse obiecte muzeale, cărți, documente*), a tervezet szövege és az album néhány lapja a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, pl. az egyik Szabó Károly által készített lap: *Czecz Antal. 64 kötet könyv, legnagyobb részben magyar irodalmi munkák; közöttök Heltai Gáspár Kolozsvártt 1574. nyomtatott Cancionáléjának, melynek Péczelen a gr. Ráday-könyvtárban lévő példányát eddig egyetlennek ismerték, teljesen ép példány.* (ColDoc 176/1861.83).
- 4 SIPOS: i. m. 11–13. Az ősnymotatvány időhatárának mai keretét Hain óta tekintjük világszerzte elfogadottnak. A 19. században az „ősnymotatvány” kifejezés még nem feltétlenül jelentett szigorúan az 1500. december 31-ig megjelent könyvet. Ezzel magyarázható az is, hogy az Egyetemi Könyvtár mai ősnymotatvány-gyűjteményében miért nem találtunk Te-

Úgy is tekinthetjük tehát, hogy az Egyesületnek már megalakulása előtt volt könyvtára.

Az első könyvtáros – a várakozásokkal ellentétben – nem a Kemény-gyűjteményt kezelő Mike Sándor lett, hanem a nagyszalontai református főgimnázium tanára, Szabó Károly,⁵ őt választották könyvtárosnak 1859. november 26-án, a Múzeum-Egyesület alakuló gyűlésén. Szabó Károlyt már korábban is próbálta Erdélybe hívni Mikó Imre,⁶ 1859 végén elfogadta a felajánlott könyvtárosi tisztséget. Mikó Imrét döntéséről 1859. december 5-én tájékoztatta:

Nagy méltóságú Gróf, Muzeumi Elnök Úr!
Kegyelmes Uram!

Midőn az erdélyi országos muzeum alakuló közgyűléséből november 26-dikáról hozzám intézett hivatalos levélre, melyből muzeumi könyvtárnokká választásomról értesülvén, válaszolni szerencsés vagyok, legkedvesb kötelességemnek ismerem ezen irántam tanusított kitüntető bizodalom- és megtiszteltetésért legőszintébb köszönetemet nyilvánítani.

Jól tudom milly nehéz, kivált kezdetben, a feladat, mellynek végrehajtását e hivattal magamra vállalom; mélyen érzem az erkölcsi felelősség súlyát, melly a nemzet rám bízott szellemi kincseinek nem csak hű és gondos megőrzése, hanem lehető legcélirányosabb és hasznosabb kezelése tekintetéből hivatalommal együtt jár; s igen méltányosnak ismerem, hogy a nemzet attól, kit e kincsei kezelésével megbízva azon szerencsés helyzetbe emelt, hogy folytonosan tanulmányának élhessen, méltó joggal várhatja és követelheti; hogy helyzetének előnyeit fölhasználva a nemzeti irodalom hű s fáradatlan munkássággal rója le hálatartozását: azért komolyan számot vetetem magammal, mielőtt e személyemre nézve megtisztelő, munkásságomra nézve kedvező, de egyszersmind olly felelősséggel járó hivatal elfogadására magamat elhatároztam.

leki József könyvtárából származó ősnymtatványt, ill. egyről feltételezzük, hogy talán innen származhatott: Inc. 70, posessor Em. Teleki, Viena, 1813 Xbi.

5 Szabó Károly munkásságának legutóbbi méltatása: *Szabó Károly-émlékkönyv*. Szerk. Szőnyi Éva. OSZK–Gondolat–Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Bp., 2020 (a továbbiakban *Szabó Károly-émlékkönyv*). Lásd életútját ebben a kötetben: SZABÓ Sándor: *Szabó Károly (1824–1890), a bibliográfusok nagy triászának első tagja*. 25–37.

6 1858 februárjában Mikó Imre egy nagyenyedi tanári állást ajánlott fel az akkor harmadik éve Nagyszalontán tanító Szabó Károlynak. Szabó: *i. m.* 32–33.

Teljes munkakedvvel és örömmel, mint kit szerencsés sorsa a vágyainak leginkább megfelelő pályatérre vezetett, ajánlkozom én kitűzött feladatombhoz fogni, reménylve hogy erőm és képességem a munka és gyakorlat közben csak edződni és fejlődni fog; tiszta lélekkel ígérem, hogy éltem vezér csillagául kötelességem hű és pontos teljesítését tekintem, s fáradozásom legfőbb jutalmául ohajtom, hogy azon bizodalmat, mellyet a nemzet eddigi irodalmi munkásságomért olly igen lekötelező méltánnyalással s jövőre nézve mintegy ösztönül és buzdításul irántam nyilvánított hivatalos tiszttem és irodalmi munkásságom hű folytatásával teljesen megérdemelni és meghálálni szerencsés és képes lehessenek.

Illy tiszta szándék s szilárd elhatározás mellett szives készséggel ajánlom föl erőmet és tehetségemet azon nemzeti intézet szolgálatára, mellyet Excellentiád buzgó vezetése alatt Erdély lelkes honfiainak magasztos áldozatkészsége, a nemzeti tudományosságnak, a szellem hatalmának, a nemzet erkölcsi erejének emelése végett késő jövődökre alkotott, annak fölvirulását szívemből ohajtom s a hivatásomnak megfelelő téren tehetségemhez képest előmozdítani szent kötelességemül tekintve.

Ki is magamat Excellentiád kegyeibe s a muzeum-egylet tisztelt tagjainak szives indulatába ajánlva, a megmélyebb tisztelettel maradok Excellentiádnak alázatos szolgája, Szabó Károly, mk.
Nagy-Kőrösön December 5-dikén 1859.⁷

Szabó Károly 1860 márciusában kezdte meg működését az EME könyvtárában,⁸ a könyvtár megszervezését, gondozását, gazdagítását és első katalógusainak elkészítését neki köszönhetjük, „az ő igazgatása alatt [az EME könyvtára] az ország jelentős közgyűjteményei közé emelkedett”.⁹ Szabó Károly már Nagykovácsán, az ottani kollégiumi könyvtár rendezése során felismerte, hogy a régi magyar könyveket – a külföldi gyakorlat mintájára – magyar „ősnymtatványként” külön kezelte, az RMK gyűjtőkörének elvei már ott formálódtak, ezek kicsiszolódását az EME könyvtárának anyaga tette lehetővé: régi könyvek iránti érdeklődése Kolozsváron vált szenvedélyévé, és ennek eredménye a *Régi magyar könyvtár* I., II. és részben a III. kötete, a mun-

7 Lelőhelye: KEK, Különgyűjtemények, Col. Doc. 172/1859.73.

8 Ld. Szabó Károly levele az EME választmányához, 1860. január 20. Mint írja, nagykovácsi tanári teendői nem engedik hamarabb Kolozsvárra való költözését. (KEK, Col. Doc. 176/1860. 48.)

9 BORSÁ Gedeon: *Magyar könyvtárosok: Szabó Károly (1824–1890)*. Könyvtáros 6(1956). 104.

ka folyamatáról közzétett (rész)eredményei tanúskodnak.¹⁰ Vele kezdődött tehát a könyvtár RMK-állományának számbavétele, szakszerű feldolgozása, gyarapítása, és növekedett tovább – a kolozsvári egyetem könyvtárával egy ideig párhuzamosan, majd abba beolvastva – az elmúlt több mint 160 évben a Szabó Károlyt követő igazgatók és tudós könyvtárosok irányítása és felügyelete mellett. Néhányukat név szerint is ki kell emelnünk: Ferenczi Zoltán, Erdélyi Pál, Gyalui Farkas és – eleinte EME-könyvtári napidíjasként, majd egyetemi könyvtári alkalmazottként – az erdélyi írott örökség egyik legnagyobb megmentője, egy ideig az RMK-állomány felelőse, Kelemen Lajos.

Az EME könyvtárában a régi magyar könyveket (is) kezdetben formátum szerint helyezték el a polcokon, a gyűjtemény jelenlegi elrendezését 1907 után, az új (jelenlegi) épületbe való beköltözéskor kapta. Ez követi a Szabó Károly által meghatározott rendet, vagyis kronologikus, nyomdahely, majd szerző szerint betűrendben sorakoznak egymás mellett a kötetek, az elhelyezéskor nem választották szét az RMK I–III. gyűjtőköre szerint az állományt. A cédulakatalógust pedig ugyancsak Szabó Károly gyakorlata szerint vezették tovább. Nyomtatott katalógus formájában való közzététele nem új szándék, elkészülésének késlekedése számos okkal magyarázható, nyomasztó hiányát azonban folyamatosan érezzük. A rendszerváltás utáni, nemcsak ideológiai, hanem technikai szempontból is megváltozott világban az online katalógusok elkészítésén volt a hangsúly. A munkafolyamatban prioritásként kezelték a régi könyvek bevezetését is. A régi könyvek közül az RMK-gyűjteményt Kolumbán Judit vezette be, az ő tízéves munkájának eredménye, hogy ma a könyvtár online katalógusában az anyag kb. 85–90%-os feldolgozottsággal jelen van. A kötetleírások elveinek kialakítása, a példányadatok leírása hatalmas feladat egy embernek. Az online katalógusba történő bevezetés azonban távolabbi célokat is szolgált: a nyomtatott katalógus formájában való kiadását, amit a könyvtár mindig is erősen szorgalmazott. Az online katalógusba történt bevezetés ezért is nagy lépés, hiszen ily módon szinte a teljes állományt átláthatjuk, alapvető nyersanyag, amelyet a katalógizálás során készített – az online felületen közzé nem tett – jegyzetek egészítenek ki: a possessorok bejegyzéseinek leírása, további kézírásos bejegyzések átírása vagy legalább jelzése. Így hát e most készülő katalógus nem a nulláról indul, Kolumbán Judittal egyeztetve, az ő eddigi munkáját felhasználva folytatom.

Az anyagfelmérés első lépéseként az online katalógusból kivettük az RMK-leírásokat, ez 1441 címet jelent, ebben azonban nincsenek benne a ritkaságtárba he-

10 A katalógus készítésekor – elsősorban a proveniencia tisztázásához – nagyban támaszkodunk Szabó Károly cikksorozatára: *Az erdélyi közkönyvtárak régi magyar könyveiről. Az erdélyi muzeumi könyvtár régi magyar könyvei (1536–1711). Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei, 1868–1870. 33–72; 113–146; 1871–1873, 76–92.* További írásainak jegyzékét lásd Kéglí Ferencnek a *Szabó Károly-émlékkönyv.* 188–252. oldalain megjelent írásában.

lyezett RMK-k, valamint a régi könyveket tároló patriotikumraktárból az RMK-gyűjteménybe még át nem helyezett kötetek, majd kétdoboznyi azonosítatlan töredék, valamint az RMK és az RMNY gyűjtőkörébe tartozó régi román könyvek – ez utóbbi számszerűen 13 címet jelent. Ezekkel együtt nagyjából 1500 körülire becsüljük a könyvtár RMK-gyűjteményébe tartozó könyvcímeket. A katalógus szempontjából ennél nyilván jóval nagyobb kötetsszámról beszélünk: hiszen a többkötetes munkákat, a duplumokat is mind egyenként, a saját partikularitásaikkal együtt kell leírni.

A nyersanyag összeállítása után a feldolgozás szempontját tisztázó szerkesztési elveket határoztuk meg. Kolumbán Judittal közösen úgy gondoltuk, hogy némi módosítással Szabó Károly RMK-köteteinek felépítését kell követni. Eszerint az RMK I–III. anyagát egybe vesszük, a jól ismert rend szerint lebontva: a kiadás éve, helye, majd betűrendes sorban a kötetek. A szerző nélküli műveket a cím első szava szerint soroljuk be, a névelőt nem vesszük tekintetbe. Az év nélküli kiadványok – Szabó Károly gyakorlata szerint – az illető század végére kerülnek; az ismeretlen helyen nyomtatott könyvek pedig a vonatkozó év végére kerülnek.

A tételleírásokat sorszám előzi meg, a duplumok külön sorszámot kapnak. A tételleírásoknak két része lesz: a cím- és a példányleírás.

A katalógus tételei szerzői betűrendben (ahol nincs szerző a cím első szava – névelő nélkül – alapján) következnek. A szerző nevét kiskapitálissal szedtük, a cím első szavát nagy betűkkel. A szerző névformáját az RMNY, a nem magyar nevek névformáit a *Deutsches Bibliographie*, a VD 16 és VD 17 (német szerzők esetében), illetve az Egyetemi Könyvtár régi román könyveinek katalógusa¹¹ és a Habsburg Birodalom régi román könyveit összegyűjtő katalógusa¹² alapján, más nyelvek esetén a nemzeti bibliográfiák névátírási szokásait követtük. A címleírásban az RMNY elveit követjük: a cím átírásában, rövidítésében, a más forrásból származó címek jelölése tekintetében. A címben előforduló szellemi közreműködők neveit nagy betűkkel emeltük ki. Az RMNY gyakorlatához hasonlóan a fordításokat nem a szerző, hanem a fordító nevéhez soroltuk be. A címet új sorban az impresszum adatai követik: a kiadás helye – ahogyan a nyomtatványon szerepel –, éve (a latin számokat minden esetben átírtuk arab számokra) és a nyomdász neve következik, ez utóbbi mindig alanyesetben. Újabb sorban következnek a formátum és a terjedelem adatai: csak a formátumot adjuk meg, tekintet nélkül a méretre, majd az oldal, ill. a lapszám. A füzetjelzésre csak a töredékek és a nagyon hiányos példányok esetében hivatkozunk. []-lel jelöljük a számozatlan oldalakat/lapokat. A lap/oldalszám után pontosvesszővel elválasztva a grafikai ábrázolások, könyvdíszek, jelzésüket az RMNY rövidítései szerint használjuk.

11 Doina HANGA–Elena MOSORA: *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” Cluj-Napoca*. [S.n.], Cluj-Napoca, 1991.

12 Ioan CHINDRIȘ et al.: *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei identități culturale*. Mega, Cluj-Napoca, 2016.

Újabb sorban következnek a nemzeti bibliográfiai utalások (RMK, RMNY, Sztripszky, Apponyi, BRV, VD 16, VD 17, EDIT). A BRV gyűjtőkörébe tartozó kötetek esetében megadtuk az Egyetemi Könyvtár saját BRV-katalógusának jelzését is, a tétel készítésekor ezekre (is) támaszkodtunk (BRV–BCU).

A példányleírás felépítése a következő:

A példányleírás szempontjainak összeállításában Muckenhaupt Erzsébet, Emödi András, Kurta József stb. katalógusait tekintettük irányadónak, az ezek alapján kialakult rendszert követjük:

A. A példány állapota, itt jelezzük csonkaságát, hiányait. Az elveszett vagy kikövetkeztetett íveket []-ben adjuk meg.

B. A kötés leírása: anyaga, díszei, állapota, kora. Amennyiben a gerincen szerepel szerző, cím vagy évszám, itt adjuk meg ezeket, betűhű átiratban, a rövidítések feloldása nélkül, dőlttel szedve. A magyarországi történelmi köteteket igyekszünk Rozsondai Marianne könyve alapján azonosítani.¹³ A díszítőelemek jelölése az ő kötete alapján történik. A külföldi eredeti köteteket igyekeztünk leírni a német nyelvterületre kiterjedő adatbázis alapján (<https://www.hist-einband.de>), lehetőség szerint azonosítani. Az újabb, 19–20. századi kötetek amennyiben szignáltak, jelezzük (pl. Czecz Antal, Hantz György kötése stb.). A már azonosított kötetek esetében jelezzük eredeti voltukat és az azonosított műhelyt, hivatkozunk az azonosítás forrására.¹⁴

C. A proveniencia adatai, időben visszafelé haladva. Elsőként a bélyegzőket és a régi jelzeteket írjuk le (lehetőség szerint tulajdonoshoz kötve), ezután következnek beszerzésre vonatkozó, külső forrásokból származó információk, amennyiben ezeket sikerült feltárni. Az egykori adományozók, eladók neve után zárójelben közöljük az információ forrását. Ilyen irányú információink forrásai a következők: a Szabó Károly által 1866–1872 között vezetett *Beszerzési könyv* (ebben vezette a könyvvásárlásokat, cseréket) és a *Jegyzőkönyv*,¹⁵ az általa 1868–1873 között megjelentetett, az

13 ROZSONDAI Marianne: *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig*. MTA Könyvtár és Információs Központ–Kossuth, Bp., 2019.

14 Elsősorban az alábbi munkáról van szó: ILYÉS BARTHA Hajnalka: *A kolozsvári Egyetemi Könyvtár tulajdonában levő Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát-művek kötéseiről*. Erdélyi Múzeum LIX(1997). 1–2. sz. 236–245.

15 Lelőhely: *Beszerzési könyv* – KEK, Különgyűjtemények – Col. Doc. 105. Nincs tudomásunk arról, hogy a korábbi/további évekről készült-e ilyen napló. A könyvcserék lehetőségét Szabó Károly külön listákon vezette, ezekre írta fel a különféle intézmények/magánszemélyek cserére kínált, ill. cserébe kért könyveit. Ezeken a listákon számos RMK is szerepel. Néhány ilyen fennmaradt lista: Uo., Col. Doc. 152. Ezeken kívül a cseréknek külön jegyzőkönyvet is vezettek: *Jegyzőkönyv Az erd. muzeumi könyvtár eladott vagy becserélt többszörös példányairól*. KEK, Különgyűjtemények, jelzet nélkül. A cserék esetében a *Jegyzőkönyv*be bevezették a csere útján szerzett értékesebb köteteket, így pl. a régi magyar könyveket, erről a forrásról később még lesz szó.

EME könyvtárának RMK-állományát összegző cikksorozat, amelyben minden kötetnek megadta provenienciáját is, az Erdélyi Pál igazgató által elkezdett, 1905–1942 között vezetett Gyarapodási napló (ebben értelemszerűen az adományok, cserék és vásárlások egy helyen vannak feltüntetve). Az Erdélyi Múzeum folyóiratban rendszeresen közreadták a közgyűlések beszámolóit, a különböző táruk vezetői által felolvasott jelentéseket. A könyvtár esetében minden gyarapodást – adomány, vásárlás, csere – taglalt a könyvtárnok jelentése (Könyvtárnoki jelentés), és rendszeresen közölték az adománylistákat. Elvben tehát minden 1873-ig, valamint 1905–1942 között beérkezett RMK-nak tudjuk a provenienciáját. Az EME könyvtára gyarapítására vonatkozó iratokat őriznek a levéltárban, ezeket átnéztük, az innen kiszűrt adatokat felhasználjuk, akárcsak a Kelemen Lajos naplóiban talált, erre vonatkozó információkat. Az információk egy része között természetesen van átfedés is (pl. a levéltárban talált adományozólisták, összeírások, levelek, vásárlási/cserenyugták és a Szabó Károly által közzétett cikksorozat tételei között), ezekben az esetekben a nyomtatásban is megjelent forrásra hivatkozunk. Az Országos Nemzeti Múzeummal (ma: OSZK) vagy a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárával cserélt példányok esetében a csere tényéről elsősorban a kötetbe ütött pecsétek tanúskodnak, e tény további igazolásától, akkor is, ha van rávonatkozó dokumentum, eltekintünk. A külső forrásokat a dőlt betűkkel szedett származás után zárójelben adjuk meg rövidítve (BK Beszerzési könyv, EME-Évk. – Szabó Károly cikksorozata, GyN – *Gyarapodási osztálynapló*, EM – Erdélyi Múzeum folyóirat, KvÁLt – Kolozsvári Állami Levéltár, KL – Kelemen Lajos naplói stb.).

Nem írjuk le az Egyetemi Könyvtár 1945 utáni pecsétjeit (Biblioteca Universităţii Cluj, Biblioteca Universităţii Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca), csak azokban az esetekben, amikor az Egyetemi Könyvtár beszerzése a vonatkozó kötet.

Az eredetre, tulajdonosra vonatkozó információk mindegyikét új sorban kezdjük.

D. Egyéb bejegyzések, széljegyzetek: teljes szövegükben és szöveghűen csak azokat közöljük, amelyekben személynév, helynév és/vagy évszám fordul elő. Különbösen csak jelezzük tartalmát, nyelvét és korát. Ugyanitt jelezzük a rubrikálást, díszítést, rajzokat is.

E. Kolligátumok esetében itt utalunk az első tag tételszámára, az első tag esetében az összes tag tételszámára. Ha valamely tag nem tartozik az RMK gyűjtőkörébe, azt is röviden leírjuk.

F. A példány legfontosabb irodalma, kiadásai, azokban az esetekben, ha az RMNY megjelenése óta eltelt időben jelent meg, valamint az 1670 utáni kötetek esetében.

A tétel utolsó sora a példány mai jelzete.

A katalógus előkészítése tervezésekor nagy hangsúlyt helyeztünk a beszerzés módjának megállapítására, ezt követően pedig a proveniencia lehetőség szerint minél

mélyebb feltárására. Ez viszont csak akkor derülhet ki, ha, amennyiben lehetséges, megpróbáljuk múltját felgöngyöltíteni. Minden könyvnek története van, s ez a történet szorosan összefügg azzal, amit az adott könyv képvisel és képviselt a korábbi századokban. A könyvek története elképzelhetetlen olvasóik, az ő történetük nélkül, ennek olvasásszociológiai, művelődés- és mentalitástörténeti hozadéka kétségtelen. Ily módon hozzájárulhat az egykori könyvtárak rekonstrukciójához is. A könyv származásának első lépéseként tehát intézményi származását állapítjuk meg: itt két nagy csoport van, az EME és az Egyetemi Könyvtár (ennek minden elődjével együtt). Az egykori hovatarozáson túl a beszerzés módja is az esetek nagy részében kiderül. Ily módon rekonstruálhatóvá válik az egykori egyesületi könyvtár RMK-állománya. Emellett pedig legalább töredékében láthatóvá válnak az egykori főúri/értelmiségi könyvtárak (Toefeus Mihály, Szathmári Pap Mihály, Apafi, Rhédey, Cserey stb.) darabjai, és nem utolsósorban – azokban a szerencsés esetekben, amikor az olvasó(k) kezük nyomát hagyták a könyvben – részben látszani fog az is, hogy mely köteteknek voltak korabeli vagy közel kortárs olvasói, mint ahogyan az is, hogy mely régebben nyomtatott köteteket forgattak szívesen nyomtatásuk utáni évtizedekben, évszázadban.

A másik fontos hangsúlyt a kötések leírása kapta. Az eredeti elképzelés szerint nem terveztük a kötések részletes leírását, csupán jelezni kívántuk az eredeti kötések. A munka előrehaladtával azonban több olyan eredeti kötés került a kezünkbe, hogy nem elégedhettünk meg csupán eredeti voltának észrevételezésével. Így visszatértünk minden eddig leírt tételhez, az eredeti kötések újra kézbe vettük, és megkíséreltük feltárni hol, ki és mikor köthette be. Ez persze nagyban lelassította a tételkészítés folyamatát, de talán nem volt teljesen haszontalan, a továbbiakban hozunk erre vonatkozóan is néhány példát.

A továbbiakban az 1484–1630 közötti időszak eddig elkészült tételleírásaival kapcsolatos eredményeket ismertetem. Ez 418 könyvcímet jelent, összesen 504 példányban, a teljes anyagnak kevesebb mint egyharmada. Minden további megállapítás kizárólag erre az anyagra vonatkozik. Az 504 példány tartalmazza a duplumokat, a BRV gyűjtőkörébe tartozó köteteket, a töredékeknek azonban csak egy részét. A töredékek között van pár általunk azonosított darab is, az egyik ezek közül, nem kis örömeinkre, unikum. Hét olyan ősnymtatvány van köztük, amelyek az RMK gyűjtőkörébe is tartozik, továbbá 12 unicum-példány.

Ebből az 504 kötetből 437 kötet bizonyíthatóan az EME könyvtárából való, 15 kötetről feltételezzük, hogy ide tartozott.¹⁶

16 A nagyságrendek érzékeltetéséhez idézünk Kelemen Lajos 1938. január 31-i naplófeljegyzéséből: „Ma megszámláltuk a három szekrény anyagát s kiderült, hogy összesen 1525 kötet van. Ebből mintegy 100 az Egy[etemi] Könyvtaré, a többi a Múzeumé. Az Egyetem darabjainak azonban legalább 2/3 része megvan a Múzeumnak. Van ezenkívül még 36

Az azonosítás legegyszerűbb esete, ha a kötetbe belenyomták az Egyesület pecsétjét és/vagy beleírták leltárszámát: 409 ilyen kötetet találtunk. Ezekben benne van az Egyesület pecsétje és/vagy leltárszáma. A pecsétek felirata és formája is változott az évek során: az első korszakból való az Erdélyi Múzeum Könyvtára széles, ovális alakú pecsétje, majd ugyanezzel a felirattal kerekesebb lett a formája (Ferenczi Zoltán igazgatósága idejéből), majd az újabb feliratú Erdélyi Múzeum-Egylet Könyvtára, végül, Erdélyi Pál igazgatósága idején, az Egyesület megszűntetéséig az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára feliratú pecsét. 1891. augusztus 1-én indította el az új igazgató, Ferenczi Zoltán a Szerzemény-könyvet, a leltárszámozás is ezzel együtt kezdődött; ezt a gyakorlatot vitte tovább és fejlesztette a könyvtár első modern igazgatójának tekintett Erdélyi Pál. Az RMK-köteteknek 1904-től kezdődően külön *Gyárapodási osztálynaplót* vezettek egészen 1943-ig, ez tartalmazza, kitől történt a beszerzés, mi módon (ajándék, vásárlás, csere), valamint a kötet leltárszámát. Egyesületi leltárszámok az RMK-kötetekben tehát csak az 1890-es évek közepétől fordulnak elő. Ehhez a 406 példányhoz járul hozzá még néhány kötet, amelyik szintén az EME könyvtárát gazdagította.

A kolligátumok között 14 olyan darabot számoltunk össze, amelyik szintén az EME könyvtárához tartoztak. Az intézményi hovatarozást ezekben az esetekben csak a kolligátum első tétele hordozza (régii EME-könyvtári jelzet, pecsét), ezek mind második tételek lévén, értelemszerűen az első tétel intézményi származásához sorolandók. Továbbá 13 olyan kötetet találtunk, amelyekben nincs ugyan sem pecsét, sem leltárszám, de bizonyíthatóan, legalábbis erősen feltételezhetően az EME könyvállományából valók: fennmaradt a könyvbe ragasztott régii EME-könyvtári címkés jelzetük,¹⁷ az EME könyvtárában egyetlen példányban voltak meg, és Szabó Károly cikksorozatából kideríthető a provenienciájuk,¹⁸ vagy levéltári dokumentumokból kiderül beszerzésük módja. Köztük több csonka példány, könyvtáblából kiáztatott töredék is van, ezek közül ötben megtaláljuk Szabó Károly saját kezűleg leírt azonosítását, bejegyzéseit.¹⁹ Egy kalendáriumtöredéket Ferenczi Zoltán áztatott ki és aján-

---

kötet beszámózatlan, az utolsó 20 évből. Ezeknek mintegy fele az Egyetemé. Duplum és más többes példány 208 drb van. A RMK-ból 103 drb naptár s ennek negyede unikum”. – KELEMEN Lajos: *Napló*. II (1921–1938). S.a.r. Sas Péter. EME, Kvár, 2018 (a továbbiakban KELEMEN: *Napló*). 929.

17 BMV 690, BMV 1731.

18 BMV 320/I, BMV 523a.

19 A bártfai 1581-re nyomtatott kalendárium – BMV 696, a nagyszombati 1603-as kalendárium – BMV 1337, a keresztúri 1608-ban, a kassai 1612-ben nyomtatott kalendáriumtöredékek – BMV 1419, BMV 1489, a Lugossy József által az EME-nek ajándékozott kalendáriumtöredékek, BMV 1483, BMV 1727, BMV 1805.

dékozott az EME-nek (BMV 231). Egy esetben levéltári dokumentum szolgáltat adatot a proveniencia tisztázásához.²⁰

Ezek mellett erősen feltételezhetőnek gondoljuk, hogy az EME egykori könyvtárának példányai lehetettek azok is, amelyeket – egyelőre más forrás híján – az RMK I–III. köteteinek példányadatai jelölnek. Az Egyetemi Könyvtár Különgyűjteményeiben e kézikönyvnek ma is azt a példányát használjuk, amelyet Szabó Károly és az őt követő könyvtárosok is használtak, ebbe vezették be a pótlásokat, javításokat, pontosításokat. Az intézményjelzés nélküli régi magyar nyomtatványok között 13 ilyen kötetet találtunk.²¹

A Hancz (Hantz) György kolozsvári kötésében fennmaradt kalendáriumtöredék, amelyet Gyalui Farkas 1901 nyarán áztatott ki, talán szintén az EME anyagához tartozott.²² Feltételezhető, hogy a Pap Domokos ajándékként érkezett kötet²³ szintén az EME könyvtárát gazdagította. Erdélyi Pál az EME éves közgyűlésén elhangzott, 1904-ben megjelent könyvtári beszámolójában az adománylistán [Gyallai] Pap Domokos ajándékként 11 nyomtatványt és hat kéziratot jelez, talán ez lehetett az egyik nyomtatvány.

A fennmaradó 55 kötet elvileg az Egyetemi Könyvtár szerzeménye, ezek közül 40 esetben kimutatható az Egyetemi Könyvtár, illetve annak elődjei állományához való tartozása (pecsét, leltárszám – ideszámoltuk azokat a kolligátumokat is, ahol csak az első tag hordoz tulajdonjegyeket). 15 kötet esetében nincs intézményi pecsét/leltárszám, ezek közül azonban – hasonlóan az EME-könyvek intézményi hovatartozásának megállapítása esetében – egy esetben Szabó Károly bibliográfiájába jegyezték be kézzel egy egyetemi könyvtári példányt: egy königsbergi, 1563-ban kiadott nyomtatványt.²⁴

A tavalyi év során került elő hét olyan töredék, amelyek feldolgozása még folyamatban van, az 1960-as években áztaták ki könyvtáblákból az Egyetemi Könyvtár könyvkötő műhelyében. Sajnos nem minden esetben jegyezték fel, hogy mely kötet táblájából kerültek elő ezek a töredékek. Szerencsés eset azonban az a két, Heltai

20 BMV 1818a – Eötvös Lajos ajándéka az EME-nek, 1869. KvÁLt 298/241.

21 BMV 812 – RMK III/732; BMV 1112 – RMK III/857; BMV 1535 – RMK III/1156; BMV 1618 – RMK III/1238; BMV 1613 – RMK II/396; BMV 1614 – RMK II/396; BMV 1656 – RMK III/1278; BMV 1650 – RMK II/411; BMV 1652 – RMK II/413; BMV 1648 – RMK II/409; BMV 1683 – RMK II/414; BMV 1811 – RMK I/568; BMV 1449 – RMK II/336. – Közülük kettő (BMV 812 – RMK III/732, BMV 1811 – RMK I/568) mellé írták be utólag, hogy *Erd. Múz.*, egyik sem a Szabó Károly kézírásával, tehát 1890 után kerülhettek be az EME könyvtárába.

22 BMV 297 – előzéklapján: „Könyvtáblából kiáztatta 1901 év nyarán Gyalui Farkas.”

23 BMV 1579/a. Az első kötéstábla belsejére írta rá Kelemen Lajos: „Pap Domokos ajándéka, 1903.”

24 BMV 369 – RMK III/508.

nyomdájából származó, 1553-ban kiadott nyomtatvány, amelyet egy 1559-ben megjelent wittenbergi nyomtatvány, a *Vitae patrum* segesvári gimnáziumi könyvtár példányából áztattak ki. Az egyik töredék Heltai Kiskatekizmusának (Kolozsvár, 1553; RMNY 100) B, C, D íve.²⁵ A másik azonban egy eddig ismeretlen Donatus-féle grammatika töredéke.²⁶ Mivel a töredék egyik lapja éppen az impresszumot tartalmazza,²⁷ azonosítása nem volt nehéz. Donatus latin nyelvtana sokszor napvilágot látott, kiadásainak számát egy újabb RMK-val szaporíthatjuk. Ezeket a mai Egyetemi Könyvtár példányaiként vezetjük be nyilvántartásainkba.

A számlálás végén hét kötet maradt, amelyeknek egykori intézményi hovatartozásáról semmit sem tudunk, ezek a mai nyilvántartásokban az Egyetemi Könyvtár példányaiként vannak jelen.

Ezek az arányok tükrözik a két könyvtár működésének, gyarapítási elveinek mi-kéntjét: 1872 után, a kolozsvári egyetem és mellette az Egyetemi Könyvtár megalapítása után, az EME könyvtára és az egyetem könyvtára egyféle szimbiózisban élt: a régi, muzeális értékű könyvek gyűjtése az EME könyvtárának maradt a feladata, az Egyetemi Könyvtár a kurrens irodalmat gyűjtötte. Az Egyetemi Könyvtár régi könyvállományát főleg azokban az időszakokban bővítették, amikor az EME ezt nem tehetette: 1918-tól a bécsi döntésig, valamint a második világháború (és az 1950-ben bekövetkezett államosítás) után napjainkig.

Az Egyetemi Könyvtár mai RMK-állományának köteteit az intézményi hovatartozás után, a beszerzés módjának szempontjából vizsgáltuk meg. A feltárás jelen pillanatában 269 kötet esetében tudunk csak választ adni arra, hogy a beszerzés mi módon – adomány, csere, vásárlás, letét – és kin keresztül – adományozó, eladó stb. – történt (ez mindkét intézményre, az EME-re és az Egyetemi Könyvtárra vonatkozik): 140 kötet adományozás, 52 kötet csere, 73 vásárlás útján, 4 pedig behozatal útján került a könyvtárba.

Az adományozások-vásárlások nagyságrendjét mindkét intézmény esetében jól körülhatárolható periódusokhoz lehet kötni. Mint fentebb említettük már, az EME-nek már megalakulása előtt is volt könyvtára. Kemény József gyűjteményéből bőven kerültek ki az RMK gyűjtőköréhez tartozó kötetek. Az eddig megvizsgált, 1630-ig kiadott könyvek között 13 Kemény József könyvtárából származó nyomtatványt találtunk, ez is tulajdonképpen azt jelzi, amit az egész Kemény-gyűjtemény jelentett az EME könyvtára számára: alapjait. Kemény Sámuel gyűjteményéből is találunk az

25 Ugyanennek a műnek egy töredékét áztatta ki Ferenczi Zoltán, és ajándékozta az EME-nek (BMV 231). Ez a most előkerült azonban jóval bővebb, mint a korábbi, amelyeknek egyetlen íve sem maradt fenn.

26 *Aeli Donatii Donati viri clarissimi De Octo partibus orationis methodus...*, Clausenbvrgi, 1553, Heltai. – Nem azonos az RMNY 107-el.

27 IMPRESSUS Clausenburi Transylvaniae in Officina Casparis Helti, Anno MDLIII.

eddig feldolgozott időszakban 5 kötetet. Az adományozók közül messze kimagaslik Mikó Imre gróf 20 kötetnyi adománya, amelynek értékét nagyban növeli, hogy ebből 9 kötet egykor az Aranka-gyűjteményt gazdagította.²⁸ Mikó egykori köteteinek azonosítását – az esetek nagy részében – a művekbe ragasztott ex librise könnyíti meg. Mikó Imrét az ősnymtatványok adományozójaként is számontartjuk: az RMK-k között Laskai Osvát *Sermones dominicales...* 1498-ban, Hagenauban (RMK III/39) megjelent kötete tartozik ide.

Az EME-nek adományozott családi könyvtárak közül mindenképpen ki kell emelni még a gr. Teleki Domokos geryeszegi könyvtárát. Szabó Károly 1877-ben megjelent könyvtári jelentésében írja, hogy ebből a hagyatékból – amelyik tulajdonképpen az egykori Ráday-könyvtár egy részét is magában foglalta – a régi magyar könyvállomány 154 kötetrel gyarapodott. Az 1630-ig kiadottak közül ötben találtuk meg a proveniencia nyomát, ezek közül négy egykor Ráday Eszter könyvtárának darabja volt: Székely István krónikája (Krakkó, 1559 – RMNY 156), Félegyházi Tamás *Loci communese* (Debrecen, 1601 – RMNY 874), Debreczeni János, *Christianus suspirans* (Debrecen, 1615 – RMNY 1081), Gyarmati Miklós *Keresztényi felelet Monoszlói Andrásnak* (Debrecen, 1598 – RMNY 830) és nem a Ráday Eszter könyvtár-

28 Mint tudjuk, az Aranka-gyűjteményt eredetileg a Magyar Tudományos Akadémia vásárolta meg, Mikó Imre közvetítésével, 1856-ban. Az ez ügyben még 1855-ben elkezdődött, az Akadémia „titoknokával”, Toldy Ferencsel folytatott levelezés fontosabb darabjait – a forrás megjelölése nélkül – kiadta Jancsó Elemér: *Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei*. Szellem és élet, 1943/1–2, 76–89. (Mikó Imre *Leveleskönyveibe* – 1855–1864, 14 kötet – is bemásolta ezeket, idézeteink ebből a forrásból valók: KEK Ms. 3567) Toldy és Mikó levélváltásából tudjuk, 1856. augusztus 1-én az Akadémia elküldte a gyűjteményért kért árat, 1000 pengőforintot. Ez év novemberében úgy tűnt, hogy Mikónak – éppen Toldy közbenjárásának hatására is – sikerült közelebb kerülni az Erdélyi Múzeum megalapításához. Ezen fellelkesülve kérte Toldytól november 19-én, hogy az Akadémia – a vételár általa való visszatérítése mellett – engedje át a létesítendő egyesületnek az amúgy is Erdélyt illető, erdélyi tartalmú gyűjteményt. A kérésének elfogadásáról 1856. november 24-én értesítette az Akadémia nevében Eötvös József: „Excellentiád nov. 19-ről költ levelében átengedését ohajtja a részünkre szíves közbenjárása által, kinyert Aranka-gyűjteménynek. Az Akadémia célja annak megszerzésében annak megteremtése volt: mikor az, Erdélyi léleszen, nem szűnik meg szellemileg a mienk is lenni: s így örömet lemondunk anyagi birtokáról, első jelül azon kézfogásnak, mely bennünket a keletkező társintézettel testvérileg öszszefűzend” (KEK – Ms. 3567/IV, 19v–20r). Mikó Imre 1856. december 5-én írta Toldynak: „(...) Az elsőnek tárgya, hogy t.i. az Aranka-féle gyűjteménynek az 1000 conv. ft vásárösszegnek általam megfordítása mellett átengedését a történelmi bizotmány az Akadémiának ajánlani fogja – a T. Akadémia ugyan a napról hozzám intézett hivatalos értesítése által a T. Titoknok úr sejtelve és biztatása szerint rám nézve nagyon örvendetes eredménnyel van eligazítva. [ide egy jelet tett, a lap alján a kiegészítés:] minnek következtében az érintett 1000 ft-ot idezárom” (KEK – Ms. 3567/IV, 28v).

rából pedig a könyvritkaságnak számító Pázmány Péter-mű, az Alvinczi Péternek szóló *Őt szép levél* (Graz, 1609 – RMNY 980).

Az EME első időszakában, megalakulását követően nagyjából a kolozsvári egyetem megalapításáig, láthatóan nagyobb volt az adakozási kedv, nagyon sok magán-személytől érkezett, olykor csak egy-két kötetből álló adomány ebben az időszakban. Az alapítók mellett Erdély nemeseinek nevét természetesen megtaláljuk az EME adományozói között: például báró Nopcsa Ferenc, Hunyad megyei főispán, paleontológus, akinek az eddig feldolgozott anyagban két ősnymtatványát regisztráltuk (*Legendae S[an]cto[rum] Regni Hungariae...*, Strassburg, 1484 k., RMK III/61; Thuróczy krónikájának 1488-as augsburgi kiadása, RMK III/15), vagy a Lázár grófok, Teleki Domokos stb. – az ő társadalmi státusuk, hivataluk meg is követelte az adakozási gesztusokat. Erdély polgárai is siettek gyarapítani az újonnan alapított erdélyi múzeum gyűjteményeit. Éppen ezek a „kisebb” adományok mutatják, hogy a Mikó Imre által meghirdetett múzeum gondolata Erdély-szerte adakozási hullámot indított el, sokan érezték megszólítva magukat Mikó felhívásától, és sokan kívántak hozzájárulni a múzeum felállításához: a Kolozsváron dolgozó sebészorvostól, dr. Incze Istvántól 12 kötetet regisztráltunk, ezek mindegyike egykor a Szathmári Pap Mihály (1737–1812) tudós református professzor könyvtárának darabja volt;²⁹ Benkő Ferenc törvényszéki tanácsos,³⁰ a krasznai tanító, Ködöböcz Károly (Heltai *Agendája*, Kolozsvár, 1559), a tordai polgármester, a tordai református lelkész, Miklós Miklós (Szenci Csene Péter kétnyelvű, magyar–latin református hitvallása, a *Confessio fidei...*, Debrecen, 1616), Nagy Miklós, a szilágysomlyói hivatalnok (Draskovich János fordítása, egy fejedelmi tükör, a *Horologium* – Graz, 1610), Rittner Károly (Calepinus szótárának 1605-ös bázeli kiadása) – néhányan azok közül, akiket nevesíteni tudtunk.

A 20. századi adományozók közül Kuun Géza és Borbély Sándor nevét emeljük ki. A nyelvész, orientalista igen gazdag könyvtára 1906-ban került be, a feldolgozott időszakból négy kötetben találtuk meg ex librisét. A székelykeresztúri Tanítóképző unitárius igazgató-tanárának³¹ könyvtárát Kolozsváron sebészorvos fia adományozta az EME könyvtárának 1915-ben, 9 kötetben találtuk meg az *id. Borbély Sámuel gyűjteménye* feliratú pecsétet.

29 A Szathmári Pap és az Incze családot rokonsági kötelék fűzte össze: dr. Incze István dédapja, nagybaconi Incze Mihály református esperes és Szathmári Pap Mihály apatársak voltak.

30 Benkő Ferenc nagyenyedi tanárnak egyik, 17 darab 16–17. századi nyomtatványból álló kolligátumkötetét ajándékozta az EME-nek hasonló nevű fia. Szabó Károly ismertetéséből kiderül, a kolligátumot szétszedték és darabonként köttették be. – EME Évkönyvei, 1861–1863, 2. köt., 157.

31 KELEMEN Miklós: *Borbély Sámuel (1842–1915)*. <http://tudastar.unitarius.hu/UNEL-2000/20056/15.pdf> (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 21.)

Az eddig feldolgozott anyagban egyetlen 1940 után érkezett adományt találtunk: csehédfalvi Ambrus Géza és felesége, Deák Gizella ajándékát, egy Heltai-nyomda-terméket 1591-ből, a *Magyar aritmeticát* (RMNY 665).

Az Egyetemi Könyvtár adományozói egyenes arányban vannak az eddig vizsgált időszak mennyiségi megoszlásával a két intézmény könyvtára között. Két ajándékozót találtunk, mindketten 1938-ban gyarapították az Egyetemi Könyvtár régi könyves állományát. Kelemen Lajos – munkáltatója, az Egyetemi Könyvtár iránti „hálája és elkötelezettsége” jelül – Zsámboky Jánosnak Bonfini-kiadását (Bázel, 1568) adta át; a naszódi Martján testvérek szintén 1938-ban három kötetet ajándékoztak az Egyetemi Könyvtárnak: ugyanennek a Zsámboky-kötetnek egy példányát, Szamosközi István *Annalecta lapidoruma* 1596-as, padovai kiadását és egy Coresi-nyomtatványt, az 1561-ben Brassóban kiadott román nyelvű evangéliumfordítást. Ez utóbbi igen értékes, nagyjából 900 kötetet számláló adomány a 17–19. században kiadott könyveket foglalt magában, az egyik legfontosabb hozzájárulás volt az Egyetemi Könyvtár régi román könyvgyűjteményéhez (is).

Számítunk arra, hogy a feldolgozás további folyamatában még nem egy, eddig megismert ajándékozó nevével fogunk találkozni.

Szabó Károly a teljes EME-könyvtár duplumainak jegyzékét több ízben is összeállította, ezeket használta fel más intézményekkel való cserékre. Hasonlóan járt el a régi magyar könyvek esetében is. Ennek a gyakorlatnak Szabó Károly halála után alig találjuk nyomát (ez nyilván nem a szándék/gyakorlat hiányát jelenti, sokkal inkább a régi könyvek véges számával magyarázható: a Szabó Károly munkássága hatására fellendült régikönyv-gyűjtés során sok előkerült példány lassan megtalálta helyét valamelyik intézményi vagy magánkönyvtárban).

Az 1630-ig kiadott kötetek között 11 kötet került erdélyi csere útján az EME könyvtárába, hét kötet a kolozsvári Református Kollégiummal való cserével, egy-egy kötet a székelyudvarhelyi unitárius gimnáziumtól, a Batthyány-könyvtárból került be. Az egyik esetben azt is tudjuk, milyen kötetek cseréltek gazdát. A kolozsvári református kollégiummal 1862. május 3-án lebonyolított csere során szerezte meg az EME számára Pécsváradi Péternek Debrecenben 1629-ben nyomtatott vitairatát (RMNY 1427), II. Apafi Mihály arcképét és Bornemisza Anna címerét, és 19 kötetet adott cserébe.³²

32 *Jegyzőkönyv...*, i. m. Ebbe a könyvbe célszemély szerint vezették be, milyen könyveket kínáltak az illető magánszemélynek vagy intézménynek cserére vagy eladásra. A könyv értékét a választmány bevonásával állapították meg. Az ily módon szerzett könyvek listáját ide nem írták be, csak az értékesebbnek tartott szerzeményeket jelezték itt. Amennyiben nem csere, hanem vásárlás történt, azt feljegyezték. A *Jegyzőkönyv*ben volt néhány boríték is, Szabó Károly írásával, az egyikből éppen a református kollégiummal lebonyolított cserének részletei derülnek ki: ideje, a gazdát cserélt kötetek, műtárgyak megnevezése. A *Jegyzőkönyv*ben kevés, az EME által cserére vagy eladásra ajánlott RMK-kötetet találni, de né-

Két kötetet – az adományozók névsorából már ismert – Filep Elekkel cseréltek. Nagyobb mennyiségű cseréket a Magyar Nemzeti Múzeummal (a mai OSZK) bonyolítottak le. 39 kötetben találtuk meg a *Másodlat a M. N. Muzeum Széché. Orsz. Könyvtárból, A M. N. Muzeum Könyvtárából* feliratú pecséteket. Ezek nyilván nem mind cserével, ajándékként is érkezettek az EME könyvtárába. Az Egyesület 1878. évi közgyűlése elé terjesztett jelentésében Szabó Károly beszámolója szerint 1877-ben a Magyar Nemzeti Múzeum (ma: OSZK) duplumaiból 32 kötetel sikerült szaporítani az EME régi magyar könyveinek számát, 1880-ban az előző évi gyarapodást bemutatva írja, hogy ugyaninnen válogatott ki az Egyesület számára 39 RMK-kötetet.³³ A *Beszzerzési könyv* és a *Jegyzőkönyv* alapján jó látható, ki mindenkiel állt az EME cserekapcsolatban.

Az Egyetemi Könyvtár cserekapcsolataihoz az eddig feldolgozott időszakban egy példát hozhatunk: Coresi Zsoltároskönyve (Brassó, 1570 RMNY 275) érkezett ilyen módon a csernovici egyetemi könyvtárból 1943 nyarán.³⁴

A Szabó Károly idejében történt vásárlások közül két nagy családi könyvtár megvásárlását kell kiemelnünk: a Csáky- és Cserei Farkas krasznai könyvtárának megvásárlását. Az 1630-ig feldolgozott anyagban nem találtunk a Csáky-könyvtárból származó kötetet, a Cserey-könyvtár bekerülésének eredményeként őrzünk ma is öt, egykor ide tartozott régi magyar könyvet. Ezek mind ritka, 16. századi kiadványok: Dévai Bíró Mátyás (RMNY 78), Heltai Gáspár (unikumpéldány, a Kiskatekizmusnak 1550-es kolozsvári kiadása, RMNY 86), Székely István (RMNY 19/63), Melius Juhász Péter (RMNY 259) és Werbőczy István (RMNY 307) – a korszak talán legismertebb szerzőinek kötetei váltottak tulajdonost a krasznai könyvtár megvásárlásával.

A vásárlás a későbbi években szinte rendszeressé vált. A felbukkant és eladásra kínált régi magyar könyveket igyekezett a könyvtár megszerezni. Ferenczi Zoltán, a könyvtár Szabó Károlyt követő igazgatója, működése idején több vásárlást is lebonyolított, neki köszönhető pl. a hétköznapi élet gyakorlatias könyvének egyik példánya, a szorzó- és kamatszámító táblákat tartalmazó *Practica aritmetica* debreceni, 1614-es kiadása (RMNY 1063), amelyik a vásárlás idején egyetlen ismert példány

---

hány azért előfordul: pl. gr. Teleki Sándornak készpénzért 23 művet adtak el 1860. augusztus 8-án, köztük a *Compilatae Constitutiones...*, Kolozsvár, 1669, Torma G.(?) könyvtárából érkezett példányát 1 forint 1 krajcárért, ugyancsak neki Bethlen János történetírását, s.l., 1663, Kemény József könyvtárából való példányát 1 forint 2 krajcárért, Kászoni János *Rövid igazgatása Nemes Magyarországnak...*, Gyulafehérvár, 1647, a Torma-könyvtárból való példányt ugyancsak 1 forint 2 krajcárért, Szabó Károly a lista végére írta, a pénzt megkapta és kötetésre fordítja.

33 SZABÓ Károly: *Könyvtári jelentés*. Erdélyi Múzeum VI(1879). 5. sz. 74; VII(1880). 4–5. sz. 144.

34 A csere 1943 nyarán történt, köszönöm az információt Györfi Dénes kollégámnak.

volt. Ferenczi Zoltán vásárolta meg a könyvtár számára Szenci Molnár Albert Hanauban, 1610-ben kiadott latin grammatikáját is (RMNY 995). A régi magyar könyvek vásárlása Erdélyi Pál igazgatósága idején lett igazán intenzív, az 1904-től vezetett *Gyarápodási osztálynapló* megkönnyíti a beszerzések követését (ezt a naplót 1904–1918, 1941–1943 között vezették). A feldolgozott időszak nyomtatványai közül összesen 69 esetben vásároltak az EME könyvtárának, a Cserey Farkas krasznai könyvtárát leszámítva, a legtöbb kötetet 1904–1916 között vásárolták. Az eladókak tekintve látszik, számos antikváriussal álltak kapcsolatban Kolozsvártól Budapestig, Münchentől Zágrábig. Három budapesti antikvárius neve maradt fenn a *Gyarápodási osztálynapló*ban: Dobrovcszky Ágost, Kun Dániel és Ranschburg Gusztáv, de vásároltak Karl Hiersemann lipcsei, Mirko Breyer zágrábi, Friedrich Rohrachel linzi antikváriustól, Szelinszki György bécsi papír- és könyvkereskedőtől is.

Ebben az időszakban négy, az RMK gyűjtőkörébe tartozó őnyomtatvány került a könyvtárba: a mikházi kolostorból származó,³⁵ az EME által Lukinich Imrétől 1902-ben megvásárolt Thuróczy-féle Chronicának az 1488-as brünni kiadása (RMK III/16); a *Legendae sanctorum Regni Hungaria...*, Strassburg, cca. 1484 – RMK III/61); a naszói Iulian Marțiantól³⁶ egy Temesvári Pelbárt-kötet (Hagenau, 1500 – RMK III/55), az antikvárius Kun Dánieltől pedig két őnyomtatványt szereztek be (*Missale secundum chorum alme ecclesiae Strigoniensis*, Velence, 1486 – RMK III/11 és Michael de Hungaria: *Sermones dominicales...*, Strassburg, 1490 – RMK III/23). Ezeken túl a korai nyomtatványok sorát még hét Temesvári Pelbárt-mű 1501–1511 között kiadott kötetével gyarapították. Ez utóbbiakat Karl Hiersemann lipcsei, B. Haas müncheni antikváriusoktól, Ranschburg Gusztáv budapesti könyvárustól, valamint Kun Sámuelától vásárolták. A magánszemélyektől való vásárlás sem volt ritka, több esetet is találtunk egy-két kötet ilyen módon való beszerzésére.³⁷

Három kötetről tudjuk, hogy az Egyetemi Könyvtárnak vásárolták: mindhármat 1923-ban Grigore Crețu bukaresti tanártól.³⁸ Ezek olyan régi román nyomtatványok, amelyek a RMK gyűjtőkörébe is beletartoznak.

35 KELEMEN: *Napló*. 951. Lásd még: KOVÁCS BÁNYAI Réka: *A mikházi ferences kolostor őnyomtatványai = Certamen VII. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyályában*. Szerk. EGYED Émese–PAKÓ László–SÓFALVI Emese. EME, Kvár, 2020. 361–372.

36 Katonatiszt, történész, a Román Akadémia tiszteletbeli tagja. Az EME több RMK-kötetet is vásárolt tőle. Gazdag gyűjteményét a család az Egyetemi Könyvtárnak ajándékozta.

37 Az eddig feltárt adományozók, cserét eszközlők és eladók nevét lásd a Mellékletben.

38 *Sbornic slavonesc*, Brassó, Coresi, 1569 – BRV 15 (RMNY 261 – BRV 15); *Psaltirea românească*, Brassó, Coresi, 1570 – BMV 16/1 (RMNY 275 – BRV 16); [ČETVORO-BLAGOVĚŠTIE – Tetraevangel slavon], [Transilvania], [Lavrentie?], 1582 – BRV 34a (RMNY 520a – BRV IV/11).

A mikházi kolostorból egy,³⁹ a dési ferences rendház könyvtárából – az eddig feldolgozott kötetek közt – három kiadványt⁴⁰ találtunk, ez utóbbi 1965-ben, „ismeretlen adományként” került az Egyetemi Könyvtárba, provenienciájukról a bejegyzések, ill. a ferences rendházi pecsétek árulkodnak.

Az RMK-kötetek intézményi története mellett legalább ennyire vagy még ennél is sokkal izgalmasabb kérdés történeti provenienciájuk felgöngyölítése. A tulajdonosi bejegyzéseket minden esetben közöljük, az egyéb beírásokat jelezzük, ily módon kívánjuk megkönnyíteni azon kutatók dolgát, akik egy-egy kötet vagy egy-egy tulajdonos nyomát kutatják.

A katalógust több mutatóval is ellátjuk majd. A szerző- és possessor-, helynévmutatók mellett nyomdahelyek, nyomdászok és a töredékek mutatóját tervezzük, valamint egy intézményi provenienciamutatót, az eredeti hazai kötetek fotómásolatát (ha nem is mindent, de a jobb állapotban fennmaradtakat, a tulajdonos szempontjából fontosnak gondoltakat) mellékletként csatoljuk a katalógushoz.

Végezetül néhány példán mutatjuk meg, hogyan néznek majd ki a katalógus tétel-leírásai.

Az ősnymotatványok közül Thuróczi János krónikájának 1488-as brünni kiadását választottuk, ennek egy példánya vásárlás útján került az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárába. Eredeti, német reneszánsz stílusban készített kötésben maradt fenn, egykor a mikházi kolostor könyvtárát gazdagította. Bejegyzéseiből látszik, hogy a 17. században erdélyi kezek lapozták, azt nem tudjuk pontosan, mikor és kinek szerzeményeként került Erdélybe.

THURÓCZY János: *Chronica Hungarorum*.

Brunensi; 1488. 20. Martii; [Konrad Stahel et Matthias Preinlein].

2° [168] f. ; ill.

RMK III/16, GW M14782, INC-BCU 81.

A. Csonka, hiányzik a 160. lap. Az iniciálék helye üres, a betűk később beírva; metszetek színezetlenek.

B. Restaurált, papírtáblás, négybordás, sötétbarna, reneszánsz stílusú német bőrkötés, két fémkapoccsal. A fémkapcsok szíjait új bőrszíjakkal helyettesítették. Az elő- és a háttábla díszítése megegyezik, mindkettőn igen megkopott.

39 Michael de Hungaria, Köln, 1501 – RMK III/62. Az első előzékre írt bejegyzés árulja el provenienciáját: *Con[ven]tus Michaz*. A kötetnek 1969-es egyetemi könyvtári leltárszáma van.

40 MONOSZLÓY András: *Apologia*. Nagyszombat, 1588 (RMNY 620); GÖNCZI István: *Panharmonia*, Vizsoly, 1599 (RMNY 863); Szent Biblia, Bécs, 1626 (RMNY 1352). – Lásd még: GORDÁN Edina: *A dési ferences rendház könyvtárának régi állománya*. MTAK, Bp., 2019 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei).

C. Ltsz.: BCU 2110/1960

(pecsét) ENMK

A mikházi ferences kolostor példánya volt, az EME Lukinich Imrétől vásárolta 1900–1902 között.⁴¹

(el. 2r) *Hic liber est generosi D[omi]ni Nicolaj Kovacsioctz de Buzin 1670 11 Novembris.*

D. Több kéztől származó lapszéli jegyzetek, tollpróbák, rajzok (lat., magy., 16, 17. sz.).

(f. [115r]) *Anno Domini 1671 9 Martij*

(f. [135v]) *Ex Szent Demeter S: G: (Kovaczicz kezével)*

([3. hátsó el-r] 1696. *Die 3tia Novembris estve született Miklós S. Theophilus Napján. Ezek alatt az jegyek alatt, [ide 3 jegy van lerajzolva] és az Vizön jegy alatt.*

1697. *Die 23 Xmbriis estve születétt Jőseph S. Dágób: napyán. Ezek alatt az Jegyek alátt, [két csillagjegy] és a bika jegy alatt.*

1699. *Die 9nar Júny Született Ersebeth, az az pünkösöd harmad napyán, S. Gebhard napyán az rák[na]k jegye alatt. Ennek kereszt apya pater maga az ki keresztelté Köszvényesj parokhjaban Lakó pater Imbré Ur[am], Kereszt Anya pedig Páldinj Jánosné Rácz Mária Asszony. Josephet pater Csik Szent Martonj keresztelté ugyan maga is Kereszt apya ö keg[ye]lm[e] pater Marton Urnak, ugyan Kereszt apya Kozmassi parochiában lako pater Lákátos Ur[am]. Kereszt anya pedig Csik Szent Simoni Cyrjék Iánosné Asszonyom. Keresztelték pedig Csik Sz. Martonba az Mihály Deák Ur[am] hazánál dé. Miklost s Ersebethet Magyar Sakódon. És Miklosnak pedig Kereszt apya Mikházy Kalastromban lakó pater Iános Ur[am] ugyan maga ö k[e]g[ye]lm[e] keresztelte, Kereszt Anya pedig fen meg irtt Paldiny Iánosné Asszony[om].*

BMV 11

Az első magyar nyelvű nyomtatványok közül Pesti Gábor Újtestamentum-fordítása adományként érkezett az EME könyvtárába, egykor a Szathmári Pap Mihály könyve (is) volt.

NOVUM Testamentum seu quattuor evangelioru[m] volumina linqua Hungarica donata, Gabrielle Pannonio Pethino interprete. Wij Testamentum magijar nijeluen.

(Bechbe); 1536. XVII. die Mensis Julii = Zent Iakab hauanak tiizenheded napijan; Ioannes Sijngrenius; Ioannis Metzger bibliophole expensis = Metzger Ianos kewltsegeuel.

8°; 243, [3] f.; init., grav.

RMK I/6, RMNy 16.

B. Bőrkötés, színes előzékekkel, 19. sz. A díszített, aranyozott gerincen piros és zöld címkében: *Uj testamentom. Ford. Pesti Gábor, Bécs 1536.* Az újrakötéskor körülvágták. Metszése vörös.

C. Ltsz.: BCU 56597/1969

(pecsét) EMK

Régi jelzete: EME RMK I. Hung. 1b

Dr. Incze József adománya (néhai Szathmári Pap Mihály könyvtárából). (EME-ÉVK., 1868/70, 35.)

41 KELEMEN: *Napló.* 951. Lásd még: KOVÁCS BÁNYAI: *i. m.* 361–372.

(f. [8]) *Sum possessor huius librij Martin[us] Tot, Anno D[omi]ni 1647. Die 26. Martii.*

D. Elszórtan lapszéli jegyzetek (magy., 17. sz.)

BMV 140

Az EME gyűjteményének unikumjai közül Heltai Gáspár *Imádságoskönyvét* emeljük ki, ez a Mikó Imre által megvásárolt Aranka-gyűjtemény darabja volt.

[HELTAI Gáspár – transl.: Imádságok a hét napjaira]

[Kolozsvár; 1570–1571; Heltai].

12°; [92+?] f.

RMK I/347; RMNY 289.

A. Egyetlen csonka példány. Hiányzik: (!)1,8, B8, H1, K2+? f.

B. Bőrkötés, vörös alapú, fekete-fehér mintás kemény előzékekkel (18/19. sz.). A gerincen barna és fekete címkében: *Heltai G. Isteni dicséretetek, Kolozsvár 1570–1575*. Kartontokban.

C. (pecsét) EMK

Régi jelzete: EME RMK I. Hung. 14. sz. Unicum.

Egyetlen példány a gr. Mikó Imre adományából, az általa megvett Aranka-gyűjteményből. (EME-ÉVK., 1868/70, 45.)

Mikó Imre ajándéka (KvÁlt 298/17 – jegyzőkönyvek)

Magyar Nyelvművelő Társaság, Benkő József (RMK I/347; Új M. Múzeum 1854/I)

(f. D8r) *En Francisci Josa* (18. sz.)

D. Számos lapalji jegyzettel (magy., Birta Sámuel kezétől – ld. BMV 455)

F. *Heltai Gáspár imádságos könyve (1570–1571)*, bev. tan., s. a. r. Balázs Mihály, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2006 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai 5.).

BMV 460

A hitviták korának jól ismert szereplői Pázmány Péter és Pécsváradi Péter. Ez utóbbi felelete az érsek Bécsben 1626-ban megjelent könyvére az EME könyvtárának csereszerménye, eredeti kötésben maradt fenn, bejegyzéseiből több tulajdonosa nevét is megtudjuk:

PÉCSVÁRADI Péter: Pecs-Varadi Peternek, varadi lelki pasztornak feleleti Pazmany Peternek, esztergami erseknek ket könyvetskeire, mellyeket az Szent Irasrol es az Anyaszent-egyhazrol irt, es Bihar var-megyenek dedikalvan MDCXXIX kibocsattott.

Debreczenben; 1629; Rheda Peter.

4°; [16] p., 888 (recte 892) p., [39] p.

RMK I/579, RMNY 1427.

B. Papírtáblás, négybordás, barna, debreceni bőrkötés. A kötéshez Milotai Nyilas István *Az mennyei tudomány szerint valo irtovany...*, Debrecen, 1617, Lipsiai Pál (RMNY 1132) lapjait használták fel. A virágmintás kötéstáblákat aranyozással díszítették, az első és a hátsó kötéstábla megegyezik. A kötéstáblákon az első görgető virágos-makkos (Rheda-g8), a második zsinórdíszes görgető (Rheda-g4), függőleges irányban kétszer fut végig. A nagy

középmező centrumában díszes rozetta látható, körülötte virágos-makkos és koronás fejes egyesbélyegzőkből kialakított mintázat. A gerincmezőkben a koronás fejes egyesbélyegzőkből alakítottak ki négyzet alakú díszet. Metszése aranyozott, poncolt. A gerincre ragasztott címkére kézzel írták: *Pécsváradí Péternek Feleletí Pázmány Péternek. Debrecen, 1629.*

C. (pecsét) EMK

Régi jelzete: EME RMK I. Hung. Q. 95.

Példányunk csere útján került a kolozsvári ref. collegium könyvtárából. (EME-Évk., 1868–70, 69.)

(cl.) *Ignác Istváné, mk. 1838. 21. Maii.*

(első kt. belseje:) *Ignác Istváné, mk. 1824.*

(első kt. belseje:) *Ex libris Michaelis Junioris Dioszeghi de Deés. Comparatis a D[omi]na Susanna Váradí Den. 60. A[nn]o 1745. die 14. Augusti.*

BMV 1845

A Zsámboky János által sajtó alá rendezett Bonfini-kiadás eredeti kötésben fennmaradt példányát 1938. január 3-án, nyugdíjba vonulásakor⁴² ajándékozta munkáltatójának, az Egyetemi Könyvtárnak Kelemen Lajos.

ZSÁMBOKY János, Antonii Bonfinii Rerum Vngaricarvm decades qvatuor, cum Dimidia. Qvarum tres priores, ante annos XX, Martini Brenneri Bistriciensis industria editae, ... multis in locis emendatiores. Quarta vero Decas, cum quinta dimidia, nunquam antea execusae Ioan. Sambuci Tirnaviensis ... opera ac studio nunc demum in lucem proferuntur. Una cum rerum ad nostra usque tempora gestarum Appendicibus aliquot quorum seriem uersa pagina indicabit. Accesit etiam locuples Rerum et uerborum toto Opere memorabilium Index.

Basileae; 1568, Oporinus.

2°; 12 p., 923 p., [7] f.; ins., init.

RMK III/570, VD16 B 6593.

A. Csonka, hiányzik a címlap, p. 1–2, p. 11–12; p. 1–2. Rongált oldalak: p. 3–12.

B. Papírtáblás, ötbordás, sötétbarna, megviselt, 17. századi (?) bőrkötés, restaurálás nyomaival. Sarkait, a gerinc alsó és felső részét barna (mű)bőrrel erősítették meg/helyettesítették. A kötéstáblákat palmettás és virágos-índás görgetők keretezik, a középmezőben virágos sarokdíszekből kialakított, rombusz alakú, maureszkszerű dísz, a sarkokban csavart índa egyesbélyegzőjének lenyomatai. Az első és a hátsó kötéstábla díszítése azonos.

C. Ltsz.: BCU 1-BMV/1939

Ex libris BCU

(első kt. belseje.) *Biblioteca Universităţii din Cluj, în semn de recunoştinţă şi devotament. Cluj, 3 Ianuarie, 1938. Ludovic Kelemen, arhivar pensionar.*

(p. 236) *Kádár József* (19. sz.)

42 Kelemen Lajos 1938. január 3-án vonult nyugdíjba az Egyetemi Könyvtárból. Lásd KELEMEN: *Napló*. 925.

(p. 247) *Kádár József* (19. sz.)

(p. 237) *Tatrosi mp.* (18. sz.)

(p. 3.) *Ex libris Georgii Jósa de Csík-MindSzent, Anno 1720. die 25 Januarii.*

D. Elszórtan széljegyzetekkel (lat., magy., 16–17., 19. sz.)

BMV 430 dublet

Az Egyetemi Könyvtár két példányát is őrzi a négy evangéliumot tartalmazó, liturgikus használatra szánt, ógyházi szláv nyelvű, Erdélyben nyomtatott kiadásnak, az egyik a Grigore Crețu megvásárolt könyvtárával, a másik valószínűleg ajándékozás útján kerülhetett be. Az utóbbi leírását választottuk bemutatásra:

[ČETVOROBLAGOVĚSTIE – Tetraevangel slavon]

[In Transylvania]; (1582); [Lavrentie?].⁴³

2°; 1°–13°, 16°–25°, 26°, 27°–29° = [214] f.; orn., color. Hibás füzetszámozás: a 13. után a 16, a 14. helyett.

RMNY 520a, BRV IV/11, BCU–BRV 4.

A. Csonka, hiányzik a 24. (recte: 28.) füzet 3. és 6. levele.

B. Restaurált – valószínűleg kolostori, 18. századi,⁴⁴ valószínűleg erdélyi, barna bőrkötés, a kötéstáblák eredeti bőrét megőrizték, gazdag vaknyomásos díszítését aranyozták. A külső széleken palmettás görgető húzódik, a belső keretet liliomos egyesbélyegzőkből alakították ki. Az előtábla nagyon megkopott, talán azonos lehetett a háttáblával. A háttábla maureszkdíszes, rombusz alakú középmezéjében Mária látható ölében a kised Jézussal, mellettük kétoldalt szárnyas angyalok. Mária és az angyalok feje fölött: *MP ΘΥ* (Maria Theotokos). A szintén maureszkdíszes saroklemezekben a négy evangélista ábrázolása látható, görög felirattal. Lemeznyomatok a középmező alsó és felső részén: fent sugaras IHS monogram, lent sugárkoszorúban félholdon ülő Mária, ölében a Gyermekekkel.

A gerincen: *Evangeliar slavonesc.*

C. Ltsz.: BCU 26BRV/1929.

A lugosi ortodox egyháztól, Iosif Popovici közvetítésével. (BRV – BCU 4)

D. (...) *A lugosi Cecovan Pătru vásárolta és a lugosi szent egyháznak adta (...) avgust 7 1717 [1669]* (A bejegyzés teljes szövegének átírását, szláv nyelvről románra való fordítását ld. BRV-BCU 4).

BRV 34A

43 A román szakirodalom szerint (BCU–BRV, Mareaș) a nyomtatás évét 1574 körül határozták meg. Szerintük a kolofonban olvasható 1582. év egy tervezett második kiadásra vonatkozik. Fő érv: a papír vízjele, valamint a BRV 34a példányban olvasható 1576-ban datált bejegyzés.

44 Hasonló kötet így határoz meg (fényképét is közli) Virgil OLTEANU: *Din istoria și arta cărții. Lexicon.* Enciclopedică, Buc., 1992. 225.

MELLÉKLET

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Egyetemi Könyvtár beszerzéseinek mutatója. Az évszám a beszerzés évét jelöli, az előtte levő szám pedig a kötetszámmra vonatkozik.

Adomány

- AMBRUS Géza, MÁV-főintéző és neje, Deák Gizella, Kolozsvár – 1 (1943)
 BENKŐ Ferenc törvényszéki tanácsos, Benkő Ferenc enyedi tanár fia – 4 (ebből ma 3 van meg) (1862)
 BÍRÓ József – 1 (1862)
 BOLICS Imre László, nagyenyedi minorita zárdafőnök – 2 (1871)
 BORBÉLY Miklós – 1 (1865)
 BORBÉLY Sámuel, iskolaigazgató – 9 (1915)
 BORNEMISZA Károly, 1890-től Szolnok-Doboka vármegye főispánja – 2 (186?)
 BÖHM Mihály, segédkönyvtáros, EME – 1 (1893)
 CZECZ Antal, birtokos, botanikus – 1 (1854)
 EÖTVÖS Lajos, könyvtáros (Ráday-könyvtár, Nemzeti Múzeum kvt., bécsi udvari kvt.) – 2 (186?)
 FERENCZI Zoltán, könyvtárigazgató (EME-EK) – 1 (1894)
 FERENCZY Sándor – 2 (1913)
 FILEP Elek, jogász, Mihályfalva – 2 (1880)
 GÁL Miklós – 1 (1860?)
 GÁL Miklós Sándor – 1 (1913)
 Dr. INCZE István, orvos – 12 (186?)
 KELEMEN Lajos, levéltáros, művelődéstörténész – 1 (1938 – Egyetemi Könyvtár-nak)
 Gr. KEMÉNY József – 13 (1841)
 Gr. KEMÉNY Sámuel – 5 (1843; 186?)
 KOLOSI Antal, szilágysomlyói katolikus pap – 1 (1867)
 KÖDÖBÖCZ Károly, krasznai református fiútanító – 1 (186?)
 KUUN Géza, nyelvész, orientalista – 4 (1906)
 Gr. LÁZÁR László – 1 (1860?)
 Gr. LÁZÁR Miklós – 2 (1860?)
 LUGOSSY József, nyelvész orientalista, a debreceni ref. koll. tanára és könyvtárosa – 4 (186?)
 MARȚIAN testvérek – 3 (1938 – Egyetemi Könyvtár-nak)
 MÁTRAY Ernő, filozófus – 1 (1870)
 MIKLÓS Miklós, tordai ref. lelkész – 1 (186?)
 Gr. MIKÓ Imre – 20 (1860–1872)
 NAGY Miklós, tordai polgármester – 1 (186?)

- NOPCSA Ferenc, Hunyad vármegye főispánja – 2 (186?)
 ÖTVÖS Ágoston, orvos, történész, MTA levelező tagja – 1 (186?)
 Gyallai PAP Domokos, újságíró, szerkesztő, a kolozsvári Unitárius Kollégium történelemtanára – 1 (1903)
 Dr. PAPP Árpád, ügyvéd, Brassó – 1 (1900)
 RÉVAI Pál, nagybaconi református lelkész – 1 (1878)
 Br. Radák Istvánné gr. RHÉDEI Klára – 3 (186?)
 RITTNER Károly, szilágysomlyói hivatalnok – 1 (1860)
 RÓNAY Jácint, bencés tanár, pozsonyi nagyprépost, természettudós, író – 1 (1 mű 2 kötetben) (186?)
 RUTTKA Ferenc – 1 (1906)
 SCHILLING Lajos, történész, egyetemi tanár, EME-főtitkár – 1 (1916)
 SIMON István – 1 (1916)
 Dr. SZABÓ György, r. k. pap, teológiai tanár – 4 (1917–1918)
 SZABÓ Károly, történész, az EME első könyvtárosa – 5 (186?)
 Br. SZENTKERESZTY György – 1 (1912)
 SZENTKIRÁLYI Gábor, Torda vármegyei alispán – 2 (186?)
 Gr. TELEKI Domokos – 5 (1866) (ebből 4 a Ráday Eszter könyvtárából)
 TIMÁR Károly, Erdélyi Gazdasági Egyesület – 1 (1871)
 TORMA Károly, bölcsészdoktor, régész, egyetemi tanár – 1 (187?–188?)
 TORMA Miklós – 1 (1878)
 TÓTH Vilmos, unitárius tanító – 1 (1902)
 Vajdahunyadi Konvent – 1 (1863)
 VÉGH Sámuel – 1 (1878)
 VERESS Endre, történész – 1 (1899)
 VESZELY Károly, prépost-plébános, tanár – 1 (1869)

Összesen: 140

Csere

- Batthyány Könyvtár – 1 (1913)
 Csernovici Egyetemi Könyvtár – 1 (1943)
 FILEP Elek – 2 (186?)
 Kolozsvári Református Kollégium – 7 (1862, 186?)
 Magyar Nemzeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – 39
 RANSCHBURG Gusztáv – 1
 Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium – 1

Összesen: 52

VÁSÁRLÁS

- ADORJÁN Jenő, nyelvtanár, Kolozsvár – 1 (1911)
BIÁS István, levéltáros, hely- és családtörténész, Marosvásárhely – 1 (1907)
BORBÉLY Béla – 1 (1912)
Mirko BREYER, antikvárius, Zágráb – 6 (1912)
Grigore CREȚU, bukaresti tanár – 3 (1923, EK)
CSEREY Farkas, krasznai könyvtára – 5 (1875)
DOBROVSZKY Ágost, antikvárius, Budapest – 2 (1906)
GYÖRGY Gábor – 1 (1912)
B. HAAS, München – 1 (1914)
Karl HIERSEMANN, antikvárius, Lipcse – 3 (1914)
KUN Dániel, antikvárius, Budapest – 19 (1913)
KUN László, Szászfenes – 1 (1911)
KUN Sámuel – 3 (1907)
LÁSZLÓ Gyula, tanító, Kőhalom – 2 (1906)
LEHMANN Róbert, kolozsvári ügyvéd – 1 (1919)
LUKINICH Imre, történész, tanár – 1 (1902 után)
MARȚIAN testvérek – Iulian és Liviu, Naszód – 2 (EME, 1905)
Szentgericei NAGY Géza, tanár, katolikus főgimnázium, Gyulafehérvár – 1 (1911)
RANSCHBURG Gusztáv, antikvárius, Budapest – 8 (1906, 1913)
Friedrich ROHRACHER, antikvárius, Linz – 3 (1912)
Jaques ROSENTHAL, antikvárius, München – 1 (vásárolta az EME könyvtárának Ferenczi Zoltán) (1897)
SÁRDY Lőrinc, bankár, EKE-választmányi tag, Kolozsvár – 1 (1911)
SCHILLING Lajos, az EME főtitkára, szakosztályi elnök – 1 (1916)
SIMON István – 1 (1916)
SÖLYTÖRI Károly – 1 (1913)
SZELINSKI György, cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése, Bécs – 1 (1904)
WERNER Mihály – 1 (1908)
? – 1 (1891) (vásárolta az EME könyvtárának Ferenczi Zoltán)

Összesen: 73

Behozatal

- Dési Ferences Rendház – 3 (1965)
Mikházi ferences kolostor – 1 (1969?)

Összesen: 4

ON THE UPCOMING CATALOGUE OF OLD HUNGARIAN BOOKS FROM THE COLLECTIONS OF THE TRANSYLVANIAN MUSEUM SOCIETY AND THE UNIVERSITY LIBRARY OF CLUJ

Keywords: old Hungarian books; provenience; history of libraries; catalogue

The current paper presents the work-in-progress catalogue of old Hungarian books belonging to 'Lucian Blaga' Central University Library of Cluj-Napoca (BCU Cluj): of this ongoing work, I present here the catalogue of the books printed between 1484-1630. The material is, therefore, organized chronologically, following the principles established in the first retrospective bibliography of old Hungarian books by Károly Szabó, the first librarian of the University Library in Cluj and of the Transylvanian Museum Society, whose (old) book collections are currently preserved at BCU Cluj, while for the copy-specific descriptions I formulated myself a set of criteria. From the scrutinized time span I counted 418 titles in 504 volumes, a number which comprises the duplicates, but does not include all fragments of books – many of them still unidentified – that will be inserted in the catalogue after the processing of the entire collection of old Hungarian books.

During the cataloguing process, I attached particular importance to provenance research. Beside the institutional provenance (Library of the Transylvanian Museum Society – University Library of Cluj), this also comprises previous book owners, since I consider that book history is inseparably connected to the history of their use, which can be uncovered only by identifying the former possessors. Such details bring significant contributions to intellectual history, revealing intellectual networks active in Transylvania between the 16th and the 19th centuries.

DESPRE CATALOGUL ÎN LUCRU AL CĂRȚII VECHI MAGHIARE DIN FONDURILE SOCIETĂȚII MUZEULUI ARDELEAN ȘI BIBLIOTECII UNIVERSITARE DIN CLUJ

Cuvinte-cheie: carte maghiară veche; proveniență; istoria bibliotecilor; catalog

Articolul de față prezintă catalogul de carte veche maghiară a Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga”, aflat în curs de elaborare: din această muncă de prelucrare continuă prezentăm aici catalogul cărților apărute între 1484-1630. Principalul criteriu de aranjare a materialului este deci cel cronologic, urmând criteriile stabilite în prima bibliografie retrospectivă a cărților vechi maghiare de către Károly Szabó, primul bibliotecar al Bibliotecii Universitare din Cluj și al Societății Muzeului Ardelean, al cărei fond de carte (veche) se păstrează astăzi la BCU Cluj, iar pentru descrierea exemplarelor am stabilit principii proprii. Din această perioadă am numărat 418 titluri în 504 volume. Acest număr cuprinde și dubletele, dar nu include toate fragmentele de cărți – multe dintre ele încă neidentificate –, care vor fi introduse în catalog după prelucrarea întregului fond de carte veche maghiară.

În cursul lucrărilor am pus accent pe cercetarea și evidențierea cât mai amplă a provenienței cărților. Aceasta, pe lângă proveniența instituțională (Biblioteca Societății Muzeului Ardelean – Biblioteca Universității din Cluj), cuprinde foști posesori, întrucât consider că istoria cărților este inseparabilă de istoria folosirii lor, care se poate elucida numai prin dezvăluirea foștilor proprietari. Acestea pot fi contribuții importante la istoria intelectuală, prin ele se pot observa rețelele de intelectuali active în Transilvania secolelor XVI-XIX.

ROZSNYAI IRÉNKE, A MAGÁNÍRÁT MŰVELŐ AUTONÓM SZERZŐ

Kulcsszavak: népi költő; írásszokás; munkamódszer; az írás motivációi

Az írás, mely az évezredek során a kommunikáció egyik legfontosabb eszközévé vált, lehetővé tette a tudás tárolását és átadását a későbbi generációk számára, és sokáig szinte kizárólagos lehetőséget biztosított az egymástól fizikai távolságra lévő egyéneknek a kapcsolattartásra. Az írástudás és íráshasználat egyre szélesebb körben való elterjedésével a leírt szövegek tartalma is egyre változatosabb lett, az írott szövegek létrehozásának célja és oka is egyre inkább bővült.

Az egyéni íráshasználattal behatóan az antropológia foglalkozik, megvizsgálva mindazokat a körülményeket, amelyek egy személy írásszokásait formálják, a szubjektív és objektív okokat, amelyek az írásra indították.¹ Érdekes következtetésekre lehet jutni egy-egy személy levelezésének vizsgálata kapcsán, de ugyanígy egy személyes vagy családi irattár feltérképezése is fontos tanulsággal jár. A kolozsvári néprajzi iskola Keszeg Vilmos irányításával – gazdag szempontrendszerrel alkalmazva – kutatja a populáris írásbeliség különböző formáit.² A vizsgálat tárgya a népi írásbe-

* TAMÁSNÉ SZABÓ Csilla (1968), dr., nyelvész, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézetének tudományos munkatársa, tcsilla68@yahoo.fr

- 1 Az egyik legfrissebb antropológiai kutatás eredményeit e területen lásd SZIKSZAI Mária: *Letűnt világok antropológiája*. EME, Kvár, 2020; Uő: *Levelek egy letűnt világból*. I–II. EME, Kvár, 2021.
- 2 Egyetemi jegyzetben összefoglalva lásd: KESZEG Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. KJNT–BBTE, Kvár, 2008 (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 3 – a továbbiakban KESZEG: *Alfabetizáció*). Korábban megjelent munkái a témában, a teljesség igénye nélkül: Uő: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Kriterion, Buk., 1991; Uő: *Írott szövegek, szövegtárgyak egy személy életében = Szöveg és stílus*. Szerk. PÉNTÉK János. BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke, Kvár, 1997. 241–245; Uő: *Az írás a populáris kultúrában = Európából Európába*. Szerk. CSOMA Zsigmond–VIGA Gyula. Néprajzi Látóhatár VI(1997). 1–4. sz. 45–52; Uő: *Kicsiny dalaim. Népi költők antológiája*. Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely 1999; Uő: *Írásszokások, az írás motivációi és funkciói = Magyar népi kultúra. Alapfogalmak. Folklór. Anyagi kultúra*. Szerk. DEMÉNY István Pál–GAZDA Klára–KESZEG Vilmos–POZSONY Ferenc–TÁNCOS Vilmos. Tankönyv. Erdélyi Tankönyvtanács, Kvár, 2000. 30–32; Uő: *Az írás szerepe egy asszony életében = Specialisták. Életpályák és életörténetek*. I–II. Szerk. KESZEG Vilmos. Scientia, Kvár, 2005.

liség több műfaja volt: az emlékkönyveken, különböző feliratokon (pl. falvédők), naplókön, firkákon, önéletírásokon át a népi költők versgyűjteményéig.³ Az íráshasználat vizsgálatának tehát egyik fontos szegmense a népi írók munkásságának kutatása, akár egy teljes irattár feltárásával vagy egy személy teljes írásos életművének bemutatásával, akár csupán egy részletének elemzésével. Ezek a vizsgálatok nem szövegközpontúak kizárólagosan, hanem mindig kontextushoz kötöttek, hiszen a szemlélet alapja az a felfogás, hogy egy adott szöveg funkcióját és teljes jelentését a szövegkörnyezetben nyeri el, ezért maga a kontextus is a jelentés részévé válik. A kontextus működése tehát befolyásolja a szöveg jelentésének, funkciójának változását is. Ebből következően az íráshasználat mint kommunikációs forma, az egyén életében betöltött szerepe az életpálya kontextusában válik értelmezhetővé.

Ebben a tanulmányban az íráshasználat egyetlen, nagyon szűk szeletét szeretném vizsgálni, melyet meghatároz az egyén szubjektív világlátása, életérzése, olyan egyéni pozitív vagy negatív élmények, melyeket külső körülmények formáltak. Az a személy, akinek versei képezik a vizsgálat tárgyát, szucsági lakos. Ismeretségünk már két évtizednél is távolabbra nyúlik. Huszonöt éve élek Szucságban, és Rozsnyai Irénke már odaköltözésünk idején is betegeskedett. Hogy közösségben nagyon ritkán lehet vele találkozni, hogy leginkább otthonában tartózkodik, ezt mindjárt az elején megtudtam. Azonban az, hogy magányát írással is oldja, csak nagyon későre derült ki. Tulajdonképpen akkor említette ilyen irányú érdeklődését és tevékenységét, amikor megtudta, hogy falustársa és unokatestvére, Újvári Anna írásainak kiadását⁴ készítem elő. Panni néni az interjú során, amikor egyenesen rákérdeztem, szintén említette, hogy „talán” Irénke is ír verseket, de azt is jelezte, hogy bár látogatja, és természetesen sokat beszélgetnek, a versírásról köztük soha nem esik szó.

3 A kolozsvári néprajzi iskola kutatási eredményei számos kötetben láttak napvilágot, és folyamatosan jelennek meg ma is a populáris kultúrát különféle szempontból vizsgáló munkák: JAKAB Zsuzsánna: *Demeter Domokos, a népi verselő = Írás, írott kultúra, folklór = Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*. 7. Szerk. KESZEG Vilmos. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 1999. 216–226; VAJDA András: *Az írás funkciói egy település életterében = Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Szerk. JAKAB Albert Zsolt-SZABÓ Á. Töhötöm. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2006 (Kriza Könyvek 28). 267–286; ANDRÁS Erzs Erdi: *Kedvemre való, hogy meséljek*. S. a. r. AMBRUS Judit. Mentor, Marosvásárhely, 2008; BEREKMÉRI István Andrásé: *Minden poklokön keresztül*. S. a. r. VAJDA András. Mentor, Marosvásárhely, 2008; KISS Dániel: *Minden gyümölcse életemnek...* S. a. r. BAJKÓ Árpád. Mentor, Marosvásárhely, 2010; NAGY Julianna: *Miért nem lehettem költő?* S. a. r. OZVÁTH Imola. EME, Kvár, 2012.

4 ÚJVÁRI Anna: „... én szeretem azt úgy átadni, hogy más is olvassák.” Tanulmány kíséretében közzéteszi TAMÁSNÉ SZABÓ Csilla. EME, Kvár, 2019.

1. kép. Rozsnyai Irénke portréja

Rozsnyai Irénke versei tehát a népi költők munkáit gyarapítják. Az előadás címében két olyan terminus is van, amelyek pontosan behatárolják ezt a fajta költészetet, és ezzel együtt azt a habitust is, amely jellemzi a magánlírát művelő autonóm szerzőket. A népi költészetnek azt az ágát, amely egyéni indíttatásból fakad, nem közönség elé szánja a szerző, Keszeg Vilmos *magánlírának*⁵ nevezi. Az egyén nem tudja kibeszélni saját élményeit, érzéseit, ezért az írásban találja meg a legjobb önkifejezési formát. Ezek a személyek többnyire valamilyen okból kifolyólag hosszabb-rövidebb időre elmagányosodott emberek, akik fogságban, börtönben, fronton, kórházban töltik napjaikat, éveiket. Alain Viala⁶ meghatározása szerint ez a költőtípus az *autonóm szerző*.

Elmagányosító tényező a betegség is. Rozsnyai Irénke sok éve küzd egy destruktív betegséggel, amely mozgásában egyre inkább korlátozza. Nem volt ez mindig így, a vele készített interjú során ez is kiderült. Arra a kérdésemre, hogy mikor betegedett

5 KESZEG: *Alfabetizáció*. 255.

6 Alain VIALA: *Naissance de l'écrivain*. Editions de Minuit, Paris, 1985.

meg, beteg volt-e már második gyermeke születésekor ezt válaszolta: *igen, akkor én már beteg voltam. De máskülönben így, ahogy eszembe jut nekem, hogy én már, mikor idekerültem, s hogy táncoltunk, mikor ki kellett forogni, én mindig, mind mentem féloldalra. Hogy én... nálam már akkor nem volt valami kóser, biztos [...]. Már, amikor Lóri született... szóval nem is volt megszületve, már én mindig, mikor már terhes voltam velem, már mind úgy jártam, mint a rucák [...]. De azért tudtam menni az utcán, nem nagyon lehetett észrevenni, hogy visz a fejem.*

Rozsnyai Irénke, lánykori nevén Király, 1953-ban született a Kolozs megyei Harasztoson egy négygyermekes családban. Édesapja a helyi mezőgazdasági szövetkezetben volt fuvaros, édesanyja háztartásbeli. Ez utóbbi szucsági származású, a Szép családból való, így Irénke első unokatestvér a már korábban bemutatott Újvári Annával. Valószínű, hogy a versírói tehetség e közös családi örökségből eredhet, de mivel teljesen más életvitelük, sorsuk volt, ezért a költői habitusuk is egészen különböző.

Rozsnyai Irénke Harasztoson végezte a nyolc általánost, majd 18 éves korában a kolozsvári „Someșul” kötöttárugyárban kezdett dolgozni. Kezdetben néhány hónapig a szucsági rokonoknál lakott. Később, 1974-ben, 21 évesen ugyancsak Szucságban talált férjet magának: Rozsnyai Zsigmonddal házasodott össze, és itt telepedtek le. Két gyermekük – Izabella (1975) és Loránd (1981) – született, egy unokájuk van.

Az iskolában átlagos tanuló volt, nem emelkedett ki a fogalmazványaival sem. Fiatalasszonyként sem foglalkozott írással, ez eszébe sem jutott. A bezártság, a megbetegedés okozta nyugtalanság, feszültség, sokszor a reményvesztettség voltak azok a lelki okok, amelyek odavezettek, hogy írni kezdett. Mivel verseiből szomorúság áradt, kamasz gyerekei természetesen nem fogadták lelkesen, így inkább abbahagyta gondolatainak papírra vetését. Sőt, mivel nem kapott pozitív visszajelzést, ő maga sem tartotta sokra írásait, ezért meg is semmisítette ezeket. Ő így fogalmazta ezt meg: *csak miután megbetegedtem, akkor, mondom, hogy éjjeleket úgy jöttek nekem a rímek, és akkor a leányom mondta nekem: édesanyám, ne írj, mert te mindig olyan szomorúakat írsz, és ne írd. Sajnálom, hogy azokat a papírokat el is dobtam, s akkor egy darabig félbehagytam s akkor megint egy időbe[n], megint elészedtem. Voltak füzetek, már meg voltak nőve a gyermekek, s akkor megint elészedtem, megint mind nekifogtam írni, mert untam magamat.*

Pillanatnyi helyzete, betegségének súlyosbodása azonban megint az íráshoz vezette: a magány, a tehetetlenség miatt kellett valami elfoglaltság, valami olyan időtöltés, amely elújí az unalmat és pótolja valamelyest a társaság hiányát.

TCs: *Még meséljen egy kicsit a versírásról... Milyen érzésekkel látott neki?*

RI: *Mindég inkább el voltam keseredve, hogy nekem ilyen betegséget adott a jó Isten, pedig én úgy szerettem volna aktíválni még az életben. Nem csak így, hogy mindig üljek, soha ne menjek emberek közé, mert szerettem a társaságot... Azt már a barátnőim, mindenki tudja, hogy milyen voltam. S akkor olyan nehéz volt elfogadni azt, hogy így adta a jó Isten...*

A versírás hozzásegítette ahhoz, hogy elfogadja a betegséget, hogy sorsába belenyugodjon, segítette abban, hogy hasznosnak tartsa magát, hogy a fölöslegesség érzése ne hatalmasodjon el rajta. Természetesen ő is, mint sokan a háziasszonyok közül, kézimunkázott, különböző varrottásokat készített, horgolt és kötött. Azonban nem tartotta azokat elég értékesnek. Ezért a versírás lassan értékalkotássá vált, az unaloműzés mellett a hasznosság érzetét keltette.

RI: *Mert a sok kézimunka... már azt se tudtam, mit kézimunkáljak, mit csináljak... Annyi minden volt, most minden semmivé vált, már semmi nem ér semmit, amiket csináltam. S akkor nekifogtam szép ügyesen írni...*

„Betolakodó íróként”⁷ azonban nem kapott semmilyen visszajelzést, bár szeretett volna. A beszélgetésből kiderült az is, hogy az első biztatásokat egy rokontól kapta, s ez új lökést adott az íráshoz. A hasonló helyzetben lévő festőművész példája ösztökelte arra, hogy az alkotótevékenységet ne hagyja abba.

RI: *Emmának van egy fiútestvére Kolozsvárt, és annak a felesége festőművész volt, és volt neki kiállítása is, és akkor elmagyaráztam neki. Neki is nagyon el volt deformálódva az ujjai, nagyon csúnyán fogta a pemzlit, de azért nem hagyta magát. És akkor mindig festett, és azt mondta, nézd meg, hogy én is így nem hagyom el magamat, és te is fogjál nekije, és ne hagyj, és írjál. És akkor sokszor jöttek ki, akkor ült le, akkor olvastam fel neki, akkor nagyon szerette... Ne add fel! Ne add fel! Ne add fel! – telefonon gyakran beszélgetünk, s mindig csak ezt mondta. S akkor így ment aztán tovább...*

Rozsnyai Irénkét otthonában kerestem fel, kérdezgettem a verseiről, a versírási szokásairól. Szívesen válaszolt a kérdéseimre, örömmel mutatta meg a füzeteit. Sajnos korántsem találtam akkora irattárat, mint amekkorára számítottam. Ő maga mondta, hogy egy részét a verseinek eldobta, nem tartotta fontosnak őket. Úgy tűnik, legalábbis egyelőre, hogy lezárult az írás korszaka az életében. Az alábbi interjúrésztben arról beszél, hogy később abbahagyta az írást, mert sikerült a férjének olyan munkát vállalnia, amelybe ő is besegíthetett. A kenyérkereset háttérbe szorította az írást. Ha hasznos tudott lenni a munkában, akkor csökkent az igény, a belső késztetés az írásra.

RI: *Amikor már megnőttek – mondom – a gyermekek, már csak azután kezdtem... Hogy már nem volt azért annyira, amit csináljak... Akkor utána már jöttek a dolgok... hogy Zsigi dolgozott itt a műanyagosnál... akkor már én is rengeteget... kettőig fennültem én is mind pucoltam, amiket ő..., hogy az volt a kereset.*

Bár Irénke várt engem, és elő is készítette a verseit, nem tudott minden kérdésemre pontos választ adni. Nem sikerült fényt derítenünk arra, hogy pontosan melyik időszakban, mikor születtek a versek. Elbeszélése alapján a periódus, amikor a legin-

7 Pierre Bourdieu nyomán Martin Lyons az autodidakta író a kultúrába betolakodóként írja le annak hátrányos helyzetű miatti, ami a nem kellően magas szintű iskolázottságból fakad. Vö. KESZEG: *Alfabetizáció*. 249.

kább az írásra fordította idejét, körülbelül 2000–2008 közé tehető. A versei csak szórványosan datáltak, ezeknél többnyire 2000-es évszám szerepel. Három, A4-es méretű, 60 lapos, egy vonalas és két kockás füzetet adott át nekem elolvasásra. Ezek közül az egyik vonalas füzet volt teleírva versekkel, míg az általam harmadiknak nevezett félig. Az első füzetben a versek strukturáltan, címmel, néhol dátummal ellátva, strófákra tagolva jelennek meg. A második füzet nem új írásokat, hanem az első füzet verseinek egy részét tartalmazza pontos másolatban. A másolatokat három kéz készítette, egyik a szerző írása, de van két másik kéztől származó, több-kevesebb verset tartalmazó oldal is. Ezek is pontosan követik az első füzetbeli írásmódot a sorrend és a helyesírás tekintetében is. A másolás azonban a második füzetben megszakad, és nem folytatódik sehol. A harmadik füzetben további lejegyzett verseket olvashattam, tehát ez a füzet felfogható az első folytatásának, a szerző újabb verseit tartalmazza. A legutóbbiak között több olyat is találni, amelynek nincs címe. Az írásképp némileg romlik, ez részben a sietségnek tudható be, de leginkább a betegség, a romló finommotorika számlájára írnám. Ugyancsak a harmadik füzet lapjai között találtam néhány kisebb, A5-ös, vonalas füzetből kitépett lapot, melyeken a bemásolt versek piszkozatai szerepelnek, javításokkal. A szerző nem tudott több piszkozatot megmutatni, valószínűleg nem őrizte meg ezeket, de nincsenek arról pontos emlékei, hogy esetleg hol tarthatja őket, vagy ki és mikor dobta ki a papirosokat.

A beszélgetés során érdeklődtem a szerző versírási szokásairól is. Jellemző, hogy nincsen, nem volt kialakított tér a versíráshoz. Gyakran írt késő este vagy napközben olyankor, ha teljesen egyedül volt otthon. Előző interjúalanyom⁸ is ugyanezt válaszolta, amikor megkérdeztem, hogy hogyan születik egy vers:

RI: ...csak így ültem egyedül, s eszembe jutott egy szó, az a szó aztán úgy ment tovább...

Rozsnyai Irénke életviteléből, állapotából fakadóan is sokat van egyedül, kevés látogatója van. Ezek közül, valamint a Harasztoson élő családtagok közül kerül ki a közönség, aki meghallgatja az általa felolvasott verseket.

TCs: *S elolvasta másoknak is ezeket a verseket?*

RI: *Hát, Júlia tanító néninek sokat olvastam, nagyon szerette a tanító néni.*

TCs: *Ő jött és meghallgatta?*

RI: *Igen. Nagyon jól voltunk a tanító nénivel, ő máskülönben rokonságba is... és szeretett a tanító néni, és sokat járt ide. Tartottuk a rokonságot is, és ha erre fele jártak, vagy direkt azért, mert kívánt látni, jött.*

TCs: *Akkor ő ismerte ezeket a verseket, s neki tetszett, mit szólt hozzá?*

RI: *Igen, szerette, mondta, hogy ne adjam fel, mondta, hogy „írjál, csak írjál, ki tudja még mi lesz belőle”... Mindig azt mondta.*

Arra a kérdésemre, hogy a családtagok értékelték-e a verseit, szintén igennel válaszolt:

8 Ti. Újvári Anna.

RI: *persze, a családtagok is. Hát, sokszor mentünk haza Harasztosra a nővéremhez, aztán mindig vittem a füzetet, hogy... Ó, úgy szerette a sógorom, nyugtassa a jó Isten, hogy olvassam a verseket...*

De olyan kritikusa is akadt, akinek nem tetszettek ezek a versek, és ennek hangot is adott: *...ő nem szerette, a tanító néni⁹ nem szerette... Azt mondta, hogy nincsenek jó rímek, ő nem szerette, ő nem akarta elismerni, hogy... Na, hát, aztán azt mondtam, hogy én ilyet tudok csak...* Ez a vélemény nem változtatta meg a szerző írói gyakorlatát, költői habitusát.

A tágabb közösség, a falu lakói úgy általában, nem tudnak arról, hogy Rozsnyai Irénke verseket ír. Soha nem lépett közönség elé ezekkel, soha nem kívánt velük szerepelni, bár egyik leghőbb vágya, hogy elismerjék, hogy a versei nyomtatva megjelenjenek.

A legkedvesebb saját versét felolvasta nekem az interjú során, ez a következő:

Elvetett mag

április 3.

Szüleim magot vetettek,
Magból szép, élő fa lett.
Szépen növekedett,
Lombja csábítóan mosolygott.

Közelében nemsokára másik fa nőtt,
Életerősen, nagy magasra.
Szegény kis fa, most nem mosolyog,
Narfényt keveset kap, s szomorú.

Tövében két virág nőtt,
Kétféle és szebbnél szebb,
Bámulja olykor őket, s leveléről
Egy-egy örökkévaló könny lepereg.

Sok szem megnézte a fát,
Sok tekintet nézte nagy csodával,
Mivé lett, mért száradnak ágai?
Összetörten áll, magányosan.

---

9 Természetesen egy másik személyről van szó, nem azonos a fentebb említettel.

Szívében bódítóan édes illat él.
Illata csábítja a vándort,
Levél simogatása új zenét zenél,
Az élet letiporná a fájó, kis reményt?

Ne tipord el a reményt,
Gyökere mélyen földbe kapaszkodik,
Erősen áll, nem dől ki!
Virítani akar, az élet közepén.

E fának gyümölcse van,
Még tovább teremni akar,
Mért hibás ő, hogyha egykoron elvetették,
Számadással kinek tartozó?

A betegség által elsorvasztott, be nem teljesült élet jelenik meg a versben, a kis fa, mely nem nő a nagyobb árnyékában, azt a gyermeket szimbolizálja, akinek élete nem alakulhatott úgy, ahogyan szerette volna.

Rozsnyai Irénke verseinek tematikáját saját életének korlátai határozzák meg. Ettől függetlenül azonban verseiben olyan általános témák is szerepelnek, mint az évszakok, a haza és hazaszeretet, az anya alakja, de megverseli a szomszédokat, a szülőket, szülőfalut, ír a gyermekeinek a hit fontosságáról, a falu templomához, harangjához való kötődésről. A népi költőkre általában jellemző ez a széles merítésű témaválasztás, nem kivétel ezalól jelen szerző sem.¹⁰

Néhány ilyen típusú versét kiválasztottam:

Szülőházam

2001 őszén

Falu végén kis ház,
Ahol én születtem,
Soha nem feledem,
Ahol én felnőttem.

---

10 KESZEG: *Alfabetizáció*. 258.

Házunk előtt vén eperfa,
Már elszáradtak ágai,
Vidáman üldögélt alatta
E kis ház gyermekei.

Eltelt már sok idő,
Gyermekek felnőttek,
Elhagyták házukat,
Ahol ők születtek.

Elrepültek, mint a madár,
Messze a háztól,
Most már késő visszamenni,
Mert a kis ház csak álom.

Nincs meg a kis ház,
Kihaltak szüleink,
Nincs hova menniük,
Kivel beszélniük.

Egy sírhalom mellett
Ritkán találkozunk,
Átkaroljuk egymást,
Sírunk meg zokogunk.

Falum

Az én falum Harasztos,
Régen benne sok haraszt volt.
Ezért kapta nevét tőle,
Hogy a nép el ne felejthesse.

Ott születtem azon a vidéken,
Ahol a haraszt tenyészett régen.
Ez a falu az én szülőhelyem,
Pacsirta dalával van igazán tele.

Kedves falum, most téged látlak,
Hegyek közt a domb aljában.
Vágyakozik szívem haza,
Gondolatom gyakran ott van.

Elmentem innen, mint ifjú lány,
Azóta sok év eltelt már.
Emlékeim gyakran visszaszállnak,
Vissza hozzád, édes szülőházám.

Sok minden kihalt életemből,
A feltámadt vágyakozást újból
Élni látom, ha arra gondolok,
Várnak otthagyt emlékeim.

Ritkán járok szülőfalum utcáin,
Nem tudok minden kedves helyet bejárni.
Kis templomunk harangja, ha megkondul,
Úgy érzem, hogy szívem vágya fellángol.

Hazamennék kis falumba örökre,
De máshol épített fészket életem.
Kis családom a világon mindenem,
E kis fészket itt hagyni nem lehet.

Édesanya

2002. okt. 4.

Ismerek valahol egy édes jó anyát,
Aki nagyon sokat emészti magát.
Elhagyva, egyedül érzi magát.
Kitárt karokkal várja gyermekeit,
Áldásra emelten várnak karjaim.
Felnőtt emberek lettetek,
Nem fértek ölembe,
Karjaimban és szívemben mindég elfértek.
Én adtam néktek életet,
Én álltam éjeket bölcsőtök mellett,

Én vártam azt, hogy felébredjeteK,
És azt, hogy felnőjeteK.
Most itt állok, és várva
Azt, hogy hazajőjeteK, és halljam
E szép szót „Édesanyám”.
Nem szeretnék elhagyva, egyedül lenni
Szomorú, bús napokon.
Reménykedtem abban, hogy mellettem leszeteK,
De a sors messze elvezérelt mellőlem.
Itt maradtam árván és reménytelen.
Örömmel várom a találkozást,
Amely eljön nemsokára már.
Rövid az együttlét, kevés a boldogság,
Nemsokára el kell válni már.
Ilyen a sors, elűzi szeretteiteK,
Hagyja az anyát, hogy hullassa könnyeiteK.

Testvérbátyám

november 24.

Mint a holló, úgy elröpült
Szívedből a szeretet,
Testvérbátyám, régen vártam,
Találkozzak teveled.

Egy méhben fogantunk,
Egy emlő táplált,
Egy anya nevelt fel
Forró szeretettel.

Szeretetünk forró lángja
Ne aludjon soha el.
Hagyjuk égni mindörökké,
Ahogy anyánk kívánta rég.

Szülőanyánk azt kívánta
Halálának percében,
Nem nyugszik nyugodtan a sírba[n],
Ha mi együtt tépelődünk.

Drága anyánk, megígérjük,
Kívánságod teljesítjük.
Amíg élünk, itt, e földön,
Egymást mindég hűn szeretjük.

Emlék Izának

november 27.

Levelet kaptam tőled, édes gyermekem.
Benne volt szereteted ténye,
S szíved minden melege.
Messze vagy tőlem, de
Életed tündöklő csillaga
Mindég itt ragyog mellettem.
Fájdalmam bilincse mellemet torzítja,
Ha szárnyam lenne, elröpülnék,
Minden nap ablakodnál megpihennék.
Vágyakozom hozzád minél közelebb,
Magányos homályban bámulok
Imádkozva, úgy gondolkodom,
S ha alszom is, rólad álmodom.
Hiányzol nekem, gyermekem.
Házadra nézni nem merek,
Emlékeid nagyon gyötrennek.
S ha eljön majd a nagy találkozás,
Örök szeretettel átöleljük egymást.

Fiam, Lórinak

december 1.

Mosolygós arcú, ifjú, szép fiam,
Örülök, hogy mindég láthatlak.
Boldogan várom hazajöttödet,
Melyet mindég elkísér anyai szívem.

Büszke vagyok rád nagyon.
Nem tudom elmondani érdemed.
Kezed simogatása gyógyít,
Nekem ezt elhiheted.

A sors nehezítette életed,
Anyád csak szavával segíthet.
Te úgyis bátran, mosolyogva,
Büszkén haladsz előre.

Boldog vagyok bátorságodért,
Élet nehéz súlyát könnyen viseled,
Egyszerű játéknak hiszed.
Ifjúságod ábrándjait ne hagyj könnyen eltemetni!

Erdélyország

december 24–25.

Erdélyország kedves népe,
Ti magyar ajkú emberek.
Ha itt, e hazában, porszemként
Is érzitek magatokat, azért
E hazát el ne hagyjátok!
Mi lesz, ha mindenki elvándorol,
E hazát ki védi majd meg?
Ott, túl a másik, igazi magyar hazában,
Ha magyar is vagy, bántanak téged.
Inkább tűrjed itt a büntetésed,
Mint máshol a menekülő nevet.
Mutasd meg magadnak,
Ne csak a világnak,
Méltó vagy élni ebben a hazában.
Itt is ragyognak rád a szomszéd csillagok.
Gyáván, fogva tartva, ne engedd magadba
Se elenyészni szívedbe őseink emlékét.
Imádkozzál tiszta szívvel,
Itt is eléred jutalmad.

Vándorbotod dobd kezedből örökre le.
Lépj bátran sorsod elé, határozott erővel.
Ha itt, e hazában, csak egy fény is virít,
Tudd meg, hogy csak érted s neked fénylik.

Tavaszi

2002. október 5., este 20.30-kor

Drága tavasz, megjöttél már?
Virágokat hoztál-e már?
Lesz ez évben sok jó gyümölcs?
Alma, körte, szőlő, dinnye?

Kinyílt a sok ibolya,
És a sok szép hóvirág,
Üres váza, megtelhetsz már,
Várnak rád az ibolyák.

Hóvirágok szép csokorban,
Kínálgatják magukat,
Meg is veszi minden ember,
Aki arra járogat.

Előbújtak fészkeikből
A sok szép tarka madarak.
Csicsergésük azt jelzi, hogy
Itt az igazi tavasz.

Szomszéd

október 10.

Ne haragudj, kedves szomszéd,
A haragból már legyen elég.
Elég volt már a sok mondásból,
Gyere, végre legyen béke.

Okos enged a butának,
A Szentírás is úgy írja:
Kővel dobnak, dobj kenyérrrel,
Többet ésszel, mint erővel.

Rozsnyai Irénke általában nem ír közéleti, politikai témájú verseket. Ez az alábbi azonban kivételnek tekinthető. Nincs címe, de árulkodó a datálás. 2004 májusában csatlakozott Magyarország az Európai Unióhoz. A csatlakozás láza Szucságig is elért, és megérintette költőnket is, aki lelkesen, háziasszonyi szerepéből ki nem lépve, üdvözlözte ezt a történelmi eseményt. Bár a vers első két sora nagyon általános, bármerre fordíthatná a téma kibontását a szerző, ezúttal a demokráciába és a közös Európába vetett hit, ezen értékek iránti rajongás olvasható ki a további részekből.

[Cím nélkül]

2004. május 14.

Hősök temetőjében járok fel s alá,
Őszinte arcodat figyelem, anyám.
Élő hősként rajongok utánad, „Demokrácia”,
Így nevezlek téged, nyomorból szabadító Európa!

Mint jó háziasszony, főzök neked,
Minden jóval táplálni szeretnék.
Életed hosszú legyen, erős és biztató,
Szép magyar nemzetünket örökké fenntartó.

Sorsunk fordul[ó]ján nagy büszkeséggel,
Kezedet csókoljuk, örömtől reszketve.
Zászlaink együtt lebegjen sok európaival,
E napot ne feledjük, ameddig élünk, soha.

A támogató társról, a férjről is ír verset, aki mindvégig nagy odaadással áll mellette, gondját viseli, betegségében vigasztalja, föltétlenül hűséghez hozza.

Egy férfi

2002. október 9. du. 4 óra

Egy férfi az élet nekem,
Aki nélkül nincsen élet.
Ő az, aki mellettem áll,
Tűzveszélyes napokon át.

Ő az, aki segít, ha kell,
Kezem fogja, el ne essek.
Reggelente felöltöztet,
A konyhába visz, hogy melegedjek.

Ő az, aki felvigyáz rám,
S őriz hosszú éveken át.
Meggvigasztal jóban, rosszban,
S élni tanít a bánattal.

Uram, kérlek, segítsd őtet,
Minden bajtól kíméljed őt.
Nélküle az élet sivár,
Számomra egy örökös gyász.

Férjemnek, ki sokat segít

május 24.

Hogy tudjalak elfeledni téged,
Tőled, kitől mindég vigasztalást kapok?
Tudom, ha bánt, téged is bánt nagyon,
Ha fáj, neked is fáj nagyon.
Együtt éljük a gyászos, sok napot.
Sokszor azt hittem, hogy ver az Isten,
Ha vétkezem, ő megbocsát nekem.
Sebem gyógyítja, könnyem letörli,
Csöndes álomba ringat,
Hogy ne lássam a lehullt csillagot.
Talán így volt megírva,

Meg kell szenvednünk a földi kint.
 Vele vagyok, nem egyedül bírom,
 Mellém rendelte Isten, mint fénylő csillagot.
 Velem van ő kétségek között,
 A szeretet szívében nem mulandó.
 Isten rendelte őt nekem.
 Ráborulok zokogva vállára,
 Ő átölel, és fejemet simítja,
 Ó, bús remény, mért vagy oly távol?
 Bilincset ne tégy a vérző szívekre!
 Rabjai vagyunk a bús világnak,
 Uram, hadd éljen a zsenge virág,
 S bírhasa még a földi kint.
 Uram, küldd el szabadítónkat,
 A tépett remény, tudom, még él!
 Nem félek, előttem a fénylő napsugár,
 Az örök Isten, tudom, majd ránk talál.

Általános témának is mondhatnánk a hithez kapcsolódó verseit, azonban ezek a betegség következtében új értelmet nyernek: egyetlen vigasztalása az imádságban van, egyedül Istenben bízhat, hogy meggyógyítja, így sosem veszítheti el a reményt, a gyógyulásába vetett hitét. Sok verse kapcsolódik a betegséghez, a kórházhoz, az orvosokhoz, a fájdalomhoz, a tűréshez, a magányhoz. Általában szomorú, búskomor hangulat árad ezekből a versekből, még akkor is, ha némelyek végén felcsillan a gyógyulás reménye.

Imám

2003. január 1. 1–2 óra

Édes Istenem, hozzád imádkozom,
 Két kezem bölcsen összekulcsolom.
 Kérlek, hallgasd meg kérésem,
 Hallgass meg, oh, édes Istenem.

Elfáradt lélek fordul hozzád,
 E sötét felhőt felőlem sodord el.
 Napsugár süssön, s viruljon virág,
 Hallgasd meg kérésem, oh, édes Istenem.

Habár estére jár életem,
Vágyam nagyobb, mint reményem:
Boldog életre vágyódom szüntelen,
Hallgasd meg kérésem, oh, édes Istenem.

Nehéz pályán szalad vonatom,
Megállítani nehezen tudom.
Mint haldokló hattyú, lebegek életért,
Hallgass meg, oh, édes Istenem.

Mint éhes koldus, fordulok tehozzád,
Alamizsnát kérni, de nem tarisznyámba,
Testembe reményt, szívembe életet,
Ennyit kérek tőled, oh, édes Istenem.

Építetek szívembe templomot

2004. szeptember 2.

Építetek szívemben templomot,
Közepébe imám vetem.
Kínzott testem, fájó lelkem,
Ajkam halkán imát rebeg.

Szenvedett már sokat e test,
De nem vesztette el pásztorát.
Küzdenem kell-e még sok csatát?
Semmi sem tépheti szét szívem bánatát.

Fájó szívemben szabad az élet,
Dicsőséggel szól a bátorító harang.
Síró fellegek lebegnek felettem,
S belőlük bő remény csepeg.

Testemben fájó csönd lapul,
Isten lenéz rám, imám nem vész el,
Elhozza nekem az örök tavaszt,
S szívem melegét is, tudja, hogy él bennem
az igazi örök hit.

Koldusbot, az kísér

2004. október 17.

Türelmes szenvedő vagyok,
Piros pecséttel jegyzett Isten.
Boldog voltam-e valamikor?
Sóhajom nem hallja senki.
Csak egy koldusbot, az kísér,
Talán az élet végéig vezet.
Mint tépett, vén madár,
Rongyba burkolva élek tovább.
Térdem rogy, lábam tántorog,
Botorkálva tovább telnek a napok.
És mégis hiszek, és hiszem,
Hogy ennek egyszer vége jön.
Szemem könnye kiszárad,
Panaszos ajkam mosolyra nyíl,
Még nevetni, dalolni fog.
Hiszem, sebem begyógyul.
Boldogan emelni fogom a kelyhet,
Kiiszom belőle a boldog cseppet.
Istenem! – tudom, te kísérsz,
S viszel a gyógyulás felé.
Tudom, a hit gyógyít, s ken
sebemre írt.

Titkos életem

2004. október 18.

Próbára tettél engem, Istenem,
Kevés volt hozzád dicséretem?
Választottaid közé tartozom?
Segíts, ha szeretsz, hogy vihessem keresztem.

Lelkemben kővé vált a szenvedés,
Üvöltő, vad ebek rágják testemet,
Mégis áldalak és magasztallak,
Hiába vagyok roncs és átkozott.

Úgy élek, mint árnyék a fényben,
Örök sötétség kering körülöttem.
Bimbóba zárt titkos életem
Könnyezve, halkán bírja ítéleted,
„Istenem”.

Te akartad

2004. augusztus 2.

Te akartad, hogy megszülessek,
S e földön vándor legyek.
Megpróbáltatásokkal küzdök,
Földönfutó vagyok,
Ó, be fáj az életem.
Mi célod van velem,
Hasztalan minden harc,
Csüggedten hullok el.
Kedvem van sírni, üvölni.
Szeretnék hegedű lenni,
Mely végtelenül sír,
Míg primás húzza a vonót.
Zsákmányul estem a szenvedésnek,
Zápor áztat, vihar tördel.
A próbáltatás útján elfáradtam,
Érzem, Uram, velem vagy,
Csak megértenem oly nehéz.

[Cím nélkül]

2010. április 3.

Hegytetőn állva, világnak kiáltva,
Mindenki füléhez lassan eljutva,
Kiáltás nem fülekhez, szívekhez jutva,
Élet előadásának igazi drámája.

Betegnek lenni nem kívánt dolog,
Menekülni tőle lehetetlen dolog.
Isten szeretet, reménnyel feltölt,
Hiszem tovább azt, hogy nem vagyok egyedül.

Füstbe szálltak életre szóló terveim,
Elsöpört minden[t] a heves zivatar.
Nem ilyen életet képzeltem el én,
Megpróbálok tovább élni hittel, szeretettel.

Kisírom magam, Isten azt meghallja,
Letörli könnyemet örök nyugalommal.
Életutam így volt megírva,
Vigasztalást várok, Isten azt meghallja.

Van értelme az életnek

2010. szeptember 4.

Amíg van valaki, aki szeret,
Van értelme az életednek.
Nem számít, hogy eltelték az évek,
Fejemen fehér hajfürtök fénylenek.
Ne siránkozz sose, ha van valaki, kinek
Érzed segítő melegét kezének,
Meggyőződhetsz, van értelme a felébredésnek.
Ha mégis magányos a sorsod,
Ne gondold, hogy gondodat
Csak te magad egyedül hordod.
Erőt ad egy hang, az élet hangja,
Biztatásul gondolj minden szépet,
Hisz a nap rád is úgy süt, mint másra.
Ne gondolj soha a rosszra,
Örülj annak, hogy élhetsz, és hogy
Eddig is sok mindenben értelme volt életednek.

Doktor úr

2003. január 2.

Doktor úr, most önhöz fordulok,
Istenhez már többször imádkozom.
Gyógyítsa meg, kérem, vérző szívemet,
Utolsó reményem ön, doktor úr, nekem.

Hiába kérek, hiába remélek,
E szörnyű bajra gyógyírt nem lelek.
Alázattal önhöz fordulok,
Gyógyítson meg, s ne gondolkozzon.

Mit ér a sok ékszer, ruha,
Palota s a sok nagy lakoma,
S a világtól elzárkózva élni,
Ezért vérzik szívem, doktor úr.

Nem szeretném itthagyni a világot,
Habár éltem, mint egy csatatér,
Harcolok hősként e világban,
Ezért szükségem van doktor úrra még.

Vérző szívem folyik, mint az ár,
Patakot mos testemben a vágy,
Vágyakozik szívem egészségre,
Egészséges szívnek nem kell doktorkéz.

A kórházban

február 12.

A kórház egyik betegszobájába[n]
Feküdtem eszméletlenül.
Felébredém úgy hajnal felé,
Ismeretlen arcok özönét
Látták fáradt szemeim.

Szomorúan bámultam
Az ismeretlen arcokat.
Kik ők és hol vagyok,
Mért fekszem mozdulatlanul?
Kérdésemre választ nem kapok.

Be szomorú az élet énnekem,
Bánatom néma, csendes.
Nem is tudom, hogy élek,
Vagy talán nem is élek?
S felkiáltok jajszóval panaszkodat.

Szívemet vigasztalják,
Ne szomorkodjam annyira,
Ne tékozoljam erőmet.
A bú egyetlen kincsét
Reménységemtől örököltem.

Ágyamon fekvé hallottam
A feketerigó szomorú hangját.
Éreztem, nekem énekel,
Hangja élesen szívembe váj.
Tudom, csillagom lehullott, és jön a halál?

Szemem bágyadtan lecsukom,
Ajkamát fáradtan összeszorítom,
Szememből életvágó könnye hull.
Halál terhe alatt roskadozik lelkem,
Vége mindennek, mit eddig viseltem,
örökre leteszem.

Mit várhatok még?

december 8.

Negyven év után mit várhatok még:
Egy örök hajót, mely magával viszi a múltat?
Vagy egy angyalt, melynek szemében felismerem magam,
Felismerem az elhalt ifjúságomat?

Álmaimban a jövőbe nézek,
Szárnyaikkal átröpülnék a végtelent.
A végtelent, mely elkapta karomat,
Magával vitte, és széjjelszórta elzúzottan.

Repül ez a rövid élet,
Hozza-viszi a bűt reám,
Homlokomra egy sötét felhő
Fon örökös koronát.

Életemnek kevés mézét
Felnyalta az életvágy.
Pokollá lett reményem
Fellángolt, mint érzelemláng.

Halálos ágyon fekszik életem.
A szenvedésnek martaléka lettem.
Az életfának egyik ágán
Ott leselkedik a hű remény.

Felébredek mély álmomból,
S felkiáltok, hadd hallják,
Hazug álmok, mért ringattok,
Élni vágyok még tovább.

Az élet virágából kevés jutott élém.
S tudja meg, ki nem tudja még,
Dicső lelkem örökké él,
Ha takar is a szemfödél.

Bocsánat, élet

december 22.

Bocsánat, élet, ha bántalak,
E földön rabnak érzem magam.
Lánctalicska van lábamon,
Úgy érzem, föld alatt lakom.

Mikor ragyogsz rám, napsugár,
Mikor látlak téged újból már?
Rab vagyok a föld alatt,
Életemben látom gyertyasugarad.

Sok nap, sok év telt el már,
Mióta szenvedek.
Mind fel van vésve előttem,
Mióta igám viselem.

Sok nap, sok év telt már el,
Mióta rab vagyok.
Hosszú évek jelzik csak,
Még élek, s nem halok.

Reménység van előttem,
Ami büszkén bátorít,
Az összegyűlt szenvedést
Mind tarisznyámba kötöm.

Ha eljön majd a hírhozóm,
Bátorító fehér galamb,
Szívem felzokog örömében,
S bilincsem újból megszakad.

Nyakamba[n] lánc

december 29.

Nyakamba[n] lánc, melyen lóg egy kereszt.
Örömmel viselem mindkettőjüket.
Láncba[n] öröömöm, keresztbe[n] fájdalma[m],
Addig hordom, amíg van napom.

Lelkemen folyó szalad át,
Amely sodor magával mindent.
Elsodorja magával az élni
Vágyó rózsalevelet.

Furcsa élet

január 21.

Ne hagyd magad, te furcsa élet,
Oly könnyen a porba elveszni,
Ne lézengj, mint bús őszi szél,
Mely elszáradt rózsalevelet fújtat szerteszét.

Ha fájdalom testedre rárohan,
Mint éhes farkas, megtámad,
A sorsot hibáztasd csak ellene,
Mért kell tövisre lépned, ha az fáj neked?

Türelem hatalmas orvos,
Bármennyire szenvedsz is,
Lassú patak csendes árja,
Türelmed hatalmasra emeli.

Életvággy furcsa keze,
Összetűzi bánat fájdalmát,
Hatalmas orvos, ki közeleg,
Begyógyítja majd minden sebedet.

Elpanaszolom azoknak

január 26.

Elpanaszolom azoknak,
Kiket a sorsom érdekel,
Egy jó pár éve életemet
Sötét köd borítja be.

Ez a nehéz, cudar sors
Kínoson bánt velem.
Rózsáimot nemcsak letépte,
Hanem egészen lehajlította előttem.

Szenved a szegény virág,
Kínlódik lehajtva életért,
Tövisei óriásira nőttek,
Nagyon szúr, ha kezem hozzáér.

Minek nekem örökzöld erdő,
Virágos, tarka rét,
Csak képzeletem járhat-kelhet
Csodálni gyönyörű tájait.

Mint fogságban élő sas,
Gondolatomban repülök.
Repülök, de el nem érem
Gondolatom vágyait.

Most mondhatom boldogan

március 6.

Most mondhatom boldogan,
Ez évben elértem igazán
Életem legboldogabb,
Igazi, szívekhez szóló tavaszát.

Köszöntelek, te szép tavasz,
Mint anyát a gyermeke.
Virágod kinyílt szívemben,
S hervadni többé nem hagyom.

Oly szomorú volt a világ énnekem,
Vagy csak úgy képzeltem talán.
Életemben sokszor átnéztem
A kétségbeesés sötét fátyolán.

Köszönöm neked, te, szép tavasz,
Hogy örökre feldíszítetted életem,
S elszórtad előlem a bánat érzeményét,
Hogy ne tudja senki, ilyen átkozott teremtmény is létezett.

Olyan vagyok

március 28.

Olyan vagyok, mint az alma,
Kívül ép, piros, csábító,
Belül rohadt, eldobható.

Sorsom almával vetekedő,
Szép piros arc, s mégis elhíhető,
Betegség van elegendő.

Fájdalmam oly hihetetlen,
Van-e valaki, ki hisz nekem?
S ki nem taszít el magától?

Ha ad az Isten egy nagy ajándékot,
Lábam erőt kap, és elindul,
Eltűnik utamból[1] a zavaros jelen?

Ha eltűnik az élet sok zavarja,
Elnémul ajkam, magamba szálllok,
Boldogan ragyogok, mint égen csillagok.

Ragyogni fogok, szabadon járni,
De többet nem mondok, könnyeim beszélnek,
Ők majd elmondják érzeményemet.

Bár Rozsnyai Irénke a verseit eredetileg nem szánta a széles publikumnak, minél inkább szaporodtak, annál inkább vágyott, vágyik az elismerésre, az ismertségre. Önmagát is biztatva élteti a reményt, hogy versei egyszer csak meghozzák számára a sikert. Adott ponton úgy érzi, hogy immár avatott költővé vált, talán első füzetét ezért is kezdi ezzel a verssel:

Első gondolat

2002. X. 1.

Szobában ülve kis mécses mellett,
Kis asztalkánál papírt, ceruzát véve,
Írogatni kezdtem.
Gondolataim messze szálltak,
Árkon, bokron, határon át,
Amíg végre összefűződtek
Szavak, mondatok és rímek.
Így kezdtek születni verseim,
Amelyek lekötötték gondolataim.
Így próbálom elmondani
Minden gondolatot, vágyat,
Örömet és bánatot.
Remélem, ki olvasni fogja
Az első, kedves versemet,
Kedvet talál elolvasni a többieknek is,
Melyek, remélem, nemsokára
megszületnek.

Szólj, gondoldj, és írd,
Gondolataid és tetteid
Tükörként fog[nak] visszamosolyogni rád.

Rozsnyai Irén

Az alábbi verseiben is a költészethez, a versíráshoz való hozzáállásáról ír. Fontosnak tartja, hogy gondolatait, érzéseit szavakba öntse, hogy ezeket az utódok is megismerjék, hogy maradjon nyoma az életének, a szenvedésének. Mint minden ember, szerzőnk is vágyik az elismerésre, a dicséretre.

Fizetség

2002. október 9.

A szobába[n] ülök most,
Pusztítom a papirost.
Írogatom gondolatom,
Ébren alszom, nem álmodom.

Ez a szoba vendégszoba,
De most vendég nincsen itt.
Alkalmam van gondolkodni,
Ezért pusztítom a papírt.

Megpróbálok pár sort írni,
Hátha lesz, ki megdicséri,
Nem ez nekem a mesterségem,
Csak valamiben reménykedem.

Nem fizetést várok én,
Hanem némi dicséretet.
Új gondolat a fizetésem,
Amelynek ára nincsen.

Nem gondoltam volna soha,
Hogy fejemben kondul harang,
Felébreszt, és arra késztet,
Írj le mindent, nem vagy öreg.

Ki öreg, az többet tud,
A sok év sokat mond.
Fiatal vagy, ne hadd magad,
Fejleszd tovább tudásodat.

Fáradt lélek

november 15.

Akárhogy is gondolkodom,
Jegyzetfüzetem előttem bezárom.
Bezárom, mint elhantolt titkot,
Pedig a verseket örömmel írom.
Mi haszna, vajon? Nem érdemes!
Időmet pazarolgom csak veled.
Későn születtek költeményeim,
Mit mondanak majd ismerőseim?
Eltelt évek nem vittek, csak hoztak,
Lesz-e időm még valaha,
Erőt s kedvet kapjak?
Ne uralkodjon homály a szóban,
Mint vihar zúgása dördüljön
Hangosan, ki olvasni tudja
Azt, hogy a fáradt lélek
Igazán, nem élt hiába!

Ha írok

november 24., este

Verseimet, ha írom,
Családomnak boldogan felolvasom.
Együtt örülünk minden soromnak,
Biztatásul mondják énnekem,
Boldogok vagyunk érted,
Édes kedvesem.
Minden szó szívedből fakad,
Mint földből a forrás forrik,
S ha elfáradsz a rövid út után,
Melleded állok, pihenhetsz vállamon.
Szégyellném, ha máris elfáradnék,
A violákból alig szedtem még,
Illatát nem szagoltam rég.

Tetszik ez a játék, a kezdet ura
Halkan súgja nekem oda,
Csak lassan, csak okosan haladj
Előre, édes kedvesem.

Lehull a sok gyümölcs

február 16.

Derűs, szelíd, szép napon,
Mint délibábok tengerén a hajók,
Úgy lebegett gondolatom.
Tanyát ütött verseim szigetén
Szelíd emlékezetem.
Gondolatom átröpült a láthatáron,
S megállt egy nagy rónaságon.
Szívem zsúfoltságig van tele,
Mint fán a sok gyümölcs.
Minden versem e fának gyümölcse,
S mire lehull a sok gyümölcs,
Verseimmel tele lesz füzetem.

Ízelítőül

november 23.

Kezet fognék tiveletek,
Kedves költő barátok,
Csak könyveitek emlékeztet,
De ti már régen nem vagytok.

Verseitek olvasása utat nyitott előttem,
Sötétségnek mámoret adott kezemnek.
Soraimnak kaptatóján nem bírok felmászni,
Félek, a meredeken megállanak rímeim.

Verseitek soraiból ízelítőt keresek.
 Ízesítsem soraimat, ki olvassa, kedvelje.
 Harsogjon fel minden sorom, ékesen, hogy meghallják.
 Beteg lélek ceruzája jegyezte ezt, senki más.

Lírikus lettem

március 10.

Verseim egyedüli hőse
 Én magam vagyok.
 Mindenben magam foglalom:
 Ábrándokkal, élményekkel, reményekkel
 Együtt kószálok.
 Eltértni magamtól nem tudok,
 Mindég magamnál maradok.
 Hű hőse lettem soraimnak,
 Hősiesen magam maradok magamnak.

Rozsnyai Irénke verseinek tartalmi sajátosságairól, témaválasztásáról szóltam eddig. Ha a tartalom közlésének módjára és a formára figyelünk, megállapíthatjuk, hogy ezekben is az irodalmi kánonon kívül maradt amatőr költészetre jellemző vonások fedezhetők fel. Formai jellemzőként szembeűnő a verseinek hosszúsága, a sok strófa. Ezek általában négysorosak, de van néhány verse, amelyet nem tagol versszakokra. Bár e költők nem ismerik a verselés prozódiai szabályait, a rím és ritmus nagyon fontos számukra. Leginkább páros rímekeket igyekeznek használni több-kevesebb sikerrel. Íme, egy tipikus strófa:

*A szobába[n] ülök most,
 Pusztítom a papirost.
 Írogatom gondolatom,
 Ébren alszom, nem álmodom.*

A versritmus, a szótagszám nagy kihívás számukra, ezért sokszor dallamra írják a verseiket. Fontos megjegyeznem, hogy e füzetekben ilyen megjegyzésre nem bukkantam, ha a szerző használt is néha valamilyen dallamot a ritmus megadására, ezt sehol nem tüntette fel. Szokatlan jelzőkkel ritkán találkozunk, de általános melléknévi jelző bőven előfordul a szövegekben (szép tavasz, virágos, tarka rét). Ösztönösen használ hasonlatot (*Mint délibábok tengerén a hajók, / Úgy lebegett gondolatom.*), metaforát (*Füstbe szálltak életre szóló terveim, / Elsöpört minden[t] a heves zivatar.*), megsze-

mélyesítést (*Tanyát ütött verseim szigetén / Szelíd emlékezetem.*), néha inverziót is (*Építék szívemben templomot*).

A közölt versek minden tekintetben megegyeznek a füzetekben lévőkkel. Nem változtattam semmit a közlésre való előkészítés folyamán, megtartottam az eredeti nyelvhasználatot és bizonyos nyelvjárási sajátosságokat, azonban a helyesírást és központosítást a jelenleg elfogadott szabályzathoz igazítottam. Abban az esetben, ha nyilvánvaló betűhiányt fedeztem fel, szögletes zárójelbe téve pótoltam azt. Ugyanígy, az interjúkból bevágott idézetek is az elhangzottakat pontosan tolmácsolják.

Rozsnyai Irénke egyelőre nem folytatja a versírást, életművét azonban nem tekinthetjük lezártnak, hiszen eddig már két külön életszakaszban is az íráshoz folyamodott, amely számára vigasztalást nyújtott, mintegy kibeszélési lehetőséget biztosított, ha aggodalmi felerősödtek, bánata túlságosan nagyra nőtt. Igaz, ezekben a füzetekben csak egyetlen időszak verseit olvashattam, hiszen a korábbiakat nem őrizte meg, ezekből is tökéletesen kirajzolódik a gyógyulásban mindig reménykedő, betegségének terhét hol több, hol kevesebb türelemmel viselő egyén, aki minden nehézség és buktató ellenére az élet mellett voksol.

Azokban Rozsnyai Irénke is a modern kor embere, az utóbbi években, az internet térhódításával egyre hosszabb időt tölt a számítógép előtt, mely ablak számára a világra, s amely a kapcsolattartást biztosítja külföldre települt lányával és természetesen sok más ismerőssel. Talán így, a virtuális térben valamelyest enyhülhet magánya, és több személlyel is társaloghat. Arra a kérdésemre, hogy még ír-e verseket ezt válaszolta: *Mostanában nem... Az internet az első... egyáltalán, eszembe se jut... Semmi, semmi, egyáltalán semmi... sokszor úgy leülök... én annyi verset olvasok, és semmi nem emlékszik, hogy írjak valamit, vagy valami... Nem, egyáltalán... egészen ki van törölődve...*

IRÉNKE ROZSNYAI, THE AUTONOMOUS FOLK POET

Keywords: *folk poet; writing habits; working method; technique and motivation of writing*

This study presents the work of a naive author, Irénke Rozsnyai. She was born in 1953 in the village of Călărași, Cluj county, and lived most of her life in Suceagu. From a young age she became ill with an incurable disease that affected her ability to move. Thus, she had to lock herself in the house, becoming more and more lonely. Writing and poetry became a possible escape for her. Most of her poems have a gloomy tone, the disease leaving its imprint in the content of the texts. That is why for her the motivation for writing is her loneliness caused by an illness, and she is seeking solace by formulating her thoughts and feelings, often oppressive.

IRÉNKE ROZSNYAI, POET POPULAR AUTONOM

Cuvinte-cheie: poet popular; obiceiuri legate de scris; metoda de lucru; tehnica și motivațiile scrisului

În acest studiu este prezentată opera autoarei naive Irénke Rozsnyai. Ea s-a născut în 1953 în satul Călărași, județul Cluj, iar cea mai mare parte a vieții sale a trăit-o în Suceagu. Încă din tinerețe s-a îmbolnăvit de o boală incurabilă care îi afectează capacitatea de mișcare. Astfel a fost nevoită să se închidă în casă, devenind din ce în ce mai singuratică. O posibilă evadare pentru ea o constituie scrisul, poezia. Cele mai multe poezii ale sale au un ton sumbru, boala lăsându-și amprenta pe conținutul textelor. Motivația scrisului ei este deci singurătatea cauzată de o boală, autoarea căutându-și consolare prin formularea gândurilor și sentimentelor sale, de multe ori apăsătoare.

November elrejeje.

Gyázkodom lotom álmainban.
 Azúgo anyám kepelet
 É meg emléket kitérsőli
 Még álomból, se nem lehet.

Mindég lotom foraszt arcad
 kézeidnek munkáját
 Forasztól sokot, tudom volt
 De én azt nem értékelem.

Kéő most már elmondani
 Nem tudlak én visszaszítani
 Visszaszítolak ha lehetne
 S kóhlemse életemek.

Öt nyugodal a szívem mélyem
 Forasztól kipiheved
 Felkeserlek minden éven
 November elrejejem.

Gyertyát gyújtok szíhalmodon
 A kétyedot símszótom.
 De most hiába viddg minden
 Ha nem bertelek, életre.

Jed ke gy élet szöveg irés utjót
 Jólid ma mig edeg elaxt meš kitél,
 Éa meytolod szövelet fúrtém kanyárló
 S kitél megvótaként a megvótót multat.

166 210

Vadamba mekt volt a két
 É nemegy tóplélt → lassan továbót elke
 Volt ide miker boldogom eltem
 Jut kótam boldogódom rose eš jém
 Jéti a napok szultán mint róza
 Almodotom utambon cöllejót megcölte
 Nig, méltém boldogódeš róte nem éš zé
 De meymalottal bešöset késet
 Most emítém kúzió rólóm kell
 Éa fój is a kéféš én sevis is a fájdalom
 A kóh is talpa kell é nóm hópój is o
 Nem feledem zissza rose em mešer
 Én lešer magom felett aš éš.

167
 200

Megvótém éba szöveg meš kóltga
 Jutóde mi fúlele lassan eljutó
 Kóh kóh nem mešer kéš fúlele jé
 Élet élődőse meš igazi deš rója.

2–3. kép. Rozsnyai Irénke kéziratai

SZAJBÉLY MIHÁLY*

SZINNYEI, A GONDOS, JÓKAI, A PONTATLAN.
GONDOLATFUTAMOK ESTERHÁZYTÓL
AZ ÉLCLAPOKON ÁT MISS MARYIG**

Kulcsszavak: *problémák kanonizálódása; élclapok; digitalizáció; Jókai; Zichy*

A Magvető Kiadó 2018-ban vaskos kötetbe gyűjtötte Esterházy Péter 2003 és 2016 között született esszéit, publicisztikai írásait.¹ Többségük erősen kötődik születésük hétköznapijához, derültem rajtuk annak idején. Elégtétellel töltött el az az elegancia, ahogyan bornírt nézeteket pőrére vetkőztet, származzanak azok politikusoktól, újságíróktól vagy akár magukat napi kérdésekbe ártó, komoly tudós emberektől. Értett hozzá, hogyan lehet lemezteleníteni a királyt, és mindenki értette őt, mert mindenki jól ismerte a király cifra ruháját. Rezonáltunk a legapróbb utalásaira is. Most gyakran zavarba jövök. Olvasok, felnézek, töprengek. Dereng valami, milyen fontos volt ez akkor. Az írás változatlanul szellemes, de már nem működik önmagától, nem *hozza magával*, hanem *fel kell idézni* az apropóját. A könyv olvasása egyszerre emlékezet-próba és nosztalgiautazás. De azoknak, akik 2000 táján születtek, valószínűleg jól jönnének a magyarázó jegyzetek. Nekem is jól jöttek volna néha. És miközben ezt bevallottam magamnak, arra gondoltam, mennyire műfajfüggő, hogy milyen gyorsan válik valami kortárs szövegből az irodalomtörténet részévé.

Mindez most a 19. századi élclapok forgatása közben jutott eszembe. Persze, az ember, ha régi lapokat olvas, ma már ritkán forgat, inkább kattint vagy gördít. És nem papírzizegéses olvasóteremben ül, hanem otthon a képernyő előtt. Klaviatúrát katonatogtat, egeret mozgat. Miközben ezeket a rutinmozdulatokat végeztem, azon kezdtem gondolkodni, mire is jók ma a 19. századi vicclapok. Mert arra biztosan nem, hogy ne vessünk rajtuk. Úgy vagyunk velük, mint a 2000 táján születettek Esterházyval. Sőt, a helyzetünk még nehezebb, mert azóta nem egy-két évtized, hanem más-

* SZAJBÉLY Mihály (1952), az MTA doktora, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Kommunikáció- és Média tudományi Tanszék, szajbely@hung.u-szeged.hu

** A tanulmány az NKFI Alapból megvalósuló, OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

1 ESTERHÁZY Péter: *Az olvasó országa. Esszék, cikkek 2003–2016*. Szerk. TÓTH-CZIFRA Júlia. Magvető, Bp., 2018.

fél évszázad telt el. Esterházy esetében legalább még dolgozik a kommunikatív emlékezet, az élclap esetében viszont már csak a kulturális emlékezetre² támaszkodhatunk. És a történetírásra, mely egyféle narratívába (pontosabban: narratívákba, hiszen a történelemről alkotott képünk folyamatosan alakul) rendezi a múltat, melynek időről időre aktualizált kivonata kerül az iskolai történelemkönyvekbe.

A kulturális emlékezet és a történetírás narratívái azonban, melyek a hajdani komplexitást redukált formában teszik hozzáférhetővé, alig segítenek az olyan szövegek megértésében, amelyek minden ízükkel a hétköznapiakban gyökereznek. Az élclapok pedig ilyenek. Lapjaikat forgatva a korabeli olvasó pontosan értette, hogy milyen események állnak a karikatúrák és satirikus írások mögött. Mi viszont nem értjük a viccet, mert a mindenki számára ismerős mára eltűnt a problémák süllyesztőjében. Ez arra figyelmeztet, hogy a kor emberének, miközben élte az egyik hétköznapot a másik után, mennyire más problémák kötötték le a figyelmét, mint amelyeket a történetírás lepárolt. És könnyen lehet, hogy ma azokat is érdekesebbnek találánánk, vagy éppen azokat a problémákat találánánk igazán érdekesebbnek, amelyek kihullottak a rostán.

De vajon el lehet-e jutni hozzájuk?

Abban az értelemben biztosan nem, hogy pontosan azt lássuk, amit a kortársak láttak. Visszafelé tekintve is csak mai szemmel láthatunk. Nem mindegy azonban, hogy mire teremtünk rálátást magunknak. A problémák rekonstruálása pozitivistá álom, új problématerületek, forráscsoportok felfedezése azonban nem az. Már csak azért sem, mert számunkra is rendelkezésre áll az az ismerettár, amely a korabeli olvasók befogadói horizontját leginkább alakította: a korabeli sajtó. Az a sajtó, amely a 19. századtól már egyre inkább konstruálta, nem pedig közvetítette a valóságot: olvasóik annyit tudtak és olyan formában értesültek az egyre komplexebbé váló világról, amennyit és ahogyan számukra a sajtó megalkotta.³

A 19. század sajtójának jelentős része ma már digitalizált formában a rendelkezésünkre áll. Megkereshetjük azt a korabeli kontextust, amelyhez képest, amelynek ismeretében a korabeli olvasó számára szórakoztatónak bizonyult egy-egy karikatúra vagy kroki. Megértésük új befogadói horizont létrejöttéhez vezet. Közelebb kerülünk a kor hétköznapi tudásanyagához, és a feltáruló problémák akár érdekesebbek lehetnek, mint amiknek eredendően a nyomába indultunk. Az élclapok lakmuszpapírszerű használatával esélyünk nyílik arra, hogy túllépjünk a kanonizálódott problémák

2 Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. HIDAS Zoltán. Atlantisz, Bp., 2013. 49–86.

3 BELINSZKI Eszter: *A kritikai kultúrákutató a médiaelemzés gyakorlatában*. Médiakutató I(2000). 1. sz. 61–75; TÓTH Benedek: *Médiák és valóságaik. Egy rendszerelvű médiaelmélet vázlatja*. MTA BTK, Bp., 2014. 21; RÁKAI Orsolya: *Médiatörténet a kultúratudományok után/között*. Magyar Könyvszemle CXXX(2014). 4. sz. 424–426.

körén, és új problématerületekre nyíljon rá a szemünk. Persze csak akkor, ha szabad utat engedünk a feltáruló keresési lehetőségek burjánzásának, hogy aztán lehetőségünk legyen a komplexitás ismételt redukálására, új és aktuális kutatási problémák elkülönítésére.

*

Az *Üstökös* 1880. október 24-i számában *Pirodalom* címmel, „Könnyű szatírárt írni” mottóval, Lantos Sebastyén aláírással kis cikk jelent meg:

„Jó Szinnyei csak üti a dobot, hogy alapítsunk hírlapkönyvtárakat. Felhívást ír, hanem arról nem vesz tudomást egy újság sem. A Blaháné tricot-ját megéneklük, átveszi minden lap; a gyepen kiadja a lelkét egy ló, azért misét rendeztet a sajtó; a tót napszamos leissza magát, bedutyiztatik: annak a hírét el kell vinni mindenfelé. Irodalmi mozgalom? Hát, hadd mozogjon. Hiszen nem mozgalom az, csak motoszka. – De mégis. Ha valamelyik híres zszurnaliszta rábukkan valahol a Jókai nevére, no, ahhoz hozzászól. Hiszen emlegeti Jókait a külföld mindennap, hát, úgy illik, hogy mi is emlegessük, de úgy, hogy azt aztán ő is megemlegesse. – P. o. a Zichy Mihály dolgában”.⁴

Így kezdődik a fullánkos kis írás, mely bővelkedik megfejteni valóban. Még ha el is tekintünk Blaha Lujza trikójától, a döglött lótól és a részeg tót napszámostól, akkor is itt van Szinnyei hírlapkönyvtára és Zichy esete Jókaiival.

*

Szinnyei kettő tevékenykedett ebben az időben, apa és fia, mindkettő József. A fiú nyelvész volt, a felhívás az idősebb – könyvtáros-bibliográfus és irodalomtörténész – Szinnyeitől származik. Goriupp Alisznak a Magyar Nemzeti Múzeum hírlaposztálya első fél évszázadát bemutató könyvéből kiderül, hogy a szóban forgó cikk *Alapítsunk hírlapkönyvtárakat!* címmel *A Hon* 1880. október 16-i számában jelent meg.⁵ Az Arcanum Digitális Tudománytár nyomán az adat pontosítható: az írás a lap reggeli kiadásának a *mellékletében* látott napvilágot; az *esti* kiadásban már nincs nyoma. A reggeli kiadás digitalizálása foghíjas, a melléklet teljes egészében hiányzik. Beharangozása azonban megtalálható a *Különfélék* rovatban: „Mai mellékletünkön a követke-

4 LANTOS Sebastyén: *Pirodalom*. Az *Üstökös* XXIII(1880). 1158. sz. (okt. 24.) 514. A korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályok figyelembevételével, de stilisztikai sajátosságuk megőrzésével közlöm.

5 GORIUPP Alisz: *A Magyar Nemzeti Múzeum hírlaposztálya fennállásának első félszázadában 1884–1934*. M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára, Bp., 1934. 8.

ző közlemények foglaltatnak: Kossuth Lajos előszava iratainak francia kiadásához; Alapítsunk hírlapkönyvtárakat; Párizsi levél; Vidéki levelek”.⁶ A szegedi Somogyi Könyvtár digitalizálatlan állományában megtalálható a melléklet, Szinnyei írása annak első oldalán, a tárcarovatban jelent meg.⁷ A véletlenül feltárult hiány egyébként óvatosságra intő jel. Remek dolog, hogy a digitalizált anyagban könnyen lehet keresni, de keresés közben nem feltétlenül derül fény arra, ha a digitalizálás foghíjas. A keresőmotorok sem működnek mindig megbízhatóan.⁸ Ráadásul a könnyen elérhető online anyag birtokában szívesen elfeledkezünk a könyvtárak raktáraiban töredező és nehezen kutatható lapokról.⁹

A jelenleg elérhető források alapján mindenesetre úgy tűnik, Lantos Sebestyénnek igaza volt, a többi hírlapban nincs nyoma a felhívásnak. Fontosságára utal viszont, hogy szövegét újra közölte az Abafi Lajos által szerkesztett *Figyelő* című irodalomtörténeti szaklap,¹⁰ egy terjedelmes lábjegyzet kíséretében.

„A fõntebbi cikket egész terjedelmében átvettük a Hon f. évi 271. számából, és az abban fölhozott eszmét, a hírlapkönyvtárak fölállítást és a hírlapok gyűjtését illetõleg, magunkévá tesszük [...] ezen baj orvoslására felhívjuk a kormány figyelmét is, hogy hírlapjainkat ne csak az utókor, hanem már mi is teljes példányokban használhasuk.”¹¹

A töredékesen idézett sorokból kirajzolódik a javaslat lényege: a hírlapok gondos és hiánytalan gyűjtése, közgyűjteményekben való megõrzése. Az elsõdlegesen napi használatra szánt újságpéldányok státusza megváltozik, bekötött formában idõ- és értékálló könyvekké válnak. S hogy erre miért érdemesek, azt Szinnyei mindjárt cikke első bekezdésében világossá teszi.

„A hírlapirodalom a modern civilizáció hévmérõje [...] az idõszaki sajtó nagyhatalommá fejlõdött; enélkül valamely nemzet fõnkénti emelkedése és politikai, valamint nemzetgazdasági kül- és belélete nem ítéltethõ meg [...] valamint Macaulay aligha megírhat-

6 A Hon XVIII(1880). 271. sz. (okt. 16., reggeli kiadás) 2.

7 Melléklet A Hon 271. számához. 1. (Könyvtári jelzet: J 49.)

8 BEZECZKY Gábor: *Kökény és Borsó. Az Arcanum Digitális Tudománytárról*. Literatura XLV(2019). 1. sz. 87–99.

9 A problémát az angolszász szakirodalom nyomán tárgyalja Török Zsuzsa: *Periodika-tudomány, periodika-kutatás. Az angolszász paradigma*. Irodalomtörténeti Közlemények CXXVI(2022). sajtó alatt.

10 IDŐSB SZINNYEI József: *Alapítsunk hírlap-könyvtárakat!* Figyelő VIII(1880). 9. sz. 345–350.

11 Uo. 345.

ta volna nemzete történetét oly híven, igazán és érdekesen, mint azt az egykorú hírlapok- és röpiratokból csaknem közvetlen szemlélhetővé tudta tenni: úgy hazánk történelmét az utókor lapjainkból fogja híven megírhatni. Becsüljük meg tehát hírlapjainkat idejekorán, míg nem késő, hogy azokat teljes példányokban juttathassuk utódainkra.”

Később Szinnyei arra emlékeztet, hogy a gondolat nem új, „1872-ben a »Reform«, egyik tárcájában”¹² már javaslatot tett a megvalósítására. A *Reform* példányait csak hagyományos módon lehet lapozgatni, így a cikket megtalálni bajos lenne, ha nem szerepelne Goriupp Alisz digitálisan kereshető könyvében.¹³ Ha pedig a Digitális Tudománytárban további említések nyomait keressük, akkor gyorsan kiderül, hogy a hírlapkönyvtár ötletét Szinnyei 1875-ben ismét felvetette.¹⁴ Írására a *Figyelő* akkor is felhívta a figyelmet,¹⁵ K. Papp Miklós pedig a rákövetkező évben hozzálátott a megvalósításhoz. A Kolozsvárott megjelenő, általa szerkesztett *Magyar Polgár* 1876. szeptember 15-i számában arról adott hírt, hogy:

„A könyvtár helyisége már elkészült, közelebbről egy általános felhívás lesz közzétéve mindazokhoz, kik régi lapok birtokában vannak, legyenek szívesek azokat a közügy érdekében a hírlapkönyvtár részére átengedni. Minden küldemény, még a legkisebb is, értékkel bír [...] jó szolgálatot tesznek azok is, kik csak néhány számmal rendelkeznek [...]. A könyvtár részére ritkább teljes példányú lapok készpénzen is megvételnek”.¹⁶

A lap szerkesztői üzeneteiből kiderül, hogy e hír nyomán mindjárt többen ajánlottak fel hírlapévfolyamokat a gyűjtemény számára.¹⁷ Hamarosan megjelent az ígért felhívás is, K. Papp frissen alapított *Hölgyfutár* című szépirodalmi hetilapjában, ahol egyúttal arra kérte a többi lapot, hogy a kezdeményezésről tájékoztassák olvasóikat.¹⁸

12 Uo. 347. Hivatkozott cikke: SZINNYEY[!] József: *A mi hírlapjaink*. Reform IV(1872). 149. sz. (jún. 2.) 1.

13 GORIUPP: *i. m.* 8.

14 SZINNYEI József: *A magyar hírlapirodalom 1875-ben*. Vasárnapi Újság XXI(1875). 4. sz. (jan. 24.) 60.

15 *Lapszemle*. Figyelő V(1875). 5. sz. (jan. 31.) 59.

16 K. PAPP Miklós: *Az első magyar hírlap-könyvtár*. Magyar Polgár X(1876). 211. sz. (szept. 15.) 3.

17 *Nyíltposta*. Magyar Polgár X(1876). 217. sz. (szept. 22.) 3.

18 *Hölgyfutár* I(1876). 6. sz. (nov. 2.) 51.

Nem egészen egy évvel később, a *Figyelő* 1877-es évfolyamában *A vidéki hírlap-irodalom* címmel indult sorozat. Az első közleményhez Abafi a következő szerkesztői lábjegyzetet csatolta:

„Az időszaki sajtó oly nagy jelentőségű tényezőjévé vált nemzeti ügyünknek és irodalmunknak, hogy irodalomtörténeti szempontból is nagyobb figyelemre érdemes [...] Azon következetesség, mellyel valamely lap naponként vagy hetenként elvei mellett küzd – azon szempont, melyből a napi eseményeket tekinti –, azon tudományos és szépirodalmi olvasmány, melyet tárcájában nyújt: irodalmi egyéniséggé teszik a sajtó egyes közegeit. [...] Mindegyiknek saját hatásköre van. [...] nem is szabad a fővárosi lapok mellett a vidékieket kicsinyelni [...] felkérjük a [...] vidéki lapok szerkesztőit, hogy lapjuk rövid történetét és ismertetését, munkatársaik megnevezésével és a nevezetesebb cikkek felsorolásával, hozzánk beküldeni szíveskedjenek. Irodalomtörténeti érdekességén kívül némileg pótolhatja e cikksorozat a központi hírlapkönyvtárt is, melynek felállítása napról napra égetőbb szükségé válik”.¹⁹

Az idézett cikkek azért érdekesek, mert nem abból a látószögből figyelik a sajtót, és nem abban a hangfekvésben beszélnek róla, amely a század utolsó harmadában megszokott volt. Az irodalom korabeli nyílt kánonjának képviselői a napilapokat felületességük, léhaságuk, szenzációhajhász voltak miatt rendre kemény szavakkal illették. Úgy látták, a mindennap megjelenő és olcsón hozzáférhető olvasmány rontja a közönség ízlését, leszállítja igény szintjét, miközben a sajtó gazdasági hatalmánál fogva a jobb sorsra érdemes írókat felületes munkára, napi robotra kényszeríti. Szerepe és hatása tehát a befogadók és a létrehozók szempontjából egyaránt káros. A kritikus hangoknak mintegy esszenciáját adja Szász Károly megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság 1893. február 5-i ülésén,²⁰ melyet Palágyi Menyhért, az „újabb írói nemzedék” képviselőjeként, így kommentált:

„Ámulva hallgattuk műfordításunk ősz bajnokát, mert ugyan meg vagyunk győződve a szavaiban rejlő igazságról, de mi azt hittük, hogy ez nem az ő igaza, hanem – bocsánatot a nyílt szóért – a miénk. Íme, nemcsak a politikában, hanem az irodalomban is megtörténik

19 DR. TOMCSÁNYI Imre: „Szatmár”. *Figyelő* II(1877). 2. sz. 218.

20 Szász Károly *másodelnök megnyitó beszéde*. A Kisfaludy-Társaság XLVI. ünnepélyes közülésén 1893. febr. 5-én. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam 27. köt. 1892–93. Franklin-Társulat, Bp., 1894. 8–10.

az, hogy az uralkodó párt, mihelyt hatalma veszélyeztetve van, elsajátítja az ellenzék aspirációit és programját”.²¹

Az *Üstökös*nek a sajtó szenzációvadász voltát kárhóztató hangja illeszkedik abba a nyílt kánonba, amelyet a napilapokról a korabeli magas irodalom képviselői kialakítottak, s amely azután – Schöpflin Aladár 1913-as írásától kezdve – gyakran vált reflexió tárgyává az irodalom médiatörténetét vizsgáló szakirodalomban.²² Ám ha rákeresünk Szinnyeinek a hírlapkönyvtárakra vonatkozó, a napisajtó által valóban kevés figyelemre méltott javaslatára, akkor észrevehetjük, hogy a nyílt kánon mellett egyféle nyílt ellenkánon²³ is körvonalazódik. Sajtóssága, hogy nem szemben áll a nyílt kánonnal, nem a *helyébe*, hanem *melléje* igyekszik lépni. Szinnyei egyértelműen a magáévá tette a nyílt kánon jól ismert szempontjait: „Az időszakai sajtó roppant mérvű terjedését – mely részben a komoly és szolid irodalom rovására történik – a gyors kereset és megélhetés szüksége okozza; ez nevelte az irodalmi proletariátust, ennek kell azt táplálnia”.²⁴ A folyamat hajtóereje a megnövekedett olvasóközönség mohósága és felületessége, amelyet az újságírók készségesen kiszolgáltnak, „többnyire könnyen megemészthető, szenzációs és pikáns dolgokat találunk fel”.²⁵ Mégis úgy látta, ami így napról napra létrejön, az gyalorságaival együtt a kor sajátos tükre. Ma ez már evidens, de Szinnyeinek még küzdeni kellett igaza érvényesítéséért. Törekvését végül siker koronázta, 1884-ben Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte az Országos Hírlapkönyvtár létrehozását. A gyűjtemény a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárán belül jött létre 1888-ban, első vezetője, „igazgató-őre” pedig Szinnyei József lett.²⁶

*

És akkor nézzük most már Jókait.

*

21 PALÁGYI Menyhért: *Modern eszthetika*. Ország-Világ XIV(1893). 9. sz. (febr. 25.) 142.

22 SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar kritika*. Nyugat VI(1913). 3. sz. 192–196; vö. például SZAJBÉLY Mihály: *Irodalom és zszurnalizmus. Karl Kraus és Schöpflin Aladár írásai, mint az irodalom médiatörténetének forrásai a 20. század elején*. Tiszatáj LIX(2005). 2. sz. 66–74; Uő: *Az irodalmi kritika helyzete a 19. században*. Alföld LXV(2014). 2. sz. 29–37; BALOGH Gergő: *Írni és megélni. Sajtóipar, mecénatura és gazdasági szabadságfok kérdése a magyar irodalmi modernségben*. Studia Litteraria LX(2021). 3–4. sz. 248–265.

23 SZAJBÉLY Mihály: *Mire figyelt a Figyelő? Nyílt, negatív és lappangó kánon a kiegyezés utáni évek magyar irodalmában = A magyar irodalmi kánon a XIX. században*. Szerk. TAKÁTS József. Kijárat, Bp., 2000. 177–210.

24 IDŐSB SZINNYEI: *i. m.* 345.

25 Uo. 346.

26 GORIUPP: *i. m.* 3.

Az *Üstökös* szerint egyedül ő képes felvenni a versenyt Blaha Lujza trikójával és a részeg tót napszámossal. Ami vele történik, amit ő tesz, abból a sajtó szenzációt farag. De oly módon, hogy aztán fájjon neki.

„Jérum! Hiszen annyi valótlant még ember nem írt össze, mint Jókai. No hiszen haragszik is Zichy. Kürtöli minden lap. Aztán jön a Zichy levele, melyben köszönetet mond Jókainak, tiltakozik azoknak a szájas zsurnalisztáknak a fecsegései ellen. Ezt aztán nem kürtölik. No hiszen ez érthető: olyan nagy erővel fújtak előbb a trombitába, hogy mikor erre került volna a sor, kifogyott belőlük a *szusz*. – Sebjaj, megint csak levegőhöz jutnak, s újrakezdődik a hecc, hogy »no, most megfogják Jókait.« Fognak bizony – mint most is bebizonyították – csizmadiát és – csirkét.”

A hajdani olvasó nyilván az utolsó mondatot is tökéletesen értette, mi viszont Czuczor Gergely és Fogarasi János értelmező szótárra szorulunk. „Csizmadiát fogott, azaz lábmelegítésben megégette a csizmáját, átv. ért. valamely ügyetlensége, különösen ügyetlen beszéde által megjárta.”²⁷ Aki pedig csirkét fog, az csirkefogó, „baromfi-piacokon ácsorgó, hogy az elszabadult csirkéket elfogja. Átv. ért. munka nélküli lebzselő”.²⁸ A csirkefogó sajtó tehát jól megjárta Jókaival. Szégyellje magát. Ám, zárul az *Üstökös* cikke: „van még egy szégyenelni való: az, hogy mindezt a Jókai lapjában kell elmondani. – Hanem, tisztelt kollegák, ezért már nem mi szégyelljük magunkat.”

De mi is történt Zichy és Jókai között?

És valóban olyan ártatlan volt-e Jókai, ahogyan azt a saját lapja állította?

A korabeli újságokban keresgélve könnyű rálelni az esetre, miközben kiderül, hogy Jókai után kutatva a külföldön is jól ismert festőművész nyomába kell erednünk. Zichy 1848 és 1874 között Pétervárott a cári udvarban, 1874-től pedig Franciaországban élt, ahonnan 1880 júniusában tért haza.²⁹ A *Székesfehérvár és Vidéke* június 9-i számának rövidhíre szerint: „Zichy Mihály és tanítványa, miss Mary közelebb hazajönnek. A művész Somogy megye Zala falujában telepszik le, s elfoglalja a testvére: Zichy Antal által számára ott építtetett szép, tágas műtermet”.³⁰ Itt kereste fel őt Jókai, benyomásairól pedig *A Hon* 1880. szeptember 21-i tárcájában számolt be.

27 CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. I. Emich, Bp., 1862. 1028.

28 Uo. 1024.

29 BERKOVITS Ilona: *Zichy Mihály élete és munkássága. 1827–1906*. Akadémiai, Bp., 1964.

30 *Székesfehérvár és Vidéke* VIII(1880). 46. sz. (jún. 9.) 3. Ugyanez a hír négy nappal később megjelent a Vasárnapi Újságban. Vö. BERKOVITS: *i. m.* 185.

Írása másnap a *Neues Pester Journal* tárcarovatában is megjelent, némileg rövidített formában.³¹

Látogatásának az időpontjára cikkéből nem derül fény. Prém József azonban, aki ugyancsak felkereste Zichyt zalai műtermében, riportjának végén arról írt, hogy „Jókai Mór közvetlen a kanizsai »kemény napok« után látogatta meg, leányával, hogy ott a »Helikon«-on, hol ő is mindig diadalt ül, elfelejtse – vereségét”.³² A nagykanizsai képviselő-választást, ahol Jókai megbukott, augusztus 12-én tartották, így a látogatásra a hónap közepén kerülhetett sor. A Zichyvel folytatott beszélgetés és a cikk megjelenése között több mint egy hónap telt el, megírására sem kerülhetett sokkal korábban sor. Ennek (is) tulajdonítható, hogy a szövegbe több, Zichy számára bosszantó pontatlanság került. Komolyan bánthatta a dolog, mert a rákövetkező hetekben Jókai tévedéseit az őt zalai műtermében felkereső újságíróknak rendre felpanaszolta. Először a *Neues Pester Journal* tudósítója érkezett, Zichy helyreigazításai pedig helyet kaptak a lapban.³³ Többségük a művész életútjával kapcsolatos, melyet Jókai a következőképpen foglalt össze:

„Zichy Mihály csak néhány év óta lakik itten, s azóta lett a kastély egy művész szentélyévé átalakítva. Igen kora fiatalságában került Szentpétervárra, aminek ez a története. Ilona orosz nagyhercegnő Ischlben mulatott, s festeni tanult. A bécsi művészakadémia akkor Zichy Mihályt ajánlotta neki tanáru, akit el is fogadtak. Egyszer csak Miklós cár parancsot ad a leányának, hogy rögtön menjen haza. Zichy is vele ment. De útiköltséget nem küldött nekik a cár. Így utaztak nagy sietve Szentpétervárig, se Zichy Mihálynak, se Ilona nagyhercegnőnek egy kopak sem volt a zsebében.”

De talált Zichy korrigálnivalót abban a leírásban is, amelyet Jókai a műterem melletti szobáról adott, mely szerint „a díszbútorok legfényesebbikét [...] az a szép triptica képezi, melyet a párisi magyar egylet munkás polgárai készítettek remekbe Zichy Mihálynak. És ezt az emléket valóban megérdemlette.” Végül Zichy azt is szóvá tette, hogy orosz származású tanítványa, Miss Mary biztosan nem ejtette ki azokat a szavakat, amelyeket Jókai adott a szájába lepkegyűjteményük nézegetése közben. „»Szegény lepkék!« – sóhajt fel a szép miss Mary. – »A lepkét sajnálok, ha megölik – dorgálja a mester –, de a parasztot nem sajnálok!« – »A parasztért nem kár«

31 *Látogatás a Helikonon.* A Hon XVIII(1880). 246. sz. (szept. 21., reggeli kiadás) 1–2.; *In Michael Zichy's Atelier.* Neues Pester Journal IX(1880). 263. sz. (szept. 22.) 1–2.

32 PRÉM JÓZSEF: *A zalai műterem.* Fővárosi Lapok XVII(1880). 242. sz. (okt. 21.) 1196–1197.

33 DR. S. G–G: *Michael Zichy's „Dans macabre”* Neues Pester Journal IX(1880). 283. sz. (okt. 12.) 10.

– felel a tanítvány durcásan.” Aztán közös falusi sétára indultak, melynek során Jókai-
inak alkalma nyílt rákérdezni e furcsa kijelentésre.

„A földművelő polgártársak [...] barátságosan kezet szorongatnak
mindnyájunkkal. Miss Mary parolázik velük, s magyarul mondja
hozzá:

»Isten áldja meg, bácsi.«

Én csodálkozva kérdem tőle:

»Hát, ezeket a parasztokat már el tudja szívelni?«

»Hja, ezek magyar parasztok.«

»S ezek jobbak a többieknél?«

Az orosz hölgy rám néz azokkal a titoktartó szemeivel, azután
ismét elburkolja magát álcázó sárkánypikkelyeibe, s hideg mosolyra
vonva félre ajkát, ezt feleli:

»Nem; de igen jó bort adnak inni!«

A helyreigazítás, amelyet Zichy kérésére a *Neues Pester Journal* tudósítója riportjá-
nak végén közreadott, és amelyet *A Hon* már aznap esti kiadásában egyetértőleg
nyugtázott, a következőképpen hangzik:

Ich komme dem Wunsche Zichy's nach, wenn ich bei dieser Gelegenheit einige Unrichtigkeiten in Jókai's jüngstem Artikel: „Besuch auf dem Helikon“ berichtige. Zichy war nicht Schüler der Wiener Maler-Akademie, sondern des Professors Waldmüller, dessen Lehrmethode eine eigene Schule schuf. Zichy war nicht Zeichenprofessors bei der Großfürstin Helene, sondern bei deren Tochter Katharina, der jetzigen Großherzogin von Mecklenburg-Strelitz, der er von Waldmüller empfohlen wurde. Die Tryptica, von der Jókai erzählt, sie sei ein Geschenk des »Párisi magyar egylet«, ließ Zichy für sein Geld bei unserem Landsmann Rupprich anfertigen, der sich in Pariser Werkstätten zum Kunsttischler ausbildete und bis jetzt in Várpalota arbeitete, jüngst aber mit einem

Zichy Mihály »Halottak táncá«-ról a »N. P. J.« részletes ismertetést közölvén, a leíró ez alkalommal Zichy kívánatára a Jókai Móról lapunkban közölt tárcában levő néhány apróbb tévedést igazít helyre. Eszerint Zichy nem a bécsi akadémia, hanem Waldmüller tanár tanítványa volt, s később nem Ilona nagyhercegnő rajzmestere lett, hanem a Katalin leányaé, ki jelenleg mecklenburg-strelitzi nagyhercegnő. Az a tryptica, melyről Jókai azt állítja, hogy a »párisi magyar egylet« adománya, tényleg Zichy megrendelésére Rupprich várpalotai műasztalosnál készült, ki Párizsban tanult, s jelenleg Bécsben állami ösztöndíj segítségével tanul. A tryptica több száz forintot ér, s Zichy a szegény párisi magyar egylettől ily ajándékot nem fogadott volna el. A levelező végül kétségbe vonja mindazt,

Staats-Stipendium nach Wien ging. Die Tryptica kostet einige hundert Gulden und Zichy hätte von dem ohnedies mit materiellen Schwierigkeiten kämpfenden »Párisi magyar egyesület« nie ein so werthvolles Geschenk angenommen. – Was Jókai von Miss Mary erzählt, ist eitel Dichtung. Das Fräulein ist viel geistreich, um Antworten zu geben, wie jene sind, die ihm der Dichter in den Mund legt.

mit Jókai Mór Maryről mondott amaz alapon, hogy a kisasszony sokkal szellemesebb, mintsem hogy ily feleleteket mondana. Ez ellenében azonban meg kell jegyeznünk, hogy miss Mary megjegyzései Jókai tárcájában ironikusak, s az iróniát még senki sem tartotta szellemtelenségnek.³⁴

Ezzel az ügy le is zárulhatott volna, de a többi lap még csak most kezdte kürtölni Jókai pontatlanságát. A kürtöt először a *Székesfehérvár és Vidéke* fújta meg, mely 1880. október 13-i számában tárcacikket közölt Láng Sándortól,³⁵ aki ugyancsak meglátogatta Zichyt zalai otthonában. „Sokat beszélt Jókai tárcájáról, melyben annyi költött dolgot kockáztatva [!] a regényíró, mintha nem is a művész műtermét akarná ismertetni az olvasóval, hanem egy regénybe való fejezetet írni” – kommentálta Zichy szavait. A pontatlanságok részletes ismertetése nyomán pedig úgy találta, nincs mit csodálkozni azon, hogy a művész nem bízik az írókban, különösképpen nem az újságírókban, akik:

„egy-egy elkapkodott szavából a legnagyobb furcsaságokat alkotják. Így tett a múltkor Prém József is, (úgy hiszem, nem szükséges bemutatnom Prém urat, ismerik e lapok olvasói a bold. Kiállítási Lapokból). Prém úr erre jártában szinte meglátogatta Zichy műtermét, s egy szép napra arra virradtunk, hogy Prém úr azt írta Miss Maryről, hogy a miss nemcsak tanítványa, hanem művésztársa is Zichynek és hogy a Deák Ferenc ravatalánál című festményen a gyertyatartókat a miss rajzolta”.

Az újságírók felületességéről beszélő Láng maga is felületes. Prém nem a *Kiállítási Lapok*, hanem a *Képzőművészeti Lapok* szerkesztője volt, mely 1879 és 1881 között jelent meg, 1880 őszén tehát még messze nem volt „megboldogult.” Zichyt a *Fővárosi Lapok* újságírójaként kereste fel, látogatásáról a művész nyilván említést tett Lángnak. A riportban viszont, melyet Prém csak később, október 21-én publikált,³⁶

34 A Hon XVIII(1880). 267. sz. (okt. 12., esti kiadás) 2.

35 LÁNG Sándor: *Zichy Mihálynál*. Székesfehérvár és Vidéke VIII(1880). 82. sz. (okt. 13.) 1–2.

36 PRÉM: *i. m.* 1196–1197.

szó sem esik a szóban forgó festményről. A hír egyébként, hogy Miss Mary az *Erzsébet királyné Deák ravatalánál* című festmény készítésénél közreműködött, már három évvel korábban megjelent a sajtóban.³⁷ Bár Jókai cikkében erről nem esett szó, a *Neues Pester Journal* helyreigazítása mégis a következő mondattal zárul: „Ein anderer Schriftsteller erzählte von ihr (ti. Miss Maryról – Sz. M.), sie sei nicht nur Schülerin, sondern auch Gehilfe des Meisters; so habe sie die Leuchter auf dem Bilde »Die Königin am Sarge Deák's« gemalt. Auch das ist erdichtet. Zichy malt seine Bilder ganz allein, ohne jede fremde Beihilfe”.³⁸ Hogy ki lehetett ez a másik író, nem tudni. Zichy nyilván panaszkodott rá Lángnak, aki aztán szavait Prém látogatásával, illetve akkor még meg sem jelent írásával hozta összefüggésbe.

Zichy tehát joggal lehetett bizalmatlan az újságírókkal szemben.

De haladjunk sorban.

A *Fehérvár és Vidéke* cikkét átvette a *Pesti Napló*, némileg rövidítve és a Jókait minősítő megfogalmazásokat erősen tompítva,³⁹ a sértett író mégis úgy érezte, meg kell szólalnia. *Zichy Mihály és Jókai* című tárcáját, amely október 19-én jelent meg,⁴⁰ azzal indította, hogy korábbi írásában melegen igyekezett szólni Zichyről. Cikkét több lap átvette, eljutott még ahhoz az orosz kiadóhoz is, amelynek felkérésére a művész Lermontovot illusztrálja, s amely külön köszönetet mondott érte egy Zichyhez írott levélben. Itt persze mindjárt meg lehetne kérdezni, honnan tudott erről Jókai. Az autentikus forrás Zichy lett volna, de ő – az *Üstökös* által említett levélben⁴¹ – erről nem ejtett szót. Így inkább az valószínűsíthető, hogy Jókai egy harmadik személytől származó információt építhetett gondolatmenetébe. Az egyébként, hogy Zichy Lermontov illusztrálására készül, közzájön forgott. Lányát március 10-én, bátyját április 6-án még Nizzából értesítette a Glazunov Kiadótól kapott megbízásról,⁴² a *Székesfehérvár és Vidéke* korábban idézett rövidhíre pedig arról is tudósított, hogy a hamarosan hazatérő művész „később Oroszországba utazik, s a Kaukázusban meglátogatja Lermontov sírját. Ez utazás alatt a művész összes műveinek illusztrálásához kezd, melyért egy szentpétervári kiadó 40 000 franknyi tiszteletdíjat ajánlott neki”.⁴³

Jókai tehát úgy találta, tárcája sikert aratott, és annál nagyobb volt a bámulata, amikor a *Neues Pester Journal*-ban azt olvasta, hogy Zichy haragszik rá. De mivel a

37 A Petőfi Társaság Lapja I/2 félév(1877). 22. sz. (nov. 25.) 350; Ellenőr IX(1877). 495. sz. (nov. 20., esti kiadás) 3.

38 DR. S. G–G: *i. m.*

39 Pesti Napló XXXI(1880). 270. sz. (okt. 15.) 1.

40 A Hon XVIII(1880). 274. sz. (okt. 19., reggeli kiadás) 1.

41 *Zichy Mihály – Jókainak.* = JÓKAI Mór: *Levelezése. 1876–1885.* Összegyűjt., s. a. r. GYÖRFFY Miklós. Argumentum–Akadémiai, Bp., 1992. 132–134.

42 BERKOVITS: *i. m.* 180–181.

43 *Székesfehérvár és Vidéke* VIII(1880). 46. sz. (jún. 9.) 3.

német lap cikke tisztességes hangnemben szólt, és belátta, hogy a neveket valóban nem jól jegyezte meg, közzétette *A Honban* a helyreigazítást. Azt hitte, ezzel le is zárul az ügy – de tévedett.

„Valami vidéki lapban megint csak előáll egy jámbor irodalmi csiszlik, akinek az a mestersége, hogy más írónak a félredült csizmasarkát helyreigazítsa, s újra nekem esik, de most már nem kíméletesen, ahogy a német reporter tette, hanem azzal a gorombasággal, ami irányomban magyar írótarstól dukál, s még egyszer meghazudtolja, amiket már én helyreigazítottam és kimagyaráztam.”

A vidéki lapocska támadása persze még nem ért volna fel hozzá,

„de akkor fogja magát az én kedves kollégám, hírlapírói elnöktársam, a »Pesti Napló« szerkesztője, felszedi azt a vidéki lapban megjelent cikket, s kiadja első helyen a saját lapjában, és bemutat engem még egyszer, mint egy országos hazugot, aki egy világhírű magyar művésszel, a vendégszerető házigazdával s egy fiatal, mívelt hölgygel rágalmazó módra gorombáskodom”.

Annak bizonyítására, hogy nem követett el gorombaságot, apró kihagyásokkal közreadta Zichy Mihály levelét – és a mi mostani történetünk nem is lenne kerek, ha Zichy nem lett volna pontatlan. Azzal kezdte, hogy ő elszigetelt falusi magányában újságot nem járát, Jókai tárcájáról csak a rokoni és baráti szívésségből hozzáküldött *Pester Zeitung* és *Gazette de Hongrie* kivonataiból értesült. Mindjárt itt az első pontatlanság, a *Neues Pester Journal* *Pester Zeitung*ként emlegette. Amikor végre eljutott hozzá Jókai eredeti cikke, azt „az egész családi kör jelenlétében, ünnepélyesen, amint az alkalom megkívánja”, olvasták el. Első benyomásuk az öröm és meglepetés volt, a cikkért pedig „habár elkésett, de őszinte, szívből eredt” köszönetét nyilvánította. És mindjárt mentegetőzni is kezdett a zajgás miatt, melyet a sajtóban támasztott a pontatlanságok kifogásolásával.

A mentegetőzésre leginkább anyagi megfontolások készíthették. Franciaországban pénzügyi nehézségei voltak, melyeken – reményei szerint – a Lermontov-illusztrációkért járó tetemes honorárium időlegesen ugyan átsegíthette,⁴⁴ helyzetének hosszabb távú stabilizálása érdekében mégis hazatelepedett, és a testvérével közös birtok jövedelmére alapozva Zalán rendezte be otthonát. Bátyjával azonban vitáik voltak, a bevételek alig fedezték kiadásait, olyannyira, hogy még a télre való tüzelő

44 BERKOVITS: *i. m.* 180.

beszerzése is gondot okozott számára.⁴⁵ Mégis igyekezett megőrizni magáról a külföldön anyagilag is nagyra becsült, gondtalanul élő művész képét. Alighanem ez is motiválhatta, hogy új harangot öntessen a falunak, és harangszenteléskor vendégül lássa a falu népét.⁴⁶ Joggal gondolhatta, hogy a Jókai cikke által is megtámogatott és terjesztett imázssal könnyebben juthat hazai megrendelésekhez, s az írófejedelemtől, aki a legmagasabb politikai körökben forgott, akár konkrét támogatást remélhetett. Mindezt kockára tette azzal, amit a *Székesfehérvár és Vidéke* tudósítójának elmondott, illetve, ahogyan állítólagos felháborodása a lapban hangot kapott. Oka volt tehát a mentegetőzésre.

„No de már ilyen az ember: hiú és elégedetlen, azt hiszi, hogy Jókai, aki talán éppen Mátyás diák valami szép tettét szedi még szebb versekbe, egy ilyen amolyan éhen haló piktör életének adataira figyel: azt kívánja, hogy valami mellékes keresztnév, helyiség vagy ilyesmi pontossága megállítsa mestertollát gyors rohamában. A nagy író nagybecsű figyelmét csakis alázatos köszönettel kellett volna fogadnom. – Parce mihi domine, peccavi.”

Abban a barátokkal kiegészült családi körben, ahol szóba kerültek a pontatlanságok, jelen volt a *Neues Pester Journal* tudósítója. Megnyugodva fogadta, hogy a helyesbítéseket *A Hon* is egyetértőleg nyugtázta, azt pedig, „hogy ezen apróságokból még valami hosszú polémia is támadjon, ezt csakis P. J. úr közbenjötté okozhatta”. A P. J. szignó mögött Prém József rejlik, ez kiderül Zichy eredeti leveléből, melyet kritikai kiadás adott közre. Egy amerikai ismerősük – „jó leán, de bizon rossz piktorné” – is ott volt akkor náluk. Ez a pikírt minősítés csak a kritikai kiadásban olvasható, Jókai a maga közléséből kihagyta. Ezúttal aligha pontatlanságból, éppen ellenkezőleg, figyelt arra, hogy ne gyűjtsön még több parazsat a talpa alá; ezért szerepeltethette Prém Józsefet is csak a neve kezdőbetűivel. A kritikai kiadásnak egyébként az amerikai ismerőst nem sikerült azonosítania, ez most a Digitális Tudománytárnak köszönhetően lehetségessé vált. A *Fővárosi Lapok* 1980. október 3-i rövidhírében olvasható: „Most egy fiatal művésznő vendége van a képírónak: Hlaszkó Anna, ki amerikai származású, de Párizsba tette át lakását, s e nyáron Szolnokon időzött, vázlatokat készítve alföldi táj- és életképekhez”.⁴⁷

Zichynél tehát nagyobb társaság gyűlt össze, s erről azért számolhatott be nagy részletességgel, mert így érthetőbbé és megbocsáthatóvá válhatott az egymást gerjesztő „feuillettonozás”.

45 Uo. 192–193.

46 *Harangszentelés Zalán*. *A Hon* XVIII(1880). 237. sz. (szept. 12., reggeli kiadás) 2.

47 *Fővárosi Lapok* XVII(1880). 227. sz. (okt. 3.) 1120.

„Mary nélkülözhetetlen munkatársam és segédem. – Nem igaz! – De biz igaz! Hiszen a Deák-képemen is ő festette a gyertyatartókat meg a bokrétákat. – Jézus Mária! majd ha megtudják azt is, hogy Mary rendezi és tisztítja a színdeszakámat, de az ecseteimet is ő mossa ki, pedig ezt angyali türelemmel és lelkesüléssel, akkor aztán mi érdem marad nekem? Mivé leszek én? Egy csúnya hollóvá, aki Styx, Ágai és Mary tanítványának ragyogó pávatollaival cifrázza fel magát.”

Az így megelevenített vitára már nem Jókai cikke adta az alkalmat. Ám megidézésével Zichy érzékeltette, hogy az újságok híradásai már korábban is felkorbácsolták a családi indulatokat, így érthető *A Hon* tárcájának túlzottan kritikus fogadtatása. Prém József riportjában⁴⁸ viszont nem talált kivetnivalót: „jól írott és illő hangulatban tartott cikkét beküldötte nekem – ergo nem ő, hanem az ő cikkét felhasználó feuilletonisták csapnak ilyen lármát.”

Prém írásában valóban nem volt mit kifogásolnia. Abban a tekintetben azonban ismét pontatlan (vagy szándékosan ködösít), hogy a Jókai cikke körül zajgást Prém váltotta volna ki. Nem is válhatta ki, hiszen az a levél keltezéséhez („Zala Oktober 15^{én} 1880.”) képest csak hat nappal később jelent meg. Zichy ugyan ismerte a kéziratot, a többi azonban valótlán projekció. Összekeverte az időrendet, mert így a tulajdonképpeni polémia kiváltója nem is ő maga, hanem Prém, de még Prém sem, hanem az írását felkapó zsurnaliszták. S innét már csak egy lépés, hogy sorstársakként beszéljen önmagáról és Jókairól, mint a szenzációsajtó áldozatairól.

„A napilapok papírja nagyszabású, ezt, coute qui coute [!], valamivel tele kell tömni. – Dögvész, rabló- és öngyilkosságok, hála Isten, gyéren vannak; de azért ritka madár egy Jókai-cikk. Hát elő vele, elő evvel az Ipolyi-felejtett piktorral is, aki úgyannyira feltolja magát a hazai közönség figyelmébe, és aki erőnek erejével a magyar festők sorában helyet akar usurpálni.”

Levele végére tehát Zichy a felbújtóéból az áldozat – Jókaiéval közös – szerepkörébe lavírozta magát. Zárásul az egész ügyet még jelentéktelenebbé igyekezett stilizálni, annak feltételezésével, hogy ő lehet az első, aki Jókai figyelmét felhívta erre az apró tollcsatára. „Nagyon jó! Tehát csakugyan azt hiszi rólam, hogy én sem olvasok újságot” – morgott Jókai az utóbbi mondathoz fűzött lábjegyzetében. Zichy levelének egyéb csúsztatásait azonban – ha egyáltalán észrevette őket – nem tette szóvá,

48 PRÉM: *i. m.*

hiszen célja nem a polémia volt, hanem az önigazolás. E szándék jegyében igazat adott Zichynek, mindketten rajtuk kívül álló hatalmak áldozatai, ő ráadásul nem csupán a sajtó, hanem a politika áldozata.

„Ezek a szélbalok azt gondolják, hogy én akárhová utazom, azért teszem, hogy ott a jövő választásokra korteskedjem. Zalán voltam, Zichy Mihálynál, akit az ottani nép mint atyját, úgy tisztel; ezt azt hiszik, nem tehettem egyébert, mint hogy ott Gáspár vagy Miklós, vagy nem tudom, ki ott a követ? Az ellen korteskedjem, övele egyet-értve. Ezért kell Zichy Mihályt, (nem a művészt, hanem) a tabi földesurat minden áron összeveszíteni Jókaiival, (nem az íróval, hanem) a szabadelvű párti szervező bizottság tagjával.”

Nehéz lenne kideríteni, hogy valóban belejátszottak-e politikai szándékok a cikk körül támadt felhajtásba. Történt azonban akárhogy is, az tagadhatatlan, hogy a támadásokra Jókai pontatlanságai adtak lehetőséget.

*

De vajon mivel magyarázható a tények laza kezelése?

*

Minden bizonnyal azzal, hogy Jókai riporterként is író maradt, és pontos rekonstrukció helyett a látogatás *élményének* a megörökítésére törekedett. Mesélt, ahogy regényeiben és novelláiban szokott, tárcáját úgy indította, ahogyan negyedszázaddal korábban *Tempevölgy* című útirajzának második bekezdését:

Tempevölgy

Sok szép tájkát bejártam hazámnak; voltam az Alföld végtelen rónáin, álltam a székely havasok csúcsain: de mindeniknél jobban megragadott a Balatonvidék.⁴⁹

Látogatás a Helikonon

Sok szép vidéket bejártam az idén Magyarországnak, voltam a csorbai tónál, a Lengyel-nyeregnél, a tarpataki zuhatagnál, megmáztam hét ősi várrom dűledékeit, rengeteg erdőkön hatoltam át, mikben a medve bandaszámra kóborol, de azt az egyet meg kell vallanom, hogy mind valamennyi tájkát fölött Somogy vármegye tabi járását illeti meg az elsőbbség – a rossz utak tekintetében.

⁴⁹ Vasárnapi Újság V(1858). 17. sz. (ápr. 25.) 195.

A patetikus hang ironikusba fordul, de a Siófoktól Zaláig vezető út leírása már nem ironikus, hanem nagyon érzékletes, mondhatni, igazi Jókai-leírás, a regényeiből ismerős leírások homológiája.

„Siófoktól Zala helységéig az egész út a lehetetlenségek meglepő változatossága. Gödrök, amikbe vakmerően bele kell rohanni, poccsáták, amikben a ló hasig gázol, vízmosások, amiknek kigyóvonalát mesterséges tekervényben kerülgeti az ügyes kocsivezető; itt-ott megrakták a dágvány mentén fűzfakarókkal, hogy el ne sülyedjen a szekér; némely helyen mutatja a bedült árok, hogy ott egy előttünk haladt kocsi beledült a mélységbe, s előre figyelmeztet, hogy jó lesz kiszállni, és fogni a kocsi oldalát, nehogy ez is utána dűljön. Rettegés fog el a gondolattól, hogyha szemközt talál jönni egy másik szekér, hogy térünk ki egymásnak? Dehogy jön! Három óráig baktatunk előre, s nem hogy szekeret, de még gyalog embert sem találunk; még a mezőn sem látható egy emberi alak; a réten ott savanyodik a lekaszált csaté, a poccsolyában ott bűzöl a lekötözött kender; aztán a hátahoporjás hegyeken ott terül el hosszan a mély, hallgatag erdő.”

A somogyi betyárvilágról értekezik ezután, majd arról, hogy a betyárok viselt dolgait csak azok érthetik meg, akik ismerik e tájat, ahová soha szolgabíró és útbiztos nem vetődik. „Így aztán az is megérthető, hogy az »express« levél, amit három nappal előre küldünk Zalába, érkezésünket tudatva az ott lakókkal, éppen három órával később érkezett meg, mint mi magunk; – lévén a geometriai távolság Siófok és Zala között – »két« magyar mértföld.” Valójában e távolság légvonalban is több 20 kilométernél, a két magyar mérföld viszont nem egészen 17 kilométer; a pontosság itt az iróniának, az abszurd fokozásának esett áldozatul. És a pontatlankodás folytatódik a Zichy lakóhelyéről szóló leírás során is. „A nagy parkot még édesatyjok ültette, hanem a kastély udvarán, mely díszkertté van átalakítva, egzotikus virágcsoportokkal, már a nagyvilághoz szokott művész ízlése látszik.” Pedig Zichy csak három hónap óta lakott itt, ennyi idő alatt egzotikus díszkertet létrehozni aligha volt lehetséges. De Jókainak az volt a benyomása, hogy a kert a festő ízlését tükrözi, és ez a benyomás írathatta le vele korábban azt a pontatlan mondatot is, mely szerint Zichy Mihály „néhány év óta lakik itten”.

A látogatásról szóló beszámolóban tehát a személyes benyomásokat érzékeltetni hivatott, történetmesélésre és leírásokra alapuló útirajz-műfaj jellemzői keverednek a riport tényyszerűségével. És való igaz, a tényyszerűség gyakran esik áldozatul a mesélők kedvvel együtt járó laza ténykezelésnek. Jókai pontatlan, és kortársainak igazuk volt, amikor pontatlanságait a szemére vetették. De igazunk van nekünk is, kései olvasóknak, amikor mégiscsak Jókainak adunk igazat. Sőt örülünk a pontatlanságainak, mert

így nem csupán az ő mesélőkedvében lelhetjük örömünket, hanem a hajdani, sokféle pontatlanságtól viselős polémiaóra való rácsodálkozásban is.

Élclap és a digitalizáció, köszönjük, hogy mindez láthatóvá vált számunkra.

SZINNYEI, THE ACCURATE ONE, JÓKAI, THE INACCURATE ONE.
RACES OF THOUGHTS FROM ESTERHAZY VIA
THE SATIRICAL PRESS TO MISS MARY

Keywords: *canonization of problems; satirical press; digitization; Jókai; Zichy*

We don't laugh much at the satirical press of the 19th century anymore. It reminds us that the people of the time, while going about their daily business, were preoccupied with problems quite different from those that historiography has canonised. The digitised press material helps us to understand the reception horizon of the time. By reconstructing the context of an article that appeared in *Az Űstökös* in the 1880s, the article offers a new perspective on two sets of problems. The first is the mass press itself, which appeared in the second half of the nineteenth century. The value of this source has become obvious, but the reference to József Szinnyei in the satirical press underlines that the collection of dailies and their placement in public collections was by no means self-evident in an era that regarded the mass press as the enemy of valuable literature. The other set of problem is the judgement of Jókai. He published his novels mainly in newspaper supplements, which were often criticised by members of the literary high society. The article of *Az Űstökös* draws attention to the fact that Jókai was also a frequent target of his own media, the daily press, which was on the lookout for sensationalism. The inaccuracies in the account of his visit to Mihály Zichy were pointed out, while they, and Zichy himself, were inaccurate for various reasons. In the search for the reasons for Jókai's inaccuracies, it becomes clear that he could not become a journalist even when writing for newspapers: his pen was guided by the plausible even when he was supposed to report the *real*.

SZINNYEI, CEL PUNCTUAL, JÓKAI, CEL INEXACT.
CURSE DE IDEI DE LA ESTERHÁZY PRIN PRESA SATIRICĂ
PÂNĂ LA MISS MARY

Cuvinte-cheie: *canonizarea problemelor; reviste satirice; digitizare; Jókai; Zichy*

Revistele umoristice din secolul al XIX-lea nu ne prea mai provoacă râsul. Acest lucru arată că omul din acea vreme a fost preocupat de probleme cu totul diferite de cele canonizate de narațiunea istoriografică. Materialul digitizat al perodicelor ne ajută la cunoașterea orizontului de receptare din trecut. Studiul, reconstruind contextul unui articol din 1880 al revistei *Az Űstökös*, propune o nouă viziune asupra a două grupuri de probleme. Unul este reprezentat prin jurnalele destinate unui public foarte larg, gen jurnalistic apărut în a doua parte a

secolului al XIX-lea. Valoarea acestuia nu se mai poate contesta. O referire a acestui periodic la József Szinnyei arată că a colecționa și a înregistra periodicele destinate inițial folosirii cotidiene nu a fost un lucru de sine înțeles într-o epocă care vedea în periodicele cotidiene inamicul literaturii valoroase.

Celălalt domeniu tematic îl reprezintă imaginea lui Mór Jókai. El și-a publicat romanele în rubricile de glosă ale jurnalelor, ceea ce a provocat frecvent critică din partea reprezentanților canoanelor literaturii culte. Articolul din ziarul *Az Űstökös* atrage atenția asupra faptului că Jókai a fost în mai multe rânduri ținta propriului domeniu, adică cea a cotidienele care căutau mereu ceva ieșit din comun. Au amintit greșelile din povestirea sa referitoare la vizita făcută la Mihály Zichy în timp ce și aceștia, și chiar și Zichy, au greșit – din motive diferite – în reproducerea acestei vizite. Căutând cauzele greșelilor lui Jókai se conturează o problemă de creație specifică, și anume că acesta nu a reușit să devină, nici chiar *publicând în jurnale*, un jurnalist în toată firea: condeiul lui a fost dirijat de către *verosimil* chiar și atunci când ar fi trebuit să prezinte realul.

EURÓPAI SZEM ÉS ERDÉLYI LÉLEK, AVAGY
AZ ERDÉLYISÉGGKÉRDÉS
KARÁCSONY BENŐ MŰVEIBEN

Kulcsszavak: *transzszilvanizmus; erdélyi magyar próza; erdélyi város; társadalmi miliő*

2021 az évfordulók tekintetében bőséges év. Ezek sorában érdemes arra is emlékezni, hogy 100 éve jelent meg a *Kiáltó Szó*, az a röpirat, amelyben Kós Károly irányt próbált mutatni az erdélyi magyarság számára sorsának alakítására nézve. Az első világháború utáni identitásválság miatt volt nagy jelentősége a röpiratnak, amelyben az erdélyiség, más szavakkal a transzszilvanizmus eszméje nyert megfogalmazást. Ennek alappillére az a gondolat, hogy Erdély sajátos történelmi és geográfiai egység. Köztudott, hogy mindez meghatározta az erdélyi közélet és az erdélyi magyar irodalom irányát a két világháború közötti időszakban.¹ A Kós Károly által megfogalmazott transzszilvanizmus erőforrásként kínálkozott az erdélyi magyarság számára a Magyarországtól való kényszerű különválás után. Ennek az identitásnak létalapja a *Kiáltó Szó* szerint Erdély különállása a történelem folyamán – aminek fénypontja az Erdélyi Fejedelemség időszaka –, illetve az a geográfiai környezet, amely Erdélyt sajátossá teszi, továbbá az itt élő népek egymásraultaltsága. Kós célja bizonyítani, hogy az erdélyiség, az erdélyi gondolat mindig is létezett, illetve most itt az ideje, hogy ezt az erdélyi magyarság saját identitásának és cselekvőkészségének tudatosan a szolgálatába állítsa.²

Kuncz Aladár 1928-ban megírt híres transzszilvanizmustanulmányában ugyanúgy hangsúlyozza az erdélyiségnek a természeti tájhoz való kötöttségét, megfogalmazásában a táj mitikus méreteket ölt. Tulajdonképpen három összetevő révén körvonalazza az erdélyiséget: a természeti környezet, a történelmi múlt és a jelen társadal-

* ALBU-BALOGH Andrea (1981), PhD, irodalomtörténész, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, baloghandrea.pke@gmail.com

1 Kós Károly: *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához!* Kvár, 1921.

2 Vallasek Júlia szótáralkotásnak nevezi azt a folyamatot, amely által az erdélyi magyarság egy újfajta identitás megalkotására kényszerült. Lásd VALLASEK Júlia: *Szótárak és kérdőjelek. Az erdélyi magyar irodalom kánonjának alakulása a két világháború között* = Uő: *Elváltott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között*. Kossuth, Debrecen, 2004. 23–47.

mi viszonyai alapján: „Az erdélyi gondolat megnyilatkozásának rendes állomásai ezek: mindenekelőtt a természeti szépségek, azután az emlékek, a mult, a hagyományok s végül a mai emberek és viszonyok”.³ Kuncz értelmezésében, aki tíz évre visszatekintve írja meg összegző tanulmányát, megerősödik az, amit Kós írása kapcsán tudhatunk: a transzszilvanizmus egy életmentő identitás az erdélyi magyarság számára. Ugyanakkor Kuncz Erdély-konceptiójában itt és máshelyütt is nagy szerepet kap az a gondolat, hogy az erdélyiség nem egyenlő a regionalizmussal, hanem azt a magyar és az európai irodalom felé való kitekintés jellemzi.⁴ Nyilván az erdélyiségről itt és most ebben a tanulmányban nem tudunk ennél részletesebben írni, nem is ez a tanulmány célja. Egy tágabb elemzéshez odakíváncozna még Makkai Sándor *Magunk revíziója*, valamint azok a viták, amelyek 1929 után jelentkeztek az erdélyiség körül, kezdve az úgynevezett „vallani és vállalni vitától” egészen a „jelszó és mítosz-szig”. Pomogáts Béla „irodalmpolitikai koalíciónak”⁵ nevezte az erdélyiséget, így utalva arra, hogy a két világháború közötti transzszilvanizmus csöppet sem volt egységesnek mondható, amit a róla szóló viták is szemléltetnek.

Az viszont kétségtelen, hogy annak, amit erdélyiségnek, transzszilvanizmusnak szokás nevezni, leghangsúlyosabb csapásvonala az az irány, amelyet fentebb felvázoltunk, ami az irodalom terén a lírában tájlrát, a prózában pedig leginkább a történelmi regény műfaját hívta életre. Ugyanakkor vannak olyan szerzők is a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomban, akiknek műveiben másként fedezhető fel az erdélyiség. Mielőtt ennek kifejtésébe kezdenénk, érdemes megfigyelni, hogy Kuncz Aladár a már fentebb idézett 1928-ban megjelent tanulmányában miként értékeli az elmúlt tíz év erdélyi könyvtermését. A líra kapcsán a természet témakörét látja a leghangsúlyosabbnak, a próza esetében pedig a történelmi jelleg és a népiesség jelentkezését. Előbbit Gulácsy Irén, Berde Mária, Makkai Sándor, Kós Károly, Tabéry Géza, Gyallay Domokos, Nyíró József, Sipos Domokos és Kacsó Sándor képviselik, utóbbit pedig Tamási Áron és Nyíró József. Továbbá így folytatja: „Legmesszebb áll az erdélyi széppróza feladatának magaslataitól a jelenkori regényekben. Kisbán Miklós, Kádár Imre regényei, sőt kimondottan erdélyi témájú két regénye Ligeti Ernőnek, valamint Karácsony Benőnek Erdélyben lejátszódó regénye inkább elkíváncozások a mai fájó és sok tekintetben kényes erdélyi miliőrajztól. Ahhoz, hogy az írók a mai Erdélyt megírják, mindenekelőtt szükséges volna a világháború művészi átélése. De erre talán

3 KUNCZ Aladár: *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*. Nyugat XXI(1928). 20. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00453/14136.htm> (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 21.)

4 Kuncz Aladár transzszilvanizmusával Boka László foglalkozott. BOKA László: *Peremek és középpontok. Tanulmányok a 20. század első felének magyar irodalmáról*. Balassi, Bp., 2018 (a továbbiakban BOKA: *Peremek*).

5 POMOGÁTS Béla: *Jelszó és mítosz*. Mentor, Marosvásárhely, 2003. 46–47.

nincs meg a kellő távlat”.⁶ Tehát Kuncz szerint ez utóbb felsorolt szerzők esetében nem teljesül az elvárások szerint az Erdély-téma, nem teljesítik azokat az elvárásokat, amelyek a transzszilvanista szemlélet alapján elvárhatók az erdélyi prózaíróktól.⁷

A jelen horizontjából azonban bizton állítható, hogy sajátos színezetet adnak a két világháború közötti irodalomnak azok a szerzők, akik számára az erdélyiség az erdélyi hétköznapi megírását jelentette, akiknek ábrázolástechnikájában kevésbé érvényesült a történelmi múlt és az erdélyi táj mitizálása, helyette a kisember tapasztalatán átszűrve és a hétköznapi élményvilágon keresztül fejezik ki meglátásukat az erdélyiséggel kapcsolatban, illetve elköteleződésüket az erdélyi miliővel szemben. Ezek az írók amolyan besorolhatatlanok voltak saját korukban, a második világháború után pedig sokáig ellehetetlenült a helikoni írókkal való foglalkozás. Tulajdonképpen 1990 után kezdődött el a két világháború közötti kánon újragondolása és annak objektív értékelése, valamint olyan életművek újraolvasása, mint a Dsida Jenőé, a Ligetié vagy éppen a Karácsony Benőé.⁸ Ugyanakkor az életművek értékelésén túlmenően érdemes újragondolni azt az Erdély-képet is, amely műveikben körvonalazódik, mivel éppen ennek mentén kerültek egyfajta periférikus helyzetbe. Jelen tanulmányban Karácsony Benő életművére fókuszálva vizsgáljuk az erdélyiség kérdését.

Kántor Lajos egyik írásában, melyben György Péter Erdélyről szóló könyvéről ír kritikát, ez áll: „Egy teljesebb Erdély-közelítésből persze nem maradhat ki Kós Károly és Karácsony Benő – hogy távolságokat és közelségeket (*Erdélyi Helikon*, Szépimés Céh) érzékeltessünk”.⁹ Kántor szerint Kós Károly és Karácsony Benő az erdélyiség kapcsán a skála két végpontját képviseli. Míg Kós esetében – mint fentebb már utaltunk rá – az erdélyiség bizonyos jelképek felmutatását és ezzel együtt egyfajta didaktikus üzenetet továbbítását jelenti (lásd a *Varju nemzetségben* az erdélyi hegyek mitikus ábrázolását, az együtt élő népek, románok és magyarok történelmi ösz-

6 Kuncz: *i. m.*

7 Kuncz Aladár alakjával, valamint az erdélyi magyar irodalomban való szerepvállalásával Boka László foglalkozott részletesebben. Lásd BOKA László: *A szintézisíró ifjú Kuncz Aladár (1907–1913)* = BOKA: *Peremek*. 83–105; Uő: „*A nekifeszült mentő-akarat*” – Kuncz és az *Erdélyi Helikon* = Uő: *Nemkülönben? Tanulmányok az erdélyi magyar irodalom köréből*. Gondolat, Bp., 2018.

8 Érdemes elsőként utalni Cs. Gyimesi Éva könyvére (Cs. GYIMESI ÉVA: *Gyöngy és homok*. Kriterion, Buk., 1992.), továbbá a Vida Gábor által indított körkérdésre (VIDA GÁBOR: *Hogyan írjuk meg a romániai magyar irodalom történetét?* Látó IX(1998). 10. sz. 3–12.), melyre többen is reagáltak (BALÁZS IMRE JÓZSEF: *Hogyan írjunk irodalomtörténetet? Levél Vida Gábornak* = Uő: *A nonszalansz esélye. Kritikák, tanulmányok*. Komp-Press, Kvár, 2001. 5–14; SELLYEM ZSUZSA: *Romániai? Magyar? Irodalom? Történet?* = Uő: *Valami helyet*. Komp-Press, Kvár, 2003. 49–62.). Mindez elindította a kánon újraértékelését, valamint több helikoni író esetében a kánonbeli rangsor átrendeződését.

9 KÁNTOR Lajos: *Képzelt Erdély – és a valóságos = Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról*. Szerk. DÁVID Gyula. Bookart, [h. n.], 2018. 89.

szertartozását), addig Karácsony Benő számára egészen másként tételeződik az erdélyiség. Számára az erdélyi mindennapok szemléletes ábrázolását jelenti, nem a példaállítást, valamint a 20. század eleji erdélyi városok megrajzolását, jellegzetes kisvárosi alakok megidézését, esetenként a kialakult nemzetiségi ellentéteket, a társadalmi problémákat, a világháború hatását az erdélyi kisemberre nézve. Mindezek értelmében életműve nagyon szorosan kapcsolódik saját korának erdélyi valóságához, illetve az erdélyi városokhoz. Leginkább úgy nevezném őt, ahogyan Filep Tamás Ligeti Ernőről készült monográfiájában írja alcímként, *Egy urbánus transzszilvanista*, azaz, aki városi témákat ír, az erdélyi polgárságról referál elsősorban. (Kiváló példa erre *Föl a bakra!* című regénye, amely igazi Kolozsvár-regény és híradás a városban működő hivatalnokrétegről, akiknek 1918 után teljességgel ellehetetlenül a helyzete.)¹⁰

Karácsony Benő szemléletéből hiányzik Erdély természeti környezetének és múltjának mitikus és példaállító szemlélete, éppen ezért műveiben nem a múlt, hanem elsősorban a jelen felé fordul, illetve műveinek témája leginkább az erdélyi város a 20. század eleji perspektívában. Természetszerűleg inkább az erdélyi város lakó (kis) polgárság jelenik meg. Karácsony elhagyja a realista regényíróknak azt a technikáját, amely szisztematikusan törekszik egy-egy vállalt téma kifejtésére, hanem sokkal inkább az lesz az olvasó érzése, hogy mintegy „mellékesen”, néhány odavetett mondat alapján jut hozzá bizonyos információkhoz, holott ha műveit alaposan megvizsgáljuk, kiderül, hogy nagyon is részletesen és a maga módján szisztematikusan ábrázolja a korabeli erdélyi várost. Talán ennek a sajátos ábrázolástechnikának tudható be, hogy műveinek Erdély-vonatkozását saját korában senki sem ismerte fel igazán.

A két világháború közötti kritikák inkább az erdélyiség hiányát említették Karácsony Benő műveivel kapcsolatban, mint ahogyan az Kuncz tanulmányából is kivehető volt. Olykor az úgynevezett „modernségén” fanyalognak, mint Kiss Ernő, aki szerint Karácsony Benőnek le kellene szoknia a túlzásokról,¹¹ Rass Károly szerint művei a szórakoztató irodalom közé tartoznak, amelyekben túl sok az ízléstelenség.¹² Császár Károly *A napos oldal* kapcsán Felméri Kázmérnak a faluba és a szülői házhoz való visszatérését a transzszilvanizmus melletti kiállásként értelmezi, mint írja, különösen jól esik ez a transzszilvanizmust ért támadások időszakában, de elemzése ezen a ponton meg is áll.¹³ Császár Károly sem azt a fajta erdélyiséget méltatja a szerző esetében, amelyre a tanulmányban szeretnénk felhívni a figyelmet, hanem az erdélyiséget egyfajta didaktikus értelemben, ami szerint Felmérinek a malomhoz való foly-

10 FILEP Tamás: *Ligeti Ernő. Egy urbánus transzszilvanista*. MMA, Bp., 2019.

11 KISS Ernő: *Tavaszi ballada*. Páosztortűz XI(1925). 14. sz. 320.

12 RASS Károly: *A mi regényirodalmunk. Többek között Karácsony Benőről*. Erdélyi Múzeum XLI(1936). 10–12. sz. 245–275.

13 CSÁSZÁR Károly: „*Napos oldal*”. Páosztortűz XXII(1936). 11. sz. 241–242.

tonos visszatérése egyfajta példázat volna az erdélyi magyarság számára. A két világháború közötti időszakban nincs olyan kritika, amely Karácsony Benő műveivel kapcsolatban az erdélyiségnek a hétköznapiságban értelmezett aspektusát emelné ki; egyetlen kivétel Ruffy Péter interjúja, amelyben rákérdez a Karácsony-féle sajátos erdélyiségre, és ezt nem az elutasítás hangján teszi.¹⁴ A baloldali kánon ugyancsak elmarasztalja az életművet a valóságábrázolás hiánya miatt. A két világháború közötti időszak ellenkánonja szerint az a fajta erdélyi realitás, amely helyet kap az életműben, nem elegendő, a szerzőnek tovább kellett volna mennie a társadalmi kérdések élesebb ábrázolásának irányába. Ez a gondolat először a harmincas években Gaál Gábor kritikáiban merül fel,¹⁵ később pedig, 1958 után is az a kérdés, hogy Karácsony mennyire jut el a szocializmus eszméjének igenléséig.¹⁶ A kilencvenes évekkel kezdődően inkább poétikai és kanonizációs jellegű elemzések születtek, mivel ez látszott a legsürgetőbbnek, hogy Karácsony Benő és sok már író esetében esztétikai jellegű, illetve a kanonizáció merev formáit kiigazító elemzések szülessenek.¹⁷ Kivétel talán Papp Ágnes Klára lehet, aki az erdélyi kisváros ábrázolása kapcsán Karácsony Benő novellisztikájával foglalkozik, belehelyezve azt a 20. század eleji nyugatos szerzők kisváros-ábrázolásának, összességében pedig a magyar prózafolyamatoknak a kontextusába.¹⁸

A fentiekből következik, hogy Karácsony Benő erdélyiségével eléggé keveset vagy egyáltalán nem foglalkozott a recepció. A művek vizsgálata viszont alátámasztja, hogy Karácsony Benőnek van mondanivalója Erdélyről, különösképpen a két világháború közötti lét kihívásairól, azonban eddig erre a Karácsony Benőre nem figyel-

-
- 14 RUFFY Péter: *Karácsony Benő, aki Tamási Áronnak válaszol*. Brassói Lapok XLIV(1938). 94. sz. (ápr. 24.) 13–14.
- 15 GAÁL Gábor: *A „Napos oldal” = Uő: Válogatott írások. I. 1921–1940 (Tanulmányok és cikkek)*. Irodalmi, Buk., 1964. 581–584; Korunk XI(1936). 5. sz. 581–584; Uő. (Bolyai Zoltán álnéven): *Új élet kapujában*. Korunk VIII(1933). 2. sz. 174–175.
- 16 ROBOTOS Imre: *A cinizmustól a közösségi humániumig*. Utunk XII(1957). 32. sz. (aug. 8.) 8–9; 33. sz. (aug. 15.) 8; KÖTŐ József: *Cinikus volt-e Karácsony Benő?* Korunk XXI(1962). 11. sz. 1384–1386; SÓNI Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Didactică și Pedagogică, Buk., 1969. 4. stb.
- 17 Ezek közül néhány: TÓTH H. Zsolt: *Széttagozott ösvény. Karácsony Benő élete és műve*. Balassi, Bp., 1994; NAGY Koppány Zsolt: *Karácsony Benő művei a kritikák tükrében*. Új Forrás 35(2003). 3. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00083/030313.htm> (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 21.); Cs. GYIMESI Éva: *Korán jött polgár. Karácsony Benő prózája = Uő: Colloquium Transylvanicum*. Mentor, Marosvásárhely, 1998. 167–190; BALÁZS Imre József: *Karácsony Benő*. Látó XI(2000). 3. sz.; BALOGH Andrea: *Az ironia Karácsony Benő regényeiben*. Egyetemi Műhely, Kvár, 2012.
- 18 PAPP Ágnes Klára: *Nyári délután a régi Fehérvárt. Karácsony Benő és a kisváros poétikája = Uő: A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulós kisvárostól az ezredfordulós terekig a magyar irodalomban*. KRÉ–L'Harmattan, Bp., 95–111.

tünk eléggé. Magam is úgy gondolom – Kántor Lajossal egyetértve –, hogy Kós és Karácsony az erdélyiségnek két pólusa, ugyanakkor ha erdélyiségről, transzszilvanizmusról van szó, nem Karácsony Benőre gondolunk először. Ideje megvizsgálni azt a fajta erdélyiséget is, amelyet többek között Karácsony Benő képvisel.

AZ ERDÉLYISÉG TERE: A KISVÁROS

Mint fentebb utaltunk rá, a kisváros bemutatása által érvényesül Erdély tematizálása Karácsony Benő műveiben. A kisváros Karácsony-féle ábrázolása kapcsán érdemes a magyar próza hagyományába ágyazottan tárgyalni a kérdést, ugyanis a kisváros ábrázolása mind a világirodalom, mind a magyar irodalom esetében fontos motívum a 19. század végi, 20. század eleji irodalomban. Papp Ágnes Klára már említett tanulmánykötetében – többek között – tárgyalja a kisváros Karácsony Benő alkotta képét is. A *Nyári délután a régi Fehérvárt* című novella kapcsán állapítja meg, hogy némiképp hasonló a Kosztolányi-, Móricz-, Flaubert- és Csehov-féle kisváros-ábrázolásokhoz. Közös vonás a perifirikusság megjelenése valamilyen nagyvároshoz, esetleg a fővároshoz képest, azonban Karácsony Benő esetében a fenti ironikusan láttatott vonásokhoz hozzákapcsolódik egy nosztalgikusság és megértő humor is, illetve ez a kettősség jellemzi a kisváros ábrázolását. Egyszerre van jelen a távolságtartó szem és az azonosulásra vágyó, szeretetteljes tekintet. A Karácsony-féle kisvárosban barátságok szövődnek, illetve a hősök – több regényében – visszatérnek a kisváros környezetébe.¹⁹ Ezen a ponton érdemes az egy generációval idősebb írók nemzedékével, jelesül Petelei novelláival is párhuzamot vonni, ugyanis már az ő prózájában jelen van a kisváros képe, bár Petelei esetében a kisváros a tragikum helye, megbocsátó, feloldó humor nem kap helyet az ő láttatásában, míg Karácsony Benő esetében igen. Karácsony Benő kisváros-ábrázolásának felvázolásához és megértéséhez érdemes még egy nézőpontot megemlíteni. Gintli Tibor Karácsony Benő műveit a magyar próza anekdotikus vonulatával állítja párhuzamba, azaz úgy látja, hogy prózai világát az ironikusság mellett belengi az otthonosság érzése is, ami a magyar próza anekdotikus hagyományából eredeztethető.²⁰ A narrátor az ábrázolt világot, jelesül a kisvárost otthonosnak látja, még akkor is, ha ironikus felhangokkal illeti. A két felvetés egybevág, csak más irányból közelít. A kisváros képét vizsgálva – mind a novellák, mind a regények esetében – egyet kell értenünk Papp és Gintli meglátásaival. A Karácsony Benő-féle kisváros, amely nem mellesleg Erdélyben lokalizált, egyszerre ironikus távol-

¹⁹ PAPP: *i. m.*

²⁰ GINTLI Tibor: *Otthonosság és anekdotizmus összefüggései Karácsony Benő prózájában = Az irodalom és a kultúra éltető közege: a lokális és a regionális*. Szerk. ALBU-BALOGH Andrea-JÁNOS Szabolcs-VERÓK Attila. ÉME, Kvár, 2020. 227–236.

ságtartással szemlélt, illetve egyszerre társul hozzá az otthonosság és a nosztalgia érzése. A lokalitáshoz való viszony az otthonosság érzésével és a ragaszkodás kifejezésével együtt azonban egy ironikus világgépbe ágyazódik Karácsony Benő esetében, ami teljességgel nélkülözi az egyoldalúságot. Az irónia Karácsony műveiben az állandó elmozdulást, a folytonos újragondolást segíti elő,²¹ azaz többek között azt eredményezi, hogy a lokalitás ne váljon provincializmussá, a ragaszkodás pedig patetizmussá.

Karácsony Benő műveiben finom utalások vannak arra nézve, hogy a történetek Erdélyben lokalizálhatók. Bár általában véve nem annyira explicit a lokáció, azonban szándékosan „elejt” olyan megjegyzéseket, amelyek révén viszonylag könnyen dekódolható egy-egy helyszín. Például az 1925-ben megjelent novelláskötetben, a *Tavaszi balladában* több olyan vallomásos darab található, amely eléggé egyértelműen utal arra, hogy a narrátor-író a szülővárosba érkezik. Ilyenek a *Tempo andante* és a *Lira* című novellák. A *Tempo andantéban* a homodiegetikus narrátor szülővárosába látogat, hogy „számba vegye ifjúsága leltárát”. A helybéliek beszélnek róla, hogy „Kolozsváron regényeket fabrikál”. Az egyik püpos fodrászkisasszony, Lotti, élete „regényét” bízta rá, hogy azt a narrátor majd írja meg Kolozsváron. Mindez erősen az író életkörülményeire hajaz, ami alapján arra kell gondolnunk, hogy Gyulafehérváron játszódik a novella. Egy másik határozott utalás Gyulafehérvárra az lehet, hogy a narrátor-főhős mintegy mellékesen megjegyzi: „friss csapolású sört iszom az Európa külön termében”,²² amely a Gyulafehérváron működő kávéházzal azonosítható (korabeli képeslapokon is beazonosítható). A *Lirában* ugyanaz a történet kerete: a nagyvárosból a narrátor hazalátogat, mivel fiatalkori énje szeretne viszontlátni egy virágzó cseresznyefát. A történetben Kosztolányi *Esti Kornéljához* hasonló szituációt talál, csak itt a személyiség három személyre oszródik: van a felnőtt én, azaz a narrátor, illetve a gyermekkori énje kisfiú képében, akit a narrátor társaként emleget, és akivel együtt látogatnak haza a szülővárosba, valamint a kalandvagyó énje, akit Nipponnak nevez.²³ Egy másik hasonló keretű és tematikájú történet a *Nyári délután a régi Fehérvárt*, amelynek az 1940-es kiadásban alcíme is volt: *Séta bölcsőhelyem körül*. Ez a

21 A Karácsony Benő-féle iróniáról lásd részletesebben BALOGH: *i. m.* 94–104.

22 KARÁCSONY Benő: *Tempo andante* = Uő: *Tavaszi ballada*. Erdélyi Könyvbarátok Társasága, Marosvásárhely, 1925 (a továbbiakban KARÁCSONY: *Tempo*, illetve KARÁCSONY: *Tavaszi*). 71.

23 Az elnevezés magyarázata a következő mondat: „Énem pedig lezserül lóg a cseresznyefán és szivja a fehérséget, hallgatja a kéket, nézi a zöldet és kigyullad benne gyereksége fehér nipponja, távoli cseresznyefák habos finomsága borul fölébe” KARÁCSONY Benő: *Lira* = KARÁCSONY: *Tavaszi* (a továbbiakban KARÁCSONY: *Lira*). 143–144. A fehér nippon a nipponibisz nevű, Távol-Keleten őshonos fehér madárra utalhat, ez adja a metafora kiindulópontját, amelyet életre kelt a történetben, és egyben a gyermekkori kalandos énjét fogja megnevezni (Nippon).

novella bekerült az 1968-ban kiadott *Tavaszi ballada* című kötetbe,²⁴ valamint címadója lett a 2006-os novelláskötetnek.²⁵ Ebben az esetben a cím egyértelműen megjelöli a helyszínt. Mindegyik novellában az erdélyi város szemléletes leírása található. A városba hazalátogató narrátorral megesett kis történetek kapcsán egyszerre van jelen az ironikus látás és az otthonosság érzése. Azt sejteti, hogy éppen a bensőséges ismeret révén lehetséges az ironikus láttatás is. „Tág a perspektívája, amit magával hozott, gondolom, majd összeszűkül egy kicsit s akkor minden jó lesz”²⁶ – mondja a narrátor a *Lirában* társának, azaz gyermekkori önmagának. Ez a mondat is kiváló példa az irónia és az otthon utáni vágyakozás együttes jelentkezésére.

Az erdélyi kisvárost Karácsony szemléletes képek révén mutatja be, amelyek – bár nagyon valóságosnak tűnnek – nem a realista regényíró analízáló technikája révén kerülnek bemutatásra, hanem a leírás leginkább az impresszionista tájképfestésre hasonlít. Sok szóképet, metaforát, hasonlatot és megszemélyesítést alkalmaz a miliő bemutatásakor. Papp Ágnes Klára a *Nyári délután a régi Fehérvárt* kapcsán a narrátornak a mozgókép technikáját idéző ábrázolástechnikájára tér ki. Mindenesetre a képes világból – legyen az impresszionista ecsetvonás vagy a mozgókép technikája – kölcsönzi a város bemutatását Karácsony Benő narrátora. Íme, néhány példa:

„Szél furulyázik az ecetfák között, aztán hangszert változtat és végigorgonázik az istállók zsindeyének klaviatúráján. Itthoni őszök fanyarságát kóstolgom”.²⁷

„Olyan a város, mint egy alárvult pofaszakáll.”²⁸

„A Vasút utca girhes, nyúlós utca volt, úgy haladt az állomás felé, mint egy lágörbe. A házak a hónaljukig nedvesek voltak, és a fejük búbjáig gondozatlanok.”²⁹

Bemutatja a város arculatát meghatározó lakosokat, akiknek az életéből nem hiányzik a kisvárosi tragédia, amely rendszerint groteszknek hat. Azonban az olyan megfogalmazások, mint a „városunk”, valamint az az érzelmi érintettség, amelyet a púpos Lotti kapcsán tanúsít, az ironikus láttatás ellenére arról tanúskodnak, hogy ezek a figurák minden furcsaságuk ellenére rokonszenvesek és jólesően ismerősek a narrátor számára. A *Tempo andantéban* a bemutatott figurák kapcsán a narrátor ezt a megjegyzést teszi: „Van ezekben az emberekben valami homályos költészet, ha ők

24 KARÁCSONY Benő: *Tavaszi ballada*. Irodalmi, Buk., 1968.

25 Uő: *Nyári délután a régi Fehérvárt*. Szerk. BALÁZS Imre József. Kalota, Kvár, 2006.

26 KARÁCSONY: *Lira*. 145.

27 KARÁCSONY: *Tempo*. 70.

28 Uő: *Napos oldal*. ESZC, Kvár, 1936 (a továbbiakban KARÁCSONY: *Napos*). 6.

29 Uő. 8.

nem is látják”,³⁰ vagy a már-már krúdys sor is érdekes: „Emészti őket az ősz, a végzetes moly”.³¹ Ezek a típusú megnyilatkozások a narrátor részéről arról az érzelmi közelségről árulkodnak, amellyel a Mikszáth-i narrátor, majd Krúdy elbeszélője viszonyul hőseihez. A groteszkre példa a púpos Lotti története, akit a férje csak az összekuporgatott pénzéért vett feleségül és négy hét után Amerikába szökött tőle, Lotti kis vagyonkájával együtt. Lotti ezt regényesnek találja, mivel, mint állítja, néhány hétig szerették egymást, ezért történetüket regénytémaként kínálja fel a narrátornak. A kicsinyesség megtestesítője a *Lirában* az egyik hajdani gyermekkori pajtás, Bábel Ábel, akit már nem érdekelnek a régi emlékek, csak az, hogy áron felül adjon el dollárt egykori pajtásának. Sok más jellegzetes alak elevenedik meg a városból: a vaskereskedő, a patikus, a cukrász, a cipész stb., azaz kirajzolódik a város társadalma, amint az alábbi példában is:

„És konstatom: a kapu alján, ahol júliusban legyek dőzsöltek a puha törökmézdombon, amit fürge bárdal szeletelt Bosztandzsik Ali, városunk hórihorgas muzulmánja, ott most a kapu említett alján kukacos sültgesztenye illata lebeg. És konstatom: Schlesinger, a művelt vaskereskedő bevonzolta ekéjét a trotoárról, Vizi Zsiga leakasztotta üzlete ormáról a jutányos cirokseprőket és Illosvai tűzoltó al-, de pumpa-főparancsnok, dalárdatag, manikúrral bővítette előnyösen ismert fodrászatát és most mindkét brancs rosszul szupezál”.³²

„Az adótárnok csak éppen közelebb kanyarodik, óh de nem áll meg, bő gallérjában fékezett kíváncsisággal ketyegteti vékony nyakát. Elhajlott cvikkerek emelődnek meg egy kicsit. Kocsárdi és Bocsárdi az aszfalt pereméről gőgösen néznek le a piactérre, váltogatják a lábaikat, szerfölött bosszantónak minősítik a felénk tévedő közfigyelmet. Kocsárdi, aki messze vidéken is híres volt öt vasalt nadrágjáról, inzultálóan vet egy röpke pillantást a nadrágomra.”³³

Megfigyelhető, hogy Karácsony Benőnek az erdélyi város leírásakor visszatérő témája a tűzoltóság század eleji, egyleti keretek között működő intézménye, amely egyszerre testesíti meg a kisváros naiv báját és idegesítő maradiságát, ugyanis mind-egyik műben a tűzoltóság működése a hozzá nem értéssel és az infrastruktúra hiányával kapcsolódik össze, ami így a komikum forrása. Már a fenti példában, a *Tempo*

30 KARÁCSONY: *Tempo*. 70–71.

31 Uo. 71.

32 Uo. 70.

33 KARÁCSONY: *Lira*. 147.

andante című novellában Ilosvai fodrász és tűzoltó bemutatásában a sok foglalkozás és tisztség felsorolása a komikum forrása. Ugyanez a felállás, csak más névvel, a *Pjotruskában* is, az író első regényében, amelyben részletesebben kibontja a novellában érintett témát. Itt nem Ilosvai, hanem Strombolinszky lesz a fodrász-tűzoltó.

„Mire a fogalmazó Kiriljovics Pjotrnak nevezett barátjával a helyszínre érkezett, a bőrraktár lángokban állott. Lassankint előrobogott a tűzoltóság is. Az előrobogás akként történt, hogy a park végén álló színből elővonszoltak egy pókhálós szivattyút, az egyik fodrászüzletből kivágtatott egy pofaszakállas, pepita nadrágos, kötélöves tűzoltó, fején hevenyészett szolgálati sisakkal, kezében rücskös vászonvödörrel, dúsan tallérozott tűzoltó díszszubonyban, szájában lapos sárgarézsípot tartva. Strombolinszkynek hívták. Strombolinszky Mátyás, borbély és tűzoltóparancsnok. Kitűnő tűzszakértő és felülmúlhatatlan bariton. A tűz égését konstatálni és a tűzoltóság által előidézett fejetlenséget nála jobban túlbőgni senki sem tudta.

– Forverc, pumpaparancsnok úr... forverc már aztat a бүдös szivattyú... csákányok előre... tömeg hátra, és oltani már aztat a tűz, mert elalszik.

A közelben egy fedett kút állott. Az egyik fedődeszkát leszedték róla, és a tömlő végét beeresztették a nyíláson. A fodrász megduplázta a baritonját.

– Hátra az összes tömeg, ha mondom... saját kuncsaftok is hátra... És Herrgott, lássuk már bugyborékolni aztat a víz...

A szelíd fodrász vérfagyasztó tűzoltóparancsnoknak bizonyult. A víz azonban megmakacsolta magát, és egyáltalában nem óhajtott bugyborékolni. A tűz zajosan rotyogott, és már a szomszéd vasraktárt is nyalogatni kezdte, de a fecskendő vászoncsövei még mindig laposan, döglött giliszták módjára feküdtek a kövezeten. Felütötte fejét az a gyanú, hogy a szivattyúba paszuly, esetleg kukoricaszem tévedt. Szétszedték a szivattyút, Strombolinszky bömbölve adta ki az újabb parancsokat, közben a vasraktár is olvadásnak indult.”³⁴

Karácsony Benőt bizonyára valós események ihlették a tűzoltóság témájának gyakori említésekor, ugyanis, ha átlapozzuk a *Gyulaféhevári Hírlap* 1907–1908-as lapszámait, vagyis azt az időszakot, amelyről biztosan lehet tudni, hogy Karácsony Benő

34 KARÁCSONY Benő: *Pjotruska*. Révai, Bp., 1937 (a továbbiakban KARÁCSONY: *Pjotruska*). 6–7.

is a lap munkatársa volt (ebben az időszakban Klärmann Benő vagy Kóró Béni néven jelentek meg írásai a lapban), majdhogynem hasonló helyzetek leírását találjuk.³⁵

A 20. század eleji erdélyi város leírásakor a nyomor képei is sok esetben megjelennek. A *Pjotruskában* a főszereplő-újságíró, Baltazár György helyzete lesz kilátástalan, miután elbocsátják az állásából. A *Napos oldalban* is visszatérő téma a fiatal emberek kilátástalan helyzete, akik a megélhetésükért küzdenek. A *Pjotruskában* Csermelyt, aki városi fogalmazó volt, elcsapják, később ugyanez vár Györgyre is, a *Napos oldalban* Felméri Kázmérra és a „kvartett” mindegyik tagjára, Feketicsre, Tömzsire és Lólábura is. Karácsony bemutat egy, a húszas éveikben lévő, kallódó nemzedéket, akiknek nagyon meg kell küzdeniük minden betevő falatért. Hogy mindez mikorra datálható, arra a *Napos oldalban* pontos utalást találni: a cselekmény 1923-ban indul. Az író minden bizonnyal életrajzi ihletettségből, saját nemzedékének élettapasztalatából beszél, ugyanis mindkét említett regényének főszereplője közkatonaként vesz részt az első világháborúban, amint az író is. A *Pjotruskában* több utalás van arra, hogy a helyszín Gyulafehérvár lehet. Ilyen utalás a dóm, a dóm harangja, amely tagolja az időt, és fontos pillanatokban szólal meg, az alsó- és felsőváros, valamint a császári hadsereg jelenléte a háború előtti cselekményszakaszban. A *Napos oldalban* pedig egyszer konkrétan nevesítve van a város, ugyanis Felméri Kázmér Fehérvárra utazik vonattal a szülőfalujából. Ugyancsak ezt a térséget erősíti a Maros sokszori említése a *Napos oldalban*: a falu határában folyik a Maros, Ágnessel a Maros-parton találkoznak, stb.

A *Napos oldalban* és annak folytatásában, *A megnyugvás ösvényein*-ben fontos szerep jut az erdélyi falu bemutatásának is, amely a főhős szülőfaluja. A falu nincs nevesítve, csupán annyit tudunk meg róla, hogy itt magyarok és románok is élnek, a közelben folyik a Maros, valamint a város, Fehérvár vonzáskörzetében található. Felméri Kázmér többször állítja, hogy a falu „sanyarú életet él”. A falu társadalmából előtérbe kerül Éberlein, a nemeslelkű orvos, akit a családja elhagy, és a művelt, külföldön tanult hegyi pap, akikkel Felméri szívesen társalog. A falu értelmiségét képviselő pap és orvos alig tudja megkeresni megélhetéséhez a legszükségesebbeket. A pap gazdálkodni kényszerül, Éberlein rongyos ingben jár, de kiváló ismerője Beethoven műveinek. Nagyszerű jellemet mutat be az orvos alakjában, aki spórolt pénzét Felmérinek adja, amikor az Pestre készül menni. Összességében a két figura révén leplezetlenül ír a vidéki értelmiség nyomoráról. A paraszti rétegből előtérbe kerül Ferenc, a hajdani katonatárs, akivel többször megbeszéli kisedet örökségének (egy falusi malom és néhány földterület) sorsát, valamint a hatóságok intézkedéseivel kapcsolatos értetlenkedését.

35 Részletesebben lásd ALBU-BALOGH Andrea: *Megtalált szövegek? Karácsony Benő írásai a Gyulafehérvári Hírlapban*. Napút XXI(2019). 6. sz. 76–77.

Mindezekhez érdemes hozzátenni, hogy mind a *Pjotruskában*, mind a Felméri-regényekben felvonultatja a kor számos jellegzetes alakját és társadalmi rétegét. Megjelenik a dzsentri Majtényi alakjában (*Pjotruska*), akivel Baltazár Györgynek vannak összetűzései, valamint Nofretete grófnő révén, továbbá a nagypolgárság, a gyárigazgatók, a bankárok. A gazdag polgári réteget leginkább Dukics Anna alakjában rajzolja meg a *Napos oldalban*. A mindenáron és esetenként mások kárán feltörekvő nagypolgári rétegről lesújtó véleménye van a szerzőnek. Tulajdonképpen a Dukicsék leghorn kakasának véletlen elpusztítása indítja el a regény cselekményét, melynek következtében – Dukics közbenjárására – bocsátják el Felmérit az állásából. Továbbá Karácsony felvonultat a baloldali eszmékkel szimpatizáló hősokeket is. Először Himmel által ismerkedünk meg ezzel a réteggel az *Új élet kapujában*, majd a tüdőbeteg suszter alakjában a *Napos oldalban*. Himmel egy álmodozó, jobb életben bízó fiatalember, a suszter a munkásréteget képviseli, aki sanyarú körülményeinek megváltásaként tekint a világboldogító eszmékre. Továbbá ott van a kifőzdét működtető jószívű Ridéliné, a könyvkötő felesége, Bogdánna, akinél Felméri hónapos szobát bérel. Bár a fenti összesítés nem teljes, és még sok más érdekes figuráról lehetne említést tenni, mindezek alapján is megállapítható, hogy Karácsony Benő átfogó képet fest a 20. század eleji kisvárosi társadalomról, amelyet néhány finom, de határozott jelzéssel Erdélyben lokalizál.

A legmetaforikusabb regénye az *Utazás a szürke folyón*, amelyben a „szürke folyó” a legelvontabb földrajzi név az egész életműben, fölfogható a „napos oldal” ellentétéként vagy annak kiegészítőjeként is. Ebben a regényében azonban van egy nagyon beszédes falunév, Borjúmál. A főhős, Sebestyén patikus Párizsból hazautaztában ittragad, holott folyton hazakészül a szülővárosába. Nem nehéz észrevenni az összefüggést az egykori, Kolozsvárhoz tartozó területrésszel, amely szintén a Borjúmál nevet viselte. Az 1933-ban kiadott *Kolozsvári Kalauz* Kolozsvár északnyugati határaként említi Borjúmált, amely más néven Rákóczi-hegyként szerepel: „Ény.-on a Szamos balpartján az 509 m. m. Hója és Rákóczi-hegy (Borjúmál) gerince és ennek keleti végén emelkedő 411 m. m. Fellegvár határolják, mint a Kolozsvár-Almási hegység utolsó nyulványai.”³⁶ A kőkorszakban itt telephelyek lehettek – erről Szabó T. Attila ír: „Az első, a régebbi kőkorszakból származó telep-nyomokat az ős-Szamos szintjének a mainál jóval magasabb volta miatt a Fellegvár, a Borjú- és Kányamál meredek martjának felső részein kereshetnők, ha a laza-homokköves, agyagos dombvonulat állandó mállása, csúszása e nyomokat nem sodorta volna le, nem tüntette, temette volna el”.³⁷ Továbbá Borjúmáli hidat is említ, amely az egykori Rákóczi utat (ma G-ral Eremia Grigorescu) kötötte össze a túlparttal.³⁸ Ha összekötjük a Kará-

36 *Cluj-Kolozsvári Kalauz*. Összeáll. OROSZ Ferenc. EKE, Kvár, 1933. 9.

37 SZABÓ T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Minerva, Kvár, 1946. 5.

38 Uo. 37.

csony Benő korában még bizonyára emlegetett és ismert kolozsvári területrészt a regénybeli névvel,³⁹ és mindehhez hozzátesszük azt, hogy Karácsony maga is ebben a városban élt, dolgozott, írt, akkor a szürke folyó a Szamossal is azonosítható. Ha így értelmezzük, akkor Sebestyén patikus viszontagságai nagyon is személyes vallomásnak vehetők az író részéről. (Egyébként a regény számos pontját értelmezte úgy a szakirodalom, mint az író személyes vallomását, leginkább az elmebeteg édesapa internálásáról szóló érzelmes sorokat.) A szürke folyó jelentheti a jóra, szépre vágyódó ember sorsát egy erdélyi városban. Bár ez az azonosítás magától kínálkozik, azonban érdemes hozzátenni, hogy a regény metaforikus síkja továbbra is megmarad, és a szürke folyó, annak partja, valamint a rajta való utazás jelentheti – egyetemes érvénynyel – az emberi életutat is.

Karácsony nem törekszik a helyszín szájbarágós, egyértelmű megnevezésére. Ebben talán az is közrejátszhatott, hogy a helyszínek, egy-egy jellegzetes alak leírása annyira egyértelmű lehetett, hogy nem volt szükséges a város direkt megnevezése. (Tar Károly újságíró említette egyszer egy személyes beszélgetésben, hogy amikor pályakezdő újságíróként Gyulafehérváron Karácsony Benő után érdeklődött, a helybeliek elmondásából kiderült, hogy műveinek egy-egy pontját tökéletesen be tudták azonosítani.) Karácsony látszólag „lebegő tereket” rajzol, azonban olyan jeleket hagy, amelyek által a figyelmes olvasó legtöbb művét lokalizálni tudja. Azonban, ha nem is tudnánk pontosan beazonosítani, ha csak a művek atmoszféráját figyeljük, akkor is az erdélyi városok elevenednek meg az olvasó előtt.

ERDÉLY A TÖRTÉNELMI IDŐ KERESZTMETSZETÉBEN

A Karácsony-recepcióban sokáig figyelmen kívül maradt a 20. század eleji történelmi események és társadalmi feszültségek ábrázolása.⁴⁰ A két világháború közötti időszakra többen reflektálnak Karácsony kortársai közül, köztük Ligeti Ernő is. Karácsony Benő műveiben látszólag „véletlenszerű” utalások vannak a történelmi helyzetre nézve, ugyanis nem ezek a problémák a fő okozói a főhősök küzdelmeinek. Karácsony Benő a történelmi időre, a hatalomváltás következtében kialakult helyzetre

39 Karácsony Benő Borjúmált ír, az említett forrásokban kolozsvári területnévként Borjumált szerepel. Vö. KARÁCSONY Benő: *Utazás a szürke folyón*. Révai, Bp., 1940.

40 Hogy miért nincs igazán utalás a recepcióban Karácsony műveinek társadalmi vonatkozására, ehhez az 1950 utáni újrakiadások is hozzájárulhattak, ugyanis kivágásra került minden olyan „gyanús” mondat vagy szövegrész, amely az első világháború utáni hatalomváltásra vonatkozott. Bővebben lásd ALBU-BALOGH Andrea: *Szövegről szövegre. A szövegvariánsok vizsgálata Karácsony Benő karriertörténetének kontextusában = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások – 4*. Szerk. BIRÓ Annamária–BOKA László. reciti–Partium, Bp.–Nagyvárad, 2021. 249–262.

nézve – bár megfogalmaz nemzetiségi feszültségeket – mindezt úgy látja, hogy az alapvető probléma nem az egyes nemzetekkel van, hanem valami annál általánosabb vonással, az ideológiagyártás művelőivel, akik megtanítják az embereket a gyűlölködésre. Tehát műveiben „nevén nevezi” a problémákat, de azok nem válnak nemzetieskedő gyűlöletbeszéddé és a hangulatkeltés eszközeivé. A feszültségek nyílt megfogalmazására inkább a regényekben találunk példát. A *Pjotruskában* Baltazár György újságíró a front nyomán Lengyelországba kerül, megsebesül, kórházban ápolják, zászlós úrként emlegetik, amely utalások, amellet, hogy nagyon valóságosaknak tűnnek, nem melleleg elég sok önéletrajzi elemet is hordoznak. Mindezek Karácsony Benőre, azaz Klärmann Bernátra is igazak. Ő maga is zászlós volt az első világháborúban,⁴¹ ahová fiatalemberként, 26 évesen kerül, mint Baltazár György a *Pjotruskában*. Részletes képet fest a magyar, ezen belül az erdélyi katonák lelkivilágáról: betegen azt gondolja, hogy Miskolcon vagy Váradon van, közel az otthonához. Miután György hazakerül, az otthoni zavaros helyzet fogadja. Csak néhány jelzést ad, de azokból kivehető, hogy arról a kaotikus állapotról van szó, amit a társadalmi zavargások, illetve a román csapatok bevonulása okoz az erdélyi városokban 1918–1919 fordulóján.

„A rendőrkapitányt megszalasztotta a tömeg. A Majthényi-majorban porrá égett minden épület. A városházát megszállta néhány leszerelt katona. A külvárosból rablások híre érkezik. Súlyosabb zavargások vannak keletkezőben, a polgármester háza előtt fegyveres alakok ólálkodnak...”⁴² „Aztán eljött a karácsony, idegen csapatok jelentek meg a városban, és Györgyöt Majthényivel egy határszéli városkába szállították, ahol egy elhagyott, komor kórházépületbe internálták őket.”⁴³

„Az ország, mint egy epileptikus, összetörte magát. Új határok képződtek, új sorompókat ácsoltak a gyanutlan országúttak fölé. A nagy szenvedés, a végtelen négy év, a Dolomitok, a Piáve, a volhyniai mocsarak, az ágyúkká olvasztott harangok, minden, minden, a ropant áldozati máglya, minden milyen hiábavaló volt!”⁴⁴

„A forradalom végigsöpört mindenben, sok mindent elvitt és csak zavaros iszapot hozott, megújulás és megváltás helyett.”⁴⁵

41 Az állítás igazolható a Honvédség és Csendőrség névkönyve alapján (1914–1918). <http://www.magyarrezredek.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 21.)

42 KARÁCSONY: *Pjotruska*. 262.

43 Uo. 265.

44 Uo. 266.

45 Uo. 264–265.

Bár nem csupán a történelmi eseményeket teszi felelőssé hősei sorsának alakulásáért, hanem sokkal inkább általános, emberi problémák azok okozói, azonban sejte-ti, hogy mintegy ráadásként nagyon sok zavart okoznak a történelmi események is. Ugyanezt tapasztalhatjuk a *Napos oldalon*, illetve *A megnyugvás ösvényein* olvasása során is. Felméri Kázmér nem találja a hangot egykori katonatársával, a román nem-zetiségű Tódorral, aki világosan jelzi számára, hogy már nem a „régí” világ van ér-vényben. Tódor a jegyző segédjeként próbál az új rendszer adta szerepéhez igazodni, és ez az új szerep teljességgel ellehetetleníti korábbi pajtáskodó viszonyukat. Tódor és Ferenc kapcsán fogalmazza meg a *Napos oldalon* az alábbi, már-már szállóigévé vált sorokat: „Egy kulacsból ittuk a poshadt vizet”.⁴⁶ A cselekmény időpillanatában vi-szont Tódor ezt nyilatkozza: „A világ megfordult, Domnule Felméri, – közölte velem, hogy felhívja figyelmemet a világtörténelemre, amelyet, úgy látta, sehogysem akar-tam észrevenni. – Most rajtunk a sor...”⁴⁷ A jegyző és Tódor révén az új közigazga-tási rendszert is megrajzolja. A jegyző szeretne hozzájutni Felméri örökségéhez, a malomhoz, ezért mindent megtesz, hogy ellehetetlenítse az életét a faluban. Ez a harc tulajdonképpen folytatódik a regény folytatását jelentő *A megnyugvás ösvényein*-ben is, amikor hiába folyamodik építési engedélyért a malom rendbehozatala érdeké-ben, azt megtagadják tőle. Végül hozzálátnak az építéshez engedély nélkül. A malom és az érte vívott küzdelem fontos szála a történetnek, és mindenképpen kiemelendő a lakosság és az új hatalom összeütközése a történetnek ezen a pontján.

Már a harmincas-negyvenes évek feszültségeit, az egyre kirekesztőbb zsidótörvé-nyeket reagálja le *A megnyugvás ösvényein* azon részében, amikor szervezett módon, a helyi vezetőség tudtával támadják meg a zsidó boltost. Nem nevezi meg nyíltan, hogy zsidó boltosról van szó, azonban erre több utalás is van: a káplán úgy véli, hogy az embereknek nem kellene mindenért a keresztényietlen szellemű boltokba beszalad-niuk, valamint a boltos neve is árulkodó, Austerlitz, továbbá leginkább az a mondat, amelyet az orvos, Ihari mond a káplánnal folytatott vitájában: „Az Austerlitz féreg-nyúlványa semmivel sem visszatetszőbb, mint teszem azt egy vándorpüspök féreg-nyúlványa”.⁴⁸ A boltos ellen felbujtott tömeg felégeti a boltot, a tulajdonost a hegyi pap menti meg az emberek értelmetlen dühétől. Az egyház hozzáállásáról a fentiek alapján árnyalt a kép: míg a káplán kritikátlanul hangoztatja a fasiszta eszméket, a hegyi pap élete kockáztatásával menti meg a zsidó boltost. Továbbá arról is szó van, hogy Fülöpöt, aki egy szegény munkásember, kommunista nézetei miatt elvitték a csendőrök. Mindezek mögött a jegyző áll, aki a hivatalos propaganda szócsöve. A

46 A teljes gondolatmenet a következő: „Egy kulacsból ittuk a poshadt vizet, egyfelé kószáltak a gondolataink, ugyanabba az irányba röppentek el a vágyaink. (...) A közös vidék apró semmisségei összekötöztek” KARÁCSONY: *Napos*. 129.

47 Uo. 80.

48 KARÁCSONY Benő: *Új élet kapujában*. Józsa Béla Atheneum, Kvár, 1946. 295.

fentiek értelmében nem nehéz összerakni, hogy az Antonescu-kormány idején tapasztalt hivatalos intézkedésekről és a Vasgárda szervezte randalírozásokról van szó a regényben, összességében pedig egy dél-erdélyi város viszontagságairól az újabb háború küszöbén. Így összegzi ezt az időszakot:

„Uj elméletek szállották meg a szószékeket, szerkesztőségeket és akadémiákat, hogy új inkvizícióra és minél nagyobb megtisztulásra készítsék elő az emberiséget. Ha felébredt, mindenkinek egy varázsigét kellett elmormolnia, s ha lefeküdt, öt percig csak a jobb orrlíkáknak volt szabad lélegznie. Volt még ezen kívül néhány ezer más megváltozó irányelv is, az ember nem győzte fejben tartani őket”.⁴⁹

Összességében a történelmi időre és az erdélyi helyszínekre vonatkozóan nagyon pontos, bár inkább jelzésértékű utalások vannak Karácsony Benő műveiben. A mintegy „véletlenül” elejtett megállapításoknak köszönhető talán, hogy kortársai nem vették igazán komolyan ezeket a nyílt utalásokat. Meglátásom szerint Karácsony Benő műveiben – mint az örökérvényű darabok esetében általában – egyszerre érvényesül az általános emberi problémák, az emberről való egyetemes mondanivaló megjelenítése, illetve a nagyon is konkrét térre és időre való vonatkozás, metaforikus fogalmakkal élve a „lebegés” és a „röghöz kötés”. Vagyis az olvasónak az a kettős érzése támad, hogy a történetek bárhová lokalizálhatók, illetve hogy nagyon is pontosan beazonosíthatók. Ez adja műveinek azt a sajátos stílusát is, azt az elnagyoltnak tűnő rajzot, amelyet a helyszínek kapcsán érzékelünk, azonban, ha alaposabban megnézzük, nagyon határozott és pontos utalásokat találunk bizonyos erdélyi helyszínekre és a történelmi időre vonatkozóan. Továbbá ehhez kapcsolódik az erdélyi miliővel szembeni odavágyódó, valamint távolságtartó viszonyulás, amely olyannyira sajátja az író stílusának. Ez az ábrázolástechnika, amelyben egyetemeség és konkrétság, ironia és azonosulás szinkron módon érvényesül, gyökeresen szembe megy a patetikus és a mitizáló jellegű térkezeléssel, illetve teljességgel ellehetetleníti azt. Mindezzel együtt Karácsony Benő műveiben nagyon mély érzelmi kapcsolat fejeződik ki azokkal a helyszínekkel kapcsolatban, ahová műveit lokalizálja. A *Lira* című novellában – amint már utaltunk rá – ésszerűtlen vágyakozás van a szülőváros után. A ragaszkodás legbeszédesebb formája éppen a Felméri-regényekben van, amelyekben az ironikus prózapoeitika a legbriliánsabban mutatkozik meg. Felméri Kázmér elvágódik az otthon világából, magánéleti okok miatt is mennie kell, Pest és Párizs következik, majd ismét Pest, ahol megteremti a szobrászi karrierjét, de ismét visszajön a malomba, illetve Gyulaféhérvár környékére, továbbá a malomért a hatóságokkal is harcolni kész.

49 KARÁCSONY: *Napos*. 294.

Karácsony Benő erdélyisége nélkülözi azokat a vonásokat, amelyeket saját korában, illetve a későbbiekben is bevett módon „erdélyiségnek”, „transzszilvanizmusnak” szokás nevezni: nem a történelmi múlt, hanem a jelen felől ragadja meg az Erdélyben való létet, nélkülözi a mitikus szemléletet, helyette a mindennapok valóságát ragadja meg, amelyet összetetten és árnyaltan ábrázol, amiben egyszerre van jelen a jó és a rossz, továbbá érzelmi viszonyulásában is ezt az összetettséget látni, amely valószerű és hiteles viszonyulásként hat. Összességében megállapítható, hogy Karácsony Benő transzszilvanizmusa sokkal inkább szinkronban van a magyar próza akkori folyama- taival, a modern élettapasztalattal, mint esetleg más erdélyi kortársaié. Zárásként hadd álljon itt a szerző véleményezése saját műveiről. Ő maga is megpróbálja össze- foglalni erdélyiségét, valamint arra is rávilágít, hogy művei a jelen problémáira fóku- szálnak:

„Erdélyi írónak érzem magam annál az egyszerű oknál fogva, mert nem Patagóniában születtem és nem Patagóniában élek, hanem Erdélyben. Az a bizonyos erdélyi levegő – egy kis oxigén, egy kis por, egy kis gyantaszag, patakillat – bizonyára nem csak a kiadóm rek- lámjaiban, hanem a könyveimben is előfordul. (...) A »nehéz kriti- ka«, amely csak komor alkotásokban hajlandó irodalmat látni, nem vette észre, hogy regényeim játszi napfénye mögött aktuálisan fájdal- mas problémák árnyai húzódnak meg. Ezek a kritikusok sokallták a derümet. Az írótól azt követelik, hogy görnyedjen meg problémái- nak súlya alatt, mint a zsákhordó munkások”.⁵⁰

EUROPEAN EYES AND TRANSYLVANIAN SOUL, OR THE QUESTION OF THE TRANSYLVANISM IN THE WORKS OF BENŐ KARÁCSONY

Keywords: *Transylvaniam; Transylvanian Hungarian epic works; Transylvanian city; social environment*

In the study we start from the assumption that the Transylvaniam observed in the work of Benő Karácsony forms a separate line within the literary program of Transylvaniam, in which the contemporary environment of the author and the representation of the Transylvanian city play a major role. The vision of Benő Karácsony (and his colleagues) does not go to the past of Transylvaniam, but on the contrary, to the Transylvanian city in the perspective of the beginning of the 20th century. Due to his unique representational technique, he only hints at

---

50 RUFFY: *i. m.* 13–14.

specific locations, but still draws the Transylvanian city of the early 20th century with definite outlines. All this will be explained in more detail in the study.

PRIVIRE EUROPEANĂ ȘI SUFLET ARDELEAN, SAU
PROBLEMATICA TRANSILVANISMULUI LITERAR
ÎN LUCRĂRILE LUI BENŐ KARÁCSONY

Cuvinte-cheie: *transilvanism; proza maghiară ardeleană; orașul transilvănean; mediu social*

În studiu pornim de la presupunerea că transilvanismul observat în opera lui Benő Karácsony formează o linie separată în cadrul programului literar al ardelenismului sau transilvanismului, în care mediul contemporan al autorului și reprezentarea orașului transilvănean joacă un rol major. Viziunea lui Benő Karácsony (și a colegilor săi) nu se îndreaptă către trecutul Transilvaniei, ci dimpotrivă, către orașul transilvănean în perspectiva începutului secolului al XX-lea. Datorită tehnicii sale unice de reprezentare, el face doar aluzii cu privire la locații specifice, dar totuși desenează orașul transilvănean de la începutul secolului al XX-lea cu contururi definite. Toate acestea vor fi explicate mai detaliat în studiu.

SZENKOVICS ENIKŐ*

FRANZ HODJAK ESETE AZ *ECHINOXSZAL*. A HÁROMNYELVŰ LAP LEGTÖBBET PUBLIKÁLT NÉMET ÍRÓJA

Kulcsszavak: *Echinox*; Franz Hodjak; műfordítás; multikulturalitás; metaforikusság

Az *Echinox* háromnyelvű folyóirat 1970/6–7. számában, vagyis az indulás után másfél évvel a következő kérdést teszi fel Peter Motzan, a német oldal szerkesztője Franz Hodjaknak: mit jelent számára az *Echinox*? Hodjak pedig a következőképpen válaszol: „Mindenekelőtt a veletek, hasonló gondolkodásúakkal való együttműködést, az itteni és mostani teljes irodalmi élettel való kapcsolatot. Bepillantást az újságszerkesztésbe, és nem utolsósorban értékes barátságokat a legfiatalabb román költőkkel, akikről később minden bizonnyal még hallani fogunk.”

Nem véletlenül választottam jelen idézetet tanulmányom kezdőakkordjának: ebben a néhány sorban benne rejlik mindaz, ami Franz Hodjaknak az *Echinox*hoz, a benne közölt saját és mások szövegeihez, illetve a szerzőkhöz való viszonyulását jelzi. Ezt a hármasságot igyekszem a továbbiakban felvázolni a folyóirat első három évfolyamán keresztül, a Hodjak-szövegek kvantitatív és kvalitatív vizsgálatával. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy ebben az időszakban milyen gyakorisággal jelennek meg Franz Hodjak szövegei más német szerzőkhöz képest, milyen jellegű szövegeket publikál, és ezek mennyire lépik át a német oldal kereteit, és kerülnek be a román, illetve magyar részbe. Ezek az aspektusok arra is fényt deríthetnek, hogy milyen helyet és szerepet játszott a fiatal, huszonéves költő-író, műfordító Hodjak a folyóiratban, és általában a korabeli időszak irodalmi életében, illetve mennyire határozták meg további irodalmi munkásságát: írói és szerkesztői tevékenységét egyaránt.

Mielőtt rátérnék a lapszámok lajstromozására, következzenek néhány gondolat a lapról.¹ Az *Echinox* folyóirat 1968-ban, a liberalizáció csúcán, az „olvasás” rövid

---

* SZENKOVICS Enikő (1974), doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola, Kolozsvár, groszcek@gmail.com

1 Magáról a folyóiratról, a lapindítás körülményeiről korábban bővebben írtam, lásd például a következő két tanulmányt: *A fordítás mint a transzkulturalitás gyakorlata. Az Echinox folyóirat indulása*. Szépirodalmi Figyelő 19(2020). 3. sz. 44–63; illetve *Echinox – siker- vagy kudarc történet? = Certamen IX. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. EGYED Emese–PAKÓ László. EME, Kvár, 2022. 81–92.

időszakában jött létre felső utasításra, miután az évek óta működő Echinox irodalmi kört szervező román filológus hallgatók azonos névvel folyóiratot szerettek volna indítani, és miután a magyar diákoknak nem engedélyezték az *Új Hajtás* címmel tervezett lapot. E kezdeményezések helyett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem vezetősége egy háromnyelvű lap létrehozását támogatta, a német egyetemistáknak (akiknek viszont hasonló igényük nem volt) is felkínálva benne közlési lehetőséget. Természetesen a román és magyar diákoknak az önálló román és magyar lapok fejében felajánlott csere nem volt ingyére, de visszautasítani sem akarták, mert ahogy Jordáky Lajos mondta Rostás Zoltánnak, amikor ez ügyben, tanácsát kérve megkereste:

„(...) a magyarságnak ezer éve ez a drámája: vagy mindent, vagy semmit. Ez egy baromság. Ha adnak neked egy – mutatta a tenyerét – egy ennyi felületet, fogadd el, aztán te dönts el, te harcold ki, hogy abban milyen minőségű szöveg jelenjen meg”.²

Ilyen körülmények között indult hát a lap, és élve a lehetőséggel, a kezdő szerkesztők, akiknek ráadásul tapasztalatuk sem volt lapcsinálás terén, a maximumot igyekeztek kihozni belőle, már amennyire ezt a terjedelmi korlátok megengedték. Elgondolkodhatunk azon a kérdésen, hogy mennyiben kellene más jellegű lappal számolnunk akkor, ha a háromnyelvűséget maguk a diákok kérik, tehát ha nem fentről, hanem alulról érkező kezdeményezéssel van dolgunk, és ha nincs meg az egyetem biztosította intézményes háttérük. Illetve az is elgondolkodtató, hogy e háttér, konkrétan pedig a kiadási költségek hiányában milyen hosszú életű lett volna a lap. A közel fél évszázaddal azelőtt, saját kezdeményezésre indult többnyelvű folyóiratokról ugyanis, amelyek nem rendelkeztek biztos intézményes és anyagi háttérrel, elmondhatjuk, hogy nem voltak hosszú életűek, csak néhány számot, legfeljebb néhány évet értek meg. Ezek az *Aurora* kétnyelvű (román és magyar) irodalmi, művészeti, színházi és társadalmi hetilap Nagyváradon, mely hat hónapig működött (1922. december–1923. június), a *Cultura* román–magyar–német–francia folyóirat Kolozsváron, mely a tudomány, irodalom és művészet terjesztésére jött létre 1924-ben, azonban csupán négy számot ért meg, illetve a *Banatul* képes havi kulturális folyóirat Temesváron 1926–1928 között, mely a *Cultura* mintájára alakult, és kezdetben ugyan román, magyar és német nyelvű volt, később azonban román fordításban közölte a kisebbségi írók műveit, tanulmányait.³ Ilyen szempontból tehát az *Echinox* vonatkozásában elmondható, hogy pozitív hozzávétele volt a mesterségesen életben tartott háromnyelvűségnek.

2 Szenkovics Enikő beszélgetése Rostás Zoltánnal. Kézirat, 2021. november 5.

3 Mindhárom lapról lásd bővebben: *Romániai magyar irodalmi lexikon*. I. A–F. Főszerk. DÁVID Gyula. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/> (Utolsó megtekintés: 2022. 03. 27.)

Akár a Ceaușescu-érában oly sokat hangoztatott multikulturalitás lenyomataként is tekinthető ez a háromnyelvű folyóirat, amelyben a nemzetiségek „barátkoztatása” volt a cél, és amely igencsak jól mutatott országon belül és határokon kívül, Nyugaton egyaránt. Joseph Raz és Will Kymlicka a multikulturalizmus társadalomszervezési technikaként való értelmezése kapcsán a kultúra két szintjéről beszél: „arról a kultúráról, amelyet az állam hoz létre, s amellyel magát azonosítja, valamint arról a kultúráról, amelyet a kisebbségi közösségek, illetve intézmények reprodukálnak”.⁴ A különböző számokat lapozgatva úgy látom, hogy az *Echinox* folyóirat e kétféle kultúrát találkoztatja, nem kis sikerrel: a kommunista ünnepek, évfordulók alkalmából a párt-nak „kiszóló” szövegek tekinthetők a hivatalos szintnek, hisz a kötelező penzum teljesítése után meglehetősen nagy szabadságot biztosítottak a kisebbségek szövegeinek – elsősorban a lap kis példányszáma miatt, amire az alábbiakban még visszatérek. Hogy a multikulturalitás üres szlogenjét hogy sikerült a fiatal diákoknak a lapban tartalommal megtölteniük, hogy mit kezdtek a saját oldalakkal, illetve hogyan lépték át azok kereteit, az alábbiakban fogom bemutatni Franz Hodjak példáján keresztül, akinek az *Echinox*-beli, különböző műfajokban való megjelenését igyekszem feltérképezni.

Az 1944-ben Nagyszébenben született Hodjak a sorkatonaság letöltése és egy év szakképzetlen munkásként való tevékenykedése után, 1965-ben jut be a kolozsvári Babeș–Bolyai Egyetem Bölcsészkarára, német–román szakra. Mivel 1970-ben végez, úgymond „hivatalosan”, egyetemistaként másfél évig szerzője az 1968 decemberében indult *Echinox*-nak, azonban ezt követően is jelen van a hasábjain, 1973-ig mindenképp, igaz, a vége felé enyhén gyérülő megjelenésekkel. Hogy ez a jelenlét milyen formában történik, a továbbiakban fogom szemléltetni.

Az *Echinox* legelső, 1968/1., decemberi számában, amely tulajdonképpen 1969 januárjában jelenik meg, Hodjak neve máris felbukkan, mégpedig a 6., román nyelvű oldalon, összesen hat, Petru Poantă által fordított verssel; a *Reflux* [Reflux], *Și iarăși* [És újra], *Ora* [Az óra], *Lasă* [Hagyd], *Din larg Mioriței* [A nyílt tengerről Mioriță-nak], *Contemplare în seară* [Esti merengés] címűekkel. Az 1969/3., áprilisi számban, immár németül és más romániai német költők (Günther Schulz, Bernd Kolf, Wilhelm Schuster) társaságában, szintén versekkel jelentkezik: a *So komm* [Hát gyere], *Perspektive* [Perspektíva], *Immer* [Örökké], *Schellkraut* [Vérehulló fecskéfű] címűekkel.

Ugyanezen évfolyam 5–6., május–júniusi számában első ízben lép színre ebben a lapban műfordítóként: a 19. oldalon román költők versei olvashatók németül, ahol ő Adrian Popescu két versének fordítását (*Durch den Staub* [A poron át], *Schrei nicht* [Ne kiálts]) jegyzi. A másik két költő egyébként Ion Mircea, akinek cím nélküli ver-

4 Lásd FEISCHMIDT Margit: *Multikulturalizmus*. Osiris, Bp., 1997. 22.

sét Peter Motzan, a lap német szerkesztője ülteti át német nyelvre, illetve Dinu Flămând, akinek *Spät* [Késő], *Die Kindheit* [Gyermekkor], *Gefühl um Heraclea* [Hérakleiahoz fűződő érzelem] című versei Ute Berger fordításában jelennek meg.

Szintén újdonságot hoz a következő, 7–8., azaz augusztus–szeptemberi lapszám, melyben Hodjaknak egy rövidprózája olvasható *Im Lift* [A liftben] címmel (*Echinox* 1969/7–8. 18.). Ezzel kapcsolatban jegyezném meg, hogy Franz Hodjak a 89-es fordulatig kizárólag verseket, rövidprózákat, gyerekkönyveket jelentet meg, s csak a cenzúra megszűnésével kezd elbeszéléseket, drámát, majd 1995-től regényeket is írni. Rövidprózájára, a néhány soros szövegekre, a műfajból eredően is ugyanaz a sorok közti olvasás, metaforikus nyelvezet jellemző, mint a verseire, kitűnő példa erre az említett *Im Lift* szövegének első bekezdése:

„Sötétség. Világosság. Gondolatelhárító sötétség. Csupán egy halk zúgás fokozza a várakozást, a telefonkagyló-beli zörejhez hasonló. Majd egy nagy vakító négyyszög újbóli felvillanása. A nevetés az ajtók mögé rejlik. Sötétség.”

A bezártság, a sötétség a kommunista rendszer szimbólumává emelkedik, s bár olykor-olykor felvillan a fény, a reménysugár – ám a sötétségé a végszó. Ráadásul a lehallgatott telefonokat is felidézi a szöveg, ezzel pedig a (szólás)szabadság teljes hiányát, amely még a nevetést is ajtók mögé zárja. Egyetlen alternatíva marad: a várakozás. Furcsának tűnhet az a tény, hogy egy ilyen jellegű, rendszerkritikaként értelmezhető szöveg megjelenhetett akkoriban, ez azonban két dologgal magyarázható: egyrészt az 1969-es év közepe még bőven benne van az „enyhülés, olvadás” időszakában, amikor a kisebbségeknek (is) tett engedmények mellett (pl. a Dacia, Kriterion Kiadó, a Román Televízió magyar adása, lapindítások: *A Hét*, *Karpatenrundschau* stb.) a cenzúra szeme is jobban elsiklott a dolgok felett. Másrészt pedig az *Echinox* folyóirat további évfolyamainak olvasása során világossá válik az, amit Gaal György, a magyar oldalak első szerkesztője, Rostás Zoltán első főszerkesztő-helyettes, illetve Franz Hodjak, a lap rendszeresen közlő szerzője a velük készített interjúk során jeleztek: a kis példányszám, a szűk terjesztési lehetőségek, illetve nem utolsósorban a szakmára korlátozódó olvasóközönség (nyelv, filozófia, történelem szakos diákok) kis létszáma miatt nem jelentett nagy veszélyt, s a cenzúrázást is belső körökben végezték.

„A cenzúra sem volt teljesen a régi, de megvoltak a normái. Az a lap, ami nagyon kevés emberhez jut el, annak több mindent engednek meg. Az a cikk, ami a *Korunk*ban ment volna, az az *Igazság*ban nem ment volna, ez világos. De volt olyan cikk, ami a *Korunk*ban sem ment, de az *Echinox*ban ment. Úgyhogy Gáll Ernő elcsodálkozott,

hogy milyen Hegel-összeállítást jelentettünk meg az *Echinox* magyar oldalain, azt hiszem, hogy '70 nyarán-őszén. Akármit mondanak a román kollégák, az *Echinox*ot nem terjesztették. Volt egyetlenegy dohányáruda a Jókai utca elején jobboldalt, most azt hiszem, zöldséget árulnak ott, és csak ott lehetett kapni. Azon kívül szétszórták, és ami a román kollégáknak nagy erénye volt, ugye eljuttatták a lapot központi kiadványokhoz, Bukarestbe, íróknak, vezető írófiguráknak, tehát ők jól menedzselik magukat.”⁵

Ez az „elindítás” pedig azt eredményezte, hogy a szakmában egyre többen kezdtek felfigyelni, a szakmából legalábbis, a folyóiratra és a benne közlőkre. Hogy milyen presztízse alakult ki a lapnak a hetvenes évek végére, amikor a három B-ként emlegetett Bréda Ferenc, Beke Mihály András és Bretter Zoltán szerkesztette a magyar oldalakat (1977–1979 között), jól szemlélteti Brédának a Martos Gábor azon kérdésére adott válasza, hogy „[m]ekkora hatalom volt *Echinox*-szerkesztőnek lenni a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján?”:

„Nagy. Nagy hatalom volt – nagyhatalom –: nagy hatalom az itteni kis irodalmi életben. Ez azt jelentette, hogy akit mi publikáltunk, arra felfigyelt az egész irodalom; abból lehetett író, az már közölhetett akármelyik hivatalos nagy lapban; megvolt neki az útlevele. Főképp a szerkesztőségekben olvasták, hogy kit halásszanak majd ki. De mi – hogy mondjam – »szelepként« is használtuk a lapot, tehát az összes másutt kicenzúrázott írásokat közölhattük, tudniillik az én egyedi dolgom volt, hogy el tudom-e intézni a cenzorral, hogy lehozza, vagy sem.”⁶

Visszakanyarodva az 1969-es évhez, a 9., októberi *Echinox*-számban ismét a román oldalon jelenik meg Hodjak neve, a *Cum învăța Iulio să rădă* [Hogy tanult meg Iulio nevetni] című versével, amelyet Ady Demetrescu és Peter Motzan ültetett át román nyelvre.

Az 1970/12., decemberi szám 14. oldala pedig olyan konstellációt mutat, amely a háromnyelvű lap jellegéhez igazodik: magyar oldalon román és német fiatal költők versei olvashatók Bán Péter fordításában, a következők szerint: Adrian Popescu: *Én csak este nyitom ki magam*, Angela Marinescu: *Vad angyal*, Franz Hodjak: *Hagyd*, Adriana Bittel: *Vízkereszt*, Grigore Marcu: *Későre jár*, Günther Schulz: *Metamorfózis*.

5 Szenkovics Enikő beszélgetése Rostás Zoltánnal, 2021. november 23. Kézirat, 3–4.

6 BRÉDA Ferenc: „Ez még mindig ugyanaz a társaság” = *Marsallbot a hátizsákban*. Szerk. MARTOS Gábor. Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kvár, 1994.

Számomra az ehhez hasonló oldalak a legizgalmasabbak, amelyeken a három kultúra, irodalom és nem utolsósorban nyelv a műfordítás aktusán keresztül egymás mellé helyeződik, és a lehetőségekhez mérten, még ha szűk keretek között is, de valamelyes betekintést nyújt a másikéba. És itt kihangsúlyoznám a műfordítás szerepét: ennek híján ezek a szövegek nem állhatnának egymás mellett, csak külön oldalakon, a fordítónak köszönhetően viszont (aki a fent említett esetben németből és románból ültette át a szövegeket) párbeszédbe lépnek egymással, kilépnek a saját nyelvük által megszabott keretek közül. Jó példa ez a műfordítás/műfordító kapcsolatteremtő, híd-szerepére. Vincze Ferenc a romániai német irodalom fordításáról állítja a következőket, magyar szemszögből közelítve a problémához, gondolatai azonban bármely nyelvre általánosíthatók:

„(...) miért is fordítjuk a »romániai német irodalmat«? Nem csupán és nem elsősorban azért, hogy megőrizzük, sokkal inkább azért, hogy ezek a szövegek bekerüljenek a magyar kultúra közegébe, hogy megjelenítsenek egy másfajta világlátást, megjelenítsék a Másikat, aki rávilágíthat és felmutathatja a saját Máságunkat, és ezáltal Kelet-Európa kellemes kulturális heterogenitását”.⁷

Az előbb említett konstellációhoz hasonló próbálkozás a következő, 1970/1–2. számbeli, viszont kevésbé sikeres, ha mondhatjuk, kevésbé demokratikus: a 6–7-es dupla oldalon összesen 22 költő 22 verse olvasható az ECHINOX POEZIE rovatban, ám van egy a bökkenő: a 22-ből csupán kettő német: Franz Hodjak, Günther Schulz és egy magyar költő: Kiss András szerepel itt egy-egy verssel: Hodjak *Totuși vino* [Mégis gyere], Schulz *Noiembrie* [November] című verse Grigore Marcu fordításában, illetve Kiss András *În parcul copiilor* [A gyerekparkban] című verse Victoria Gaidoș tolmácsolásában. Ha e számokat az *Echinox* folyóirat román, magyar és német oldalaira próbálnánk rávetíteni, akkor is érthetetlen ez az arány, mert ez alapján több magyar vers lenne elvárható (24 oldalból 20 román, 3 magyar és 1 német oldal szokott lenni). Hogy miként szerveződött ez a két oldal ilyenformán, azt csak találgatni lehet: vagy nem kértek be több verset a német és magyar költőktől, vagy nem gyűlt több össze. Hogy a fordítón múlott volna, azt igencsak kétlem, mert ahogy Gaal György fogalmazott egy interjúban: „Bán Péter olyan mennyiségben szállította

7 VINCZE Ferenc: *A fordítás mint Kelet-Európa transznacionális reprezentációja. A romániai német irodalom magyar fordításai = Kulturális transzferek. Történelmi és irodalmi diskurzusok a magyar és a román irodalmi térben.* Szerk. MISKOLCZY Ambrus–NAGY Levente–VINCZE Ferenc. Napkút, Bp., 2019. 342.

a tolmácsolásait, hogy annak csak töredékét tudtam a lapba betenni”.⁸ Ugyanebben a lapszámban egyébként Hodjak a 23., német oldalon is szerepel, ahol másik három fiatal, romániai német költő (Bernd Kolf, Günther Schulz és Wilhelm Schuster) mellett *Ausweg* [Kiút] címmel verset közöl. A következő, 3-as számból ezzel szemben teljesen kimaradt a német oldal.

Annál érdekesebb az 1970/5., májusi szám: a 12. oldalon Hodjak *Zwischen Ebbe und Flut* [Apály és dagály között] című versét olvashatjuk a bal oldali hasámban, a két középső hasáb Peter Motzannak az említett versről szóló elemzése, melyet megelőző egyfajta fogódzó a Hodjak-versek olvasásához (mely egyébként kiemeli a szövegei többsíkúságát, a belső történést a külsővel szemben, a metaforikusságot). A jobb oldali hasáb pedig Hodjak: *Blenden zum Gedicht* [A vers reflektorfényben] című szövegét hozza, mely a versről való eszmeifuttatását tartalmazza, egy-egy saját versből vett idézettel megfűszerezve. Nemcsak azért érdekes ez a háromhasábos szöveg, mert költőket ritkán látunk ilyen formában, a saját versvilágukra vonatkoztatva nyilatkozni a versről, hanem mert ugyanakkor azt is jelzi, hogy fogódzóra van szükség Hodjak olvasásához, aki már akkor egyértelműen más formanyelvet használt, mint az idősebb generáció német költői. Peter Motzan, aki egyébként mind a mai napig az egyik legjelentősebb romániai német irodalomkritikus, és aki ezzel az új költő- és írógenerációval „nőtt fel”, új értelmezési sémával, dekódolási lehetőségekkel próbálja segíteni a fiatal olvasókat. (Azóta számos irodalomtörténeti munkát, antológiát, kritikagyűjteményt adott ki, amelyek igen hasznosak a romániai német irodalmat kutatók számára.)

És most ismét műfajváltás következik: az 1970/6–7. szám 17. oldalán olvasható az az interjú *Schlussstrich und Fazit der Perspektiven* [A perspektívák lezárása és összegzése] címmel, amelyből az előadásom elején idéztem. Franz Hodjakot, illetve a másikat, ebben az időszakban szintén gyakran publikáló német költőt, Bernd Kolfot faggatja a szerkesztő, Peter Motzan indulásról, megérkezésről, jövőbeni, egyetemvégzés utáni tervekről, perspektívákról. Igen érdekes a Hodjakra vonatkozó felvezetés, mely a frissen végzett filológus hallgatót helyezi el az aktuális irodalmi életben. Ebből idézek:

„Franz Hodjak, 1966 óta publikálsz folyamatosan a *Neue Literatur* folyóiratban, a *Neuer Weg* napilap rendszeresen közli verseidet. Az olyan szigorú kritikusok is, mint Michael Markel, a legutóbbi irodalmi körön a te szövegeidet dicsérte, néhány hónapja, legfiatalabb szerzőként, a *Worte und Wege* [Szavak és utak] című antológiában jelent meg szöveged, és a *Neuer Weg* potenciális munkahelyként kacsintgat feléd...”

8 Szenkovics Enikő beszélgetése Gaal Györggyel, az *Echinox* folyóirat magyar oldalainak első szerkesztőjével. Kézirat, 2021. 3.

E néhány sorból is jól látszik, hogy bár Hodjak még „csak” egyetemista, nagyon is jelen van az irodalmi élet számos területén, miként az is érezhető, hogy az interjúkészítőt nem kis büszkeséggel tölti el az a tény, hogy az *Echinox* hasábjain egy kezdőnek már aligha mondható, immár (el)ismert költő írásai jelennek meg. Ugyanakkor Peter Motzan egy mindhármukat (illetve tágabban értelmezve: a hamarosan egyetemi tanulmányaikat befejező *Echinox*-szerkesztőket, -munkatársakat), a lap további sorsát érintő kérdést vet fel:

„Mivel mindhárman elkötelezettjei vagyunk e lapnak, és a továbbiakban is kapcsolatban akarunk maradni vele: mi történik majd az elmenetelünk után? A főnököm, Ion Pop egy fél éve siránkozik azon, hogy hiányzik az utánpótlás: tíz szerkesztőt veszít el hamarosan, a munkatársak számáról nem is beszélve. Kinek adjuk át a német oldalakat, utasítások és külső segítség nélkül, ahogy a mi esetünkben is volt?”

Akárha kiszólás, üzenet volna ez az akkori német diákoknak, bátorítás, hogy ne hagyják veszni ezt a lehetőséget. Mert még ha igen szűkös keretek között is közölhettek (átlagban egyetlen A3-as oldalon, kivételt képeznek az összevont számok), akkor is esélyt jelentenek főleg a kezdőknek a megnyilvánulásra, a szárnypróbálgatásra, nevük megismertetésére. És ehhez az egy oldalhoz véleményem szerint föltétlenül oda kell számítani azokat a helyeket a lap román és magyar nyelvű oldalain, ahol műveik fordításban jelennek meg (alkalmanként saját fordításukban). Akár terjeszkedési, térnyerési lehetőségnek is tekinthetjük a műfordításokat.

Az 1970/10. lapszám 15., német oldalán Peter Motzan *Wieder wellt sich das Jahr* [Új hullámokat vet az év] című írásában az *Echinox* új évéről értekezik, amely az új tanév okozta változásokat is beharangozza. Bernd Kolfról megemlíti, hogy felvették a *Karpatenrundschau*hoz. A román szerkesztők és állandó szerzők mellett nem elhanyagolható tény, hogy a főszerkesztő-helyettes Rostás Zoltán neve is szerepel – és természetesen a Hodjaké is, akiről, Bernd Kolffal együtt, mint a német oldalak leg-hűségesebb munkatársairól szól. Megjegyzi azonban – és ez jelen kutatás szempontjából is fontos adalék –, hogy az említett szerzők ugyan végeztek már, de továbbra is küldenek szövegeket a lapnak, és reméli, hogy ez a továbbiakban is így lesz. Egyfajta üzenet ez Hodjak, Kolf, illetve a majd őket követők számára, hogy az *Echinox* a jövőben is számít rájuk, ugyanakkor értékítélet is, mely azt rejti magában, hogy fontosnak tartották az említett fiatal, tehetséges szerzők lapban való jelenlétét.

Hodjak immár egyetemet végzettként jelentkezik a következő, 1970/11., novemberi számban, s nem is akárhogy: egy teljes oldalt szán nekik, ráadásul az 5., román oldalon, ami arra utal, kiegészítve az előbbi gondolatmenetet, hogy nemcsak Motzan és a német olvasók értékeli Hodjak irodalmi munkásságát, hanem a román kollégák

is. Rövid ismertető is olvasható róla életrajzi adatokkal, a debütálás helyével és idejével (*Neue Literatur*, 1966), illetve azon folyóiratok lajstromával, amelyekben publikált, majd az első kötetét is megemlíti (*Brachland* [Parlagföld], Dacia Kiadó, 1970). Az itt közölt versek pedig a következők: *Nave* [Hajók], *Moartea lui Orfeu* [Orpheusz halála], *Ziua a opta* [A nyolcadik nap], *Aceasta a fost ziua cu puf-lumină* [Ez volt a fénypelyhes nap], *Trei insule* [Három sziget], *Anotimpuri* [Évszakok], *Încă-n multe pivnițe* [Még sok pincében], *Zbor spațial* [Térbeli repülés], *Prea surprinzător* [Túl meglepő], *Trunchi de lumină* [Fénytörzs]. Mivel nincs feltüntetve a fordító neve, két dolog feltételezhető: vagy egyszerű mulasztás történt, vagy ő maga ültette át román nyelvre a verseit, mely az ő esetében nem ritka úzus volt.

Az 1971/1–2. számban, a 25. oldalon *Es sind noch Lieder zu singen jenseits der Menschen* [Vannak még énekelni való dalok az embereken túl] címmel Hodjak írása olvasható a Paul Celan-versek nyelvezetéről. Ezúttal a kritikus szemével viszonyul a szöveghez, s innen, egy fél évszázad távlatából visszatekintve, az azóta született Hodjak-versek (vagy akár rövidprózák) olvasatának tapasztalatával bizton lehet állítani: Celan nyelvezete hatással volt írásmódjának alakulására. Elsősorban a hallgatás, elhallgatás aktusát emelném ki ebből az írásból, mint szövegszervező elemet:

„A szó többértelmű utasításként áll [a verseiben], a nyelv gesztus-sá redukálódik. Hasonlóan az ujjal mutogatásra, mellyel a gyermek a környezetének figyelmét akarja felhívni a realitásokra, melyekhez nem találja és nem ismeri a szavakat, ugyanúgy Celan kései versei is rendkívüli gesztusok, amelyek a nyelvi tudatosságon túli realitásra hívják fel a figyelmet. És e gesztusokon túl már csak a teljes elhallgatás található.”

Hodjak későbbi, a hetvenes évektől kezdődően, a politikai és kultúrpolitikai téren bekövetkezett megszorítások idején keletkezett szövegeire egyre inkább jellemző az elhallgatás aktusa, a szó mindkét értelmében: egyrészt (a rendszer figyelő szeme miatt) a ki nem mondhatóság, másrészt a hang elcsuklása, a beszéd, írás abbamaradása értelmében. Ez aztán a néhány soros rövidtörténeteiben csúcsosodik, melyek pont az elhallgatással, a sorok közti olvasással közölnek, üzennek az olvasónak.

Ugyanezen év, 1971 harmadik számában *Literarische Gipfel* [1970 irodalmi csúcsai] címmel tíz német író, költő, irodalomkritikus (Emmerich Reichrath, Franz Hodjak, Arnold Hauser, Michael Markel, Gerhardt Csejka, Paul Schuster, Helga Reiter, Hannes Schuster, Horst Anger és Bernd Kolf) kérnek fel arra, hogy jelöljék meg az elmúlt év legjobb három német könyvét. Közülük nyolcnál szerepel a *Worte und Wege. Junge deutsche Prosa aus Rumänien* [Szavak és utak. F fiatal romániai német próza], ötüknél első helyen, ami az antológiák iránti igényre, azok szerepére is rávilágít, és ugyanakkor egy új, fiatal írógenerációnak a felbukkanásáról tanúskodik. Hodjak

első kötete, bár 1970-ben jelent meg, nem szerepel a lajstromban, ugyanis, mint Motzan a bevezető sorokban megjegyzi, sem az övé, sem az Alfred Kittneré, sem a Werner Bosserté nem jutott még el az olvasóközönséghez, mivel év végén kerültek be a könyvesboltokba. A magyarázkodás, már-már elnézésekérés gesztusa magában rejti Motzan azon értékítéletét, hogy az említett három szerző könyvei nagyon is hiányoznak a felsorolt címek közül, és a rangsorolásnak is más irányt szabhattak volna.

Az 1971/4-es számban, amelyet (a párt elvárásai szerint) a Román Kommunista Párt ötvenéves jubileumának szentelnek, s ennek megfelelő szövegek is helyet kapnak benne, Hodjak a hiányával van jelen: bár az első oldalon levő tartalomjegyzékben az ő neve is szerepel azok mellett, akiknek a verseit lehozzák, hiába lapoztam ezt a számot, egyetlen sort sem találtam tőle. Ennek okát nem látom másban, mint hogy nem akart részt venni az ünneplésben, (el)hallgatása tehát elhatárolódásként értelmezhető ezen eseménytől. Miként a szerkesztő részéről is: igaz, hogy a 14. oldalon olvasható egy rövid német szöveg eme évforduló kapcsán, ám név (feltehetően a Peter Motzan neve) nem szerepel, csak ennyi: Redaktion, azaz Szerkesztőség. A penzumot tehát, mint minden lapnál, ők is leadták, a név elhallgatása azonban itt is állásfoglalásként értendő.

Újabb érdekes konstellációt mutat az 1972/1-es szám, melyet az *Echinox* harmadik évfordulójára adtak ki: összesen 32 oldalból áll, és a közepén, a 8. és 9. oldalak között egy 14 oldalas függelék található (számozatlan oldalakkal), mely az ECHINOX '71 címet viseli, alcíme pedig: *Retrospectivă la trei ani de apariție a revistei Echinox* [Visszatekintés az *Echinox* folyóirat három évére]. Ennek is külön tartalomjegyzéke van, és érdekessége, hogy ebben a visszatekintő részben csak román nyelvű szövegek találhatók (egy költő – egy oldal), egyetlen német vagy magyar sem, tehát mint mennyi összevont, ünnepi számban, ebben is mintha csak a románok ünnepeként, vagy legalábbis csak a román szövegek számára lenne hely biztosítva. Kivételt képez a németeket képviselő Franz Hodjak románra fordított verseivel, s miként a román fiatal költőknek, neki is egy teljes oldalt szánunk. A versek pedig, melyek néhány soros életrajza és egy fotó kíséretében jelennek meg, a következők: *Zbor spațial* [Térbeli repülés], *Trei insule* [Három sziget], *Și iarăși...* [És újra...], *Prea surprinzător* [Túl meglepő], *Anotimpuri* [Évszakok], *Aceasta a fost ziua cu puf-lumină* [Ez volt a fénypelyhes nap], *Contemplare în seară* [Esti merengés], *Totuși vino* [Mégis gyere], *Moartea lui Orfeu* [Orpheusz halála]. Akárcsak a fentebb említett román Hodjak-oldal esetében, itt sem szerepel a fordító(k) neve. Ennek az oldalnak a kapcsán három fontos dologra térek ki. Az egyik az oldal tetején található rövid életrajz, melyben tévesen szerepel a születési hely (Nagyszeben helyett Arad), de ennél sokkal fontosabb az, hogy benne felsorolják mindazokat a lapokat, amelyekben eddig németül, magyarul és románul publikált, a következők szerint: *Karpatenrundschau*, *Die Woche*, *Neuer Weg*, *România Literară*, *Utunk*, *Echinox*. Alig másfél évvel az egyetem elvégzése után tehát már hat lapban közöl, a németek mellett egy románban és egy magyarban

is, és már egy saját kötete is megjelent (a már említett *Brachland*), mindez pedig azt bizonyítja, hogy jócskán benne volt már az irodalmi életben. Ezeket az egyes költők neve mellett megjelent rövid életrajzokat összevetve, egyértelműen megállapítható, hogy a mellékletben közlő szerzők közül ő a legtöbb lapban publikáló író, igaz, versenyelőnyben van amiatt is, hogy csupán német folyóiratból négy darab van, s ehhez jönnek hozzá a magyar, román lapok és az *Echinox*.

A másik dolog, amit ezzel az ünnepi függelékben található Hodjak-oldallal kapcsolatban kiemelnék, az, hogy a versek nagy része, szintén román fordításban, már megjelent az *Echinox* korábbi számaiban, tehát már-már válogatásnak is tekinthető, és talán ez is elősegíthette azt, hogy minden nehézség és további fordítói munka nélkül össze lehetett hozni egy általa jegyzett román oldalt, mint egy reprezentatív német oldalt.

A harmadik szembeötlő dolog pedig az ezen az oldalon közölt utolsó vers, az *Orpheusz halála* című (mely az említett, 1970/11., novemberi számban már megjelent), melyet nem lehet nem metaforikusan olvasni (azáltal pedig, hogy a versek között az utolsó, még hangsúlyosabbá válik). Így szól az utolsó szakasza:

„a hét húron túl
egy trák falu a szó
hol az öregek kihaltak
s a fiatalok elhagytak”.

Kiváló példa ez arra, hogyan lehet a sorok közül kiszólni: az adott kor román diskurzusában hangsúlyosan benne levő trák nép (akiktől való származásukat a románok, az akkor egyre nagyobb teret hódító dákoromán elméletek nyomán bizonygatták) Hodjak versében egyértelműen behelyettesíthető a szász néppel, így válik a vers a németeknek a 60-as években elkezdődött, majd a 70-es, 80-as években, illetve a 90-es évek elején csúcspontot elérő kivándorlásának, pontosabban kiárusításának allegóriájává. A hét húr ráadásul rímel az Erdély német neve, a Siebenbürgen hét várára, mely hetes számot Hodjak nagy előszeretettel használja más műveiben is (például a *Homokkal teli bőrönd* című regényében, ahol a kivándorolt, bolyongó Bernd Burger erdélyi bugyit keres: „hét madzagból áll, melyek olyan leheletvékonyak, mint a pókháló szálai, ezeken egykor hét vár függött, amelyek viszont eltűntek, mert mindenki abban bízott, hogy erős várunk nekünk az Isten”⁹).

Az 1972/4-es számban egy újabb áthallásos verset közöl Hodjak, mégpedig Ovidiu Mureșan román fordításában (8. oldal), *Perspectivă* [Perspektíva] címmel (ford. tőlem – Sz. E.).

9 Franz HODJAK: *Homokkal teli bőrönd*. Exit–Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Kvár–Bp., 2020.

„Minden fáról egy gyümölcs
minden gyümölcs zamata –
azt jelenti: megmérgezni.

Minden ajtó előtt egy kéregető
minden kéregető előtt egy asztal –
azt jelenti: tapasztalat nélküli.

Minden dologhoz egy érzék
minden érzékhez egy szó –
azt jelenti: elárulni.

Minden kés mögött egy barát
minden barát mögött egy beavatkozás –
azt jelenti: fejetlenség.

Minden tornyon egy szélkakas
Minden szélkakason a szíved –
azt jelenti: élni.”

A vers végét összeolvasva a vers címével: a perspektívát a szélkakásokra tűzött szívek jelentik, melyek mindenféle széljárásnak ki vannak téve – a perspektíva tehát maga a perspektívanélküliség. Erre csak ráerősítenek egyes kulcsszavak, úgymint a méreg, kéregető, árulás, fejetlenség, melyek a diktatúra alapkérdéseinek, a megalkuvásnak, (ön)feladásnak a szinonimáivá válnak.

Ugyanebben a számban egyébként a 15., magyar oldalon román és költők magyarra átültetett versei olvashatók, a következők szerint: George Bacovia: *Lila Alkonyat* (ford. Madaras István), Adrian Popescu: *Égés*, Franz Hodjak: *Túl korán*, Ion Mircea: *Gyermekláncfüvek* (részlet) (ez utóbbiak Németi Rudolf fordításában).

Szintén az 1972/4-es számban, a 18., német oldalon újabb interjút olvashatunk Franz Hodjakkal, akit immár a Dacia Könyvkiadó szerkesztőjeként kérdeznek. Ami első ránézésre szembetűnik, az a kisbetűs írásmód: sem a mondatok, sem a főnevek kezdőbetűi nem nagyok (ismeretes, hogy a német nyelvben a főneveket nagy kezdőbetűvel kell írni), ez a csupa kis kezdőbetűs írásmód pedig a Hodjak-versek sajátja, és akár udvariassági gesztusként is értelmezhető, a Hodjak-stílushoz való alkalmazkodásként. A kérdéseknél a red., azaz szerk. szerepel, s mivel Peter Motzan mellé Werner Söllner is bekerül az ezt megelőző lapszámtól a szerkesztőségbe,¹⁰ nem tudni, ki

---

10 Az 1972/3-as szám kolofonja átkerül a 2. oldalról a 23. oldalra, s a következő szerkesztőségbeli változásokat vehetjük észre: Rostás Zoltán helyett Németi Rudolf a főszerkesztő-

készítette vele az interjút. Hogy ezt az interjút, illetve Hodjak személyét mennyire fontosnak tartották, az is mutatja, hogy a szokásostól eltérően, német szöveg létrejötté bekerült a tartalomjegyzékbe, illetve kikerült a címoldalra is.

E rövid interjú fontos irodalomtörténeti adalékként is olvasható, egyrészt azon válaszoknak köszönhetően, amelyeket a Dacia Kiadó szerkesztőjeként ad a megjelentetett, illetve megjelentetendő könyvek jellegét és a korabeli könyvterjesztést illetően. A már napvilágot látott kötetek közül is kiemeli az *Interpretationen deutscher und rumäniendeutscher Lyrik*¹¹ [Interpretációk a német és romániai német líra köréből] címűt, melyet „a kritikus eduard schneider [sic!] egy nw-körkérdés [nw: *Neuer Weg*¹² folyóirat – Sz. E. megj.] alapján az év legjobb könyvének, bestsellernek” nevezett, ez is alátámasztja a korábbiakban már említett tény, hogy a 60-as évek végén, 70-es évek elején fordulat következik be a lírában (is), és ezen újfajta líra, versnyelv olvasásához segítséget, fogódzókat kell nyújtani. A terveket illetően pedig a *Sächsische Volkslieder*¹³ [Szász népdalok], illetve a *Moderne rumänische Proza*¹⁴ [Modern román próza] köteteket említi.

Kiadói tevékenysége mellett természetesen a verseiről is faggatják (megjegyezve, hogy második verseskötete is készül), és ennek kapcsán saját verséből idéz néhány sort, mely a versírásról és -olvasásról való vélekedését tükrözi, s mely ugyanakkor a korabeli olvasási, értelmezési alternatívákat sugallja, a referenciális és metaforikus olvasatról mondvá értékkitéletet:

---

helyettes, Cselényi László a szerkesztőségi titkár, Werner Söllner bekerült az ún. szerkesztőségi közösségbe (Colectivul de redactie), Peter Motzan és Gaal György pedig még mindig tagja az ún. szerkesztőségi kollégiumnak (Colegiul de Redactie), s mellettük Rostás Zoltán is. Ettől a számtól kezdve tehát négy magyar és két német tagja van a szerkesztőségnek az eddigi két magyar és egy német helyett.

11 Hsg. Brigitte TONTSCH. Dacia Verlag, Klausenburg, 1971.

12 Német nyelvű napilap 1949–1992 között, bukaresti szerkesztőséggel és tizenegy más városbeli képviseléttel. 1964-ben érte el legmagasabb példányszámát: 70 000-et. 1993-tól *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien* (ADZ) címen jelenik meg hetente, melyet ugyanattól az évtől a *Neue Banater Zeitung*, 1996-tól pedig a *Karpatenrundschau* is átvesz mellékletként.

13 Hsg. Michael MARKEL. Dacia Verlag, Klausenburg, 1973.

14 Ilyen címmel nem találtam a Dacia Kiadónál kötetet Petru Poantă szerkesztésében, 1973-ban viszont ugyanő kiadott egy *Modalități lirice contemporane* [Kortárs lírai megoldások] címűt (Dacia, Cluj-Napoca). A terv szintjén szereplő könyv témáját tehát vagy elírták az interjúban, vagy időközben megváltozott a terv. Petru Poantă irodalomkritikusként mindenestre lírával, prózával is foglalkozott, 1994-ben például *Scritori contemporani* [Kortárs írók] címmel jelentet meg kötetet az Editura Didactică și Pedagogicănál.

„Verseim autósiskolák
felismerhető és titkos közlekedési jelzésekkel:
Aki a sorokon utazik, jól utazik.
Aki a sorok közt utazik, még jobban utazik.”

Mint az előbbi sorokból, illetve a jelen tanulmányban korábban idézetekből is láthatjuk, Hodjak rövid időn belül a fiatal német írógenerációnak jeles képviselőjévé és támogatójává válik, aki szakít az addigi, referencialitásalapú írásmóddal, és költőként, illetve kiadói szerkesztőként egyaránt a metaforikus írásmód mellett teszi le a voksát.

A tanulmánynak szabott keretek megakadályoznak abban, hogy tovább folytassam az *Echinox* folyóirat többi évfolyamának elemzését. Ez, a romániai német irodalomra fókuszálva, további kutatás tárgyát fogja képezni, és remélhetőleg árnyalja az eddig megjelent *Echinox*-kutatásokat, melyek többnyire a magyar és román részre fókuszáltak.

A fenti vizsgálódás alapján kijelenthető, hogy Franz Hodjak az *Echinox* megjelenésétől, egészen pontosan az első lapszámától kezdődően nemcsak jelen van a lapban, mint a legtöbbit publikáló német szerző, hanem hatása az egyetem elvégzése után még évekig érezhető, egyrészt a (lírában, prózában, elemzésekben, beszélgetésekben, interjúkban és nem utolsósorban a műfordításokban való) megjelenések által, másrészt, új vers- és prózanyelvével, a korabeli német lírára és prózára tett hatása révén is, nem utolsósorban irodalomszervezőként, kiadószerkesztőként végzett munkásságának köszönhetően is vissza-visszatér.

S hogy miként értékelte maga Franz Hodjak az *Echinox*ot? Zárásként következék tőle egy gondolat, szintén egy interjúból, de immár a 2019-es évből, azaz a bevezetőben idézettnél szinte 50 évvel későbből. Ezt az interjút jómagam készítettem a Mesterrel, és többek között az említett folyóiratról kérdeztem. Így vall ennek szerepéről, ezzel mintegy ráerősítve az 1970-es véleményére:

„Az *Echinox* folyóirat felbecsülhetetlen jelentőségű volt a Filológia Kar jövődöbéli írói számára. Egy laboratóriumhoz hasonló fórum volt. A romániai irodalmi lapokba nehezen kerülhettek be a kezdők. Az *Echinox* rövid időn belül országszerte ismertté vált, sőt a Szabad Európa Rádió is rendszeresen foglalkozott vele, dicsérettel illette az írások magas színvonalát és meg nem alkuvó jellegét.”

THE CASE OF FRANZ HODJAK WITH *THE ECHINOX*.
THE MOST PUBLISHED GERMAN AUTHOR OF THE TRILINGUAL
MAGAZINE

Keywords: *The Echinoux*; *Franz Hodjak*; *literary translation*; *multiculturalism*;
metaphoricity

In my study I examine Franz Hodjak's attitudes toward *The Echinoux*, his own and others' texts, and the authors through the first three years of the magazine, with a quantitative and qualitative examination of Hodjak's texts. I was mainly curious about the frequency with which Franz Hodjak's texts were published during this period compared to other German authors, the type of texts he published, and the extent to which they crossed the German page frames and entered the Romanian and Hungarian parts. These aspects may also shed light on the place and role of the young twenty-year-old poet-writer-translator Hodjak in the magazine and in the literary life of his contemporary period in general, and how much they defined his further literary work: both writing and editing.

CAZUL LUI FRANZ HODJAK CU REVISTA *ECHINOX*.
AUTORUL GERMAN CU CELE MĂI MULTE PUBLICAȚII ÎN ACEASTĂ
REVISTĂ TRILINGVĂ

Cuvinte-cheie: *Echinoux*; *Franz Hodjak*; *traduceri literare*; *multiculturalitate*; *limbaj
metaforic*

Folosind metode cantitative și calitative a textelor lui Franz Hodjak, în acest studiu supun analizei atitudinea scriitorului german Franz Hodjak față de revista trilingvă *Echinoux*, față de textele sale și ale altora, precum și față de alți autori în primii trei ani ai revistei. M-a interesat în primul rând cât de des au fost publicate textele lui Franz Hodjak în comparație cu alți autori germani, ce fel de texte au fost publicate de autor, respectiv textele lui în ce măsură trec de paginile germane și intră în partea română și maghiară a revistei. Aceste aspecte ne ajută să identificăm atât locul și rolul tânărului poet-scriitor-traducător Hodjak în revista *Echinoux* și în viața literară a perioadei respective în general, cât și modul în care acest lucru i-a definit opera sa literară ulterioară: atât activitatea de scriere cât și cea de editare.

TAPODI ZSUZSA*–PIELDNER JUDIT**

„BEFOGAD ÉS KITASZÍT A VILÁG.”
A SAJÁTTÓL AZ EGYETEMESIG TOMPA ANDREA
HAZA CÍMŰ REGÉNYÉBEN***

Kulcsszavak: *önéletrajz; önfikció; saját; egyetemes; reflexivitás; intertextualitás; intermedialitás*

BEVEZETŐ. ÖNÉLETRAJZ, FIKCIÓ, ÖNFIKCIÓ

Tompa Andrea regényeinek egyik legizgalmasabb aspektusa a referenciális olvashatóság és az ezt elbizonytalanító, felfüggesztő technikák egyidejűsége. Miközben a négy regény – *A hóhér háza; Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben; Omerta. Hallgatások könyve; Haza*¹ – négy különböző korszakba helyezi a cselekményét, ezek a korszakok együttesen, egymáshoz ezer szállal kapcsolódva beszélnek el, egyéni sorsok, személyes történetek tükrében, az erdélyi magyarság történetét a hosszú XX. század eseményeinek sodrásában.² A valós történelmi keretbe ágyazott, alapos kutatásra épülő, saját tapasztalatokat feldolgozó, személyes családtörténet ihlette narratívák felvetik az önéletrajziság kérdését, a valóság és fikció kölcsönviszonyának problematikáját. A legtágabb értelemben nincs olyan regény, amely ne lenne önéletrajzi vonatkozású –

* TAPODI Zsuzsa (1961), dr., egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, tapodizsuzsa@uni.sapientia.ro

** PIELDNER Judit (1975), dr., egyetemi docens, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, pieldnerjudit@uni.sapientia.ro

*** A tanulmány megismétel a regényről írt kritikában (TAPODI Zsuzsa: *Távolítás és közelítés. Székelyföld 24*(2020). 12. sz. 154–162.), valamint tanulmányban (PIELDNER Judit: *Az otthonosság és idegenség köztes terei Tompa Andrea Haza című regényében = Zsuzsa könyve. Tanulmányok Tapodi Zsuzsa születésnapjára*. Szerk. LAJOS Katalin–PIELDNER Judit. EME, Kvár, 2021.) megfogalmazott gondolatokat, amelyeket itt új konceptuális keretbe helyeznek a szerzők.

- 1 TOMPA Andrea regényei: *A hóhér háza*. Libri, Bp., 2015 [2010] (a továbbiakban TOMPA: *A hóhér*); *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*. Kalligram, Pozsony, 2013; *Omerta. Hallgatások könyve*. Jelenkor, Bp., 2017; *Haza*. Jelenkor, Bp., 2020 (a továbbiakban TOMPA: *Haza*).
- 2 A Tompa Andrea regényei közötti gazdag tematikus, motívikus kapcsolathálóról lásd TAPODI Zsuzsa: *Egyéni és kollektív traumák Tompa Andrea regényeiben = Válság, változás, perspektívák*. I. Szerk. PÁL Enikő–PIELDNER Judit–TAPODI Zsuzsa. Scientia, Kvár, 2021. 109–121.

Tompa Andrea regényei azonban tételesen játékba hozzák ezt a vonatkozást, megteremtik, de ugyanakkor számos technikával el is bizonytalanítják az önéletrajzi olvashatóság lehetőségét.

Az önéletrajzi diskurzusról írott elhíresült tanulmányában Philippe Lejeune az önéletrajziség alapfeltételének tartja a „személyazonossági szerződést”: „Az önéletrírást olvasója számára mindenekelőtt a személyazonossági szerződés határozza meg, melyet a tulajdonnév pecsétel meg. Ez igaz is arra, aki írja a szöveget. Ha anélkül írom meg az életem történetét, hogy kimondanám benne a nevemet, honnan tudná meg az olvasó, hogy az én voltam? Lehetetlen, hogy az önéletrírói elhivatottság és a névtelenség szenvedélye egyszerre legyen meg ugyanabban az egyénben”.³ Tompa Andrea leginkább önéletrajzi ihletésű könyveiben, *A hóhér házában* és a *Hazában* találkozunk az „önéletrírói elhivatottság” és a „névtelenség szenvedélye”. Az utóbbi az előbbi folytatásának is tekinthető, a *Hazában* bontakozik ki mindaz, ami *A hóhér háza* zárlatában, a forradalom eufóriájában, lehetőségként megnyílik: „már holnap indulhat az útleveléért, ha akar, *mentek, csináltok*, ismétli a mama, vagy hogy *megyünk, csinálunk*, ismételtetik a lányok, csak még nem tudni hová és mit”.⁴ Viszont sajátos módon éppen ez a két regény az, amely az egyes szám harmadik személy használatának távolító gesztusával a személyesként azonosítható jegyeket a fikciós elbeszélés felségterületére tereli, miközben a „mások” hangjának egyes szám első személyű megszólaltatásával a *Fejtől s lábtól*, valamint az *Omerta* lapjain a fikciós elemeket ruházza fel az önelbeszélés hitelességével. A *Hazában* önéletrajzi markerként funkcionál, hogy a főszereplő író, bár a távolítás szándéka tetten érhető abban, hogy jó darabig nincs utalás a nemére, illetve idegen nyelven, „*I'm an author*”-ként határozza meg önmagát; továbbá a főszereplő pályájának alakulása, szakmai érdeklődése, az időkeret és a megnevezetlen helyszíneken felismerhető Kolozsvár és Budapest mint tágabban az életút, konkrétan pedig az osztálytalálkozóra való hazautazás állomásai mind-mind olyan elemek, amelyek óhatatlanul az önéletrajzi olvasatot erősítik. Tompa Andrea mondja az egyik vele készült interjúban, hogy azért választott író szereplőt központi figuraként, mert ezzel a perspektívával és élettapasztalattal rendelkezik maga is a legbehatóbban, így a megszólalás hitelessége szempontjából ez volt a legcélravezetőbb, viszont nem azon szándék vezérelte, hogy önmagáról írjon, a *Haza* nem róla szól.⁵ Mégis, az olvasó nem tud elvonatkoztatni a referenciális nyomoktól, miközben

3 Philippe LEJEUNE: *Az önéletrírói paktum*. Ford. VARGA Róbert. Fosszília 3(2002). 1–4 sz. 148. Kiemelés az eredetiben.

4 TOMPA: *A hóhér*. Kiemelés az eredetiben.

5 „Amúgy meg »magamról« nem akarok irodalmi művet írni, nincs erről a »magamról« mondandóm, nem érdekel. Magammal együtt élek, szeretnék mély és igaz kapcsolatban lenni magammal, de irodalmi műveket alkotok.” VIG Emese: *Úton a hazák között – Tompa Andrea legújabb regényének főhőse az igazi otthonot keresi*. <https://multikult.transindex.ro/?cikk=>

a történet más vonatkozásaiban, a név nélkül szerepeltetett figurákban és történetekben, kapcsolataik alakulásában felismeri, hogy valóság és fikció eldönthetetlen határvonalán egyensúlyoz.

Gács Anna hívja fel a figyelmet arra, hogy ma már idejétmúlt az önéletrajzi narratívát valóság és fikció oppozíciójában vizsgálni: az önéletrajzot már nem műfajnak, hanem sokkal inkább történetileg változó kommunikációs formának tekintő szemléletváltás „már az 1970-es évek közepén megjelent az önéletrajz tanulmányozásában, és így megnyitotta az utat afelé, hogy az önéletrajzok kapcsán ne fikció és valóság nehezen kivehető határvonalára figyeljünk, hanem inkább azt kérdezzük, hogy mit kezd a közönség azokkal a művekkel, amelyeket önéletrajzi művekként fogad el”.⁶ Az önéletrajziság forgóajtójából való kilépés lehetőségeként, jelen tanulmányban, az önfikció [*autofiction*] fogalmát hívjuk segítségül, amely voltaképpen egy műfaji paradoxont jelöl, amennyiben az önfikciós szöveg egyszerre kíván fikciós és önéletrajzi jellegű olvasatnak megfelelni. A terminus szintén nem új, Serge Doubrovsky 1977-ben megjelent *Fils* című regényének borítóján szerepelt először, így az ő nevéhez kapcsolódik, és a leggyakrabban olyan művekre alkalmazzák, amelyek hőse a szerző nevét viseli, és amelyekben a fikcionalitás és faktualitás határa nem körvonalazható világosan.⁷ Az önfikciónak minősülő szöveg ilyenformán éppen a kettő egyidejű jelenlétén és interakcióján alapul, és nem a választást vagy a döntést szorgalmazza egyik vagy másik minőség mellett, hanem sokkal inkább azokra a műfaji jellemzőkre és textuális stratégiákra irányítja a figyelmet, amelyek révén ezen eldöntetlenség, önreferencialitás és fikcionalitás közti transzgresszió megvalósul. Philippe Gasparini az önfikciót olyan műfajként határozza meg, amelynek jellemzője az esztétikai bizonytalanság és a reflexivitás.⁸ A továbbiakban Tompa Andrea *Haza* című regényét önfikcióként vizsgáljuk, különös tekintettel arra, hogy melyek azok a műfaji, motivikus és retorikai markerek, textuális stratégiák, amelyek létrehozzák az önfikciót mint komplex diszkurzív modalitást és olvasási alakzatot, ugyanakkor lehetővé teszik a sajátból, a személyesből az egyetemesbe való átlépést.

A *Hazára* fikciónak és önéletrajziságnak szétszálazhatatlan összefonódása jellemző. A kettő folytonosan, következetesen felülírja egymást, abban az értelemben, ahogyan Paul de Man, Lejeune önéletrajzisz szerződés-konceptióját továbbgondolva, kimutatja az önéletrajzi diskurzus relativitását, és az önéletrajzot a megértés alakzata-

---

28520&cuton_a_hazak_kozott_8211_tompa_andrea_legujabb_regenyenek_fohose_az_igazi_otthont_keresi (Utolsó megtekintés: 2022. 07. 11.)

- 6 Gács Anna: *A vágy, hogy meghatódjunk. Tanulmányok a kortárs önéletrajz-kultúrából*. Magvető, Bp., 2020. 25.
- 7 Claudia GRONEMANN: *Autofiction = Handbook of Autobiography/Autofiction. I: Theory and Concepts*. Ed. Martina WAGNER-EGELHAAF. De Gruyter, Boston–Berlin, 2019. 241–246.
- 8 Philippe GASPARINI: *Autofiction*. Paris, Seuil, 2008. Ídezi MAÁR Judit: *Önéletrajz vagy önfikció? A bizonytalanság chateaubriand-i poétikája*. Filológiai közlöny 66(2020). 2. sz. 99–111.

ként tételezi: „[a]z önéletrajz tehát nem műfaj vagy beszéd mód, hanem az olvasás vagy a megértés figurája, ami bizonyos mértékig minden szövegben megjelenik”.⁹ A *Haza* az egyes szám harmadik személy eltávolító gesztusával, de a szerzővel rokonítható szerző-szereplővel megnyit egy olvasói játékteret, amelyben „a fikció és az önéletrajz közötti különbség nem vagy/vagy-szerű szembenállás, hanem eldönthetetlenesség”,¹⁰ és amely ezen eldönthetetlenesség mentén interszubbjektív reflexiós térére alakul át. Ebben a reflexiós térben hős és szerző, implicit módon fikció és valóság viszonya a reflexió tárgyává válik. A *Haza* elbeszélője egy szíriai menekült lányról szóló könyv kapcsán jegyzi meg: „Teljesen valóságos történet. És mert pusztán valóság, elképzelhetetlen. Emberi ésszel felfoghatatlan. Ez a valóság rejtélye, és a művészeté is. [...] Amikor egy ismerőse, aki fordító, elküldte a könyv kéziratát, azon még nem szerepelt szerzői név. Egyértelmű volt, hogy a hős maga az író. De a hős és az író sosem azonos, ennyit már biztosan tud. Mert a szerző láthatja hősét, de a hős vajon meg tudja-e pillantani teremtőjét?”¹¹

MŰFAJ ÉS REFLEXIVITÁS

A műfaj tekintetében az önfikció jellemzője a hibriditás, a műfajok keverése. Tompa Andrea regénye mindenekelőtt esszéregény, amely bővelkedik felnyíló kérdésekben. Elmondható-e a saját történet? És milyen perspektívából? Hogyan lehet beállítani a megfelelő fókuszot, hiszen a távolítás és közelítés, az apró részletek és a nagy összefüggések között éppen „a közép nézet, *the medium view* a semmi, a szürke halál”?¹² Alkalmas-e a nyelv a megnevezésre – és kinek a nyelve? „[M]ilyen nyelven mondható ki az igazság?”¹³ A regény fejezetei újabb és újabb nekifutások, próbálkozások a válaszadásra, ugyanakkor valamennyi újabb és újabb tanúságtétel arra nézve, hogy nincs végső válasz. Legalábbis, nincs egyetlen válasz: „a kérdés azt feltételezi, hogy létezhet válasz, és hogy az elhangzó válasz valami végleges, és akkor a dolgok úgy *vannak*, és akkor vége az emberi kalandnak. Nincs válasz. Csak történés van tehát. A végét nem látjuk, és az üdvösségről biztosan nem fogunk tudni már beszámolni”¹⁴

A regény egyszerre távolító és közelítő perspektívából, a nyelv dimenzióit is fagatva, egyéni döntések, történetek, sorsok tükrében szálazza szét a „haza” fogalmának

9 Paul DE MAN: *Az önéletrajz mint arcrongálás*. Ford. FOGARASI György. Pompeji 1997. 2–3. sz. 95.

10 Uo.

11 TOMPA: *Haza*. 52.

12 Uo. 8.

13 Uo. 19.

14 Uo. 54. Kiemelés az eredetiben.

lehetséges jelentéstartományait. A szó már nyelvtani szempontból, szófajiságát tekintve is többértékű, a címben az irányultságot jelölő határozószói minőség mozgósítódik elsősorban. Hazafelé tartani – ebben az irányultságban nyílik meg a számvetés perspektívája, így a haza, az otthon kérdésgyűttese nemcsak térben, hanem időben is modulálódó viszonyulásmódokat feltételez. Az elbeszélte történetek mozgásfolyamatokhoz kapcsolódnak, majdnem mindegyik szereplő mozgásban van, valahonnan jön, valamerre tart. Ahogyan az előző regények horizontjában megmutatkozik, a történelem kimozdította nyugvópontjából a haza fogalmát; száz évvel a kollektív otthonvesztés után, a mobilitás, a tömeges elvándorlás korában a hovatarozás kérdése újraértelmezésre szorul. A kérdés kevésbé a *hol?* rögzítettségére, sokkal inkább a *honnan, hová?* mozgásirányára vonatkozik. Nem egy stabil, fix pont a meghatározó, hanem a folyamatos elmozdulás, oszcilláció, sodródás, sóvárgás A-ból B-be és fordítva. A *Haza* elbeszélőjét mindenekelőtt a két pont közötti elmozdulás természetrajza foglalkoztatja.

„VALAMI ESETLEG MEGVILÁGÍTÁST NYERHET” – A HAZA MINT UTAZÁSI REGÉNY

Az utazás motívuma az egyik legegységesebb irodalmi toposz, a legrégebbi elbeszélő szövegek épülnek rá, mint Gilgames eposza vagy az Odüsszeia. Ez a regény szöveg-szervező elve, az érettségi találkozó céljából az új haza és a régi között megtett oda-vissza út alkalmat teremt a korábbi utazások felidőzésére. Az utazás a megismerés sajátos módja és az interkulturális kapcsolatok kitüntetett megnyilatkozási terepe, ugyanakkor szorosan kapcsolódik az identitás kérdéséhez. A platóni gondolkodásban is megjelenik a metaforikus értelmű „dialektikus utazás”, de az újkor haladásfogalma is az utazás metaforikájához, a valahonnan valahová, egy más állapotba való eljutáshoz kapcsolódik. A hermeneutika a megértést szintén egy sajátos útként fogja fel, hiszen az egy szűkebb horizontból egy tágabbba történő átlépés során valósul meg. Az utazás elvont célja mindig egyetemes: az örök élet, az igazság, a boldogság, a spirituális centrum, a megértés. Tompa Andrea regényében egyszerre van valóságfeltáró és önmegismerő szerepe. „Valami esetleg megvilágítást nyerhet”¹⁵ általa.

Az utazás antropológiai szükségletünk. „Aki nincs mozgásban, az áll, csapdában van.”¹⁶ A regénybeli főszereplő mozgásirányára sem csak lineáris, A-ból B-be; az utazás lehetőségei és különböző szakmai alkalmi repítik az égtáj minden irányába, New Yorktól Szentpétervárig, Finnországtól Spanyolországig, megtapasztalja a térben való elmozdulás tágasságát, amelyre a fiatal vágyik, majd a határok eme kitágítása

---

15 Uo. 7.

16 Uo. 198.

után, az utazási vágy csillapodásával, visszatér a gyökerekhez, mindezt a tapasztalatot hazahozza és újraértékeli a kiindulópont fényében.

A térváltások értékszerkezetbeli változásokat hoznak magukkal, az idegen valósággal történő találkozás folyamatosan alakítja a szereplők identitását. Daniel Henri Pageaux¹⁷ az utazást a személyiség kifejlődési lehetőségeként látja a zarándok és turista alakjában, de a kulturális kölcsönhatások értelmezési terepeként is, elsősorban az utazó író figurájában. Tompa Andrea író nő hőse hol a turista, hol a zarándok, hol pedig a szellemi kalandokat vállaló komparatista attitűdjét mutatja föl.

A cselekményidő folyamán megtett hazautazás zarándoklatként is értelmezhető, amely során – a konkrét, egyedi motiváción, az osztálytalálkozón túli tartalmak válnak igazán fontossá – a külső cél elérésére tett erőfeszítés belső célt takar. A hősnő sajátos vezeklésként járja végig az utcákat, helyszíneket, ahol, a megfigyelési dossziéja alapján, az ő mostani életkorában az édesapja járt-kelt öngyilkossága előtt.

Az utazás mint kulturális aktus különböző fajtái egymás után jelennek meg a regényben. Ilyen a kaland, az autóstop élménye a távoli és közelebbi múltból felidézve, melynek célja a környező világ megismerése, kicsit a pikareszk regények világát felidéző hányódással. A tanulmányút, azaz peregrináció előbb az új hazába, onnan a távoli országokba, Oroszországba, az USA-ba vezet, mely során egyre tágul a hősnő ismereteinek, világlátásának a horizontja. A kibontakozás és szerelem helye, Spanyolország felé irányuló út az emberi és művészi kiteljesedést lehetővé tevő, beavató jellegű, de ellentétes tartalmak, a megfosztottság és kitaszítottság hordozója is lehet a menekülés változatait, disszidálást, emigrációt, végleges kitelepedést hozó utak tanulmányozása vagy valós megélése. A halott apa megfigyelési dossziéjának megszerzése az eposzokból ismert alászállás a túlvilágra, míg a hazaút a szülőföldre zarándoklat, a múlt újbóli birtokbavétele. A cselekményt keretező, bevezető és lezáró odavissza utak ellenkező minőségűek: a szülőföldre visszatérni hosszú és nehéz, onnan vissza a második hazába rövidebb és könnyebb, ezt formailag is jelzi, hogy a regény végén az eddig bújtatott első személy nyílttá válik (a hazaúton a hősnő úgynevezett független beszédben, első személyben számol be a fiának a találkozó élményeiről).

EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG – A HAZA MINT SZOCIONARRATÍVA

„[A]z önéletrajzi elbeszélések a gondosan, egyfajta irodalmi igénnyel megírt szöveges, (saját hangon elmesélt), kerek történet elsőbbségén alapulnak. (...) Ezek a történetek mint közösségépítő gesztusok elsősorban tanúságtételként hatnak: a kisebbségi lét, a megalázottság, a kiszolgáltatottság élményéről tanúskodnak” – írja Gács

¹⁷ Daniel Henri PAGEAUX: *La Littérature Générale et Comparée*. Armand Colin, Paris, 1994.

Anna az önéletrajzi filmekről.¹⁸ Nemcsak az önfikció, hanem általában az irodalom nagy kérdése, hogy a saját történet mennyire lehet közösségi, egyetemes. Az erdélyi irodalomban minduntalan megújuló viták hagyománya, az impériumváltás után zajló, 1929-es *Vallani és vállalni*-, a második impériumváltás utáni, a kommunista diktatúra pillanatnyi enyhülésének folyományaként 1978-ban zajló *Csipkerózsika*-, a kommunista rendszer megdőlése utáni, 1990-ben folyt *Transzszilvanizmus*-vita kimondatlanul, de ott áll a regény kérdésfelvetésének a háttérében, író és közösség viszonyának, az irodalom identitásának problémájaként. Sütő András a *Csipkerózsika*-vita indításakor így fogalmazott: „Földi utazásunkat úgy kell rendeznünk, hogy azt – az egyetemes humánium javára is – lehetőleg a magunk bőrében tegyük meg, emléket állítván a sajátosság méltóságának...”¹⁹ A filozófus Gáll Ernő szintagmája, *a sajátosság méltósága*, a kisebbségi sors ontológiai igazolását jelentette.

David Harvey megállapítása szerint a tér-idő sűrűsödés csomópontjai megkerülhetetlenné teszik az identitás újradefiniálását. „Annak a képzetét, hogy kik vagyunk, hová tartozunk, és meddig terjednek kötelezettségeink – röviden azt, hogy mi az identitásunk –, mélyrehatóan befolyásolja a térben és az időben való elhelyezkedésünk felfogása. Más szóval, identitásunkat széleskörűen határozzuk meg a tér (én ide tartozom) és az idő (ez az én életrajzom, történelmem) fogalmain keresztül. Az identitás válságai (Hol a helyem a világban? Milyen jövőre számíthatok?) a tér-idő sűrűsödés erősebb fázisaiban keletkeznek.”²⁰

Felnőttként, Amerikában, egy emigrációsidentitás-konferencián fogalmazza meg a regény hősnője: „És bár, mint említette, a *modernity* felfalja az *ethnicity*t, valóban egyre és egyre kevesebben vannak ott, ahonnan ő jön, félmillió ember tűnt el, ment világgá, olvadt bele egy másik tájba az elmúlt harminc évben, amikor ő is elköltözött. Ő ebből a félmillióból egy, és ezt az egy történetet ismeri”²¹

Az „otthon lenni a hazában” eszményi állapotát Cs. Gyimesi Éva így írja le a kilencvenes években született, *Honvágy a hazában* című esszéjében: „Otthon lenni a hazában nem más, mint a személyes és nemzeti önazonosság összhangjában élni olyannyira magától értetődő módon, hogy az identitás kérdése fel se merüljön”²² Ezen összhang és magától értetődőség hiányában a haza, a szellemi otthon ideája megmarad vágyott, be nem teljesült utópiának: „Számomra a haza: állandó honvágym esz-

18 GÁCS: *i. m.* 11.

19 *Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, köztársaság, tudományos irodalom, művelődés.* Főszerk. BALOGH Edgár. II. (G-Ke). Kriterion, Buk., 1991; IV. (N-R). Főszerk. DÁVID Gyula. EME, Kvár, 2002.

20 David HARVEY: *A kapitalizmus a fragmentálódás üzeme.* Ford. NÉMETH Ádám. Fordulat 2009. 7. sz. 111–112.

21 TOMPA: *Haza*. 441. Kiemelés az eredetiben.

22 Cs. GYÍMESI ÉVA: *Honvágy a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások.* Pesti Szalon, Bp., 1993. 139.

ményített tárgya. Ideális érték, absztrakt fogalom”.²³ Ebben a könyvben a hős *otthonról* tér *haza* – egy második, választott élettérből a szülővárosba, az iskolai évek helyszínére, vissza azokból az osztálytársakból fonódott múltbeli kötelékbe, akik időközben szétrajzoltak a nagyvilágban: „[h]arminchatból huszonhárman elmentek, tizenhárman maradtak. Ezek a számok. Ezek csak számok. Prímszámok, amikről könyveket írtak. A prímszámok sora végtelen. Mi, akik Eukleidész *Elemek* című könyvében is szerepelünk, végtelen sokan vagyunk, akik maradnak és elmennek, más szóval szétszóródnak a világban”.²⁴ A megélt hiányállapot szórja szét az egykori osztályközösséget és szüli az identitáskeresés különböző változatait, az amerikai tudós-karriertól a svédországi taxisofórködésig, a kezdettől fogva megállapodottságtól az örökös továbbköltözésig, a boldog elégedettségtől a fojtogató, megszüntethetetlen honvágyig és nosztalgiáig. Az osztálytalálkozó mint választott regénytéma kiválóan alkalmas a sorsváltatok analizésére, amelyet maguk a szereplők is végeznek, összemérve a saját történetüket a másokéval.

A regénybeli író országot vált, de nyelvet nem. Az ebben a helyzetben *is* megtapasztalható idegenségre Balla Zsófia *A vers hazája* című székfoglaló előadásában így reflektál: „ha közelebről szemügyre vesszük a kérdést, például azoknak az íróknak a sorsát vagy műveit, akik már a mai Magyarország határain kívül születtek, és onnan nem idegen nyelvterületre vándoroltak ki, hanem az anyaországra települtek át, akkor azt látjuk, hogy vágyaik földjén mégis többnyire idegenként tekintenek rájuk. Néha ők is így tekintenek önmagukra. Nem ritka, hogy hányódásukat, sorsukat megérdemelt büntetésnek érzik. Az elhagyott szülőföld büntetésének”.²⁵ Ez a képlet a nyelvet is váltó emigráns írók sorsával állítódik párhuzamba a regényben, többek között a Beckettével, a Nabokovéval,²⁶ így a *haza* témája szorosán, szükségszerűen összefonódik a nyelv kérdésével. Miközben a regénybeli író azt állítja magáról, hogy nem vált nyelvet, a *Haza* lapjain éppen hogy a folyamatos nyelvváltást tapasztalja meg az olvasó: az író életútja során szerzett multikulturális tapasztalatokat angol és orosz párbeszédek, szövegrészek, kifejezések közvetítik. Az idegen nyelvű betétek szövegbe ágyazása, a saját és a másik nyelv összeérése, összeforrasztása közel hozza, közvetlen nyelvi tapasztalattá, vizuális (lásd a cirill betűk írásképét) és auditív („halld” az angol szavak kiejtését) olvasói benyomásokká formálja a másik kultúra világát. Miközben ily módon, finom, játékos átfordítások formájában a megismert, megtapasztalt másik

23 Uo. 144.

24 TOMPA: *Haza*. 407.

25 BALLA Zsófia: *A vers hazája*. Székelyföld 19(2015). 7. sz. 53–54.

26 A reflexiókban, önértelmezési segédletként, minduntalan megjelennek az emigráció és nyelvváltás/nyelvvörzés nagy példái, mint Samuel Beckett vagy az oroszok: Jurij Vitaljevics Mamlejev, aki előbb leírja, hogy nincs visszatérés az emigrációból, aztán mégis hazaköltözik Moszkvába; Joszif Alexandrovics Brodskij, akit erőszakkal távolítanak el a hazájából; Vladimir Nabokov, aki kétszer is országot és nyelvet vált.

kultúra nemcsak idegenséggként, hanem otthonosságként is megmutatkozhat, hasonlóképpen az anyanyelv tapasztalata sem csupán a biztonságos otthonosságot jelentheti, hanem az írás vágyának, a megformálásnak ellenálló, idegen anyagot, a kulturális különbségeket ugyanazon nyelvterületen, de politikai határokon innen és túl.

A NÉVADÁS POÉTIKÁJA

A név – és hiányának – kérdése keresztül-kasul behálózza a regény reflexiós terét. „»Miért kérdezed a nevemet?«, olvassa az egyik kollégiumi ajtó melletti kis táblán [a bibliai idézetet a Teológiai Intézetben].”²⁷ A szentpétervári részképzés emléke kapcsán felidéződik az egykori abszolválandó feladat, a szakdolgozat témája: a névadás poétikája Nabokovnál. A megnevezés biztonsága az otthonhoz kapcsolódik. Az otthonból számkivetve a nevek is megváltoznak, ahogyan az otthonát elhagyó, a lánya biztatására kitelepülő anya felháborodva veszi tudomásul, hogy az új hazában a cinniát rézvirágnak hívják. Egy, a már nem élő családtagok alakját felidéző, örvénylő-önemésztő látomásjelenetben bukkan fel a felismerés, és vele együtt a kétely: „Mindennek van neve. Mindennek?”²⁸

Nemcsak a főszereplő írónak nincs neve, hanem a szereplők egy részének sem. Míg számos volt osztálytárs fejezetcímbe is kiemelt névvel szerepel – Ágó, Csaba, Ari, Edina –, bizonyos szereplők – a Másik, a Fiú, az Apa, a Festő, a Tanítónő – neve kimondatlan marad. És ruházódik fel ezáltal aurával. Mintha a kimondás gesztusa veszélyeztetné létüket, eltörölné igazi énjüket. A megnevezés hiánya a tisztelet, szeretet, ragaszkodás jelölőjévé válik. A megnevezés hiánya bensőséges, féltő közelségben tartja ezeket a figurákat, mintha a megnevezés egy autoriter gesztus lenne, szemben a demokratikus történetmondással, ahogyan a két aktus szembeállítódik a Festővel való beszélgetésben, egy kiállítás címe kapcsán:

„– Nem mintha tudtam volna a megfelelő szavakat. De ki meri megnevezni... Tudja. Az igazságot.

– Én sem – feleli neki magabiztosan. – Éppen ezért lettem –

De nem fejezi be a mondatot. Arra gondol, történetmesélő. Hogy elkerülje a megnevezést.”²⁹

A megnevezéstől való ódzkodást talán leginkább a hatalmi diskurzus működés-módjától való iszony motiválja. Attól a hatalmi diskurzustól, amely az Apa megfigye-

---

27 TOMPA: *Haza*. 97.

28 Uo. 314.

29 Uo. 301.

lési dossziéjában kisajátító módon létrehozza a „Toma” fedőnevet, és vele együtt a valóságot meghamisító fikciót: „Kik lehetnek azok a nyelvzszenik, nyelvi zsonglőrök, ezek a szédületes nyelvteremtők, akik ilyen költői, de ráutaló neveket tudnak fantáziájukkal kimunkálni?”.³⁰ Megrázó felismerés, hogy a kommunista diktatúra megfigyelőszerveinek „alkotó” munkájára „ugyazon” fikcióképző aktusok jellemzőek, mint ami az irodalom sajátja. A „valóság” ideológusainak, a nyelv „birtokosainak” dokumentációjában a valóság a kisajátítás, meghamisítás, alaptalan vádaskodás „retorikai” fogásainak eredményeképpen fordul ki önmagából, és válik az elbeszélő számára a legsebezhetőbb olvasmánnyá. Így a fővárosi könyvtárban kikért megfigyelési dossziéval való találkozás tapasztalatáról beszámoló, *Szerelmes apám* című fejezet a regény kulcsfejezete, legintenzívebb momentuma. Olyannyira, hogy a higgadt reflexión átcsapnak a visszafoghatatlan érzelmek, a finoman eltávolító egyes szám harmadik személy mellé betör, odatörekszik az egyes szám első személy: „»Toma« nem az apám, nem az apja”.³¹ Ezen narratív (tö)résben túlcserélődik a nyelv, a fájdalom. A személyes involváltság nyelvi jelölője egyben azt is jelzi, hogy a megfigyelési dossziéval való találkozásnak – és e találkozás elbeszélésének, megírásának – kiemelt jelentősége van a trauma feldolgozásában. A *Haza*-beli hazatérés egyik jelentésvonatkozása ez: visszatérni a feldolgozatlan traumához, a Teológiai Intézetben ideiglenesen megszállva rituálisan újra bejárni az apa – megfigyelési dossziében rögzített – hajnali, munkából hazatérő útvonalait, ezáltal szimbolikusan újra birtokba venni, megélt, testi tapasztalatként sajátta tenni a hatalom által kisajátított, meghamisított, elidegenített teret. A fővárosi könyvtár olvasótermében a beszélő rituálisan magához öleli a halott apa testét hiányként felmutató dossziét, a trauma feldolgozásának végső, tisztító mozzanataként, egyfajta hazatalálás értelmében: „Csak az ölelés tudja befejezni a halált”.³² A megfigyelési dosszié tartalmával való szembesülés és annak az olvasó felé való továbbadása tulajdonképpen a tanúságtétel azon módozatának tekinthető, amelyet Menyhért Anna személyes olvasásnak nevez: „A személyesség így éppen abban a töréspontban válhat talán megfoghatóvá, ahol a másiknak címzett saját beszéd a trauma szóba hozásakor és feltárásakor felvillantja magában a nyelvet mint szintén traumatizált másikat. A személyesség ekkor nem mint önmagában álló lép elénk, hanem sokkal inkább mint a másikkal párbeszédben létrejövő viszony, a törés hordozója, ami a törés megmutatásán keresztül válik láthatóvá”.³³

30 Uo. 271.

31 Uo. 273.

32 Uo. 268.

33 MENYHÉRT Anna: *Személyes olvasás. Traumairodalom* = Uó: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*. Anonymus–Ráció, Bp., 2008. 29.

A SAJÁTTÓL AZ EGYETEMESIG – A FILOZÓFIA TÜKRÉBEN

Ismét visszakanyarodunk a már feltett kérdéshez: vezet-e út a személyes történettől valami általánosabb felé, ahonnan megválaszolható a kérdés, mi a haza? Az emberi sorskérdésekkel legáltalánosabb szinten a filozófia néz szembe. A filozófiai háttér egyetemes távlatot nyit az egyéni létezés értelmezésének. A hősnőnek már diákkori törekvése is az volt, hogy „új, ismeretlen szavakat tanulhasson anyanyelvén meg mindenféle szükséges nyelven, amelyeken a *raison d'être* kifejezhető”.³⁴

A *Haza* című regénynek egyik fő következtetése egybecseng a camus-i egzisztencializmusnak az emberi sorsról alkotott képével: belevertetés a közömbös világba, amely befogad, ha jössz, elenged, ha menni akarsz. A két haza kapcsán olvashatjuk a regényben a Villon szavainak parafrázisaként is értelmezhető, a címben idézett sorokat:

„Nytva áll.
Elenged.
Visszaenged.
Szabaddá tesz.

Az egyik elengedte, a másik befogadta”.³⁵ Az öngyilkosság, Albert Camus szerint, a filozófia egyetlen igazi kérdése és az emberi szabadság fokmérője. Ennek gondolata sokszor bukkan fel a regény hősnőjében. A fényképen, melyet az általános szabadsághiány és az egyéni traumák miatt öngyilkosságot elkövetett apa megfigyelési dossziéjában talált, a férfit az anyai nagyszülőkkel kapta lencsevégre a besúgó. „A szigeten álló hármast nézve arra gondol: át kéne jutni hozzájuk. Ha öngyilkos lesz, átjut. Az öngyilkosságot nem utasítja el elvből. (...) [Ő] ebből már nem akar kigyógyulni. Abból, hogy az öngyilkosságra gondol. A gondolatokon gondolkodik, magyarázza, nem a cselekvésen.”³⁶

Megjelenik a regényben, a 456. oldalon, a Pascal-fogadás, az Isten létére vonatkozó gondolatmenet táblázatos szemléltetése is. A Gérard Genette-i transztextualitás³⁷ különböző formáiban, elsősorban az intertextuális utalásokban ráismerhetünk Arisztotelész *Poétikájára*, akár úgy is, hogy a holtágban horgászó férfi egy rajz alapján azonosítja a kifogott halat. „Ezután a Fiú megkérdezte, miért nem fényképek vannak a kis füzetben, miért rajzok. A horgász elmagyarázta, hogy a fénykép csak az egyedi példányt tudná ábrázolni, az általánosat azonban a rajz tudja megjeleníteni.”³⁸ Mint-

---

34 TOMPA: *Haza*. 255.

35 Uo. 401.

36 Uo. 313.

37 Gérard GENETTE: *Transztextualitás*. Helikon. Ford. BURJÁN Mónika. Irodalomtudományi Szemle 42(1996). 1–2. sz. 82–90.

38 TOMPA: *Haza*. 312.

ha csak az események történelmi műben való leírása és a szépirodalmi, epikai megjelenítés közötti különbségről olvasnánk. Szó szerinti idézetként is megjelenik Arisztotelész művének egy-egy kulcskifejezése, amikor a hősnő, saját sorsának eseményeit értelmezve, „[m]ég semmilyen elhatározásra nem jut, van ugyan már fordulat, *peripeteia*, de nincs még felismerés, vagyis *anagnoriszisz*, ahogy tanulta a *Poétikában* (...)”.³⁹

A filozófiai utalások sora – Hérakleitosz *Panta rheijétől*, Eukleidészen át Roland Barthes-ig – a regényszöveg esszésszerűségét erősíti, ugyanakkor az egyéni tapasztalatokat egyetemes szintre emeli.

„TARTS NAPLÓT!” – INTERTEXTUÁLIS, INTERMEDIÁLIS KAPCSOLATOK

A *Haza* című művet közös motívumok sokasága köti az író első regényéhez, *A hőhér házához*. Ebben mondja a főhős középiskolás lánynak a tanárnője, hogy jegyezze fel a vele történt dolgokat. Az utolsó regényben nem csupán a magánélet eseményei bukkannak fel, a szerzői olvasónapló is nyomon követhető az irodalom, de a társművészetek: színház, képzőművészet, filmművészet alkotásira történő folyamatos utalással.

Az irodalom szakos alkotó/hős természetes fogódzói a világirodalmi alkotások és szereplők: a hazatérő Odüsszeusz alakja leitmotívumként bukkan föl,⁴⁰ a szövegszerkesztés ennek hipertextusait, a tudatfolyammal Joyce *Ulyssesét* vagy a kóborlásokban Nabokov *Lolitáját* idézi meg. Utóbbi szerző a hősnő doktori kutatásának tárgya, aki azt is tudja, hogy a *Szólj, emlékezet* angolul *Speak, memory*, ám Nabokov lefordította az anyanyelvére, és más címet adott az önéletrajzának: *Más partok*.⁴¹

39 Uo. 321.

40 „Homérosz vagy elmulasztotta megírni, vagy nem tartotta fontosnak közölni, vagy semmi mondanivalója nem volt már arról, hogy Odüsszeusz, miután oly keservesen hazatért két évtized után, vágódott-e még valaha az úton levésre?” (Uo. 28); „Odüsszeusz is hazatért végül, de előtte még sokat, rendkívül sokat ült egy sziklán, és sírt, sírdogált. »Hogyha azonban a szíved tudná, mennyi siralmat/ kell még eltűrnöd, mielőtt végképp hazaérnél...«. A hős sosem tudja, mennyi siralmat kell eltűrnie. Hosszú lesz az út hazafelé.” (Uo. 32) „Könyveket kéne írni a haragról, holott könyveket írtak már a harag természetéről. Egyik irányba, Trója felé harag, visszafelé, Ithaka felé könny. A hazatérő Odüsszeusz végtelen könnyei. A távollevőt siratják, a távollevő sír. »Odüsszeuszt nem lelte meg ottbenn, / mert az a víz partján ült és sírt, mint azelőtt is, / könnyel, sóhajjal, siralommal tépve a lelkét.«” (Uo. 137) „Diadalmas hősök, hazatérő Odüsszeusz. Nincs már semmi teendő. Szeretni.” (Uo. 287)

41 Uo. 343.

Minduntalan visszatérő motívum a 20. századi művészsorsot tematizáló, transztextuális játékokkal teletűzdelt mű, Bulgakov *A Mester és Margarita* című regényének befejezése a túlvilágon jutalomként elérhető fény és nyugalom ellentétével: „[ő] is jó író, de nem nagy író. Talán ahhoz sem elég jó, hogy megkaphassa a nyugalmat, mint a Mester. Aki nem kaphatta meg a fényt, csak a nyugalmat, ez volt az ítélet vele kapcsolatban, a legnyugtalanítóbb ítélet *A Mester és Margaritából*: hogy a Mesternek nem jár a fény, csak a nyugalom”.⁴² „Lévi Máté közli az ítéletet: nem szolgálta meg a fényt. (...) Aki ítélkezik a Mesterről, aki döntést hoz róla, az maga a Világosság.”⁴³ Ugyanakkor a Bulgakov-mű vigasztaló megállapítása is felidéződik a szövegben. „De a kézirat nem ég el.”⁴⁴ Szó szerinti idézetek is felbukkannak a műből, például: „Hiszen az igazság az, hogy *Pilátusnak fáj a feje*”.⁴⁵

Az intertextualitás áttételesebb formáit is gyakran megfigyelhetjük a regényszövegben. Az utakon elütött állatok szemébe kell nézni, morfondíroz a hősnő, aki felkérést kapott volt osztálytársnőjétől, Kincstőtől, hogy írjon szöveget a *Roadkill furs* nevű projektjéhez. Alfred de Vigny *A farkas halála* című költeményére tett utalással a sors által eltaposott, útszélre vetett ember (az apa?) egzisztenciális kiszolgáltatottságának mögöttes filozófiai tartalma is felsejlik. Így a „hogyan lesz kevesebb áldozat?” kérdése egyetemesebb dimenzióba kerül. Hiszen „öltünk, ölünk, ölni fogunk. Másokat, magunkat, embereket, állatokat, a köztesben”.⁴⁶

Megidéztek a regényszövegben Andrej Bolkonszkij és Pierre Bezuhov, Tolsztoj *Háború és béke* című regényének hősei, Dosztojevszkij, Csehov és Nabokov műveinek világa. Az angol és orosz nyelvű citátumokon túl szövegjátékba vonódnak az irodalomelmélet kiválóságai is: Arisztotelész katarziszelmélete, Bertolt Brecht elidegenítő effektusa, Beckett groteszk világszemlélete vagy Roland Barthes gondolata az irodalom létmódjára utaló ironikus önreflexióban: „(...) a gyermek- és ifjúkor megíratlan eseményei elporladtak, a megírt történetek pedig elidegenedtek. A kettő között nincs semmi, senki. A kettő között ott áll ő. A szerző halott, a szerző él, a személyes múltja kiégett”.⁴⁷ Ugyancsak ironikus, önreflexív mozzanatként értelmezhető a gondolat, amelyet a megfigyelési dosszié spionja kapcsán fogalmaz meg: „Hiszen az író végül sosem vonhatja ki magát a megfigyelt világból”.⁴⁸

Szó szerint idézi a szöveg az *Iliász* kezdő sorait, Shakespeare *Antonius és Kleopát-ra* című drámájának egy passzusát: „nevensz, ha asszonyok vagy kisfiúk álmukat me-

---

42 Uo. 17.

43 Uo.

44 Uo. 342.

45 Uo. 406.

46 Uo. 381.

47 Uo. 86.

48 Uo. 281.

sélik, ugye nevezsz”.⁴⁹ Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheusza* Joszif Brodskij költő sor-
sának értelmezésekor bukkan fel. A perbe fogott, munkakerüléssel vádolt orosz értel-
miségi 67-szer válaszolja a tárgyaláson, hogy verset ír, az a munkája. „Aiszkhülosz
szerint a számok tudományát is Prométheusz adta az embereknek (...). A történet
szerint azonban sem a betűk, sem a számok nem gyűrik le a halált. Az istenek pedig
sosem bocsátanak meg Prométheusznak, aki azt a szemtelenséget követi el, hogy a
betűk és a számok mellé ezeknek a halandóknak, akik oly megvetésre méltók Zeusz
szerint, hogy még meg is halnak, a reményt is odaadja nekik a tűz ajándéka mellé.”⁵⁰

Áttételesen is megjelenik a tűzhöz kapcsolt írás motívuma. Többször idézi fel a
regényszöveg az ószövevényi, falra írt, lángoló betűk képét, újra és újra felbukkan
Heine *Belsazar* című balladájának záró részlete is. A *Buchstaben von Feuer* ugyanak-
kor a bántási származású Ivan Ivanji pikareszk regényének a címe, mely a kelet-eu-
rópai főhős 20. századi kalandjait mutatja be.

Az Ómagyar Mária-siralom szintagmaszintű utalással, a liturgikus szöveg része-
ként idéztetik: „[a] Világ Világossága alászállt a poklokra”.⁵¹

Horatius *Exegi monumentum*ából idézve értelmezi a hősnő egy másik művész, a
Festő utolsó kiállított képét. „Végtelen gyász. A cím azt sugallja: nem a kép örök, nem
perennius, aere perennius, nem ércnél maradandóbb az alkotás, ami megszületett, ha-
nem a gyász”.⁵²

A láttatás, a kimondhatatlan megérezkítésének módja az ekphraszisz is. A görög
szó jelentése: kimondás. Az antikvitásból örökölt alakzatként egy valós vagy elkép-
zelt kép leírása. Alkalmazása nem öncélú, hanem a hősnő lelkiállapotának, érzéseinek
a tárgyiasítása. „A szavak hozzáférhetetlenek. De talán a képek nem.”⁵³ A görög
mitológiából merített, visszatérő kép Orpheusz levágott, éneklő fejéről a művészlét-
nek és a korábbi, boldog állapotba való visszatérés kudarcának a jelképe. Ám utalás is
lehet Gustave Moreau gyönyörű festményére. Sokszor rejtettebb utalással él a szöveg,
például Hans Holbein *A nagykövetek* című festményére: „Nem ábrázol sem halált
sem haldoklót, sem betegséget, még csak a mulandóság ikonográfiai kellékeit sem
vonultatja fel, koponyával, gyümölcsökkel, a zene, a művészet és tudomány kellékei-
vel, mint a földgömb vagy a körző”.⁵⁴

Múltbéli, kalandozó önmagát elemezve Turner képének felidézésével, értelmezé-
sével a hősnő belső monológja az utazás nehézségeire és önértékére világít rá. „Hol
van az, aki minden alkalmat megragadott, csak hogy útra kelhessen, mint aki meg

49 Uo. 435.

50 Uo. 342.

51 Uo. 251.

52 Uo. 301.

53 Uo. 401.

54 Uo. 301.

akarja szerezni a világot? Hová tűnt belőle Hannibál, aki átkel az Alpokon a hóviharban, mint Turner festményén, amit a festő inkább a hullámként fenyegető, sötét és viharos ég, a lezúduló lavina kedvéért festett meg, nem pusztán az apró hős miatt. Mintha a küzdelem mindig is a tájjal folyna, nem az emberekkel, az idegen törzsekkel. A távolban azonban Róma napsütése, ígéretes, meleg fényei, míg a kép előterében Hannibál küzd az elemekkel, a hóviharral. Ez a kétféle időjárás talán nem is létezik egyszerre, egy időben, ilyen közelségben, egyetlen pillanatban, vagyis az úgynevezett valóságban, csak a festő álmaiban.⁵⁵ Egy egész fejezet, a *P.M. utolsó arcváltás* című, az egyik szereplő, az Apa-figura, szintén emigráns Festő (képzeletbeli?) külföldi kiállításának leírása: az otthoni kiszolgáltatottság és otthontalanná tétel képi kifejezése. Az alkotó ugyanis kilopta az állambiztonság könyvtárában a megfigyelési dossziéjából a saját, fiatalkori fényképét, ez képezi az installáció alapját.

A művészet- és irodalomtörténetben, elméletben jártas olvasó számára megerősítést jelentenek a kulturális utalások, a kevésbé jártas befogadó esetleg utánanézés a nem ismert, nem értett referenciáknak. A bibliai utalások talán közismertebbek. A kiállítás kapcsán fogalmazza meg a hősnő, saját sorsát a mítosszal értelmezve, hiszen a művészet egyedi és egyetemes egyszerre: „Mintha a saját apját látná meztelenül. valami olyat, ami tilos a Törvény szerint. De lehet, hogy csak a részeg Apát, a részeg Noét nem láthatták meztelenül a fiai, Sém, Kám és Jáfet. Mert Noé szőlőt ültetett, bort csinált, megrészegült, és meztelenül volt a sátrában, talán aludt is. A részeg apát ő sem látta soha meztelenül. A Festő azonban visszaadja az Apa méltóságát. Az Apa meztelenül, öregen, megtörtén, a színről való lelépés pillanata előtt szemlélhető”.⁵⁶

A regényben bemutatott sorskavalkád középpontjában a hősnő áll, aki országot váltott, de anyanyelvét nem kellett feladnia. Kibírta a befogadó közeg hivatalának elidegenítő packázásait. Identitása is árnyalódott az évek során, új, „láthatatlan évgyűrűk” keletkeztek benne, de szilárd maradt. Az emigrált volt osztálytársak, a tudósok, vállalkozók, taxisok, vendégmunkások viszont az anyanyelvről való kényszerű vagy önkéntes lemondás nyomán új identitást kellett, hogy kidolgozzanak. A vállalkozó Kincső a lányát már nem tanítja meg magyarul, Susannal angolul kell társalogni a hazaúton, az amerikai fizikusként óriási karriert épített Ágó is minduntalan idegen szavakat kever a szövegébe. Neki nincs családja, az érvényesülés érdekében feláldozta az egyéni kiteljesedésnek ezt a lehetőségét. A találkozót szervező Kati is Kathrin már. A Lewis Carroll-címre utaló, *Tomí tükörországbán* fejezet a fantomfajdalom meglétét diagnosztizálja az eltávozottnak. „Amikor az fáj, ami nincs.”⁵⁷

Az idegen földben, Párizsban nyugvó Andrej Tarkovszkij sorsa is meditáció tárgya utolsó, *Nosztalgia* című filmje kapcsán. „Tarkovszkij a 80-as évek elején érkezett

---

55 Uo. 5–6.

56 Uo. 300.

57 Uo. 395.

az emigrációba, de érkezése, soha-vissza-nem-térése elhúzódott. És 1986-ban már halott volt.⁵⁸ A sors példázatjellegét erősíti, hogy a szöveg újra visszatér az értelmezéséhez. „Nem a test tér haza. Csak a filmek. A test megy el. A test nem tér haza. Az anyag mintha világosabban beszélne. A lélek utazása megfoghatatlanabb.”⁵⁹ A szülőföldet ontológiai erőként felmutató Tamási Áron szintén egy másik országban hal meg, előtte megjárja az Újvilágot, végső hazatérésére is egyfajta bolyongásként utal a regény. Ábelje eljutott „Amerikába, ahonnan visszatért, mert a szerző szerint van visszatérés. Maga a szerző is hazatért holtában, bár sajnálatos kerülőúton”.⁶⁰

KÖVETKEZTETÉS

A tanulmányban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy hogyan válhat az önéletrajzi ihletésű, személyes indíttatású történet interszjektívá és egyetemessé. Nem egyetlen hazatérés története foglalódik ebbe a könyvbe. Az elbeszélő saját története azáltal tud kiteljesedni, hogy párhuzamosan fut a többi szereplő történetével, egy lehetséges életút annyiféle más alternatíva közt. Ahány szereplő, annyi változat, nincs két egyforma történet, mindenkié más. Miközben a *Hazát* olvassuk, saját lehetséges történeteink is beleíródnak az elbeszélte történetbe. Miért éppen úgy alakult a sorsom, ahogy alakult? Miért mentem el, miért maradtam? Mindenki valamilyen formában részese ennek a történetnek, akár hazát váltott, akár a haza váltotta le őt vagy elődeit azáltal, hogy a történelem mozgásfolyamatai átrajzolták a politikai határokat. Az önfikció narratív modalitása és retorikai aktusai révén a reflexivitásnak igen gazdag tere képződik meg Tompa Andrea regényében, amelyben az önkeresés interkulturális, nyelvek közötti tapasztalatként, térben, időben, filozófiában, irodalomban, művészetekben való – intertextuális és intermediális – utazásként, a saját egyetemesként teljesedik ki.

---

58 Uo. 207.

59 Uo. 360.

60 Uo. 32.

“WELCOMED GLADLY, AND SPURNED BY EVERYONE.”
FROM THE PRIVATE TO THE UNIVERSAL
IN ANDREA TOMPA'S *HOME*

Keywords: *autobiography; fiction; autofiction; private; universal; reflexivity; intertextuality; intermediality*

The paper seeks to answer the question of how the autobiographically inspired narrative can become intersubjective and universal in its own right. Andrea Tompa's novel entitled *Home* (2020) is examined as autofiction, that is, a combination of autobiography and fiction, with a special attention to generic, thematic and rhetorical markers and textual strategies that create autofiction as a complex discursive modality. Through the narrative and rhetorical strategies of autofiction, a very rich field of reflexivity is formed in the novel, in which the search for self is fulfilled as an intercultural, interlingual experience, an – intertextual and intermedial – journey in space, time, philosophy, literature and arts, transforming the private into the universal.

„PRIMIT FRUMOS, ZGONIT DE FIECARE.”
DE LA PERSONAL LA UNIVERSAL ÎN ROMANUL *ACASĂ*
DE ANDREA TOMPA

Cuvinte-cheie: *autobiografie; ficțiune; autoficțiune; personal; universal; reflexivitate; intertextualitate; intermedialitate*

Lucrarea caută răspuns la întrebarea cum poate deveni o narațiune de inspirație autobiografică intersubiectivă și universală. Romanul Andreei Tompa intitulat *Acasă* (2020) este examinat ca autoficțiune, adică o combinație dintre autobiografie și ficțiune, cu o atenție specială asupra markerilor generici, tematici și retorici, precum și asupra strategiilor textuale care creează autoficțiunea ca modalitate discursivă complexă. Prin strategiile narative și retorice ale autoficțiunii, se formează în roman un câmp foarte bogat al reflexivității, în care căutarea sinei se împlinește ca o experiență interculturală, interlingvistică, o călătorie – intertextuală și intermedială – în spațiu, timp, filosofie, literatură și arte, transformând personalul în universal.

DOMOKOS JOHANNA*

MULTIPLE INTERPRETATIONS DUE TO ZERO TYPE CODE-SWITCHING

Keywords: *zero-type code-switching; intracultural; multicultural; transcultural and
polycultural reading*

INTRODUCTION

Zero type code-switching (ZCS) arises when the narration of the multilingual fictional world happens in one language only¹. ZCS is not only an enigmatic aesthetic tool the narrators often use, but it is a source of multiplying the interpretation possibilities of the text. The present study exemplifies how a simple poem built on ZCS can be differently interpreted depending on the reader's way of decoding the hidden cultural references. After theoretically introducing the narrative framework of a literary work along the cultural identifiers of the actants, the poem of Inger-Mari Aikio² will practically exemplify how important is the reader's understanding of ZCS. Depending on the way the reader ZCS understands, the poem can be interpreted either as a poetic process reflecting intercultural, transcultural, multicultural or pluricultural interaction. Beside these prototypical interpretations, there are – naturally – many other variants, but for the theoretical concern of this study, this is the most relevant way to evaluate the process.

NARRATIVE FRAMEWORK AND THE CULTURAL EVALUATION OF THEIR ACTANTS

As underlined in Domokos 2018,³ literary code-switching brings along a high number of what one can call as culturalias of different cultural patterns (linguistic

---

* DOMOKOS Johanna (1970), költő, műfordító, habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, johanna.domokos@uni-bielefeld.de

1 DOMOKOS Johanna–Marianna DEGANUTTI: *Four major literary code-switching strategies in Hungarian literature. Decoding monolingualism*. Hungarian Studies Yearbook 3(2021). 1. sz. 43–63.

2 Inger-Mari AIKIO: *Jiehkki vuolde ruonas giđđa*. DAT, Guovdageaidnu, 1993.

3 Johanna DOMOKOS: *Écriture multiculturelle and the Finnish literary field = Uő: Endangered Literature*. L'Harmattan–Károli Books, Bp., 2018. 67–86.

units referring to arti-, menti- and sociofacts, c.f. Posner 2008⁴), and cultural accounts (statements evaluating the social order, esp. power relations). In such writings the cultural background and linguistic repertoires of the communicating agencies from all of the levels of the narrative unit (e.g. author, reader, implied author, implied reader, narrator, narratorial addressee, communicating fictional figures) carry semantic relevance and their horizontal and vertical relationships need to be taken into consideration. It is worth mentioning that these cultural categories (culturalia, accounts, linguistic repertoires) can be considered in any kind of literary work, not only works including (zero type) code-switching.⁵

The narrative framework exemplified in Figure nr. 1 below can be understood as mapping the narrative composition of fictional, non-fictional and mediation levels and their various actants who strongly cross-influence each other.

(1) real author (RA) $\Leftrightarrow$ (2) implied author (IA) $\Leftrightarrow$

[3] narrator (N) $\Leftrightarrow$ [4 a, b.] Figures in the TEXT (F) $\Leftrightarrow$ [5] narratee (Ne) $\Leftrightarrow$

(6) model reader (MR) $\Leftrightarrow$ (7) implied reader $\Leftrightarrow$ (8) real reader

*Fig. 1. Communicating agencies of a literary work
(based on Chatman 1990, Jahn 2005)⁶*

Position nr 1. refers to the real author as the flesh and body historical person who physically writes the text. Position nr. 2 refers to the implied author, that is the personal image of an author projected by the real reader of the text. Position nr. 6 indicates the ideal or model reader who possesses all the prerequisites to understand every denotation and connotation in a text, while position nr. 7 denotes the implied reader, a hypothetical figure of the reader to whom a given work is designed to address

4 Roland POSNER: *Kultursemiotik = Anselm NÜNNING–Vera NÜNNING: Konzepte der Kulturwissenschaften. Theoretische Grundlagen—Ansätze—Perspektiven*. J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar, 2003. 39–72; *Semiotik/Semiotics*. 2. Teilband (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft/Handbooks of Linguistics and Communication Science [HSK]). German Edition, Kindle edition, 2008.

5 DOMOKOS JOHANNA: *On the Ecology of Cultural Interference. Examples from Nordic and Saami Literature*. Acta Translatologica Helsingiensia 2(2013) (a továbbiakban DOMOKOS: *On the Ecology*). 13–24.

6 Seymour CHATMAN: *Coming to Terms. The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*. Cornell, London, 1990; Manfred JAHN: *Narratology 2.3: A Guide to the Theory of Narrative*. English Department, University of Cologne, 2021. www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.pdf (Utolsó megtekintés: 2022. 08. 16.)

itself. Furthermore, position nr. 8 indicates the real reader as the historical person who physically takes the book in his or her hands and reads the text. These positions are all part of the level of nonfictional communication in a narrative unit. The level of fictional mediation contains position nr. 3 and nr. 5, that are contains the interaction between the narrator and the narratee. Position nr. 4a., b., c., etc. host the major and minor characters on the level of action, that shape the level of the story.

EXAMPLE

For locating cultural markers of communicating agencies, polycultural accounts and culturalias in a text, as well as demonstrating the role of the language the text is written in, and how the reader's cultural background influences the interpretation, we will look to different approaches to a poem published by Inger-Mari Aikio in 1993. This poem using the technique of ZCS, the narrator relates monolingually a multicultural dialogic situation between the lyrical I and its communication partner, called as Sicilian. Being asked about her own cultural background and practices the lyrical I becomes aware of a painful assimilation process. In Figure nr. 2 below one can find the original poetical text and its English translation:

sisilialaš don jearat makkárat min soagñovierut dološ jáhkut, sieiddit	Sicilian, you ask me about our wedding customs our old beliefs, our stone altars
in dieđe ja heahpanan	I do not know them and I feel ashamed
jeara baicce makkárat suomelaččaid vierut ja osku	ask me rather about the Finnish customs what they believe
de dieđán ja heahpanan	I do know them and I feel ashamed

Fig. 2. A poem by Inger Mari-Aikio along its translation

Among the personal, cultural and anthropological dimensions of the textual actual world, no doubt the cultural level of the poem is presented in most details. This is due to the use of (1) the pronouns *me*, *our* and *them*, *they*, *those*, nouns that classify

as cultural socifacts (*wedding customs, Finnish customs*), artifacts (*stone altars*) or mentifacts (*old beliefs*) and of verbal reference to actions producing cultural facts (*know, believe*). To this level belong both the noun and the adjective addressing ethnic identity (*Sicilian, Finnish*), and also the voiced cultural resentment (shame). The anthropological level is present through the addressing instance, the human agents speaking and being able to inquire cultures, reflecting on emotions, while the personal level is activated through the pronouns *I* and the *you*. All cultural patterns are well described with the help of socio-, menti- and artifacts. The two ethnonyms mentioned in the poem can be evaluated as sociofacts (reference to a group) and as well as mentifacts (group described in a special way). Though the third ethnonym is not directly mentioned, the pronoun *min* 'our' in the third line could be marked as sociofact.

In this text an overt, homodiegetic narrator refers to him/herself in the first person („I”), and will address with ZCS his/her narratee directly. Through this technique the reader experiences less psychological distance from the story and more readily develops empathy, effectively slipping into the skin of multicultural characters. ZCS should therefore also be considered as major element inducing empathy, especially for readers who are in the majority position of a society.

Besides identifying culturalia (as above) and cultural markers of communicating agencies (as to come), I will look also for describing the text with the help of a cultural accounts. My definition of cultural accounts goes back to Dausendschön-Gay and Krafft (1998).⁷ These two authors define the *account* as linguistic manifestations of the social order and they described the following four types:

- (1) anticipation of difficulties in understanding, due to cultural difference,
- (2) setting up and/or deconstructing a hegemonic situation through the representation of incompetence,
- (3) perspectivization: using special perspectives in order to address certain thematic aspects and
- (4) relationship work: distancing from one's own group (p. 167).

These accounts are not the only ones one can find in literature and there is a pressing need to map all the cognitive, affective and connative accounts in all of the interferential modalities⁸. Taking the impulse from Dausenschön-Gay and Krafft,

---

7 Ulrich DAUSENSCHÖN-GAY– Ulrich KRAFFT: *Kulturelle Differenz als account = Fremde im Gespräch. Gesprächsanalytische Untersuchungen zu Dolmetsch-Interaktionen, interkultureller Kommunikation und institutionalisierten Interaktionsformen*. Hrsg. Birgit APFELBAUM–Hermann MÜLLER. IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt a.M., 1998. 163–197.

8 For the description of the inter-, pluri-, multi-, and transcultural modalities in literature see DOMOKOS: *On the Ecology*. 13–24.

we can define *cultural account* as linguistic manifestation qualifying the relationship between individuals, groups and cultural orders. Just as it happens in the following line: „I do not know them, and I feel ashamed”.

ZCS AND DIVERSE INTERPRETATIONS IN THE PROCESS OF THE RECEPTION

What happens when a reader meets a text using ZCS? How many different interpretations arise just from the fact who is reading, and where and how does the reader decode ZCS? The following units of this study will look into four major tendencies the cultural elements can be substituted. For outlining the effect of the reader on the interpretation of the text, I texted the poem with my Gruppe B^e Students at University Bielefeld.

INTERCULTURAL INTERPRETATION

First I gave the poem in English to my students, without mentioning that it is a translation. Thus, they interpreted it as a dialogue) between Figure of Culture 1 (F1^{C1}) and Figure of Culture 2 (F2^{C2}) in a common language (Code 3). The other agents of the narrative levels were described accordingly:

$$\begin{array}{c}
 \text{RA}^{\text{C1}} \Rightarrow \text{IA}^{\text{C1}} \Rightarrow \text{N}^{\text{C1}} \Rightarrow \\
 \text{F1}^{\text{C1}} \text{ and } \text{F2}^{\text{C2}}, \text{Co}^{\text{C1}} \text{ and } \text{Co}^{\text{C2}} \Rightarrow \\
 \text{Ne}^{\text{C3}} \Rightarrow \text{MR}^{\text{C1}} \Rightarrow \text{IR}^{\text{C3}} \Rightarrow \text{RR}^{\text{C3}} \\
 \text{Code}^{\text{C3}}
 \end{array}$$

Fig. 3. Intracultural relationship work by distancing one's self from one's own group

In this interpretation the language that enables the dialogue, English (Code^{C3}), does not belong to the identifying code of either of the figures. The addressed conflict zone of the major figure is placed on intracultural level (on Co^{C1}, indicating the collective/society of culture 1). Therefore the first cultural account of the poem (“I do not know them / and I feel ashamed”) reveals a problem in the cognitive and affective intersection of a micro context (in this case likely a family). Following this interpretation strategy, the second cultural account of the poem (“I do know those / and I feel ashamed”) reveals the conflict between the micro and macro contexts (the Finnish society itself) of the lyric “I.” Thus this narrative instance can be classified as the fourth type of intercultural accounts in the scheme proposed by Dausendschön-

Gay and Krafft (1998), namely intracultural relationship work by distancing one's self from one's own group. In this regard, the lyric "I" reveals a self-critical reflection upon her own culture. This is a topic often addressed by multicultural authors (see the critical voice manifested in the novels of Kiba Lumberg and Veijo Baltazar regarding the impairments of their own Roma culture in Finland, e.g. sexual discrimination and honor killing).

TRANSCULTURAL INTERPRETATION

When I gave the same text to another group of my students, but mentioned the fact that the text was a translation from Sami, the communicating agents and their cultural correlations were made in the following way:

$$\begin{array}{c} RA^{C1} \Rightarrow IA^{C1} \Rightarrow N^{C1} \Rightarrow \\ F1^{C1} \text{ and } F2^{C2}, Co^{C1}, Co^{C2} \text{ and } Co^{C3} \Rightarrow \\ Ne^{C1} \Rightarrow MR^{C1} \Rightarrow IR^{C1} \Rightarrow RR^{C1} \\ Code^{C1} \end{array}$$

Fig. 4. Deconstruction of a hegemonic situation through representation of (self) incompetence

The poem was interpreted on three cultural levels, namely that of Sami, Finnish and Sicilian. Accordingly the language that enabled the poem, Sami ($Code^{C1}$), does belong to the identifying code of the major figure. This time the addressed conflict zone of the major figure gains an intersystemic dimension (between Sami and Finnish positions). Thus the narrative instance can be classified into the second type of intercultural account described by Dausendschön-Gay and Krafft (1998), namely deconstruction of a hegemonic situation through representation of incompetence or more exactly of (self) incompetence. The efficacy of these lines is very much attributed to the explicit representation of cultural hegemony through selfincompetence that automatically criticizes respective social practices.

MULTICULTURAL INTERPRETATION

As several of my students pointed out, the interpretations above do not represent the only possible ways to read the poem. The poem could also be discussed according to the following agency line (where CSa indicates the Sami culture, CF the Finnish,

and CSi the Sicilian, + a positive relationship, – a negative one, CM indicates agents from and within diverse cultural backgrounds):

$$\begin{array}{c}
 \text{RA}^{\text{CSa}\&\text{CF}} \Rightarrow \text{IA}^{\text{CSa}} \Rightarrow \text{N}^{\text{CSa}\&\text{CF}} \Rightarrow \\
 \text{F1}^{\text{CSa}\&\text{CF}-} \text{ and } \text{F2}^{\text{CSi,CSa}}, \text{Co}^{\text{Sa}}, \text{Co}^{\text{CF}} \text{ and } \text{Co}^{\text{CSi}} \Rightarrow \\
 \text{Ne}^{\text{CM}} \Rightarrow \text{MR}^{\text{CM}} \Rightarrow \text{IR}^{\text{CM}} \Rightarrow \text{RR}^{\text{CM}} \\
 \text{Code}^{\text{C1}}
 \end{array}$$

Fig. 5. Perspectivization: using personal history to address cultural assimilation

With this interpretation it is important to pay attention to the language in of the original text, but one should not lose sight of the fact that the narrator is a bicultural agent, which is precisely what makes it possible to narrate the assimilation processes. Therefore the narrative instance can be classified as the third type of intercultural account as described by Dausendschön-Gay and Krafft (1998), namely as an act of perspectivization: using special perspectives in order to address certain thematic aspects. In this case the story of the poem was engineered by another minoritarian agent („the Sicialian“), probably with similar concerns. The narrative instance transformed into written medium uses the direct speech of the lyric “I,” an agent with double cultural bonds (one to a suppressed culture and one to a learned culture). Very likely all of her Saami readers are familiar with this problem. In this regard the poem voices a shared trauma. And while literature is a transcultural medium, all readers – from Finland or from anywhere else – are also deeply moved. Multicultural literature is an intimate genre that invites readers to make their own personal reflections on the topic, and to question their own practices and perspectives on such matters.

This poem was published about ten years after the situation the poem was inspired by. In an interview the Sámi poet Inger-Mari Aikio tells the following story:

I was in my early twenties, when I had a conversation in Finnish with the Sicilian scholar Nuccio Mazzullo. The fact that he addressed this question so directly to me, made me suddenly realize all the things that I missed in my education. Being taken to a Finnish-language boarding school at age seven, I learned nothing about my own culture. The awakening to this personal but also collective history strengthened my wish to become a Sami writer writing in Sami” (Book Fair in Leipzig, 2011).

Indeed, Aikio spent end of the 1980’s with studying Sami at various institutions, and engaging more and more in producing Sami poetry and film. Nowadays she is one of the most prolific and much translated writer of the Sami people.

PLURICULTURAL ASPECTS

A pluricultural interpretation of this poem will be interested in parallel stories, and how and why they are connected. Thus, the interpreting reader has to ask how does also the Sicilian language doing at that time? Though it is estimated to have 5,000,000 speakers, Sicilian is very much a home language spoken among peers and close associates. The regional dialect encroaches on Sicilian, most evidently in the speech of the younger generations. Poets in Sicily rarely write in Sicilian. Most speakers are literate just in Italian, not Sicilian; this implies a poor knowledge of the written language in all its formal grammar and spelling rules, in contrast to a still-wide diffusion of informal spoken Sicilian in the island. The education system does not support the language. Local universities do not carry courses in Sicilian, or where they do it is described as *dialettologia*, that is, the study of dialects.

Therefore when we pay attention to similar cultural developments between Sami and Sicilian cultures, the poem becomes not just a voice of an ethnic, but of all minor literatures, languages. It emphasizes the importance of viewing cultural interference within the paradigm of cultural and literary ecology. Those who enjoy and work with Sami and other endangered literatures can clearly see the necessity of placing literary studies within the larger context of ecological considerations.

CONCLUSION

The sections above have dealt with the phenomenon of literary ZCS, and as this narratological technique can effect the interpretation process happening along reception. Since ZCS involves that the narrator covers linguistic multilinguality of the fictional world, the reader needs to decode them when reading. Due to many variations embedded in the text but also the cultural sensitivity of the reader, ZCS will be open the gate to multiple interpretations. The four major interpretations described as intercultural, transcultural, multicultural and polycultural are possible readings, but not at all the only ones. Beside understanding the storyline (level of content), other cognitive processes and compositional aspects shape the satisfaction the reader gets while engaging in reading poetry.

NULLATÍPUSÚ KÓDVÁLTÁSBÓL EREDŐ ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEK

Kulcsszavak: *nullatípusú kódváltás; intrakulturális; multikulturális; transzkulturális és polikulturális olvasat*

A tanulmány azt vizsgálja, hogy az olvasóra milyen interpretációs feladatok hárulnak, amikor egy irodalmi szöveg nullatípusú kódváltást alkalmaz. Akkor, amikor a lírai vagy prózai narrátor úgy meséli el a szituációt, hogy annak nyelvi kódjait nem tükrözi vissza közvetlenül, az olvasónak a mű befogadása során valamiképp interpretálni kell ezeket. Ennek szemléltetésére a tanulmány Inger-Mari Aikio számi költőnő egy versét választja ki, melyet a tanulmány írója a saját diákjainak tesztelt. A négy teljesen elhatárolható értelmezés eredményeképp a vers intrakulturális, multikulturális, transzkulturális és polikulturális olvasatait kapjuk. Ezek mellett természetesen számos további módzata van a befogadás élményének, amelyekre a tanulmány nem tér ki.

POSSIBILITĂȚI DE INTERPRETARE REZULTATE DIN COMUTAREA CODULUI DE TIP ZERO

Cuvinte-cheie: *comutare de cod de tip zero; interpretare intraculturală, multiculturală, transculturală și policulturală*

Studiul actual examinează sarcinile de interpretare impuse cititorului atunci când un text literar folosește comutarea codului de tip zero. Când naratorul liric sau prozaic povestește situația fără a reflecta direct codurile ei lingvistice, cititorul trebuie să le identifice într-un fel în timpul recepționării operei. Pentru a ilustra acest lucru, studiul selectează o poezie a poetei sami Inger-Mari Aikio, pe care autoarea studiului a testat-o pe propriii ei studenți. Ca rezultat al celor patru interpretări complet distincte obținem lecturi intraculturale, multiculturale, transculturale și policulturale ale poeziei. Pe lângă acestea, desigur, există multe alte moduri de interpretare, pe care studiul de față nu le acoperă.

*Misszió, szentség, megtelepedés.
A 800 éves magyar Domonkos-rendtartomány a középkorban*

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG*

PRAEDICATOR GRATIAE.
FORRÁSOK SZENT DOMONKOS ÉLETÉRŐL

Kulcsszavak: *Szent Domonkos; Szent Domonkos élete; domonkos narratív források*

BEVEZETÉS

Szent Domonkos halálának nyolcszáz éves évfordulóját a pandémia miatt csak erősen leegyszerűsített formában tudta megünnepelni az általa alapított rend, az *Ordo Praedicatorum* és az egyetemes egyház. Szent Domonkos, a Prédikátorok Rendjének alapítója 1221. augusztus 6-án halt meg Bolognában. Ugyanebben az évben tartotta a rend második általános káptalanját, amely elhatározta az első tartományok, közöttük a *Provincia Hungariae* megalapítását. Így a 2021. év kettős évforduló volt, amikor nemcsak a rendalapító halálára, hanem a domonkos rend magyarországi jelenlétének nyolcszáz éves évfordulójára is emlékezhetünk.

E kettős jubileum adta az apropót ahhoz, hogy röviden áttekintsük Szent Domonkos életének forrásait. Ehhez további motivációval egy olyan rendkívüli kiadvány szolgált, amely 2019-ben jelent meg Nicole Bériou és Bernard Hodel szerkesztésében és fordításában: *Saint Dominique, de l'ordre des frères prêcheurs. Témoignages écrits fin XIIe–XIVe siècle*. Ez a könyv a Domonkosról szóló, 13–14. századi dokumentumok teljességre törekvő gyűjteménye, francia fordításban, 1790 oldalon.¹ A könyv

* DEÁK Viktória Hedvig (1972), STD, PhD, teológus, egyháztörténész, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola tanára, hedvig.deak@domonkosoverek.hu

1 *Saint Dominique, de l'ordre des frères prêcheurs. Témoignages écrits fin XIIe – XIVe siècle*. Textes traduits, annotés et présentés par Nicole BÉRIOU–Bernard HODEL. Cerf, Paris, 2019 (a továbbiakban SD). Időközben megjelent a könyv olasz változata is: *Domenico di Caleruega alle origini dell'Ordine dei Predicatori. Le fonti del secolo XIII*. A cura di Gianni FESTA–Agostino PARAVICINI BAGLIANI–Francesco SANTI. SISMEL, Edizioni del Galluzzo, Firenze, 2021.

terve 2009-ben fogalmazódott meg, s a rend alapításának 800. jubileumi évére tervezték a megjelentetését (1216), de, amint a hasonló volumenű munkák esetében történni szokott, ez a dátum nem járt sikerrel. A terjedelmi korlátok miatt sem kerülhetett sor kétnyelvű kiadásra, a szerkesztő-fordítók viszont közreadták a kötet latin eredeti szövegekből álló megfelelőjét is, amely online elérhető.²

Bár Szent Domonkos életének főbb eseményei, különösen 1216-tól, jól dokumentáltak, mégsem áll rendelkezésünkre olyan kortárs forrás, amely életútját annak folyamatosságában mutatná be.³ 1170 körül született Caleruegában, Kasztíliaiban, azonban születésének pontos dátuma nem ismert, az évre is csak következtethetünk. Ifjúkoráról, palenciai tanulmányairól szinte nincs forrás. Az első biztos adatunk életéről az, hogy 1201-ben alprior volt Osmában. 1203-ban elhagyta Osmát, hogy püspökét, Diegót Észak-Európába kísérelje diplomáciai küldetésben. 1206-ban, hazafelé tartva, Montpellier-nél találkozott a pápa legátusaival, és innen más irányt vett Domonkos élete. Sok éven keresztül Dél-Franciaországban tartózkodott, ahol részt vett az 1206-tól kezdődő pápai prédikációs misszióban az albigens eretnokség ellen. 1206-ban Diegóval megalapították a prouille-i kolostort a katar eretnokségből megtérített nők számára, mely létesítmény a későbbi prédikátor rend női ágának lett az első kolostora.

Domonkos a Languedocban maradt tehát, és részt vett a különböző prédikációs küldetésekben. De olyan időszak is volt életében, amikor egyedül maradt. 1215-ben Fulco toulouse-i püspök egyházmegyei prédikátornak nevezte ki Toulouse-ban, és társak gyűltek köré. A következő fordulópontra 1217, amikor szétszórta Párizsba és Bolognába a Toulouse-ban köré gyűlt testvéreket, ő maga pedig 1216 decemberében Rómába ment. 1217 és 1221 között az egyházmegyei prédikátorok kis csapata nemzetközi renddé vált. Ez Domonkos életének a legjobban dokumentált időszaka, ugyanis püspöki és pápai oklevelekből követhetjük nyomon tevékenységét. Domonkos ekkor Rómában és Észak-Itáliában tevékenykedett, kolostort alapított, szervezte rendjét, női monostort reformált meg, prédikált. Ezekről az éveiről számolnak be a szentté avatási pere bolognai szakaszának tanúvallomásai, illetve a bolognai Szent Ágnes-kolostor nővéreinek emlékei.⁴

2 A Cerf Kiadó honlapján, a francia kötetnél tölthető le. <https://www.editionsducerf.fr/librairie/livre/18834/saint-dominique-de-l-ordre-des-freres-precheurs-temoignages-ecrits>. (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 07.) A francia kötetből ihletet merítve, készül e műnek rövidített magyar változata is, természetesen meg sem közelítve a francia kötet ambícióit.

3 A rövid összefoglalót lásd az SD bevezetésében: 13–14, 25–30.

4 Cecília nővér, a római San Sisto-kolostor egyik apácája, aki később a bolognai Szent Ágnes-kolostorban élt, írta le Domonkosról emlékeit az 1218–1221-es évekre vonatkozóan. SD. 507–537. Tőle származik Szent Domonkos külsejének egyetlen leírása is. *Miracula S. Dominici a sorore Cecilia recitata et a sorore Angelica in scriptis redacta* = Simon TUGWELL:

Annál is inkább aktuális ezen alapvető, a Domonkos tevékenységéhez és kultuszához kapcsolódó összes dokumentumot egybefogó domonkos rendtörténeti mű bemutatása és méltatása, mert magyarul eléggé szűkre szabott a Szent Domonkosról rendelkezésre álló irodalom. Az első teljes életrajz róla magyar nyelven Dunarich Károly domonkos szerzetes tollából jelent meg, idestova száz éve.⁵ Hosszú szünet után, Reményi Judit fordításában látott napvilágot Vladimir Koudelkának, cseh domonkos rendtörténésznek *Domonkos. Isten igéjének hirdetése* című könyve, amely egy rövid életrajzi összefoglaló után, tematikus antológiaként csoportosítja a legfontosabb forrásszövegeket.⁶ Guy Bedouelle domonkos egyháztörténész, a fribourg-i katolikus egyetem tanárának kiváló Domonkos-életrajza is megjelent magyarul,⁷ sajnos azonban a fordítás sok kívánnivalót hagy maga után. A Szent Domonkosról szóló források közül teljes terjedelemben egyedül a *Libellus* jelent meg.⁸

A fentiek okán ebben az írásban – a jelzett hiányt kicsit pótolva – be szeretném mutatni az említett francia kötetet, közben pedig ismertetem a Domonkosról szóló legfontosabb forrásokat, végül röviden illusztrálom a történeti Szent Domonkos megközelítésének nehézségeit, történelem és hagiográfia találkozását.

A DOMONKOS RENDTÖRTÉNETÍRÁS ELŐZMÉNYEI

A szóban forgó francia kötetnek vannak természetesen előzményei a modern korból, amikor a rend nem pusztán hagiográfiai céllal, hanem a modern történeti tudatosság jegyében tekintett saját múltjára, és adta ki annak forrásait.⁹ Már az 1600. évi káptalan elhatározta, hogy minden provincia küldjön anyagot abból a célból, hogy a rend történetét megírják. Az elkészült anyagot három testvérre bízta (Thomas Malvenda, Abraham Bzovius és Jean de Réchac). Szerény lett az eredmény, csak az utóbbinak készült el egy Domonkos-életrajza, 1647-ben.

Scripta quaedam minora de S. Dominico. Archivum Fratrum Praedicatorum (a továbbiakban AFP) LXXXIII(2013). 64–105.

5 DUNARICH Károly: *Szent Domonkos élete.* Szent István Társulat, Bp., 1924.

6 VLADIMIR KOUDELKA: *Domonkos. Isten igéjének hirdetése.* Szent Domonkos Rend, Lakitelek, 1992.

7 GUY BÉDOUELLE: *Szent Domonkos. Az ige kegyelme.* Kairosz, Bp., 2011.

8 SZÁSZORSZÁGI BOLDOG Jordán: *Könyvecske a Prédikátorok Rendjének kezdetéről.* Magyarországi Domonkos rendtartomány, Lakitelek, 1995. Új kiadása: SZÁSZORSZÁGI BOLDOG Jordán: *Könyvecske a Prédikátorok Rendjének kezdetéről.* Ford. DEÁK Hedvig = *Domonkos alappillérek. Válogatott írások.* Szerk. SZABÓ Ráhel. Budakeszi, 2018 (a továbbiakban JORDÁN: *Könyvecske*). 13–52.

9 SD. 18–19.

Annál nagyobb a jelentősége Jacques Quétif és Jacques Échard 1719–1721 között kiadott első forrásgyűjteményének, a *Scriptores Ordinis Praedicatorum*nak. Ebben, a legkorábbi dokumentumok közül, szerepelt már többek között Jordán *Libellusa* és Orvietói Konstantin Domonkos-legendája is. További fontos momentum volt az *Acta Sanctorum* augusztusi első kötetének a Domonkosra vonatkozó része, ahol a bollandisták újabb szövegeket gyűjtöttek egybe, így például Theodericus de Apolda Domonkos-legendáját.

A 19. század végétől újabb lendületet kapott a források kiadása: 1893-ban kezdte publikálni Pie Mothon az *Analecta Sacri Ordinis Praedicatorum*ot, amelyben történeti anyag is helyet kapott. Ezt a történeti forrásközlés funkciót 1931-től az *Archivum Fratrum Praedicatorum* periodika helyettesíti. Szintén a 19. század végétől, 1896-tól jelenik meg a *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, egy olyan sorozat, amelyet kezdetétől fogva kifejezetten a rendtörténetnek szenteltek, benne a Szent Domonkos életére vonatkozó forrásokkal.¹⁰ Utolsó kötete az 1966-ban Vladimir Koudelka által kiadott *Monumenta diplomatica S.P.N. Dominici* volt, majd csend következett. Újabb 30 év múlva, egy angol domonkos tudós, történésznek, egyben kiváló filológusnak, Simon Tugwellnek köszönhető, hogy a sorozat újraindult. Tugwell projektje rendkívül ambíciózus, lényegében a Szent Domonkosra vonatkozó teljes forrásanyag újrakiadása, új kritikai kiadásokban, vagyis egy teljes *Corpus hagiographicum sancti Dominici*. Ebből 1997-től kezdve sor került több kötet publikálására,¹¹ később pedig, 2008-ban Humbertus legendája, 2015-ben Petrus Ferrandi legendája jelent meg új kritikai kiadásban.¹² A szóban forgó francia gyűjtemény nagyban épít Simon Tugwell erudíciójára: szinte minden forrásnál a Tugwell által előkészített latin szöveget használta fel, akkor is, ha az még nem jelent meg nyomtatásban. Simon Tugwell kutatásai nem csak a kiadásra szorítkoztak, hanem lényegében újraírta Szent Domonkos élettörténetét is, mely tanulmányai az *Archivumban* jelentek meg *Notes on the Life of Saint Dominic* szerény címmel.¹³

10 *Monumenta historica sancti patris nostri Dominici*. Ed. Angelus WALZ. Institutum Historicum Fratrum Praedicatorum, Romae, 1935 (Monumenta Ordinis Praedicatorum Historica [a továbbiakban MOPH] 16 – a továbbiakban *Monumenta historica*).

11 *Miracula sancti Dominici mandato magistri Berengarii collecta. Petri Calo legendae sancti Dominici*. Ed. Simon TUGWELL. Institutum Historicum Ordinis Fratrum Praedicatorum, Romae, 1997 (MOPH 26); *Scripta de sancto Dominico*. Ed. S. TUGWELL. Institutum Historicum Ordinis Fratrum Praedicatorum, Romae, 1998 (MOPH 27).

12 *Petri Ferrandi Legenda Sancti Dominici*. Ed. Simon TUGWELL. Angelicum University Press, Romae, 2015 (MOPH 32 – a továbbiakban *Petri Ferrandi Legenda*); *Humberti de Romanis Legendae Sancti Dominici*. Ed. Simon TUGWELL. Angelicum University Press, Romae, 2008 (MOPH 30 – a továbbiakban *Humberti de Romanis Legendae*).

13 Simon TUGWELL: *Notes on the Life of Saint Dominic*. AFP LXV(1995). 5–169; LXVI(1996). 6–200; LXVII(1997). 28–59; LXVIII(1998). 5–116 (a továbbiakban TUGWELL: *Notes*, 1998); LXXIII(2003). 5–141.

A FRANCIA KÖTET SZERKEZETE, TARTALMA

A szóban forgó francia kötet mindkét szerkesztője neves tudós: Nicole Bériou a középkori prédikációs irodalom szakértője, Bernard Hodel a fribourg-i egyetem egyháztörténet tanszékének professzora (mint ilyen, olyan híres domonkos történészek utóda, mint Pierre Mandonnet, Marie-Humbert Vicaire vagy Guy Bedouelle), szakterülete a domonkos rendtörténet. Az általuk szerkesztett kötet magyar címe *Szent Domonkos, a prédikátorok rendjéből. Írott források* lehetne, alternatív címként pedig a következőt adhatnánk: „*Minden Szent Domonkosról*”. Metodológiai szempontból előzményének tekinthető a Jacques Dalarun által szerkesztett, hasonló célzatú mű Szent Ferencről, amely két kötetben jelent meg 2010-ben, s szintén az összes fellelhető forrást kívánta összegyűjteni és franciául elérhetővé tenni.¹⁴

A Szent Ferencsel való összehasonlítás más szempontból is érdekes lehet: ha arra a kérdésre keressük ugyanis a választ, miben térnek el a Bériou és Hodel által összegyűjtött és bemutatott források a más rendalapítókról szólóktól, akkor elsősorban nyilvánvalóan abban, hogy rendkívül kevés az olyan közöttük, amely Domonkos belső világáról szólna, vagy tőle magától származna. Szent Ferencsel ellentétben ugyanis, akitől jelentős mennyiségű saját írás maradt fenn, Domonkostól, aki egész életében tanított és prédikált, szinte semmi. Bár tanult ember volt, de ő maga nem írt, vagy ha írt is, ezeket az írásokat rendtársai veszni hagyták. Andalói Diánával, a bolognai Szent Ágnes-apáca kolostor alapítójával folytatott levelezése sem maradt fenn. Így nem állnak rendelkezésre tőle olyan írások, amelyek betekintést engedhetnének belső világába, motivációiba.

Bősegebbek a narratív források, különösen azok, amelyek szentségét tanúsítják: a szentté avatási per dokumentumai (a pápai bullák és a tanúkihallgatások vallomásai) és a négy legenda a 13. századból, amelyek a kanonizáció nyomán keletkeztek; de ott vannak a különböző krónikák, a pápai kancellária oklevelei vagy a legrégebb konstitúciók. És még így is maradnak hiányok Domonkos életét illetően. 1206–1217-re tehető az első időszak, amikor Domonkos nyilvános tevékenységbe kezdett, de ezen belül is például az 1208–1211 közötti időszakról nincsenek forrásaink. Ekkor valószínűleg visszatérhetett szülőföldjére. Meglepő az is, hogy a legendák szinte semmit sem írnak az 1219–1221-es évekről, amikor Domonkos Itáliában tartózkodott. Beszámolnak utolsó betegségéről és haláláról, de például nem ejtenek szót a Santa Sabina-konvent alapításáról vagy a San Sisto-monostor reformjáról.

A forrásoknak ezt a helyzetét tükrözi Bériou és Hodel könyve. A mű merítése jóval tágasabb, mint bármely másik korábbi gyűjteményé. Ha az újdonságaira koncentrálunk, meg kell említenünk, hogy milyen részletességgel kívánja bemutatni Do-

14 *François d'Assise. Écrits, vies, témoignages.* 1–2. Ed. Jacques DALARUN. Cerf – Éditions Franciscaines, Paris, 2010.

monkos dél-franciaországi tartózkodását, melyről igen keveset tudunk, és milyen nagy figyelmet szán Domonkos és az apácák viszonyának a bemutatására. A források körét is tágan értelmezi a kötet, kitüntetett figyelmet fordítva a szóbeli hagyományra, ezért szerepelnek benne a liturgikus források, de a Domonkosról szóló prédikációk is.

A könyv első, legrövidebb egysége tartalmazza mindazt, ami magától Domonkos-tól fennmaradt. Ez meglepően csekély: három, jórészt formális levélről van szó, ebből kettő egy-egy eretnek egyházzal való kiengesztelésének dokumentuma, a harmadik pedig egy levél a madridi apácákhoz. Már ebből is látszik, hogy nincs könnyű dolga annak, aki Szent Domonkos belső világába, modern szóval lelkeségébe szeretne betekintést nyerni.

A következő, több részből álló nagy egység a prédikátorok rendje érlelődéséről, születéséről és fejlődéséről szól, vagyis Domonkos nyilvános működéséről. Ahogyan a kötet címe is jelzi (*Domonkos, a Prédikátorok Rendjéből*), Domonkos elválaszthatatlan az általa alapított rendtől. Ez az a rész, amely ha Domonkos belső életébe nem is, de tevékenységébe alapos betekintést nyújt. Itt bőséges anyagot sorakoztat fel kortárs történezszeztől (Pierre des Vaux-de-Cernay: *Historia Albigensis*) vagy későbbi szerzőktől, akik azt az időszakot világítják meg, amikor Domonkos Languedocban működött. A toulouse-i püspök, valamint III. Ince és III. Honóriusz pápák kancelláriái által kibocsátott oklevelek a rend keletkezésének fontos hátttere. Idetartozik még a rend legrégebb konstitúciója is.

A testvérek szétszórásáról szóló dokumentumokat gyűjti egybe a következő rész: ekkor vált a prédikátorok rendje egyetemessé. Domonkos és az apácák kapcsolatának is külön fejezetet szentel a könyv, ez tartalmazza a Domonkos által megreformált római San Sisto-monostor szabályait, és azokat a csodás történeteket is a rendalapítóról, amelyeket Cecília nővér mesélt el.

A harmadik, legterjedelmesebb egység Szent Domonkos emlékééről szól. Itt a szentté avatási folyamat 1233-as kezdete a cezúra. Nem meglepő, hogy a könyv kétharmadát Domonkos, a szent portréjához tartozó művek teszik ki. Először a szentté avatás dokumentumait gyűjti össze a kötet, utána pedig a szoroson vett hagiografikus műveket, az első három legendát, továbbá Theodericus de Apolda művét, utána pedig a különböző legendagyűjtemények, domonkos történeti művek Domonkosra vonatkozó részeit. A szentté avatás után a rend különös gondot viselt a rendalapító kultuszának ápolására, ezekről tanúskodnak az újabb csodagyűjtemények és legendák.¹⁵

Külön fejezet szól Szent Domonkos kilenc imamódjáról. Imádságának leírásán keresztül ez a rövid szöveg nyújtja a legmélyebb betekintést Domonkos belső életébe.

Végül a Domonkosról szóló prédikációk és Domonkos kultuszának dokumentumai zárják a kötetet. Itt kap helyet a tiszteletére született officium is. A kötet azonban

15 Magyarul erről a folyamatról lásd DEÁK Viktória Hedvig: *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomában*. Kairoosz, Bp., 2005. 95–143.

nemcsak az egyes művek fordítását hozza, hanem mindegyikhez informatív bevezető, jegyzetanyag és bibliográfia is rendelkezésre áll.

AZ ELSŐ ÍRÁSOK DOMONKOSRÓL

A Libellus

A következőkben az első olyan írásokról szeretnék részletesebben szólni, melyek már Domonkos halála után, a kezdődő kultusz kapcsán keletkeztek, és jól mutatják, hogy a rend miként alakította az alapító emlékét. Életéről időrendben az első beszámoló Szászországi Jordántól, más írásmód szerint Iordanistól¹⁶ származik, a *Libellus de principiis Ordinis Praedicatorum, Könyvecske a Prédikátorok Rendjének kezdeteiről*.¹⁷

Jordán, a mű szerzője, Szászországban nőtt fel, és Párizsban tanult teológiát. A rendbe való belépéséről 1220-ban saját maga is beszámolt a *Libellus*ban (n. 75). 1221-ben már provinciálissá, 1222-ben pedig rendfőnökké, *magister ordinis*sá választották, így ő lett Domonkos első utóda. 1237-ben halt meg, amikor a Szentföldről hazatérve hajótörést szenvedett.

A *Libellus* – valójában nem életrajz, és nem is annyira hagiográfia – műfaja valahol egy szentéletrajz és egy rendtörténet között van. Nem szoros értelemben vett szentéletrajz, hiszen nem pusztán Domonkosról szól, hanem más testvérekről is részletesen ír (így például Orleans-i Reginaldról vagy Diego püspök tevékenységéről, befejezése pedig a *Salve regina*-antifóna éneklésének bevezetéséről szóló történet). Simon Tugwell feltételezése szerint a *Libellus* Szent Domonkos szentté avatása, 1234 előtt keletkezett. Törzsanyaga már Domonkos halálára készen volt, ez magyarázza, hogy az 1221 utáni történésekből igen keveset említ.¹⁸ Forrásai részint azok a beszámolók, amelyeket Jordán 1218 és 1220 között gyűjtött össze Párizsban a testvérektől, részint saját személyes emlékei. 1221-ben újra rendezte a szöveget, és 1233-ban is átdolgozta. Jordán célja az volt, hogy saját rendje számára autentikusan mutassa be az alapító alakját. A későbbiekben ez lett a Domonkosról szóló legendák kiindulópontja.

16 Magát Iordanisnak nevezte. Bernard Gui 14. századi domonkos történetíró szerint a Szentföldön született, amikor a szülei ott jártak zarándokúton, innen kapta furcsa nevét.

17 Kiadása: Iordani DE SAXONIA: *Libellus de principiis Ordinis Praedicatorum*. Ed. H. SCHEEBEN. Institutum Historicum Fratrum Praedicatorum, Romae, 1935 (MOPH 16). 25–88. Magyar fordítását lásd a 8. lábjegyzetben. Domonkos kultuszának alakulásáról, a hagiográfiai dokumentumok alapján, lásd Luigi CANETTI: *L'invenzione della memoria. Il culto e l'immagine di Domenico nella storia dei primi frati predicatori*. CISAM, Spoleto, 1996.

18 TUGWELL: *Notes*, 1998. 21–33.

A szentté avatás

Szent Domonkos szentté avatási perét 1233. július 13-án indította el hivatalosan IX. Gergely pápa *Visibílium et invisibílium conditor* kezdetű bullájával,¹⁹ amikor kijelölt három bolognai klerikust Szent Domonkos életének és csodáinak a vizsgálatára. A három pápai komisszárius ennek a feladatnak 1233 augusztusában tett eleget a bolognai konventben. Ekkor a konvent testvérei beszéltek Domonkosról, életmódjáról és érényeiről. A bolognai processzus egy része elveszhetett, kilenc tanúvallomás van csak birtokunkban, és a csodákról szóló vallomások is hiányoznak.²⁰

Minthogy Domonkos életének nagy része Toulouse-ban telt el, a pápai megbízottak elhatározták, hogy ott is keresnek megfelelő személyeket, akik összegyűjtik az adatokat Domonkos dél-franciaországi tevékenységéről és esetleges csodáiról. Az általuk összegyűjtött anyag már sokkal bőségebb mind Domonkos életének és viselkedésének apró részleteit, mind pedig az életében, közbenjárására történt csodákat illetően.²¹ Sematikusságuk és a sok ismétlés ellenére a szentté avatási per tanúvallomásai nagyban gazdagítják Domonkos képét, és kirajzolódnak fontos tulajdonságai is: szeretete, főként a szegénység és a szerzetesi obszervancia iránt, imája, alázata, prédikációja és a lelkek üdvéért való munkálkodása.

A kanonizációs folyamatot megelőzte 1233. május 24-én Szent Domonkos ünnepegyes *translatió*ja, vagyis koporsójának felnyitása, és ereklyéinek átvitele a testvérek újonnan felépített templomába. Erről beszámol Boldog Jordán körlevele.²² A szentté avatást a sír felnyitásakor történt csodák és Giovanni di Vicenza domonkos prédikációinak hatására Bologna városa kérte a pápától.

A szentté avatási eljárás ekkor már pápai jogkörbe tartozott. III. Ince pápa kinyilvánította, hogy a *plenitudo potestatis* következtében, Róma püspökének van fenntartva a szentek kanonizációja.²³ A korábbiakban egyházmegyei szinten a szentség helyi elismerését megelőzte a püspökre vagy a pápai legátusokra bízott kutatás. Ennek kapcsán keletkezett egy olyan dokumentumgyűjtemény, amelyben helyet kapott a leendő szent életrajza és a csodákról szóló beszámoló is. Domonkos szentté avatási pere az elsők közül való, ahol megmaradt a kihallgatási jegyzőkönyv, továbbá az első

19 SD. 685–687. Kiadása *Monumenta historica*. 115–117.

20 Vladimír KOUDELKA: *Les dépositions des témoins au procès de canonisation de saint Dominique*. AFP XLII(1972). 47–67.

21 SD. 698–763. Kiadása *Acta canonizationis S. Dominici*. Ed. Angelus WALZ. = *Monumenta historica*. 91–104, 176–187.

22 Jordán körleveléről lásd Simon TUGWELL: *The So-called 'Encyclical' on the Translation of Saint Dominic Ascribed to Jordan of Saxony. A Study in Early Dominican Hagiography*. Oxford, 1987.

23 Erről a folyamatról lásd André VAUCHEZ: *Sainthood in the Later Middle Ages* c. klasszikusnak számító művét (Cambridge University Press, Cambridge, 1997. 22–32.)

olyan per, ahol egy 25 pontból álló kérdéslístát (úgynevezett *articuli interrogatoriit*) használtak a folyamat megkönnyítésére.²⁴

A szentté avatás maga már gyorsan követte az eljárás lefolytatását: Domonkost 1234. július 3-án avatta szentté IX. Gergely pápa, a *Fons sapientiae* kezdetű, Rietiben kiadott pápai bullával.²⁵ E szövegnek, amely Domonkos személyére vonatkoztatva a koldulórendi szentségmodellnek is összefoglalása, további fontos érdekessége az egyháztani vízió, amelybe elhelyezi a koldulórendek születését. Zakariás próféta könyvének látomásából kiindulva, – amely fogatokat lát vörös, fekete, fehér és tarka lovakkal, – a tarka lovak húzta fogatot a koldulórendekkel azonosítja, akik a tizenegyedik órában, vagyis a végidőben mint harcra kész sereg sietnek az egyház segítségére.²⁶ Az eszkatologikus-apokaliptikus vízió és a harci metaforák alapján több kutató a bulla megírójának Fiorei József pápai nótáriust gondolja, aki – mint a Fiorei Joachim által alapított rend tagja – közel állt az ő profetikus gondolkodásmódjához.²⁷

Az első legendák Szent Domonkosról

A szentté avatás utáni első tizenöt évben három legenda is született Domonkosról. Időben az első ezek közül Petrus Ferrandinak, egyébként szinte teljesen ismeretlen hispániai domonkosnak az írása, amelynek fő forrása a *Libellus*, de új részletekkel is szolgál, különösen Domonkos első éveiről. Tőle tudjuk meg Domonkos szüleinek a nevét, akárcsak azt a történetet, amikor Domonkos Palenciában egy fogoly kiváltása fejében saját magát akarta eladni.²⁸ Az még nem világos, hogy a szerző Jordán felkérésére vagy saját kezdeményezésből írta-e a legendát.²⁹ Eredeti a prologus is a rend üdvtörténeti küldetéséről: a prédikátorok (nagy megtérés hirdetői) az utolsó idő hírnökei, akik az apostolokhoz hasonlóan az egész világon hirdetik az evangéliumot. Ezt az új rendet Isten az utolsó időkben küldte, mint a szolgát az evangéliumi példabeszédben (Lk 14, 17–18), hogy jelentse a menyegzőre meghívottaknak, hogy minden készen áll; a másik újszövetségi hasonlat a tizenegyedik óra munkásaié. Ennek a

24 SD. 694.

25 SD. 769–777. Kiadása: *Humberti de Romanis Legendae*. 565–575.

26 Zak 6,1–3.

27 Marco RAININI: *I Predicatori dei tempi ultimi. La rielaborazione di un tema escatologico nel costituirsi dell'identità profetica dell'Ordine domenicano*. Cristianesimo nella storia XXIII(2002). 307–343; Uő: *La lettera di canonizzazione di Domenico fu scritta da Giuseppe da Fiore? Precisazione e nuove tracce* = «Sapiens, ut loquatur, multa prius considerat». *Studi di storia medievale offerti a Lorenzo Paolini*. A cura di Caterina BRUSCHI–Riccardo PARMEGGIANI. Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Spoleto, 2019. 57–76.

28 SD. 793–857. Kiadása *Petri Ferrandi Legenda*.

29 SD. 793.

rendnek alapítója Domonkos, az új, a *Vesperus*, az esti csillag.³⁰ Ez az új *ordo*, amelyet Isten az utolsó órában küldött, s amely küldetését tekintve első, hiszen a prédikálás révén kvázi püspöki hivatalt gyakorol. Szintén tőle származik a Domonkos úgynevezett végrendeletéről szóló rész, amikor is halálos ágyán a szeretetre, alázatra, szegénységre buzdította rendtársait, sőt átkot mondott azokra, akik a szegénységet lerontják a rendjében.

A következő legenda szerzőjét, Orvietói Konstantint – miután az 1245-ös kölni káptalan elrendelte a Domonkos közbenjárására történt újabb csodák összegyűjtését – Johannes Teutonicus rendfőnök bízta meg, hogy Petrus Ferrandi legendáját a káptalani határozat nyomán ismertté vált csodákkal gazdagítsa. Hasonló folyamat játszódott le ekkor a konkurens ferences rendben is, amikor 1244-es káptalanjuk elrendelte, hogy Celanói Tamásnak Szent Ferencről szóló *Vita primáj*át gazdagítsák csodákkal. Ezek alapján írta meg Celanói Tamás a *Vita secundát*.

Konstantin 1246–1247 telén írta meg a legendáját. A negyvenöt újabb csoda mellett a szerző figyelmet fordított arra, hogy világosabb kontúrokkal rajzolja meg Domonkosnak mint alapítónak az alakját, folytatva ezzel a Petrus által elkezdett irányvonalat. Ez azt is jelentette, hogy csökkentette a Domonkos körüli többi szereplőnek – Fulco toulouse-i püspöknek vagy Diego osmai püspöknek – a jelentőségét. Így például a legenda szerint maga Domonkos kérte rendjének jóváhagyását a pápától, Fulco csak elkísérte őt útjára. Arról tehát már nem volt szó, hogy Domonkos és Fulco már korábban létrehoztak volna egy működő egyházmegyei prédikálóintézményt Toulouse-ban (a *Libellus* és Petrus Ferrandi még beszélt erről), mint ahogy arról sem, hogy a rend különböző emberek (Fulco, Diego, Domonkos, III. Ince pápa) különböző ötleteinek köszönhette volna a keletkezését. Szintén itt szerepelt először Domonkosnak a római Szent Péter-bazilikában történt látomása, amelynek során Szent Péter és Pál apostolok jelentek meg előtte, és küldték őt prédikálni. Konstantin újdonsága továbbá annak részletezése is, hogy milyen áhítattal viselkedett Domonkos a szentmise bemutatásakor, különösen az úrfelmutatásnál. Magyar vonatkozású érdekessége a legendának, hogy a magyarországi Érdomslyó domonkos konventjében őrzött Szent Domonkos-erekllye körül történt csodákat is tartalmazza.³¹

Végül a harmadik legenda szerzője Humbertus de Romanis, akit 1254-ben a budai általános káptalanon választottak meg a rend magiszterévé, vagyis rendfőnökévé.

30 Marie-Humbert VICAIRE: «*Vesperus*» (*L'Étoile du soir*) ou l'image de saint Dominique pour ses frères au XIIIe siècle = Uő: *Dominique et ses Prêcheurs*, Éditions universitaires, Fribourg, 1977. 280–304.

31 A csodákról részletesen lásd Eszter KONRÁD: *The Representation of the Saints of the Mendicant Orders in Late Medieval Hungary*. Doctoral Thesis. CEU, Bp., 2017. 69 sqq.

Az előző két legendaszerzőtől eltérően, róla és tevékenységéről többet tudunk.³² Az ő nevéhez fűződik többek között a rendi liturgia egységesítése is. Ennek a folyamatnak a kezdetén, a *Lekcionáriumb*a írt egy új legendát (*Legenda prima*), amelyben egyszerűen Petrus Ferrandi legendáját rövidítette le. Tíz évvel később, amikor az 1254-es káptalan elrendelte a liturgikus könyvek revízióját, írt egy újabb legendát, a *Legenda maiort*, melyet a káptalan hagyott jóvá 1256-ban, a többi liturgikus könyvekkel együtt. Humbertus a két előző legendára épített, de felhasznált más forrásokat is, mint például Jordán *Libellus*át és Petrus *Historia Albigensis*ét is. Eredeti részlet az, amikor leírja a prouille-i apácák életét, ahogyan azt ő maga megismerte (c. 13), vagy amikor Domonkos és Montfort-i Simon barátságáról beszél (c. 50). A továbbiakban ez válik Szent Domonkos bevett életrajzává, ugyanis az 1260-as káptalan úgy határozott, hogy a többi életrajzot tovább ne másolják,³³ hasonlóan a ferencesekhez, akik szintén egy rendfőnök, a Szent Bonaventura által írt Ferenc-életrajzot (*Legenda maior*) fogadták el az egyetlen hivatalosnak.

Természetesen itt nem áll meg a legendák írásának sora, de hosszabb szünet következett, egészen Theodericus de Apolda Domonkos-életrajzáig. Ez a türingiai származású domonkos, Eckhart mester rendtársa, akinek többek között egy nagyszabású Szent Erzsébet-legendát is köszönhetünk,³⁴ 1296 és 1298 között Munio de Zamora generális parancsára írt terjedelmes legendát Domonkosról.³⁵

EGY REND ÉS AZ ALAPÍTÓJA. DOMONKOS A HAGIOGRÁFUS ÉS A TÖRTÉNÉS SZEMÉVEL

Nem könnyű tehát a „valódi Szent Domonkos” felfedezése. A *Saint Dominique, de l'ordre des frères prêcheurs* egy híres történeten keresztül illusztrálja, milyen nehézségekbe ütközik a „történeti” Domonkos kibontása a hagiográfiából, illetve, hogy mi az, ami a történést, és mi az, ami a hagiográfust érdekli, motiválja. Ezt az esetet szeretném most ismertetni.³⁶

32 Edward Tracy BRETT: *Humbert of Romans. His Life and Views of Thirteenth Century Society*. PIMS, Toronto, 1984.

33 *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*. I. Ed. Benedictus Maria REICHERT. Roma, 1898. 105.

34 Magyar fordítása megtalálható *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*. Ford. CSALOG Judit. Szerk. J. HORVÁTH Tamás–SZABÓ Irén. SZIT, Bp., 2001. 283–386. A kötetben a szerző Dietrich von Apolda néven szerepel.

35 SD. 983–998. Kiadása Theodericus de APOLDIA: *Acta ampliora*. Acta Sanctorum. Augusti. I. Antwerpen, 1733.

36 SD. 32–36.

Jordán *Libellusa* írja le azt a történetet, amikor egy ünnepélyes disputa során, melyet Fanjeux-ban tartottak (*Libellus*, 24–25), Szent Domonkos könyve, amely a katolikusok érveit tartalmazta az eretnekek ellen, sértetlenül került ki egy tűzből:

„Egyszer Fanjeux-ban nagy hitvitát rendeztek, amelyre a hívők és a hitetlenek közül is sokan voltak hivatalosak. A hívők közül közben többen megírták könyvecskéiket, melyek ész- és tekintélyi érveket tartalmaztak a hit védelmére. Miután az összeset megtekintették, a legtöbben boldog Domonkos könyvét ajánlották, és mindannyian helyeselték, hogy azt mutassák be az eretnekek által, a saját védelmükre írt könyvvel együtt a három bírónak, akiket közös megegyezéssel a vélemények eldöntésére választottak; s akinek a könyvét helyesebbnek találják, annak hitét ismerik el igaznak. Mivel hosszú vita után sem tudtak döntené a bírák, végül az jutott eszükbe, hogy mindkét könyvet tűzbe dobják, és ha valamelyik véletlenül nem ég el, az kétségtelenül az igaz hitet tartalmazza. Nagy tüzet gyújtanak, és mindkettőt bedobják. Az eretnekek könyve tüstént elégett, de a másik, amelyet Isten embere, Domonkos írt, nemcsak sértetlen maradt, hanem mindenki szeme láttára magasra ugrott a tűzből; újra visszaesve, majd többször kiemelkedve nyíltan megmutatta a hit igazságát és írójának szentségét”.³⁷

Jordánnak mint Domonkos utódjának az volt a fő célja, hogy rendtársait a rend kezdeteiről tájékoztassa, ehhez pedig a többi testvér elbeszélését használta fel, miközben arra helyezte a hangsúlyt, ami Domonkos szentségét illusztrálta. A történetnek óriási hagiográfiai sikere lett, megjelent Domonkos officiumában, és hálás reprezentációs témává is vált, ugyanis sok ábrázolása maradt fenn, többek között Szent Domonkos bolognai síremlékén.

Domonkos életének kevésbé dokumentált időszaka az 1206 és 1217 közötti évek, amikor osmai kanonokként tartózkodott Dél-Franciaországban, először Diegóval, püspökével együtt, aztán nélküle. Erre az időszakra vonatkozóan azonban abban a szerencsés és ritka helyzetben vagyunk, hogy rendelkezésünkre áll egy kortárs forrás is, a már említett Pierre (Petrus) des Vaux-de-Cernay beszámolója történeti művéből, a *Historia Albigensis*ből.³⁸ Petrus ciszterci szerzetes, Guy (Guido), Vaux-de-Cernay-i

37 Az SD itt a Simon Tugwell által megállapított provizorikus latin szöveget használta fel, amelynek mások a fejezetszámai, ott 14. A magyar szöveget lásd JORDÁN: *Könyvecske*. 21.

38 Kiadása: Pascal GUÉBIN–Ernest LYON: *Petri Vallium Sarnaii monachi Historia Albigensis*. I–III. Librairie ancienne Honoré Champion, Paris, 1926–1930 (a továbbiakban GUÉBIN–LYON: *Petri Vallium Sarnaii*).

apát unokaöccse, aki elkísérte nagybátyját a negyedik keresztes hadjáratra 1202-ben. 1212-ben csatlakozott nagybátyjához, aki 1207-től a ciszterci apátokból álló, dél-franciaországi prédikációs misszió vezetője volt, 1212-től pedig Carcassone püspöke.³⁹ Történeti művét 1213 januárjában kezdte el írni, amikor egy időre visszatért saját apátságába. A cím kiválasztása – *Historia* és nem *Chronica* – jelzi, hogy kortárs eseményekről kívánt írni. Egyébként Simon de Montfort-nak, a keresztes hadjárat vezetőjének volt jó barátja, ma azt mondanánk, propagandistája. Ha összehasonlítjuk a két elbeszélést, kiderül, mi a különbség az aktuális történésekre figyelő krónikás, és a rend kezdetei után kutató Jordán megközelítése között, aki a szent rendalapító alakját kívánja felépíteni. Petrus az egyetlen kortárs krónikás egyébként, aki Domonkost név szerint is megemlíti.

Petrus egy Montréalban, Carcassone mellett lezajlott nyilvános vitáról ír, amely 1207 március–áprilisában játszódhatott le. A kéthetes vita után mindkét fél leírta kifejtett érveit, és átadta négy bírónak, akiket mind az eretnekek közül választottak ki. A bírák látták, hogy a katolikusok érvei meggyőzőek, ezért nem hirdettek ítéletet, és nem adták vissza a katolikusoknak a saját írásukat sem, hanem odajuttatták az eretnekeknek. (*Historia Albigensis*, 26)

26. Mivel pedig hosszadalmas lenne sorban elbeszélni, hogy jártak városról városra az apostoli férfiak, tudniillik a mi prédikátoraink az evangéliumot hirdetve és vitázva mindenütt, ezért ezeket kihagyva, a legfontosabbra térünk át. Egy napon az eretnekek összes vezetői összegyűltek egy Montréal nevű városban, amely a Carcassone-i egyházmegyében van, hogy vitázzanak azokkal a férfiakkal, akikről már gyakran megemlékeztünk. Erre a vitára tért vissza castelnai Péter testvér Chateuneuf-ből, aki, amint kicsivel korábban mondtuk, elvált a társaitól Béziers-nél. A vitázók az eretnekek hívei közül választott bírákat kaptak. Ez a vita tizenöt napon keresztül húzódott, és mindkét oldal írásba foglalta az álláspontját és átadták a bírónak, hogy hozzanak végleges ítéletet. Amikor azonban látták a bírák, hogy az eretnekeket nyilvánvalóan legyőzték, nem akartak ítéletet mondani, sőt még azokat az írásokat sem akarták visszaadni, amelyeket a mieinktől kaptak, nehogy nyilvánosságra kerüljenek, hanem átadták az eretnekeknek.⁴⁰

39 SD. 26, 113–114.

40 GUÉBIN–LYON: *Petri Vallium Sarnaii*. I. 28–30.

Eddig a történet. Petrus a későbbiekben, ettől teljesen függetlenül, beszámolt egy olyan csodás eseményről, amelyről elárulta, hogy magától Domonkostól hallotta (n. 54):

Abban az időben történt egy csoda, amit méltónak tartottunk arra, hogy ide beszúrjuk. Egyes prédikátoraink, szerzetesek, egy nap eretnekekkel vitáztak. A mieink közül az egyik, akit Domonkosnak hívtak, szentéletű férfi, az osmai püspök társa, azokat a tekintélyerveket, amelyeket előadott, írásba foglalta, és odaadta a papírt az egyik eretneknek, hogy az ellenvetésekről gondolkodhasson. Azon az éjszakán az eretnekek összegyűltek egy házban, és a tűznél ültek, az pedig, akinek az Isten embere odaadta a papírt, elővette. Akkor azt mondták neki a társai, hogy dobja a tűz közepébe, és ha elég a papír, igaz az eretnekek (mégoly hitszegő) hite, ha pedig sértetlen marad, megvallják, hogy helyes az a hit, amelyet a mieink hirdettek. Mit mondjunk még? Ebben megegyeznek mindannyian, és bedobják a papírt a tűzbe, de miután egy darabig a tűz közepén maradt, teljesen sértetlenül kiugrott a tűzből. Akik ott voltak, elcsodálkoztak, és egyikük, a többieknél is hajthatatlanabb, azt mondta nekik: „Dobjuk a papírlapot a tűzbe, és akkor jobban látjuk majd az igazságot!” Újra bedobják és újra kiugrik a tűzből a papír sértetlenül. Ezt látva, a kemény és hitre késedelmes szívű azt mondta: „Harmadszor is dobjuk be, és akkor kétség nélkül megtudjuk, mi a helyzet!” Harmadszor is bedobják, és akkor sem ég el, hanem sértetlenül és épen ugrik ki a tűzből. Az eretnekek pedig ennyi jel után sem akartak a hitre megtérni, hanem keménységükben megmaradva, a legszigorúbban megtiltották egymásnak, hogy ez a mieink tudomására jusson az ő elbeszélésükből. De egy lovag, aki velük volt, és valamennyire egyet értett a hitünkkel, nem akarta elrejtteni, amit látott, hanem sokaknak elmesélte. Ez Montréalban történt, amint azt annak a jámbor férfinak szájából hallottam, aki a fentebb említett papírt odaadta az eretneknek.⁴¹

A két beszámoló közötti különbség alapján arra lehet következtetni, hogy Jordán nem Petrustól függött, saját forrásai pedig bizonyára rendtársai beszámolóí lehettek, hiszen maga Jordán sosem járt Dél-Franciaországban. Nem ismerjük ennek a szóbe-

---

41 Uo. 47–49.

li hagyománynak a tartalmát, de egy biztos: Jordán szándéka az volt, hogy felmutassa Domonkos szentségét.

Így aztán Jordán voltaképpen eggyé gyúrta a két különböző eseményt, a disputát és a papír tűzbe dobását, így egy új történetet hozva létre: nem nyilvános vitáról beszélt, hanem isteníteletről, ordaliáról, amely máshol, Fanjeaux-ban történt, és amelynek fő mondanivalója az volt, hogy bizonyította, hogy Domonkos valóban szent volt, aki az igaz hitet védte. A nyilvános disputa így teljesen átalakult: Domonkos szentsége újabb bizonyítékot kapott, nyoma veszett viszont annak a, Domonkos karakteréről fontos információnak, hogy nyílt vitát mert vállalni az eretnekekkel, és arra is hajlandó volt, hogy átadja az eretnekeknek a „harci fegyvereit” azért, hogy így térítse meg őket, habár így sem ért el sikert.

A későbbiekben az első legendaszerzők Jordánt idézték, az ő elbeszélését ismételték meg. Humbertus de Romanis volt az első, aki kifejezetten Petrus művére hivatkozott, és át is vette tőle a tűzbe dobott papiros történetét. Montréalba helyezte ő is a helyszínt, de nem említette meg, hogy ezt magától Domonkostól hallotta a történetíró – pedig milyen izgalmas információ ez, hiszen Domonkos rendkívül keveset beszélt magáról. Hozzáteszi viszont, hogy hasonló dolog történt egy nyilvános disputa során – talán célzás ez Jordán elbeszélésére. A 13. század második felében a hagiográfiai hagyomány Humbertus eljárását követte, így például Jacobus de Voragine a *Legenda aurea*-ban vagy Theodericus de Apolda mindkét történetet említette, tudniillik a Fanjeaux-ban lejátszódott csodát és a montréalai vita kapcsán Domonkos papirosának a tűzbe dobását.

E példa jól jelzi, hogy a hagiográfia hogyan formálta Domonkos emlékét. Ezzel párhuzamosan a rendi emlékezetet a rend későbbi feladatai is alakították, így például a pápaság által rá bízott küldetések, mint például az inkvizíció is (1233-tól).⁴² Ez szülte azt a gondolatot is, hogy Domonkos lett volna az első inkvizítor, holott ez persze teljes anakronizmus. A rend egyre jobban kibontakozó intellektuális tevékenysége folytán, a 14. századtól különböző írásokat kezdenek Domonkosnak tulajdonítani: öt teszik a rend első szerzőjének, aki művet írt az eretnekek ellen és kommentárt Szent Pálhoz. Utóbbi feltételezés alapja például az, hogy Hispániai János testvér vallomása szerint Domonkos mindig magával hordta Szent Pál leveleit.⁴³

Domonkos tehát megismerhetetlen? Valóban, Domonkos bizonyos fokig eltűnik rendje mögött. Bár belső világa – imamódjai kivételével – nem tárul fel előttünk, mégis sok mindent megtudunk róla: diszkrét ember volt, aki mégis sokakra volt hatással. E hatás egyik gyümölcse a róla szóló forrásokat bemutató kötet, amely a tolvábbiakban kiinduló ponttá válhat nemcsak Szent Domonkos élete, hanem a Prédi-

42 Ezekről lásd SD. 15–16.

43 SD. 725. (Bolognai per, nr. 29.)

kátorok rendje korai történetének a kutatásához is. Hiszen Domonkos, a *Praedicator gratiae* – ahogyan őt a tiszteletére írt antifóna hívja – elvászthatatlan a rendjétől.

PRAEDICATOR GRATIAE.
SOURCES ON THE LIFE OF SAINT DOMINIC

Keywords: *Saint Dominic; the life of Saint Dominic; Dominican narrative sources*

In 2021 we celebrated the 800th anniversary of the death of Saint Dominic. This jubilee provides the appropriate opportunity to talk in Hungarian about a gap-filling volume (*Saint Dominique, de l'ordre des frères prêcheurs. Témoignages écrits fin XIIe– XIVe siècle*) that can be the starting point for further research on the life of Saint Dominic and on the beginnings of the order he founded. The study presents the mentioned volume and its background, briefly referring to the first narrative sources about Saint Dominic, and by an example it illustrates the difficulties in approaching the “authentic St. Dominic”.

PRAEDICATOR GRATIAE.
SURSE PRIVIND VIAȚA SFÂNTULUI DOMINIC

Cuvinte-cheie: *Sfântul Dominic; viața Sfântului Dominic; surse narative dominicane*

2021 a fost anul aniversării a 800 de ani de la moartea Sfântului Dominic. Acest jubileu ne oferă o oportunitate potrivită de a prezenta și în limba maghiară un volum (*Saint Dominique, de l'ordre des frères prêcheurs. Témoignages écrits fin XIIe– XIVe siècle*) de o importanță deosebită, care poate fi punctul de plecare pentru cercetările ulterioare privind viața Sfântului Dominic și începuturile ordinului pe care l-a întemeiat. Studiul prezintă acest volum și contextul său, făcând o scurtă referire la primele surse narative despre Sfântul Dominic, și ilustrează printr-un exemplu dificultățile cu care se confruntă cel care încearcă să vadă „autenticul Sfântul Dominic”.

A DOMONKOS-KÓDEX EXEMPLUMAI – MŰFAJKEVEREDÉS, KÉPSZERKEZET

Kulcsszavak: *Domonkos-kódex; anyanyelvű irodalom; hagiografikus példázat; vizualitás*

A rendtörténeti konferenciára kifejezetten irodalomtörténészként kaptam meghívást, ezért tanulmányom jellegében bizonyára kicsit el fog térni a többitől. Noha volna lehetőség arra is természetesen, hogy a történeti-filológiai összefüggések kerüljenek előtérbe, éppen a kontraszt kedvéért inkább azt az utat választom, hogy megmutassam, miként működnek szöveggént, olvasmányként a Domonkos-rend első magyar nyelvű emlékei, tehát a Domonkos-kódex irodalmi értékeiből szeretnék felmutatni valamit.

Az írásbeliség, illetve a középkori értelemben vett irodalom fellendülésében köztudottan nagy szerepet játszott a Nyulak szigeti *scriptorium*, hiszen ebből a műhelyből került ki legismertebb magyar nyelvű kódexeink jó része. És talán azt is mondhatjuk, hogy a leghíresebb, a magyar nyelvű Margit-legenda kicsit elhomályosítja a többit, ugyanis a Példák könyve még csak-csak ott van a köztudatban, a Domonkos-kódex viszont már kevésbé, hacsak nem a magyar vonatkozású legendarészletek, illetve példák révén találkoztunk vele. A három lándzsa története fölkelte mind a történészek,¹ mind az irodalomtörténészek² érdeklődését, a kötet szövegeinek nagy részét azonban kevésbé ismerjük és kutatjuk.³ Öröndetes módon azonban, talán éppen a jubileumi évnek köszönhetően is, élénkült az érdeklődés iránta.

Az előbb említett szelektív olvasásnak talán az is lehetett az oka, hogy az irodalomtörténet sokáig a jellegzetesen magyart kereste a kódexirodalomban, illetve ennek hiányát tematizálta különböző interpretációkkal. A korábbi századok irodalomtörté-

---

* FARMATI Anna (1972), PhD, irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, BBTE-BTK Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár, anna.farmati@ubbcluj.ro

- 1 GYÖRKÖS Attila: *The Saint and His Finger: Dominican Legends and Exempla from Thirteenth-Century Hungary*. Hungarian Historical Review 5(2016). 3. sz. 536–556.
- 2 SZABÓ Zsuzsanna: *Sokarcú exemplum – néhány megfontolás kódexeink exemplumainak készülő katalógusáról*. Online: http://sermones.elte.hu/?az=319tan_plaus_zsuzsa (Utolsó megtekintés: 2021. 11. 22.)
- 3 FARMATI Anna: *Kódex és ágytakaró = Uó: Szeráfi kalandok. Értelmelem és értelmezés: régi szövegek új kontextusban*. Egyetemi Műhely, Kvár, 2015. 195–205.

neteiben gyakran olvasunk olyan sajnálkozó megállapításokat, hogy ez csak fordítás-irodalom. Abba fektettünk sok energiát, hogy bizonyítsuk: „nem pusztán szolgai fordítások”, hanem magyar jellegzetességeket hordozó történetek ezek, és elviseljük még azt is, hogy „csak” egyházi szövegek, de legalább bizonyítékai a magyar nyelvű irodalom bontakozásának.⁴ A 19. század végén Bodnár Zsigmond által ugyan felbukkan egy egészen modern, filozófiai-szellemtörténeti szemlélet, amely szerint „a középkor szebb költői alkotásai közé tartoznak a legendák”⁵, de a szerző, összetett okok miatt, kevés figyelmet kapott. Ugyanakkor nála is olvashatunk más, a stílusra, szerkezetre, tehát poétikai összetevőkre vonatkozó – mai ismereteink szerint nem feltétlenül helytálló – reflexiókat, de számunkra itt most a poétikai közelítés a fontos elem, ami elég ritka.

Természetesen sokkal imponálóbb volna, ha mi sem csupán másolókat és fordítókat tudnánk emlegetni, hanem szerzőket is. Mai irodalomtörténeti szemléletünk azonban jobban meglátja és meglátatja ebben az irodalmi anyagban is a sokrétű értéket, hiszen ma már legalább ennyire fontosnak tartjuk azt a tényt, hogy ezeken a fordításokon keresztül kódexeink az európai szöveg-hálózatba kapcsolódnak, mint azt, hogy ezek a szövegek magyar nyelven íródtak. Ugyanakkor a nemzetközi szakirodalom is felhívja a figyelmet arra, hogy a latin nyelvű, úgymond eredeti gyűjtemények akár még nagyon akkurátus és részletes elemzése után sem állítható, hogy ezzel mindent elmondunk a népnyelvű változatáról, hiszen az annak pusztán a fordítása. Marie Anne Polo De Beaulieu felhívja a figyelmet az új kontextus adta változatok lehetőségére és jelentőségére.⁶ A mi esetünkben ez azt jelenti, hogy nem elégedhe-

4 Szemléltetésképpen néhány adat: Toldy Ferenc kezdte módszeresen összegyűjteni ezeket a szövegeket, érthető módon elsősorban leltárszerű felsorolást találunk nála, nyelvtörténeti megfigyelésekkel. (*A magyar nemzeti irodalom története*. Harmadik, javított kiadás. Athenaeum, Pest, 1872. 32–33.). A Boethy Zsolt szerkesztésében megjelent *A magyar nemzeti irodalom ismertetése* c. munka első kötete a Margit-legendát emeli ki a felsorolásból, mint „tisztán magyar eredetű nagy legendát” (Athenaeum, Bp., 1986. 116.), de „korfestő tartalmát” is értékeli (vö. 13. kiadás. 1919. 23.). A Ferenczi Zoltán szerkesztésében megjelenő kötetben Pintér Jenő írja: „A középkori magyar nyelvű emlékeink a nyelvtudósok számára gazdag anyagot nyújtanak. Jóval kevesebbet okulhatnak belőlük az irodalom fejlődésének kutatói” (*A magyar irodalom története 1900-ig*. Szerk. FERENCZI Zoltán. Athenaeum, Bp., 1913. 44.). Horváth János szintén az irodalmiság nyelvtől függő fejlődését említi, de ő már értéknek tartja az „előzetes” latin kultúra kialakulását (*A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Magyar Szemle Könyvei, Bp., 1931. 106–107.). Az 1964-es irodalomtörténet értékelése szerint: „A terebélyesedő magyar nyelvű vallásos irodalom (...) egyelőre még kizárólag fordításokból áll, az anyanyelvnek azonban a latin árnyékában, azt tolmácsolva kellett megerősödni, hogy alkalmassá váljék az önálló irodalom hordozására” (*A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk. KLANICZAY Tibor. Akadémiai, Bp., 1964. 106–107.).

5 BODNÁR Zsigmond: *A magyar irodalom története*. Bp., 1891, 49.

6 Marie Anne POLO DE BEAULIEU: *Le passage des recueils d'exempla aux langues vernaculaires. Nouveaux publics? Nouveaux usages?* = *L'Œuvre littéraire du Moyen Âge aux yeux de l'historien*

tünk meg pusztán a források beazonosításával, de még azzal sem, hogy elkönyveljük a nagyjából szöveghű fordításokat a gyűjteményekben, mert az anyanyelvű szövegek valójában új szövegek, új kontextusban, sőt még ma is áthelyezhetőek újabbakba. Ezzel utalok egy régiszöveg-olvasási stratégiára, ami Kószeghy Péter nevéhez fűződik, és ami a többszörös kontextus figyelembevételét támogatja.⁷

Lássuk tehát röviden a kódexünket, mielőtt szöveget olvasnánk. A Domonkos-kódexet 1517-ben másolta Ráskai Lea, létrejöttében szerepe volt az 1468-as római általános rendi káptalannak, amelyen a Margit-szigeti kolostor lakóinak a fegyelmezetlensége is szóba került,⁸ és amelynek hatása lehet az is, hogy 1474-ben Váci Pál lefordítja a domonkos regulát, amit Birk-kódex néven ismerünk. Ennek a regulának a magyarázata, illusztrálása, mai kifejezésekkel élve talán azt is mondhatnánk, hogy egyféle oktatókönyve és munkafüzete – a Példák könyvével együtt – a Domonkos-kódex is. Tartalma homogénnek tűnik, pedig nem egészen az: Szent Domonkos életrajzát-legendáját olvashatjuk benne, valamint a Domonkos-rend történetének kezdeti szakaszából származó történeteket. Az egyik terjedelmesebb rész Antoninus Florentinus *Chronicon*jából (1484) származik, egy másik többnyire Gerardus de Fracheto (Gerard de Frachet) *Vitae Fratrum Praedicatorum*ából (1260), de Theodoricus de Apolda (1290), Petrus Calus és Hugo a Sancto Carótól⁹ származó szövegek is találhatóak a gyűjteményben.¹⁰

A Régi Magyar Exemplumadatbázis¹¹ a Domonkos-kódex 46 szövegrészletét tekinteti exemplumnak. Ezek nagyobb részt Fracheto művéből válogatott történetek, de van 17 olyan történet is, amely Antoninus Florentinus művéből származik. A műfajtipológiát jelölő résznél rögzített megjegyzések alapján ebből a 46 exemplumból 26 valójában legendarészlet, 23 csoda (a szent életében vagy halála után tett csodái), 15 pedig látomás.

Ebben a kontextusban Frachet gyűjteménye azért is érdekes, mert olyan épületes, nem feltétlenül hiteles, de anekdotikus és nevelő célzatú elbeszéléseket tartalmazó

et du philologue. Ed. Ludmilla Evdokimova–Victoria Smirnova. Classiques Garnier, 2014 (Rencontres 77). 359.

7 KÓSZEGHY Péter: *A régi magyar irodalomtörténet írása, avagy mi az „igazi irodalom”*. Irodalomtörténeti Közlemények CXIX(2015). 5. sz. 615.

8 KOMLÓSSY Gyöngyi: *Bevezetés = Domonkos-kódex, 1517*. Bev., jegyz. KOMLÓSSY Gyöngyi; munkacsoport tagjai KOROMPAY Klára et alii. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1990 (Régi Magyar Kódexek 9 – a továbbiakban *Domonkos-kódex*). 11.

9 M. NAGY Ilona–N. HORVÁTH Margit: *Hugo a Sancto Caro bibliakommentárjának részlete a Domonkos-kódexben*. Magyar Nyelv 116(2020). 4. sz. 466–472.

10 *Domonkos-kódex*. 19–21.

11 Régi Magyar Exemplumadatbázis. Szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes. Online: <http://sermones.elte.hu/exemplumadatbázis/> (Utolsó megtekintés: 2022. 06. 25. – a továbbiakban RMEEx). A példázatokra is az itt található leltári számmal utalok, minden egyéb, a példázatokkal kapcsolatos adat megtalálható a megfelelő számnál.

mű, amelynek olvasását éppen emiatt Humbertus Romanus csak a renden belül engedélyezte,¹² és melynek minden konventben meg kellett lennie azért, hogy a közös történet azonos legyen.¹³ Így nyilván az átlagnál több kézírata maradt fenn, többféle változatot örökítvén át. Erről és ennek jelentőségéről a későbbiekben lesz még szó.

A kódex tehát magyar domonkos nővérek számára készült, akiknek példázathasználatáról Lázs Sándor áttekintése révén már rendelkezésünkre áll egy átfogó kép.¹⁴ Ő a koldulórendek megújuló exemplumrendszerére a *hagiografikus példázat* műfajmegjelölést használja, de reflektál közben arra is, hogy a középkor egyik szakaszában sem volt egyforma ennek az inkább szövegformát, mint műfajt jelölő szónak a pontos jelentése. A fabula, a látomás, a csoda/mirákulum, a legenda egyaránt működhett példázatként, a szóhasználat bizonytalansága Magyarországon is jellemző volt. Lázs észreveszi például, hogy a példázat rokon értelmű szava volt a mirákulumnak, és ezt a Margit-legenda megfelelő helyének fordításából vezeti le.¹⁵ Ezt a többértelműséget, illetve a műfaji és funkcióbeli interferenciákat a RMEx előszava is jelzi.¹⁶

Itt most nem bocsátkozunk bővebb elméleti rendszer felvázolásába, de egyetértünk az exemplum egyik kortárs kutatójával, Nicolas Louis-nak véleményével, aki szerint az exemplum elsősorban nem műfaj, mert mibenléte és típusa a használatától függ, ezért szociokulturális kontextusban érdemes vizsgálni, a szövegválogatás mechanizmusait is figyelembe véve.¹⁷ Az egyszerű példatárak, gyűjtemények tehát eleve más megítélés alá eshetnek, mint a más szövegek által bekebelezett exemplumok, amelyek egyébként szintén lehetnek illusztratívák vagy induktívák. Egy olyan összeállítás, mint amilyen a Domonkos-kódex, a maga keletkezési és eredeti használati körülményeivel, nagy valószínűséggel így is teljesíteni tudta a retorikai indukciónak nevezett funkciót, hiszen ez is volt a cél a kódex összeállításakor és fordításakor. Annak ellenére, hogy – az adatbázis terminológiájával élve – úgynevezett kontextusfüggetlen példázatokot tartalmaz, van benne ezáltal egy inherens konkrétum, amelynek nagy meggyőző ereje van. A megfogalmazás módja azonban fontos marad ebben az esetben is, hiszen a fogalmak dinamikus aspektusai az elocutio által működnek, és ezek befolyásolják a jelentést – mondja szintén Nicolas Louis.¹⁸

12 Guy BEDOUELLE O.P.: *Szent Domonkos. Az Ige kegyelme*. Kairosz, Bp., 2011. 60.

13 Lázs Sándor: *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján*. Balassi, Bp., 2016. 269.

14 Uo. 279, 281.

15 Uo. 264–265.

16 BARTÓK Zsófia Ágnes: *Előszó* = RMEx. (Utolsó megtekintés: 2022. 06. 25.)

17 Nicolas LOUIS: *Exemplum ad usum et abusum: définition d'usages d'un récit qui n'en a que la forme.* = *Le Récit exemplaire (1200–1800)*. Red. Véronique DUCHÉ-GAVET–Madeleine JEAY. Classiques Garnier, Paris, 2011. 18.

18 Uo. 13.

Ugyanakkor ez a történetjelleg volt a félrevezető akkor is, amikor, az exemplum irodalmi értékeit keresve, az irodalomtörténetek novellaszerűséget említenek a sikeresebb szövegek esetében, ez viszont a régebbi irodalomtörténészek nem feltétlenül legitim elvárása volt.¹⁹ Az exemplum esztétikai minőségében valóban fontos szerepet játszik a történetjelleg, illetve a történet bonyolításának a mikéntje, a történet kifejtettségi foka, hiszen éppen a narratív forma különbözteti meg a similitudótól vagy az allúziótól. Ugyanakkor az exemplum egyfelől mégsem szükségszerűen narratív (a hasonlóság egy elv, nem konkrét történet – ez történik, amikor egy esemény toposzá alakul), másfelől pedig nem az a dolga, hogy a novellához hasonlítson, nem attól lesz irodalmi szempontból értékes. Függetlenül attól, hogy mennyire volt vagy nem volt tudatos az esztétikai törekvés a hagiográfiai és didaktikus szövegek megalkotása esetében, az írás és a szövegolvasás mechanizmusai léteztek és működtek. Más kérdés az, hogy ma hogyan olvassuk az ilyen szövegeket. Szívesen szoktam idézni Patrick Moran meglátását a középkori szövegekkel foglalkozók rétegzettségéről: a történeti-filológiai szintet szükségszerű, hogy kiegészítse a poétikai-hermeneutikai megközelítés, de ezeknek a területeknek tekintettel kell lenniük egymásra.²⁰

Nicolas Louis invenciózus meghatározása ebben a kiegyensúlyozásban is segíthet. Ezt olvassuk nála: „Az exemplum (mint argumentum) reprezentációja egy exemplumnak (ami egy konkrét eset), melyet egy exemplum (modell értékű ember) hajtott végre az Exemplumtól (Isten) ihletve. Mert alapvetően minden exemplum az Igazság reprezentációja: Krisztus olyan, mint egy példázatos könyv, amelynek a példájára kell vezetnünk az egész életünket és megjavítanunk azt”.²¹

A meghatározás nyomán rá is láthatunk rögtön arra, hogy az exemplumot ritkábban szokták összefüggésbe hozni a képi kifejezésmóddal, mint a történetmondással, noha a fenti meghatározás szerint reprezentáció, és ezt nagyon sokszor képi módon valósítja meg. A középkori retorikák a *similitudo* és az *imago* mellett a harmadik elemként említik az *exemplumot*, de valójában ezek a formai és gondolati alakzatok is

19 A Ferenc-legenda gubbiói farkasról szóló epizódjának értéke is az, hogy „novellisztikus elbeszélés”, de ugyanezt találjuk a látomásra és az egyébként valóban atipikus *Exemplum mirabile* (a „fantasztikus novella”) esetében is. Vö. KLANICZAY: *i. m.* 119, 157, 159.

20 Patrick MORAN: *La poétique et les études médiévales: accords et désaccords. Perspectives Médiévales. Revue d'épistémologie des langues et littératures du Moyen Âge.* 35(2014). 13–14. Online: <https://journals.openedition.org/peme/4439> (Utolsó megtekintés: 2021. 11. 26.)

21 „... l'exemplum (= argument) est la représentation d'un exemplum (= cas concret) qui est l'action d'un exemplum (= modèle = exemplar) en référence à/inspiré par l'Exemplum (= parangon = Dieu). Car, fondamentalement, tout exemplum est la représentation de la Vérité: *Christus est tanquam liber exemplaris, ad cuius exemplum totam vitam nostram debemus deducere, et ipsam corrigere.* « Le Christ est tel un livre exemplaire, à l'exemple duquel nous devons mener toute notre vie, et la corriger » (Sermones aurei. Jacobus de Voragine).” LOUIS: *i. m.* 36.

szorosan egymásba épülnek a gyakorlatban.²² A látomások esetében ennek még nagyobb jelentősége lehet, hiszen a képiség két síkon nyilvánul meg.

Ennek bemutatására kíséreljük meg néhány szöveg szoros olvasását, összehasonlítást. Egy olyan szöveget emelnék most ki a példák közül, amelynek irodalmi szempontú értelmezése és értékelése megkívánja a filológiai és a poétikai szempontok együttes figyelembevételét. A marseille-i asszony történetéről van szó (RMEx 0077), amely látomás, ugyanakkor egyféle liturgiamaғыarázat és példázat is. Egy másik változata is előfordul a kódexben, szintén a Florentinustól származó szövegek között (RMEx 0075). A jól felépített történetek közül való, tehát nem egyszerűen allúzió, nem egy odavetett eseményleírás, hanem olyan elbeszélés, amely struktúrájával és stílusával is tud hatni, teljesítve a *docere et delectare* elvének minden kívánalmát. A szöveg három jól elkülöníthető részből áll. A felvezetés, de a lezárás is megteremti azt a referenciális kapcsolatot, ami tekintélyt ad a történetnek. A bevezető részben érdemes felfigyelni a *csodálandó* és a *szeretendő* jelzőkre, amelyek a latin nyelvű kritikai kiadás főszövegében nem szerepelnek, csak a lábjegyzetekben hozott változatokban.²³ Apró, de jelentős mozzanat az emlékezetre való utalás is: „és láta négy minékünk csodálandó és minékünk szeretendő, és nagy ájtatossággal mindeneknek emlékezendő dolgokat”. Az exemplum, akárcsak a statikus képi ábrázolás, a középkori mnemotechnikáknak fontos módszere volt.

A történet egyszerű ugyan, de ritmusa, arányossága és a két szinten láttatás nem csak könnyen befogadhatóvá, hanem hatásossá is teszi: ott van a konkrét vizuális és akusztikai tér a zsolozsmázó szerzetesekkel, illetve az asszony mint tanú. A másik szint maga a látomás. A két szint között a kapcsolatot a látomás főszereplője, Szűz Mária biztosítja gesztusaival és azok fokozásával: kapcsolatba lép a liturgikus térben az imádkozó szerzetesekkel (köszönés), meghajlás-könyörgés, majd ránéz a szerzetesekre, végül felmutatja a kis Jézust. A *Salve Regina* négy elvont kulcsmondatát négy kulcsfontosságú gesztussal illusztrálja a szöveg. Megjegyzendő az is egyébként, hogy az antifóna – ha nem is teljes, de – első magyar változatával lehet dolgunk. (A pár évtizeddel későbbi Tihanyi kódexben tűnik fel ismét egy magyar nyelvű töredék.)²⁴

Ennek a jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha összevetjük az előbb említett, pár lappal előtte olvasható Florentinus-féle változattal, amelyben a hangsúly teljesen áttevődik a hitelesítés kereteire. Nevek és funkciók ecsetelése teszi hosszadalmassá a

22 Dominique Kunz WESTERHOFF: *L'«imago» dans les rhétoriques médiévales = Au-delà de l'illustration. Texte et image au Moyen Age. Approches méthodologiques et pratiques*. Ed. René WETZEL–Fabrice FLÜCKIGER. Chronos, Zürich, 2009. 131–138.

23 Gerardus de FRACHETO: *Vitae fratrum Ordinis Praedicatorum necnon Cronica Ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV ad fidem codicum manuscriptorum accurate recognovit notis breviter illustravit Fr. Benedictus Maria REICHERT O. P.* Lovanii, 1896 (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica, 1). 60.

24 Tihanyi codex (1530–1532). Közzéteszi VOLF György. Bp., 1877 (Nyelvemléktár 6). 172.

felvezetést, és szintén hangsúlyossá válik az eredetlegenda-szerű üzenet, illetve az is, hogy az ájtatos asszonyállat „a szerzetnek használatjáért avagy működéséért” imádkozik. Az „édes antifonának” latin szövegéből csak két sort idéz, azokat, amelyek a kevésbé részletezett látomás szempontjából fontosak („et Iesum benedictum, O dulcis Maria”). A bemutatott gyermek Jézus képe egyszerűbb, sokkal kevésbé szólítja meg az érzékeket. A tanítás, az információ van előtérben, nem az élmény. A lezárás stílusa-tartalma is erre utal: „És ez prédikátor szerzet elein mondatik vala Szűz Máriának szerzetinek avagy fráterinek, de kellemetes lőn Istennek egyházának, hogy adatnék önekik ez nevezet avagy címer, hogy ő hívattatnának prédikátor szerzetbeli frátereknek. Hogy pedig asszonyunk Mária adta ez szerzetnek az öltözetet avagy kápát, ez nyilván vagyon megírván Reginaldus mesterről”.

A Fracheto-féle, kidolgozottabb változatot azonban nemcsak az Antoninuséval, hanem saját latin eredetijével is érdemes összevetni. Azt vehetjük észre, hogy apró eltérések vannak benne a Reichert szövegkiadásának főszövegéhez viszonyítva, és nem csak az első mondatban, amire már utaltunk. Az eredeti vagy az annak vélt latin szöveg sokkal szikárabbnak tűnik, éppen azok a képi elemek hiányoznak belőle, amelyek a látomás hatását erősítik, különösen a negyedik „dolog”, vagyis a kised Jézus látása esetében. Reichert bevezetőjének XII. pontjában jelzi,²⁵ hogy a legrégebbi eredeti szöveg rekonstrukciójára törekszik, de lábjegyzetben megadja az egyes kéziratok variánsait. A variánsokból jól összerakható a magyarra fordított változat. Leginkább az A és C kézirat szövegével rokonítható, de egyikkel sem egyezik meg. A magyar szöveg környezetéből hiányzik továbbá a következő bekezdés, vagyis az utalás Szász Jordán szövegére, amiből kiderül a domonkos szerzetesek *Salve Regina*hoz való kötődésének az oka.

A változatokat egyébként azért is érdemes összehasonlítani, mert egészen váratlan összefüggésekre is rámutatnak: az A és C kézirat tartalmaz egy hozzátoldott információt, mely szerint ez a nő annyira szent és tökéletes volt, hogy amikor hasonló módon a marseille-i konventben a püspök papokat szentelt, látta, amint a szentelendőkre leszáll a Szentlélek, kivéve az egyik világi klerikust. Ennek a részletnek később lesz jelentősége.²⁶ De előtte még egy hasonló történetre hívnám fel a figyelmet: Tarasconi Mária szintén a Szentlélek leszállását látja pünkösdkor, mégpedig pont akkor, amikor a *Veni Creator* himnuszt énekli a közösség. (Gyakori jelenség, hogy ilyenkor nem csak az első sort fordítja le a fordító, hanem itt például a teljes első szakaszt).²⁷ A hasonlóság ellenére ez a látomás az adatbázisba nem került be – és ez

25 FRACHETO: *i. m.* XX.

26 „Fuit autem tante sanctitatis et perfectionis in hec femina út dum semel in conventu fratrum de Marsilia episcopus ordinationem celebrat, Spiritus Sanctum super omnes ordinandos viderit descendentem, uno clerico seculari excepto.” Uo. 60.

27 *Domonkos-kódex*. 202–204.

máris alkalom arra, hogy feltegyük a kérdést: a két hasonló látomás egyikét miért érzékeljük exemplumnak, a másikat miért nem? Számomra a különbséget éppen a szerkezet, a narráció feszessége és irányított mivolta, illetve annak hiánya, tehát a szöveg irodalmi-retorikai jellemzői jelentik. Az ájtatos asszony élményének és aláztosságának az ecsetelése inkább csak csodálatot kelt, értelmez, de nem győz meg, nem indít cselekvésre. Az előbbi két látomásnak-példázatnak azonban van a szerkezetéből és nyelvi megfogalmazásából adódó ereje.

És még egy érdekesség ezekkel a szövegekkel kapcsolatban: a példázat formai csontvázára alakulására jó kontraszt, ha megnézzük, mivé válnak ezek Temesvári Pelbárt húsvéti beszédvázlataiban.²⁸ A hasonlóságok szembeötlőek, ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy a prédikációba beépített exemplum szinte csak utalásszerű, a helyi referenciák teljesen hiányoznak, akár csak a leírásnak a részletessége és a képek ereje is. Teljesen eltűnik belőle a *differencia specifica*, amely domonkos exemplummá tette. Természetesen a prédikáló szerzetes akár ki is fejthette, színesen elmesélhette a történetet. A végén ott van az egyértelmű tanulság, az applikáció is. Tipikus esete annak, hogyan válik egy szöveg homiletikai exemplummá, és veszíti el a rendhez, tehát eredeti környezetéhez köthető üzenetét.

A történetépítés és képiség együtthatása természetesen a látomástípusú exemplumokban a legérdekesebb, de más jellegű példázatok esetében is figyelemre méltó. A kódex keletkezési kontextusának szempontjából (ami esetünkben a megtérés, az életvitel megjobbítása volt), érdemes például azokat az exemplumokat is közelebbről megnézni, amelyekben középkori történetek (nem csak legendák) egyik gyakori és sokszínű alakja, az ördög szerepel. Kódexünkben 15 ilyen történet van. Nem mindegyik irodalmilag is kidolgozott történet, de van közöttük olyan is.

Ezeknek az ördögtörténeteknek többféle célja és hatása lehetett. A megtérést elősegítendő, ezek a történetek egyfelől a félelemkeltés módszerével próbálták a megtérésre, a bűn elkerülésére, a kísértések elhárítására, illetve a szentségi életre biztatni az olvasót, másfelől bizonyítják a legenda hőséne, jelen esetben Domonkosnak a szent mivoltát, aki felismeri és tekintéllyel elűzi az ördög(ke)t, hatalmát pedig minden

28 „Egyszer, amikor a barátok Pünkösöd előestéjén a »Veni creator spiritus« himnuszt énekeltek, egy hívő nő könnyes szemmel imádkozva látta, hogy láng száll le az égből, beborítja a kórust, és ott marad, amíg be nem végezték. A nő felismerte, hogy a Szentlélek jött oda ilyen alakban. Azután, amikor ugyanezek a barátok a »Salve regina misericordiae«-t énekeltek, látta, hogy a végszolozsma alatt eljött a Boldogságos Szűz, beragyogta az egész kórust, és miközben ezt mondták: »Eia ergo advocata nostra« – meghajtotta fejét, és ott maradt egészen az ima végéig, majd felszállt a mennybe. Ebből nyilvánvaló, hogy nagyon hasznos, ha hittel énekeljük a Szentlélekről szóló himnuszt és az Üdvözlégyet, hogy megnyerjük a Szentleket.” Lásd *Temesvári Pelbárt írásai magyarul* a *Sermones Compilati*-kutatócsoport online adatbázisában: http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/exemplumok_De_tempore_Pasch.php (Utolsó megnézés: 2022. 06. 25.)

esetben mások érdekében veti be, többnyire atyaként szerzeteseit, de olykor világiakat is megszabadít.²⁹

Példázatainkban többnyire egy ördög szerepel, nem a Sátán vagy csatlós csapata, de van ilyen népes hangvételű történetünk is: egy szerzetes engedély nélkül vett el 40 garast, nem gyónta meg, ezért az ördögök a szőlőbe hurcolják, és ott jól elverik (RMEx 0036).

Az ördög ikonográfiája a középkori szövegekben kevésbé érdekes, mint a kódex-festészetben például, mégis vannak olyan történetek, amelyek vizuális és akusztikai hatással bírnak. Rögtön az első történetben olvasunk egy ijesztő jelenetet: a vétkes szerzetest az ördög kiabálások közepette vonszolja végig a templomon, miközben őt magát nem látni. „Mely fráter üvöltvén, és futa oda több harminc frátereknél, kik az egyházban különb-különb helyeken imádkoznak vala.” Az imádságnak a harmóniája szembefeszül itt a kiabálással, a rend pedig a káosszal, amit az ördög okoz, a nyugalom és a kimért (liturgikus) mozgás az intenzív és hirtelen mozdulatokkal.³⁰

Ugyancsak ennél a történetnél maradvá rögtön egy másik jellegzetességet is megfigyelhetünk: a nevetségessé tett ördög alakját. A kódexfestészetben ez a groteszk figurák által jelenítődik meg, míg a történetekben a gesztusok írják le ugyanezt: „Annakokáért megrettenének az fráterek ígyen, mind ő teljes kezükkel tartják vala. Némely vén fráter pedig veté avagy fekvék az fráterre, egyetemben ez fráterrel ez vén fráter is vonatik vala, de maga végezetre sok erőlködésnek utána vitetéek ez fráter Szent Miklós oltára eleibe.” Első benyomásunk talán az lehet, hogy a vén fráter lesz nevetség tárgya, de valójában az ördög válik vesztesen nevetségessé azáltal, hogy a szerzetesek ilyen módon leteperik.

Még erőteljesebb annak az exemplumnak a humora, amelyben a bűnlajstrommal menekülő ördög beleüti a lábát a szenteltvíztartóba és elesik, minek következtében kiesik kezéből a bűnlajstrom (RMEx 025). A csúfosan pórul járt ördög a helyzetkomikum áldozata.

A vizualitásnak egy érdekes megnyilvánulása az a történet, amely az ördög és Szent Domonkos közötti párbeszédet jeleníti meg. (RMEx 0046) Domonkos kifaggatja az ördögöt, hogy miért jár-kelel a kolostorban: „Mit művelsz itt, kemény bestye, és miért kerenged ez helyt? Felele az ördög: Az nyereségért kerengem, kit innét veszek.” A párbeszéd során a kolostor minden fontosabb, többnyire közösségi terét sorra veszik, és az ördög mindenütt megnevezi, hogy milyen bűnökre tudja elcsábítani azon a helyen a szerzeteseket. Ezzel mintegy vizuális térképet rajzol azokról a kí-

29 Ilyen például a bűnös firenzei asszony, aki viszont harmadrendiként csatlakozik a rendhez. (RMEx 0113)

30 Christelle CAZAUX-KOWALSKI: *Éclats de voix, éclats de joie: le chant liturgique et le cri de la foi = Les paysages sonores du Moyen Âge à la Renaissance*. Ed. Laurent HABLLOT-Laurent VISSIÈRE. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2016. 261–275.

sértésekről, amelyekre a példázat olvasóinak oda kell figyelniük. Egyértelműen téralapú mnemotechnikai eszköz a befogadók számára. Nemcsak a bűnök mibenlétére, hanem a veszélyességi fokára is következtethetünk abból, amit az utolsó előtti térről, a lokutóriumról mond: „Ez hely teljességgel enyém, itt lesznek nevetések, itt mondatnak különb-különb hírek, itt mondatnak hétságos beszédek.” A kapitulum helyére azonban vonakodik bemenni, hiszen ott bűnvallás, megtérés történik, ami számára a kudarc, a megszégyenülés helye.

Az itt bemutatott/elemezett exemplumok könnyen összefüggésbe hozhatók az emlékévként kontextusával. A *Salve Regina* antifónához kapcsolódó Mária-látomások szerepe az volt, hogy megerősítse a domonkos identitást és öntudatot. Az ördögtörténetek pedig utalnak arra a megtérést sürgető általános reformra, amelynek nemcsak a rendi fegyelemre, hanem a magyar írásbeliségre is jelentős hatása volt. Mindemellett talán sikerült azt is érzékeltetnem, hogy ebben milyen szerepe van annak, hogy a pragmatikus-didaktikus műfajnak tekintett exemplum rendelkezik esztétikai-poétikai sajátosságokkal is.

EXEMPLA OF THE DOMINICAN CODEX – GENRE MIXING, IMAGE STRUCTURE

Keywords: Dominican Codex; vernacular literature; hagiographic exemplum; image

The paper presents some hagiographic exempla of a Hungarian Dominican manuscript (Domonkos-kódex, 1517), focusing on their poetic aspects. The codex is a compilation of several hagiographical stories of Saint Dominic, edited by Antoninus Florentinus and Gerardus de Fracheto. At first the paper presents a short reception history of the texts, then it proceeds to a comparative analysis of the texts to show the complexity of this medieval form of text, and the role of the visual and acoustic elements in the process of the persuasion (rhetorical induction) and memorization.

MODELE (PILDE) DIN CODICELE DOMINICAN – AMESTEC DE GENURI, STRUCTURĂ DE IMAGINE

Cuvinte-cheie: Codicele Dominican; literatură de limbă maternă; parabolă hagiografică; imagine

Lucrarea prezintă pe de-o parte receptarea textelor Codicelui Dominican (1517), având în vedere mai ales povestirile hagiografice traduse și compilate din legendele dominicane de limbă latină și redactate de Antoninus Florentinus și Gerardus de Fracheto. În partea a doua lucrarea demonstrează faptul că aceste texte medievale complexe au adesea calități poetice remarcabile, astfel prin structura și prin elementele lor vizuale și acustice pot deveni instrumente de persuasiune (inducție retorică), chiar mnemotehnice.

A DOMONKOS-REND KONFRATERNITÁSÁRÓL A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Kulcsszavak: *Domonkos-rend; konfraternitás; konfraternitáslevél; Magyarország; középkor*

A koldulórendek, anélkül, hogy a lelki konfraternitás feltalálói lettek volna, a 13. század eleje és a 16. század első harmada között széles körben használták ezt a kegyelmet, különböző elnevezésekkel, amelyek nem változtatták meg sem a teológiai jelentését, sem a tartalmát – nevezetesen a befogadottak (*recepti*) részvételét (*participatio, communio*) azokban az „előnyökben” (*bona, beneficia*), „szavazatokban” (*suffragia*) vagy „érdemekben” (*merita*), amelyeket a szerzetesek megszereztek, amikor *bona operát* (miséket, imákat, böjtöket, prédikációkat, stb) végeztek.¹ A (*con*) *fraternitas* nevű vallási gyakorlat már a Karoling-korban megjelent, majd a 12. században az „egyház kincse” teológiai fogalmának kialakulásával megerősödött, ahhoz, hogy a 16. század közepe után inkább már csak (lelki) affiliációként (*affiliatio*) jelentkezzen. Lehetővé tette a rendi (majd világi) közösségi intézmények számára, hogy megtartsák jótévedőiket, és bővítsék azok körét. Ez annál is inkább hasznos volt a koldulórendieknek, mivel megélhetésük csaknem állandóan az adományoktól függött, ellentétben a monasztikus (főleg bencés) rendek tagjaival.²

* Marie-Madeleine de CEVINS (1965), PhD–Hab., egyetemi tanár, Université de Rennes és Institut Universitaire de France, Franciaország, marie-madeleine@decevins.fr

- 1 Hugolinus LIPPENS: *De litteris confraternitatis apud Fratres Minores ab Ordinis initio ad annum usque 1517*. Archivum Franciscanum Historicum 32(1939). 49–88; Servatius Petrus WOLFS: *Litterae de beneficiis Ordinis Praedicatorum (1243–1524)*. J. B. Wolters, Groningen, 1963 (Fontes minores medii aevi XIV); Marie-Madeleine de CEVINS: *Confraternité, Mendicant Orders, and Salvation in the Middle Ages: The Contribution of the Hungarian Sources (c. 1270–c. 1530)*. Brepols, Turnhout, 2018 (Europa sacra 23 – a továbbiakban DE CEVINS: *Confraternity*) – előző, magyar nyelvű verziója: *Koldulórendi konfraternítások a középkori Magyarországon (1270 k.–1530 k.)*. Pécsi Történettudományért Kulturális Intézet, Pécs, 2015 (Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5); Uő: *Gazdaság és kereszténység a középkori Magyarországon. A koldulórendi konfraternítások tanulságai = Szent Márton és Benedek nyomában. Tanulmányok Koszta László emlékére*. Szerk. FEDELES Tamás–HUNYADI Zsolt. SZTE–Debreceni Egyetem, Szeged–Debrecen, 2019. 129–137.
- 2 *L'économie des couvents mendiants en Europe centrale (v.1220–v.1550)*. Dir. Marie-Madeleine de CEVINS–Ludovic VIALLET. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2018; Marie-

A domonkosok már néhány évvel rendi megalakulásukat követően, még Szent Domonkos 1221 augusztusában bekövetkezett halála előtt elkezdték megadni a konfraternitásukba való belépés lehetőségét.³ Már az 1240-es években leveleket fogalmaztak meg, amelyek révén kanonokokot (az antwerpeni székesegyházi káptalan tagjait, 1243. december 28-án), magas rangú világiakat (IX. Lajos francia királyt és édesanyját, Kasztíliai Blankát, 1243. június 30-án) vagy Szűz Máriának, Szent Domonkosnak és Veronai Péternek szentelt testvériségek tagjait (1244-ben, 1252-ben és 1255-ben) vonták be üdvözítő műveikbe.⁴ A konfraternitásba való felvételek olyanmódon elszaporodtak tehát, hogy nem kerülhették el azt a liturgikus szokások egy-egyesítésére irányuló hatalmas vállalkozást, amelyet Humbertus de Romanis az 1250-es évek közepén határozott el: az 1256-os párizsi generális káptalanon elfogadott *Officium ecclesiasticum* Ordináriumban szerepel egy bekezdés „de modo recipiendi ad beneficia” címmel. Alig javítva 1259-ben, a cikkely a könyvnyomtatás korában került be véglegesen a Domonkos-rend konstitúcióiba.⁵

A TÉMA TÖRTÉNETÍRÁSA ÉS A FORRÁSOK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Valójában nem biztos, hogy az Ordináriumnak ez a bekezdése megváltoztatta a korábbi gyakorlatot, és az sem, hogy eltörölte a korábbi eltéréseket. A domonkosok

---

Madeleine de CEVINS: *Une économie de l'au-delà non comptable? Les confraternités des ordres mendicants en Hongrie à la fin du Moyen Âge* = Uo. 363–376.

- 3 A *fratres praedicatorum* érdemeiben való részvételről szóló első írásos említés 1221 tavaszáról származik: az ispotályos sienai apácák, akik a Szent Mária Magdolna-templomot átengedték a domonkosoknak, megkapták ezt a kegyet, akárcsak a párizsi *universitas* mesterei és diákjai, mert ők a „Saint-Jacques” néven ismert helyet a szerzetesek rendelkezésére bocsátották. WOLFS: *i. m.* XVI–XVII. A forrásokat kiadta: Marie-Hyacinthe LAURENT: *Monumenta historica Sancti Patris nostri Dominici*. 1. *Historia diplomatica Sancti Dominici*. Vrin, Paris, 1933. 152–153, 169. E kegyelem megadása egyik esetben sem vezetett konfraternitáslevél kiállításához: ezt a kegyelmet a megítélt anyagi ajándékot elismerő oklevélben írták elő, annak ismertetése után.
- 4 WOLFS: *i. m.* XVII, 1–2. 1. sz.; Marie-Dominique CHAPOTIN: *Histoire des Dominicains de la province de France. Le siècle des fondations*. Impr. Cagniard, Rouen. I. 324–326; Gilles MEERSSEMAN: *Études sur les anciennes confréries dominicaines*. Archivum Fratrum Praedicatorum 20(1950). 65–67; 21(1951). 119, 123–124; 22(1952). 90. További kutatások kétségtelenül más példákat is felhoznának.
- 5 Kiadta: *Ordinarium juxta ritum sacri Ordinis Fratrum Praedicatorum...* Ed. Ludovicus THEISSLING. Collegium Angelicum, Romae, 1921. 128–130 (a továbbiakban *Ordinarium*). Ennek az Ordináriumnak a helyéről a domonkos liturgia történetében, lásd Éric PALAZZO: *Authenticité, codification et mémoire dans la liturgie médiévale. L'exemple du 'Prototype' de l'Ordre dominicain = Aux origines de la liturgie dominicaine: le manuscrit Santa Sabina XIV L I*. Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, Aubervilliers, 2004. 59–81.

érdemeiben való részesedésére vonatkozó adatok rendkívül gyéren állnak rendelkezésünkre a középkorra vonatkozóan. A koldulórendi konfraternitások történetének szentelt maroknyi tanulmány a ferencesekre összpontosít, valószínűleg azért, mert a *fratres minores* látszólag felülreprezentáltak az írásos forrásokban.⁶ Közép-Európa sem kivétel e tekintetben. A középkori Magyarországon a kolduló konfraternitásoknak szentelt elemzésekben a mai napig az (osztatlan, konventuális és különösen obszerváns) ferencesek foglalják el a fő helyet.⁷ A Kapisztrán Jánosról szóló legújabb munkák pedig csak tovább fokozzák ezt az egyensúlytalanságot: közép-európai utazása (1451–1456) során ugyanis a híres olasz hitszónok példátlan arányban terjesztette a konfraternitás szellemiségét.⁸

Tudomásom szerint a domonkos rendtagok érdemeiben való részesedésnek elemzésére csak egyetlen monografikus tanulmány tett kísérletet mintegy tizenöt oldalnyi terjedelemben: az, amellyel Servatius Wolfs harminc, a reformáció elterjedése előtti flamand konfraternitáslevél kiadását vezette be 1963-ban.⁹ A prédikátorok rendjéről (az egész rend vagy egy-egy tartomány szintjén) szóló történelmi áttekintések nagyon röviden foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Harsányi András a magyar domonkosok történetét a reformációig áttekintő, 1938-ban megjelent művében tucatnyi sorban ecseteli a konfraternitások kérdését. Egy viszonylag megbízható, de széttagolt dokumentáció alapján azonban összekeveri ezeket a harmadrendi közösségekkel.¹⁰ Implom Lajos nem követi el ezt a hibát a (csak 2017 óta kapható) könyvében, amely az 1950-es és 1960-as években végzett, csodálatra méltó forrásgyűjtő munkájának az eredménye.¹¹ Ugyanúgy értelmezve, mint Karácsonyi János az 1920-as években a ferencesek

6 DE CEVINS: *Confraternity*. 23–25, 189–193.

7 Uo. 199–203.

8 *The Grand Tour of John of Capistran in Central and Eastern Europe (1451–1456): the Transfer of Ideas and the Strategies of Communication in the Late Middle Ages*. Ed. Paweł KRAS–James MIXSON. Polish Academy of Sciences–Katolicki Uniwersytet Lubelski, Warsaw–Lublin, 2018 – különösen 219–258, FELSKAU, Frederik: *John of Capistrano and the Impact of His Grand Tour in Central Europe (1451–1456): Reflections on his Correspondence with German Authorities and Individuals*; LUDOVIC VIALLET: *Les sens de l’observance. Enquête sur les réformes franciscaines entre l’Elbe et l’Oder, de Capistran à Luther (vers 1450–vers 1520)*. Lit Verlag, Münster, 2014. 159–204.

9 WOLFS: *i. m.*

10 HARSÁNYI András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Nagy Grafikai Műintézete, Debrecen, 1938. 313.

11 IMPLOM Lajos: *Adatok a Szent Domonkos-rend magyarországi tartományának történetéhez. A rendtartomány alapításától 1526-ig*. Szerk. DRIMMER László–ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs. Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár, 2017 (Magyar Domonkos Rendtörténet 1). 167, 231, 633–635. Hálás vagyok Zágórhidi Czigány Baláznak, hogy elküldte nekem e könyv tartalmát.

esetében,¹² a papoknak és világiaknak a domonkosok üdvözítő érdemeiből való részesedését, a konfraternitásba való felvétel által, magyarországi kolostoraik támogatásának jeleként értékeli. Sajnos nem mindig különbözteti meg egyértelműen a domonkosok jótévőit azoknak a szűkebb körétől, akik kifejezetten a rend érdemeihez kapcsolódtak. Ráadásul, mivel az összegyűjtött anyag a források régi kiadásaira korlátozódik – a még kiadatlan és az elmúlt ötven évben kiadott kéziratok figyelembe vétele nélkül –, csak nagyon töredékes képet ad a domonkos konfraternitás magyar történetéről.

Források pedig vannak, különösen Magyarországon. Nem elméleti vagy lelkipásztori szövegekről van szó: eddig sem Magyarországon, sem máshol nem került elő a konfraternitásról szóló domonkos értekezés vagy szentbeszéd. Normatív szövegekről sincs szó: a magyar domonkos tartomány káptalanjainak határozatai nem maradtak fenn, még töredékesen sem, ellentétben a lengyelországiakkal – amelyek azonban szintén alig szólnak a konfraternitásról.¹³ A magyar domonkosokkal való konfraternitási kapcsolatok létezésének egyetlen tanúsága a konkrét megvalósításukból adódik. Ezek főként konfraternitási (vagy „juttatási”, „szavazati”) levelek formájában jelennek meg – másolatokban (többé-kevésbé elrontva) vagy eredetiben fennmaradva –, és sokkal kivételesebb módon, pontos említések formájában, amelyek egyrészt az egyes kolostorok által létrehozott jegyzékekben, másrészt a végrendeletekben találhatóak.

Magyarországnak csak egy konfraternitáslevél mintája van a Domonkos-rend köréből – e tekintetben kevésbé gazdag, mint Lengyelország, ahol a krakkói kolostorban 1350 és 1410 között írt domonkos formulárium nem kevesebb mint 46 felvételi levélmintát reprodukál.¹⁴ Az említett levél az *Ars notarialis* című híres névtelen gyűjteményből származik. Bár ezt a hagyományos irodalom szerint a 14. század közepén állították össze, az érintett mintalevél feladójaként megjelölt magyarországi tartományfőnök, Győri Paulin (*Paulinus de Jaurino*) neve, valamint néhány, az 1450-es évek előtt ismeretlen megfogalmazás arra enged következtetni, hogy az írnoknak egy

12 KARÁCSONYI János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I-II. MTA, Bp., 1922–1924.

13 A lengyelországi domonkos tartomány káptalanjainak határozatai, amelyeket 1507-ben Sandomierzben, majd 1510-ben Żninben állítottak össze, csupán felsorolják az élő vagy halott *recepti ad beneficia ordinis*ért mondandó imákat. *Acta capitulorum provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*. 1. 1225–1600. Ed. Romanus Fabianus MADURA. Pontificium Institutum Studiorum Ecclesiasticorum, Romae, 1972 (*Studia ecclesiastica* 5 – a továbbiakban *Acta capitulorum*). 173–174, 182–183.

14 *Dictamina Litterarum Ordinis Praedicatorum Poloniae saec. XIV et XV* (1338/1344–1411). Archiwum Komisji Hist. XII–II. Ed. Jacek WRONIECKI–Jan FIJAŁEK. Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków, 1938 (a továbbiakban: *Dictamina Litterarum* – az oldalszámozás részletei DE CEVINS: *Confraternity*. 48–49. 36. sz. lábjegyzetében található).

15. század utolsó negyedéből származó példány állhatott rendelkezésére.¹⁵ A magyarországi konfraternitások tagjaira vonatkozó ismert források nagy része eredeti levelekből áll: 27, a Magyar Királyság lakosai által 1526 előtt küldött felvételi levelet tárltam eddig, amelyek közül 18-at a magyar tartomány főnöke írt.¹⁶ Ezenkívül egy huszonnyolcadik, elveszett levelet kifejezetten megemlíti a segesvári Szűz Mária-kolostor jótévedőinek könyve (*libellus seu inventarium benefactorum*).¹⁷

Két magyar domonkos kolostorjegyzékben szerepelnek említések konfraternitásokról vagy konfráterekről. A segesvári Szűz Mária-kolostoré, amely az 1465 és 1529 körüli évekre vonatkozik, az intézmény mintegy tíz jótévedőjével kapcsolatban azt írja, hogy, a *memoria* mellett, a kolostor szerzeteseinek érdemeiben való részesülésével is kegyelmet gyakoroltak/nyújtottak nekik.¹⁸ A kolozsvári Szűz Mária-kolostor in-

15 *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus authenticisque regni Hungariae olim usitati...* Ed. Martinus Georgius KOVACHICH. Trattner, Pesthini, 1799 (a továbbiakban *Formulae*). 366–367. 384. sz. („284”). Győri Paulin 1478 és 1481 (ill. 1483) között, majd 1489-től 1493-ig mint magyarországi provinciális szerepel. HARSÁNYI: *i. m.* 73; IMPLÓM: *i. m.* 270–273. Javítani kell a hozzátvetőleges datálást, amely DE CEVINS: *Confraternity*. 58–59. oldalán olvasható.

16 Lásd DE CEVINS: *Confraternity*. (313–337) 1., 3., 4., 6., 11., 12., 21., 22., 33., 37., 40., 42., 46., 48., 49., 55., 56., 57., 58., 63., 64., 71., 72., 75., 86., 95., 105. számú konfraternitásleveleket. Két hibára hívnám fel a figyelmet ebben a táblázatban: a 4. számú „LC” keltezésére (inkább 1310. augusztus 20., mintsem „1306. június 20.”) és a 103. számú „LC” kibocsátási helyére (ez nem „Bistrița/Beszterce”, hanem Berehove/Beregszász). A továbbiakban az ebben a táblázatban felsorolt okleveleket a következő lábjegyzetekben a „KL” (azaz „konfraternitáslevél”) rövidítéssel jelölöm.

17 *Egregius dominus Nicolaus Bethleni (...) receptus cum suis ad beneficia ordinis per litteras reverendissimi patris magistri ordinis generalis Thome Gaytani...* 103. KL. Régi, hibás kiadás, Lupescu Makó Mária közlő kiadására várva: IPOLYI Arnold: *Adalékok a magyar domonkosok történetéhez*. Magyar Sion 5(1867). 602. VII. sz. A regisztrumot – amelynek első része a jótévedők könyve – bemutatta: ROMHÁNYI Beatrix: *Egy régi-új forrás az erdélyi domonkosok történetéhez*. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2004. 235–247. Hálas vagyok Lupescu Makó Máriának, hogy elküldte nekem az eredeti kézirat képét (a továbbiakban Seg). Így sikerült Ipolyi Arnold kiadásának néhány hibás átírását kijavítanom, és az írásjeleket korszerűsítenem. Erre a kéziratosszerű füzetre csak Ipolyi kiadásának módosítása esetén hivatkozom, a ceruzával jelzett oldalszámozással.

18 A jegyzékkönyvet *Fabri* Antal magyarországi provinciális és e kolostor egykori perjele kezdte el szerkeszteni, elsősorban emlékező céllal, a bevezetője szerint: „[Q]uoniam mater ingratiudinis est oblivio, igitur ego frater Anthonius Fabri predicator generalis filius conventus huius Schegeswariensis nativus ordinis fratrum predicatorum, ne vicio ingratiudinis a posteris arguar fratribus, excogitavi mihi in animo compilare libellum sive inventarium benefactorum huius conventus Schegeswariensis, quanti et ipsi fratres succedentes futuris temporibus et in loco iam sepe dicto degentes non ignorent sed sciant et intelligant ad que se obligarunt et posteros succedentes fratres pretacti conventus in graciaram accionem perceptorum a benefactoribus subscriptis pro memoria futurorum”. IPOLYI: *i. m.* 597–598; Seg. 1.

ventáriumban (*Inventarium conventus Colosvariensis*), amelyet Servacius, a kolostor perjele és egyben erdélyi vikárius kezdett el összeállítani 1509-ben, csak egy említést találunk a kolostor szerzetesei által nyújtott juttatásokban való részvételtől.¹⁹ Bár ezek az adatok nagyon töredékesek, lehetővé teszik számunkra, hogy az egyes kolostorok szintjén és a szerzetesek szemszögéből közelítsük meg a konfraternitás „működését”, levél kiadásával vagy anélkül is. Így jól kiegészítik a fennmaradt konfraternitáslevelekből kirajzolódó képet, amelyeket általában a tartományfőnökök (inkább, mint a kolostori előljárók) írtak, és amelyeket a kutatók eddig is kedveltek. A végrendeletek, amelyek a kapott kegyelem részeseinek felfogását mutathatnák, kevés segítséget nyújtanak: tudomásom szerint a mai napig egyetlenegy középkori magyar végrendelezési okirat említi kifejezetten a konfraternitási kapcsolatot, Szegedi Lukács (*Baratinus*nak nevezett) zágrábi püspök 1510. március 12-én készült végrendelete.²⁰

Milyen funkciót tulajdonítottak a magyar domonkosok a konfraternitásnak (az elismert jötevők utólagos köszönetnyilvánítása vagy újabb adományozásra való ösztönzése), és milyen eredménnyel? Egy (társadalmi, anyagi, szellemi) elitre korlátozták ezt a kegyelmet, vagy inkább kiterjesztették a „barátok” vagy „rokonok” széles körére? Milyen üdvözítő értéket tulajdonítottak neki a befogadottak? Átalakította-e a konfraternitási gyakorlatot az obszerváns mozgalom a 15. század közepétől? Annak tudatában, hogy az adatok szűkössége miatt nem lehet megválaszolni az említett kérdéseket, ez a tanulmány néhány hipotézist kíván felvetni a jövőbeli kutatások ösztönzése érdekében.

19 Preambuluma szerint ezt a könyvet a kolostor szerzetesei számára írták azért, hogy tudják, „mi a tulajdonuk”, és „kiért imádkoznak”. Részletesen felsorolja a kolostornak adott legfontosabb földadományokat, még az örökmisék (*De missis perpetuis, De perpetuitate missarum*) kedvezményezettjeit is, és leltárt készít a kolostor liturgikus és anyagi felszereléséről. Az örökmisék első (háromból) kedvezményezettjéről, idősebb Vizaknai Miklósról azt olvashatjuk: „Item quod habeat participationem omnium bonorum operum supernalium et factorum et per fratres huius conventus perpetualiter faciendorum.” (1464. február 8.). Régi kiadása: ESZTERHÁZY János: *A kolozsvári Boldog-Asszonyról címzett domonkosok, jelenleg ferencziek egyházának történeti és építészeti leírása*. Magyar Sion 4(1866). 579.

20 A püspök megemlíti, hogy ő a magyarországi domonkosok – valamint az obszerváns ferencsek és a pálos remeték – *confraterének* számít, és mint ilyen, igényt tart a kifejezetten a „konfráterek” számára előírt *post mortem* szertartásokra. Hálás vagyok Kovács Viktóriának, amiért elküldte nekem ennek az eddig észrevétlenül maradt testamentumnak a tartalmát, még annak kiadása előtt. Közben a végrendelet kiadásban is megjelent: Kovács Viktória: *„Miként életemben kedvelt, úgy holtomban is méltóztasson támogatni”*. Szegedi Lukács zágrábi püspök végrendelete 1510-ből. Levéltári Közlemények 92(2021). 7–37.

A DOMONKOS KONFRATERNITÁS NÖVEKVŐ SIKERE
MAGYARORSZÁGON

A Magyar Királyság lakosai számára három évszázad alatt (kb. 1221-től 1526-ig) kibocsátott huszonnyolc felvételi levél nyilvánvalóan kevés ahhoz, hogy megtudjuk: a domonkosok írásban igazolt érdemeiben való részvétel általános vagy pedig kivételes volt-e a középkori Magyarországon – már csak azért is, mert nehéz megállapítani, hogy ez a mennyiség mit jelent a kibocsátott konfraternitáslevelek teljes számához viszonyítva. A latin kereszténység más, nagyjából ugyanennyi kolostort magában foglaló domonkos tartományaival vagy régióival való összehasonlítás annál is nehezebb, mivel ezek közül mindeddig csak egy nyújtott lehetőséget szisztematikus vizsgálatra: Flandria, ahol Servatius Wolfs mintegy harminc ilyen típusú levelet tárt fel 1243 és 1524 között.²¹ A magyarországi domonkos kolostorok összlétszámához képest (1500 körül alig negyven) e levélsorozat a ferencesekéhez hasonlítható: 89 ferences konfraternitáslevél maradt fenn, és a 15–16. század fordulóján mintegy 110 ferences kolostor létezett a Magyar Királyságban.²² Ráadásul a veszteségek valószínűleg erősebben érintették a domonkos leveleket, mint a ferences okiratokat. Az előbbieket ugyanis főként a városokban telepedtek le, és sok városi lakost vettek fel lelki társulatukba. A városlakóknak a reformációhoz való tömeges csatlakozása után viszont eltűntek a személyes levéltáraik (ha voltak ilyenek) – ellentétben a ferencesek pártfogóiéival, akik gyakran a nemesség köréből származtak, és származástudatuk miatt ragaszkodtak családi levéltáraik megőrzéséhez.²³

A Magyarországgal kapcsolatos konfraternitáslevelek korpuszának kronológiai törései négy szakaszra utalnak. Emlékeztetünk arra, hogy a világi klerikusokat és a laikusokat érintő domonkos konfraternitási levelezés, amely az 1240-es években még ritka volt, a 14. század közepétől kezdett elterjedni Nyugaton (például Angliában), sőt leginkább az 1380-as évektől (például Flandriában).²⁴ Magyarország különösen

21 WOLFS: *i. m.*

22 A 27 fennmaradt domonkos konfraternitáslevél a MNL OL katalógusában szereplő összes (magyar és nem magyar) domonkos előljáró által kiadott oklevél több mint egynegyedét jelentené – ezek száma Zágorhidi Czigány Balázs számítása szerint alig haladja meg a százat (és nem „260”, ahogyan korábban feltételeztem. DE CEVINS: *Confraternity*. 199). Ezek tehát a magyarországi tartományfőnökök által 1526-ig kiadott oklevelek közel 60%-át tennék ki. ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *A középkori magyar domonkos rendtartomány provinciálisainak oklevelei és pecsétjei = Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban*. Szerk. CSURGAI HORVÁTH József. Alba Civitas Történeti Alapítvány, Székesfehérvár, 2017. 47–48.

23 Marie-Madeleine de CEVINS: *Les Franciscains observants hongrois de l'expansion à la débâcle (vers 1450 - vers 1540)*. Istituto Storico dei Cappuccini, Roma, 2008 (Bibliotheca seraphico-capuccina 83).

24 DE CEVINS: *Confraternity*. 87.

korán csatlakozott a mozgalomhoz: az első ismert domonkos levél egy Mihály nevű magyar provinciális nevében kelt 1270-ben. Úgy tűnik azonban, hogy a gyakorlat nehezen indult be: egy évszázad alatt (kb. 1370-ig) további öt levél keletkezett (egyszer a rend generálisának, a fennmaradó négy esetben pedig a magyarországi tartományfőnök nevében), majd hosszú szünet következik. 1366 és az 1450-es évek eleje között – egy olyan időszakban, amikor a generális perjelek és több tartományfőnök (Dél-Franciaországban, Flandriában, Lengyelországban is) levélben folytatták a konfraternitási felvételeket – nincs írásos feljegyzésünk arról, hogy a Magyar Királyság bármely lakosa csatlakozott volna domonkos lelki társulathoz.²⁵ Vajon Wyclif és Husz bírálata a kolduló barátokkal szemben, és különösen a konfraternitásuk ellen, erős visszhangra talált volna Magyarországon? A visszaáramlás hasonló arányban jelentkezik a többi koldulórendben is.²⁶ Ennek oka a magyar domonkos kolostorok szerzetesi életének romlása is lehet, amelyről több írás is említést tesz.²⁷ Ez pedig a hívek körében elégedetlenséghez vezethetett. Az 1450-es évektől kezdődően a domonkosoktól származó konfraternitáslevelek száma újra szaporodni kezdett, majd az 1480-as években elérte csúcspontját: 1476 és 1500 között 12 levél maradt fenn. Végül 1500 után lassulás figyelhető meg, amely láthatóan erőteljesebb, mint a ferencesek esetében: a domonkosok 1501 és 1526 között mindössze négy levelet bocsátanak ki, azaz kevesebb mint egytizedét a koldulórendiek által akkor kiadott levelekének. Az utolsó igazolt domonkos konfraternitásról szóló levél 1509-ből származik.²⁸

Úgy tűnik, hogy a konfraternitásba való felvételek erőteljes fejlődése, amely a 15. század második felét jellemzi, elválaszthatatlan a domonkos obszervancia fejlődésétől. A reform vezetői (mind a domonkosok, mind a ferencesek körében) több korlátozás bevezetésével²⁹ próbálták meg véget vetni a levelek tömeges és féktelen terjesztésének, amelyek kibővítették a már a 14. században (például az 1334-es generális káptalanon) bevezetett normatív kereteket. Nem vitatták a konfraternitás érvényességét – sem teológiai alapját, sem létjogosultságát, sem akkori hasznosságát –, és maguk is szívesen folyamodtak hozzá. Magyarországon különösen szembetűnő az egy-

25 *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*. Ed. Thomas KAEPPELI. Istituto Storico Domenicano, Roma, 1970–1993. I. 365–366; II. 31; Daniel PICARD: *Les suffrages prescrits pour les défunts par les chapitres provinciaux des dominicains du Midi = La mort et l'au-delà en France méridionale (XIIe–XVe siècle)*. Privat, Toulouse, 1998 (Cahiers de Fanjeaux 33). 103–120; WOLFS: *i. m.* A fent említett krakkói formuláriumkönyv legtöbb szövegmintája a 14. század második feléből és a következő század elejéről származik.

26 DE CEVINS: *Confraternity*. 87–90.

27 IMPLM: *i. m.* 475.

28 DE CEVINS: *Confraternity*. 313–337, 347 (5. sz. grafikon).

29 A *Congregatio Hollandiae* képviselői 1493-ban arra kérték a kolostorok elöljáróit, hogy a *litterae de beneficiis* kiadását korlátozzák azokra, akik valóban megérdemlik, és akik kifejezetten kérelmeztek. WOLFS: *i. m.* XXVII.

beesés az obszerváns reform és a konfraternitáslevelek kiállítása között: a fennmaradt levelek kibocsátói az 1450-es évektől kezdve szinte mind reformpártiak. Igaz ez az általános és tartomány feletti vezetőkre (az úgynevezett vikáriusokra) – Leonhard Huntepichlertől (akit Hunyadi János hívott Magyarországra, és akinek 1452-től származó leveleiben bizonyos szöfordulatok Kapisztrán Jánostól kölcsönöztek) a Caietano néven ismert Tamás *de Vióig* –, valamint a magyar tartományfőnökökre is: *Episcopi* Jánosra, Győri Paulinra, Kisdí Bálintra, Fehérvári Mihályra és mindenekelőtt Debreceni Márkra (7 levél!), akik mindannyian reformált kolostorok élén álltak.³⁰ A konfraternitáslevelek megadása tehát nemcsak kísérte, de támogatta is a domonkos obszervancia magyarországi fejlődését.

Az 1256-os Ordinárium felhatalmazta a Domonkos-rend valamennyi vezetőjét (*prelati*), hogy a saját belátásuk szerint vegyenek fel személyeket a konfraternitásba – amint azt később több pápai bulla is megerősítette.³¹ A magyar korpusz levelei tiszteletben tartják a hierarchikus szint és a konfraternitásba való felvételi skála közötti egybeesés elvét.³² Az 1334-es általános káptalan előírásaival ellentétben a domonkos előjárók nem várták meg, hogy legyen egy (általános vagy tartományi) káptalan ahhoz, hogy kiadják az ilyen típusú iratokat. Magyarországon, akárcsak a flamand országokban, általában egy adott kolostorban tett látogatásuk alkalmával adták ki ezeket a leveleket, a helyi perjel kérésére, akit előzőleg az adott kolostor jötevői kértek fel.³³ Flandriában a kolostorok előjárói nagyfokú kezdeményezőkézséggel bírtak a felvételi levelek kiadásában.³⁴ Úgy tűnik, nem ez volt a helyzet a magyar tartományban – erre következtethetünk legalábbis a korpuszunkban levő konventi perjelek alulreprezentáltsága alapján. Még az is lehet, hogy a domonkos reform előmozdítói próbálták – ahogyan a magyar obszerváns ferencesek is az 1499. évi

30 DE CEVINS: *Confraternity*. 202–203; HARSÁNYI: *i. m.* 73; IMPLÓM: *i. m.* 475–485 – bár a szerző arra kér bennünket, hogy minősítsük Harsányi András néha elhamarkodott következtetéseit.

31 Lásd (többek közül) V. Orbán *Beneficia sanctorum* (1362–1370) és VIII. Ince *Sacer Praedicatorum Ordo* (1486. július 26.) bulláit. LIPPENS: *i. m.* 52. Kiadás: *Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum* (a továbbiakban BOP). IV. Romae, 1732. 12–13.

32 A generális nevében kiállított nyolc levél a rend jótéteményeit a rájuk bízott kolostorokéval, a magyarországi provinciálisok tizenhat levele a tartományukéval, a kolostori perjelek két levele a helyi közösséggel kapcsolja össze. Egyetlen domonkos apáca kolostor előjárója sem hagyott a nevében állított konfraternitáslevelet, bár van rá példa Flandriában. WOLFS: *i. m.* 9–10. 4. sz. (1424).

33 A vizsgált korpuszban a magyar hívek számára a *magister generalis* által tett 8 felvételtől csak kettő történt generális káptalanon, és a tartományfőnök által tett 16 felvételtől kettő történt tartományi káptalanon. Flamand példák: Uo.

34 A Servatius Wolfs által közölt harminc hollandiai domonkos konfraternitáslevél közül tizenegy kolostori előjárótól származik. Uo.

Constitutiones szerint³⁵ – elvitatni a konventi perjelektől a levélkiadás jogát. A magyar korpusz két konventi levele közül az egyik olyan kolostorból származik, amely az oklevél kiállításának időpontjában még reformálatlan volt (a pesti rendház az 1450-es években).³⁶ A másikat, a segesvári kolostort, fél évszázaddal a konfraternitáslevél megírása előtt reformálták (1455-ben)³⁷ – és így talán már akkor (1509-ben) volt benne némi lazaság.³⁸ Természetesen sok más példára lenne szükség ahhoz, hogy ezt a hipotézist megfelelőképpen alátámaszthassuk.

Ugyanez a visszafogottság figyelhető meg a konfraternitásba való felvétel mértékét illetően is. Emlékeztetünk arra, hogy a domonkos törvényhozás már a 13. század közepén a lelki hovatartozás három eltérő fokozatát különböztette meg. Az első abban állt, hogy a rendtagok „javaiból”, „előnyeiből” vagy „juttatásaiból” azonnali hatálylyal, a halál közeledtéig „részesültek” a kedvezményezettek. A két kegyelem, amelyet néha az elsőhöz csatoltak, *post mortem* hatott. A köztes fokozat az volt, hogy amint a halálhír eljutott a (konventuális, tartományi vagy általános) káptalanba összegyűlt szerzetesekhez, az elhunytat közös imára ajánlották. A maximális fokozat, amely a törvénytözegek szerint kivételes, elhunyt konfráterek számára garantálta ugyanazon megemlékező szertartások (a *suffragia mortuorum*, azaz misék, virrasztások és egyéb imák) megtartását, mint amilyeneket minden elhunyt szerzetes számára előírtak.³⁹ A magyar korpusz egyértelmű készséget mutat a minimálfokozat iránt: abból a 27 levélből, amelynek szövegét ismerjük, 21 egyszerű felvételt mond ki. Ez a tendencia a 15. század közepe után válik hangsúlyosabbá az obszerváns előljárók által kiadott levelekben.⁴⁰ Úgy tűnik, hogy a második fokozatot a magyar tartomány, de az egész rend szintjén is kevésbé gyakorolták: csak a segesvári perjel 1509-ben kelt levelében jelenik meg. A felvétel csupán egy esetben járt együtt a napi szentmise celebrálásával, amelyhez konkrét adományok kapcsolódtak.⁴¹ Ez a kombináció, mint később látni

35 DE CEVINS: *Confraternity*. 195.

36 21. KL. Úgy tűnik, hogy a pesti kolostor megreformálására csak az 1470-es években került sor; 1482-ben még mindig a fejlődés útján járt. *IMPLOM: i. m.* 483.

37 *IMPLOM: i. m.* 476, 484.

38 105. KL.

39 Az 1256-os (1259-ben kissé módosított) Ordinárium részletesen felsorolja ezeket a szolgáltatókat, a rend konstitúciói fényében a következőket: 3 mise mindegyik paptól, 1 zsol-tár szerzetesenként, 500 Miatyánk a laikus testvérek által, és mindezeket minden évben a Szent Dénes [október 9.] és az advent kezdete közötti időszakban kell elvégezniük. A gyakorlat azonban tartományonként nagyon eltérő volt. *WOLFS: i. m.* XIX–XXI, XXIV–XXV.

40 Gioacchino Torriani rendfőnök ingadozása a minimális (71. és 72. KL) és a maximális (64. KL) fokozat között a rend konventuális mozgalmának képviselőjeként betöltött pozíciójával magyarázható.

41 40. KL. Debreceni Márk tartományfőnök a maximális fokú lelki részvételhez hozzáteszi egy napi szentmise celebrálását a Szentlélek oltáránál a pesti kolostor templomában, amely

fogjuk, gyakran szerepel a kolostorok jegyzékében. A búcsúk pedig nem jelennek meg a levelekben.⁴²

VOLT-E A KONFRATERNITÁSNAK DOMONKOS VÁLTOZATA?

Ha hihetünk Humbertus de Romanis Ordináriumának, 1256-ban a dominikánusok konfraternitásába való belépés felvételi szertartással járt együtt: a kegyelemadó – legyen az egy konvent perjele, egy tartomány előljárója vagy maga a generális – által vezetett szertartás során bizonyos formulák hangzottak el, amelyek hasonlóak voltak a konfraternitáslevelekben található szófordulatokhoz. Humbertus ezt a szóbeli és nyilvános eljárást a (kizárólag) levélben történő lelki csatlakozás rovására értékelte, és ez utóbbit csak rendkívüli esetekre tartotta fenn.⁴³ Úgy tűnik azonban, hogy a valóság – legalábbis tartományi és rendi szinten – másképp alakult. Magyarországon, mint másutt is, a konfraternitás-oklevelek egyéni kiadása már a 13. század végén elsőbbséget élvezett a felvételi szertartással szemben. Érdeemes tehát alaposan megvizsgálni ezen iratok formáját és tartalmát.

A domonkos konfraternitáslevelek általában ugyanazt a mintát követték, mint a többi szerzetesrendé, bár különböztek a ferences okmányoktól, egyrészt viszonylagos tömörségükben, másrészt szerkesztési stabilitásukban.⁴⁴ A magyar domonkos provinciálisok levelei tökéletesen illusztrálják ezeket az árnyalatokat. Ritkán haladják meg a

---

a konfraternitáslevél kiállításának helyszíné. Az oklevél következképpen két pecsétet visel: a provinciálisét és a pesti kolostorét.

42 1481-től kezdve, miután a pápa a domonkos konfraternitás minden tagjának (*recepti ad beneficia*) engedélyezte a „szabad gyónást” (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*. VIII. *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*. Ed. B. M. REICHERT–F. A. FRÜHWIRTH, Romae, 1898. 368, 1486-ben megerősítve: BOP. IV. 13), egyes levelek említést tesznek erről a kiváltságról, például Flandriában. WOLFS: *i. m.* 43–45. 17. sz. (1481), 49–50. 19. sz. (1482). Hasonló, utólag hozzáadott megjegyzést találunk a Debreceni Márk magyar tartományfőnök 1485-ben Vári Mátyásnak írt levelében: „Sciendum quod sanctissimus dominus noster papa Innocentius octavus omnibus et singulis huiusmodi gracios nostro ab ordine habentibus plenariam absolucionem a pena et a culpa semel in vita et semel in mortis articulo dumtaxat.” 55. KL.

43 „Si vero super his sint litterae faciendae, quod non est facile concedendum, nisi magna causa hoc requirit, fiat hoc modo...” *Ordinárium*. 130.

44 Az 1256-os Ordinárium egy nagyon tömör, kevés változatot tartalmazó mintát adott. *Ordinárium*. 130. A barcelonai generális káptalan (1261) ihlette, és megpróbált az egész rendre egységes megfogalmazást érvényesíteni. Ha egyiket sem másolták le szóról szóra a domonkos előljárók, az eltérések csekélyek maradtak, egyrészt azért, mert a szerkesztők a formuláriumokban rögzített mintákra támaszkodtak, másrészt pedig azért, mert a 14. századtól kezdve kézzel írt, majd nyomtatott „üres” (előre kitöltött) leveleket készítettek. Csakhogy a 15. század végétől a generálisok a fejedelmi és egyházi kancelláriák gyakorlatát

200 szót. A két legkorábbi (1270-ben és 1310-ben kelt) levél hűen követi a Humbertus de Romanis által az Ordináriumban megadott mintát. A 15. század közepe után kiegészítések és változatok történtek, főként a preambulumban. A szerkesztői fantáziák azonban ritkák maradtak: csak egy olyan (1465. évi) levélben találkozunk hasonlóval, amelyben a provinciális további kegyeket biztosít a címzettnek, és még egy másikban, amelyet egy konvent perjele írt (1509-ben).⁴⁵ A magyar domonkosok e tekintetben sokkal kevésbé voltak leleményesek, mint lengyel társaik: ők ugyanis, a krakkói formulárium szerint, nagy gondot fordítottak a konfraternitás teológiai igazolására, valamint eszkatológiai hatásainak felidézésére.⁴⁶ A pecsét, amelyet rendszeresen a levél végén említettek, és amely néha még a mai napig fennmaradt, az egyetlen hitelesítési eszköz.⁴⁷ Nincs olyan autográf aláírás, mint amilyent a ferencesek a 15. század közepétől alkalmaztak. Megjegyzendő, hogy a magyar korpusz egyetlen, egy előre kitöltött és kinyomtatott levelet tartalmaz: Gioacchino Torriani generális 1494-ben kiadott levelét.⁴⁸

A vizsgált levelekben felsorolt *bona (opera)* listája alig változik. A *predicationes* gyakran a harmadik helyre kerülnek (a misék és szónoklatok után, valamint a böjtek, virrasztások és absztinenciák előtt), ami jobb, mint a ferenceseknél, és az *ordo praedicatorum*hoz való tartozásra utalhatnak. Az 1460-as évek után azonban a „predikációt” felváltotta a mise. Ez a tipikusan szerzetesi mű kifejezheti a „klastromba való visszatérést”, amelyet az obszervánsok szorgalmaztak,⁴⁹ míg más elemek alátámasztják a ferences és domonkos reformok közötti valódi átjárhatóság benyomását. A *sorores* (a domonkos apácák) a *bona* termelői között szerepelnek 1452-től, akárcsak a férfi rendtagok – Kapisztrán János mintájára –, anélkül azonban, hogy a harmadrendieket megemlítenék. Az elhunytak egy időben a címzettek listája végén szerepeltek („ac etiam/necnon animas [omnium] defunctorum vestrorum”), ám ez a másik Kapisztrán-újítás korlátozott sikert is ért el Magyarországon.⁵⁰ Végül a magyar domonkos levelek *bona*-listája nagyon kezdett hasonlítani a ferences obszervánsokéhoz a 15. század közepe után – a Kapisztrán által is kedvelt „karizmák” (*carismata*) félig-meddiggi kivételével: csak a Győri Paulin tartományfőnök nevére írt mintában és a segesvári perjel 1509-ben kiadott levelében jelennek meg.

---

követve hajlamosak voltak kibővíteni a felvételi levelek szövegét. WOLFS: *i. m.* XXVII–XXIX.

45 40. és 105. KL.

46 *Dictamina Litterarum*.

47 A megőrzött középkori magyar domonkos pecsétek leírására lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *i. m.* 56–63.

48 DE CEVINS: *Confraternity*. 328–329. 75. KL.

49 VIALLET: *i. m.*, különösen 75–124, itt a reformált ferencesekre vonatkozóan.

50 Két példát ismerünk: 21. és 40. KL.

Vajon ezen elemek elegendőek-e ahhoz, hogy a konfraternitás domonkos változatról beszélhessünk? A szókinsz elemzése arra enged következtetni, hogy a 13. század közepétől a domonkosok a konfraternitást sokkal inkább a közbenjárás, mint a Prédikátorok lelki közösségébe való (még ha szimbolikus is) beilleszkedésként értelmezték, ellentétben a ferencesekkel. Ezt mutatja, hogy (az egész kereszténységben) a dominikánusok vonakodnak a *confraternitas* vagy *fraternitas* szavakat használni. Mind a normatív írásokban, mind a felvételi levelekben sokkal gyakrabban szólnak a rend, a provincia vagy a kolostor javára történő „jótétemények” „befogadásáról” („recipere ... ad beneficia”), mint arról, hogy a kezdeményezett felvételt nyert a konfraternitásukba („ad confraternitatem”).⁵¹ A dél-franciaországi tartományi káptalanok határozatai a 14. század közepén a konfraternitásleveleket „haszonlevél(ek)nek” (*littera/littere de beneficiis*) vagy „szavazatlevélnek” (*littera/littere de suffragiis*) nevezik.⁵² Csak a középkor legvégén nyert teret a „konfraternitáslevél” (*littera confraternitatis*) kifejezés a domonkosok körében.⁵³ Anélkül, hogy tagadnák a konfraternitás közösségi dimenzióját – ez a lelki család, amely mindazokból áll, akik akár szerzetesek, akár nem, ugyanaból a túlvilági szavazatokból részesülnek –, a dominikánusok így elmélyíthették volna a különbséget a szerzetesek (az érdemek egyedüli termelői) és a nem szerzetesek (a passzív befogadók szerepére korlátozódva) között. Emlékeztettek ezzel a konfraternitás alapvetően aszimmetrikus jellegére.

A magyar levélkorpusz azonban arra hívja fel a figyelmünket, hogy ne erőltessük a kérdést. Igaz, a „juttatások” és „szavazatok” kifejezések sokkal gyakoribbak, mint a „konfraternitás” és a „konfráter”, de nem zárják ki egymást. Azt a két konventi perjelt, akinek felvételi levele fennmaradt (a pesti az 1450-es évekből, a segesvári 1509-ből), kifejezetten felveszik a közösségük „konfraternitásába”. Van némi ingadozás is: a magyar tartományfőnök, Debreceni Márk két, 1465-ben és 1466-ban kiadott levelében az „ad confraternitatem nostram et singula nostre religionis suffragia ... recipio” formulát használja; majd az 1485 és 1488 között kiadott további öt levelében visszatér a hagyományosabb (*confraternitas* nélküli) szófordulathoz. Hasonlóképpen, míg a Győri Paulinus nevére készült mintában a „nostram in confraternitatem nostri ordinis assumens” kifejezés szerepel, az egyetlen tényleges levél, amely tőle származik (1480), már nem használja a konfraternitás szót. Máskülönbén a generális káptalanok hatá-

51 A Humbertus de Romanis által 1256-ban előírt szóbeli felvételi formula „részvételtől beszél mindazokban a javakban, amelyeket Isten az említett kolostor szerzeteseivel elvégzett”, és egy előjárót mutat, aki kijelenti, hogy „mindezekben a javakban fogadja”; az általa felállított mintalevél ugyanezt a „javakban való részvétel” kifejezést használja („participatio in omnibus bonis”), gondosan kerülve a „konfraternitás” és a „konfráter” szavakat. WOLFS: *i. m.* XIX; *Ordinárium.* 129–130.

52 PICARD: *i. m.* 117. 41. lábjegyzet.

53 WOLFS: *i. m.* XV.

rozatai is ugyanolyan tétovák voltak.⁵⁴ A krakkói domonkos formulárium mintái pedig hol a (*littera/littere*) *fraternitatis/confraternitatis*, hol a (*littera/littere*) *de suffragiis/pro beneficiis* címet viselik.⁵⁵ Ezért nincs okunk a konfraternitás sajátosan dominikánus felfogását elképzelni, legalábbis a kutatás jelenlegi állása szerint.

A FELVETTEK VEGYES PROFILJA

1256-ban Humbertus de Romanis három kritériumot állított fel a konfraternitásba jelentkezők kiválasztására: egy-egy kifejezetten megfogalmazott kérést, a rend iránti buzgóságot és odaadást – és *ipso facto* azt, hogy milyen nagyra értékeli a domonkosok imáit és a lelki előnyeit, (konkrétabban) a rend közismert jóttevőjének minőségét.⁵⁶ Ezek a követelmények különböző mértékben megtalálhatók a magyar korpusz leveleiben is.

A címzett kérése nem jelenik meg kifejezetten. Az egyetlen kivétel megerősíteni látszik a szabályt: a pesti kolostor Szentlélek-oltárán 1465-ben Kenderesi Balázs lelkének üdvéért alapított napi miséről van szó. Ezt a misét az az oklevél írja elő, amely egyúttal részesedést biztosít Balázsnak a magyar domonkos tartomány tagjainak *bona*-juttatásaiból.⁵⁷ A Romhányi Beatrix által javasolt azonosítás szerint Balázs Söptei Péter fia, aki, domonkossá válva, kérte volna a generális perjelától apja felvételét a rend konfraternitásába 1489-ben.⁵⁸ Valószínűleg az érintettek kérelmére kérte Kisdi Bálint magyarországi tartományfőnök a rendfőnöktől 1493-ban a szászsebesi kolostorhoz csatolt Szent Miklós-testvérület tagjainak a rend előnyeiben való részesülését.⁵⁹ A második kritérium, a rend irányába kinyilvánított szeretet, valamennyi konfraternitáslevél preambulumban megjelenik – sajnos, olyan sztereotipizált módon, hogy annak intenzitásáról és megnyilvánulásairól igen kevés információt szolgáltat. E tekintetben különösen figyelemre méltó a segesvári kolostor perjelének 1509-ben írt levele: hangsúlyozza a jövődöbéli konfráter, Nyujtódi György mélyesé-

54 A Domonkos-rend generálisai által a Magyar Királyság lakosai számára kiadott levelek közül kettőben szerepel a „konfraternitásba való fogadás”, az egyik 1480-ban (Leonardo Mansueti nevében), a másik 1493-ban (Gioacchino Torriani). 49 és 71. KL.

55 *Dictamina Litterarum*.

56 WOLFS: *i. m.* XVIII–XIX, XXV–XXVI; *Ordinarium*. 129–130.

57 40. KL.

58 64. KL; ROMHÁNYI Beatrix: „*Meretur vestre devocionis affectus...*”. *Egy vallásos középkori budai polgár – Söptei Péter kancelláriai jegyző = ‘Es tu scholaris’. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára*. Szerk. Uő et alii. Budapest Történeti Múzeum, Bp., 2004. 40.

59 72. KL. Megjegyzendő, hogy Magyarországon az elhunytakat soha nem egyedül, hanem az élő hozzátartozók kérésére veszik fel, ellentétben a krakkói formuláskönyv nyolc mintájával. *Dictamina Litterarum*. 66–155. (44., 45., 46., 47., 69., 268., 269., 271. sz.).

ges tiszteletét Szűz Mária – a kolostor védőszentje – és Szent Domonkos iránt.⁶⁰ A harmadik megkövetelt kritériumot, a jótevői minőséget a magyar domonkos levelek első soraiban szisztematikusan megismétlik indoklásként, bár az anyagi adományok vagy a támogatás egyéb (kézi munkai, jogi, politikai) megnyilvánulásai, amelyek e minőség alapját képezik, soha nem kerülnek részletezésre. Csak az derül ki, hogy az adományok már megtörténtek: az ígék múlt időben vannak ragozva. Más régiók irataival ellentétben a magyar korpusz levelei nem irányultak a nagylelkűség ösztönzésére – például egy adott templom vagy domonkos kolostor építésének (vagy újjáépítésének) támogatására, hasonlóan a bűnbocsánathoz.⁶¹

A magyar „konfráterek” adományainak történetét a domonkosokhoz csatlakozás előtt nyomon követni alapos kutatásokat igényelne. Egyelőre csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre. Köcski Mihály nemesi nemzetségének tagjai, akik 1348 szeptemberének végén a magyarországi tartomány lelki haszonélvezetéhez társultak,⁶² nem sokkal korábban két birtokot és egy szőlőt adományoztak/engedtek át a vaskvári kolostornak⁶³ – annak az intézménynek, ahol a provinciális elkészítette azt a levelet, amely szerint részesülnek a szerzetesek érdemeiből. A fent említett Söptei Pétert 1466-ban vette fel először feleségével és fiával együtt a domonkosok (egyszerű) konfraternitásába a magyar tartományfőnök, Debreceni Márk, aki nem mulasztotta el hangsúlyozni a szerzetesek iránti szeretetét (*affectus*).⁶⁴ A levél, amelyben huszonnégy évvel később Gioacchino Torriani generális megjelölte/kiemelte őt az egész rend szuffragáival, ezúttal a legmagasabb fokon, pontosítja, hogy egy János nevű budai teológiai hallgató (*studens*) volt az, aki beszámolt a generális perjelnek Péter nagylelkűségéről a rend iránt – valószínűleg a fia, mint láttuk.⁶⁵ Ez a szép családi folytonosság megerősítheti a királyi jegyző és a prédikátorok rendje közötti szoros kapcsolatot. Ezek a kötelékek azonban nem voltak kizárólagosak: Söptei Péter legalább hat-hét különböző szerzetesrendnek volt a „konfrátere”.⁶⁶ Azt is tudjuk, hogy nem sokkal azután, hogy a magyarországi provinciális 1485-ben befogadta,⁶⁷ Essegvári (Esegvári) György megbízott egy István nevű domonkos szerzetest, hogy menjen el a loretoi kegyhelyhez, és ajánljon fel egy 1 font súlyú ezüst Mária-szobrot

60 „ob Dei omnipotentis amorem sanctissimeque virginis Marie favorem et beatissimi patris nostri almifici Dominici reverentiam.” 105. KL.

61 Hollandiai példák: WOLFS: *i. m.* XXVII.

62 6. KL.

63 IMPLM: *i. m.* 167.

64 „Inde est quod vestre dilectionis sincerus affectus, quod in cordis armariolo ad nostrum ordinem gerere conspicimini...” 42. KL.

65 64. KL.

66 DE CEVINS: *Confraternity*. 238–241.

67 57. KL.

az ő nevében, ami 1494-ben meg is történt.⁶⁸ Végül Bethlen Miklós, a segesvári Szűz Mária-kolostor kegyura 1498-ban került be e rendház jótévedőinek névjegyzékébe, és kapcsolódott az ottani szerzetesek érdemeihez. Miután a kolostornak adományozott számos ingó és ingatlan vagyontárgyat és jövedelmet, napi miséket kapott, tíz évvel később pedig a rendfőnök engedélyezte számára az egész rend jótévedményeiben való részesedést.⁶⁹

E maroknyi példa alapján azt hihetnénk, hogy a prédikátorok csak a magyar társadalom elitjéből toborozták „konfrátereiket”. A rendi törvénykezés e tekintetben azonban nem volt túlságosan igényes: 1334 óta csak arra korlátozódott, hogy a szolgák és más típusú függő társadalmi helyzetűek nem vehettek részt az érdemekben.⁷⁰ A magyar levelek korpusza igen nagymértékben nemesi toborzást jelez: a 28 fennmaradt vagy említett levélből 21 nemeshez (az esetek valamivel több mint felében) vagy báróhoz (valamivel több mint negyedében) szól.⁷¹ Ez a felülreprezentáltság – amely a 14. században Dél-Franciaországban is megtalálható,⁷² viszont Flandriában nem⁷³ – a laikus elitnek a Magyar Királyságba telepített domonkosok irányába való aktív támogatását is jelentheti,⁷⁴ de e közlemény elején említett hiányos forrásadottságokból eredő korlátozásokat is tükrözhet. Mindazonáltal a címzettek között számos közrendű ember is megtalálható. A magyar korpusz legalább három domonkos levelében nem nemeseket is felvesznek – nem számítva a testvérületek tagjait –, az egyikben (1301-ből) az egész rendre kiterjedő terjedelemben és maximális mértékben.⁷⁵ A rendelkezésre álló egyetlen magyar domonkos minta, amelyet a 15. század végén Győri Paulinus provinciális nevére állítottak ki, egy polgár és felesége befogadásáról tudósít.⁷⁶ A laikusok testvérközösségei, amelyeknek a generális perjelek már az 1240-es években, de még inkább az 1340-es évektől kezdődően engedélyezték az érdemekben való részvételt,⁷⁷ Magyarországon egyértelműen diszkrétebb helyet fog-

68 IMPLÓM: *i. m.* 526.

69 103. KL. Az 1501-es királyi megerősítés szerint 1499-ben három, Hétúrban lévő halastavat adományozott a kolostornak. IPOLYI: *i. m.* 491. Lásd még a következő bekezdést.

70 A Limoges-ban általános káptalanban elfogadott alapszabályok a lelki hasznot hozó leveleket „pro personis conditionis et status multum honesti” fenntartották. Alexander Vincentius JANDEL: *Constitutiones, declarationes et ordinationes capitulorum generalium sacri ordinis Fratrum Praedicatorum (1220–1650)*. I. Romae, 1862. 267.

71 DE CEVINS: *Confraternity*. 349. 10 grafikon.

72 PICARD: *i. m.* 110.

73 A Servatius Wolfs által szerkesztett levelek főként rendi közösségeknek, testvérületeknek és polgároknak szólnak. Csak két nemest (vagy főnemest) jutalmaznak az érdemből való részesedéssel. WOLFS: *i. m.*

74 DE CEVINS: *Confraternity*. 207.

75 Lásd 3., 46. és 55. KL.

76 „providi T. de T. ac honeste domine T. conjugii eiusdem”. *Formulae*. 366–367. 384. sz.

77 *Formulae*.

lálnak el, mint Flandriában vagy Itáliában.⁷⁸ Egyetlen (ismert) domonkos levél tudósít magyarországi testvérület tagjainak befogadásáról: Gioacchino Torriani generális magiszter 1493-ban kiadott levele a Szent Miklós-testvériség javára, amelynek oltára a szászsebesi domonkos templomban volt.⁷⁹

A papság is háttérbe szorult. László, a magyar domonkosok tartományfőnöke felvette Jánost, a leleszi premontrei prépostot 1366-ban.⁸⁰ Ő az egyetlen olyan címzett a magyar korpuszban, akit a konfraternitásba való belépésének időpontjában egyértelműen szerzetesként igazoltak – ami szembetűnő ellentétben áll a flamand levelekkel.⁸¹ Szekszárdi Máté, akit 1489-ben Gioacchino Torriani fogadott be,⁸² nagy valószínűséggel nem más, mint a későbbi pannonhalmi apát.⁸³ A világi papok alig voltak többen. Sebesi György kanonok és főesperes 1452-ben Leonhard Hüntpichler generális vikáriustól kapta meg a domonkosok juttatásaiban való részvételt, két családtagjával együtt.⁸⁴ Ha pedig a felvételi leveleken kívül más szövegekkel is bővítjük a dokumentációs bázisunkat, akkor láthatjuk, hogy magyar klerikusok – a plébánosoktól a püspökökig – szintén a domonkosok suffragiumát keresték, mind a kolostor szintjén (a segesvári anyakönyv szerint), mind a magyarországi tartomány szintjén (Szegedi Lukács zágrábi püspök 1510-ben készült végrendelete alapján).

A DOMONKOS KOLOSTOROK KONFRATERNITÁSAI A FENNMARADT REGISZTRUMOK ALAPJÁN

A magyar domonkos kolostorok regisztrumai, különösen a segesvári jótévők könyve, lényegesen más képet nyújtanak a konfraternitás gyakorlatáról, mint ami a felvételi levelekből kiderül. Először is azt sugallják, hogy a konvent perjele, amikor a közösség tagjainak az érdemekben való részesülést engedélyezte, ezt nem feltétlenül oklevelezés/iratkiállítás útján tette. A segesvári *libellus* egyetlen említése egy *per litteras* befogadásról a Tamás *de Vio* generális által a Bethlen Miklós patrónus javára kimondott felvételekre vonatkozik.⁸⁵ Ez tehát nem érinti közvetlenül a segesvári kolostort. A többi bejegyzés nem kapcsolja össze (sem kifejezetten, sem utalásszerűen) a juttatásokban való részesedést egy írásbeli igazolás kiadásával. A kolozsvári domonkosok inventári-

78 Lásd WOLFS: *i. m.*; MEERSSEMAN: *i. m.*

79 72. KL.

80 12. KL.

81 A Servatius Wolfs által kiadott harminc levél közül tíz címzettje (nem kolduló) szerzetesi közösség. WOLFS: *i. m.*

82 71. KL.

83 IMPLON: *i. m.* 634.

84 22. KL.

85 103. KL (lásd a fenti lábjegyzetben idézett kivonatot).

uma szerint úgy tűnik, hogy egy és ugyanazon oklevél mondta ki, hogy idősebb Vizaknai Miklós 1464-ben földadományban részesítette a helyi kolostort, melyért heti misét és egy évfordulós misét kapott az ő és a szülei lelkének üdvéért, továbbá a szerzetesek ígérését, hogy a rendben előírt imákat elmondják érte, és végül hogy ők vezették a kolostor szerzetesei által végzett jótettekre.⁸⁶ Ma már tudjuk, a konventi perjelek által készített levelek (különösen Magyarországon) sokkal ritkábbak, mint a tartományfőnököké és a generálisoké. Vajon csak azért van így, mert igen nagy arányban tűntek el ezek a levelek? Nem kizárt az sem, hogy a magyar domonkos kolostorokban egy teljesen más, szóbeli belépési szertartást alkalmaztak, mint az, amelyet 1256-ban Humbertus de Romanis szorgalmazott. A cseh kartauzi dolanyi István a *Medulla tritici seu antiwikleffus* (1408) című értekezésében aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy bizonyos szerzetesrendi közösségekben – amelyek rendi hovartartozását sajnos nem határozza meg – „új szokás szerint” szerveznek konfraternitásfelvételi szertartásokat.⁸⁷ Talán egy olyan gyakorlatra utal, amelyet (többek között) a dominikánusok is tanúsítottak.

Másodszor, a segesvári jegyzékből úgy tűnik, hogy a konfraternitásba való felvétel elég gyakori volt: a 27 (25 bejegyzésben) regisztrált adományozó közül hétnek kifejezetten biztosították a részvételt a szerzetesek érdemeiben – és néha a nővérekében is, a helyi domonkos apácakolostor alapítása után (1500 előtt).⁸⁸ Valószínűleg csatlakozhatott hozzájuk még három másik jótévő, akikre vonatkozóan a megfogalmazás nem egyértelmű,⁸⁹ és talán még egy negyedik, Bordossy (*Bordys*) Miklós, akit 1516-ban a segesvári kolostor *confrater singularissimus*aként írtak le⁹⁰ – legalábbis ha elfogadjuk azt a hipotézist, hogy a *confrater* szó a szerzetesek lelki javaiban való részesü-

86 ESZTERHÁZY: *i. m.* 579. Ez emlékeztet a legkorábbi iratokra, amelyek 1221-ben említik a domonkosok érdemrészesedésének megadását. Lásd fentebb.

87 *Thesaurus anecdotorum novissimus*. Ed. Bernardus PEZ. IV. 2., s. 1., 1723, 240–241 hasáb.

88 Például : „necnon participationem omnium missarum et bonorum que Dominus fieri dederit per patres et fratres huius conventus Schegeswariensis; (...) Quare fratres conventus in graciaram accionem ad omnia beneficia fratrum et sororum se obligavit eidem; (...) Quare (...) obligarunt se fratres et posteros perpetuis temporibus omnium bonorum participationem que fieri Dominus dederit in tot et tantis bonis quousque clemencia divina noverit ei satisfactum esse; (...) petens oraciones et participationem bonorum operum fratrum conventus.” IPOLYI: *i. m.* 600. III–IV. sz., 603. VII. sz. (Seg. 16), 607. XIII. sz., 665. XXV. sz.

89 „Igitur (...) patres conventus obligaverunt se ad satisfaciendum tantis et tot bonis quousque divina clemencia noverit satisfacturum eis esse; (...) Ideo obligantur posterii fratres ei ad satisfaccionem in suis oracionibus et aliis operibus virtuosis; (...) Quare conventus se obligavit eidem ad satisfaccionem tot et tantis bonis quousque divina clementia noverit eis satisfactum, tam in missis persolvendis quam eciam aliis oracionibus.” IPOLYI: *i. m.* 604. X. sz. (Seg. 19), 663. XX. sz., 664. XXIII. sz.

90 IPOLYI: *i. m.* 609. XIX. sz. (Seg. 36).

lést jelent, ami nem feltétlenül nyilvánvaló.⁹¹ Következésképpen, a Szűz Mária-kolostor „jőtevőinek” körülbelül egyharmada kapcsolódhatott lelkileg a szerzetesekhez.⁹² A főbb kronológiai fordulópontokat pedig nem azonosíthatjuk be, mert sok bejegyzés nem tartalmaz dátumot, különösen az 1466 és 1498 közöttiek. A befogadottak szociológiai skálája nagyon nyitottnak tűnik. Nem meglepő módon, megtaláljuk a kolostor kegyurát, Bethlen Miklóst, aki 1498-ban a kolostor tagjainak érdemeihez kapcsolódik – számos más lelki kegyelem mellett, többek között egy napi misével.⁹³ Ellenben Bessel János, aki hosszú éveken át töltötte be a kolostor laikus gondnokának (*vitricus*) tisztét, úgy látszik, nem kapta meg ezt a kegyelmet: csak 1501-ben ajánlották a szerzetesek és a hívek imáira, miután egy rétet átengedett a kolostornak „pro perpetua memoria”.⁹⁴ A kézművesek és városi előkelők, nemesek és főurak (köztük a legmagasabb rangban Barlabási Lénárd alvajda) mellett két plébánost is találunk: Antalt, szászszenmiklósi (Sânmiclăuş, Klossdorf) plébánost és Mihályt, Szászbudak (Budacu de Jos, Deutsch-Budak) plébánosát, akit „singularis amator

91 *Bordys* Miklós felszólítása örököseinek, hogy életük végéig maradjanak a kolostor „védelmezői és confraterai”, arra utalhat, hogy a *confrater* szó ebben az esetben „védelmezőt” (vagy „támogatót”, „jőtevőt”) jelent, és nem az érdemekben való részesülést: „Insuper adiuravit filios et heredos (sic) proprios per nomen Dei viventes, perpetuis temporibus quatenus forent semper fautores et confratres necnon receptores hospicio patrum ac fratrum loci istius.” A „specialissimus fautor atque fotor fratrum huius conventus” szószereket, amelyet a *libellus* egy másik bejegyzésében (IPOLYI: *i. m.* 608. XVI. sz.) használnak – érdemekben való részesülés nélkül –, a *Bordys* Miklósról alkalmazott „confrater singularissimus huius conventus” fogalmazást idézheti. A „bonus vir ac verus confrater” kifejezésben, amely Antal szászszenmiklósi plébános nevéhez kapcsolódik (Uo. 600. IV. sz.), a „verus confrater” talán a „kiemelkedő jőtevő” értelemben értendő: az összes általam átnézett dokumentumban a *verus* jelző (akárcsak *singularissimus*) ugyanis nem illik a juttatásokban való részesedéshez, még akkor sem, ha azt a legnagyobb mértékben adták (vagy kapták).

92 Ezek a számok közelebb állhatnak a valósághoz, mint azok, amelyeket korábban megállapítottam (DE CEVINS: *Confraternity*. 213.) a nem hagyományos megfogalmazások elvetésével. Ellentétben az Implomnál található terjedelmes listákkal (IMPLOM: *i. m.* 383–384), ez a számadat nem tartalmazza a kolostor azon jőtevőit, akik kizárólag (és kifejezetten) más lelki kegyelmeket kaptak, mint a confraternitás tagjai: beiratkozás (*registracio*) a szószéki (*ambonis*) regisztrumba vagy a jőtevők könyvébe, misék és más *pro anima* liturgikus szertartások, temetés a kolostorban és dominikánus ruhában –, valamint azokat a támogatókat sem, akik olyan elliptikus megfogalmazások tárgyát képezik, amelyekből nem derül ki, hogy a szerzetesek milyen eszközökkel kívánták „kompenzálni” (vagy „jutalmazni”) a kapott adományokat. IPOLYI: *i. m.* 599. I. sz., 601. V. sz. (Seg. 9), 607. XIV. sz., 607–608. XV. sz., 608. XVII. sz.

93 Kiadás: Uo. 602–603. VII. sz. (Seg. 12–16).

94 „Unde conventus se obligavit iuxta ipsius petita ad registracionem registri abonis [sic] perpetuis temporibus.” Uo. 604. IX. sz.

fratrum huius conventus” néven írtak le, és aki magát dominikánus ruhában temetette el.⁹⁵

A segesvári regisztrum harmadik megfigyelése a lelki juttatásokban való részvétel megfogalmazására vonatkozik. A felvételi okmányokban lévónél sokkal tömörebb a szöveg, és folyamatosan változik egyik bejegyzésről a másikra. A *confraternitas* szó hiányzik, és a *confrater*ként leírt személyek nem feltétlenül részesültek a szerzetesek érdemeiből.⁹⁶ A szófordulatok 1500 után különösen zavarossá válnak. A konfraternitásra egyértelműen utaló kifejezések („participatio/receptio ... ad omnia beneficia”) eltűnnek. Csak a kolostor vagy a szerzetesek „kötelezettségének” gondolata marad meg („conventus se astrinxit, se obligarunt fratres...”), hogy – mintegy „hálaadásként” („in graciaram accionem”) – „kielégítsék”, „kárpótolják”, „kompenzálják” – misék, imák és más lelki javak (*bona, beneficia*) révén – a jótévektől kapott földi javakat („ad satisfacionem/recompensationem tante elemosine, se satisfacturos pro tot ac tantis beneficiis”). Következésképpen, amikor a „kárpótlás” eszközei nincsenek meghatározva, nem világos, csak arról van-e szó, hogy a misék és imák révén „emléket” állítanak, vagy arról is, hogy az érintett adományozókat a kolostorban élő szerzetesek érdemeihez kapcsolják. Ez a zűrzavar részben azzal magyarázható, hogy a segesvári *libellus*ban a konfraternitástagságot sohasem elszigetelten kéri vagy nyeri el: a névjegyzékbe való bejegyzéssel (azaz a jótévevő nevének napi felolvasása a káptalan ülésén) és a szószéki regisztrumba való beírással (amely nyilvános, őerte a hívek előtt elmondott imákkal) jár együtt, időkorlát nélkül.⁹⁷ Ezekhez a lelki szolgálatokhoz néha továbbiak is csatlakoztak (misék, temetés a kolostorban és/vagy a rend öltözetében), amelyeket külön jeleztek.⁹⁸ E többszörös lelki kegyelmek szisztematikus felhalmozása arra utalhat, hogy a jótéveők szemében a levél nélküli konfraternitásnak igen viszonylagos, sőt járulékos szerepe volt az üdvösség elnyerésében.

95 Uo. 600. IV. sz. (1466 után) és 606–607. XIII. sz. (1505). A jegyzék két másik plébánost és egy püspököt is a kolostor jótéveői között említ, anélkül, hogy (legalábbis kifejezetten) részesültek volna a szerzetesek érdemeiben. Uo. 607–608. XV. sz. (Nicasius, volkányi [Vulcan, Wolkendorf] plébános), 663–664. XXI. sz. (András, *Ewlysz*-i plébános) és 604–606. XI. sz. (Polner Gábor boszniai püspök és Domonkos-rendi szerzetes).

96 Lásd fentebb.

97 A megfogalmazás alig változik: „in ambone oracionibus fidelium eos commendandos pro tempore”; „consignare in registro benefactorum et ambonis perpetuis temporibus”. Uo. 600. II. sz. és 603. VIII. sz.

98 Ez magyarázza, hogy a szerzeteseknek átengedett anyagi javak részletei miért szerepelnek a regisztrumban – ellentétben a szigorú értelemben vett konfraternitáslevelekkel, amelyeknek írói tartózkodtak az ilyen részletektől, hogy elkerüljék a szimónia vádját. DE CEVINS: *Confraternity*. 176–180. A segesvári anyakönyvben található feljegyzések, amelyek a konkrét adományokat a szerzetesek javaiból való részesedés megadásával hozzák összefüggésbe, ez utóbbihoz adják hozzá a memoriát. IPOLYI: *i.m.* 662–663. XX. sz. Következésképpen a szűk értelemben vett konfraternitás „árát” nem lehet megállapítani.

Utolsó megjegyzésként említeném, hogy a *libellus*ban nem szerepel a segesvári konvent perjele által 1509-ben Nyujtódi György javára kiállított és fennmaradt felvételi levél.⁹⁹ Ez a kihagyás nem az írnok szerencsétlen mulasztásának rovására írható. Inkább azt mutathatja, hogy a Szűz Mária-kolostor szintjén kétféle konfraternitás létezett egymással párhuzamosan: az egyiket, a felsőbbrendűt és szelektívet, a társadalmi elit tagjainak (például Nyujtódi Györgynek) adományozták *per litteras*; a másikat, a közönségesebbet, a helyi imaajánlásokon túlmenően, mindenféle állapotú jötevőnek – polgárnak, nemesnek, plébánosnak – adományozták, szóbeli rituálé vagy egyszerű anyakönyvbe való bejegyzés útján. Bár teológiai és lelki szempontból ez mindig ugyanazon kegyelemben való részesedést takarta, a befogadók szemében ennek valószínűleg nem volt ugyanolyan üdvözítő értéke. Ez a levéllel és levél nélkül szerzett konfraternitási státus/tagság közötti implicit hierarchia a 15. század végétől kezdve más, szélesebb körű szövegekben is megjelenik. Említhetnénk VIII. Ince 1486-ban kiadott bulláját, amely szabad gyónást biztosít a domonkosok lelki társainak,¹⁰⁰ valamint a lengyel domonkos tartomány 1510-ben kiadott határozatait, amelyek részletezik a „rend jótéteményeiben élő és halott címzettjei” számára előírt liturgikus szertartásokat,¹⁰¹ ez utóbbiak kifejezetten a *per litteras* felvetteket elégítve ki az érintett kegyelmekkel, mintha csak a levél által csatlakozottak lennének valódi *confratres* és *consorores*.

Kihívást jelent tehát összegezgetni a domonkos konfraternitáslevelek és a kolostori anyakönyvek által nyújtott, néha ellentmondásos információkat. Arról nem is beszélve, hogy új dokumentumok felfedezése – mint például Szegedi Lukács végrendelete, az első magyar püspöké, akinek rendi konfraternitásáról írásos bizonyítékunk van – bármikor felboríthatja a mostanáig felállított hipotéziseket. Nyilvánvaló, hogy a témával kapcsolatos kutatások hiánya miatt még korai lenne koherens és valamegyest valós képet adni e gyakorlat terjedelméről és működéséről a késő középkori Magyarországon, akárcsak más régiókban is. Mindazonáltal a ma rendelkezésünkre álló bizonyítékok alapján úgy tűnik, hogy a magyar Domonkos-rendiek meglehető-

99 Kiadta: DE CEVINS: *Confraternity*. 290. 14. sz. (105. KL).

100 BOP. IV. 13 („omnibus ... receptis et recipiendis ad beneficia Ordinis **per litteras**”) [kiemelés – De Cevins]. Ezen összeállításban a pontosítás nem vonatkozik azokra a bullákra, amelyek korábban különleges kiváltságokat (mint például búcsúkat vagy konfraternitás-tagságot) biztosítottak a rend jötevőinek.

101 A különbségtétel azonban Lengyelországban gyengének látszik: az 1510. évi káptalan aktái a *per litteras* kifejezést használják azok tekintetében, akikért imák mondandók, mivel a tartományfőnök „a rend javaiba fogadta” őket – tudva, hogy ez az utalás hiányzik az előző, 1507. évi káptalan változatából –, de a következő bekezdésben, amely kifejezetten az elhunyt befogadottakért végzett szertartásokról szól, már nem tesznek különbséget. *Acta capitulorum*. 173–174, 182–183.

sen mérsékelten használták a *per litteras* konfraternitást a középkorban. Még az obszerváns reformon kívül maradt kolostorokban sincs bizonyíték arra, hogy a felvételi levelek kiadására a gyűjtőjárások alkalmával került volna sor. A konfraternitás célja az volt, hogy válasz legyen a jótévők kérésére, nem pedig az, hogy adományokra szólítson fel. Természetesen az, hogy mi történt a kolostorok szintjén, még nagyon homályos. Óvatosságnak kell lennünk, hogy ne általánosítsunk a viszonylag jól dokumentált segesvári eset alapján. Ez a példa csak azt engedi feltételezni, hogy – különösen akkor, amikor távol voltak a tartományfőnökök, a „látogatók” és a reform iránt elkötelezettek tekintetétől – a kolostorok előljárói meglehetősen széles körben megnyitották intézményük konfraternitását: az imáikba való ajánlás túlmenően, levélfeladás vagy kodifikált rituálé nélkül is részesítették érdemeikben azokat a jótévőiket, akik ezt kérték.

Több évtizedes ilyen működés után, a kolostorok minden jeles jótévője úgy érezhette, hogy önmagában osztozik a rendi érdemekben. Így a *confrater* szó egyes iratokban (például a segesvári regisztrumban) a *benefactor* – sőt a *fautor*¹⁰² – szinonimájává vált. Maga a pápaság is hozzájárult ehhez a fejlődéshez: az 1486-os *Sacer Praedicatorum Ordo* bulla szerint XI. Benedek (1303–1304), mint számos elődje Szent Péter trónján, egyidejűleg részint teljes részvételt biztosított a dominikánusok lelki javaiban a rend minden jótévőjének, részint felhatalmazást adott a koldulórendi vezetőknek, hogy jótévőiket felvegyék a konfraternitásukba.¹⁰³

Utószóként megjegyezném, hogy a magyar domonkosok a maguk részéről aligha törekedtek más rendekhez való lelki csatlakozásra – ellentétben például a (cseh korona alá tartozó Felső-Pfalzban lévő) chebi domonkosokkal, akiket 1518-ban felvettek a közeli waldsasseni ciszterci apátság konfraternitásába.¹⁰⁴ Vajon ez csupán egy optikai hatás, amelyet a hiányos adatok okoznak, vagy talán a magyar domonkosok úgy érezték, hogy önmagukban már elegendő „javakat” halmoztak fel az örök boldogság eléréséhez?

102 Szegedi Lukács végrendelete viszont különböző értelemben használja a *fautor* és a *confrater* szavakat: akár a domonkosokkal, akár az obszerváns ferencesekkel, akár a Szent Pál-remetékkel kapcsolatban, a *confrater* minőséget e szerzetesek „védelmezőjének” státuszával indokolja a püspök: „quod ego vivens semper fui fautor ipsius ordinis et sum confrater eorum”.

103 „et facit eos participes et consortes in omnibus bonis qui fiunt et fient in perpetuum in toto ordine Predicatorum”. BOP. IV. 12.

104 Kézirat: Plzeň (Csehország), Státní oblastní archiv v Plzni, Dominikáni Cheb (1294–1785), L65. <https://www.monasterium.net/mom/CZ-SOAP/ChebOP/L65/charter> (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 12.)

ABOUT THE SPIRITUAL CONFRATERNITY
OF THE DOMINICAN ORDER IN MEDIEVAL HUNGARY

Keywords: *Dominican Order; spiritual confraternity; letter of confraternity; Hungary; Middle Ages*

The history of the medieval Dominican spiritual confraternities remains poorly known due to the lack of written testimonies and, moreover, due to the lack of monographs on the topic. Though scanty and heterogeneous (28 “letters of benefits” preserved or attested, a dozen mentions in the registers of two convents in Transylvania, and a single testamentary clause), the Hungarian sources still reveal certain aspects of the problem. They show how early the Hungarian faithful have started to enter the spiritual confraternity of the Preacher Brothers (as early as 1270), as well as the rapid expansion of this religious practice in the second half of the 15th century, in the wake of the Observant reform. Moreover, it seems that at the level of each convent, admission to the spiritual confraternity was not sold for money, but it was a compensation for previous donations. Often mixed with other spiritual rewards, it did not necessarily leave any written evidence, and as such, it largely escapes the attention of the historians.

DESPRE CONFRATERNITATEA ORDINULUI DOMINICAN
DIN UNGARIA MEDIEVALĂ

Cuvinte-cheie: *ordinul dominican; confraternitate; scrisoare de confraternitate; Ungaria; evul mediu*

Istoria medievală a confraternităților dominicane rămâne puțin cunoscută din cauza lipsei mărturiilor scrise și mai ales a lipsei monografiilor pe această temă. Baza documentară maghiară, oricât de săracă și eterogenă ar fi ea (28 de “scrisori de binefacere” păstrate sau atestate, o duzină de mențiuni în registrele a două mănăstiri din Transilvania și o singură clauză testamentară), ne permite totuși stabilirea unor repere. Acestea ne arată, pe de o parte, cât de devreme s-au alăturat credințioșii maghiari confraternității ordinului predicatorilor (la începutul anilor 1270), iar pe de altă parte, vorbesc despre expansiunea rapidă a acestei practici religioase în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în urma reformei observante. Mai mult, se pare, că la nivelul fiecărei mănăstiri, admiterea în confraternitate nu se obținea prin plata unei sume de bani, ci era o recompensă pentru donațiile anterioare. Adesea amestecată cu alte recompense spirituale, procesul nu a dus neapărat la producerea unor izvoare scrise specifice, iar prin urmare problema accederii în confraternitatea ordinelor religioase a scăpat în mare măsură privirii istoricilor.

F. ROMHÁNYI BEATRIX*

A KUN PÜSPÖKSÉGTŐL A FIRENZEI UNIÓIG, AVAGY A DOMONKOS MISSZIÓ VÁLTOZÓ KERETEI

Kulcsszavak: középkori Magyarország; Domonkos-rend; missziók; Balkán

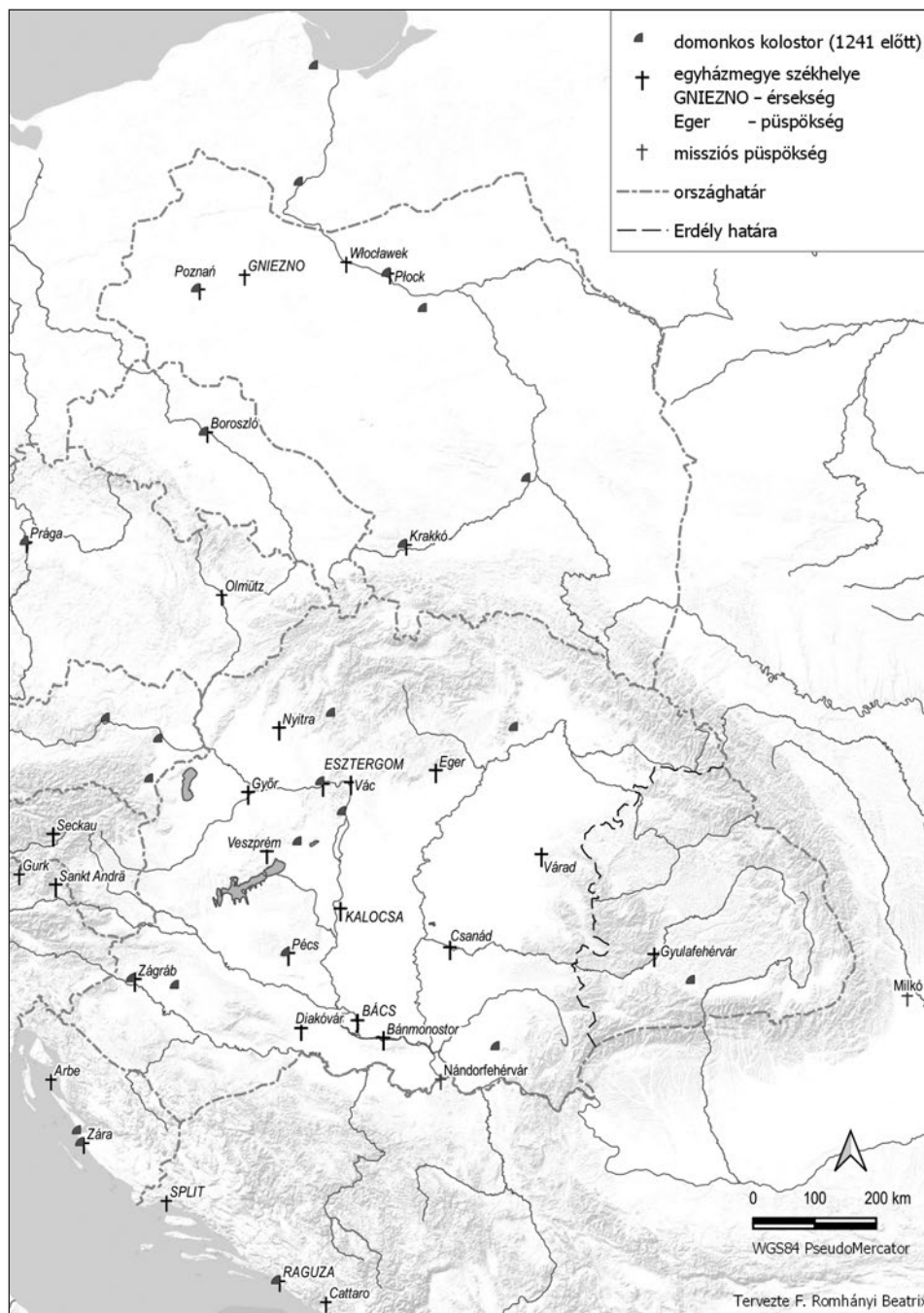
A Domonkos-rend a 13. század elején azzal a céllal jött létre, hogy katolikus hitre térítse a szakadár ortodoxokat és eretnekeket, illetve a keresztény világ határán élő nem keresztény népeket. Ebből a szempontból a nyugati kereszténység határán elhelyezkedő középkori Magyar Királyság ideális terepnek bizonyult, hiszen mindhárom célcsoporttal volt kapcsolata, az uralkodó támogatására a rend bizton számíthatott, sőt, az ország sajátos helyzetéből fakadóan, időszakosan a belső misszióra is szükség volt. Ennek fényében érdemes kicsit alaposabban szemügyre venni a domonkosok missziós tevékenységének kereteit és dinamikáját.

A tatárjárás előtti két évtizedben a domonkosok magyarországi rendtartománya legalább tizenkét férfi és egy domonkos vezetés alatt álló női kolostort számlált. A kolostorok elhelyezkedése utal a szerzetesek kapcsolatrendszerére és céljaira is. A Medium Regni területén Esztergom és Fehérvár mellett nem az akkor már egyre fontosabb királyi székhelynek számító (Ó)Budán, hanem a Duna túlsó partján, Pesten telepedtek meg. Jól kirajzolódnak az Itáliába vezető utak (Pécs, Vasvár, Zágráb, Csázma) mellett a keleti és a balkáni misszió felé bázist jelentő helyszínek (Sárospatak, Érsomlyó, Beszterce, Nagyszében). Utóbbiak a legkorábbi koldulórendi kolostorok Erdélyben, jóval megelőzve a ferenceseket. E két kolostor, valamint az észak-magyarországi Selmecbánya kolostora egyúttal azt is jelzi, hogy a domonkosok a missziós célok mellett jó érzékkel választották ki a felemelkedő városias településeket is. Az első női kolostor az a veszprémi zárda volt, amelynek néhány évvel a tatárjárás után Szent Margit is a lakója lett.

Az ország tágabb környezetén végigtekintve tanulságos összkép alakulhat ki. Nemcsak arról van szó, hogy a magyar provincia az első nyolc egyike volt, hanem arról is, hogy ez a rendtartomány a maga tucatnyi kolostorával az egész közép-európai térség legnagyobb Domonkos-rendi hálózata volt. 1241 előtt Ausztriában három (Bécs, Bécsújhely, Krems), Csehországban egy (Prága), Sziléziában egy (Borosló),

---

* F. ROMHÁNYI Beatrix (1967), történész, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Medievisztika Tanszék, Történettudományi Intézet, Budapest, t.romhanyi@gmail.com

1. térkép. A Domonkos-rend elterjedése Közép-Európában a tatárjárás előtt

Lengyelországban öt (Krakkó, Płock, Poznań, Sandomierz, Sochaczew), a Német Lovagrend területén pedig két kolostort (Chełmno, Gdańsk)) alapítottak, vagyis ezeken a területeken összesen volt annyi domonkos kolostor, mint a Magyar Királyságban egyedül. És akkor még nem beszéltünk a dalmáciai kolostorokról (Nin, Raguza, Zára), amelyek közül kettő, Nin és Zára ugyancsak a magyar provincia része volt a 13. században. A térképről jól leolvashatók a missziós irányok: a Baltikum, a Balkán és a kun területek.

A magyar domonkos rendtartomány 1221-es alapítása után a szerzetesek szinte azonnal elindultak a határokon túlra. A rendet Magyarországra hozó Pál röviddel megérkezése után már a kun missziót szervezte, s rendtársa, a magyar rendtartomány addigi perjele, Theodorik lett az 1227-ben alapított térítő püspökség első püspöke. A hagyomány szerint mindketten ott is szenvedtek vértanúságot a tatárjáráskor.¹ Ugyancsak magyarországi domonkosok indultak Boszniába téríteni.² A Rómától elszakadni készülő boszniai egyház helyzetének rendezése az 1220-as évektől mind a pápaság, mind a Magyar Királyság számára kiemelten fontossá vált. A területet 1229-től uraló Kálmán herceg az 1230-as években több hadjáratot is vezetett, hogy meghódolásra kényszerítse Ninoslav bánt.³ Ezzel vélhetően egy időben, legkésőbb 1234 februárja előtt került a boszniai püspökség élére a domonkosok első generációjához tartozó Johannes Wildeshausen, más néven Johannes Theutonicus. Ő már 1232 óta Magyarországon tartózkodott mint a rendtartomány perjele, a püspökséget

- 1 *Frater Gerardi de Fracheto O. P. Vitae fratrum Ordinis Praedicatorum necnon Cronica Ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV.*, Ad fidem codicum manuscriptorum accurate recognovit notis breviter illustravit Fr. Benedictus Maria REICHERT O. P. Volumen unicum. Accedit praefatio R. P. Fr. J. J. BERTHIER. Lovanii 1896 (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica I). 305–306.
- 2 A Petrus Bodrogiensis által 1259 körül írt kiegészítés a rendi krónika függelékeként maradt fenn. Simon TUGWELL: *Notes on the Life of St Dominic*. Archivum Fratrum Praedicatorum 68(1998). 87–92. Szovák Kornél (*A kun misszió helye és szerepe a magyarországi domonkosok korai történeti hagyományában = A Szent Domonkos Rend és a kunok*. Szerk. BARNA Gábor. Szeged, MTA-SZTE Vállási Kultúrákutató Csoport, 2016. 116.) Petrus Bodrogiensist Bodrogolaszi Péterként említi, mivel a krónika írásakor a sárospataki rendházban tartózkodott. Eltekintve attól, hogy a domonkos szerzeteseket az előljárók rendszeresen helyezték át egyik kolostorból a másikba, s így Péter tartózkodási helyéből semmilyen következtetést sem vonhatunk le a származási helyét illetően, maga a névalak sem támogatja Bodrogolaszit. Sokkal valószínűbb, hogy Péter a Duna menti Bodrog szülötte, vagy inkább az ottani domonkos kolostor fogadalmasa volt. A bodrogi kolostort ugyan csak az 1303-as jegyzék említi név szerint, de a településnek az Árpád-korban betöltött szerepe alapján könnyen lehet, hogy már röviddel a tatárjárás után működött.
- 3 BARABÁS Gábor: *Egész Szlavónia hercege* = FONT Márta–BARABÁS Gábor: *Kálmán (1208–1241). Halics királya – Szlavónia hercege*. Magyar Történelmi Társulat–Kronosz, Bp.–Pécs, 2017. 142–145.

pedig 1237 első feléig töltötte be.⁴ Lemondása után ismét domonkos szerzetes, a magyar származású Pósa lett a boszniai püspök. Végül, de nem utolsósorban az 1230-as években egymást követően három domonkos expedíció indult a keleten maradt magyarok megkeresésére, az első Ottó barát (1231–1234), a második és harmadik pedig a nála lényegesen jobban ismert Julianus barát vezetésével (1235/1236, 1237/1238).⁵

Írott forrásaink tanúságán túl egyes korai rendházak elhelyezkedése (Érsomlyó, Nagyszében) alapján felvethető a domonkosok szerepvállalása a bolgár és szerb ortodox területeken is. Erre utalhat az érsomlyói kolostor csodatévő Szent Domonkos-ereklyéje is, amely mintegy párba állítható a dubicai, szintén nagyon korai Szent Domonkos-kápolna titulusával,⁶ valamint részben a raguzai kolostor korai alapítása is.

Az első két évtized – és persze a tatárjárást követő évtizedek – lendülete és sikerei mögött a szerzetesek lelkesedésén kívül jól megfogható az erős támogatói kör is, amely különböző motivációtól vezérelve, de egyformán érdekelt volt a latin kereszténység peremén élő pogányok, ortodoxok és eretnekek térítésében. Az egyházi oldalon a pápaság mellett Róbert esztergomi érsek és István zágrábi püspök tűnik fel, a világi oldalon pedig II. András és két fia, a későbbi IV. Béla és Kálmán herceg. Utóbbiak a térítés ügyét meglehetősen nyíltan összekapcsolták a Magyar Királyság hegemóniájának érvényesítésével is, akár Boszniáról, akár Cumaniaról, akár Halicsról volt szó. Részben ebbe az összefüggésbe illik bele az 1254-es, budai generális káptalan is. Egyrészt ez volt az első, amelyet nem Bolognában vagy Párizsban tartottak, hanem a magyar király kifejezett kérésére a „veszélyeztetett végeken”. Másrészt éppen ezekben az években zajlottak a tárgyalások Danyiil halicsi fejedelemmel, azzal a céllal, hogy egy mongolelles politikai szövetség jöjjön létre, s az alku része volt az is, hogy Danyiil áttér a latin rítusra.⁷

4 Nedim RABIĆ: *Im toten Winkel der Geschichte. Johannes von Wildeshausen als Bischof von Bosnien 1233/34–1237 = Die deutschen Dominikaner und Dominikanerinnen im Mittelalter.* Szerk. Sabine von HEUSINGER et al. de Gruyter, Berlin–Boston, 2016. 53–69. Johannes Theutonicus utóbb, 1241 és 1252 között a rend generális perjele volt.

5 GYÖRFFY György: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése.* Szépirodalmi, Bp., 1986.

6 GYÖRKÖS Attila: *A „Méhek könyve” példázatainak magyar vonatkozásai.* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis NS: Sectio Historiae 34(2007). 39–48; F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kálmán herceg és a pálosok = Ruscia – Hungaria – Europa: Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára.* Szerk. BAGI Dániel–BARABÁS Gábor–FEDELES Tamás–KISS Gergely. Kronosz, Pécs, 2022. 529–535.

7 1254-ben már ismertek voltak a ferences Plano Carpini információi a mongolok újabb nyugati hadjáratának tervéről. A domonkos káptalan körüli események is – a kun fejedelem megkeresztelése, István ifjabb király esküvője a kun fejedelem lányával, valamint Margit hercegnő fogadalomtételle a margitszigeti kolostorban – ebben a kontextusban értelmezendők.

A 14–15. századra a rend jellege jelentősen átalakult, a misszió szerepe csökkent és súlypontja is megváltozott.⁸ Az 1300 körül létrehozott *Societas Fratrum Peregrinantium propter Christum inter gentes* nevű missziós provincia főleg a Fekete-tenger térségében tevékenykedett, egy rövid megszakítással (1363–1376) egészen 1453-ig, s főbb kolostorai a genovai kereskedelmi központokban: Caffában (Feodosia, Ukrajna), Perában (Beyoğlu, Törökország) és Trabzonban (Törökország) voltak.⁹ A missziós provincia 1377 után Moldvára is kiterjesztette tevékenységét, miután a szeretvásári (Siret, Románia) kolostort is hozzácsatolták.¹⁰ Ennek alapja az volt, hogy a provincia tagjai 1351 után a keleti területek inkvizítorai is lettek, s V. Orbán pápa rendelkezése értelmében egyik illetékességi területük Ruténia, Moldva és Havasalföld volt. Mivel a terület nagy része lengyel fennhatóság alatt állt, és nyelvi okok miatt a szerzetesek többsége is lengyel volt, a *Societas* Moldvában is lengyel rendi háttérrel működött, de idővel talán egyre erősebb magyar részvétellel. Erre vonatkozóan ugyan nincsenek írott forrásaink, de erre utal, hogy 1456 után a moldvai kolostorokat a magyar provinciához csatolták.¹¹ 1439 után egyébként Moldvában az odamenekült huszita eretnekek térítésére Magyarországról érkező obszerváns ferencesek is működtek, akik szervezetenként az 1448-ban megalakult magyar obszerváns vikária alá tartoztak.¹²

A királyság határától délre és keletre fekvő missziós területek számára a 13. században több püspökséget is alapítottak, amelyek mindegyike magyar érsekek alá tartozott. A kun püspökségből alakult milkói (1227) az esztergomi, a nándorfehérvári (1290)¹³ a kalocsai érsek sufraganeusa lett, s a 14. század közepén a boszniai

8 A „klasszikus” térítőmunka a 16. században került ismét előtérbe, amikor az Újvilág felfedezése után domonkos szerzetesek nagy számban mentek Amerikába. Ennek azonban már nem volt magyar vonatkozása, sőt, a 16. század közepére a magyar provincia már el is enyészett.

9 Raymond-Joseph LOENERTZ: *Les missions dominicaines en Orient au XIVe siècle et la Société des Frères Pérégrinants pour le Christ*. Archivum Fratrum Praedicatorum 2(1932). 1–87.

10 Claudia Florentina DOBRE: *Mendicants in Moldavia: Mission in an Orthodox Land (Thirteenth to Fifteenth Century)*. Aurel Verlag, Daun, 2009. 40–41.

11 Jerzy KŁOCZOWSKI: *Dominicans of the Polish Provinces in the Middle Ages = Uő: La Pologne dans l'Eglise médiévale*. Variorum, Norfolk, 1993. 94. A 15. században Moldvába magyar domonkosokat küldtek hithirdetőnek: „frater Nicolaus Iordanis de conventu Cassoviensi et frater Michael de Buda fuerunt deputati praedicatores nationis Moldaviensis sive Terrae Peregrinantium”. Idézi Raymond-Joseph LOENERTZ: *Les missions dominicaines en Orient et la Société des Frères Pérégrinants*. Archivum Fratrum Praedicatorum 4(1934). 45.

12 KARÁCSONYI JÁNOS: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. 1. Bp., 1922. 320–330; GALAMB György: *A Huszita biblia és a ferencesek. Megjegyzések az első magyar bibliafordítás kérdéséhez*. Egyháztörténeti Szemle 10(2009). 2. sz. 3–12.

13 TERNOVÁCZ Bálint: *A nándorfehérvári püspökség története a középkorban = Középkortörténeti tanulmányok 10. A X. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*. Szerk. SZANKA Brigitta–SZOLNOKI Zoltán–NAGY Zsolt Dezső. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2018. 117–131.

(1089e/1234)¹⁴ is végleg átkerült a kalocsai szék alá. E püspöki címeket a 13–14. században rendszeresen viselték koldulórendi szerzetesek, ha nem is mindig domonkosok. Ebben az időszakban a hét ismert milkói püspök közül öt volt szerzetes, s közülük három domonkos. A boszniai püspöki székben 1234 és 1408 között tizennégy személyt ismerünk, akik közül hat volt szerzetes, s ezek többsége, négy fő volt domonkos. A legkésőbb alapított nándorfehérvári püspökségnek a 14. század végéig hat püspöke ismert, s közülük kettő volt szerzetes, egyikük domonkos. Összességében a 13–14. századból ismert 27 püspök csaknem fele, tizenhárom volt koldulórendi szerzetes – többségük, összesen nyolc, domonkos.¹⁵ A 15. században a címzetes püspökök között jóval kevesebb a szerzetes, de a középkor végén a boszniai, illetve a nándorfehérvári püspöki címet három domonkos is viselte. Mindez azt jelzi, hogy bár megváltozott formában, de a rend továbbra is részt vett a Magyar Királyság határain kívüli misszióban, és tevékenységének fókuszában ebben az időszakban leginkább a Balkán volt.¹⁶ Erre utal az is, hogy XI. Benedek pápa 1304-ben a magyar domonkos rendtartományból kért szerzeteseket Albánia katolikus hitre térítésére.¹⁷

<i>milkói püspökök</i>	<i>boszniai püspökök</i>	<i>nándorfehérvári püspökök</i>
1227–1241: Theodorik OP	1234–1237:	1322: András OP
1347–1348: Tamás OESA	Johannes Theutonicus OP	1331–1339: Pál OESA
1353–1357: Bernát OP	1238–1270: Pósa OP	...
1364: Albert OP	1308–1314: Gergely OESA	Címét viselték:
1371–1375: Miklós OESA	...	...
...	1317–1333: Péter OP	1475–1489:
	...	Szegedi Péter OP
	1349–1356:	...
	Szász Peregrin OFM	1506–1512:
	...	Szegedi Bacsa Tamás OP

14 A boszniai püspökséget 1089-ben említik először, majd legközelebb 1203-ban, püspökének halála kapcsán. A püspökség kezdetben a raguzai érsek joghatósága alá tartozott. 1247-ben rövid időre a magyar király kérésére a kalocsai érsekség alá került, véglegesen azonban csak a 14. század közepétől vált a kalocsai érsek sufraganeusává. IV. Béla 1239-ben adományozta a diakóvári uradalmat a boszniai püspökségnek, s Pósa püspök ezután nem sokkal áttette székhelyét Diakóvárra. A püspökség történetét feldolgozta TERNOVÁ CZ Bálint: *A szerémi és a boszniai latin püspökségek története a középkori Magyar Királyságban*. PhD-disszertáció. ELTE, 2019. 81–151.

15 Nem tartozik szorosan a témához, de elgondolkodtató, hogy a fennmaradó öt fő közül négy Ágoston-rendi remete volt, s csak egy püspök volt ferences.

16 Ebben a kontextusban is érdekes lehet, hogy az *Anonymi Descriptio Europae orientalis* vélhetően domonkos szerzője mennyire részletesen foglalkozik a Magyar Királysággal is.

17 Robert ELSIE: *Albania in the Anonymi Descriptio Europae Orientalis' (1308 A.D.)*. Zeitschrift für Balkanologie 26(1990). 1. sz. 24–29.

<i>milkói püspökök</i>	<i>boszniai püspökök</i>	<i>nándorfehérvári püspökök</i>
	1376: Domonkos OP ... 1493: Polnar Gábor OP ...	

A missziós püspökségeket betöltő vagy azok címét viselő koldulórendi szerzetesek a 13–15. században

A misszió feltételei a terjeszkedő Oszmán Birodalom miatt a 14. század végétől jelentősen romlottak. Egyházi szempontból azonban fontosabb, hogy az 1440-es firenzei unió után a célok megváltoztak: a korábbi célcsoportok közül kikerültek az ortodoxok, de legalábbis változott a státuszuk. Az unió következménye azonban a jelek szerint eltérő volt a misszióban leginkább érdekelt két szerzetesközösség, az obszerváns ferencesek és a domonkosok számára. Az előbbieket rövid időn belül kiszorították a Magyar Királyság területén lévő ortodox közösségek lelképásztori ellátásából. 1478-ra a Temesközben lévő bolgár őrség szinte összes kolostorának a feladására kényszerültek, a század végére maga az őrség is megszűnt. A 15. század első felében még öt kolostorból ekkorra csak kettő, Cseri és Karánsebes maradt, előbbi azonban hamarosan szintén megszűnt, és a 16. századot már csak a karánsebesi kolostor érte meg.¹⁸ A veszteségeket alig pótolta, hogy a csanádi püspök székvárosában 1493-ban az obszervánsok vették át a korábbi bencés apátságot. Erdélyben a 15. század második felében alapított obszerváns kolostorok (Medgyes, Fehéregyháza, Csíksomlyó) jól láthatóan Moldvát és az ottani huszitákat célozták, elkerülve a dél-erdélyi ortodox népséget. Eközben a 16. század elején a brassói alapítási kísérlet sikertelen maradt, annak ellenére, hogy viszonylag közel esett a Kárpátok túloldalán települt tárgovištei obszerváns kolostorhoz. Az is elgondolkodtató, hogy a püspöki székhelyen, Gyulafehérvárott nem volt ferences kolostor, a középkor végén így Veszprém mellett ez volt az egyetlen püspöki székhely, ahol nem voltak ferencesek, miközben a városban és közvetlen környékén összesen három domonkos kolostor működött (a püspöki székhely mellett Alvincen és Szászsebesen).¹⁹ Ebben a közegben az egyetlen obszerváns kolostor a vajdahunyadi volt, ez azonban a Hunyadi-család „belügyének” tekinthető.

18 F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz*. Történelmi Szemle 57(2015). 26. Az egyes kolostorokra vonatkozóan lásd F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Pytheas, Bp., 2000. passim.

19 Ez annál is különösebb, mivel a kisebb eltartó képességű püspöki városokban, mint Csanád, Nyitra vagy Eger éppen a domonkosok szoktak hiányozni. Igaz, Veszprémben a 15. század végén a domonkosok telepedtek meg, ennek oka azonban az ottani domonkos apácakolostor átvétele volt, s a város környékén más koldulórendi kolostort nem is találunk. Vö.

Ezzel szemben a domonkosok továbbra is megőrizték súlyukat a déli határvidéken, mind a Temesközben (Temesvár, ahonnan a jelek szerint távoznival kényszerültek), mind Erdélyben (a fentebb említett kolostorokon kívül Brassó, Nagyszében, Segesvár – a nyolc erdélyi kolostor közül hat), s a havasalföldi kapcsolatokat régészeti leletek is igazolni látszanak.²⁰

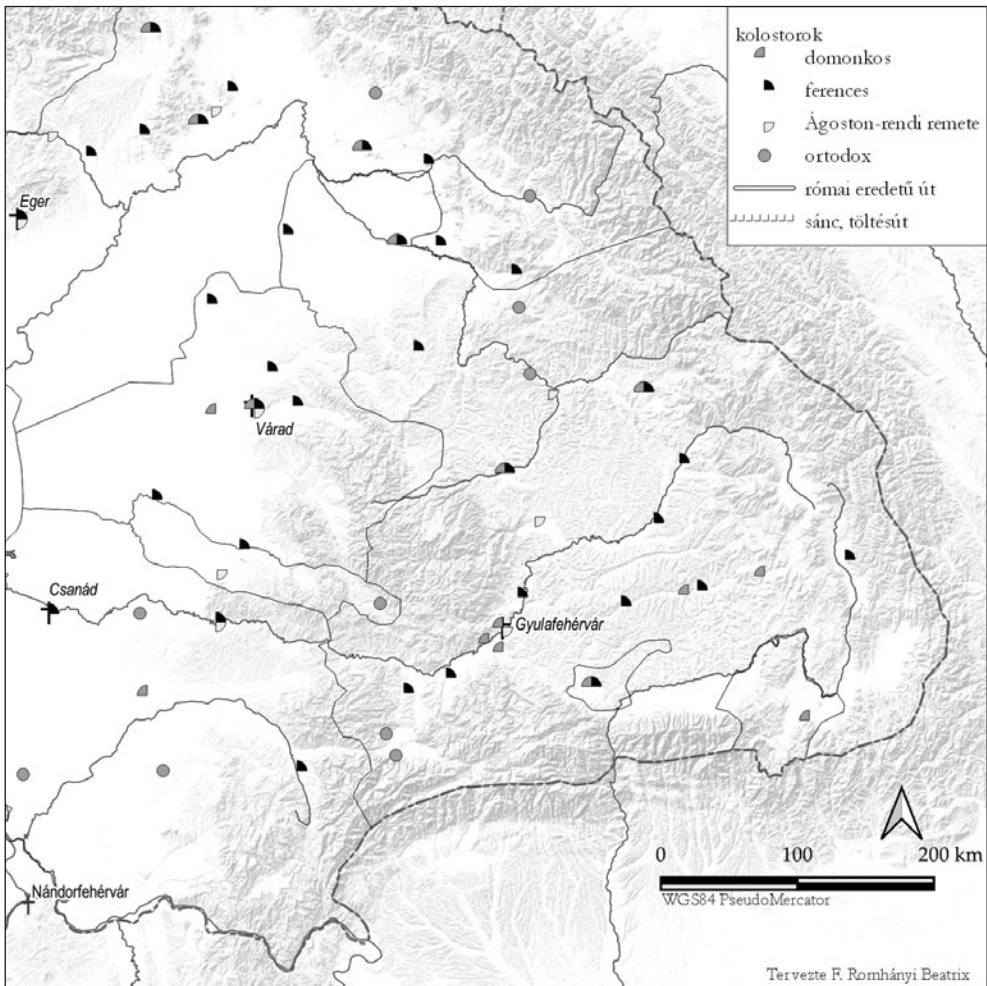
Összefoglalva, bár a források száma igen korlátozott (mondhatni, kevés), nagy vonalakban mégis felvázolható a domonkosok magyar rendtartományának részvétele a latin kereszténységen kívüli térítésekben. Missziós szempontból egyértelműen a 13. század volt a „fénykor”, amiben ugyanúgy szerepet játszott az első generációk lelkesedése és az erős egyházi háttér, mint a politikai céloktól nem mentes uralkodói támogatás. A 14. században a keretek megváltoztak: a kelet-európai területeken a *Societas Fratrum Peregrinantium* tagjai vették kézbe a térítés ügyét, részben a genovai kereskedőtelepek, részben a megerősödő Lengyel Királyság támogatásával. Ebben az időben a magyar provincia a balkáni területeken folytatott missziós tevékenységet, bár ennek intenzitása elmaradt a megelőző században tapasztalttól. Számunkra ez leginkább a Domonkos-rendi püspökökön és XI. Benedek pápa 1304-ben írt levelén keresztül ragadható meg. A következő évszázad nagy kihívása a felemelkedő Oszmán Birodalom volt. A törökellenes küzdelemnek és az új kereszties eszmének nem a domonkosok, hanem az obszerváns ferencesek voltak a fő szószólói, ők prédikáltak erről Európa-szerte, és a hadakkal is ők mentek tábori papként.²¹ Emellett az inkvizíció és a huszita eretnekség elleni harc is a ferencesek feladata lett. Ezzel szemben több jel mutat arra, hogy a firenzei uniót követően a domonkosok kevésbé voltak konfrontatívak az ortodox népességgel szemben, s ha nem is erősödtek, de nem is szorultak vissza az ország déli, délkeleti részének demográfiai szempontból erősen átalakult vidékein, sőt, vannak arra utaló jelek, hogy a balkáni kapcsolatok is megmaradtak. Nem volt tehát teljesen véletlen, hogy a krónikaíró Petrus Bodrogiensis a domonkosok balkáni szerepvállalását hangsúlyozta, és a 13. század első felének nagy keleti missziós útjai, Ottó és Julianus utazásai kikoptak a köztudatból. A magyaror-

ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *A veszprémi Szent Katalin domonkos kolostor a késő középkorban = Capella reginalis. A veszprémi püspökség a középkorban*. Szerk. KARLINSZKY Balázs. Veszprémi Főegyházmezei Könyvtár és Levéltár, Veszprém, 2021. 201–226.

20 Adrian Andrei RUSU: *Gotic și Renaștere la Vințu de Jos. Gotik und Renaissance im Unter-Winz*. Cluj-Napoca–Satu Mare, 1998.

21 Norman HOUSLEY: *Giovanni da Capistrano and the Crusade of 1456 = Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*. Ed. Norman HOUSLEY. Palgrave Macmillan, London, 2004. 94–115; F. Romhányi Beatrix: *Az obszerváns ferencesek és a Délvidék védelme = Európa védelmében: Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete*. Szerk. KÁLMÁN Peregrin–VESZPRÉMY László. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Line Design, Bp., 2013. 15–23.

szági domonkosok a Boszniától Moldváig húzódó, a Magyar Királyság számára politikai szempontból is kiemelten fontos területen találták meg hosszú távú feladatukat, s ennek változó keretek között a középkor végéig eleget is tettek.

2. térkép. Domonkos, ferences és ortodox kolostorok a Magyar Királyság délkeleti részén a 15. században

FROM THE CUMAN BISHOPRIC TO THE UNION OF FLORENCE, OR THE CHANGING FRAMEWORK OF THE DOMINICAN MISSION

Keywords: *Medieval Hungary; Dominican Order; missions; Balkan*

The Dominican Order was founded in the early thirteenth century to convert to Catholicism the schismatic Orthodox and heretics, as well as non-Christian peoples living on the frontiers of the Christian world. From this point of view, the medieval Kingdom of Hungary, situated on the frontier of Western Christianity, proved to be an ideal setting, as it had contacts to all three target groups. Although the number of sources is very limited, it is possible to outline in broad terms the involvement of the Hungarian Dominicans in missionary enterprises outside Latin Christianity. From that point of view, the thirteenth century, especially the first half of it, when Hungarian friars went as far as the Urals foreland, was clearly the 'golden age', in which the enthusiasm of the first generations played a role. However, the Dominicans in Hungary found their long-term mission in the area reaching from Bosnia to Moldavia, an area of great political importance for the Kingdom of Hungary, and they fulfilled it under changing circumstances until the end of the Middle Ages.

DE LA EPISCOPIA CUMANIEI LA UNIUNEA DE LA FLORENȚA, ORI CADRUL SCHIMBĂTOR AL MISIUNII ORDINULUI DOMINICAN

Cuvinte-cheie: *Ungaria medievală; Ordinul dominican; misiune; Balcani*

Ordinul dominican a fost fondat la începutul secolului al XIII-lea cu scopul de a converti la catolicism schismaticii ortodocși, ereticii și popoarele necreștine care au trăit la hotarele lumii creștine occidentale. Din acest punct de vedere Regatul Ungariei medievale, aflat la frontiera creștinătății occidentale, s-a dovedit un teren ideal deoarece a fost în contact direct cu toate cele trei grupuri vizate. În ciuda numărului limitat al izvoarelor, se poate contura – evident în termeni mai largi – modul implicării fraților dominicani din Ungaria în misiunile din afara lumii creștine. Din acest punct de vedere secolul al XIII-lea, în special prima lui jumătate, când călugării maghiari au ajuns până la promontoriile Munților Urali, a constituit în mod evident „epoca de aur”, în care entuziasmul primei generații a jucat un rol hotărâtor. Cu toate acestea pe termen lung frații dominicani din Ungaria și-au găsit menirea în misiuni din teritoriile dintre Bosnia și Moldova, un teritoriu cu o importanță politică aparte pentru Regatul Ungariei, și au și îndeplinit această misiune, între circumstanțe schimbătoare, până la sfârșitul Evului Mediu.

ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS*

A DOMONKOS-REND KOLOSTORHÁLÓZATA
A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON
TÖRTÉNETI ÉS TOPOGRÁFIAI REKONSTRUKCIÓ

Kulcsszavak: középkori egyháztörténet; szerzetességtörténet; Domonkos-rend; kolostorhálózat

A középkori magyar domonkos rendtörténet közismerten szűkölködik forrásokban, ezért hosszú ideig egyik legfontosabb alapját a különböző korszakokból származó kolostorjegyzékek alkották,¹ és maguk a rendtörténet kutatói is leginkább hasonló listákkal igyekeztek bemutatni a rend hazai elterjedését.² Bár már Harsányi András kísérletet tett arra, hogy egy korszak kolostorhálózatának bővülését bemutassa,³ majd Fügedi Erik a várostörténet kapcsán a középkori rendtartomány – a városfejlődéssel

---

* ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs (1965), PhD, történész-muzeológus, gyűjteményvezető, Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár, z.czigany.balazs@gmail.com

- 1 A legismertebb ilyen jegyzék a Bernard GUI (Bernardus Guidonis domonkos szerzetes, inkvizítor és rendi történetíró) által összeállított és 1303-ra datált lista, amely a korabeli rend valamennyi általa ismert házát felsorolja, természetesen rendtartományonkénti bontásban: *Scriptores Ordinis Praedicatorum*. I. Rec. Jacobus QUETIF–Jacobus ECHARD. Luteciae Parisiorum, 1719. IX. Ugyanennek a jegyzéknek különböző, részben tovább bővített változatait közli Sigismundus FERRARIUS: *De rebus Hungariae provinciae Ordinis Praedicatorum*. Viennae Austriae, 1637. 506–508, 537–538. Magyar viszonylatban hasonló az ún. Pázmány-féle jegyzék, amely a török idők előtti szerzetesrendek házait vette számba, és nyomtatásban is megjelent az 1629. évi nagyszombati zsinat határozatainak mellékleteként: *Acta et decreta synodi dioeceseanae Strigoniensis autoritate illustrissimi ac reverendissimi domini Petri Pazmany archiepiscopi Strigoniensis. Celebratae Tyrnaviae anno Domini MDCXXIX die IV Octobris et sequentibus*. Posonii, 1629. 114–115.
- 2 A rendtörténet új- és legújabb kori kutatói – kezdve Sigismundus Ferrariustól (lásd fentebb), Pfeiffer Miklóson (*A domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története*. Kassa, 1917.) át egészen Iványi Béláig [*A Szent Domonkos-rend római központi levéltára. Részletek a magyar dominikánus provincia múltjából*. Levéltári Közlemények VII(1929). 1–2. sz. 1–30. Kolostorlista: 16–17. – a továbbiakban IVÁNYI: *A Szent Domonkos-rend*] és Harsányi Andrásig (*A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. Kolostorlista és térkép: 80–83.) – elsősorban egy mind teljesebb középkori kolostorjegyzék összeállítására törekedtek.
- 3 HARSÁNYI: *i. m.* 86–95.

párhuzamos – kiépülését modellezte,⁴ újabban pedig F. Romhányi Beatrix próbálta számba venni a középkori domonkos kolostorokat, előbb a középkori Magyarország kolostorainak katalógusában, rövid címszavakban,⁵ majd részletesebb elemzéssel is a koldulórendek késő középkori gazdálkodásának összefüggésébe helyezve.⁶ Mindezek a kezdeményezések azonban csak bizonytalan kísérletnek számíthatnak a forrásanyag teljességre törő feltárása és kritikája nélkül. Egyedül az erdélyi rendházak adattára készült el Lupescuné Makó Mária munkájának köszönhetően, itt viszont az elterjedés korszakolása csak vázlatos formában történt meg.⁷

A rendtörténeti kutatásban az áttörést Implom Lajos (1903–1969) néhai domonkos tartományfőnök kéziratban fennmaradt monográfiájának közzététele hozta el,⁸ amely – legalábbis az 1960-as évekig nyomtatásban megjelent források tekintetében – teljességre törő feldolgozásnak tekinthető. Mindezt tovább segítette az Iványi Béla által még az 1920-as években feltárt és Implom hagyatékában fennmaradt – monográfiájában is feldolgozott – késő középkori rendmesteri regisztrumok⁹ hozzáférhetősége, valamint az Országos Levéltár középkori gyűjteményének digitalizálása és közzététele.¹⁰ Már ezeknek az adatoknak a felhasználásával készült el a *Szerzetesrendek a Kárpát-medencében* című sorozat domonkos kötete, amely – a sorozat jellegéhez illeszkedve – tartalmaz egy bővebb kolostorlexikont, de történeti részében utal a kolostorhálózat fejlődésének fő tendenciáira is.¹¹

Magáról a kolostorhálózatról jó két évtizeddel ezelőtt írtam első alkalommal, amikor kísérletet tettem a fent említett Bernard Gui-féle kolostorjegyzék adatainak azonosítására. A kísérlet jól rámutatott a középkori jegyzékekben rejlő nehézségekre:

-
- 4 FÜGEDI Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. Századok CVI(1972). 69–95. (Kolostorlista és térkép a koldulórendi kolostorokról: 92, 95.)
  - 5 F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. Pytheas, [Bp.,] 2000. (Kolostorlista és elterjedési térkép, korszakonként jelölve: 150–151.)
  - 6 Uő: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Martin Opitz, Bp., 2018. (A településhálózat és a kolostorhálózat összefüggései térképekkel és listákkal: 37–52.)
  - 7 LUPESCUNÉ MAKÓ Mária: *A Domonkos Rend középkori erdélyi kolostorainak adattára*. Történelmi Szemle XLVI(2006). 3–4. sz. 339–384.
  - 8 IMPLOM Lajos: *Adatok a Szent Domonkos-rend magyarországi rendtartományának történetéhez. A rendtartomány alapításától 1526-ig*. Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár, 2017 (Magyar Domonkos Rendtörténet 1).
  - 9 Iványi Béla céduláinak gépelt másolata: Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára, Szerzetesi hagyatékok, Implom Lajos irathagyatéka.
  - 10 MNL OL, Adatbázisok, Collectio Diplomatica Hungarica: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/>
  - 11 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs–LEGEZA László–TÖRÖK Sándor: *Domonkosok*. Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár, 2016 (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében). (A kolostorlexikon középkori része: 29–44., a hozzá kapcsolódó térkép a kötet előzők oldalán.)

a magyar földrajzi nevek erős torzulására, a latinositott helynevek bizonytalanságára és a különböző (szöveges és szóbeli) hagyományok keveredésére. Az eredmény azonban így is biztatónak mutatkozott: nemcsak egy hitelesebb, 13. század végi jegyzéket kaptunk, hanem ez alapján sikerült rekonstruálni egy erős (mintegy 25 konventből álló) tatárjárás előtti provinciát is.¹²

Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy az elmúlt két évtized rendtörténeti kutatásainak eredményeire támaszkodva felvzoljam a domonkos rend kolostorhálózatának további bővülését, egészen a középkor végi kiteljesedéséig. Bár a munka során maradtak még megválaszolatlan kérdések, de – a legmegbízhatóbb adatokra támaszkodva és mellőzve a feltételes azonosításokat – a „hálózatosodás” fő tendenciái így is jól kirajzolódtak. A térben és időben való tájékozódást térképek segítik, amelyek már eddig is számos új szempontra hívták fel a figyelmet, és remélhetően a további kutatást is segítik.

Kiindulópontunk a Bernard Gui-féle kolostorjegyzék – alapjában a húsz évvel ezelőtti kísérlettel megegyező – rekonstrukciója, de ebből visszakövetkeztetve bemutattunk egy feltételezett tatárjárás előtti állapotot is. Hangsúlyoznunk kell azonban ennek hipotetikus jellegét, ugyanis 1241 előttről csak elszórt adataink vannak a magyarországi domonkos kolostorokról (1. térkép).

Közvetlen források elsősorban a *medium regni* területén található rendházakról szólnak: Esztergom, Székesfehérvár és Pest korai alapítása kétségtelen.¹³ A rendtörténet kezdeti szakaszában jellemző a helyi egyház és a rend szoros együttműködése,¹⁴ így kétségtelenül a korai kolostorok közé kell sorolni a Dunántúl és Szlavónia püspöki székhelyeinek rendházait: Győr, Pécs, Zágráb. Szembetűnő jelenség, hogy az ország nyugati és délnyugati területén – amely mindig is a központi részét adta a domonkos kolostorhálózatnak – a rend a püspöki székhelyek mellett a társaskáptalani központokban (Vasvár, Pozsega, Csázma) is jelen volt. Bár a püspöki városok közül csak Pécsről és Zágrábról van tatárjárás előtti vagy alatti adat, a káptalani települések közül pedig csupán Csázmáról, mégis ezt a jellegzetességet egyértelműen a kolostor-

12 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *A Domonkos Rend konventjei a XIII. századi Magyarországon. (Bernardus Guidonis konventjegyzékének értelmezése)*. Tanítvány 2001. 2. sz. 81–95 (a továbbiakban ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A Domonkos Rend konventjei*).

13 KERTÉSZ Balázs: *A koldulórendek megtelepedése az „ország közepén” = Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban*. Szerk. CSURGAI HORVÁTH József. Alba Civitas Alapítvány, Székesfehérvár, 2017 (a továbbiakban *Az első 300 év*). 9–31.

14 A prédikátor testvérek igehirdető tevékenységüket a területileg illetékes püspök engedélyével végezheték. Lásd erről Guy BEDOUELLE: *Szent Domonkos. Az ige kegyelme*. Kairosz, [Bp.,] 2011. 233–244.

hálózat korai szakaszához kapcsoljuk.¹⁵ (Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy Veszprém-ben nem számolhatunk korai kolostorral, ott női közösség működött, amelynek lelki gondozását alkalmilag domonkos testvérek látták el.¹⁶)

Hasonló okokból tartjuk korai kolostornak az Erdély püspöki székhelyén, Gyulafehérváron a 13. század második felétől adatolt rendházat, és szintén a korai kolostorok közé kell sorolni a két nagy német tömb központjának, Nagyszebennek és Besztercének a rendházait is (ez utóbbi tatárjárás előtti alapítására közvetett krónikás adat is utal, az előbbi esetében pedig hangsúlyozni kell egyházi szerepét is).¹⁷ A középkori magyar domonkos rendtörténet során szinte végig az ismeretlenség homályában rejtőző Székelyudvarhely kolostorát is a korai házak közé számítjuk, amire elsősorban topográfiai helyzete utal (a Moldvába vezető út mellett fekszik), de erre mutatnak az elpusztult kolostorépület maradványainak ismert ábrázolásai is (egyenes szentélyzáródású templom).¹⁸ Észak-Magyarország egyetlen korai domonkos kolostora is a misszióval hozható kapcsolatba: Sárospatak királyi udvarhelye az Orosz-kapu irányába vezető út mentén feküdt, fontosságát korai adatok is hangsúlyozzák.¹⁹

A legintenzívebb domonkos missziós tevékenység azonban Havasalföld és Bosznia irányába folyt, így ennek nyomai az ország déli határai mentén kereshetők. Mivel azonban ez a terület a tatárjárás idején – mind a kunoktól, mind a tatároktól – súlyos

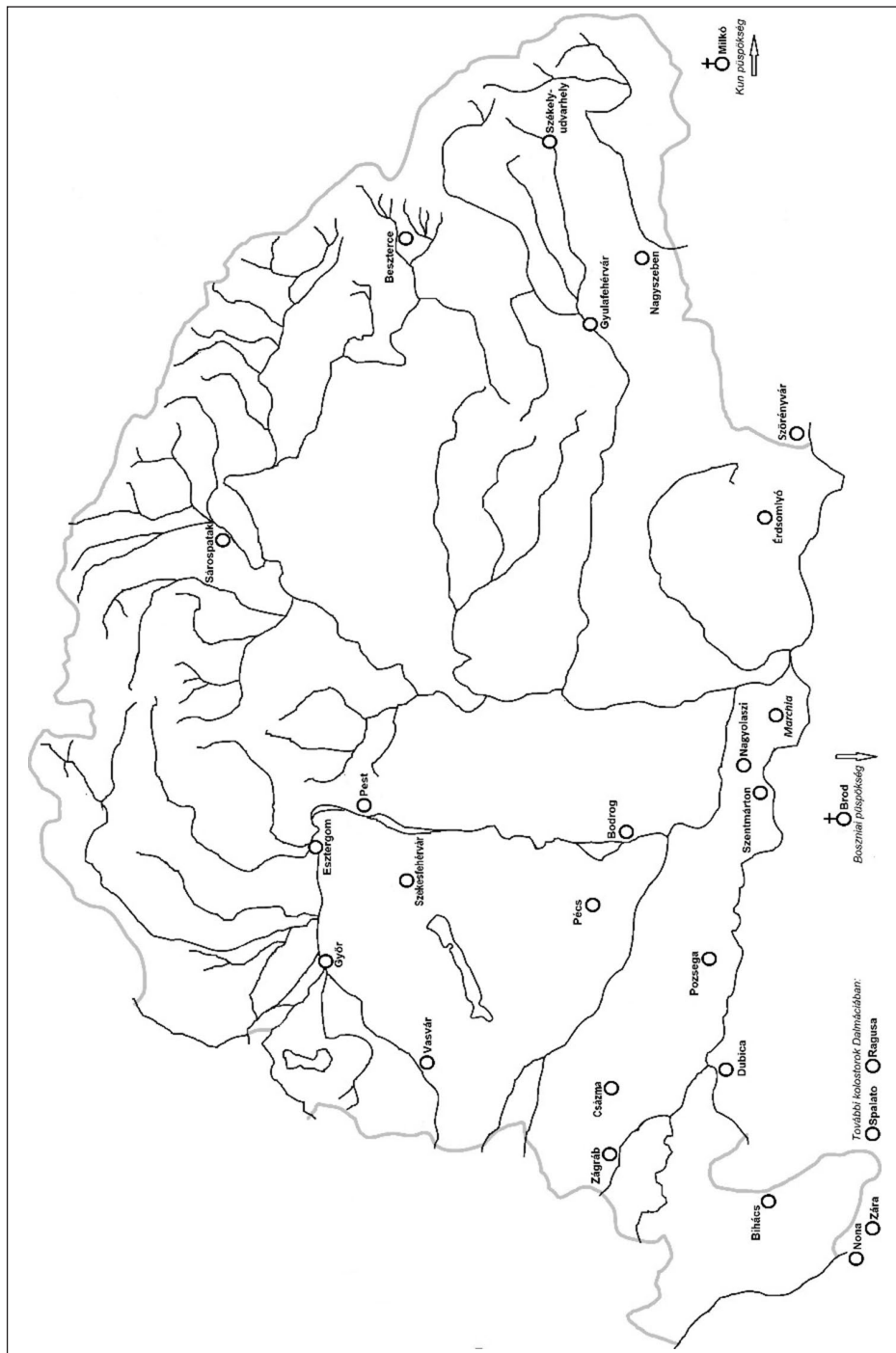
15 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *A domonkos rend megtelepedése Magyarországon = A Szent Domonkos Rend és a kunok*. Szerk. BARNÁ GÁBOR. MTA–SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport, Szeged, 2016 (A Vallási Kultúrákutató Könyvei 22). 111 (a továbbiakban ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A domonkos rend megtelepedése*). Szöges ellentétben áll ez a megfigyelés Fügedi Erik állításával, amely szerint „a püspöki székhelyeken csak ott találunk dominikánusokat, ahol egyben fontos kereskedelmi központ is volt”. FÜGEDI: *i. m.* 85.

16 A magyarországi rendtartomány kezdeteiről szóló rövid tudósítás Gerardus Fracheto *Vitae fratrum*ának függelékében (amelyet méltán megilletteh a „Magyar domonkos őskronika” megnevezés) számos értékes adatot, többek között fontos helyneveket őrzött meg. Eredeti kiadása: Fratrīs Gerardi de FRACHETO O. P.: *Vitae Fratrum Ordinis Praedicatorum*. Recogn. Benedictus Maria REICHERT. Lovanii, 1896 (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica I). 305–309. Újabb kiadása: Simon TUGWELL: *Notes on the Life of St. Dominic. Appendix I*. Archivum Fratrum Praedicatorum LXVIII(1998). 86–92. A forrás jelentőségéről lásd SZOVÁK Kornél: *A domonkos irásbeliség első korszaka = Az első 300 év*. 33–43. A krónika első biztosan azonosítható magyarországi helyneve Veszprém, ennek kapcsán sokan úgy vélték, hogy itt alakult meg a rend első hazai kolostora. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a domonkos testvérek azért keresték fel a püspöki székhelyet, hogy engedélyt kérjenek az első – minden bizonnyal a fehérvári – rendház alapítására. (A veszprémi női kolostor csak a késő középkorban került az első rend kezére, erről lásd lentebb.)

17 Az adatokat lásd LUPESCUNÉ MAKÓ: *i. m.* passim.

18 Uo. 345, 381. Fontos kiemelni, hogy a Bernard Gui-féle jegyzék *Apud Siculos* adata Székelyudvarhellyel azonosítható. Lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A Domonkos Rend konventjei*. 87.

19 IMPLÓM: *i. m.* 30.

1. térkép. A rendtartomány az alapítástól a tatárjárásig

pusztításokat szenvedett, szinte semmi nyoma sem maradt a korai domonkos jelenlétnek. Az írásos emlékekből legbiztosabban a Szent Domonkos csodáiban is szereplő *Simulu* vagy *Sumlu* kolostora lokalizálható, amelyre azóta, hogy Györffy György a Krassó megyei Érdomslyóval azonosította,²⁰ újabb javaslat nem merült fel. Hasonló módon bizonytalan utalás történik a korai forrásokban a domonkosok szörény(vár)²¹ jelenlétére, ami indokoltnak is tűnik a Havasalföld irányába vezető út miatt. Az a néhány feltételezett szerémségi helynév (Nagyolaszi, Szentmárton, Marchia) – amely elsősorban Bernard Gui kolostorjegyzékéből olvasható ki – csupán feltételes azonosítás; beleértve azt is, hogy a konkrét településhez nem köthető Marchia név akár egy *contrata* (a rendtartomány alegységét képező kerület) neve is lehet. Talán ehhez a kolostorcsoporthoz kapcsolható a Bodrog megyei Bodrog rendháza is, amely szintén csak az 1303. évi kolostorjegyzékéből azonosítható, de topográfiai helyzete (a Duna mentén vezető kereskedelmi és hadi út átkelője keleti irányba) korai alapításra utalhat.

Részben ugyancsak a missziókhöz kapcsolódnak a dalmáciai kerület kolostorai, amelyek a kezdetektől egészen 1380-ig a magyar rendtartományhoz tartoztak. Közülük már a 13. század első felében számolhatunk Nona, Zára, Spalato és Ragusa rendházaival, amelyeknek nemcsak a fontos kereskedelmi központok lelki igényeinek kiszolgálásában volt feladatuk, hanem bizonyára szerepet kaptak a balkáni missziók koordinálásában is.²² A történeti Szlavónia határvidékén elhelyezkedő Bihács²³ és Dubica²⁴ kolostorai ugyancsak a boszniai misszióval hozhatók kapcsolatba.²⁵

A missziók kapcsán meg kell emlékezni a rend országhatárokon túli központjairól, mindenekelőtt a két domonkos vezetés alatt álló püspökségről, a kunországról (Milkó székhellyel) és a boszniaiáról (Brod székhellyel).²⁶ A püspöki székhelyek mellett bizonyára számolhatunk további kolostorokkal is, mint ahogy a magyar domonkos őskronika utal is egy ilyen rendházra és Szűz Mária-kápolnijára a kun területeken (ahol egy kun fejedelmet temettek el), továbbá két boszniai konventre (amelyet

20 Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp., 1963–1998. III. 493–494.

21 Az őskronika eredeti kiadásában: *intraverunt terram, que Ferevciensis vocabatur* szerepel, ami Verőce értelmezést tesz lehetővé (REICHERT: *i. m.* 305.); az újabb kiadásban ezen a helyen *in terram, que Sceurinum vocatur* áll, amely inkább a Szörény értelmezést támogatja. (TUGWELL: *i. m.* 88.)

22 IMPLÓM: *i. m.* 51.

23 Az elsőként csak 1266-ban említett kolostort topográfiai helyzete révén bátran sorolhatjuk a tatárjárás előtti rendházakhoz. Lásd IMPLÓM: *i. m.* 68.

24 A rendházat már 1235-ben említik, később viszont nem találjuk nyomát a forrásokban. Lásd IMPLÓM: *i. m.* 30.

25 TERNOVÁ CZ Bálint: *Domonkosok Boszniában a rend megalapításától a 14. század közepéig = Az első 300 év*. 253–254.

26 IMPLÓM: *i. m.* 33–41. A boszniai püspöki székhely azonosításáról lásd TERNOVÁ CZ: *i. m.* 253.

később az eretnekek pusztítottak el).²⁷ Ezek azonosítása azonban végképp reménytelennek tűnik. A missziók kapcsán a rendi legendák jelentős számú vértanúról számolnak be, és ha ehhez még hozzávesszük Ottó és Julianus testvér (és kísérei) keleti útjait, akkor láthatjuk, hogy milyen erőforrásokat tudott a rend megmozdítani ezekre a célokra. Mindez erős háttérrel feltételez, így nem tűnik túlzásnak a magyar rendtörténet első szakaszában huszonegynéhány rendházzal számolni.²⁸

A XIII. század végi állapotot tükrözi a Bernard Gui-féle jegyzék rekonstrukciója. Ehhez három magyarázatot fűzhetünk: először is azt, hogy a rend a tatárjárás alatt jelentős veszteségeket szenvedett, és ez nem csak a korabeli határokon túli missziós központokat érintette; másodsor, hogy a század harmadik negyedében az energiák nagy részét a szétzilálódott rendtartomány helyreállítása köthette le, tehát kevés új ház létesült; harmadszor pedig azt, hogy a kolostorhálózat jelentős bővülésével csak az utolsó negyedszázadban számolhatunk (2. térkép).

1242 után egy jó ideig a rend energiáit a szétszéledt rendtagok összegyűjtése és elpusztult kolostorok helyreállítása köthette le. Ennek ellenére bizonyára nem sikerült valamennyi kolostort újjáépíteni, újak alapítására pedig kevés lehetőség adódhatott. Véleményem szerint ettől kezdve nem számolhatunk Szörényvár, Érdsomlyó, Szentmárton, Nagyolaszi és Marchia rendházaival, és eltűnik a rendtörténeti forrásokból Dubica neve is. Korábban idesoroltuk a bodrogi kolostort is, de meglepő módon ez a név feltűnik a késő középkori forrásokban is, így tovább élésével számolni kell.²⁹ Új kolostorok legfeljebb olyan szimbolikus helyeken épülhettek, mint Budán, az ország új fővárosában, vagy olyan biztonságos vidéken, mint a dalmáciai Trau. 1277-ben 30 konventet tartottak számon a rendtartomány területén, de 1240–1277 között mindössze hat új ház alapítására adtak engedélyt a rendi nagykáptalanok.³⁰ Ezek az adatok is arra utalnak, hogy a korabeli provincia rendházainak zöme még a tatárjárás előtt létesült. A kolostorhálózat jelentős bővülésével csak a század utolsó negyedében számolhatunk. Ebben az időszakban a provincia tizenkét alapítási engedélyt kapott,³¹ s ha ezek nem is valósultak meg mind, ehhez a korszakhoz köthetjük egy sor királyi, illetve királynői város (Nagyszombat, Kassa, Verőce), két bányaváros

27 „In capella beate virginis, quam fratres in eadem gente commorantes, ut se ibi aliquando colligerent, edificaverant... Item in Bosnia et Dalmacia, que apud eos ecclesia Slavonie nuncupatur. ... Ubi eciam duos conventus habuimus, quos postea heretici combusserunt.” REICHERT: *i. m.* 306–308.

28 ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A domonkos rend meglepedése.* 112.

29 IMPLÓM: *i. m.* 392.

30 „In provincia Ungariae conventus Fratrum triginta, monasteria Sororum duae.” QUETIF-ECHARD: *i. m.* I. I. Lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A Domonkos Rend konventjei.* 82–83.

31 Uo. 84–85.

(Selmebánya és Gölnicbánya³²), néhány erdélyi szász település (Segesvár, Alvinc) rendházainak kezdeteit, továbbá a dalmáciai kontráta új házait (Trau³³ és Durazzo).

Fontos megjegyezni, hogy még ezekkel az új alapításokkal is csak mintegy 30 nagyobb, konventi rangú házzal számolhatunk a 13–14. század fordulóján. Ez azt jelenti, hogy mind az 1277. évi adat, mind pedig az 1303. évi jegyzék tartalmaz nem működő, csak a jogigény szintjén számontartott rendházakat. (Ezek leginkább az egykori dél-magyarországi házak lehetnek: Marchia, Nagyolaszi, Szentmárton, Érd-somlyó és Szörényvár.) Így tehát hús, a tatárjárás után helyreállított rendházzal és tíz újonnan alapított kolostorral számolhatunk.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a domonkosok ne lettek volna jelen az ország más területén kisebb vagy nagyobb közösségekkel. Mint ahogy utaltunk rá, a magyar domonkos őskronika elmondja, hogy lejegyzésének idején (1259 körül) is tevékenykedtek domonkos szerzetesek a már Magyarország területén letelepedett kunok között, méghozzá nem is csak néhány fővel, hanem egy tízfős, lényegében konventi rangú közösséggel.³⁴ Egy bizonytalan adat arra utal, hogy Nyitra püspöki városában is tartózkodtak domonkos szerzetesek,³⁵ de ez még nagyobb valószínűséggel feltételezhető a boszniai püspökség Diakóvárra áttelepült székhelyéről, amelynek főpapjai ebben az időszakban még a rendből kerültek ki.³⁶ Kétségtelenül jelen voltak az első rend tagjai a Margit-szigeten is, akik a másodrendi nővérek lelki gondozását látták el, sőt házukat több esetben nevezték konventnek, előjárójukat pedig priornak, ami nagyobb közösségre utal.³⁷ (Ennek ellenére a térképen nem jelöltük külön a szigeti házat, mivel a budai kolostor kihelyezett egységének tekintjük). Hasonló módon – legalább időszakosan – tevékenykedtek domonkos atyák a veszprémi Szent Katalin-zárdában is, a kolostortól különálló kisebb házukat (*domicilium*) egy forrás meg is nevezi.³⁸ A kisebb házakból kinövő konventekre jó példa Alvinc esete, amely éppen korszakunkban kapott adományt azzal a céllal, hogy konventté váljon.³⁹

32 A bányaváros neve nem azonosítható a Gui-féle névsorban, de több adat is utal 13. századi kezdeteire. *IMPLOM: i. m. 67.*

33 Trau neve sem szerepel az 1303. évi jegyzékében, de 13. századi alapítására egyértelmű adatok utalnak. *IMPLOM: i. m. 67.*

34 „decem fratres de communi consilio ... ad predicandum eisdem ordinaverunt. Qui usque hodie cum eisdem die noctuque in officio predicationis permanentes baptizaverunt ex eis multa milia”. *REICHERT: i. m. 307.*

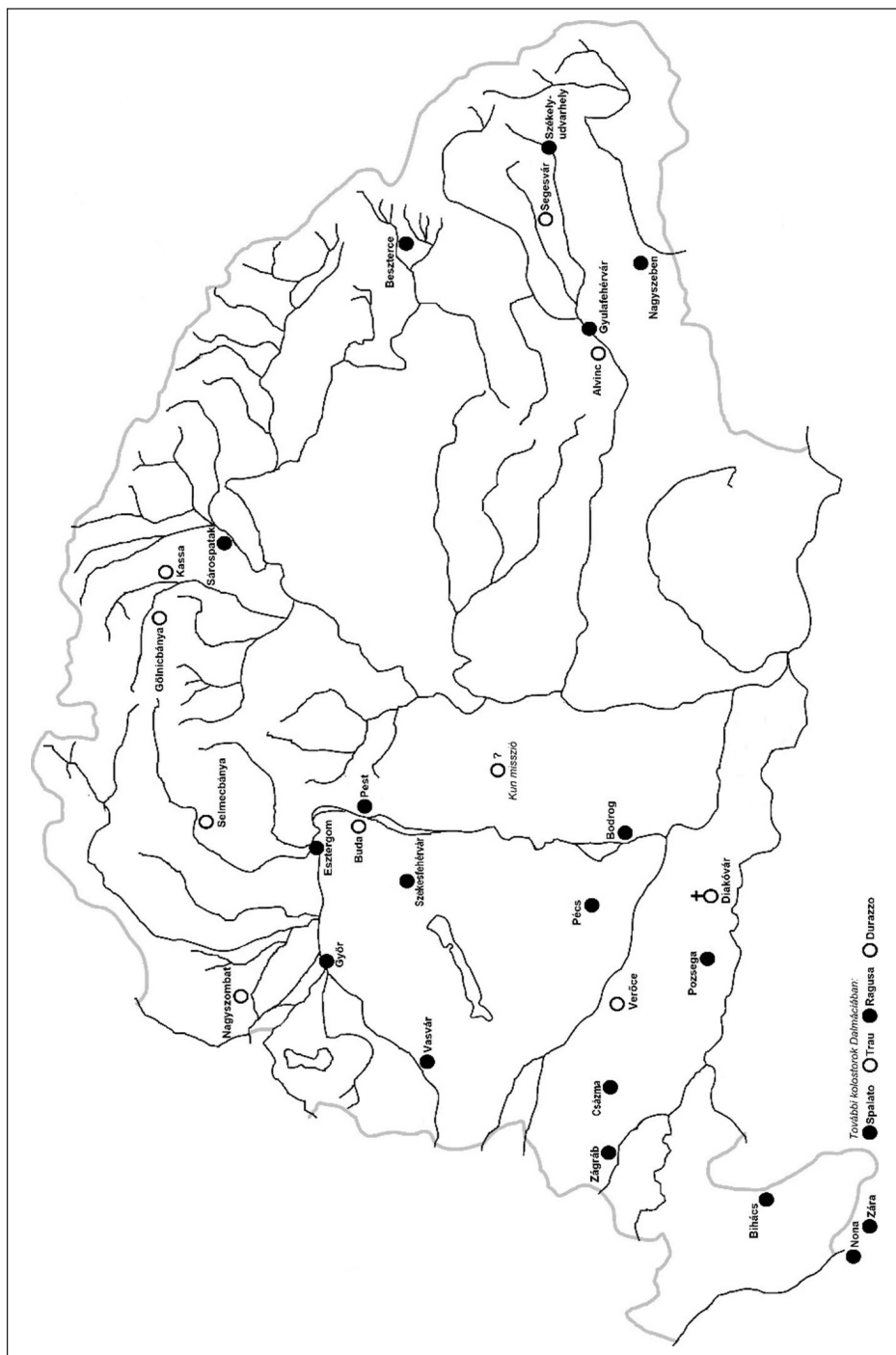
35 GYÖRFFY: *i. m. IV. 438.* A Nyitra város leírásához tartozó térképen a Váralján a ferences kolostorral (4. sz.) együtt szerepel a „Domonkos ház” (3. szám) is, de ennek nem találtuk nyomát az adattárban.

36 TERNOVÁ CZ: *i. m. 257–258.*

37 *IMPLOM: i. m. 117–127, passim.*

38 Uo. 116–117. Részletesen lásd GUTHEIL Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém.* Veszprém, 1977. 166–181.

39 *IMPLOM: i. m. 68.*

2. térkép. A rendtartomány a 13–14. század fordulóján

A 14. századi fejlődés már jóval biztosabban leírható, egyrészt mivel van egy – több-kevesebb biztonsággal meghatározható – kiindulási alap, másrészt ebből a korszakból már több konkrét alapítási engedély is ismert, és az egyéb források száma is emelkedik némileg. A kolostorhálózat bővülésében két fő tendencia figyelhető meg: a rend további nagyvárosokban telepszik meg, és megjelennek az első főúri alapítások a kisebb mezővárosokban és uradalmi központokban (3. térkép). (Ettől a korszaktól már nem követjük tovább a dalmáciai kolostorok történetét, mivel azok a század folyamán elszakadtak a magyar rendtartománytól.)⁴⁰

Az ismert alapítási engedélyek a következők: Szeged (1318), Szászsebes (1322), Brassó (1323), de 14. század eleji adat szól Komárom (1305) és Temesvár (1323) kolostorairól,⁴¹ a század végére pedig felsorakozik mellettük Kolozsvár is (1397).⁴² Már a felsorolásból is jól látszik, hogy ekkor a rend többnyire fontos kereskedelmi központokban telepedett meg, ebben az esetben valóban jól követve a magyar városfejlődés sajátosságait, de ezzel együtt némileg kiegészítve kolostorhálózatának dél-magyarországi és erdélyi csomópontjait. A bővülés tendencijellegére jól rámutat egy sokszor félreértett adat a rend kudarcba fulladt debreceni letelepedési kísérletéről. Az 1320-as években a domonkosok megjelentek a feltörekvő alföldi kereskedőváros plébániatemplomában, ami leginkább a földesúr támogatásával képzelhető el. Az akció azonban kiváltotta a helyi egyház, mindenekelőtt a világi papság, majd – bizonyára az ő tiltakozásukra – a püspök ellenállását, és ez végül távozásra kényszerítette a szerzeteseket. Nem véletlen azonban, hogy néhány évvel később a földesúr, rendezett körülmények között, új kolostort építtette, letelepítette a ferences rendet Debrecenben.⁴³

Ez utóbbi eset azonban már 14. századi kolostorok másik csoportjára irányítja a figyelmünket. Míg Szeged, Temesvár, Brassó és Kolozsvár is királyi városként – bizonyára az uralkodó támogatásával és a helyi polgárság lelki igényeinek kiszolgálására – fogadta be a prédikátor testvéreket, addig részben már Komárom esetében is,⁴⁴ Debrecen vonatkozásában pedig egyértelműen a helyi földesúr kezdeményezőkézsége mutatkozik meg. Egyértelműen a földesúr kezdeményezésére, mégpedig egy-egy uradalmi központban jöttek létre a rend további kolostorai a szlavóniai Garán és a Duna menti Szekcsőn. Fügedi Erik hívta fel a figyelmet arra, hogy a 14. századi mezővárosok – különösen az uradalmi központok – fontos eleme a koldulórendi ko-

40 *IMPLÓM: i. m.* 156.

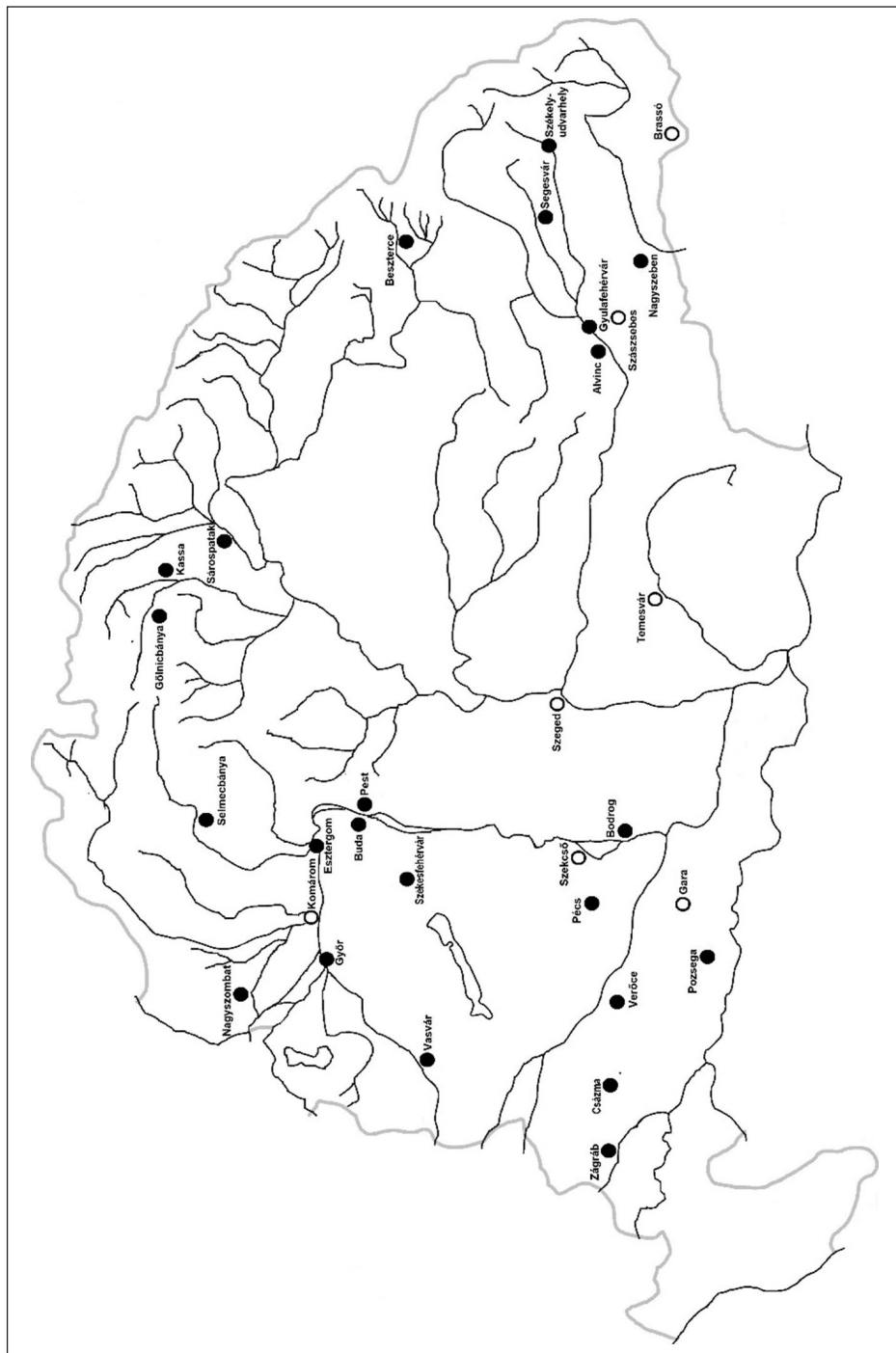
41 *Uo.* 163–164.

42 *LUPESCUNÉ MAKÓ: i. m.* 362.

43 *IMPLÓM: i. m.* 164. A kérdést várostörténeti összefüggésbe helyezve lásd *FÜGEDI: i. m.* 79.

44 Az egykori királyi javakat egy oligarcha familiárisaként kezelő (Szécs nembeli) Komáromi Pál 1305-ben telepítette le a domonkosokat a városban. A városfejlődés szempontjából azonban fontos megjegyezni, hogy a királyi kézre visszakérült város kiváltságait (1331) és a kolostor alapítását (1347) is megerősítette az uralkodó. Lásd *GYÖRFFY: i. m.* IV. 427–433.

3. térkép. A rendtartomány a 14. század végén (a dalmáciai kolostorok nélkül)

lostor. Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy ez nem a szoros értelemben vett városi fejlődés következménye, hanem sokkal inkább a birtokos család reprezentációs igényeinek megnyilvánulása (a kolostorok mintegy az Árpád-kori nemzetségi monostorok funkcióját vitték tovább). Ebből a birtokközponttípusból alakul ki a Kubinyi András kutatásaiból jól ismert késő középkori főúri rezidencia, amelynek már elengedhetetlen része a – többnyire obszerváns ferences, de mint a továbbiakban látjuk majd, alkalmanként szintén obszerváns domonkos – kolostor.⁴⁵

Ennek a típusnak legkorábbi ismert példája a garai kolostor, amelynek – ha elfogadjuk a bizonytalan helynév azonosítását – szintén van alapítási engedélye, mégpedig a brassói házzal egy időben, 1323-ból, de 1348-ból már biztos adat áll rendelkezésünkre a renház működéséről.⁴⁶ A garai domonkosok és a Garai család szoros kapcsolatáról több adat is rendelkezésünkre áll, így kétségtelen, hogy főúri alapításról van szó.⁴⁷ Jóval kevesebb adat áll rendelkezésre a szekcsői domonkos kolostorról, melynek első említése 1391-ből maradt fenn.⁴⁸ Maga a település 1327 után került a Herceg család birtokába, amely itt alakította ki birtokközpontját, és innen vette megkülönböztető előnevét (Szekcsői Herceg).⁴⁹ Minden bizonnyal ők alapíthatták a kolostort is valamikor a 14. század közepe táján.

A kolostorhálózat 14. századi bővülése kapcsán még egy jellegzetességre érdemes felhívni a figyelmet, ez pedig az egyes kolostorok kisugárzása. Az még leginkább a kereskedelmi utak fejlődésének tudható be, hogy két olyan jelentős, domonkos kolostorral is bíró város, mint Győr és Esztergom között félúton, Komáromban alakul egy újabb renház; az azonban bizonyára nem véletlen, hogy Garán, a pozsegai kolostor közelében vagy Szekcsőn, a bodrogi kolostor közelében a földesurak a Domonkos-rendet telepítették le. Leglátványosabban azonban mindez Gyulafehérvár esetében mutatkozik meg, ahol a város közvetlen környékén található szász települé-

45 FÜGEDI: *i. m.* 81, 90–92. További esettanulmányokkal uő: *Mezővárosaink kialakulása a XIV. században = Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Magvető, Bp., 1981. 336–363. A rezidenciákról lásd KUBINYI András: *Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig = A tapolcai Városi Múzeum közleményei.* 2. Szerk. TÖRŐCSIK Zoltán. Tapolca, 1992. 211–228.

46 IMPLÓM: *i. m.* 165. A helynév (*Gaza*) bizonytalanságáról lásd uo. 292.

47 Garai János veszprémi püspök 1348-ban kelt végrendeletében adományt tett a kolostor építésére (*Anjou-kori oklevéltár.* XXXII. Szerk. SEBŐK Ferenc. Bp.–Szeged, 2015. 313–315. 634. sz.). Az 1478. évi Garai–Szécsi-vagyonfelosztás megemlíti Gara mezővárosában a Garaiak kegyurasága alatt álló Szent Margit domonkos kolostort. KUBINYI András: *Nagybirtok és jobbágyság a középkor végén az 1478-as Garai–Szécsi birtokfelosztás alapján = Veszprém megyei múzeumok közleményei.* 18. Szerk. TÖRŐCSIK Zoltán–ÜZSOKI András. Veszprém, 1987. 211.

48 IMPLÓM: *i. m.* 291.

49 GYÖRFFY: *i. m.* I. 382–383.

sek közül Alvincen már a 13. század végén, Szászsebesen pedig a 14. század első felében megjelenik a rend.

Az ismert adatok birtokában tehát elmondhatjuk, hogy a 13–14. század fordulóján meglévő 30 domonkos kolostor alkotta hálózat a század folyamán 8 új rendházalattal bővült, ezek egy nagyobb része a korszak jelentősebb kereskedő városaiban létesült, kisebb részük pedig földesúri birtokközpontként funkcionáló mezővárosokban.

A kolostorhálózat bővülésének következő – egyben utolsó – nagy korszaka a 15–16. század fordulója. Ezt megelőzően a 15. század első feléből semmilyen változásról nem tudunk beszámolni, ami nem is meglepő annak ismeretében, hogy ez az időszak a szerzetesrendek válságával esik egybe. A változást a rendi reform hozta el, amely, a domonkosok esetében kissé megkéssve, a század közepén indult meg, és majd csak az utolsó negyedszázadban hozott eredményeket, amelyek a magyar középkor utolsó évtizedeiben is folytatódtak. A korszak kolostoralapításainál több tendencia is megfigyelhető: a reform bevezetése során konfliktus alakult ki az első és a másodrend között, ami több női kolostor bezárásához vagy átvételéhez vezetett; részben az átvételeknek köszönhetően a rend újabb püspöki székhelyeken jelent meg; de a jellemző terjeszkedési irány az arisztokrata rezidenciák felé mutatott; ugyanakkor a kolostorhálózat bővült néhány idegen rendekhez kötődő kolostor átvételével is (4. térkép).

A rendtörténet ismert epizódja a Margit-szigeti apácák és a rend férfi ága közötti szakítás, melynek következtében az apácák egy időre kivonták magukat a domonkos testvérek irányítása alól, és közvetlen pápai fennhatóság alá helyezték magukat.⁵⁰ A konfliktus részletei nem ismertek, de az bizonyos, hogy oka a rendi reform bevezetése körül kereshető. Az obszervanciával szembeni ellenállás azonban más női kolostorok esetében is összeütközésekhez vezethetett, ezeket azonban egyszerűbben oldotta meg a rend: felszámolta vagy áthelyezte a női közösségeket, kolostorukat pedig saját kezelésbe vette át. Ez a folyamat viszonylag jól adatolható Veszprémben, ahol a nagy múltú zárdát az 1480-as években vették át a testvérek,⁵¹ de hasonló események zajlottak le Beregszászon is.⁵² (Sőt, feltételezhető, hogy idővel erre a sorsra jutott Szatmárnémeti zárdája is, ahová a beregszászi nővéreket helyezték át.)

A domonkosok a középkor végén régi nagy adósságukat is igyekeztek legalább részben pótolni, és újabb püspöki székhelyeken települtek meg: Veszprémben a fent

50 IMPLÓM: *i. m.* 649–654.

51 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *A veszprémi Szent Katalin domonkos kolostor a késő középkorban* = „*Capella reginalis*”. *A veszprémi püspökség a középkorban*. Szerk. KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László. Veszprém, 2021 (*A veszprémi egyházmegye múltjából* 38). 201–226.

52 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *Domonkosok a középkori Beregszászon. Fehér Mátyás kritikája* = *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*. 42. Főszerk. NÉMETH Péter. Nyíregyháza, 2000. 149–153.

ismertetett módon, Nagyváradon pedig egyenesen a püspök hívására valamikor az 1490-es években.⁵³ Ez a törekvés – beleértve azt is, hogy Veszprémben ebben az időszakban domonkos segédpüspök is tevékenykedett – az egyházi hierarchia és a rend szoros együttműködésére utal.

A legnagyobb arányú bővülést azonban a rend arisztokrata támogatóinak köszönhetően érte el, ugyanis legalább öt háza (Lábatlan, Simontornya, Mesztegnyő, Zombor, Körösszeg)⁵⁴ létesült a korszak során kiépült új főúri birtokközpontokban. A jelenség érdekessége, hogy elsősorban a Dunántúlra jellemző, valamint jól körülhatárolható – köznemesi sorból felemelkedett udvari tisztségviselők – a támogatói kör is.⁵⁵ Az 1475 és 1492 között adatolt Vas megyei Németújvár kolostora⁵⁶ nem tartozik ebbe a körbe, a várat és uradalmát birtokló Újlaki család kolostoralapításai és -támogatásai ugyanis jól ismertek, és ezek között véletlenül sem találjuk Újvár nevét – legalábbis Domonkos-rendi összefüggésben.⁵⁷ Alapítása minden bizonnyal az Újlakiak birtokba lépése (1457) előtt történt,⁵⁸ megszűnése viszont nagy valószínűséggel ehhez a birtokos családhoz köthető, és az ágostonosok 1519. évi megjelenésével hozható kapcsolatba.⁵⁹

A legmeglepőbb és legkevésbé ismert irány az idegen rendek kolostorainak átvételében mutatkozik meg. Ezek közül a legismertebb eset Vértesszentkereszt bencés apátságának megszerzése, amelynek bizonyára elsősorban anyagi okai lehettek.⁶⁰

53 IMPLÓM: *i. m.* 294.

54 Uo. 291–295.

55 Erről részletesebben lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *Rendi reform és kolostorhálózat. A magyar domonkos provincia a késő középkorban*. Előadás az „*Ordine et disciplina reformare...*” Szerzetesi reformok Magyarországon című konferencián. Pannonhalma, 2022. szeptember 16. (Az előadás anyaga megjelenés alatt.)

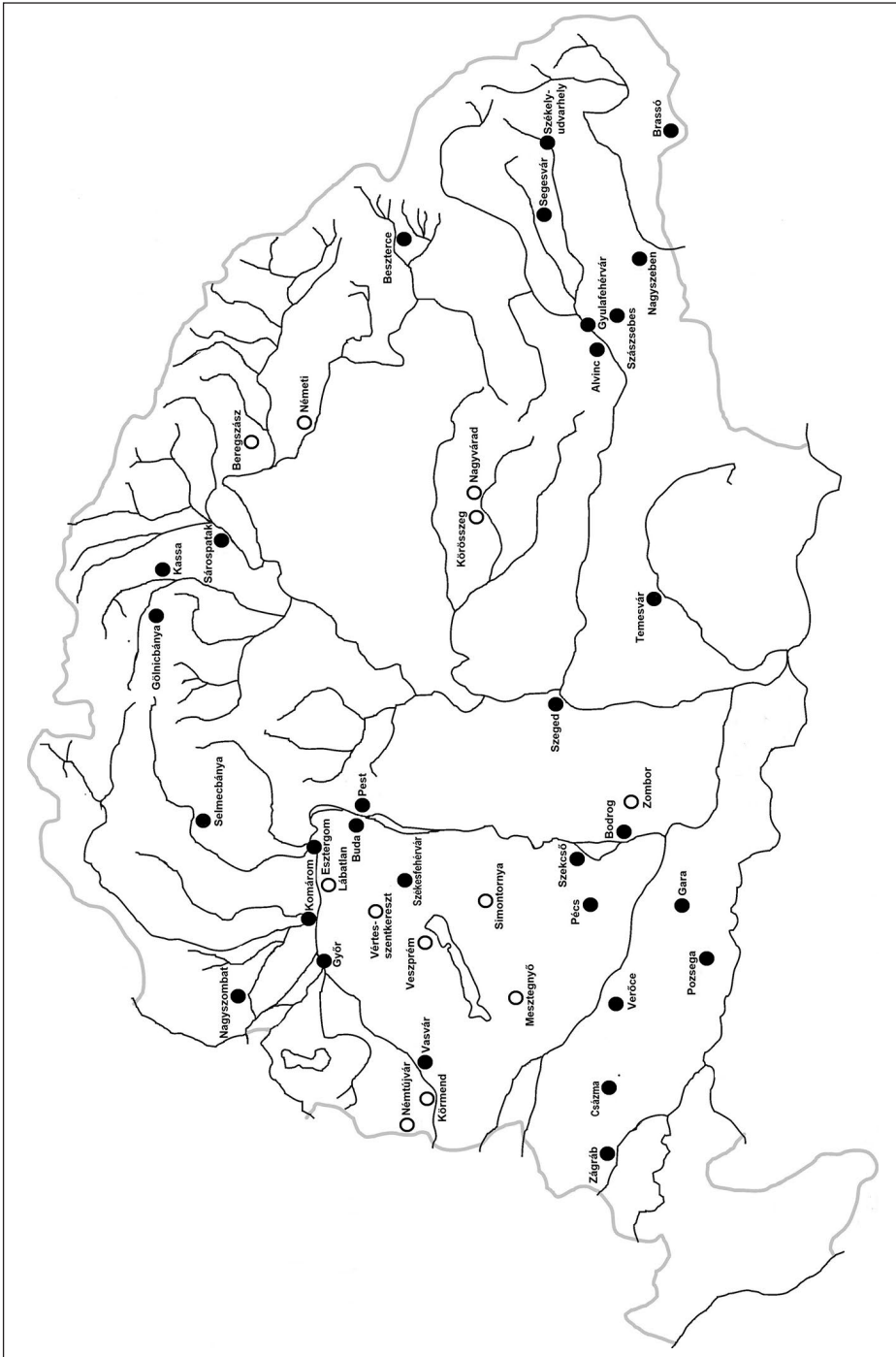
56 IMPLÓM: *i. m.* 292.

57 Az Újlakiak által támogatott rendekről – elsősorban a ferencesekről és a pálosokról – lásd FEDELES Tamás: *Devóció és reprezentáció. Főúri vallásosság a késő középkorban*. Pécs, 2021 (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 12). 91–98. Németújvár kapcsán csak az ágostonos kolostort említi, melynek alapítását „nem sokkal 1485 előtt”-re teszi. Uo. 98.

58 Ebben az esetben ez lenne az egyetlen kolostor, amelynek alapítása a 15. század első felére tehető.

59 Újlaki Lőrinc országbíró 1519. évi bőséges adománya a németújvári ágostonos kolostor számára akár alapítói adományként is felfogható. A kolostor alapításának kérdését tárgyalta, és az 1519. évi adomány német fordítását közölte a németújvári ferences történetkutató, Magyar Arnold (*Das ehemalige Augustinerkloster von Güssing*. Burgenländische Heimatblätter 35(1973). 59–66.). (Az elveszett oklevél Magyar által készített másolata a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában DL 107 666.) Magyar nem számolt domonkos előzménnyel, és az alapítást 1500–1510 közé tette, magam viszont valószínűbbnek tartom a közvetlen 1519 körüli időszakot.

60 IMPLÓM: *i. m.* 297.

4. térkép. A rendtartomány a középkor végén (a moldvai és havasalföldi kolostorok nélkül)

Csak feltételezhető, hogy a rend megjelenése Körmend városában is ebbe a körbe sorolható: az egykori ágostonos kolostor sikertelen ferences átvétele után a közeli Németújvárról kerülhettek ide a domonkosok (feltehetően valamiféle csere útján, ugyanis – mint fentebb láthattuk – ettől az időszaktól Németújváron ágostonosok tevékenykedtek).⁶¹ Elképzelhető, hogy ez a tendencia még tovább folytatódott a Mohács utáni évtizedekben, és ennek köszönhető, hogy a kora újkori kolostorlistákban olyan nevek is feltűnnek, mint a ciszterci rendhez köthető Pászto és az ismeretlen Hagymás.⁶²

Mindezt összesítve elmondható, hogy a domonkos rend kolostorhálózata a középkor végén még legalább tíz újabb házzal bővült. Ha ehhez hozzávesszük az ideiglenesen rendi felügyelet alatt álló két házat (Németújvár, Szatmárnémeti), akkor a tizenkét kolostorral a rendtartomány házai elérték az általánosságban emlegetni szokott 50 kolostoros hálózatot. Ha ehhez hozzávesszük a tatárjárás idején elpusztult dél-magyarországi házakat és az 1380-ban különvált dalmáciai kolostorokat, akkor további legalább tíz olyan domonkos kolostorral számolhatunk, amelynek története hosszabb-rövidebb ideig a rendtartományhoz köthető. Ez a szám természetesen még tovább növelhető a korai missziók során a Magyar Királyság határain túl létrehozott rendházakkal vagy a kései középkorban a tartományhoz csatolt moldvai és havasalföldi peregrináns közösségekkel, bár ezek pontos száma nem ismert. A mintegy 60 biztosan azonosítható kolostorral azonban a domonkosok egyértelműen a hazai kolonizáló és remete rendek középmezőnyébe tartoztak.

61 A körmendi domonkosok első említése 1529-ből származik, erről lásd IVÁNYI Béla: *Dominikánus levelek és oklevelek a körmendi levéltárban*. Körmend, 1942 (Körmendi Füzetek 1). 8–12. Iványi is felvetette a németújvári domonkosok átköltözését, de annak lehetséges okát a reformáció terjedésében kereste; sőt ismertette az ágostonosok, majd a ferencesek távozásának körülményeit is. Ma, a „körmendi kolostorper” teljes történetének ismeretében, az tűnik valószínűnek, hogy miután az ágostonosok visszaszerezték körmendi kolostorukat, cserét hajtottak végre a németújvári domonkosokkal. A per történetéről lásd ERDÉLYI Gabriella: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 38).

62 Iványi Béla egy 1573. évi jegyzéket közöl a domonkos generálisok regisztratúráköteteiből többek között pásztói (*Pazthoviensis*) és hagymási (*Hagymacensis*) kolostorokkal. Lásd IVÁNYI: *A Szent Domonkos-rend*. 17. 27. jegyz.

THE MONASTERY NETWORK OF THE DOMINICAN ORDER IN MEDIEVAL HUNGARY

Keywords: *medieval church history; the history of monasticism; Dominican order; monastery network*

Due to the large-scale destruction of sources and built monuments, the names of the friaries of the medieval Hungarian Dominican province (Provincia Hungariae) are mostly known from various monastery lists, and the researchers of the history of the order mostly tried to compile a list of the former friaries as complete as possible. This study attempts to connect the founding of the certainly identifiable friaries to different periods, and thus to present the development of the monastery network of the order in Hungary in its own dynamics, and illustrated with maps. In our view the four periods of medieval Hungarian order history are: 1. from the foundation of the province in 1221 to the Mongol invasion in 1241-1242; 2. the status according to Bernard Gui's friary list of 1303; 3. the end of the fourteenth century (without Dalmatia); 4. the turn of the fifteenth and sixteenth centuries (friaries created during the reform movement of the order).

REȚEAUA DE MĂNĂSTIRI A ORDINULUI DOMINICAN ÎN UNGARIA MEDIEVALĂ

Cuvinte-cheie: *istorie ecleziastică medievală; istoria monasticismului; ordinul dominican; rețeaua de mănăstiri*

Datorită distrugerii pe scară largă a izvoarelor și a monumentelor construite, numele mănăstirilor din provincia dominicană maghiară din perioada medievală (Provincia Hungariae) sunt în mare parte cunoscute din diverse liste de mănăstiri. Chiar și cercetătorii istoriei ordinului s-au străduit să alcătuiască în primul rând o listă cât mai completă a fostelor mănăstiri. Acest studiu încearcă să conecteze înființarea mănăstirilor identificabile cu precizie la diferite perioade, și să prezinte dezvoltarea rețelei de mănăstiri a ordinului dominican din Ungaria în dinamica proprie, și prin ilustrații cu hărți. Cele patru perioade ale istoriei medievale maghiare a ordinului sunt identificate astfel: 1. de la întemeierea provinciei ordinului în 1221 până la invazia mongolă din 1241-1242; 2. situația conform listei de mănăstiri a lui Bernard Gui din 1303; 3. sfârșitul secolului al XIV-lea (fără Dalmația); 4. turnura secolelor XV-XVI (mănăstiri create în urma reformei ordinului).

Intézmények, társadalom és művelődés a régi Erdélyben

W. KOVÁCS ANDRÁS*

A 15. SZÁZADI ERDÉLYI TARTOMÁNYGYŰLÉSEKRŐL I. (1416–1479)

Kulcsszavak: *Erdély; közgyűlés; tartománygyűlés; igazságszolgáltatás; vajda; alvajda; középkor*

BEVEZETŐ

Janits (Borsa) Iván (1917–2006) 1940-ben megjelent, máig meg nem haladott, alapvető értekezésében az erdélyi vajdai igazságszolgáltatásnak három formáját azonosította. Eszerint ennek legfontosabb fóruma a 14. század folyamán és a 15. század legelején a Torda mezőváros közelében rendszertelen alkalmakkor megtartott általános (bírói) közgyűlés (*generalis congregatio*) volt, amelyek közül a legutolsót 1412-ben tartották meg. Bírói közgyűléseket azonban nemcsak a vajda, hanem alkalmanként maga a király vagy valamelyik királyi kiküldött is tarthatott, ám ezeken legtöbbször a vajda is jelen volt. Királyi parancsra ezeken a gyűléseken nemcsak az erdélyi nemeség, hanem a székelyek és a szászok képviselői is részt vehettek. A vajdát a közgyűlések tartásában soha nem helyettesíthette a familiárisai köréből kinevezett helyettese, az alvajda. A vajda alkalmilag emellett máshol is ítélezhetett ugyan, de erre ritkán került sor. Az alvajdák a Fehér megyei Szentimrén tartottak ítélszékeket meghatározott egyházi ünnepek nyolcadán (oktáváján). Ez a vajdai közgyűlések megszűnte után (1412) Erdély legfontosabb bírói fórumává vált, továbbra is Szentimre, majd 1433-tól kezdődően felváltva Szentimre és Torda helyszínnel.¹

* W. Kovács András (1975), PhD, tudományos munkatárs, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézete, Kolozsvár, wkovacsandras@eme.ro. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00522/20/2). Köszönöm Hegyi Gézőnek a tanulmányhoz fűzött megjegyzéseit. – A középkori családnevek írásakor a kiejtés szerinti írásmódot használom, és nem a történelmi családneveknek csak az újkorban kialakult hagyományörző írásmódját (pl. Werbőczy helyett Verbőci, Báthori helyett Bátor).

1 JANITS [BORSA] Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1940 (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai 18).

Ami a 15. század első harmadától a Mohácsig terjedő korszak erdélyi gyűléseit illeti, a kutatást hosszú ideig hátráltatta a forráskiadás helyzete, nevezetesen az, hogy e korszak okleveleinek többsége közöletlen maradt. Korán ismertté váltak azonban a nemesek, székelyek és szászok részvételével megtartott legfontosabb erdélyi tartománygyűlésekre (1437, 1459, 1506) vonatkozó oklevelek;² ezekre alapozva a kutatás elsősorban a három „politikai nemzet” együttműködését vizsgálta.³ A románok alkalmi részvétele az erdélyi tartománygyűléseken (1291, 1355) ugyancsak felkeltette a kutatók érdeklődését.⁴ Egy 2008-ban második kiadást is megért román nyelvű mun-

- 2 *Diaetae, sive rectius comitia Transsilvanica, eorumque decreta, quae vulgo adpellantur articuli diaetales.* Auctore Josepho BENKŐ. Carol. Schaumburg, Viennae, 1797; *Erdélynek a mohácsi ütközet előtt való befolyása a magyarországi törvényhozásba és ebéli hajdoni függéséről.* Árpádia. Honi történetek zsebkönyve. Szerk. KOVACSÓCZY Mihály. Harmadik év. Kassán, 1838 (a továbbiakban KEMÉNY: *Törvényhozás*). 1–82; *Erdély országgyűlései a vajdák alatt (időköz: 1002–1540).* Kútfők nyomán írta VASS József. Pfeifer Ferdinánd bizománya, Pest, 1869. – Ezeket a munkákat ma már jórészt csak tudománytörténeti érdekességként tartjuk számon.
- 3 *Die „Unionen” der drei ständischen „Nationen” in Siebenbürgen bis 1542.* Inauguraldissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde an der Universität Heidelberg von Friedrich TEUTSCH aus Schäßburg in Siebenbürgen. Buchdruckerei der v. Closius’schen Erbin, Hermannstadt, 1874; MÁLYUSZ Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban.* MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1988 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 2 – a továbbiakban MÁLYUSZ: *Erdélyi társadalom*). 38–48 (*Országgyűlés, unió* c. fejezet; a kéziratot Mályusz 1947-ben zárta le, de csak 1988-ban jelenhetett meg nyomtatásban); Gheorghe I. BRĂTIANU: *Adunările de stări și români în Transilvania = Uő: Adunările de stări în Europa și în țările române în evul mediu.* Editura Enciclopedică, Buc., 1996 (Biblioteca Enciclopedică de Istorie a României). 199–264 (a tanulmányt a szerző 1947–1950 között, házi őrizetben írta meg, ahol nemhogy kiadatlan levéltári forrásokhoz, hanem még az idegen nyelvekre lefordított magyar szakirodalomhoz sem jutott már hozzá; munkája Romániában csak 1996-ban jelent meg); OBORNI Teréz: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben (tanulmányok).* ELTE, [Bp.], 2011 (Udvertörténet kötetei IV – a továbbiakban OBORNI: *Kormányzat Erdélyben*). 19–24; COSMIN POPA-GORJANU: *Unirea de la Mediaș (25 noiembrie 1459) și identitatea regională.* Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis IX(2017). (a továbbiakban POPA-GORJANU: *Unirea de la Mediaș*). 173–185; Uő: *Identitatea regională și unirile stărilor privilegiate ardeleni în prima jumătate a secolului al XV-lea.* Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis VIII(2016). (a továbbiakban POPA-GORJANU: *Identitatea regională*). 211–225. – A korai rendiség megnyilvánulásának tartja a vajdai közgyűléseket Tudor SĂLĂGEAN: *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century. The Rise of the Congregational System.* Brill, Leiden–Boston, 2016 (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 37).
- 4 ÉRSZEGI Géza: *A román nemesek az erdélyi tartományi gyűlésen a 13. század végén? = Nobilitatea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség.* Coord. Marius DIACONESCU. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997. 64–76; IOAN AUREL POP: *Adunarea generală a stărilor Transilvaniei din mai 1355.* Mediaevalia Transilvanica II(1998). 1. sz. 61–70. Utóbbi szerző itt kifejtett véleményével ellentétben a vajdai közgyűlések nem tekinthetők Erdély korai rendi gyűléseinek, lásd TRINGLI István: *Megyéek a középkori Magyarországon = Honoris*

ka az 1542 előtti erdélyi bírói gyűlések monografikus bemutatását ígérte, de közöletlen levéltári forrásokat nem használt, és a modern magyar történeti kutatás eredményeit sem ismerte.⁵ A kötet a maga során a magyar nyelvű szakkutatás előtt maradt ismeretlen.

AZ ALVAJDÁK SZEREPE A TORDAI KÖZGYŰLÉSEK TARTÁSÁBAN 1412-IG

A 14. századi vajdai közgyűlések 1940 után sem kerültek ki a történeti kutatások látóköréből, de a Borsa által felvázolt képet érdemben nem kellett módosítani.⁶ Az alábbiakban egyetlen megválaszolatlan kérdésre, az alvajdák és a közgyűlések kapcsolatára térek ki, mert ennek a 15. századi fejleményekben is jelentősége van. Borsa azt

---

causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. NEUMANN Tibor–RÁCZ György. MTA Történettudományi Intézete–Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Bp.–Piliscsaba, 2009 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40–Analecta Medievalia 3 – a továbbiakban *Honoris causa*). 507.

- 5 Gheorghe BICHICEAN: *Congregațiune generală în Transilvania voievodală*. C. H. Beck, Buc., 2008 (Studii Juridice). – A munka korábbi kiadása ettől eltérő címmel jelent meg: Uő: *Adu-nări de stări în țările române. Congregațiune generală în Transilvania voievodală*. Tribuna, Sibiu, 1998. (Dolgozatunkban a munka újabb kiadására hivatkozunk.) A kötet alap gondolata az, hogy a tartománygyűlés Erdély etnikai színezetű autonómiájának megjelenítője és rendi intézmény. Kritikáját lásd alább.
- 6 VARGA Tibor Róbert: *Adatok Szécsényi Tamás vajdai széken kívüli igazságszolgáltató tevékenységéhez = Tanulmányok a középkorról. A II. Medievalisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2001. április 3.) előadásai.* Szerk. WEISZ Boglárka–BALOGH László–SZARKA József. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2001. 139–149; KORDÉ Zoltán: *Az 1412. évi erdélyi Generalis Congregatio*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica CXXIV(2006). 53–61; Uő: *A székelly ispáni méltóság története a kezdetektől 1467-ig*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2019 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 29 – a továbbiakban KORDÉ: *A székelly ispáni méltóság*); Susana ANDEA: *Congregații voievodale și palatinale (sec. XIII–XIV)*. Argonaut & Mega, Cluj-Napoca, 2013 (Institutul de Istorie “G. Barițiu”. Medievalia III.–Argonaut. Istorie. Documente. Márturii). 183–221, 229–264 (az 1379-ig tartott vajdai közgyűlések bemutatásával). – Magyarország Erdélyen kívüli részein a nádor vagy más országbíró tartott közgyűléseket, 1409 után királyi felhatalmazással; Szlavóniában a szlavón bán. Ezek működésére lásd HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-bázi királyok alatt*. MTA, Bp., 1899. 66–75; ISTVÁNYI Géza: *A generalis congregatio*. Levéltári Közlemények XVII(1939). 50–83 (első közlemény) és XVIII–XIX(1940–1941). 179–207 (második és befejező közlemény); TRINGLI István: *Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről*. Történelmi Szemle XXXIX(1997). 3–4. sz. 387–400; Uő: *Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés = Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. CSUKOVITS Enikő. MOL, Bp., 1998. 291–319; B. HALÁSZ Éva: *Generalis congregatiók Szlavóniában a 13–14. században*. Történelmi Szemle LIX(2017). 2. sz. 283–298, stb.

az 1940-ben ismert egyetlen adatot, amely szerint 1337. május 1-jén Tordán az alvajda tartott volna közgyűlést, egyszerű elírásnak⁷ tartotta, és szerinte az oklevélben valójában az alvajda oktavális törvényszékéről van szó. Az oklevél szerint a közgyűlés Szt. György oktaváján kezdődött,⁸ ám itt nem az alvajdák szokásos szentimrei ítélőszékéről lehet szó, hanem csak az alvajda nevezte a sajátjának a közgyűlést, és két (tartalmi említésből ismert) oklevéllel is adathozható, hogy ekkor Szécsényi Tamás erdélyi vajda valóban tartott Tordán közgyűlést.⁹ Istványi Géza (1913–1943), három további oklevelet idézve, ugyan nem tartotta kizártnak, hogy az alvajda is tarthatott közgyűlést, de részletekbe nem bocsátkozott.¹⁰ Az általa idézett oklevelek közül azonban csak egy 1347. évi említ alvajdai közgyűlést.¹¹ Ebben azonban az szerepel, hogy az alvajdát Lajos király és István erdélyi vajda utasították arra, hogy a közgyűlésen hozzon végítéletet. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a Márton-nap oktaváján Szentimrén megtartott oktavális bírói székét az alvajda közgyűlésnek nevezte. Királyi felhatalmazással tartott közgyűlést, a felhatalmazást pedig – minden bizonynyal szóban – a vajda közvetítette számára.¹²

7 JANITS: *i. m.* 42 (83. jegyz.).

8 1337-ben Péter alvajda tartott közgyűlést, lásd *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár.* I–V. (1023–1389). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi JAKÓ Zsigmond. [A III–V. kötet HEGYI Géza és W. Kovács András közreműködésével]. MOL/MNL–MTA TTI–ELKH BTK, Bp., 1997–2021 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26, 40, 47, 53 – a továbbiakban CDTrans). II. 941. sz.

9 CDTrans II. 929–930. sz.

10 ISTVÁNYI: *i. m.* II. 195 (20. jegyz.).

11 ISTVÁNYI által idézett oklevelek: 1.) 1340. jan. 11. Tamás vajda eltiltotta alvajdáját, Petőt, hogy Vas Miklós fölött birtokügyben ítélkezzen (*Hazai oklevéltár.* Szerk. NAGY Imre–DEÁK Farkas–NAGY Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1879. 223 = CDTrans III. 4. sz.), de az oklevélben nincs szó alvajdai közgyűlésről. – 2.) 1337. jún. 18. Péter alvajda megemlíti, hogy máj. 1-jén Tordán közgyűlést tartott (CDTrans II. 941. sz.). Ezt az alvajda által tartott közgyűlést említő adatot Janits is idézte (JANITS: *Erdélyi vajdák.* 42 [83. jegyz.]), és mint láthattuk, voltaképpen a vajda tartotta a közgyűlést. – 3.) 1353. jan. 25. István erdélyi alvajda maga mondja el, hogy a közgyűlést a vajda tartotta (CDTrans III. 683. sz.), sőt vajdai kiadvány is fennmaradt a közgyűlésről (uo. 682. sz.). Ez lenne az egyetlen kivétel, amikor az alvajda ítélkezett is a vajdai közgyűlés alkalmával (JANITS: *i. m.* 42). – 4.) 1347. nov. 22. Szentimre. Péter erdélyi alvajda az oklevelében a saját közgyűlését említi (István vajda 1348. máj. 17-i oklevelébe foglalva: Teleki cs marosvásárhelyi lt, Kk 17. = CDTrans III. 459. sz.; eredetije: uo. 434. sz.).

12 MNL OL, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 73 655: *tam ipse dominus Lodovicus rex, quam idem Stephanus woywoda, dominus noster nobis firmiter precipiebant ut presentem causam... in predictis octavis festi beati Martini confessoris absque ulteriori dilatione finaliter decidere et determinare deberemus iustitia mediante* (az oklevél regesztája: CDTrans III. 434. sz.).

Az azonban már valóban elírásnak¹³ tartható, hogy a vajdák Szentimrén tartottak volna közgyűlést, még úgy is, hogy egy 1326. évi, eredetiben fennmaradt oklevélben Tamás vajda maga mondja el, hogy Szentimrén közgyűlést tartott.¹⁴ Itt gondolhatnánk arra, hogy a vajdai közgyűlések korai szakaszában létező, egy vagy két szomszédos megye számára tartott közgyűlésről van szó, és szentimrei, a kelethely okán Fehér megye számára tartott közgyűlés jöhetne szóba.¹⁵ Az oklevél azonban Kolozs megyei nemesek tiltakozását foglalta írásba, és az egyes megyék részére tartott közgyűlések lokális ügyekkel foglalkoztak. Szécsényi Tamás vajda valószínűleg csak Doboka vármegye nemessége részére tartott közgyűlést Bonchidán 1330-ban,¹⁶ Doboka és Kolozs megyék részére ugyancsak Bonchidán 1337-ben,¹⁷ Désen pedig 1337-ben.¹⁸ Derencsényi Pető erdélyi alvajda Szolnok, Doboka és Kolozs vármegyék részére Bonchidán tartott közgyűlést (1339).¹⁹ Bár a Tamás vajda által Désen tartott közgyűlésről a vajdai oklevél nem pontosítja, hogy mely megyéknek tartotta, egyszerűen *generalis congregatió*nak nevezi, a helyszín és a tárgyalt ügy miatt valószínű, hogy a Szolnok megyei nemesség számára tartott részleges közgyűlésről van szó. A parciális közgyűlések kora ezzel le is áldozott, az erdélyi megyék mindegyike ezentúl a tordai közgyűlésen vett részt. Ilyen parciális közgyűlésről egyetlenegyszer hallunk még, 1363-ban, de az oklevél hamis.²⁰ A tartomány egésze számára vajdai közgyűlést 1412-ig nem tartottak máshol, mint Torda mezőváros mellett.

Az alvajdák Tordán, a vajdai közgyűlésen is állítottak ki okleveleket, de jellemzően nem bírói ügyben. 1378-ban (Temes) János erdélyi alvajda Tordán kiállított oklevelével halasztott pert a következő év vízkeresztjének oktávjára.²¹ Ez mégsem tekinthető az alvajda első, tordai ítélezésének, mert az oklevélben erről nincs szó. A perhalasztás helyszíne amúgy sem feleltethető meg az ítélszék helyszínével. A következő évben, 1379-ben az alvajda ugyancsak Tordán halasztott pert, de itt már azt is elárulja az oklevél, hogy a pert a vajda közgyűlésén kellett volna elkezdni, de azt a vajda a kitűzött időpontban nem tarthatta meg (*quia ipsam congregationem termino*

13 JANITS: *i. m.* 42 (86. jegyz.).

14 CDTrans II. 562. sz. – Ezzel szemben ugyanezen oklevél alapján VARGA: *i. m.* 142 (10. jegyz.). Szentimrén tartott *generalis congregatió*val számol.

15 Janits (uo.) az oklevelet Lackfi István vajda 1348. máj. 18-i tartalmi átirása alapján idézte. MNL OL, Teleki cs marosvásárhelyi lt, Kk 17. = DL 73 657.

16 CDTrans II. 673. sz. (1330. ápr. 24.); uo. 675. sz. (1330. máj. 11.).

17 Doboka és Kolozs vármegyék részére ugyancsak Bonchidán (uo. 962. sz. [1337. dec. 2.]) és meg nem jelölt helyen tartott közgyűlése: uo. 963. sz. (1337. dec. 3.).

18 Désen tartott közgyűlése: uo. 961. sz. (1337. nov. 27.; az alvajda egy pert a vajda elé tett át).

19 Uo. 1055. sz. (1339. nov. 8.) Ez utóbbi közgyűlést egy 1340. máj. 1-jei oklevél is említi: CDTrans III. 14. sz. A részleges gyűlésekre lásd JANITS: *i. m.* 47.

20 CDTrans IV. 190. sz.

21 CDTrans V. 409. sz.

prefixo celebrare non potuit).²² Szentimrén kívül Küküllőváron ítélkezett az alvajda 1379-ben, de megjegyezte, hogy ez a király írásos parancsára történt.²³ 1391-ben az alvajda a tordai királyi civisek és *hospesek* panasza ügyében Tordán ítélkezett, de a király parancsára és László erdélyi vajda megbízásából.²⁴ 1396-ban Sverci János alvajda Szebenben állított ki perhalasztó oklevelet; a pert a hadjáratra való tekintettel halasztotta.²⁵ Az 1403. évi belháború miatt az alvajdák ez év júliusában Keresztesen állítottak ki oklevelet, amelyben épp a zavargásokra történő hivatkozással (*propter disturbium et motionem regni*) halasztottak pert.²⁶ Ugyancsak a polgárháborúval magyarázható, hogy ez év szeptemberében „a szászok elleni hadjáratban, a Nyárádtó melletti táborban” kelt (Nadabi) Csák fia Lőrinc és Nadabi „Vajdafi” István alvajdák oklevele.²⁷ Bizonyos, hogy ekkor mindenben helyettesítették az ekkor elvben még hivatalban levő vajdákat, Csáki Miklóst és Marcali Miklóst, mert azok ekkor már csatlakoztak a király ellenzékéhez.²⁸

Az 1412-ben megszűnt tordai vajdai közgyűléseket a következő évtizedekben az alvajda szentimrei oktavális ítélőszéke pótolta. Bírói jogköre továbbra is az erdélyi megyék nemességére terjedt ki, birtokügyeket és mai szóval élve „büntetőügyeket”

- 22 Uo. 455. sz. – Hasonló eset, ugyanebből az évből: uo. 502. sz. (a pert a vajdai közgyűlésen akarták elkezdni, de végül a halasztás mellett döntöttek, és a perhalasztásról az alvajda állított ki oklevelet). Ugyanekkor Tordán a vajda tartott közgyűlést: uo. 500. sz.
- 23 Uo. 479–480. sz. Az 1379. szept. 19-i oklevél Szentkirályon, a szept. 20-i Küküllőváron kelt. Küküllővárat alkalmanként Szentkirálynak is nevezik, mivel temploma védőszentje Szt. István volt (vö. GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*. III. Akadémiai, Bp., 1987. 557, 560; CDTrans IV. 831–832. sz.).
- 24 *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XV. (1387–1428). Szerk. MÁLYUSZ Elemér–BORSA Iván–C. TÓTH Norbert–NEUMANN Tibor–LAKATOS Bálint–MIKÓ Gábor–PÉTERFI Bence. Akadémiai–MOL/MNL, Bp., 1951–2022 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 55, 59, 61 – a továbbiakban ZsOkI). I. 2043. sz., vö. uo. 2264. sz.
- 25 Uo. 4567. sz.
- 26 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Von Franz ZIMMERMANN–Carl WERNER–Georg MÜLLER–Michael AUNER–Gustav GÜNDISCH–Herta GÜNDISCH–Gernot NUSSBÄCHER–Konrad G. GÜNDISCH. I–VII. (1191–1486). Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde–Editura Academiei Republicii Socialiste România–Editura Academiei Române, Hermannstadt–Buk., 1892–1991 (a továbbiakban Ub). III. 298.
- 27 ZsOkI II/1. 2614. sz.
- 28 *Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf-széki Teleki család oklevéltára*. I–II. (1206–1526). Szerk. BARABÁS Samu. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1895 (a továbbiakban TelOkI). I. 291. Vö. HEGYI Géza–W. Kovács András: *Néhány erdélyi alvajda azonosításáról = Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. DÁNÉ Veronka–LUPESCUNÉ MAKÓ Mária–SIPOS Gábor. EME, Kvár, 2016. 163 (a vonatkozó rész W. Kovács András munkája).

tárgyalt, és területileg a hét erdélyi megyében volt illetékes.²⁹ A megyék azokat a pereket, amelyekben az egyik fél nem volt megelégedve a meghozott ítélettel, a megyei oklevelek szokásos megfogalmazása szerint, az alvajda (1433) vagy az alvajdák és az ország nemessége elé (1415, 1416, 1433, 1435, 1446, 1447, 1452, 1453, 1462, 1464, 1465, 1467, 1478)³⁰ tették át. Ezalatt, amint a terminusokból kiderül, az alvajdák oktavális ítélőszékét kell érteni,³¹ és nem a felélesztett közgyűlést, amely a maga rendszertelenségével és különböző helyszíneivel³² amúgy is alkalmatlan lett volna erre a szerepre.

A 15. SZÁZADI GYŰLÉSEK

A tordai vajdai közgyűlések 1412-es megszűnte után szórványosan továbbra is említenek ilyeneket, de ezek az említések 1412 előttiekre vonatkoznak.³³ Egy dátum nél-

29 A kontinuitás kérdésre lásd TRINGLI István: *Három vitatott kérdés: a közgyűlés, a vásári szabadság és a kodifikáció = Uő: Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez.* Line Design, Bp., 2017. 222.

30 [W.] Kovács András: *A megye működése a középkori Erdélyben (14. század eleje–1540).* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, 2021. 108–109 (gépelt kézirat; <http://hdl.handle.net/2437/322319>; utolsó megtekintés: 2023. 02. 01.).

31 1406, 1408, 1409: W. Kovács András: *A Wass család cegei levéltára. Lappangó középkori oklevelek a nagyszabasi Brukenthal-gyűjteményben. Levéltár-történeti adatok = Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában.* II. Szerk. EGYED Emese–BOGDÁNDI Zsolt–WEISZ Attila. EMÉ, Kvár, 2015. 17, 19, 21. sz.; 1415, 1416: ZsOkI V. 653, 2342. sz.; 1417: ZsOkI VI. 442. sz.; TelOkI I. 416–423 (1416), 537–539 (1435), II. 23–24 (1446), 28–29 (1447), 52–54 (1453); 1430: DL 28 201; 1433: DL 43 950; 1435: MNL OL, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 275 256; 1452: DL 74 117; 1464: DL 62 880; 1465: DL 62 882; 1467: DF 255 032.

32 Ez az intézményülés fokát is tükrözi, lásd PÁLOSFALVI Tamás: *A középkori magyar országgyűlések = FAZEKAS István–GEBEI Sándor–PÁLOSFALVI Tamás: Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig.* Országház, Bp., 2020 (A magyar országgyűlések története – a továbbiakban PÁLOSFALVI: *Országgyűlések*). 39.

33 1414: királyi parancsra Ozorai Pipo temesi ispán [1404–1426] az erdélyi nemesség és „minden rendű-rangú ember” számára Tordán tartott közgyűlést (ZsOkI IV. 1766. sz.). 1419: Szántói Lack Jakab és néhai Tamási János erdélyi vajdák [1403–1409], valamint Ozorai Pipo temesi ispán [1404–1426] és királyi sókamaraispán [1401–1426] tartottak közgyűlést (ZsOkI VII. 689. sz.); ezt a gyűlést még 1450-ben is említik: DL 30 187; további említések: 1429: DF 260 950 (Ozorai Pipo tordai gyűlése). Valamennyi az 1408. márc. 1-jén kezdett közgyűlésre utal, vö. HEGYI Géza: *Terrae Christianorum. A „keresztény földre” telepedett románok dézsmáltatásának kezdetei.* Erdélyi Múzeum LXXIX(2017). 1. sz. 64–67. A Zsigmond-korban viszonylag ritkán tartottak vajdai közgyűléseket, felsorolásukat lásd uo. (35. jegyz.).

küli, de 1416-ra keltezhető oklevél szerint István erdélyi püspök, Csáki Miklós vajda és Nádasi Salamon fia: Miklós székely ispán tartott egy gyűlést Tordán.³⁴ 1417-ben Lépes Loránd alvajda írásban értesítette familiárisait, hogy gyűljenek össze Szentimrére, és a szászokat is felkérte, hogy a követeiket (*ambasciatores*) panaszaik megbeszélésére ugyanoda küldjék. Úgy tűnik, ebben az átmeneti korszakban Szentimre nemcsak bíraskodás, hanem valamiféle tanácskozás (*colloquium*)³⁵ színhelyként is szolgált, talán a tordai közgyűlések pótlásaként.

Az alvajda által összehívott gyűlés nem teljesen előzmény nélküli: 1376-ban Tordán tanácskozott Erdély (*regni Transsilvani*) nemeseivel és véneivel (*seniores*) országos ügyben (*pro quodam negotio regni*).³⁶ Ugyanígy 1377-ben és 1384-ben.³⁷ Úgy látszik, ezeken a tanácskozásokon az alvajda helyettesíthette a vajdát, sőt a legvalószínűbb az, hogy ez vajdai parancsra történt. Olykor ezeket a megbeszéléseket maga a vajda hívta össze „az ország égetően sürgős ügyeinek megvitatására” (*pro quodam arduo negotio regni discutiendo congregationem habuissetis*) Tordára – 1378-ban ezt közgyűlésnek nevezi –, és ezen nemcsak az alvajda, hanem Kolozs megye szolgabírái is (talán a többi megye szolgabíráival együtt) részt vettek.³⁸

Ilyen előzmények után 1421-ben Váraskeszi Lépes Loránd erdélyi alvajda tartott egy olyan gyűlést az erdélyrészi nemesség részére Tordán, amelyet már közgyűlésnek neveztek.³⁹ Ebben az esetben nem számolhatunk elírással. Nem tudjuk, hogy itt csak eseti megbízatásról volt-e szó, vagy az alvajda a vajdát már a közgyűlések tartásában is helyettesíthette, mert az adat az 1412-vel kezdődő időszakból egyedül áll. A következő közgyűlésre vonatkozó adatok is jóval későbbiek: 1427-ben maga a király akart ilyet tartani Erdélyben, először januárban,⁴⁰ majd áprilisban,⁴¹ és még májusban is

34 C. TÓTH Norbert: *A Noble Meeting in Torda in the 1410s. When and Why?* Studii și Materiale de Istorie Medie XL(2022). (a továbbiakban C. TÓTH: *Noble Meeting*). 330–332.

35 Ub IV. 34–35. (1417. ápr. 26.)

36 1376: CDTrans V. 203. sz.

37 1377: uo. 255. sz. (*pro quodam negotio valde arduo*); 1384: uo. V. 807. sz. (*pro quodam arduo negotio regni*).

38 CDTrans V. 370. sz. – További példák: László vajda (1382): *nobis una cum senioribus ac proceribus regni pro quodam colloquio seu negotio regni expediendo ... Torde existentibus ...* (Ub II. 549–550). – Stibor (1397): *pro colloquio fuimus constituti ad tractandum* (Ub III. 174). – Lack Jakab (1405): *in nostro generali colloquio* (uo. 369).

39 ZsOkl VIII. 677. sz.

40 1427. jan. 7-én ugyanis a kolozsmonostori konvent királyi parancsral elrendelt birtok-visz-szaiktatásánál történt ellentmondás miatt febr. 2-ra idézte közgyűlésre az ellentmondó szomszédokat (ZsOkl XIII. 1448. sz.), míg jan. 21-én Lépes Loránd alvajda egy előtte tárgyalandó pert királyi parancsra a következő napokban tartandó királyi közgyűlésre (vagy annak elhalasztása esetén Szt. György ünnepének oktavájára) halasztott. ZsOkl XIV. 83. sz.

41 ZsOkl XIV. 377. sz.

számoltak ezzel,⁴² de végül egyik alkalommal sem került rá sor, mert ebben az évben Zsigmond, bár Erdélyben volt, július második feléig Brassó környékén és a Székelyföldön tartózkodott.⁴³

Az alvajda által 1421-ben tartott közgyűlés, akárcsak az 1412-ig tartott vajdai közgyűlések, elsősorban bíraskodási fórumnak tekinthető. A szakirodalom 1437-re⁴⁴ teszi az újfajta közgyűlés megjelenését Erdélyben, amely megmaradt ugyan igazságszolgáltató fórumként, de emellett már a tartomány egészét érintő ügyeket is tárgyalt, és amelyen a nemesek, a székely és szász székek képviselői egyaránt megjelentek. A korábbi vajdai közgyűlésektől megkülönböztetve, ezeket újabban tartománygyűléseknek nevezi.⁴⁵ Ilyenfajta tartománygyűléseket ezután már több-kevesebb rendszerességgel tartottak.

A vajdák erdélyi ítélkezése nem szűnt meg teljesen, de folyamatos távollétük miatt alkalmivá vált. Stibor vajdának 1412 után egyetlen erdélyi vonatkozású oklevele ismert,⁴⁶ de az sem erdélyi bíraskodás alkalmával kelt. Csáki Miklós második vajdaságának időszakából (1415–1426) ugyancsak hiányoznak a rendszeres erdélyi bíraskodásra utaló oklevelek. Valamiféle tanácskozássra sor kerülhetett, ugyanis Csáki Miklós 1422 áprilisában Ozorai Pipóval és az erdélyi nemességgel együtt hozott döntést Küküllőváron egy per tárgyalásának megtiltása ügyében.⁴⁷ Hasonlóképpen

42 Uo. 490. sz.

43 *Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Királyok és királynék itineráriumai (1382–1438)*. Zsigmond király és császár (1382–1437) itineráriumát készítette ENGEL Pál. Kiegészítette, szerk. és mutatóval ellátta C. TÓTH Norbert. Mária királynő (1382–1395) és Borbála királyné (1405–1438), Zsigmond király és császár feleségei, valamint Erzsébet (1382–1386) királyné, I. Lajos király özvegye itineráriumait készítette, szerk. és mutatókkal ellátta C. TÓTH Norbert. MTA–MOL, Bp., 2005 (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam. Segédletek a Középkori Magyar Történelem Tanulmányozásához 1). 121–122.

44 MÁLYUSZ: *Erdélyi társadalom*. 39; KORDÉ Zoltán: *Hatalmi-politikai viszonyok Erdélyben a konstanzi zsinat korában = „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”*. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. BÁRÁNY Attila–PÓSAN László. Printart-Press, Debrecen, 2014. 277.

45 JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején*. EME, Kvár, 1947 (Erdélyi Tudományos Füzetek 202). 25; NEUMANN Tibor: *Dózsa legyőzője. Szapolyai János erdélyi vajdasága (1510–1526)*. Székelyföld. Terra Siculorum XVIII(2014). 11. sz. (a továbbiakban NEUMANN: *Dózsa legyőzője*). 95–101 (az 1510–1526 közötti tartománygyűlések felsorolásával és ismertetésével). Ezzel szemben SZÉKELY György több írásában is már a 14. századi erdélyi közgyűléseket is tartománygyűlésnek nevezte, lásd pl. *A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Róbert korában = Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. SZÉKELY György. Akadémiai, Bp., 1953 (Tanulmányok a Parasztság Történetéhez Magyarországon 2). 72–74.

46 ZsOkl IV. 847. sz.

47 ZsOkl IX. 441. sz. (1422. ápr. 19.).

Csáki László vajda az általa elrendelt intézkedések ellentmondóit a jelenléte elé (*nostram in presentiam*) kérte idézni,⁴⁸ de a nyolcadas ítélezési terminusokon éveken keresztül az alvajdája ítélkezett. A vajda 1430-ban egy ízben Szebenben,⁴⁹ 1435-ben Szt. Mihály oktávján Tordán tartott ítélőszéket,⁵⁰ melyet ő maga tanácskozásnak (*colloquium*) nevezett.⁵¹ Efféle *colloquium*okat, tanácskozásokat jóval sűrűbben tarthattak, mint ahogy azok adatolhatók, de mivel szűkebb körűek lehettek, és kevésbé fontos ügyeket tárgyalhattak, mint a közgyűléseken, ritkábban is említették az oklevelek. Az Erdélybe küldött királyi iktatóparancsok szokásos szófordulata, miszerint „az ellentmondókat idézzék a vajdai jelenlét elé”, akkor is előfordult,⁵² amikor a vajdai hivatal nem volt betöltve (1426); az ítékezés ekkor is az alvajdai ítélőszéken történt.

A vajdai kongregáció megszűntével az alvajdai ítélőszék fellebbezési fóruma is megszűnt, illetve a helyét a királyi udvar vette át.⁵³ Ez az erdélyi *congregatiók* felélesz-

48 Pl. a jelentést/idézést a színe elé kérte a vajda (ZsOkI XIII. 1505. sz., XIV. 62. sz.), vagy a vajdai jelenlét elé (uo. XIII. 1490. sz.; ZsOkI XIV. 11, 32–33, 41. sz.), és a per az alvajda előtt folytatódott (uo. 32., 775. sz.). Olykor a vajda a hiteleshelyi jelentést magának vagy az alvajdai jelenlétnek kérte címezni (ZsOkI XIII. 1460. sz.).

49 JANITS: *Erdélyi vajdák*. 22; Ub IV. 419–421.

50 1435-ben Csáki Miklós vajda miután szept. 14. körül (*circa Exalt. cr.*) visszatért Erdélybe (DL 26 777), Szt. Mihály oktávján az ország nemeseinek jelenlétében Tordán tartott ítélőszéket (DF 257 571). Vö. JANITS: *i. m.* 33 (7. jegyz.).

51 DF 257 571.

52 ZsOkI XIII. 1040, 1379, 1438, 1441, 1444–1445, 1448–1449. sz. – 1426. máj. 8-án egy királyi oklevél Csáki Miklós vajdát néhaiként említi (uo. 542. sz.), és aug. 8-án, majd okt. 25-én ugyancsak egy királyi oklevél a vajdai tisztséget üresedésben levőnek mondja (uo. 917. és 1252. sz.). Megjegyzendő, hogy a következő vajda, Csáki László nem 1426. szept. 22-től töltötte be a vajdai tisztséget (ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. MTA TTI, Bp., 1996 [História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5 – a továbbiakban *Arch. 1301–1457*]. I. 14) – mivel a hivatkozott oklevél (*Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*. Kiad. BARTFAI SZABÓ László. I/1–2. Stephaneum, Bp., 1919. [A köröszegei és adorjáni gr. Csáki család története. I. Oklevéltár]. I. 344) 1427-ben kelt (ZsOkI XIII. 1215. sz., jegyzet) – hanem 1426. dec. 12-től (uo. 1460. sz.).

53 JANITS: *i. m.* 55 (172. jegyz.); az itt hivatkozott források: 1431: DL 27 136; 1437: BEKE Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárrt*. Athenaeum, Bp., 1889–1892 (kny. a Történelmi Tár megfelelő évfolyamaiból – a továbbiakban ErdKLT). 274. sz. = Ub IV. 622. – További példák: 1413: ZsOkI IV. 1225. sz.; 1416: ZsOkI V. 2520. sz.; 1417: ZsOkI VI. 52, 442. sz.; 1418: uo. 1457. sz.; 1436: BEKE Antal: *A kolosmonostori konvent levéltára*. Athenaeum, Bp., 1898 (kny. a Történelmi Tár 1896–1898. évfolyamából – a továbbiakban KmLt). 142. sz.; 1448: DL 29 485; 1449: *A kolosmonostori konvent jegyzőkönyvei*. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta JAKÓ Zsigmond. I–II. (1289–1556). Akadémiai, Bp., 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17 – a továbbiakban KmJkv). I. 656. sz.; 1464: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez*. Szerk. VARJÚ Elemér–IVÁNYI Béla. I–II. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Bp., 1908–1928 (A Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család története – a továbbiakban BánfOkI). II. 64–66 = DL 26 790.

tése után is így maradt, azaz a tartománygyűlések nem váltak az alvajdai ítélőszék fellebbezési fórumává.⁵⁴ A vajdák alkalmi bíraskodásokor a fellebbezés ugyancsak a királyi udvarba történt.⁵⁵

Az 1412–1437 közötti időszakból (a vajdai közgyűlések megszűnte és a rendszeressé váló alvajdai közgyűlések kezdete között) eddig feltűnően kevés, csak három kongregációnak nevezett gyűléssel találkozunk (1416, 1421, 1433). Ezek számát talán sikerül majd bővíteni a hiteleshelyi kiadványok átnézésével vagy az eddig ismert adatok átértékelésével, de egyelőre úgy tűnik, hogy az alvajdák szentimrei bíraskodása pótolta a megszűnt tordai vajdai közgyűléseket. 1437-ben és 1438-ban a parasztfelkelés miatt tartottak az erdélyi országlakók közgyűlést, majd 1440 tájától ismét egyre sűrűbben. Ugyancsak 1440 körül költözött át az alvajdai ítélőszék Tordára,⁵⁶ de nem valószínű, hogy a puszta helyváltoztatás hozta magával a változást. A politikai

54 JANITS: *i. m.* 48, 55.

55 Uo. 55 (176. jegyz.; az idézett forrás: DL 62 877); Ub V. 249.

56 1431-ig az alvajdai ítélkezés helyszíne Szentimre, majd 1431–1440 között váltakozva Szentimre és Torda, 1440 után Torda (W. Kovács András: *Az alvajdák megyei bíraskodása Szentimrén*. Erdélyi Múzeum LXXXIV(2022). 1. sz. 13). 1440 után néhány, Szentimrén kibocsátott alvajdai oklevélről tudunk. Az első egy emlékeztető oklevél (DF 260 960 = CJ-F-00320-2-225) kibocsátói: Györgyi Bodó Gergely, Buzlai László és Dengelegi Pongrác alvajdák. Éves keltezése 1445-nek is olvasható, de legkésőbb 1444-ben kelt, mert Dengelegi Pongrác Várnánál elesett 1444-ben, lásd *Arch. 1301–1457*. I. 15 (48. jegyz.); PÁLOSFALVI Tamás: *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare 1389–1526*. Brill, Leiden–Boston, 2018 (The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy 63 – a továbbiakban PÁLOSFALVI: *From Nicopolis to Mohács*). 125 (180. jegyz.). Két, 1446. évi szentimrei kelethelyű alvajdai oklevél az erdélyi káptalannak van címezve: DL 32 304 (f. IV. [p.] *Valentini mart.*); DL 30 440 (f. VI. p. *Valentini mart.*). Utóbbi oklevél csonka, kelethelye: [*Zen*]themreh. Az évszám kiszakadt, de a 18. századi másolatában szerepel az utolsó szó, a *sexto* (az eredetiben ebből már csak a szóvégi *o* olvasható); a kibocsátók – Bodó [Gergely] és Vizaknai Miklós alvajdák – személye (*Arch. 1301–1457*. I. 15) is azt valószínűsíti, hogy az oklevél 1446-ban kelt. 1456-ban egy, az erdélyi káptalannak címzett alvajdai oklevél Szentimrén kelt (DL 29 502). Három további alvajdai oklevél kelt Szentimrén, és ezek már bírói ügyek: egy perhalasztás 1445-ben Szt. Mihály-ünnep oktavájának 12. napján (DL 26 784), egy ítélet 1446-ban Szt. György-ünnep oktaváján (DF 255 298 = CJ-F-00423-1-62), illetve ugyanekkor egy perhalasztás az ország nemeseinek akaratából (DL 62 833, idézi JANITS: *i. m.* 49 [140. jegyz.]). Ezek az ítélkezések valószínűleg az alvajda ugyancsak szentimrei és ugyancsak nyolcadokon tartott megyei ítélkezésével hozhatók összefüggésbe. Igaz ugyan, hogy Váraskeszi Lépes Loránd volt az utolsó erdélyi alvajda (1415–1438), aki a Fehér megyei szolgabírákkal közösen, e megye ispánjaként állított ki oklevelet, de mivel a megye élén 1435-ben és 1451-ben alispánokat említenek (DL 12 666 és 62 850), lehet, hogy az alvajdákat továbbra is a megye ispánjainak tekintették, akik alkalmanként személyesen is bíraskodtak Szentimrén. A szentimrei alvajdai perhalasztás ráadásul nem zárja ki, hogy az ítélkezés helyszíne ezen alkalmakkor is Torda lett volna.

közösség országos szinten is ekkor végbemenő kiszélesedése,⁵⁷ az 1437–1438. évi tapasztalatok (ekkor tartományi szintű közösségként lépett fel a nemesség)⁵⁸ – és a fokozódó török veszély, amely a szászokat és a székelyeket is érintette⁵⁹ – együttesen hozta magával Erdély nemes, szász és székely küldötteinek rendszeressé váló találkozását, az alvajda vagy később a vajda irányítása mellett. Korszakunkban még 1459-ben van példa közös fellépésre. Ebben az évben a medgyesi közgyűlésen született egy egyezség. Mozzatógatója minden bizonnyal a szászok – elsősorban az adózásukkal kapcsolatos – elégedetlensége lehetett,⁶⁰ és ők lehettek azok, akik kollektíven próbálták érvényesíteni érdekeiket a királyi hatalommal szemben, amihez megnyerték a nemesek és a székelyek támogatását.

NYOLCADOS TÖRVÉNYSZÉK VAGY *CONGREGATIO*?

Nevezték-e az 1430-as években végleg Tordára költözött szokásos oktavális ítélőszéket olykor közgyűlésnek, miként ez egyetlen példa alapján felmerült:⁶¹ 1448. vízkereszt nyolcadán az alvajdák valóban olyan nyolcados bírói ítélőszéket tartottak Tordán, amelyet látszólag különösebb ok nélkül *congregatió*nak neveztek.⁶² Ezen a gyűlésen azonban, amint az más alvajdai oklevélből kiderül, Hunyadi János kormányzó is részt vett,⁶³ és a szokásos peres ügyeken kívül bizonyára a tartomány egészét érintő kérdéseket is megvitattak.

A nyolcados ítélőszékeken kívül megtartott (al)vajdai gyűléseket az ezeket említő oklevelek valóban nem nevezik mindig *congregatió*nak, olykor a formulává mereve-

57 PÁLOSFALVI: *Országgyűlések*. 23–24; Uő: *Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről. Egy régi paradigma – a rendi dualizmus*. Századok CLIV(2020). 1. sz. (a továbbiakban PÁLOSFALVI: *Monarchia vagy rendi állam?*). 177.

58 1437-ben az erdélyi részek nemesinek közössége (*universitas*) kötött egyezséget a felkelőkkel, lásd *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Előszóval és jegyzetekkel közlésezi DEMÉNY Lajos. A latin okleveleket fordította BODOR András–KÖLLŐ Károly–SZABÓ György. Kriterion, Buk., 1991 (a továbbiakban DEMÉNY: *Parasztfelkelés*). 95–103. (1437. okt. 10.)

59 A nemesek, székely és szász előkelők 1438. évi szövetséglevele szerint nemcsak a parasztok, hanem a törökök ellen is meg fogják egymást védeni (DEMÉNY: *Parasztfelkelés* 109–110).

60 POPA–GORJANU: *Unirea de la Medias*. 182.

61 „Egyrészt a nyolcados törvénykezésre összegyűltek összességét nevezték congregatiónak [TelOkI II. 30], másrészt congregatiók a század derekán az olyan összejövetelek voltak, melyekre az octavális törvényszékeken kívül gyűltek össze a nemesek *pro quibusdam perarduis earundem partium nobilium negotiorum expeditionibus pro earundem partium necessario perficiendis*.” JANITS: *i. m.* 49.

62 TelOkI II. 30 = DL 74 103. E nyolcadon kelt más oklevelek azonban nem nevezték közgyűlésnek: KmLt 172. sz. = DF 275 238; DL 35 508.

63 DL 36 508 (1448. jan. 23.); DL 30 444 (1448. jan. 28.); Ub V. 256.

dett szóhasználat, akárcsak az oktavák esetében, az alvajda (vajda) és a nemesek gyűlését említi (*nos... cum nobilibus in unum convenientibus* stb.). Mindazonáltal ezeket a rendszertelen alkalmakkor megtartott gyűléseket is tartománygyűlésnek tekinthetjük, ha adatolható (vagy okkal feltételezhető) a nemesek mellett a székelyek és szászok részvétele, illetve, ha az egybehívó személye vagy a helyszín erre utal. Nyolcados törvényszéket ugyanis az általunk tárgyalt korszakban 1440 után nem tartottak más-hol, mint Tordán, és ezeken csak a megyék nemessége vett részt, a saját jogrend szerint élő székelyek⁶⁴ és szászok⁶⁵ pedig nem.

A *congregatió*nak nevezett gyűléseken ugyanúgy folyt bírói tevékenység, akárcsak az évente négy alkalomkor – vízkereszt, Szt. György, Keresztelő Szt. János születése és Szt. Mihály arkangyal ünnepének nyolcadán – összehívott ítélőszéken,⁶⁶ de ez utóbbiakhoz képest valamilyen más, a tartomány *egésztét* illető ügyet is megtárgyaltak. Az általunk vizsgált korszakban azonban ezeket a gyűléseket, akár nevezték őket *congregatió*nak, akár nem, általában nem az egyházi ünnepek nyolcadán és sok esetben nem is Tordán tartották, bár praktikus megfontolások miatt ez kívánatos is lehetett volna, hiszen a bírósági nyolcadokra a megyei nemesség egy jó része amúgy is összegyűlt.⁶⁷

A tordai oktavális ítélőszéket nem nevezték közgyűlésnek, még akkor sem, ha olykor fontosabb ügyek is terítékre kerültek, bár lehet, hogy ebben a néhány dokumentálható esetben csak az oklevelek következtelen szóhasználatával van dolgunk. 1447-ben például oktavális ítélőszéken hallgatták meg a magyarországi főpapok, bárók, nemesek és előkelők *universitasától* visszajött erdélyi követeket.⁶⁸ 1454-ben ugyanígy az erdélyi nemesek az alvajdák oktavális ítélőszéken hoztak határozatot a királytól jogtalanul kért birtokadományok ügyében.⁶⁹ 1464-ben pedig Gothárd (erdélyi) prépost és a többi erdélyrészi követ Szt. György oktaváján tartott tordai ítélőszéken mutatták be Mátyás király azon parancslevelét, amellyel az erdélyi nemesek kérésére elrendelte, hogy a koronázása alkalmával kiadott dekrétumnak megfelelően állítsák helyre az elfoglalt birtokok határait.⁷⁰ 1449-ben az aradi káptalan tanúbizonysága a vízkereszt nyolcadán tartott *congregatió*n végzett vizsgálat eredményéről

64 KORDÉ: *A székely ispáni méltóság*. 189–200.

65 SZABÓ Béla: *Az erdélyi szászok bíraskodási szervezete a kora újkorig*. Jogtörténeti Szemle XV(2017). 1–2. sz. 31–39.

66 JANITS: *i. m.* 34.

67 PÁLOSFALVI: *Országgyűlések*. 37, 50, 58.

68 DL 62 837.

69 DL 107 460. Törvényeket közöl: KEMÉNY: *Törvényhozás*. 76–79 és Transilvania VI(1873). 13. sz. 149. Csak ez utóbbi közlés hibás fejrésztája miatt került be ez a gyűlés *dietaként* (!) az erdélyi tartománygyűlések sorozatába (BICHICEAN: *i. m.* 376).

70 DF 257 675 (1464. máj. 10.). Mátyás király itt átírt parancslevele: *Székely oklevéltár*. I–VIII. Szerk. SZABÓ Károly–SZÁDECZKY Lajos–BARABÁS Samu. Magyar Történelmi Társulat Ko-

írt ugyan jelentést, valószínű azonban, hogy itt nem tartománygyűlést, hanem inkább oktavális ítélőszéket tartottak, amelyet az aradi káptalan csak az Erdélyen kívüli „ná-dori” közgyűlések mintájára nevezett *congregatio generalis*nak.⁷¹

1456-ban, Keresztelő Szt. János ünnepének nyolcadán egy olyan bírói gyűlést tartottak Tordán, amelyet az erről megemlékező két alvajdai oklevél⁷² ugyan nem nevez közgyűlésnek, azonban a szászok és a székelyek jelenléte miatt nem tekinthetünk egyszerű nyolcados törvényszéknek (alapesetben azon csak a megyei nemesség vett részt).

Az oklevelek szóhasználata tehát valóban nem következetes, mert a *congregatio* is, meg a nyolcados ítélőszék is bírói gyűlés volt. Mégis, a Tordán kívül megtartott gyűléseket vagy azokat, amelyeken a székelyek és a szászok képviselői is részt vettek, még úgy is, ha azokat Tordán, és ha olykor akár a szokásos nyolcados alkalmával tartották is meg, érdemesebb a korban egyébként nem használt tartománygyűlésnek nevezni.⁷³ A később használatos *dieta* megnevezés, mai ismereteink szerint, 1479-ig egyáltalán nem volt használatban.

A nemesi közösség (*universitas*) szokásos találkozási helyének az oktavális ítélőszék számított, és nem a tartománygyűlés. Hunyadi János 1441-ben egy pert a Kolozsváron megtartott, sürgős ügyek megtárgyalására összehívott gyűlésről a Szt. György-ünnep oktavájára, a nemesek universitasa elé tett át;⁷⁴ a nemesi közösség pedig 1463-ban a tordai oktavális ítélőszékről hívta meg a brassói szászokat a kocsárdi tartománygyűlésre.⁷⁵

Részt vettek-e az alvajdák a tordai oktavális ítélőszéken vagy a tartománygyűléseken? Viszonylag ritkán találunk olyan alvajdai okleveleket, amelyeket ugyanazon a napon, de különböző helyeken kelteztek, és támpontokat nyújthatnak az alvajdák tartózkodási helyének meghatározásához. 1444. május 12-én Tordán, az oktavális ítélőszéken állítottak ki oklevelet Bodó Gergely és Vizaknai Miklós alvajdák nevé-

---

lozsvári Bizottsága–A Székely Történelmi Pályadíj-alap Felügyelő Bizottsága–MTA, Kvár–Bp., 1872–1934 (a továbbiakban SzOkl). I. 199.

71 Az aradi káptalan kiküldötte 1449-ben *iuxta morem et consuetudinem dicte partis Transsilvane in octavis festi Epiph. dom. proxime preteritis, sedecimo scilicet die dicti festi Epiph. dom. Thorde in congregacione generali nobilium dicte partis Transsilvane proxime ibidem facta et habita* végzett vizsgálatot (DL 30 445).

72 BánfOkl I. 689 = Ub V. 539 (1456. júl. 12.); *A Wass család cegei levéltára*. VALENTINY Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közléteszi W. Kovács András. EME, Kvár, 2006 (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3 – a továbbiakban WassLt). 454. sz. (1456. júl. 12.).

73 A korábbi irodalomban ez a kérdés jellemzően fel sem merült, az 1412-ig megtartott tordai *congregatio*kat, a későbbi gyűléseket, illetve a rendszeres megtartott szentimrei, majd tordai nyolcados gyűléseket együtt tárgyalták (pl. Vass: *i. m.* 56–61).

74 DL 62 821.

75 SzOkl III. 79 = Ub VI. 154 = DF 246 476.

ben,⁷⁶ holott Vizaknai aznap – onnan keltezett misszilisének tanúsága szerint – Szebenben volt.⁷⁷ Az oktavális gyűléseken tehát elegendő lehetett az egyidejűleg hivatalban levő alvajdák közül az egyiknek a jelenléte. A két alvajda nevében kelt oklevelek is csak egyetlen pecséttel vannak megerősítve. Egy 1443. július 12-én kelt oklevelet Hunyadi János érintettsége miatt nem ennek alvajdái – Dengelegi Pongrác és Vizaknai Miklós – nevében állították ki (miként az ítélszéken kiállított többi oklevelet),⁷⁸ hanem Csupor György alvajda nevében,⁷⁹ akinek erdélyi jelenléte egyébként más alkalommal nem mutatható ki,⁸⁰ és talán ez alkalommal sem volt jelen az ítélszéken. 1455-ben, Szt. György oktavájának 10. napján (máj. 10.) az alvajdák egyik oklevele a tordai ítélszéken kelt⁸¹ (ezt valószínűleg az ítélmester adta ki), míg egy másik Kápolnán,⁸² ahol – a kelet hely alapján feltételezhetően – nemcsak a nemesek, hanem a székelyek és szászok küldöttei is jelen lehettek. A tordai ítélszéken kiállított oklevél egy perhalasztás, amelyet az alvajda hiányában a protonotarius (vagy a kancellária valamelyik alkalmazottja) is kiállíthatott. A szakirodalom megállapítása szerint ugyanis a 14. században és a 15. század első felében a protonotariusnak elsősorban az oklevelek kiállítása volt a feladata, az igazságszolgáltatásban alig volt szerepe.⁸³ Az alvajdák és a vajdák gyakori változása ellenére az 1442–1464 között⁸⁴ végig hivatalban levő Miklós erdélyi protonotarius bírói működést nem fejtett ki; „az erdélyi prothonotarius... csak a század második felében lett ítélmesterré, azaz bíróvá, mint kúriai társai”.⁸⁵ 1479-ben azonban Magyar Balázs kolozsvári közgyűlésén ítéltársaként már részt vett a protonotarius.⁸⁶

76 DF 253 537 (*XII. d. oct. Georgii mart.*). A tartalmi említésként fennmaradt oklevél közlése: Ilie MINEA: *Ţin istoria unui cnezat ardelean*. Cercetări Istorice (Iaşi) X–XII(1934–1936). 1. sz. 34.

77 Ub V. 131–132 = DF 246 768.

78 DF 247 260, DF 260 959, DL 29 787.

79 BánfOkl I. 647–648.

80 *Arch. 1301–1457*. I. 12. Hunyadi alvajdájának tekinti, de a fenti okok miatt nem zárható ki, hogy Újlaki Miklós vajda familiárisa lett volna.

81 DL 62 865 (1455. máj. 10.).

82 DL 62 864 (1455. máj. 10.).

83 JANITS: *i. m.* 68. Pl. 1461-ben a protonotariust tiltották el egy oklevél kiállításától: KmJkv I. 1593. sz.

84 JANITS: *i. m.* 63. Miklós protonotariust utoljára 1464-ben említik (SzOkl VIII. 106 = DL 29 794; KmJkv I. 1674. sz.), 1465-ben már néhai: DL 26 787.

85 BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Akadémiai, Bp., 1971. 185.

86 DL 27 194 (idézi JANITS: *i. m.* 35 [32. jegyz.]; 69 [75. jegyz.]).

MIVEL FOGLALKOZTAK A TARTOMÁNYGYŰLÉSEK?

A nemesek, székelyek és a szászok csak a tartománygyűlések alkalmával voltak együtt, ezért a mindegyiküket érintő ügyeket célszerű volt ilyenkor elintézni. Legtöbbször a török elleni védekezésről lehetett szó (1454,⁸⁷ 1476),⁸⁸ ezt bizonyítja egyébként a katonai szolgálat alól egy közgyűlés alkalmával kiadott mentesítés is (1471).⁸⁹ Az 1479. évi, Doboka megyéhez intézett vajdai meghívó nem részletezi, hogy miért kívánta a király a gyűlést összehívatni, de minden bizonnyal a török fenyegetésnek⁹⁰ ebben szerepe volt. Olykor a gyűlés mozgósítással volt egybekötve (1469).⁹¹ A legismertebb példák a nemesek, székelyek és szászok, az alvajda vagy a vajda bábáskodása mellett (1437–1438) létrehozott vagy önálló kezdeményezésű (1459) együttműködéséről szólnak. Talán az 1467. évi erdélyi felkelés megszervezése is egy ilyen gyűlésen történt, bár erre közvetlen bizonyíték nincs.

Ezekon a mozzanatokon kívül sokkal többször találkozunk a három csoport viszályával, amelyet a három igazságszolgáltatási szervezet megléte mellett a királyi udvarban vagy a tartománygyűlésen lehetett elsimítani. A vajda azonban csak királyi felhatalmazással intézkedhetett a szászok⁹² vagy a székelyek⁹³ pereiben (1463-tól,⁹⁴ a

87 Ub V. 461–462.

88 Ub VII. 100–101

89 DL 62 895.

90 PÁLOSFALVI: *From Nicopolis to Mohács*. 263.

91 Ub VI. 409–410. Vö. PÁLOSFALVI: *Országgyűlések*. 44.

92 PÁLOSFALVI: *Monarchia vagy rendi állam?* 142. – 1442-ben I. Ulászló megparancsolta a vajdáknak vagy az alvajdáknak, hogy a nagydemeteri és törpényi szászok és a Györgyfalviak közötti perben ítéljezenek, de ha a szászok az ítélettel nem lennének megelégedve, a pert a királyi udvarba kell felterjeszteni (Ub IV. 103). A perben a királyi parancsnak megfelelően az alvajdák ítéleztek az oktavális ítélőszékeken, de a szászok kérésére a pert a királyi udvarba kellett áttenni (DL 44 336). – II. Ulászló király 1511. évi rendelkezése szerint a nemesek és székelyek azon pereit, amelyeket a szászok ellen indítottak, az utóbbiak bírái előtt kellett tárgyalni, fellebbezni pedig nem a vajda, hanem a királyi jelenlét elé lehetett (HÁJNIK: *i. m.* 130–131; az idézett oklevél: 1511: SzOkI I. 324–327 = DF 245 720). A vajdák a tartomány védelme érdekében viszont mozgósíthatták a szászokat (MÁLYUSZ: *Erdélyi társadalom* 53, 97 [218. jegyz.]; SzOkI VIII. 174.).

93 KORDÉ: *A székely ispáni méltóság*. 193.

94 1463 júliusától az erdélyi vajda egyszersmind a székelyek ispánja is volt, kivéve 1467-et és az 1504–1507 közötti időszakot. Rozgonyi Sebestyén, majd Pongrác János vajda a székely ispánság felét már 1461-től viselte, lásd KORDÉ: *A székely ispáni méltóság*. 168; C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOSFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. I. *Főpapok és bárók*; C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOSFALVI Tamás–W. KOVÁCS András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. *Megyék*. MTA BTK TTI, Bp., 2016–2017 (Monumenta Hungariae Historica. Elenchi. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak – a továbbiakban *Arch.* 1458–1526). I. 122.

két tisztség egyesítésétől kezdődően a vajda már székely ispáni minőségében is eljárhatott). 1466-ban Szentgyörgyi János vajda királyi felhatalmazással⁹⁵ ítélezhetett szászok és nemesek (1466)⁹⁶ perében, vagy vizsgálhatta ki a székelyek és a nemesek által a szászok sérelmére elkövetett „tolvajlásokat, útonállásokat, károkat és jogtalanságokat” (1466).⁹⁷ 1475-ben Magyar Balázs vajda ugyanígy keríthetett sort egyik közgyűlésén a székelyek által a szászoknak és nemeseknek okozott „erőszak, kár, rablás” kivizsgálására (1475).⁹⁸ Nyilvánvalóan királyi felhatalmazással intézkedhetett Pongrác János vajda a szászok által fizetendő adó ügyében (1468).⁹⁹ Közgyűlés alkalmával elrendelt vajdai intézkedés vethetett véget székelyek és megyei birtokosok (1471) vitájának.¹⁰⁰

Igen sokszor egyébként nem tudjuk, hogy a közgyűlésen a szokásos peres ügyek elintézésén kívül mit tárgyaltak meg. Egy alkalommal a Kápolnán kelt alvajdai oklevél még csak nem is említi, hogy a közgyűlésen kelt. A szászok részvételéről árulkodik az, hogy az egyik kérelmező a szászföldi Prázsmárról jött, aki Fehér megyében levő (nemesi) jószágrészeinek határait akarta visszakövetelni (1440;¹⁰¹ a szászok nemesi jogú megyei birtokai ügyében ugyanis a vajda már illetékes volt).¹⁰² Közgyűlésen történt meg a királytól visszatért nemesi követek meghallgatása is (1458),¹⁰³ bár ez, mint már említettük, nyolcados ítélszék alkalmával is megtörténhetett (1447).¹⁰⁴ Az erdélyi királyi jövedelmek kezelőjének (1473, 1474)¹⁰⁵ vagy a sókamarások megjelenése a tartománygyűlésen (1479)¹⁰⁶ annak a jele lehet, hogy a királyi jövedelmek is szóba kerültek (Erdélyből egyébként a legfontosabb királyi bevétel a só volt); az említett 1473. és 1474. évi gyűléseken az 1468-as erdélyi felkelés utáni birtokelkobzások ügyében is elindult valamiféle problémaorvoslás.¹⁰⁷ 1467-ben Rápolti György kolozsi ispán a kápolnai gyűlésen nevezhette ki Szucsáki Mátyást alispánnak, oklevele, mely-

95 Ub VI. 249.

96 Uo. 249–250.

97 Uo. 255–256.

98 Ub VII. 32.

99 *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation. (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven)*. Mit Mitteln der Sächsischen Universität herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. I. Von c. 1380–1516. Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt, 1880 (a továbbiakban *Rechnungen Hermannstadt I.*). 26; Ub VI. 545.

100 DL 45 465.

101 Ub V. 63–64.

102 HAJNIK: *i. m.* 130.

103 DL 30 197.

104 DL 62 837.

105 1473: DL 26 904, DL 27 052; 1474: DL 17 552;

106 1479: Ub VII. 207–208 = BánfOkl II. 204 = DF 245 037.

107 NÓGRÁDY Árpád: *Mennyit ér a kegyelemlevél?* = *Honoris causa*. 239.

lyel a Kolozs megyei nemeseket értesítette döntéséről, ugyanis ekkor kelt.¹⁰⁸ Ez a gyakorlat a magyar országgyűléseken is ismert: a gyűlés résztvevőin keresztül az érintettek egy része így azonnal értesülhetett a tisztségekben beállott változásokról.¹⁰⁹ A tartománygyűlések, akárcsak a magyar országgyűlések, egyfajta „békéltető fórumként”¹¹⁰ is funkcionáltak, ugyanis lehetőséget teremtett szász városok és megyei birtokosok (1479)¹¹¹ vitáinak fogott bírák útján történő rendezésére. A magyar koronázó országgyűlésre indítandó erdélyi küldöttség tagjainak kijelölésére a tartománygyűlésen kerülhetett sor (1463).¹¹² Arról, hogy az erdélyi tartománygyűlésnek az adómegajánlásban szerepe lett volna, nincs adat.¹¹³

ÚJ HELYSZÍNEK. A RÉSZTVEVŐK KÖRE

A közgyűlések helyszínének kiválasztásában, akárcsak a megyei ítélőszékek esetében,¹¹⁴ valószínűleg a könnyű megközelíthetőség volt a legfontosabb szempont. Torda mezőváros a 14. században is a vajdai közgyűlések és Torda megye ítélőszékének helyszíne (az egyetlen *sedria* a középkori Erdélyben, amely fennállása alatt soha nem költözött máshova).¹¹⁵

Kocsárdon 1433-ban tartott először közgyűlést az alvajda, de a helyszínről a névén kívül semmilyen más támpontunk nincs. A középkori Erdélyben két Kocsárd település létezett (és létezik ma is): az egyik az aranyosszéki (a 18. századtól: Székelykocsárd), a másik pedig a Küküllő megyei Kocsárd (a mai Oláhkocsárd).¹¹⁶ Bár a szászok későbbi részvétele miatt a szász székekhez közelebb eső Küküllő megyei Kocsárdra is gondolhatnánk, Lábatlani László székely ispán és a besztercei ispánok 1459. november 7-én Tordán kelt oklevele szerint gyűlésüket az erdélyi részek nemessége által nemrégiben Kocsárd faluban, „a Maros folyóhoz közel, attól innen,

108 *Arch. 1458–1526*. II. 469 = DL 27 031.

109 PÁLOSFALVI: *Országgyűlések*. 37.

110 Uo.

111 1479: Ub VII. 207–208.

112 Ub VI. 154.

113 Az erdélyi tartománygyűlés adómegajánlási jogára a későbbi Bornemisza–Werner-jelentés (1552) egy passzusa alapján szokás következtetni (KEMÉNY: *Törvényhozás*. 23–24; OBORNI: *Kormányzat Erdélyben*. 23 [28. jegyz.]).

114 CSUKOVITS Enikő: *Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban*. Történelmi Szemle XXXIX(1997). 3–4. sz. 374–377.

115 W. Kovács András: *Megyeszékhelyek a középkori Erdélyben = Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. SIPOS Gábor–PÁL Judit. ÉME, Kvár, 2010 (a továbbiakban W. Kovács: *Megyeszékhelyek*). 186.

116 CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. MTA, Bp., 1913. 884–885.

az aranyosszéki székelyek földjén” tartott közgyűlés határozatai szerint tartották meg.¹¹⁷ Hasonlóképpen, az erdélyi nemesség közössége által 1463-ban, Tordán, Szt. Mihály oktávján tartott ítélőszék alkalmával kiadott oklevele leszögezte, hogy a közgyűlést a Szt. Márton-ünnep utáni vasárnapra „Kocsárd faluba, az aranyosszéki székelyek székébe, a Maros folyó ezen oldalára”¹¹⁸ hirdették meg. (Székely)kocsárd közgyűlési helyszíneként való kiválasztása nem magától értetődő, Aranyosszék közgyűléseit a kora újkorban váltakozva, különböző helyszíneken, de leggyakrabban Kövenden tartották.¹¹⁹

Kocsárd viszont a Maros völgyében feküdt, Erdély egyik legfontosabb útvonala¹²⁰ mentén, akárcsak két másik helyszín, a Küküllő megyei Radnót és a marosszéki Székelyvásárhely (a mai Marosvásárhely). Új jelenség a 14. századi állapotokhoz képest, hogy a 15. század közepétől az erdélyi alkormányzó vagy az alkalmanként székely alispáni tisztséget is viselő alvajdák felsőbb parancsra (1451) vagy a székely ispán mellett (1453), esetleg a vajdai tisztség üresedésekor (1462) Székelyvásárhelyen (a mai Marosvásárhelyen) tartottak csak a székelyek számára közgyűlést, sőt arra is van példa, hogy ugyanitt tartománygyűlést tartottak nemcsak a székelyek, hanem a nemesek és a szászok részvételével (1462, 1467).

A 15. századi erdélyi gyűlések új helyszínei közül több is a Küküllő megyét átszelő Kis-Küküllő folyó mentén feküdt. Közülük a legtöbb gyűlést Kápolnán¹²¹ tartották, ahol 1416–1439 között a megyei sedria is ülésezett.¹²² Szentmárton, mivel az

117 SzOkl I. 180–181 (nov. 10-i hibás keltezéssel) = Ub VI. 64; az oklevél kézirat forrása: Josephus KEMÉNY: *Diplomatarii Transilvanici Appendix*, kézirat másolatgyűjtemény, Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Kemény József gyűjteményének a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban [Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj] őrzött anyagában, VI. 103; az oklevél eredetije a nagyenyedi ref. kollégium könyvtárának megsemmisült kézirat-tárában volt, Kemény pedig Benkő József másolatából ismerte az oklevelet. Hamisítás gyanúja eddig nem merült fel az oklevéllel kapcsolatosan (KORDÉ: *A székely ispáni méltóság*. 194). Mivel az oklevél az erdélyi megyék nemességének közgyűlését említi (... *in congregatione generali universitati nobilium cunctorum comitatum earundem partium Transilvanarum*), az oklevél első kiadói csak a nemesek részvételével számoltak: „világos e szavakból, hogy a Székely-Kocsárdon tartott gyűlés nem általános országgyűlés, hanem csak a vármegyei nemességre terjedtek” (SzOkl I. 180). Egy későbbi oklevélből azonban kiderül, hogy ezen a gyűlésen a nemesek mellett a székelyek és szászok is részt vettek: SzOkl VIII. 92–93 = KmJkv I. 1395. sz. – Emiatt nem zárhatjuk ki, hogy az 1433. évi közgyűlésen a szászok is jelen voltak.

118 *Ad villam Koczard vocatam in sede Siculorum sedis Aranyas cis fluvium aque Marwsy* (SzOkl III. 79 = Ub VI. 154 = DF 246 476).

119 BENKŐ Elek: *A középkori Székelyföld*. I. MTA BTK Régészeti Intézet, Bp., 2012. 410.

120 Uo. 395.

121 A ritka említések egyike, amikor a megyét (Küküllő) is megnevezik: 1449: KmJkv I. 671. sz.

122 W. Kovács: *Megyeszékhelyek*. 185. Valószínűleg Felsőkápolnáról van szó, mert ez feküdt a megye középső részén, és sedriahelyként jobban elképzelhető.

1465-ben megtartott egyik közgyűlés alkalmával mezővárosként említik, egyedül a Küküllő megyei Dicsőszentmártonnal azonosítható,¹²³ amely szintén a Kis-Küküllő mentén feküdt. Kápolnáról a kutatás megállapította, hogy a vármegyei területek, a székely székek és a Szászföld találkozásánál feküdt, és a földrajzi helyzete szinte kijelölte arra, hogy itt találkozzanak egymással a három kiváltságolt csoport képviselői.¹²⁴ Dicsőszentmártonra ugyanez érvényes. Utóbbtól délre, a Nagy-Küküllő folyó mentén, de már a Szászföldön feküdt Medgyes, amely ugyanebbe a csoportba sorolható. A központi fekvésű, a Kis-Szamos mentén fekvő Kolozsváron az 1470-es években tartottak egyre sűrűbben gyűléseket.

A települések megnevezése mellől az 1412-ig megtartott közgyűléseket említő oklevelek keltezési helyei mellett használt *prope* előjáró következetesen hiányzik, eszerint ezeket a gyűléseket már nem az egyes települések mellett, annak határában tarthatták. Ez azt jelenti, hogy a nemesek nem jelentek meg tömegesen, azaz fejenként a gyűléseken. A szász városok vagy a Hétszék részéről eleve nem fejenként kellett, hogy megjelenjenek, hanem például Brassóból általában csak néhány jelesebb küldöttet vártak (1455: *aliquos notabiles ex vobis*;¹²⁵ 1463: *potiores ex vobis*¹²⁶), Besztercéről néhány tanácsost (1475),¹²⁷ a Hétszékben 1466-ban ahányat ők elégségesnek láttak (*certos ex vobis in tanto numero, quanti vobis videtur sufficientes*),¹²⁸ 1470-ben pedig négy tehetősebbet (*potiores*).¹²⁹ A nemesek valószínűleg ugyancsak nem fejenként jelentek meg, hanem csak a tehetősebbek és előkelőbbek (1466: *potior*, 1478: *nobilior*).¹³⁰ A székely küldöttekről korszakunkból nincsenek adataink.

A meghívókat általában 2–4 héttel korábban kiküldték,¹³¹ s csak nagy ritkán szorosabb terminussal (Hunyadi János 1455. december 23-án hívta meg a brassóiakat a

123 CSÁNKI: *i. m.* V. 864; ENGEL Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital Vector Map and Attaching Database about the Settlements and Landowners of Medieval Hungary.* BTK, Bp., 2020.

124 HEGYI Géza–W. KOVÁCS András: *Megjegyzések az 1437–1438. évi parasztfelkelés történetéhez.* Korunk. III. folyam. XXIX(2018). 2. sz. (a továbbiakban HEGYI–W. KOVÁCS: *Parasztfelkelés*). 21–22 (a vonatkozó rész HEGYI Géza munkája).

125 Ub V. 513–514.

126 Ub VI. 154.

127 Ub VII. 32.

128 Ub VI. 253.

129 Uo. 464–465.

130 1466: Uo. 253; 1478: DL 62 910.

131 A nemesek *universitasa* Brassót 1463. okt. 15-én nov. 13-ra: Ub VI. 154; Szentgyörgyi János vajda a Hétszékét 1466. aug. 20-án, majd szept. 4-én szept. 14-re: Ub VI. 253, 255–256; Pongrácz János vajda a Hétszékét 1470. aug. 26-án szept. 8-ra: Ub VI. 464–465; Magyar Balázs vajda Besztercét 1475. febr. 17-én 28-ra: Ub VII. 32; Vingárti Geréb Péter vajda Doboka megyei nemeseket 1478. dec. 15-ről 28-ra: DL 62 910).

28-i tordai gyűlésre).¹³² Távolmaradás esetére a vajda 50 márka bírsággal fenyegette meg a Hétszékét (1470-ben)¹³³ és a Doboka megyei nemeseket (1478-ban),¹³⁴ 1475-ben Besztercét „az ilyenkor szokásos” bírsággal.¹³⁵

A vajdák erdélyi itineráriumaiból gyaníthatóan a tartománygyűlésekhez képest valószínűleg sokkal több alkalommal tartottak szűkebb körben megtartott informális tanácskozást (*tractatus, conventio*) „előkelőbb nemesekkel” (1441, Kolozsvár;¹³⁶ 1461, Kolozsmonostor;¹³⁷ 1473, Dés¹³⁸) vagy „előkelőbb szászokkal” (1470, Gyógy),¹³⁹ mint az a fennmaradt oklevelekből kitűnik, a megtartásukat ugyanis az ezek alkalmával kiadott oklevelek sem mindig említették meg. Ezeket jellemzően nem Tordán vagy a tartománygyűlések többi bevett helyszínén tartották, hanem a vajda/alvajda tartózkodási helyszínén, amikor a politikai helyzet megkívánta, és nem is nevezték közgyűlésnek.

A TARTOMÁNYGYŰLÉS JELLEGE

Tekinthetők-e az erdélyi tartománygyűlések „országgyűlésnek”, miként ez a mai napig olykor felmerül?¹⁴⁰ Az erdélyi különkormányzat, melyet a király által kinevezett méltóságviselő, a vajda vagy ennek helyettese, az alvajda irányított, nélkülözte az állami különállás minden elemét. Hiányzott például a saját jogrend, az önálló politikai osztály vagy az önálló pénzverés; a vajda királyi engedély nélkül nem vehetett ki adókat, és nem adományozhatott birtokokat, nem volt önálló külpolitikája, nem rendelkezett a királyi jövedelmekkel. Mi több, a vajda hatásköre nem terjedt ki egész

132 Ub V. 513–514.

133 Ub VI. 464–465.

134 DL 62 910.

135 Ub VII. 32.

136 DL 62 821 (1441. ápr. 10.).

137 DL 62 877 (1461. nov. 22.).

138 Ub VI. 553–554 (1473. aug. 17.).

139 Pongrác János vajda tanácskozása a szebeni szászokkal Algyógy mezővárosban: Ub VI. 460 (1470. jún. 7.).

140 Pl. BICHICEAN: *i. m.* 140–141. Ezekről a véleményektől eltérően a román történetírásban újabban már az a nézet is megfogalmazódott, miszerint a 14. századi vajdai közgyűlések nem a magyar országgyűlések erdélyi megfelelői (ANDEA: *i. m.* 220.). A 15. századi erdélyi közgyűléseket rendi gyűléseknek és nem erdélyi „országgyűlésnek” tekinti Erdély történetének legújabb román összefoglalója is: *Istoria Transilvaniei. I. (Până la 1541)*. Coord. Ioan-Aurel POP–Thomas NÄGLER. Academia Română–Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009². 286–287 (a vonatkozó rész I. A. Pop munkája).

Erdélyre, és maga a vajdai tisztség sem vált soha örökletessé.¹⁴¹ A *congregatiók* nem hoztak törvényeket, mert, mint Verbóci írta, „az erdélyiek ... Magyarország általános rendelkezései és törvényei ellen ... semmit sem határozhatnak, és joguk sincs semmit elrendelni,¹⁴² mindazonáltal „a perek folyamatában ... más szokásokkal élhetnek”.¹⁴³ Ezek azonban jelentéktelen eljárásbeli részletek:¹⁴⁴ egy 1461. évi, a kolozsmonostori konvent előtt megtett tiltakozás például megemlíti az országglakók (*regnicolarum*) közgyűlésen hozott ama korábbi határozatát (*decretum*), mely szerint az erdélyi ítélmester nem adhatott volna ki rövid perbe hívásra szóló oklevelet.¹⁴⁵

Ha elfogadjuk azt a meghatározást, miszerint az országgyűlés a politikai osztály és az uralkodó párbeszédének színterét jelenti,¹⁴⁶ akkor az erdélyi *congregatiók* ennek a kritériumnak nem felelnek meg. Az erdélyi szászokat, nemeseket¹⁴⁷ és székelyeket rendszeresen meghívhatták a magyar országgyűlésre, bár az utóbbiaknak címzett meghívók nem maradtak fenn. Az erdélyi nemesség képviselőjét bizonyítja az alkalmanként – a 15. században bizonyosan – a királyi udvarba küldött nemesi követek ellátására szedett, úgynevezett udvarnokpénz, amely a jobbágyok alkalmi adója volt.¹⁴⁸

141 GÁBOR BARTA: *Über den Platz Siebenbürgens im Rahmen des ungarischen Königreiches (896–1690) = Settlement and Society in Hungary (Études historiques hongroises 1990 publiées à l'occasion du XVIIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois. I.)*. Edited by Ferenc GLATZ. Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, Bp., 1990. 84; PÁLOSFALVI: *Monarchia vagy rendi állam?* 168. – Az országostól eltérő erdélyi jogrend hiányát – legalábbis a 14. századi vajdai közgyűlések kapcsán – a román történetírás is konstataálta. ANDEA: *i. m.* 212.

142 OBORNI: *Kormányzat Erdélyben. 22–23.* Az idézett forráshely: *Werbőczy István Hármaskönyve*. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták dr. KOLOSVÁRI Sándor és dr. ÓVÁRI Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri dr. MÁRKUS Dezső. Franklin-Társulat, Bp., 1897 (Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895 – a továbbiakban *WERBŐCZY: Tripartitum*). 376 (III.2.2).

143 *WERBŐCZY: Tripartitum*. 376 (III.2.2).

144 PÁLOSFALVI: *Monarchia vagy rendi állam?* 168.

145 KmJkv I. 1593. sz. – Noha a források erről nem tudnak, az erdélyi önkormányzatiság gondolata és a közgyűlések törvényalkotó funkciója – régebbi történetírói hagyományokat folytatva – frissebb munkákban is megjelenik, lásd Romulus GELU FODOR: *Constitutional Thought and Institutions in Medieval Transylvania = Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia*. Ed. Martyn RADY–Alexandru SIMON. UCL SSEES, London, 2013 (Studies in Russia and Eastern Europe 11). 15–19.

146 PÁLOSFALVI: *Országgyűlések*. 22.

147 Erdélyi követek részvétele a magyar országgyűléseken: TEKE Zsuzsa: *A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában*. Történelmi Szemle XXIX(1986). 2. sz. 203 (44. jegyz.) (1458, 1463: adatolható, 1464, 1472: az erdélyiek szabadságjogait megerősítik, így feltételezhető a részvételük).

148 W. KOVÁCS András: *Az erdélyi megyék részvétele a királyi adó behajtásában a 16. század elejéig = Peregrináció és erudíció: Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Szerk. BOGDÁNDI Zsolt–LUPESCUNÉ MAKÓ Mária. EME, Kvár, 2020. 489–492.

Johann Rewdel brassói plébános 1454. évi beszámolójából tudjuk, a királyi udvarba küldött követségről a három erdélyi kiváltságos csoport a tordai tanácskozáson (*colloquium generale*) döntött (bár a végén ekkor csak a szászok jelentek meg az udvarban).¹⁴⁹

Mennyiben tekinthetők az erdélyi tartománygyűlések a megyei nemesség, a székelyek és a szászok közös kezdeményezésének? Az eltérő jogrend, a nemesek, szászok és a székelyek egymástól elkülönült igazságszolgáltatási szervezete inkább konfliktusok forrása volt, amit rendre a vajdai vagy királyi intézkedésekkel kellett elsimítani,¹⁵⁰ és ilyen körülmények között nem véletlen, hogy közös fellépésre 1437–1438 előtt nem került sor (és ekkor is az alvajda és a székely ispánok közreműködésével, ráadásul egy nyilvánvaló veszély, a parasztfelkelés közepette). 1459-ben e három erdélyi kiváltságolt csoport képviselői már saját elhatározásból, de a jelek szerint a szászok kezdeményezésére¹⁵¹ tartottak gyűlést Medgyesen, ám a határozatok egy része, legalábbis ami a királyi kiküldöttek követelése elleni közös fellépést írta elő, úgy tűnik, papíron maradt. Hasonlóképpen 1463-ban, a Szt. Mihály ünnepének oktaváján a tordai ítélőszéken résztvevő erdélyi nemesség *universitasa* hívta meg Brassó város képviselőit a november 13-i kocsárdi közgyűlésre,¹⁵² és nem az alvajda.

Az erdélyi kiváltságolt csoportok együttműködésének ezek biztos jelei, mégis az alvajdák és a vajdák által sűrűn megtartott tartománygyűlések mellett viszonylag ritka alkalmaknak tűnnek. A tartós együttműködés elmaradásának oka az eltérő igazságszolgáltatási szervezet, az eltérő adózási rend és ebből adódóan az érdekközösség hiánya, illetve a földrajzi (és a szászok miatt nyelvi) elkülönültség lehetett.¹⁵³ Verbőci munkája utolsó részében, ahol egyébként csak a széksértés okán írt az erdélyi tartománygyűlésekről (*generalis dieta et conventio nobilium Transsylvanensium*), magyarázólag pusztán annyit tartott szükségesnek megjegyezni, hogy ezeket „a király parancsára vagy az erdélyi vajda úr rendeletére” szokták tartani.¹⁵⁴

Korszakunkban egyébként még főleg az alvajdák hívták össze a gyűléseket, a vajdák pedig olyankor, ha valamilyen oknál fogva a tartományba kellett jönniük. 1470-ben például Pongrác János vajda a Szebennek és a hétszéki szászoknak címzett közgyűlési meghívójában megemlítette, hogy a király parancsára jött Erdélybe, az uralkodó gyeyeinek intézésére.¹⁵⁵

149 SzOkl I. 167–168 = Ub V. 437–438 = DF 246 673.

150 POPA-GORJANU: *Identitatea regională*. 214, 223.

151 Uó: *Unirea de la Medias*. 184.

152 SzOkl III. 79 = Ub VI. 154 = DF 246 476.

153 PÁLOSFALVI: *Országgyűlések*. 124.

154 WERBŐCZY: *Tripartitum*. 383 (III.4.10.).

155 Ub VI. 464–465.

KÖVETKEZTETÉSEK

A 14. századi erdélyi közgyűléseket (*congregatio generalis*) az erdélyi vajda tartotta Tordán (olykor ezeken nemcsak az erdélyi megyék nemesei, hanem királyi felhatalmazás alapján a székelyek és a szászok is részt vettek). 1412 után a vajdai ítélkezés alkalmivá vált Erdélyben, és a közgyűlések szerepét átvette a Fehér megyei Szentimrén az erdélyi megyék nemesei számára tartott alvajdai nyolcados ítélőszék, ami 1440 körül végleg átköltözött Tordára. A 14. század utolsó harmadában az alvajda már alkalmanként tanácskozásokat tartott Tordán az erdélyi nemesség számára, majd 1421-től olyan gyűléseket is, amelyeket már közgyűlésnek neveztek, a történetírás pedig a korban nem létező tartománygyűléseknek nevezi. A bíraskodás céljából korszakunkban már csak évente négyszer összehívott nyolcados tordai ítélőszék üléseit csak a legkritkább esetben nevezték *congregatió*nak, valószínűleg csak a következtetlen szóhasználat miatt.

Közgyűléseknek nevezték viszont azokat a gyűléseket, amelyeket ekkor már általában az alvajda tartott, és azon részt vettek a nemeseken kívül a székelyek és a szászok is. Ezeket a közgyűléseket már nemcsak Tordán, hanem más, könnyen megközelíthető helyszíneken tartották (Kocsárd, Kolozsmonostor, Kolozsvár, Medgyes, Radnót, Székelyvásárhely, Kápolna és Szentmárton), 1437/1438 után egyre sűrűbben, de rendszertelen időközökben. Ezek is bírói gyűlések voltak, de ezek alkalmával a tartomány egészét, főleg a védelmét érintő kérdéseket is megtárgyalták. Az egymástól földrajzilag és az igazságszolgáltatási szervezet tekintetében is elkülönülő három csoport számára ez volt a közös ügyek elintézésének egyetlen fóruma. A nemesek, a székelyek és a szászok is valószínűleg már csak küldöttek útján képviseltették magukat. Azokban a periódusokban, amikor a vajda alig látogatott Erdélybe, a rendszeres nyolcados törvényszéket és a közgyűléseket is az alvajdák tartották meg, amikor azonban a vajda Erdélybe jött, a közgyűléseket már ő, és nem az alvajdák tartották.

A gyűlések nem váltak állandósult intézményekké: ezt bizonyítják a változó helyszínek, és az, hogy nem váltak az oktavális ítélőszék fellebbezési fórumaivá. Nem törvényhozó, hanem legfőljebb konzultatív szerv volt, politikai jelentősége nem volt. Az 1459. évi kivételes esetet leszámítva, összehívását nem a résztvevők kezdeményezték, és nem váltak sem a királyi, sem a vajdai hatalommal szembeni rendi érdekképviselési szervvé.

FÜGGELÉK

ERDÉLYI TARTOMÁNYGYŰLÉSEK 1416–1479 KÖZÖTT

A tanulmányunk függelékeként közölt jegyzékben a tartománygyűlések napi dátumai a közgyűlések első napját jelölik, és jegyzetben felsoroljuk az illető gyűlés további konkrét említéseit, de a gyűlésen kelt *összes* oklevelet már nem. Ilyen jegyzék összeállítása nem magától értetődő, hiszen 2008-ban egy hasonló összeállítás már megjelent az erdélyi közgyűlésekről, ráadásul 1288-tól 1540-ig terjedően.¹⁵⁶ E jegyzék azonban a kiadatlan okleveles anyag figyelembevételével bővíthető¹⁵⁷ és pontosítható volt, mert az összeállítója az itt tárgyalt korszakra vonatkozóan csak a kiadott okleveles anyagot használta, jobbára az erdélyi szász *Urkundenbuch* közléseit.¹⁵⁸ Hibáit megjegyzés nélkül javítottuk, és ugyanígy jártunk el a kiegészítéseink esetében is. Jegyzékünk nem tartalmazza az erdélyi (al)vajdák székely (al)ispáni minőségben csak

156 BICHICEAN: *i. m.* 321–407.

157 Az összeállításból hiányoznak: 1421. jún. 23., 1433. máj. 11., 1440. okt. 15., 1444. márc. 8., 1445. júl. 15. e., 1446. jún. 20., 1448. jan. 13., 1451. júl. 26. és aug. 8., 1452. máj. 31. és dec. 3., 1454. szept. 15., 1455. máj. 10., 1459. okt. 1. és okt. 16., 1460. aug. 19. és nov. 2., 1461. máj. 28., júl. 26., szept. 15., nov. 22. e., 1462. ápr. 5., júl. 7. és aug. 10., 1463. jún. 19., 1465. szept. 8. és dec. 10., 1467. márc. 10. és máj. 4., 1469. 29.–1470. jan. 2. és dec. 21., 1471. máj. 7., 1475. febr. 28., 1476. máj. 27. és júl. 25., 1478. dec. 28., 1479. márc. 5.

158 Bár olykor nem ezekre, hanem a közölt oklevelek levéltári jelzeteire hivatkozott. Jegyzéke tartalmaz forrás nélküli (1436: BICHICEAN: *i. m.* 369.) vagy hamis oklevélből ismert közgyűlést (1439: uo. 371.), hibásan datált (1446. júl. 24., 1449. márc. 9., 1459. máj. 27., 1461; 1467. aug. 4. és okt. 1., 1472. dec. 30., 1473. jan. 10.), oktavális ítélőszékek említéseit (pl. 1454. júl. 12., 1458. júl. 1., uo. 376, 378.), sosemvolt erdélyi tartománygyűlést is: 1464. máj. 1. (uo. 199; a félreértett magyar nyelvű fejtregeszta: SzOkI I. 199.) és egy hibásan feltételezett magyar országgyűlést (1463. ápr. 26., uo. 381; ekkor azonban nem tartottak Pesten országgyűlést, lásd HORVÁTH Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. História–MTA TTI, Bp., 2011 (História könyvtár. Kronológiák, Adattárak 12 – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 2 – a továbbiakban HORVÁTH: *Itineraria regis Matthiae Corvini*). 73. Nem tartalmazza a vajdák (és alvajdák) által tartott szűkebb körű tanácskozásokat, viszont magában foglalja a királyi tanács 1427. évi brassói gyűlését (utóbbira lásd C. TÓTH Norbert: *A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között. Vázlat = Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig*. Szerk. DOBSZAY Tamás–H. NÉMETH István–PAP József–SZÍJÁRTÓ M. István. MNL–Eszterházy Károly Egyetem, Bp.–Eger, 2020. 23.). Szükséges még elmondani, hogy a szerző egyáltalán nem ismerte a témára vonatkozó régebbi magyar nyelvű szakirodalmat, és emiatt nem jó a periodizációja sem: a „korai” kongregációk nem 1437-ben érnek véget (BICHICEAN: *i. m.* 160.), hanem 1412-ben. Az erdélyi kongregációk párhuzamait pedig nem a „nádori” vagy például a szlavón báni közgyűlésekben, hanem a havasalföldi és moldvai fejedelmi tanácsokban kereste.

a székely székek számára megtartott gyűléseit,¹⁵⁹ a vajdai ítélőszéken kívüli bíraskodásait,¹⁶⁰ és azokat a közgyűléseket sem, amelyeket csak valamelyik hiteleshely nevezett *congregatió*nak, de más megerősítő adat híján, illetve valamilyen más körülmény miatt inkább nyolcados ítélőszéknek tűnnek.¹⁶¹ Összeállításunk alapja a tárgyalt korszak vajdai és alvajdai oklevelei. Más oklevél-kibocsátók, főleg a kolozsmonostori konvent és az erdélyi káptalan által kiállított oklevelek az erdélyi tartománygyűlések további említéseit tartalmazhatják, ezek átnézése a kutatás további feladatai közé tartozik. Az 1479. év a tartománygyűlések szempontjából nem jelent korszakhatárt, és leginkább területi korlátok miatt jelöltük ki összeállításunk kronológiai határaként. A későbbi korszakokra vonatkozóan a kutatás rendelkezésére áll Bátori István vajda (1479–1493) életrajza és itineráriuma,¹⁶² Drágfi Bertalan vajda (1493–1498)

- 159 1.) Vizaknai Miklós erdélyi alkormányzó és Vingárti Geréb János görgényi várnagy, Hunyadi János kormányzó Marosszékre kirendelt bírái a székely örökség tárgyában 1450-ben Vásárhelyen tartottak közgyűlést (SzOkl I. 162–164 = DF 253 800). – 2.) Tarkői György alvajda és székely alispán, Rozgonyi Rajnárd székely ispán 1453-ban Vásárhelyen (Marosszék) tartottak közgyűlést nemesek és székelyek részvételével, amelyen Fehér megyei, de Barcaságban fekvő birtokok ügyében hoztak döntést, minden bizonnyal a székely ispánok brassói ispánsága okán (Ub V. 406–407 = DF 246 948). – 3.) Szentiványi György és Szilkeréki Gibárt Benedek alvajdák 1462. febr. 3-án (*in Blasii mart.*) Székelyvásárhelyen tartottak gyűlést (DL 29 822). – A székely közgyűlésekről és székgyűlésekről (1467-ig) lásd KORDÉ: *A székely ispáni méltóság*. 189–200. Ilyen gyűléseket 1467 után is tartottak, korszakunkban pl. 1477-ben Szentgyörgy mezővárosban Vingárti Geréb Péter vajda és székely ispán (SzOkl III. 97–99 = DF 247 040).
- 160 Pl. 1476. okt. 18-án Bethlen Domokos alvajda Brassóban előkelőbb nemesek, Barcsai János, Töreki Gálf János, Rápolti György társaságában hozott ítéletet (Ub VII. 116).
- 161 1.) 1448. okt. 15. (*f. III. a. Galli conf. vid. in oct. Mich. arch.*): DL 28 249 (az erdélyi káptalan a nemesek tordai *congregatió*ján tart vizsgálatot, de az alvajdák okt. 13-án Tordán kelt oklevelei nem nevezik a gyűlést közgyűlésnek (DL 28 249 és 29 487). Az alvajdák 1448. okt. 17-i, Szt. Mihály oktavája szerint keltezett perhalasztó oklevele: DF 253 537 (csak tartalmi átiratként maradt fenn; közölte MINEA: *i. m.* 35). – 2.) 1458. júl. 1. (*in oct. Nat. Ioh. bapt.*): KmJkv I. 1295. sz. Antal kolozsmonostori vikárius a konvent kiküldöttként részt vett az erdélyi nemesek júl. 1-jén kezdődő tordai közgyűlésén, és erről július 13-án a konvent előtt bevallást tett. Az alvajdák júl. 1-jén a szokásos oktavális ítélőszéket tartották Tordán (KmJkv I. 1293. sz.), és valószínű, hogy a konvent ezt nevezte közgyűlésnek. – 3.) 1451. júl. 26. (*in Anne, matris Marie*). Az erdélyi káptalan vizsgálatot tartott a tordai közgyűlésen (DL 28 839), de az alvajda ugyanazon nap kelt oklevele nem nevezi a gyűlést közgyűlésnek (DL 28 840).
- 162 Az itinerárium: HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor: *Ecsedi Bátori István. Egy katonabáró életpályája 1458–1493*. MTA BTK TTI, Bp., 2012 (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések – a továbbiakban HORVÁTH–NEUMANN: *Bátori István*). 144–154.

erdélyi tevékenységét tárgyaló tanulmány,¹⁶³ illetve a Szapolyai János vajda (1510–1526) alatt tartott erdélyi tartománygyűlések bemutatása is.¹⁶⁴

[1416]

[márc. 23.]

Torda (nemesek)

(*f. II. p. dom. Oculi*)¹⁶⁵

István erd. püspök, Csáki Miklós vajda és Nádasai Salamon fia: Miklós székely ispán¹⁶⁶

1421

jún. 23.

Torda város (nemesek, *potiores regni*)

(*vig. Nat. Iob. bapt.*)¹⁶⁷

Váraskeszi Lépes Loránd alvajda

1433

máj. 11.

Kocsárd¹⁶⁸ (nemesek [és székelyek])

(*f. II. p. App. Mich. arch.*)¹⁶⁹

Lépes Loránd alvajda

163 NEUMANN Tibor: *Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején = A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. HEGYI Géza–W. Kovács András. EME, Kvár, 2012 (Erdélyi Tudományos Füzetek 277). 213–235.

164 NEUMANN: *Dózsa legyőzője*. 98–100.

165 Keltezésére lásd C. TÓTH: *Noble Meeting*. A gyűlést említő oklevél: SzOkI III. 38 [1420 körüli kelettel] = Ub III. 651 = ZsOkI V. 321. sz. [utóbbi két közlés 1415. márc. 4.–1419. márc. 20. közötti keltezéssel] = DF 244 643.

166 Az oklevél a felsoroltak levele a szász Hétszékhez csapatmozgósítás ügyében; a gyűlést nem nevezik *generalis congregatió*nak. Mályusz „országgyűléshez hasonló tanácskozás”-nak tartotta (*Erdélyi társadalom*. 39, 41), KORDÉ szerint „közeledett a majdani tartománygyűlések irányába” (*A székely ispáni méltóság*. 117). A gyűlést minden bizonnyal az Öreg Mircse (Mircea cel Bătrân) támogatására indítandó hadjárat ügyében hívhatták össze (C. TÓTH: *Noble Meeting*. 330–332).

167 ZsOkI VIII. 677. sz. Összehívása, a peres ügyek szokásos tárgyalása mellett, talán összefüggésben lehet az év tavaszán történt török betöréssel, ez utóbbira lásd PÁLOSFALVI: *From Nicopolis to Mohács*. 69; Gustav GÜNDISCH: *Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395–1526 = Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte*. Von Gustav GÜNDISCH. Böhlau, Köln–Wien, 1987 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 14). 40–41.

168 Az aranyosszéki Kocsárd az, amelyik a későbbiekben is közgyűlési székhely. A helyszín alapján feltételezzük, hogy azon a székelyek is részt vettek.

169 DF 253 593 = *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata (1232–1540)*. Összeállította SZABÓ Károly. Athenaeum, Bp., 1889 (kny. A Történelmi Tár 1889–1890. évfolyamából – a továbbiakban EMOkI). 261. sz. (1433. máj. 19.).

1437

szept. 16.

(*f. II. p. Exalt. cr.*)¹⁷¹

Kápolna mezőváros¹⁷⁰ (nemesek,
székelyek, hétszéki, kétszéki és besztercei
szászok)

Lépes Loránd alvajda, Kusalyi Jakcs Mihály és Tamási Henrik székely ispánok

1438

febr. 2.

(*in Purif. virg.*)¹⁷²

Lépes Loránd alvajda

Torda (nemesek, szászok)

szept. 14. körül¹⁷³

(*circa S. crucis*)

Lépes Loránd alvajda¹⁷⁴

Kápolna (nemesek, székelyek és szászok)

1440

okt. 15.

(*sab. a. Galli conf.*)¹⁷⁵

Vizaknai Miklós alvajda

Kápolna (nemesek, szászok)

---

170 A Küküllő megyei Kápolnával azonosítható (HEGYI–W. KOVÁCS: *Parasztfelkelés*. 21–22; a vonatkozó rész Hegyi G. munkája), és nem a Belső-Szolnok megyeivel, miként a régebbi szakirodalom vélte, pl. MÁLYUSZ: *Erdélyi társadalom*. 40; *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerk. BENDA Kálmán. I. *A kezdetektől 1526-ig*. Akadémiai, Bp., 1986³. 256–257; DEMÉNY Lajos: *Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438*. Gondolat, Bp., 1987 (Közös dolgozink). 156.

171 SzOkl I. 134–135 = *Documente privitoare la istoria românilor*. Culese de Eudoxiu de HURMUZAKI. I–XXI. Supl. I–II. Stabilimentulu graficu Socecu Teclu, Buc., 1876–1942 (a továbbiakban Hurmuzaki). I/2. 621–622 = Ub IV. 638–640 = DF 244 724 = DF 246 320 = DF 286 775 (1437. szept. 16.; a szerződő felek kölcsönös segítségnyújtást ígérnek egymásnak.) Kordé szerint a gyűlés rendelkezései „a sajátos erdélyi rendiség kezdeteiről tanúskodnak” (*A székely ispáni méltóság*. 117–118).

172 SzOkl III. 53–54 = Hurmuzaki XV/1. 24–25 = Ub V. 3 = DF 244 724 = DEMÉNY: *Parasztfelkelés*. 109–110 (1438. febr. 6.).

173 Ub V. 3 = DF 244 724 (1438. febr. 6.).

174 Nem szerepeltették a kongregációk között azt, amelyet állítólag 1439. márc. 22-én (*dom. Iudica*) Lévai Cseh Péter vajda királyi parancsra Székelyvásárhelyen készült megtartani (SzOkl I. 139. 1439. márc. 1.), mert az azt említő oklevél hamis (KORDÉ: *A székely ispáni méltóság*. 99 [322. jegyz.]).

175 Ub V. 63–64 = DF 246 902 (az alvajda közgyűlést nem említ, de Kápolnán keltezi, és tárgyalják egy prázsmári [Brassó-vidéke] lakos perét).

1441

ápr. 10.

Kolozsvár (nemesek és előkelők)

(*f. II. p. dom. Ramispalm.*)¹⁷⁶

Hunyadi János erd. vajda

1442

ápr. 8.

Torda (nemesek, székelyek és szászok)¹⁷⁷

(*dom. Quasimodo genitis*)¹⁷⁸

Györgyi Bodó Gergely és Vizaknai Miklós alvajdák, Hunyadi János vajda

1444

márc. 8.¹⁷⁹

Torda mezőváros (nemesek)

(*dom. Reminiscere*)

Lépes Loránd erd. kormányzó (királyi parancsra)

176 DL 62 821 (1441. ápr. 10.): a vajda *unacum nonnullis nobilibus et proceribus huius regni in civitate Cluswar pro disponendis quibusdam arduis negociis fuissemus constitui*; a gyűlést nem nevezik *congregation*nak.

177 Célja a török elleni hadjárat előkészítése lehetett, lásd PÁLOSFALVI Tamás: *On the Political History of Transylvania in 1440–1443*. *Mediaevalia Transilvanica* II(1988). 2. sz. 196, 203; Uó: *Az 1442. márciusi török hadjárat*. *Történelmi Szemle* XLIII(2001). 1–2. sz. (a továbbiakban PÁLOSFALVI: *Török hadjárat*). 52; Uó: *From Nicopolis to Mohács*. 96–100.

178 Györgyi Bodó Gergely és Vizaknai Miklós erdélyi alvajdák Hédervári Lőrinc nádornak címzett csonka oklevelükben megemlítik, hogy *magnifico Iohanne de Hwnyad inter ceteros honores partium Transsilvanarum wayuoda domino nostro metuendo presentialiter adherente nobis unacum earundem partium Transsilvanarum nobilibus ad congregationem et conventionem eorundem nobilium ac Sicularum et Saxonum ipsarum partium Transsilvanarum pro quibusdam necessariis earundem partium Transsilvanarum expeditionibus perficiendis die dominica Quasimodo genitis* [1442. ápr. 8.] *in anno Domini M° quadringentesimo XXXXII Torde factam convenientibus*: EMOkI 280. sz. = DF 253 595; töredéket közöl belőle, Kemény József másolata alapján *Transilvania* VI(1873). 6. sz. 65 (Št. MOLDOVEANU). Vö. MÁLYUSZ: *Erdélyi társadalom*. 94 (169. jegyz.). Megjegyzendő, hogy Györgyi Bodó Gergely alvajdaságáról egyelőre csak 1444. márc. 14.–1446. máj. 14. közöttől van adat, tehát az oklevél szavai úgy is értelmezhetők, hogy a kibocsátók közül egyedül Vizaknai volt jelen a közgyűlésen. – 1442. ápr. 10. (*f. III. p. dom. Quasi modo*): *magnificus Iohannes de Hwnyad inter ceteros honores wayuoda [Transsilva]nensis universitati nobilium partium Transsilvanensium pro certis arduis negociis eiusdem regni convocationem fecisset generalem*. DF 275 271. Vö. PÁLOSFALVI: *Török hadjárat*. 48 (20. jegyz.), 52 (32. jegyz.). Hunyadi János vajda tartózkodására ekkorról nincs más adat; a közölt itineráriuma egyébként a fenti adatokat nem ismeri, lásd Adrian Andrei Rusu: *Întregiri și interpretări privitoare la itinerariile lui Iancu de Hunedoara*. Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași XXVII(1990). 180.

179 TelOkI II. 12–13 = DL 74 082. Az oklevél említi, hogy a gyűlést királyi parancsra tartották. Nem nyolcados törvényszékről lehet itt szó, mert annak összehívásához nem volt szükség királyi parancslevélre.

- máj. 18. (elhalasztva máj. 21-re)
(*XXV. d. Georgii mart.*)¹⁸⁰
Hunyadi János erd. vajda Torda (országalakók)
- máj. 21.¹⁸¹
(*Ascens. dom.*)
Hunyadi János erd. vajda Torda (nemesek, szászok, [székelyek])
- júl. 15. (*Divis. ap.*) előtt¹⁸²
Hunyadi János vajda Torda (nemesek)
- 1446**
jún. 20.
(*f. II. p. Corp. Chr.*)¹⁸³
Vizaknai Miklós alvajda Torda (nemesek)
- júl. 24.
(*in profesto Iacobi ap.*)¹⁸⁴
Hunyadi János kormányzó, erd. vajda Kocsárd (nemesek, székelyek és szászok)
- 1448**
jan. 13. Torda (nemesek, székelyek)

- 180 Hunyadi János vajda ápr. 26-án felszólította Brassó várost, hogy küldjék el képviselőiket az országalakók máj. 18-i tordai gyűlésére (Ub V. 130 = DF 246 745).
- 181 A Szebenben tartózkodó Vizaknai Miklós alvajda arról értesíti Brassót, hogy a Hunyadi János vajda által máj. 17-re Tordára meghirdetett közgyűlést ugyanő máj. 21-re (*ad Ascens. dom.*) halasztotta (Ub V. 131–132 = DF 246 768 = BV-F-00001-03-3-037). Az alvajdák máj. 24-én (Ub V. 132 = DL 13 700), Hunyadi máj. 25–26-án kelteznek Tordáról (Ub V. 135–137; Rusu: *i. m.* 181).
- 182 Az oklevél év nélkül említ egy tordai közgyűlést: Ub V. 144–145 = DF 277 502. Hunyadi hadi készülődést említ júl. 13-i oklevelében (Ub V. 144), és erdélyi jelenléte is ebben a hónapban mutatható ki (Rusu: *i. m.* 181).
- 183 Az alvajda *unacum partium Transilvanarum nobilibus pro quibusdam... nobilium negotiorum perficiendis... generaliter fuisse congregati* (DF 277 507).
- 184 DL 30 314; júl. 25. (*f. II. in Iacobi ap.*): *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Össze-
gyűjtötte és szerk. JAKAB Elek. Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Buda, 1870 (a továbbiakban KvOkI.). 180 = Ub V. 171–172 = DF 281 162 (a közgyűlést csak ez utóbbi ok-
levél említi). Vö. ENGEL Pál: *Hunyadi János kormányzó itineráriuma (1446–1452)*. Századok CXVIII(1984). 5. sz. (a továbbiakban ENGEL: *Hunyadi itineráriuma*). 982 (6. jegyz.). Tor-
da mezőváros itt tárgyalta panaszát (DL 30 314) megerősíti azt a feltételezést, hogy itt az
aranyosszéki Kocsárdról van szó, amely a későbbiekben is a tartománygyűlés egyik hely-
színe.

(*in oct. Epiph.*)¹⁸⁵

Herepei Márk, Somkeréki/Sáromberki Erdélyi Miklós és Balai György alvajdák,
(jan. 24-től) Hunyadi János kormányzó¹⁸⁶

1449

márc. 9.

Kápolna (nemesek, székelyek és szászok)¹⁸⁷

(*dom. Reminiscere*)¹⁸⁸

Herepei Márk alvajda (a kormányzó parancsára)¹⁸⁹

1451

aug. 8.

Kocsárd falu (nemesek, székelyek és
szászok)

185 TelOkl II. 30–31 = DL 74 103 (1448. jan. 24.). – Ugyanezt a közgyűlést említi Hunyadi János kormányzó oklevele, amely szerint ő maga is jelen volt: *causa... ad congregationem nostram generalem universitatis Siculorum f. III. p. f. Circumcis. dom. proxime preteritum elapsa [1448. jan. 2] in Zenthgywrgh celebratam reducta exitisset, eandemque nos propter eiusdem cause controversionisque difficultatem eandem ad oct. f. Epiph. dom. [jan. 13.] tunc venturas ad congregationem Thordensem, discussioni et finali determinationi universorum nobilium partium Transilvanarum prorogassemus; ipsis denique octavis instantibus nobisque cum dictis nobilibus partium Transilvanarum pro faciundo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria sedentibus et constitutis, annotati Siculi nostram venientes in presentiam...* (SzOkl VIII. 71–74, eredetije elveszett vagy lappang).

186 1448-ban, vízkereszt 8. napján (jan. 13.) Hunyadi még Székelyföldön volt (ENGEL: *Hunyadi itineráriuma* 983), akárcsak az alvajdai oklevél (DL 36 508) önmagában is zavaros keltezésekor (*f. II., XI. sc. d. oct. Epiph. dom.*), jan. 22-én vagy 23-án. Jan. 24-én Székelyvásárhelyen bocsátott ki oklevelet (ENGEL: *Hunyadi itineráriuma*. 983, 988 [65. jegyz.] = DL 29 263 tévesen Székelyudvarhellyel azonosnak tekinti), de ugyanazon a napon (*XII. d. oct. Epiph. dom.*) – esetleg később, ha az oktávát másmilyen módon számolták – már Tordán volt (TelOkl II. 30–31 = DL 74 103). Jan. 28-án (*XVI. d. oct. Epiph. dom.*), majd febr. 15-én is (*XXXIV. d. oct. Epiph. dom.*) az alvajdák Hunyadi jelenlétében tartottak ítélszéklet Tordán (DL 30 444; SzOkl VIII. 71–74). A szászok és Hunyadi jelenlétét említi: Ub V. 248. Az év elején Hunyadi török követekre várakozott Erdélyben (PÁLOSFALVI: *From Nicopolis to Mohács*. 148 [272. jegyz.]).

187 DL 107 546; KmJkv I. 671. sz. (a bejegyzés elmondja, hogy a Küküllő megyei Kápolnáról van szó).

188 DL 107 546; márc. 10. (*f. II. p. dom. Reminiscere*): DL 26 887, DL 30 818, DL 44 542.

189 KmJkv I. 671. sz. = Ub V. 271. – A kolozsmonostori jegyzőkönyv két, 1449-re datált bejegyzése (KmJkv I. 667–668. sz.) a csomafáji közgyűlésen (*congregatio generalis*) márc 12-én létrejött egyezségről szól. A Doboka megyei településen azonban bizonyosan nem bírói gyűlést tartottak, hanem vásárt. A *congregatio* vásár jelentésére lásd *A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae*. II. Ad edendum praeparavit Iván BORONKAI. Akadémiai, Bp., 1991. 303–304; WEISZ Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. MTA BTK TTI, Bp., 2012 (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). 15, 23, 48, 61.

(*dom. a. Laurentii mart.*)¹⁹⁰

Tarkői Rikalf fia: György alvajda

1452

máj. 31. (bizonytalan)

Kápolna

(*f. IV. p. Penth.*)¹⁹¹

Tarkői Rikalf György alvajda

dec. 3. (bizonytalan)

Torda (nemesek)

(*dom. p. Andree ap.*)¹⁹²

Tarkői Rikalf fia: György, Bronislaus alvajdák

1454

máj. 27.

Kápolna (nemesek, székelyek és szászok)

(*f. II. p. Urbani pape*)¹⁹³

Tarkői Rikalf György, Bronislaus alvajdák

szept. 1.

Kápolna (nemesek, székelyek és hétszéki szászok)

(*dom. p. Decoll. Ioh. bapt.*)¹⁹⁴

(Hunyadi) János besztercei gróf megbízottjai

szept. 15. (tervezett)

Torda (nemesek, székelyek és szászok)

(*dom. p. Exalt. cr.*)¹⁹⁵

(Hunyadi János besztercei gróf megbízottjai?)

1455

máj. 10. (bizonytalan)

Kápolna

---

190 DF 257 812 = DF 252 650 (1451. aug. 9.). A gyűlést nem nevezik közgyűlésnek, de a székelyek és szászok jelenléte erre utal.

191 Az alvajda Kápolnán keltez, de más, közgyűlésre utaló közvetlen adat eddig nem került elő: DL 26 889.

192 Ub V. 362–363 = DF 247 267 (1452. dec. 4.). Az alvajdai oklevél nem nevezi *congregatió*nak a gyűlést, de azon részt vettek a (dipsei) szászok.

193 Ub V. 448–449 = DF 257 737 (1454. máj. 27.).

194 SzOkI V. 10 = Ub V. 461 = DF 246 370 (Segesvár város levele Brassóhoz; Hunyadi a szászoktól 500 lovas kiállítását kérte).

195 SzOkI V. 10 = Ub V. 461–462 = DF 246 370 (Segesvár város szept. 8-i levele Brassóhoz; mivel a szept. 1-jei közgyűlésen Brassó képviselői nem jelentek meg, a gyűlést szept. 15-én újból meg fogják tartani).

(*X. d. oct. Georgii mart.*)¹⁹⁶

Tarkői Rikalf György és Bronislaus alvajdák

dec. 28. (tervezett)

Torda (Beszterce; országlakók)

(*dom. proxime venturo*

[*f. III. p. Thome ap.*])¹⁹⁷

(Hunyadi János besztercei gróf)

1456

júl. 1.

Torda (nemesek, székelyek, szászok)

(*in oct. Nat. Ioh. bapt.*)¹⁹⁸

Tarkői Rikalf György, Gyerőmonostori Kemény István alvajdák

1457

jún. 19.

Torda (nemesek, székelyek és szászok)

(*dom. a. X. milium militum*)¹⁹⁹

Tarkői Rikalf György és Gyerőmonostori Kemény István alvajdák

1459

máj. 27.

Kápolna birtok (nemesek, székelyek és szászok)

(*dom. p. Corp. Chr.*)²⁰⁰

[Sart]ványi [Zsigmond] és Szerdahelyi Farkas János alvajdák

okt. 1.

Torda (nemesek, székelyek és szászok)

(*f. II. p. Mich. arch.*)²⁰¹

196 DL 62 864. Az oklevél nem említi közgyűlést, ez egyedül a kelethely alapján feltételezhető.

197 Hunyadi dec. 23-i meghívólevele Beszterce város számára: *in oppido Thorda cum universis partium Transilvanarum convenire volumus; una cum eisdem aliisque regnicolis ea tractare valeamus, que commodum regni et domini nostri regis honorem concernant*: Ub V. 513–514 = DF 278 446 (1455. dec. 23.). Hunyadi azonban dec. 28-án Kolozsváron tartózkodott (Ub V. 514).

198 BánfOkl I. 689 = Ub V. 539 = Erdődy cs galgóci lt 98-9-8 (1456. júl. 12.); WassLt 454. sz. (1456. júl. 12.). Egyik oklevél sem nevezi a Keresztelő Szt. János születésének oktaváján tartott gyűlést *congregatió*nak, de a székelyek és szászok részvétele erre utal.

199 DL 30 197 = DF 277 488 (27. fk.) = Ub V. 572 (1457. jún. 21., reg.). Az oklevél nem nevezi a gyűlést *congregatió*nak, de a székelyek és szászok részvétele erre utal.

200 DL 31 134 (az évszám kiszakadt, de Sártványi Zsigmond hivatalviselése csak az 1459. évi keltezést engedi meg); KmLt 191. sz. = Ub VI. 56 = DF 275 291 (1459. máj. 28.). A közgyűlést csak az előbbi említi.

201 TelOkl II. 73 (jegyzetben) = DL 74 146 (eszerint Lábatlani László és társai a tordai, okt. 1-jei (*f. II. p. Mich. arch.*) *congregatio* nyolcadik napján, 1459. okt. 8-án [*VIII. d. f. II. p.*

Lábatlani László székely isp. és főkapitány/székely főkapitány, Héderfáji István és Székely Mihály beszercei ispánok (királyi megbízásból)

okt. 16. Kocsárd
(*in Galli conf.*)²⁰²

nov. 25. Medgyes (nemesek, székelyek és szászok,
(*dom. in Katherine virg.*)²⁰³ Brassó és Kolozsvár képviselői)
Lábatlani János székely és temesi isp., Mátyás kir. küldötte; a gyűlésen jelen volt
Labisznyi Máté erdélyi püspök

1460

aug. 19. Torda (nemesek)

Mich. arch.] kelt oklevelükkel Gothárd prépostot okt. 16-ra [*ad Galli conf.*], az akkor tartandó kocsárdi közgyűlésre idézték meg). – A tordai gyűlés további említései: okt. 17. (*XVII. d. congreg.*): SzOkl III. 73–74 = TelOkl II. 73–74 = Ub VI. 63 (3195. sz.) = DL 74 147 (mindegyik nov. 1-jei hibás keltezéssel); okt. 29.: DL 27 318 = Ub VI. 63, 3194. sz., reg. [hibás jelzettel: DL 29 318]: *in presenta nostra congregatione generali universitati nobilium cunctorum comitatum dictarum partium Transsilvanarum f. II. p. Mich. arch.* [okt. 1.] *Thorde celebrata, iuxta vim et formam generalis decreti per eosdem nobiles nuper in villa Kochard* [okt. 16.] *editi...*, stb.; Kolozs megye idézzen *ad sab. p. Omn. Sanct.* [nov. 3-ra] *congregationem ad eandem. Datum XXIX. d. termini prenotati in loco memorato* (1459. okt. 29.); nov. 6. (*f. III. p. Emerici ducis*): DL 74 148; nov. 7. (*XXXVIII. d. congreg.*): SzOkl I. 180–181 (nov. 10-i hibás keltezéssel; KEMÉNY: *DiplApp* VI. 103) = Ub VI. 64 (hibás, kocsárdi keletellyel, de jó, nov. 7-i keltezéssel); nov. 7. (*XXXVIII. d. congreg.*): DF 257 581. A gyűlés későbbi említése: DL 29 292. Vö. MÁLYUSZ: *Erdélyi társadalom*. 94 (174. jegyz.); KORDÉ: *Az erdélyi vajdaság*. 394. Lábatlani László (Lábatlani János székely ispán testvére) királyi megbízásból székely ispáni minőségben jár el; „nem tartománygyűlés”, hanem „igazságszolgáltatási feladatokat ellátó bírói szék” (KORDÉ: *A székely ispáni méltóság*. 193–194).

202 TelOkl II. 73 (jegyzetben) = DL 74 146. – SzOkl I. 180 (1. jegyz.). A kocsárdi közgyűlést említi a kolozsmonostori konvent előtt 1459. nov. 10-én megtett tiltakozás is (SzOkl VIII. 92–93 = KmJkv I. 1395. sz.).

203 KvOkl I. 203–206 = Hurmuzaki II/2. 120–123 = SzOkl V. 11–17 = Ub VI. 64–68 = DF 244 848 = DF 246 979 (az oklevél kelte: 1459. dec. 3.); nov. 26. (*II. d. congregationis [dom. vid. in Catherine virg.]*): SzOkl I. 181–184 = Ub VI. 64 = DL 36 630 = DF 257 738. Vö. *A nemes székely nemzet képe*. I. Szerk. RUGONFALVI KISS István. Lehotai Pál, Debrecen, 1939. 196 (a határozatok rövid ismertetése: a „kápólnai unió” megerősítése); MÁLYUSZ: *Erdélyi társadalom*. 42; KORDÉ Zoltán: *Az erdélyi vajdaság Mátyás hatalomra kerülésétől az 1467. évi felkelésig = Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. BALOGH Elemér–HOMOKI-NAGY Mária gondozásában. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. LXXV(2013). (a továbbiakban KORDÉ: *Az erdélyi vajdaság*). 394; Uő: *A székely ispáni méltóság*. 145–147; POPA-GORJANU: *Unirea de la Mediaș*.

(f. III. a. *Stephani reg.*)²⁰⁴

Vingárti Geréb János erdélyi alkormányzó²⁰⁵

nov. 2.

Szentmárton²⁰⁶

(II. d. *Omn. sanct.*)²⁰⁷

Sártványi Zsigmond és Vizaknai Miklós alvajdák

1461

máj. 28. (bizonytalan)

Kápolna

(f. IV. p. *Penth.*)²⁰⁸

Szentiványi György és Szilkeréki Gibárt Benedek alvajdák

júl. 26.

Torda (nemesek)

(dom. a. *Dep. Lad. reg.*)²⁰⁹

Szilkeréki Gibárt Benedek alvajda

szept. 15.

Radnót (nemesek, székelyek és szászok)²¹⁰

(VIII. d. *Nat. Marie*)²¹¹

Szentiványi György alvajda²¹²

204 Ub VI. 85–86 = DF 281 062.

205 Szilágyi Mihály kormányzó parancsára jár el.

206 1466-ban is közgyűlési helyszín, és mivel akkor mezővárosként említik, a Küküllő megyei Dicsőszentmártonnal azonosítható.

207 Sártványi Zsigmond és Vizaknai Miklós alvajdák egy 1460. nov. 2-i oklevele Szentmártonban kelt (ami 1465-ben közgyűlési helyszín). Nem tesz említést közgyűlésről, de egy szebeni polgár jelenléte erre utal (Ub VI. 93–94 = DF 244 852).

208 DL 36 883. Az oklevél nem említ közgyűlést, de a kelet hely alapján ez feltételezhető.

209 KmJkv I. 1593. sz.; júl. 27.: DL 27 035^v (*inquisitio facta est f. II. p. Iacobi apostoli [júl. 27.], in generali congregatione nobilium harum partium Transsilvanarum Thorde proxime celebrata; feljegyzés az alvajdák márc. 21-i oklevelének hátlapján; az oklevél csonka, de a kibocsátók felsorolásában látszik a Gebarth név); júl. 28. (f. III. p. Iacobi ap.): DL 27 036.*

210 DF 277 554 = ErdKLT 322. sz.

211 KmJkv I. 1604. sz. (fogalmazványa: DL 27 906).

212 DL 28 991 (a Radnóton kelt oklevél nem említi a közgyűlést, és Szilkeréki Gibárt Benedek alvajda érintettsége okán csak Szentiványi György alvajda nevében van kiállítva); szept. 17.: DF 277 554 = ErdKLT 322. sz. (a Radnóton kelt oklevél kibocsátói között mindkét alvajda említve van). Valószínűleg erre a közgyűlésre vonatkozik az Eder alapján (*Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae sub regibus Transilvaniae et mixtae propaginis*. Cininii, 1803. 216) az erdélyi szász *Urkundenbuch* szerkesztői által napi keltezés nélkül, töredékesen közölt oklevél regesztája is (Ub VI. 113, 3273. sz.), a szept. 17-i alvajdai oklevélben (DF 277 554) ugyanis megtalálható a közölt szövegrész. Az Eder

nov. 22. előtt²¹³

Kolozsmonostor (a konventben; potiores nobiles)

Rozgonyi Sebestyén vajda

1462

ápr. 5.

Torda (nemesek, székelyek, szászok)

(*dom. Iudica*)²¹⁴

id. Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák

júl. 7.

Kápolna

(*f. IV. p. Visit. Marie*)²¹⁵

Rozgonyi Sebestyén vajda

júl. 18.

Torda (nemesek, székelyek, szászok)

(*dom. p. Divis. apost.*)²¹⁶

Dengelegi Pongrác János vajda és székely isp.

id. Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák

aug. 10.

Székelyvásárhely (nemesek, székelyek, szászok)

(*in Laurentii mart.*)²¹⁷

id. Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák²¹⁸

1463

jún. 19.

Torda

---

alapján közölt regeszta keltezése tehát eszerint javítandó; ugyanezt a szövegrészt közölte Kemény is (KEMÉNY: *Törvényhozás.* 41–42).

213 *Nos unacum certis potioribus nobilibus harum partium Transsilvanarum tempore proxime preterito in conventu monasterii B. Marie virg. de Colusmonostra fuissemus constituti; D. in Cluswar, dom. p. Elizabeth vid.* (DL 62 877).

214 DL 62 878. Az oklevél nem nevezi *congregatió*nak a gyűlést, de a szászok és székelyek jelenléte tartománygyűlésre enged következtetni, ami talán összefüggésbe hozható a török elleni készülődéssel (vö. PÁLOSFALVI: *From Nicopolis to Mohács.* 205).

215 DL 28 853. Az oklevél nem említ gyűlést, egyedül a kelethely utal erre.

216 DF 253 717 = EMOKl 335. sz. = Ub VI. 120 (3283. sz.).

217 DF 253 717 = EMOKl 335. sz. = Ub VI. 120.

218 A két alvajda talán már ekkor, legalábbis alkalmanként elláthatták uruk, Dengelegi Pongrác János vajda és székely alispán mellett a székely alispáni teendőket, noha Somkeréki Erdélyi István csak 1463 májusában kapta meg a székely ispáni honorhoz tartozó görgényi várnagyságot (KORDÉ: *Székely ispáni méltóság.* 155–157).

(*dom. a. Nat. Iob. bapt.*)²¹⁹

Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák

nov. 13.

(*dom. p. Martini ep. et conf.*)²²⁰

?

Kocsárd falu (nemesek, [székelyek],
szászok)

1464

jún. 24.

(*Nat. Iob. bapt.*)²²¹

id. Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák

Torda (nemesek)

nov. 5.

(*in Emerici ducis*)²²²

id. Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák

Torda (nemesek)

1465

jún. 17.

(*f. II. p. Corp. Chr.*)²²³

id. Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák

Radnót (nemesek)

júl. 1.

Torda

219 Az alvajdák *pro quibusdam perarduis negotiorum expeditionibus* gyűléseznek a nemesekkel: DF 277 552 = ErdKLT 320. sz. (1459. jún. 19-i hibás keltezéssel) = Ub VI. 150 (1463. jún. 23.).

220 Szt. Mihály ünnepének oktaváján (okt. 6.) a tordai ítélszéken részt vevő erdélyi nemesség *universitasa* meghívta Brassó város képviselőit a nov. 13-i kocsárdi közgyűlésre: SzOkl III. 79 = Ub VI. 154 = DF 246 476 (1463. okt. 15.). Szt. Mihály ünnepének oktaváján kelt alvajdai oklevél: DL 74 163 (1463. okt. 15.). Mályusz az 1463. évi (kétes hitelű) hadi szabályzat (SzOkl I. 196–199 = Ub VI. 152–154.) elfogadását ehhez a gyűléshez kötötte (MÁLYUSZ: *Erdélyi társadalom.* 43).

221 BánfOkl II. 64–66 = DL 26 790.

222 Az oklevél nem említ közgyűlést, csak sürgető országos ügyek tárgyalását: KmJkv I. 1674. sz. = DL 26 791.

223 DL 27 180 (*in congregatione generali nobilium*); DL 26 895, DF 253 603 (a keltezés nélküli parancslevél Kolozs vármegye által elvégzett, 1465. jún. 18-i vizsgálata előtt kelt, és bizonyosan egy időben Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák által kibocsátott, a kolozsmonostori konventnek címzett, közel azonos szövegű, eredetiben fennmaradt 1465. jún. 17-i oklevelével (DL 26 895). Utóbbi két oklevél nem említi a közgyűlést, de annak helyszínén és időpontjában kelt.

(*in oct. Nat. Iob. bapt.*)²²⁴

id. Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák

júl. 24.

Kápolna (nemesek)

(*in vig. Iacobi ap.*)²²⁵

id. Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák

szept. 8.

Kolozsmonostor (nemesek)

(*dom. vid. in Nat. Marie virg.*)²²⁶

?

dec. 10.

Szentmárton mezőváros²²⁷ (nemesek)

(*f. III. p. Concept. virg.*)²²⁸

id. Vizaknai Miklós és Somkeréki Erdélyi István alvajdák

1466

aug. 17.

Torda (nemesek, országlakók)

(*dom. p. Assumpt. virg.*)²²⁹

(a király nevében) Szentgyörgyi és Bazini János erdélyi vajda

---

224 DF 260 964. A gyűlést az ekkor szokásos évi négy bírói oktáva egyikén tartották, de „sür-gős országos ügyek eligazítása végett” (1465. júl. 16.).

225 DL 30 463 (*generalis regni nobilium in congregatione*).

226 TelOkl II. 87–88 = DL 74 168 (a kolozsmonostori konvent egy szept. 10-i oklevelében említi, hogy kiküldte két tagját az erdélyrészi nemesek számára Kolozsmonostoron tartott közgyűlésére: *ad generalem congregationem nobilium harum partium Transilvanarum ... hic in possessione nostra Colosmonostora predicta celebratam e medio nostri transmississemus*).

227 Mivel mezővárosként említik, a Küküllő megyei Dicsőszentmártonnal azonosítható.

228 DL 74 170 (az oklevél nem említi a közgyűlést, de Szentmártonban kelt); [1466. jan. 2.] *in generali congregatione nobilium harum partium Transilvanarum in opido Zenthmarthon proxime celebrata* (KmJkv I. 1679. sz.; vö. KORDÉ: *Szentgyörgyi János*. 149).

229 Szentgyörgyi és Bazini János erdélyi vajda 1466. aug. 9-i parancslevele Brassó városhoz, amelyben egy per tárgyalására az aug. 17-i tordai közgyűlést jelölte meg helyszíneként (SzOkl VIII. 116–117 = Ub VI. 249–250.); aug. 18. (*f. II. a. Steph. reg.*): DL 27 041, 28 623 (gyűlés a nemesekkel). Az erdélyi káptalan aug. 19-én (*f. III. a. Steph. reg.*) vizsgálta ki egy hatalmaskodást a közgyűlésen (DF 277 561), ill. aug. 20-án (*in Steph. reg.*) kiküldte két tagját a tordai gyűlésre, és ott 21-én (*f. V. p. reg. Steph. reg.*) vettek fel egy bevallást (DL 30 320). A közgyűlésen tárgyalt ügyekre lásd KORDÉ Zoltán: *Szentgyörgyi János erdélyi tevékenysége 1465–1467-ben = Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. ALMÁSI Tibor–DRASKÓCZY István–JANCSÓ Éva. MOL, Bp., 2005 (a továbbiakban KORDÉ: *Szentgyörgyi János*). 150; Uő: *A székely ispáni méltóság*. 159–160.

szept. 14. Torda (módosabb nemesek; szászok,
(*in Exalt. cr.*)²³⁰ székelyek)
(az országglakók elhatározásából)²³¹ Szentgyörgyi és Bazini János vajda

1467

márc. 10. Székelyvásárhely (nemesek, székelyek,
(*f. III. p. dom. Letare*)²³² szászok)
Illyei János és Nádas László alvajdák

máj. 5. Torda (nemesek)
(*f. III. p. Inv. cr.*)²³³
Illyei János és Nádas László alvajdák

jún. 1. Kápolna (országglakók; nemesek, szászok,
(*f. II. p. Corp. Chr.*)²³⁴ székelyek)
Szentgyörgyi és Bazini János erdélyi vajda,²³⁵ Illyei János és Nádas László
alvajdák²³⁶

230 Ub VI. 253 = DF 244 886 (Szentgyörgyi János vajda Hétszéknek címzett, aug. 20-i meghívója a szept. 14-i közgyűlésre); Ub VI. 255–256 = DF 244 889 (a Hétszéknek címzett, szept. 4-i újabb meghívó említi a székelyek meghívását). Ezt a gyűlést és talán a megelőzőt is a törökök elleni hadjárat (Ub VI. 256 = DF 244 891) előkészítésére hívták össze, mert a vajda szept. 25-i, a Hétszéknek címzett mozgósítási parancsa a nemrégiben Tordán hozott végzésekre hivatkozott (Ub VI. 259–260 = DF 244 896, 1499. szept. 25.). Vö. KORDÉ: *A székely ispáni méltóság*. 161.

231 *ex universorum regnicolarum ... deliberatione* (Ub VI. 253 = DF 244 886).

232 DF 261 001. Az oklevél nem nevezi a gyűlést *congregation*nak. Vö. DL 39 232; KORDÉ: *Szentgyörgyi János*. 151 (29. jegyz.).

233 DL 27 181.

234 KmJkv I. 1748. sz. (f. II. p. Corp. Chr. [jún. 1.] *in possessione Kápolna in congregatione generali regnicolarum harum partium Transsilvanarum fienda*; 1467. máj. 13.); Kápolnán jún. 1-jén leteendő eskü: DL 30 209; KmLt 210. sz. = DF 275 436r és DL 30 882 (*D. in Kápolna, f. III. p. Corp. Chr.* [jún. 2.] *in plena congregatione universitati regnicolarum; inquisitio facta fuit f. IV. p. Nycomedis mart.* [jún. 3.] *in generali congregatione regnicolarum partium Transsilvanarum*; 1467. jún. 2.); jún. 4. (*D. in Kápolna, in congregatione generali in oct. Corp. Chr.*): Arch. 1458–1526. II. 469 (jún. 23-i hibás keltezéssel) = DL 27 031; DL 104 808 (az erdélyi káptalan említi, hogy jún. 5-én [*f. VI. a. Barnabe ap.*] a kápolnai közgyűlésen a Hunyad megyei nemesek körében tartott vizsgálatot); Ub VI. 287–288 = DL 104 806–104 808 (*D. in Capolna f. VI. a. Barnabe ap.*, 1467. jún. 5.); jún. 5. (*f. VI. a. Barnabe ap.*): BánfOkI II. 87–89 = DF 261 003; jún. 6. (*sab. a. Barnabe ap.*): DL 28 857 = DL 65 421. – MÁLYUSZ (*Erdélyi társadalom* 95 [177. jegyz.]) ehhez a gyűléshez kapcsolta az 1467. évi felkelés előkészítését.

235 1467. jún. 5.: Ub VI. 287–288 = DL 104 806.

236 1467. jún. 2. (*f. III. p. Corp. Chr.*): DF 275 436 = KmLt 210. sz.; DL 30 882.

aug. 2. Kápolna mezőváros
(*dom. p. f. III. p. Anne matris Marie*)²³⁷
Szentgyörgyi és Bazini János erdélyi vajda

okt. 1–4.²³⁸ Torda
Mátyás király

1468

jan. 17. Kolozsvár (nemesek)
(*dom. a. Fab. et Seb.*)²³⁹
Rédei János és Bethlen Domokos alvajdák

máj. 15. körül Torda
(*circa Sophie virg.*)²⁴⁰
Pongrác János erdélyi vajda

237 1467. júl. 28-án (*f. III. p. Anne matris Marie*) a vajda a következő vasárnapra, a kápolnai közgyűlésre halasztott pert (DF 244 547); aug. 4. (*f. III., in profesto Marie de Nive*): Úb VI. 292 = DF 257 741 (utóbbi oklevél nem említ közgyűlést, de Kápolnán kelt). A korábbi kutatás figyelmét ez a gyűlés elkerülte (legutóbb: KORDÉ: *Szentgyörgyi János* 152; Uő: *A székely ispáni méltóság* 161), de mivel időben ez esik a legközelebb az erdélyi felkelők aug. 18-i egyezségleveléhez, valószínű, hogy szerepe volt a felkelés előkészítésében. A szövetség szövegét a kolozsmonostori konvent foglalta írásba (SzOkI I. 207–211 = Ub VI. 292–295 = DF 287 250), az azonban nem említ közgyűlést. Az egyezség részesei voltak a székely előkelők, továbbá Szászváros, Medgyes, Brassó és Beszterce képviselői is.

238 HORVÁTH: *Itineraria regis Matthiae Corvini* 83 (509. jegyz.). A tartománygyűlést Bonfini említi: ANTONIUS DE BONFINIS: *Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt Iosephus FÖGEL–Béla IVÁNYI–Ladislaus JUHÁSZ–Margarita KULCSÁR–Petrus KULCSÁR. B. G. Teubner–Akadémiai, Lipsiae.–Bp., 1936–1976 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV.). IV-I-192.

239 DF 257 742. Mátyás király ekkor Kolozsvárott tartózkodott (HORVÁTH: *Itineraria regis Matthiae Corvini* 85).

240 *Regestrum... magistri civium Cibiniensis super perceptis de contributione unius denarii novi de qualibet domo sedis Cibiniensis pro custodia partium inferiorum per dominum Iohannem Pangracz de Dengeleg vaivoda et regnicolas partium Transsilvanarum in congregatione Thordensi circa f. b. Sophie virg. imposita, quo tempore flor. valebat den. novos centum.* (*Rechnungen Hermannstadt*. I. 26 = DF 244 918). 1468. ápr. 1-jén a vajda Medgyes városba hívta maga elé a szebeniek küldötteit, de ebben az oklevélben sincs szó közgyűlésről (Ub VI. 331). Pongrác János 1468. máj. 17-én Tordáról írt levelet Szebennek (DL 45 304), jún. 11-én pedig felszólította a hétszékli szászokat, hogy fegyveresen menjenek Szászvárosba (Ub VI. 340–341).

1469

márc. 12.

(*dom. Letare*)²⁴¹

Rédei János alvajda

Torda (országalakók)

ápr. 17.

(*f. II. p. Tib. et Val.*)²⁴²

(az erdélyi nemesek *universitas*?)

Torda (nemesek)

júl. 1. után

(*sab. p. f. V., in Petri et Pauli ap.*)²⁴³

Bethlen Domokos alvajda

Torda (nemesek, [székelyek], szászok; országalakók)

szept. 14.

(*in Exalt. cr.*)²⁴⁴

Pongrác János erd. vajda

Torda mezőváros (*potiores nobiles*)

dec. 29. – 1470. jan. 2.

(*f. VI., in Thome mart.*)²⁴⁵

Rédei János és Bethlen Domokos alvajdák

Torda (nemesek)

241 KmJkv I. 1851–1852. sz.

242 Uo. 1869. sz.

243 A tordai gyűlést Bethlen Domokos erdélyi alvajda jún. 29-i, Besztercének címzett parancslevele említi, amelyben felszólította őket, hogy júl. 1-jén fegyveresen jelenjenek meg a Doboka megyei Borsán (Hurmuzaki XV/1. 71 = BánfOkl II. 126–127 = Ub VI. 409–410 = DF 247 309). A gyűlést vélhetően e dátum után szándékozott megtartani.

244 TelOkl II. 96 = DL 74 179 (1469. szept. 15.); uo. 97 = DL 74 180 (1469. okt. 6.): *congregatio*. Vö. még TelOkl II. 104, 110.

245 TelOkl II. 109–111 = DL 74 190, uo. 111–112 = DL 74 189 (1470. jan. 2., mindkettő tévesen 1470. dec. 25-re keltezve, mivel Tamás vértanú napját az apostol dec. 21-i, nem pedig Becket Tamás canterburyi érsek dec. 29-i ünnepével azonosította. Az, hogy a gyűlésre még 1469 végén került sor, mutatja, hogy a szept. 14-i [*in Exalt. cr.*] gyűlésre – éves keltezés nélkül – mint közelebbi eseményre hivatkoznak). A két oklevél nem nevezi *congregatió*nak a gyűlést. – Rédei János és Bethlenősi Bethlen Domokos alvajdák 1469. dec. 30-i (*sab. a. Circumcis. dom.*) kérésére az erdélyi káptalan 1470. jan. 2-án (*f. III. p. Circumcis. dom.*) vizsgálatot tartott az erdélyi nemesek közgyűlésén (DL 26 796, 1470. jan. 4. [*III. d. f. III. p. Circumcis. dom.*]); TelOkl II. 106 = DL 74 185 [1470. jan. 2.]

1470

júl. 6. után
(*f. III. aut IV. p. f. VI. p. Visit.
Marie virg.*)²⁴⁶

Pongrác János erdélyi vajda

Gyógy (*Diód*) mezőváros (*szebeni
szászokkal, tractatus*)

szept. 8. (tervezett)
(*Nat. Marie virg.*)²⁴⁷

Pongrác János erdélyi vajda

Torda (nemesek, [székelyek], szászok;
országglakók)

1471

máj. 7.
(*f. III. p. Inv. cr.*)²⁴⁸

Pongrác János erdélyi vajda

Torda (országglakók)

1472

dec. 30.
(*f. IV. a. Circumcis. dom.*)²⁵⁰

Torda (nemesek és a szászok küldöttei)²⁴⁹

246 Ub VI. 460 (1470. júl. 6.).

247 Említi Pongrác János vajda a Szeben városnak és a Hétszéknek írt 1470. aug. 26-i meghívójában (Ub VI. 464–465 = DF 244 993). Vö. KEMÉNY: *Törvényhozás*. 51 (az oklevélből töredéket közöl). A közgyűlés szept. 14-én is zajlott (TelOkl II. 110).

248 DL 62 895 (*generalis congregatio regnicolarum*); máj. 9. (*f. V. p. Appar. Mich.*): DL 45 465.

249 A szászok 1473. márc. 14-i panasza szerint kiküldöttük jelen volt a tordai gyűlésen, amely a nemesek jobbágysai által fizetett egyforintos adót ki akarta terjeszteni a szász székekre és városokra is (Ub VI. 545), de végül erre nem került sor (KUBINYI András: *A Mátyás-kori államszervezet = Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk. RÁZSÓ Gyula–V. MOLNÁR László. Zrínyi, Bp., 1990. 106).

250 DL 28 046 (*Thorda, f. IV. a. Circumcis. dom.*; hátlapján: *executio facta f. IV. a. Circumcis. dom. in congregatione generali pro tunc in civitate Thordensi celebrata*). Ugyanezt a közgyűlést említi a kolozsmonostori konvent egyik bejegyzése, amely szerint a gyűlést dec. 27. körül (*cca. Ioh. ev.*) tartották Tordán (KmJkv I. 2067. sz.), de a vajda tordai jelenléte is csak dec. 30-tól mutatható ki (DL 74 195 = TelOkl II. 120, 1473. jan. 3., tévesen 1474. jan. 2-re keltezve).

Magyar Balázs vajda és (Kálmáncsehi)²⁵¹ Domokos, a (székes)fehérvári Szűz Mária-társaskáptalan prépostja, a királyi jövedelmek erdélyi kezelője²⁵² (királyi parancsra)²⁵³

1473

jan. 10.

Kolozsvár (nemesek)

(*dom. inter oct. Epiph. dom.*)²⁵⁴

Magyar Balázs vajda²⁵⁵ és (Kálmáncsehi) Domokos,²⁵⁶ a (székes)fehérvári Szűz Mária-társaskáptalan prépostja, a királyi jövedelmek erdélyi kezelője (királyi parancsra, az erdélyi nemesség kérésére)

251 KUBINYI András: *A kincstári személyzet a XV. század második felében*. Tanulmányok Budapest múltjából XII(1957). 30; KÖBLÖS József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*. MTA TTI, Bp., 1994 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12). 352–353.

252 DL 17 552: *prepositus collegiate ecclesie B. Marie virg. de Alba, administrator proventuum regalium in Transsilvania* (1474. okt. 18.).

253 A királyi parancslevél, amelyben értesíti a nemeseket, a székelyeket és a szászokat a küldötték megbízásáról: SzOkl VIII. 126–128 = Ub VI. 536 = DL 36 867 (1472. nov. 30.). Ezt a parancslevelet 1473. jan. 18-án íratta át a kolozsmonostori konventtel Hosszúaszói László, aki a nemeseket, a székelyek három nemét és a szászokat – azaz az erdélyi országlakókat – képviselte (SzOkl VIII. 129–130 = Ub VI. 540 = DL 36 867).

254 Jan. 17. (*VIII. d. congregationis*): KEMÉNY: *Törvényhozás*. 79–80 = Ub VI. 539 (reg.) = DL 17 898 = DL 17 899 (*in congregatione et conventione generali universitatis nobilium ac alterius status partium Transsilvanarum dom. inter oct. Epiph. dom... celebrata*); DF 255 031 (*in congregatione et conventione generali universitati nobilium [utána egyidejűleg kihúzza: comitatus]... celebrata*); *A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára*. Ismerteti JAKÓ Zsigmond–VALENTIN Antal. EME, Kvár, 1944 (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 1). 35. sz. = DF 257 881; jan. 19. (*X. d. congregationis*): DL 26 904, DL 27 052; DL 27 194; BánfOkl II. 152–157 = DL 28 629; jan. 21. (*XII. d. congregationis*): DL 28 418; jan. 22. (*XIII. d. congregationis*): DL 28 307.

255 *Nobis unacum venerabili et egregio domino Dominico preposito ecclesie s. Nicolai de Alba in hac parte consocio nostro, in congregatione et conventione generali universitatis nobilium et alterius status hominum partium Transsilvanarum dominico inter oct. festi Epiph. dom., de speciali edicto serenissimi principis domini Mathie, Dei gratia regis Hungarie, Bohemie etc., domini nostri naturalis ad humillime supplicationis instantiam eorundem nobilium dicto domino nostro regi propterea porrectam in civitate Coloswar celebrata pro tribunali sedentibus; X. d. congregationis* (DF 257 679 = DL 37 302).

256 DL 17 552 = Ub VII. 27 (reg.; 1474. okt. 18.): *in anno proxime elapso [1473] in iudicio generali in civitate Koloswariensi de mandato ipsius domini nostri regis per magnificum Blasium wayuodam Transsilvanum, ac etiam nos celebrato* hozott ítéletet néhai Almakeréki Apafi Mihály birtokainak ügyében.

aug. 17. *Dés (potiores nobiles, szászok)*
 (f. III. p. *Assumpt. Marie*)
 Magyar Balázs vajda (királyi parancsra)²⁵⁷

1474

okt. 18. előtt Torda
 (f. III. a. XI. mil. *virg.*)²⁵⁸
 (Kálmáncsehi) Domokos, a (székes)fehérvári Szűz Mária-társaskáptalan prépost-
 ja, az erdélyi királyi jövedelmek kezelője

1475

jan. 5. Kolozsvár
 (in *vig. Epiph. dom.*)²⁵⁹
 Magyar Balázs vajda²⁶⁰

febr. 28. (tervezett) Torda (nemesek, szászok)
 (f. III. p. *Mathie ap.*)²⁶¹
 Magyar Balázs vajda

1476

máj. 26–27. Torda (nemesek)
 (dom. et f. II. p. *Urbani pape*)²⁶²
 Erdélyi István alvajda²⁶³

257 Ub VI. 553–554 = DF 244 987 (*conventio nobilium potiorum harum partium Transsiluanarum regni*). A tanácskozáson részt vettek Brassó és Szeben küldöttei is. – Ápr. 20-án a vajda a besztercei szászokkal tanácskozott Désen (Ub VI. 547 = DF 247 856).

258 DL 17 552 = Ub VII. 27 (reg.; 1474. okt. 28.): *hiis diebus novissimis de mandato regio quandam congregationem generalem universorum nobilium Transsilvanensium in oppido Thorda celebrassemus*, ahol bemutatták előtte Mátyás király 1474. febr. 28-i oklevelét (Ub VII. 7).

259 Ub VII. 30 (1475. jan. 3.) = DF 275 420^v: *executio facta est in vig. Epiph. dom. in congregatione generali in civitate Cluswar pro tunc celebrata*.

260 A kolozsvári közgyűlést a vajda tartotta, mert jan. 3-án innen keltezte oklevelét (Ub VII. 30 = DF 275 420^r).

261 A vajda 1475. febr. 17-i meghívólevele Beszterce városnak címezve: SzOkl III. 97 (hibás jan. 13-i keltezéssel) = Ub VII. 32 = DF 247 360.

262 DF 260 815 (*generalis congregatio*).

263 A vajda távozott Erdélyből, az ottani ügyeket alvajdájára, Somkeréki Erdélyi Istvánra bízta: Ub VII. 77 = DF 245 011. Vö. Ub VII. 90–91 = DF 246 461.

júl. 25. (tervezett) Torda (nemesek, szászok)
 (f. *V. in Iacobi ap.*)²⁶⁴
 Somkeréki Erdélyi István alvajda

1478

máj. 16. előtt
 (XVI. d. oct. *Georgii mart.*)²⁶⁵
 Kendi Antal alvajda

dec. 28. (tervezett) Kolozsvár
 (IV. d. *Nat. dom.*)²⁶⁶
 Vingárdi Geréb Péter vajda és székely isp.

1479

márc. 5. Kolozsvár (nemesek)
 (f. *VI. a. dom. Reminiscere*)²⁶⁷

- 264 Somkeréki Erdélyi István alvajda júl. 21-én arról tudósította Brassó város előjáróit, hogy Pongrácz János vajda nevében megparancsolta az összes (erdélyi) megyének, hogy Szent Jakab ünnepén (júl. 25.) fegyveresen gyűljenek össze a Torda mezővárosban tartandó közgyűlésre, mivel Bátori István és Drakula László a királyi hadsereggel ugyanakkorra gyűlnék oda össze (Hurmuzaki XV/1. 92–93 = Ub VII. 100–101 = DF 246 491).
- 265 Kendi Antal alvajda ekkor kelt oklevele említi a nemesek *universitasa* számára nemrégiben (*nuper*) megtartott közgyűlést: DL 28 634. – 1478. febr. 2-án (*in Purif. Marie*) Geréb Péter vajda Doboka megye nemességének és minden rendű-rangú birtokosának megparancsolta, hogy fejenként hadba szállva jöjjenek Medgyesre, ahol tanácskozni is fog velük (Josephus Franciscus TRAUSCH: *Diplomatarium Transsilvanicum*. vol. II. *Supplementa ab anno 1124–1600*. [számozatlan oldalak]. Brassói Fekete Templom Lt, Tq. 77/II.; közlése: Transilvania IV[1873]. 23. sz. 279–280). Itt azonban elsősorban hadi készülődésről lehetett szó. Lásd még a feketevízi és váraljai jobbágyoknak címzett, ugyanaznap kelt parancslevelet: DL 45 706.
- 266 Vingárdi Geréb Péter erdélyi vajda és székely ispán dec. 15-én felszólította Losonci Bánfi György, Drági Zsigmond, Solymosi Ördög Antal, Zalai László, Keresztúri György Doboka megyei nemeseket, hogy 50 márka büntetés terhe alatt dec. 28-án személyesen jelenjenek meg a Kolozsvárott tartandó tanácskozáson, amelyen az összes erdélyi vármegye nemessége képviselve lesz (DL 62 910). Vö. HORVÁTH–NEUMANN: *Bátori István*. 46 (211. jegyz.). Az oklevél közlése: W. Kovács András: *Két meghívólevél erdélyi tartománygyűlésre (1478, 1502)*. Erdélyi Múzeum LXXXV(2023). 1. sz. 17.
- 267 *In conventione generali universitatis nobilium et alius cuiusvis status et conditionis hominibus partium Transilvanarum... in civitate Coloswariensi de regio litteratorio mandato per magnificum Petrum Gereb de Wyngarth, wayvodam Transsilvanarum Siculorumque comitem, presentibus egregiis Iohanne de Feleghaz, comite camararum salium regalium de Zeek et Dees, ac magistro Stephano de Hashagh, prothonotario nostro* [sc. iudicis curie, Stephani de Bathor], *facta* (Ub VII. 207–208 = BánfOkI II. 204 = DF 245 037, 1479. márc. 5.). Ugyanezen

Vingárti Geréb Péter vajda és székely isp. (királyi parancsra; részt vett Félegyházi János széki és dési királyi sókamaraispán)

ON THE TRANSYLVANIAN PROVINCIAL ASSEMBLIES
OF THE 15TH CENTURY
I. (1416-1479)

Keywords: *Transylvania; general assemblies; provincial assemblies; judicial organisation; voivode; vice-voivods; Middle Ages*

This study is analysing several aspects regarding the organization of the general assemblies in the Voivodate of Transylvania during the 15th century. The general assemblies were traditionally convoked and presided by the voivodes in Turda, for the nobles of the seven Transylvanian counties (sometimes also for the Szeklers and Saxons, on the basis of royal powers granted to the voivods). After 1412, in parallel with the increasingly rare presence of Transylvanian voivods in this province, the assemblies were no longer organized. The role of these judicial assemblies was taken over by the octaval seat of the vice-voivods. The octaval tribunals were held in this period four times a year, on the eighth day of some religious holidays in Sântimbru (Alba county). Following the cessation of the assemblies presided by voivods, the forum of appeal of the vice-voivode's seat became the royal court. Around 1440, the vice-voivode's tribunal was moved to Turda. Since the last third of the 14th century, the vice-voivodes also held occasional meetings of the Transylvanian nobility in Turda, and from 1421 and 1433, meetings, which were also called general assemblies. The experiences of the peasant uprising of 1437-1438, the enlargement of the political community around 1440, in the whole of medieval Hungary, the increasingly pressing Ottoman threat, which affected both Saxons and Szeklers, led to the resumption of general assemblies, this time usually under the leadership of the vice-voivodes. These gatherings were held with increasing frequency, but at irregular intervals, not only in Turda, but also in other easily accessible places (Cucerdea/Lunca Mureşului, Cluj-Mănăştur, Cluj, Mediaş, Iernut, Târgu Mureş, Căpâlna de Sus and Târnăveni). Both the octaval vice-voievodal seat (*sedes iudiciaria*), held exclusively in Turda, attended by nobles, and the irregular assemblies of nobles, Szeklers and Saxons (*congregatio generalis*) were judicial assemblies. However, the congregations also discussed matters concerning the province as a whole, especially its defence. For the three privileged groups (nobles, Szeklers and Saxons) who were separated geographically and in terms of judicial organisation, they were the only forum for settling common problems. The general assemblies did not become permanent institutions: the change of location and the fact that they did not become the forum of appeal of the octaval court are evidence of this. They were not a legislative, but a consultative body and had no political role. Apart from the exceptional case of 1459, it was not convened at the initiative of the participants and did not become a body representing their interests against the royal or voivodal power.

---

közgyűlésen Bátori István országbíró nevében ítélőmestere, Hásságyi István állított ki oklevelet (DL 88 621).

DESPRE ADUNĂRILE PROVINCIALE TRANSILVĂNENE
DIN SECOLUL AL XV-LEA
I. (1416-1479)

Cuvinte-cheie: *Transilvania; congregații generale; adunări provinciale; organizarea judecătorească; voievod; vicevoievod; evul mediu*

În acest studiu sunt analizate aspecte legate de organizarea adunărilor provinciale în cadrul voievodatului Transilvaniei pe parcursul secolului al XV-lea. Congregațiile generale erau în mod tradițional convocate și prezidate de voievodul Transilvaniei, la Turda, pentru nobilii din comitatele transilvănene (uneori, în baza împuternicirii regale acordate voievodului, și pentru secui și sași). După 1412, în paralel cu prezența din ce în ce mai rară a voievozilor transilvăneni în această provincie, congregațiile nu au mai fost organizate. Rolul acestor adunări judecătorești a fost preluat de către scaunul de judecată octaval al vicevoievozilor, care se ținea în această perioadă de patru ori pe an, în a opta zi a unor sărbători religioase, la Sântimbru (comitatul Alba). În jurul anului 1440, locul tribunalului octaval a fost mutat la Turda. Forul de apel al scaunului vicevoievodal, odată cu încetarea congregațiilor voievodale, a devenit curtea regală. Începând cu ultima treime a secolului al XIV-lea, vicevoievodul a ținut la Turda și adunări ocazionale ale nobilimii transilvănene, iar în 1421 și 1433, aceste adunări au fost deja numite și ele congregații generale. Experiențele răscoalei țărănești din 1437-1438, lărgirea în jurul anului 1440 a comunității politice în întreaga Ungarie medievală, amenințarea turcească din ce în ce mai apăsătoare, care îi afecta atât pe sași, cât și pe secui, au dus la reluarea congregațiilor generale, de data aceasta de obicei sub conducerea vicevoievozilor. Aceste adunări au avut loc cu o frecvență din ce în ce mai mare, dar la intervale neregulate, nu numai la Turda, ci și în alte locuri ușor accesibile (Cucerdea/Lunca Mureșului, Cluj-Mănăstur, Cluj, Mediaș, Iernut, Târgu Mureș, Căpâlna de Sus și Târnăveni). Atât scaunul de judecată octaval vicevoievodal (*sedes iudiciaria*), ținut exclusiv la Turda, la care participau nobili, cât și adunările neregulate ale nobililor, secuilor și sașilor (*congregatio generalis*) erau adunări judecătorești. Cu toate acestea, congregațiile discutau și chestiuni care priveau provincia în ansamblu, în special apărarea acesteia. Pentru cele trei grupuri privilegiate (nobili, secui și sași), separate geografic și din punct de vedere al organizării judiciare, acestea reprezentau singurul forum pentru rezolvarea problemelor comune. Congregațiile generale nu au devenit instituții permanente: schimbarea locației și faptul că nu au devenit forul de apel al scaunului octaval sunt dovezi în acest sens. Ele nu erau un organ legislativ, ci unul consultativ, și nu aveau un rol politic. În afară de cazul excepțional din 1459, nu a fost convocată la inițiativa participanților și nu a devenit un organism care să reprezinte interesele lor împotriva puterii regale sau voievodale.

SZÁSZ ANIKÓ*

A MEZŐVÁROSI ELŐLJÁRÓK FELADATKÖREIRŐL ERDÉLY HÉT VÁRMEGYÉJÉBEN (1540–1600)**

Kulcsszavak: *mezőváros; magisztrátus; önkormányzat; bíraskodás; oklevél-kiállítás*

A mezővárosok – elnyert kiváltságaik és mentességeik alapján – már a középkorban a városokhoz képest kisebb mértékű függetlenségnek örvendtek. Ennek az önállóságnak alapvető intézménye a döntéseket hozó, oklevéladási joggal és saját pecséttel rendelkező tanács volt. A jelen vizsgálat tárgyát képező, a hét erdélyi vármegyében fekvő (Kolozs, Torda, Fehér, Küküllő, Hunyad, Belső-Szolnok, Doboka) oppidumok vezető testületeinek feladatai között is kiemelt helyet foglalt el saját okleveleik és missziliseik kiállítása, illetve a jegyzőkönyvek vezetése. Ezek az írott emlékek az előljárók igazságszolgáltatási, igazgatási és gazdasági (ingatlanforgalmi, pénzügyi) tevékenysége során keletkeztek, ugyanakkor ezek tekinthetők az önkormányzatok működésének alapvető, illetve sok esetben egyedüli forrásainak.

A jelentősebb mezővárosok esetében nagyobb mennyiségű és változatosabb írott források maradtak fenn, és ez a tény a városvezetőség szélesebb jogkörét, nagyobb önállóságát bizonyítja. Ezeknek az előljáróknak (bíró, belső és külső tanács) feladatkörét összetettség jellemezte, melyet a királyi városok mintájára a helyi körülmények és a szokásjog szerint alakítottak ki. Az előljárók egyik legfőbb kötelessége az adó kirovása és felszedése volt, erről viszont nem maradtak fenn adatok. Az adóval kapcsolatos egyéb teendőikről is keveset tudunk. 1555-ben például Bánffyhunyad nevében két esküdt polgár a szokott tizedösszeget, 80 forintot fizetett a váradi püspöknek.¹ A mezővárosok közös javainak kezelése és védelme is fontos feladatnak számított, gondolunk itt elsősorban a közös földek évente történő felosztására a lakosok között. A Vizaknán² lakó nemeseknek sem szántóföldjük, sem rétjük, sem kaszálójuk

* Szász Anikó (1976), PhD, történész, tudományos munkatárs, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézete, Kolozsvár, szasz.aniko@eme.ro

** Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei (1326–1590)*. Mut., jegyz., reg. BOGDÁNDI Zsolt. EME, Kvár, 2018 (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1 – a továbbiakban KmFJkv). I. 39. sz.

2 A Fehér vármegyei Vizakna a Viza nevű patak mentén fekszik, a mezőváros neve valószínűleg a patak elnevezéséből alakult ki.

nem volt, ezért 1583-ban a vajda elrendelte, hogy a kamarás, a bíró és a polgárok mindegyiknek minden fordulóban 12 hold szántót tartozzanak adni, rétet pedig annyit, amennyi egy polgárnak is jutott, mely földek után a nemesek a papnak tizeddel tartoztak, censust és egyéb adót azonban nem fizettek.³ Désen a bíró minden évben a nemeseknek is osztott földet a közösből, azonban a század végén, a polgárok és nemesek közötti konfliktus miatt, a bíró nem akart nekik is adni. 1598-ban ugyanis a dési nemesek arról panaszkodtak, hogy a korábbi szokásnak megfelelően a mentesített házaik után már nem kaptak a közös földekből és erdőkből. A fejedelem a kérés teljesítésére utasította a magisztrátust.⁴ Szintén a belső tanács hatáskörébe tartozott az utak, hidak, gátak, porgolátok (a szántóföldeket védő kerítések) építése, éjszakai őr állítása, a közös és a tilalmas erdők felügyelete. Désen, Vizaknán és Tordán ismerünk erre vonatkozó adatokat.⁵

Az ingatlanforgalom ellenőrzése, a végrendeletek és szerződések hitelesítése is a tanács feladata volt. A mezőváros által kiállított oklevelek nagy része ingatlanforgalommal kapcsolatosak.⁶ Míg a kisebb ügyekben tett bevallásokat és a bírósági tárgyalásokat a heti rendszerességgel megtartott egy vagy több ülésnapon, illetve kevéssel azután foglalták írásba, addig a fontosabb, örökérvényű egyezséget tartalmazó okleveleket meghatározott ünnepnapokra, azaz pecsételőnapokra keltezték. Az adatok alapján valószínűsíthető, hogy a nagyobb mezővárosokban a tanács évente egy vagy több pecsételőnapot tartott, ekkor a városházán vagy a piactéren összegyűlt magisztrátus és a lakosok jelenlétében felolvasták és – amennyiben ellentmondás nem történt – megpecsételték az oklevelet.⁷

-
- 3 *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. Mut., jegyz., reg. BOGDÁNDI Zsolt–GÁLFI Emőke. EMÉ, Kvár, 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1 – a továbbiakban ErdKÁPJkv). I. 345. sz.
- 4 A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya [Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României] (a továbbiakban RNLtK), DÉS város levéltára (a továbbiakban DÉS v lt), nr. 258.
- 5 DÉS: DÉS v lt, nr. 246. – VIZAKNA: ErdKÁPJkv I. 345. sz. – TORDA: 1581. augusztus 30. *Erdélyi királyi könyvek*. DVD. Szerk. GYULAI Éva. Bp., 2005 (a továbbiakban ErdKirKv DVD). XVII. 43^r–44^r; SZÁSZ ANIKÓ: *A nemesek jogi helyzete az erdélyi városokban és mezővárosokban Báthory Zsigmond korában = A Báthoriak kora (A Báthoriak és Európa)*. Szerk. DÁM László–ULRICH Attila. JÓSA ANDRÁS Múzeum, Nyírbátor, 2008. 126–136.
- 6 Például 1599. május 29-én kelt oklevelében Torda magisztrátusa bizonyította, hogy két polgár özvegyei a településben levő, csaknem teljesen elpusztult kőházukat az ahhoz tartozó udvarral, kerttel, telekkel és földekkel együtt, szavatosság vállalása mellett, részint aranyforintban, részint pedig ezüstben, illetve kis garasban felvett 250 forintért örökre eladták Szilvási András deák polgárnak, a sókamara számtartójának. *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei 1569–1602*. I. 1–3. Mut., jegyz., reg. FEJÉR Tamás–RÁCZ Etelka–SZÁSZ ANIKÓ. EMÉ, Kvár, 2003–2005 (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3 – a továbbiakban ErdKirKv). I/3. 1670. sz.
- 7 LAKATOS Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526*. MTA BTK TTI, Bp., 2019 (Magyar Történelmi Emlékek).

A közös tulajdont képező javakat a mezőváros polgárai csak mindkét tanács és a közösség beleegyezésével nyerhették el vagy vásárolhatták meg. 1530-ban például a tordai magisztrátus, a külső tanács és a közösség adományozta a mezőváros malomhelyét egy polgártársuknak, hangsúlyozva, hogy döntésüket régi jogaik alapján hozták meg („authoritate iuris nostri patronatus, qua a divis regibus praedecess[or]is nobis datis et concessis fungimur”).⁸ Hasonlóan jártak el később is (1549, 1559, 1567).⁹ A külső tanács néha felülvizsgálta, és alkalomadtán megvétózta a magisztrátus döntéseit a település közös vagyonát illetően. 1588. február 25-én Csipkés Péter, az ötven tagú tanács egyik tagja (iuratus civis e numero quinquaginta electorum patrum), Torda lakosai nevében amiatt tiltakozott, hogy 1568-ban a mezőváros bírái és esküdtjei néhai Óragyártó Ferenc enyedi polgár és anyja, néhai Kovács Gergely tordai lakos özvegye, Márta kérésére, a közösség beleegyezése nélkül és a település kárára, egyezséget kötöttek egy Torda piacterén levő kőház bizonyos része felől. Ugyanakkor a szerződést és az arról esetleg kiállított levelet minden részében semmisnek nyilvánította.¹⁰

Ha nemes akarta megvenni polgár, sóvágó vagy zsellér javait, esetleg a közös földek egy darabját, akkor ki kellett kérnie a tanács engedélyét, s előfordult, hogy az megtagadta az elidegenítést. Ilyen esetről olvashatunk egy 1578-as oklevélben, mely szerint Szamossi Péter, a huszti vár gyalogoskapitánya házat vett Désen néhai Dobó Lukács polgártól, de a vásárlást az előljárók a mezőváros egyhangú akaratából („ex consensu et unanimitate dicti oppidi”) a közteherviselés miatt megakadályozták, és a pénzt visszaadták. Végül mégis engedélyezték, miután a kapitány megígérte, hogy házat soha nem mentesíti a census és más adók alól, és mindenben aláveti magát az előljárók akaratának.¹¹ 1595-ben Szász Boldizsár bíró és két esküdt az egész Kolozs mezőváros nevében amiatt tiltakozott, hogy Ajtoni István nemes, a kolozsi sókamara számtartója megnemesített egy házat Kolozson. A házat végül megvették a nemestől.¹² Az 1570–1580-as években a dési városvezetőknek több nemes tett adózásra vonatkozó ígéretet ingatlanvétel kapcsán.¹³ Egy nemes és egy polgár közötti

Adattárak); Szász Anikó: *Mezővárosi írásbeliség és oklevélkiállítás hét erdélyi vármegyében (1540–1600)*. Erdélyi Múzeum LXXXIV(2022). 1. sz. 19–30.

8 MNL OL, F 25 – A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Miscellanea (a továbbiakban F 25), 1, fol. 29–45., nr. 8. Az átírást végző jegyző a keretoklevélbe bemásolt 21 darab oklevélszöveget megszámozta, mi is e sorszámok szerint idézzük őket.

9 Uo. nr. 15, 16, 18.

10 KmFJkv I. 669. sz.

11 Dész v lt, nr. 197, 202.

12 MNL OL, F 15 – A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla (a továbbiakban F 15), X., 327^{r-v}.

13 1580, 1584: Dész v lt, nr. 206, 214. Utóbbit közölte: SZABÓ T. Attila: *Adatok Temesvári János déák oklevelezéséhez*. Magyar Nyelv 57(1961). 100–101.

másik adásvételi szerződésből kiderül, hogy az ingatlant előbb felkínálták megvételre a lakosoknak, majd ha senki nem jelentkezett, a bíró engedélyt adott a nemesnek annak megvételére.¹⁴ Désen és Tordán is van példa rá, hogy az előjárók saját településükön földterületet adományozhattak. 1549-ben Torda pusztá halastavát örökre az egyik korábbi bírónak, Mike Jánosnak adományozták.¹⁵ Désen egy nemes a közös földekből kapott örökre egy darabot.¹⁶ A magisztrátusnak ellenben nem volt joga beleszólni egy nemesi vagy közvetlenül kincstári tulajdonban lévő, dési ingatlanok birtokjogi kérdésébe, az ilyenek iktatásán általában csak tanúként volt jelen.¹⁷

A mezővárosok elővételi jogáról még fennmaradt néhány adat. 1525-ben Kalmár Péter széki esküdt polgár a mezőváros nevében tiltakozott amiatt, hogy néhai Gyulai István deák dési kamaraispán a széki Kodori-tó nevű halastavat megvásárolta a Kodori családtól, majd a település tudta nélkül a dési ágostonosokra hagyta, holott a szomszédság jogán őket illette volna az meg, továbbá, hogy az iktatáskor sem hívták őket oda.¹⁸ 1588-ban váradjai Kovács Pál nemes azt vallotta, hogy régebben egy kőházat vásárolt Torda mezőváros főterén, a sókamara házával átellenben, a vármegye jegyzője, János deák házában szomszédságában. Később a házat felajánlotta megvételre szomszédjának, Szalai Balázsnak, akivel a vételár felől meg is egyezett, de az a kikötött időpontig nem fizetett. Később kiderült, hogy a település bírójának és esküdtjeinek elővételi joga volt (*iudex et iurati cives eiusdem oppido Torda habeant ius anticipandae redemptionis cuiusvis haereditatis in eodem oppido... ante alios privates emptores*), így végül a központi helyen levő házat tartozékaival együtt 290 forintért a mezővárosnak adta el.¹⁹

Az előjárók védelmezték a mezőváros adózó polgárainak kiváltságait, és főként a vagyonos réteg érdekeit más társadalmi csoportokkal szemben is. Ezek közé sorolhatjuk a bentlakó nemesi rendet, de néhány mezőváros (Torda, Dész, Vizakna, Kolozs, Szék, Dészakna) esetében a kötelezettségek alól nagyrészt mentesített és ezért különálló csoportot alkotó sóvágókat is. A magisztrátus tagjai ellenőrizték és számonkérték, hogy jogállásuknak megfelelően teljesítik-e a mezővárosi terheket (szolgáltatásokat és adókat), és igyekeztek rendezni a velük előforduló konfliktusokat. Mivel gyakran nem sikerült egyezségre jutni velük, panaszukkal a fejedelem elé járultak. 1553-ban

14 1579: Dész v lt, nr. 205.

15 F 25, 1, fol. 29–45, nr. 18.

16 1582-ben az előjárók örökre Buda Jánosnak adtak egy tövises földdarabot, miután a kedvezményezett ígéretet tett, hogy a földterületet kitisztítja. Dész v lt, nr. 209.

17 Például, amikor 1576-ban Buda Jánost beiktatták dési nemesi udvarházába, az eljáráson tanúként jelenlévők között elsőként a bírót és két esküdtet soroltak fel. Dész v lt, nr. 194.

18 *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II. Kivon., bev. JAKÓ Zsigmond. Akadémiai, Bp., 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17 – a továbbiakban KmKonvJ). II. 4111. sz.

19 ErdKápjkv I. 588. sz.

például vita alakult ki a dési sóvágó rend és a magisztrátus között az előbbieket bírójának jogkörei kapcsán. Abban az évben ugyan sikerült megegyezniük,²⁰ 1594-ben azonban már kénytelenek voltak Báthory Zsigmond fejedelemhez fordulni kiváltságaik és érdekeik védelmezése érdekében. Lőrinc deák dési bíró és Vas Kelemen esküdt polgár Tordán elpanaszolták, hogy a dési fejedelmi sókamarához tartozó sóvágók közössége, azok előljárói elfelejtették, illetve meg is szegték a régi időkben kötöttük és a mezőváros előljárósága között megkötött egyezséget. A sóvágók bírója és dékánjai csak egy forintig bírászkodhattak, a nagyobb ügyek a magisztrátusra tartoztak volna, de a sóvágók előljáróinak „merészsége” odáig fajult, hogy ezekben is ítélkeztek. A fejedelem egyeztetett a tordai sókamarással, János deákkal és Torda városvezetőivel is, majd elrendelte egyfelől a sókamarással, másfelől a sóvágók bírójának és dékánjainak, hogy az egyezséget tartsák be, vagyis a nagyobb ügyek elbírálását hagyják a mezőváros előljáróira.²¹ A dési magisztrátusnak a helybéli nemesekkel szembeni próbálkozásai azonban többnyire sikertelenek voltak, és 1585 után a vizzályból már hosszú pereskedés alakult ki a fejedelmi táblán.²² A polgárok és nemesek érdekeinek összeütközése más mezővárosokban (Dés, Torda, Vizakna, Enyed, Kolozs, Abrudbánya) is bizonyítható. A források alapján megállapítható, hogy a nemesek tömeges beköltözése a mezővárosokba általános jelenség volt a 16. század második felében. A konfliktus oka alapjában véve az volt, hogy a mezővárosokban lakó nemesek személye és telke kikerült a polgárok által közösen viselt terhek fizetése alól.²³

Szintén az adózó polgárok érdekeinek védelmét tükrözik a magisztrátusok által a céhek részére kiállított oklevelek. Az enyedi előljárók által 1524-ben kiadott, a mezőváros nagyobb pecsétjével ellátott oklevélben a belső tanács (melynek tagjait név szerint is felsorolták) jóváhagyta településük fazekascéhének felállítását, és megerősítette annak rendtartását. Oklevelüket 1584-ben Báthory Zsigmond is megerősítette.²⁴

Az előljáróknak a vásárok tartásával kapcsolatos feladataira kevés adatunk van. 1585-ben a dési nemesek arról panaszkodtak Báthory Zsigmondnak, hogy az előljárók megtiltották nekik az árusítást a (szombaton tartott) hetivásárokon.²⁵ Báthory Kristóf 1578-as okleveléből pedig kiderül, hogy a dési „bírák” a borfogást a sokada-

20 Dés v lt, nr. 149.

21 Uo. nr. 243. Az oklevelet Báthory Gábor is megerősítette 1608-ban. Uo. nr. 305

22 Uo. nr. 215, 216, 219, 220, 221, 228, 246, 248, 255, 256, 260.

23 Szász Anikó: *Gesellschaftliche Konflikte im Siebenbürgen des 16. Jahrhunderts. Das Beispiel des Marktflückens Desch (1541–1600)*. Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie 34(2019). 25–41.

24 ErdKirKv I/3. 35, 578. sz.

25 1585. szeptember 25. Dés v lt, nr. 218.

lom idején kezdték el.²⁶ 1525. december 2-án Szapolyai János erdélyi vajda Déva királyi mezőváros előljáróinak kérésére megengedte, hogy minden évben Fülöp és Jakab apostolok, Lukács evangélista és Mária Magdolna napján sokadalmat, szerdánként pedig hetivásárt tartsanak. Az oklevélszövegben azt is előírták, hogy a castrum és oppidum mindenkori várnagyai, vicevarnagyai és udvarbírái nem szólhatnak bele a vásárok irányításába és felügyeletébe, hiszen az a mezőváros előljáróinak a feladata volt.²⁷

A városvezetés ellenőrizte a bor árusítását is, hiszen a bor fontos bevételi forrása volt a szőlősgazdáknak, azaz a gazdagabb polgároknak. Désen és Désaknán egy 1559-es határozattal a mezőváros közössége limitálta az idegen borok értékesítését: senki nem vihetett be idegen bort a szüret első napjától addig, amíg a város bortartaléka nem csökkent tízhordónyira, továbbá a bevitt bornak el kellett fogynia a következő szüretig, és azután sem tartalékolhatták azt titokban.²⁸ 1578-ban Dés egy újabb kiváltságot kapott. Báthory Kristóf engedélyezte a borfogást, úgy, hogy évente két-három napig senki nem árulhatta saját borát, hanem csak az oppidum javára lehetett bort kimérni.²⁹ 1585-ben a dési nemesek abban reménykedtek, hogy a borfogás alól mentességet nyerhetnek a vajdától, akinek elpanaszolták, hogy a városvezetőség még a helyi boraik árusítását is megtiltotta. Válaszul Báthory Zsigmond arra utasította az előljárókat, hogy a nemesek ellen elkövetett jogtalan eljárásokkal hagyjanak fel.³⁰ A borfogással kapcsolatos konfliktusokról beszél egy 1594-es vallatás is,³¹ melyből kiderül, hogy ebben a kérdésben a tanúk nem voltak egy véleményen. Amikor egy nemes „borfogáskor bort kezdett, a városbeli embernek nem szabad volt benne vinni”. „Az borfogáskor tudom, hogy az nemeseknek nem volt szabad borth kezdeni, más az, hogy ha kezdet is, hát az várost az bírák eltiltották rólla és nem volt szabad hordani, merh ha ki-ki vit volna is, az város őrzők elvötték tőlök és megitták.” Ha nemesek borfogáskor kezdtek bort, akkor a városiak „nem horták, hanem csak vidéghbeli emberek ittanak rajta és sóvágók”. Amikor Szilágyi Mihály nemes bort kezdett borfogáskor, a városbeliek nem mertek bemenni, sem vinni belőle, hanem a sóvágókkal itatta meg. Mások szerint viszont borfogáskor nem volt szabad árulni se városi, se külső bort, csak ha a „város számára megvették”. Ha a nemes ilyenkor kezdett bort, akkor azt a „bort őrző” elvette, és a nemesnek 12 forint bírságot kellett fizetnie. A „város szolgálja” azt vallotta, hogy ha a nemesek kezdtek is bort borfogáskor, nem volt

26 MNL OL, P 2269 – Családok, testületek és intézmények levéltárai, K. Papp Miklós hagyatéka (a továbbiakban P 2269), 6. doboz, nr. 15.

27 ErdKirKv DVD XXIII. 195^v–196^f. 1531-ben a rendelkezést királlyá választása után megerősítette. ErdKirKv DVD XXIII. 195^v–196^f.

28 Ezt Izabella királyné is megerősítette még ugyanabban az évben. Dés v lt, nr. 171, 173.

29 1578. május 12. P 2269, 6. doboz, nr. 14.

30 Dés v lt, nr. 218.

31 Uo., nr. 246.

szabad árulniuk, ugyanis a bíró azt parancsolta neki, hogy ha ilyet lát, foglalja le és vigye a bíró házához.

A tordai nemesek nem vihettek be a városba máshonnan származó bort, kivéve, ha a bíró megengedte. Vizaknán viszont mindenki engedélyt kapott a bor kimérésére bizonyos összeg kifizetése ellenében, mivel a mezővárosnak nem volt szőlőhegye.³² 1579-ben az enyedi előljárók is megtiltották az idegen borok árusítását a településen, de borhiány esetén a bíró és az esküdtek külön engedéllyel lehetővé teheték azt.³³ Marosújváron is a magisztrátus feladata volt a borkiméréssel kapcsolatos szabályok betartatása. Itt vita alakult ki az adófizető lakosság és a sóvágók között a borkimérés joga miatt. 1584-ben a vajda az előbbieket jogainak védelmében adott ki oklevelet. Eszerint a Fehér vármegyei mezőváros előljárósága panaszt tett arról, hogy jóllehet régi szokásuk, illetve a hajdani magyar királyoktól nyert engedélyük alapján településük évi vásárain bort csak a mezőváros közösségének hasznára mérhettek – a polgároknak és a sóbányászoknak ugyanis ez tiltva volt –, a sóvágók mégis maguknak követelték vásárok idejére a borkimérés jogát, és saját boraikat kínálták eladásra. Ezért a magisztrátus kérésére a vajda megengedte, hogy, szokásuknak és szabadságuknak megfelelően a vásárok idején bort az elkövetkezőkben is csak a mezőváros közösségének javára mérhettek ki, és megtiltotta a sóvágóknak és polgároknak a borkimérést.³⁴

A városvezetőknek egy másik fontos feladata volt a mezőváros kiváltságainak és jogainak védelme más településekkel és intézményekkel szemben, ugyanakkor a bizonyító oklevelek beszerzése, illetve őrzése is. Számos olyan oklevél maradt fenn, melyek az ezekkel kapcsolatos erőfeszítésekről adnak hírt. 1552-ben Ferdinánd király Désakna mezőváros előljárói és sóvágói kérésére megerősítette Mátyás király 1478. augusztus 7-én kelt oklevelét arról, hogy az említett sóvágókat mentesítette mindenféle adó és a hadba vonulás terhétől.³⁵ 1471-ben szintén Mátyás király Kolozs mezővárost – korábbi oklevelét érvénytelenítve – kivette Kolozsvár joghatósága alól, és visszaállította korábbi joghatóságát, illetve szabadságait.³⁶ Később az előljárók többször is kérték e privilégium megerősítését (1473, 1532, 1552, 1589).³⁷ Szászrégen két jelentős 16. századi privilégiumának megerősítése ügyében is saját magisztrátusa intézkedett. Az egyikből kiderül, hogy az előljárók és a lakosok panaszt emeltek I. Ferdinánd magyar király előtt, hogy jóllehet Mátyás király ideje óta azzal a kiváltsággal rendelkeztek, hogy a nagyobb perek esetében a mezőváros szenátusának ítéleteit csak Beszterce város előljárói előtt lehetett megfellebbezni, ennek ellenére az erdélyi

32 Torda: 1581. augusztus 30. ErdKirKv DVD XVII. 43^f–44^f; Vizakna: 1583. június 27. ErdKirKv I/3. 288. sz.

33 KmFJkv I. 195. sz.

34 ErdKirKv I/3. 467. sz.

35 KmFJkv I. 36. sz.

36 ErdKirKv I/3. 20. sz.

37 Uo. 21, 37, 45, 1130. sz.

vármegyei előljárók saját törvényszékük elé idézik őket. Válaszul 1553. május 9-én Ferdinánd utasította a vármegyei tiszteket a kiváltság tiszteletben tartására, azzal a pontosítással, hogy az említett perek előbb Beszterce város előljárói, majd onnan a Szász Universitas ítélőszéke elé fellebbezhetők.³⁸ Ferdinándnak másik, 1554. október 31-én kelt okleveléből nem csupán arról értesülünk, hogy az elveszett privilégiumlevelek pótlása a magisztrátus kötelessége volt, hanem arról is, hogy azokat a polgármester saját házában őrizte. Ebben Régen mezőváros előljárói és lakosai kiváltságaik megerősítését kérték, miután bemutatták neki Kendi Ferenc és Dobó István erdélyi vajdák két oklevelét az erre vonatkozó tanúvallatásokról. Az utóbbiakból kiderül, hogy a polgármester házában egy ládában őrzött régi privilégiumleveleiket gonosztevők ládástól elvitték, és azóta sem kerültek elő. Válaszul Ferdinánd megerősítette három kiváltságukat: a mezőváros polgárai szabadon vásárolhatnak és adhatnak el helybeli házakat, továbbá áttelepedhetnek más földesúr szászrégeni részbirtokára, ugyanakkor az oppidum területére került állatok nyomát nem kötelesek kiadni.³⁹

Désen is a magisztrátus tagjai jártak el az ehhez hasonló ügyekben. Mivel Fráter György bizonyos rendeletei csorbították a désiek régi kiváltságait, I. Ferdinándhoz fordultak panaszaiikkal. Ő 1552-ben megerősítette a dési sóvágók és sószállítók régi kiváltságait, visszaadta, és egyúttal az adó alól újra mentesítette a város tíz sátoraljnyi cigány közösségét⁴⁰ (akiket korábban Fráter György Désről a szamosújvári várhoz rendelt). 1553-ban megerősítette a mezőváros és a sókamara kiváltságait, 1554-ben pedig a 14. században elnyert szabad betelepedés jogát.⁴¹ Dés előljárói Báthory András vajdához, Petrovics Péter helytartóhoz,⁴² Izabella királynéhoz,⁴³ az 1560-as években János Zsigmondhoz járultak jogorvoslat vagy újabb kiváltságok kérelmével.⁴⁴

38 Az 1553-as privilégiumukat 1566-ban II. János, 1597-ben Báthory Zsigmond, 1625-ben Bethlen Gábor, 1632-ben I. Rákóczi György, 1654-ben pedig II. Rákóczi György is megerősítette. ErdKirKv DVD XXIX. 302–309.; Bethlen Gábornak a korábbi megerősítéseket is tartalmazó 1625-ös oklevele megtalálható: ErdKirKv DVD XV. 13'–16', valamint egy 1756-os átiratban is: RNLTk, Bánffy család levéltára, 2. sorozat, 2. alsorozat, fasc. KK., nr. 19; Gernot NUSSBÄCHER: *Din istoria culturală a Reghinului în evul mediu = Uő: Din cronici și brisoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*. Kriterion, Buc., 1987. 131–132.

39 Szász Anikó: *Szászrégen mezőváros 1540–1600 között = Arte et ingenio. Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára*. Szerk. GÁLFI Emőke–KOVÁCS Zsolt–P. Kovács Klára. EME–ELKH BTK TTI, Kolozsvár–Bp., 2021. 698–699.

40 A sóvágókhoz hasonlóan, a cigányok is a sókamarának szolgáltak, és nem adóztak.

41 Dés v lt, nr. 145, 146, 147, 150, 154, 157. Dés mellett Désakna neve is szerepel a kiváltságlevelekben.

42 Vámmentesség (1552: Dés v lt, nr. 147); bíraskodási kiváltság (perbe fogás csak saját bírójuk előtt), a cigányok adómentessége (1556: uo. nr. 162, 163).

43 Bíraskodási kiváltság (nem perelhetők a vármegye törvényszéke előtt, 1557: uo. nr. 167); a cigányok adómentessége (1557: uo. nr. 168); borkimérés limitációja (1559: uo. nr. 173)

44 Vámmentesség (1560), a nemesek kötelezettségeinek szabályozása (1564), jogsértések orvoslata (1567, 1568). Uo. nr. 174–177. 1569-ben megerősítette Mátyás király privilégiumát,

1571-ben Báthory István a désieket minden kiváltságukban megerősítette (de nem sorolta fel ezeket).⁴⁵ Több dési kiváltságlevél maradt fenn Báthory Kristóf és Zsigmond idejéből is.⁴⁶

1569-ben Torda bírójának és esküdt polgárainak panaszára – mely szerint, jóllehet őket már a korábbi magyar királyok mindenféle vám fizetése alól mentesítették, újabban azonban bizonyos személyek Ferdinándtól, valamint más magyar királyoktól kapott engedélyükre hivatkozva ezek fizetésére kötelezték őket – János Zsigmond a mezőváros lakosait Magyarország és Erdély területén valamennyi vám fizetése alól örökre felmentette.⁴⁷ 1570-ben a görgényi királyi várhoz tartozó Petele nevű mezőváros villicusa, Gereb Johann és esküdt polgára, Goczman Gregor – a mezőváros közösségének a nevében is – bemutatott János Zsigmondnak egy bevalló- és bizonyosságlevelet, mely szerint az egykori magyar királyok által biztosított kiváltságuk értelmében a mezővárosuk területére került lopott állatok és holmik nyomát nem kell kiadniuk a szomszédoknak, de kötelesek megengedni, hogy azokat az érdekeltek maguk szabadon kereshessék és visszaszerezhessék. E kiváltságukban a király is megerősítette őket.⁴⁸ 1592-ben Báthory Zsigmond erdélyi vajda Vizakna előljáróinak kérésére megerősítette a mezővárost az elődjei által adományozott szabadságaiban, kiváltságaiban és szokásaiban.⁴⁹

A magisztrátus másik fontos feladata az volt, hogy képviselje az egész közösség és az egyes polgárok magánjogi igényeit más településekkel vagy hatóságokkal szemben a vajdai, később a fejedelmi ítélőszéken, illetve a magasabb egyházi bíróságon. A dési lakosokat nem lehetett a vármegyei törvényszék elé állítani, eljárást ellenük a dési bíróságon vagy a táblán lehetett kezdeményezni. Sok ügyvédvalló oklevél maradt fenn (ezeket a kancellária vagy a kolozsmonostori hiteleshely állította ki), de feltehető, hogy az előljárók nem mindig fogadtak prókátort, hanem maguk jártak el a különféle ügyekben. 1552-ben a dési magisztrátus eljárást indított Torda mezőváros előljárói előtt bizonyos aranykúti jobbágyok ellen három dési lakos meggyilkolása miatt, majd az ügyet a vajdai ítélőszékre fellebbezte. A pert azonban elveszítette, és bírságot kellett fizetnie.⁵⁰ 1554-ben Was László kincstartó eljárást indított a désiek ellen

---

melyben az utóbbi a mindenkori plébánosnak évi 1000, az iskolamesternek pedig 400 kóstót utalt ki a dési sókamarától. Eredetije: Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára, Kolozsvár, Dési Református Egyházközség levéltára, C, 2, 27.

45 Dés v lt, nr. 180.

46 Borfogás (1578: P 2269, 6. doboz, 14–15; Dés v lt, nr. 200); adó elengedése három évre (1591: Dés v lt, nr. 231); sószállítók kiváltságai (1591: uo. nr. 328; ErdKirKv I/3. 1623. sz.); sóvágók jogai (1594: uo. nr. 243); sószállítók búzajövedelme (1599: uo. nr. 262)

47 ErdKirKv I/1. 185. sz.

48 Uo. 254. sz.

49 ErdKápJkv I. 903. sz.

50 Dés v lt, nr. 148, 151, 152, 153, 156, 160.

Bathay Máté ugocsai főesperes előtt, miután a désiek maguknak foglalták le a dési dézsma két quartáját, melyet Bornemissza Pál püspök a dési sókamara fenntartására utalt ki. A pervesztes désiek 15 nap haladékot kaptak eldönteni, hogy fellebbeznek-e az esztergomi érsek székéhez.⁵¹ A Dés és Somkút közötti határ miatt is a tábla előtt folyt eljárás 1572-ben. A somkútiak ugyanis, bírójuk irányításával, irtani kezdték a dési határból elfoglalt erdőt, a désiek tiltakozása ellenére.⁵² Szintén a táblán követelték vissza a nemesek a Désre letelepedett szökött jobbágyaikat, ilyenkor Dést gyakran a bíró képviselte.⁵³

Kolozs esetében is több adat maradt fenn. A mezővárosnak a szamosfalvi Mikola családdal volt hosszú ideig elhúzódó birtokvitája a szomszédos Oláhkara falu miatt. 1552-ben a kolozsiak panaszt emeltek a Mikolák ellen Ferdinánd előtt Karát illetően, amelynek lakossága állításuk szerint „már kezdettől fogva mindig” a kolozsi sókamarához „szolgált”, de az utóbbi években a néhai György barát elvette tőlük, és bizonyos összegért Mikola Lászlónak inskribálta.⁵⁴ A falunak a sókamarához való tartozását alátámasztja az is, hogy már 1459-ben vita alakult ki emiatt a mezőváros és a helybéli nemesek között.⁵⁵ Annyiban azonban pontosítani kell az oklevélben leírtakat, hogy már I. János király inskribálta Karát Mikola László alvajdának, 1539-ben Balassa Imre vajda állította ki az iktatási parancsot.⁵⁶ Ezt követően hosszú pereskedés indult közöttük. 1552-ben Mikola László Castaldo katonai helytartó bírósága elé, Tordára idézte a kolozsiakat.⁵⁷ Az utóbbiak elvesztették a pert, Kara a Mikola családé maradt. A kapcsolat a két fél között továbbra is ellenséges maradt. 1564-ben Mikola István Magyar János nevű jobbágyát követelte vissza, aki a szomszédos Kara faluból a mezővárosba szökött. Amikor Mikola küldöttei kimentek, és beidéztek Gyöngyös Ferencet, Kolozs bíróját, az utóbbi az összehívott sóvágókkal együtt fegyverekkel ellenállt. Az 1567-ben hozott ítélet szerint kötelesek voltak visszavinni a jobbágyot Mikolának, a kolozsi bírónak pedig 200 forintot kellett fizetnie, bírsággként pedig 3 márkát és 12 forintot.⁵⁸ 1578-ban Mikola Farkas Oláhkara birtok felét Báthory Kristóf erdélyi vajdának inskribálta,⁵⁹ annak másik felét pedig 1581-ben Miko-

51 Uo. nr. 158, 159, 161.

52 Uo. nr. 184.

53 Uo. nr. 230, 236; uo. nr. 201.

54 RNLtK, Jósika család hitbizományi levéltára, Középkori oklevelek (a továbbiakban Jósika cs. hitbiz. lt), nr. 50.

55 KmKonvJ I. 1391. sz.

56 MNL OL, F 17 – A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Cista Comitatum (a továbbiakban F 17), Com. Colos, M, nr. 55.

57 Jósika cs. hitbiz. lt, nr. 54.

58 RNLtK, Gillányi család levéltára, VI, nr. 1.

59 F 17, Com. Colos., M, nr. 49; KmFJkv I. 159. sz.

la Ferenc özvegye Báthory Zsigmondnak.⁶⁰ Mikola Farkas bevallásából megtudjuk, hogy régen Mikola László a birtok egészét I. Jánostól kapta, és inscriptio címén birtokolta, tőle ezen a jogon örökölték meg osztályos atyafiai, de az elmúlt években per indult Farkas és Kolozs között Kara birtok fele miatt. 1583-ban a mezőváros esküdt polgárai amiatt tiltakoztak, hogy Báthory Zsigmond erdélyi vajdát beiktatták Oláh-kara egészbirtokba, noha annak területe nincs körülhatárolva, hanem teljes egészében Kolozs mezőváros határában található, és lakosai is az ő területükből tartották el magukat (possessio illa nullum limitatum, precisum et sequestratum habeat territorium, sed omnino intra veras metas et territorio dicti oppidi Kolos situm et aedificatum, incolaeque illius ex territorioque ipsorum vixerint). Ezért a területet csak azon a jogon engedték át a karaiaknak, amely szerint azt eddig is – fizetség ellenében – használták.⁶¹ Amikor 1585-ben Kopácsi Ferenc kapta meg a birtokot, a kolozsiaiak újra ellentmondtak az iktatásnak, de sikertelenül.⁶² 1591-ben Kopácsi hűtlensége miatt Báthory Zsigmond Oláhkarát Wesselényi Ferencnek adományozta, immár örökjogon. Az 1592-ben végrehajtott iktatáson, a szokással ellentétben, a kolozszi előljárók nagy számban jelentek meg (főbíró és nyolc esküdt polgár), és ellentmondtak az eljárásnak, kijelentve, hogy Oláh-kara területe Kolozshoz tartozik.⁶³ A vita későbbi alakulását nem ismerjük, de a fenti adatok mutatják, milyen szerepet játszottak az előljárók a peres eljárások intézésében és a mezővárosuk jogainak védelmében.

A magisztrátus a szökött jobbágyok ügyeiben is intézkedett. 1589-ben például Budai Katalin azt vallotta, hogy miután az ő sárdi birtokáról Tordára szökött örökös jobbágyát a mezőváros bírától és esküdt polgáraitól fejedelmi mandatummal visszakérte, megegyezés útján jobbágyát utódaival együtt 45 magyar forintért örökre felmentette a jobbágyi szolgálatok terhe alól.⁶⁴ 1583-ban ózdi Balátfy János – az országgyűlés szökött jobbágyokra vonatkozó végzése értelmében – jobbágyát visszakövetelte Dés előljáróitól, akik fejedelmi parancsra sem akarták őt visszaadni. Balátfy a település bírától és polgárait a vajda kúriája elé idézte, ahol egyezsége jutottak úgy, hogy a polgárok a jobbágyot bizonyos összeggel kiváltották földesurától.⁶⁵

A magisztrátus további kötelességei közé tartozott, hogy küldöttei révén tanúként legyen jelen a környékbeli iktatásokon.⁶⁶ Nagy számban maradtak fenn olyan iktatá-

60 KmFJkv I. 317. sz.

61 Uo. 390. sz.

62 F 17, Com. Colos., K, nr. 49.

63 F 17, Com. Colos., V, nr. 41.

64 KmFJkv I. 758. sz.

65 Uo. 424. sz.

66 Például amikor 1590 novemberében beiktatták néhai Csáky Gábor özvegyét és gyermekeit Krakkó mezővárosba és az ottani nemesi udvarházba, Igen és Sárd mezőváros bírái és esküdtjei is jelen voltak. ErdKáJkv I. 789. sz.

si jelentések, melyekben több mezőváros tanácsstagjainak is szerepel a neve.⁶⁷ A helyszínen legtöbbször a bíró és egy-két esküdt jelent meg. 1592-ben két dési esküdt polgár a szenátust képviselte egy iktatáson („universitatis senatus eiusdem oppidi Dees nominibus et in personis”).⁶⁸ 1568-ban két tordai szenátor ment ki.⁶⁹ Fontos szerepet töltött be a magisztrátus olyankor, amikor egy iktatáson a település egyik ingatlanjának idegen kézbe kerülése ellen tiltakozott. A fentiekben már említettük Kolozs esetét, melynek előljárói többször is ellentmondtak Kara falu iktatásának. 1587-ben, amikor Geszti Ferenc familiárisát és kamarását iktatták egy dévai mentesített házba és tartozékaiba, a bíró és két esküdt a mezőváros nevében 16 darab dévai szántó iktatása ellen tiltakozott, de néhány nappal később érvénytelenítette korábbi lépését.⁷⁰ Amikor 1589-ben Sombori Lászlót iktatták néhány részbirtokba, Torda esküdt polgárai a mezőváros nevében ellentmondtak egy Egerbegy és Torda közötti Sóstorok nevű terület miatt, mely a Péterlaka nevű föld felett helyezkedett el.⁷¹

Az előljárók, a fent felsorolt feladatkörök mellett, jelentős szerepet játszottak a igazságszolgáltatás területén is. Ez a jog kiváltság alapján működött, és a település jogállását, önállóságát, pontosabban annak fokát tükrözte. A mezőváros önrendelkezésére és jelentőségére mutat rá az, amilyen mértékben önállóan vagy alárendeltségben, a földesúr képviselőivel együtt végezte a bíraskodási feladatokat. A legtöbb adat a dési igazságszolgáltatásról maradt fenn. Itt a bíraskodási jog egy, a középkorban elnyert igen jelentős kiváltságon alapult. Ugyanis 1261-ben kelt privilégiumuk értelmében a désiek mentesültek a szolnoki ispánságot is viselő vajda joghatósága alól, és pereikben saját villicusuk ítélkezett.⁷² A fejedelemség korában is rendelkeztek ezzel a kiváltsággal: a dési lakosok felett első fokon csak a magisztrátus ítélkezhetett, nem lehetett őket a vármegyei törvényszék elé állítani.⁷³ Fellebbezni a mezővárosi bíróságról egyenesen csak a vajda elé, később pedig a fejedelmi táblára lehetett. Amint a

67 RNLtK, Kemény család csombordi levéltára, II, nr. 78; Jósika cs. hitbiz. lt, nr. 269, 410; RNLtK, Kemény Anna levéltára, 8; RNLtK, Kemény József gyűjteménye, nr. 104; RNLtK, Kornis család levéltára, Középkori Oklevélgyűjtemény (a továbbiakban Kornis cs. lt), fasc. I., nr. 19; MNL OL, P 657 – Teleki család marosvásárhelyi levéltára, 67. cs., nr. 7453; ErdKápjkv I. 326, 888. sz.

68 Kornis cs. lt, fasc. I., nr. 31.

69 F 17, Com. Thordensis, T, nr. 37.

70 ErdKápjkv I. 495. sz.

71 F 17, Com. Thordensis, S, nr. 8.

72 JAKÓ Zsigmond: Újabb adatok Dés város legrégebbi kiváltságleveleinek kritikájához = Uő: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. METEM, Bp., 1997. 9–26; WEISZ Boglárka: *A tárnokmester jogköre az Anjou-korban = Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. WEISZ Boglárka. MTA BTK TTI, Bp., 2016. 192.

73 Petrovics Péter helytartó 1556-ban megerősítette azt a régi kiváltságot, hogy az ország területén bárhol utazó dési lakosokat és sószállítókat csak a saját bíróik előtt perelhették. Dés

fentiekben már említettük, ezt a régi kiváltságot a magisztrátus kérésére az uralkodók többször is megerősítették, az oklevelekben olvasható egyes esetek is ezt igazolják. Például 1585-ben egy dési nemes a mezőváros bíróságán indított eljárást egy lopással vádolt polgár ellen, ahonnan az ügy fellebbezés során a táblára került. Ott a polgár tanúvallomásokkal és iratokkal tisztázta magát, felmentették, a felperest pedig megbüntették hamis vádaskodás miatt. Ötvös János dési bíró és a tizenkét esküdt, miután kézhez kapta a fejedelmi táblának erről szóló ítéletlevelét, az abba foglalt utasításnak megfelelően, saját ítéletlevelet állított ki a mezőváros nevében, melyben tudomására hozta mindenkinek, hogy az alperes örökre fel van mentve a vádak alól.⁷⁴

Ezekon kívül egy 1576-ban kelt kezeslevél és egy 1594-ben kiállított hosszabb tanúvallatás a dési bíraskodásnak egy jelentős sajátosságára világít rá, éspedig arra, hogy az előljárók főbenjáró ítéletet is hozhattak, és ezt végre is hajthatták.⁷⁵ Az előbbiből megtudjuk, hogy az ősei óta „Déshez tartozó” vén János fia, Tamás cigányvajda kétszer szökött meg Désről más birtokos nemes jobbágyának kötve magát. Most újra elfogták, és a dési bíróság („városul”) akasztófára ítélte. Akasztás előtt Szabó Fábrián és Sándor deák „polgárok” (esküdt polgárok) kérésére a bíróság megkegyelmezett neki, és ő újra megígérte, hogy „örökké fiúról fiúra város cigánya leszön és szolgál”. Kezeseket is állítottak a szamosújvári Máté cigányvajda, a betleni cigányvajda, továbbá egy Mihály nevű vajda, illetve két dési cigány (egy másik Mihály vajda és Ádám cigány) személyében. Ők megígérték, hogy a rákövetkező vasárnap kifizetik a bírának „Tamás vajdának díját” (vérdíját), megváltva ezzel a halálraítélt életét. Ezenkívül Tamás vajda újabb szökése esetén 100 forintot is tartoztak még fizetni.⁷⁶ Az 1594-es vallatás szövegében több főbenjáró ítélettel is találkozunk. Például egy nemes házánál lakó borbélylegény ügyében, aki megölte a város szolgáját. A tett másnapján a bíró két esküdtet küldött hozzá, akiknek a nemes rögtön kiadta a legényt, „az város megbüntetése, fejét vivék”. Egy másik alkalommal „az kamoraháztúl szaladot volt két legin az Theke Ferenczy uram⁷⁷ házához”, és „nem tudom, miképpen fogták meg, de

v lt, nr. 162. Izabella királyné 1557-ben utasította a vármegyét, hogy a désieket – régi kiváltságaik figyelmen kívül hagyásával – ne állítsák a vármegyei törvényszék elé. Uo. nr. 167.

74 Uo. nr. 217. – 1558-ban néhai Szabó Tamás deák, dési polgár kamaszkorú fiai egy dési kőház fele miatt perelték Szilágyi Bálint dési polgár özvegét, és a dési bíróságról vitt fellebbezőlevéllel a táblán akarták jogaikat megvédeni. Uo. nr. 170.

75 Kolozsvár esetében ismeretes, hogy 1405-ben nyerte el azt a kiváltságot, hogy a gonosztevőket halálra ítéltethet. Lásd *Kolozsvári boszorkányperek, 1564–1743*. Kiss András kéziratát szerk. Pakó László–Tóth G. Péter. Balassi, Bp., 2014 (A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti Források 4). 33.

76 Érdekes, hogy a magyar nyelven kiállított oklevelet a kezesek saját gyűrűspecstjeikkel erősítették meg: „azon kezes cigányvajdák ez levelet atták pechiattiök alat.” Dés v lt, nr. 193.

77 Köblösi Teke Ferenc dési sókamarás volt 1588–1593 között. Uo. nr. 224, 237; ErdKirKv I/3. 820, 829. sz.

tudom, hogy megfogták őket és felkötötték”. Egy másik eset szerint egy nemes csak három napig védelmezhetette a házába menekülő és gyilkossággal vádolt embert, azután a bíró vagy szolgabíró felszólítására ki kellett adnia a tettest. Például egy dési asszony megölette férjét egy legénnyel. A tettest elfogták, az asszony viszont bemenekült egy helybéli nemes házába. Az esküdtek éjjel-nappal őriztették a házat, míg nem harmadnap a nemes kiadta a bírónak. A bíróság mindkettőt kivégeztette („harmadnapon kiadá”, mindkettőnek „a város... fejét viteté”).⁷⁸

Dés előjárói bíráskodtak nemcsak az adózó polgárok, hanem a nemesek, sóvágók és cigányok felett is. A cigányok feletti bíráskodást az előbbi példa bizonyítja. A sóvágóknak külön bírása és dékánjai voltak, de azok csak egy forintig bíráskodhattak felettük, a nagyobb ügyek a mezőváros előjáróságára tartoztak.⁷⁹ Ez egyik bizonyítéka annak, hogy különálló rendet képviseltek az oppidumban, bírójuk hatásköre pedig leginkább a falusbírákéhoz állt közel.⁸⁰ A dési nemesek felett is az előjárók bíráskodtak. Az 1594-es hosszú tanúvallató levéllel a dési nemesek épp azt kívánták bizonyítani, hogy teljes mértékben viselik a mezővárosban rájuk kirótt terheket, betartják a szabályokat, nem korlátozzák az előjárók munkáját, és alávetik magukat a városvezetés akaratának: „minden dologban az bírák igazgattnak, mind nemes emberek között, mint városbeliek között eddig”. A tanúk egy esetet is felhoztak példának, amikor egy nemes egy másik nemes ellen a dési bíróság előtt indított pert, azzal a váddal, hogy az alperes hatodmagával a felperesre és szolgájára támadott.

A meglehetősen kevés adat nem teszi lehetővé a bírói eljárás alaposabb megismerését. Annyi bizonyos, hogy a bíróság előre meghatározott napokon, rendszeresen, a „szék napján” ült össze. Désen egy ügy kapcsán többször is tartottak ülést, a nemesnek pedig részt kellett vennie saját jobbágyának tárgyalásain. Bizonyos esetekben a bíró elrendelte a vádlott őrizetbe vételét és fogva tartását. Gyakoriak voltak a tilosban talált állatok miatt az előjárók előtt indított perek. Az 1594-es vallatás szerint egy nemes elhajtotta a tilosban talált állatokat, és nem várta meg az előjárókat, egy másik nemes viszont az esküdteket hívta ki a „nyomra”. A határviták megoldása érdekében előbb egy esküdt polgár megvizsgálta a helyszínt, majd jelentése alapján a magisztrátus eligazította a vitát. A bírságokról is keveset tudunk: miután egy nemes beperelt egy esküdt polgárt bizonyos szolgák miatt a bíró előtt, a polgárra 20 forintot róttak ki. Tilosban talált állat miatt egy nemes a bírságot és a kártérítést borssal és sáfránnyal fizette meg, egy másik ugyanazért 12 forint bírságot kapott.⁸¹

78 Dés v lt, nr. 246.

79 1553. Uo. nr. 149.

80 Az erdélyi falusbíró az 1–4 forintos bírsággal büntethető ügyekben dönthetett. Szász Anikó: *A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695)*. Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. sz. 91.

81 Dés v lt, 246.

Ettől kissé eltérő szabályok és szokások irányították az igazságszolgáltatást Vizaknán, a kincstári tulajdonban levő sóbányavárosban, mely Tordához és Déshez képest korlátozottabb önkormányzati jogokkal rendelkezett. A középkori szász mezővárost az 1550-es években már vegyesen lakták a magyarok és a szászok, ami a városvezetésben komoly konfliktusokat eredményezett. 1559-ben bevezették a paritásos városvezetési modellt, így a szász és a magyar „tanács”, illetve a „község” egyezsége értelmében egyik évben magyar bírót, a rákövetkező évben pedig szász folnagyt (falunagyt, villicust) választottak, majd újra magyar bírót.⁸² Az előljárók ítéletét Szebenbe, a Szász Universitas bírósága elé lehetett fellebbezni. A vizaknai magisztrátusnak az 1550–1580-as évekből több misszilise maradt fenn, melyek fellebbezési vagy újratárgyalási kérelmet tartalmaznak.⁸³ Például 1556-ban Speck Caspar özvegye fellebbezett a szebeni bíróságra, miután Vizaknán elítélték erkölcsstelen viselkedése miatt.⁸⁴

Az 1550-es évektől kezdve azonban konfliktus alakult ki a vizaknai királybíró és a helybéli lakosok között az igazságszolgáltatás tekintetében. Ismeretes, hogy 1552-ben I. Ferdinánd Hallerkői Haller Péter szebeni polgármestert nevezte ki erdélyi kincstartónak, és ezt előnyös bérletekkel és adományokkal erősítette meg. 1553-ban Hallernek adományozta a magvaszakadt Vizaknai Ferenc erdélyi birtokainak egy részét, köztük a vizaknai nemesi udvarházat és a vele járó királybírósgot is.⁸⁵ 1557-ben pedig Izabella és János Zsigmond mind a vizaknai kúriában, mind az ottani és a szebeni királybírósgóban megerősítette őt. 1555 után azonban, a megváltozott politikai helyzet miatt, Haller vitába keveredett a vizaknaiakkal a királybírósgóval járó különleges bírói jogkör, az adómentességek és egyéb anyagi előnyök miatt. A per során Haller Péter több 13–15. századi hamisított oklevelet használt fel, melyekkel a mindenkori vizaknai királybírók adómentességét és különleges bírói jogkörét (pallosjogát) akarta bizonyítani. A mezőváros lakói nem hátráltak meg, hanem a per során ők is hamis okleveleket mutattak fel.⁸⁶ Megegyezésre csak Haller Péter halála után,

82 BINDER Pál: *Közös múltunk*. Kriterion, Buk., 1982. 152–153.

83 A Román Nemzeti Levéltárak Szeben Megyei Osztálya [Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale ale României] (a továbbiakban RNLtSz), A szebeni magisztrátus levéltára (a továbbiakban Szebeni magisztrátus lt), U. IV., nr. 707, 781; U. V., nr. 736, 2007. A városvezetőknek például 1552-ből, 1559-ből, 1578-ból is fennmaradt levele, melyekben bizonyos perek újratárgyalását kérték a szebeni előljáróktól. Uo. U. IV., nr. 634, 1135; U. V. nr. 652.

84 Uo. U. V., nr. 634.

85 OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt, 1552–1556*. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp., 2002 (Fons Könyvek 1). 147–151; JAKÓ Zsigmond: *Vizakna hamisított okleveleiről = Uő: Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. DÁNÉ Veronka–FEJÉR Tamás–JAKÓ Klára. MTA BTK TTI, Bp., 2016 (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések – a továbbiakban JAKÓ: *Vizakna*). 364.

86 JAKÓ: *Vizakna*. 360–380.

1587-ben került sor, amikor fiai, Gábor és Mihály engedményeket tettek a vizaknaiak javára. Az utóbbiak bizonyos feltételekkel átengedték Gábornak és Mihálynak a királybíróválasztást, annak jövedelmeivel és az azt illető ügyekkel együtt. Az egyezséglevelével fontos információkat nyújt a királybíró képviselő geréb feladatköréről és jogairól is. Ebben leszögezték, hogy a foglyokat a királybíró házában őrizték, a foglyok utáni jövedelmet pedig a geréb kapja; a törvényt a királybíró házában az utóbbit képviselő geréb szolgáltatta; a bíró és a geréb csak közösen ejthettek foglyot, külön-külön csak sürgős esetekben teheték ezt meg; a „pechet penznekis, birsaghnak es kalodawaltsagnak” fele része a királybíróé illetve, hogy pecsétet a bírótól és a gerébtől is lehetett váltani.⁸⁷

Mint említettük, 1550–1580 között több olyan misszilis maradt fenn, melyek azt bizonyítják, hogy a vizaknai polgárok a szebeni bíróságra fellebbezhették pereiket. Azonban források hiányában még kérdéses, hogy ezt később is ott vagy a királybíró ítélőszékén teheték meg. Bizonyos ügyekben kincstári sóbányavárosként a királybíró joghatósága alá tartoztak. Ugyanis, amikor 1566-ban, a szebeni országgyűlés idején, a táblán sor került a vizaknai folnag, a tanács és a „község” közötti per megtárgyalására, II. János király úgy határozott, hogy a település belső konfliktusáról nem Szebenben kell döntést hozni, hanem Vizaknán a királybíró előtt.⁸⁸ Egy 1583. június 27-én kiadott vajdai oklevél szerint a polgárok és a vármegyeiek pert a nemesek ellen csak a fejedelmet képviselő királybíró, illetve helyettese előtt indíthattak, ahonnan a fejedelmi táblához fellebbezhettek. Továbbá a nemesek házaikban nem adhattak menedéket a gonosztevőknek, ellenkező esetben a bíró és a polgárok – a ház kiváltságai ellenére – elfoghatták a bűnözőt. Erővel ugyan be nem hatolhattak a nemesített házba, hanem felszólíthatták a nemest, hogy a gonosztevőt adja ki, amit, ha az megtagadott, akkor három napig őrt állottak a háza körül. Azt követően pedig, ha a nemes a tett elkövetőjét továbbra sem adta ki, akkor köteles volt kifizetnie annak homagiumát a királybíró előtt. A nemesek ugyanakkor a mezővárosiakkal szembeni pereiket a bíró és esküdt polgárok előtt intézhették, ahonnan a szokásjognak megfelelően fennebb vihették azokat (de a szöveg nem pontosítja, hogy melyik bíróság elé).⁸⁹

Tordán az igazságszolgáltatásról kevés adatunk van. A tordai nemesek jogi különállása abban nyilvánult meg, hogy csak a fejedelem úriszékén vagy a vármegye törvényszéke előtt lehetett őket perbe fogni, a városi törvényszék előtt csak a nemesek által polgár ellen indított perek zajlottak.⁹⁰ Jóllehet Szászrégen közigazgatásilag Torda vármegye területéhez tartozott, a mezővárost több tekintetben is (bíráskodás, egy-

87 ErdKápJkv I. 494. sz.

88 Szebeni magisztrátus lt, U. V., nr. 1359.

89 ErdKirKv I/3. 288. sz.; ErdKápJkv I. 345. sz.

90 1581. augusztus 30. ErdKirKv DVD XVII. 43^r–44^r; 1581. május 8. F 17, Com. Thordensis, T, nr. 1. fol. 555.

házigazgatás) szoros szálak fűzték a Szász Universitashoz. A szász jelleg mutatkozik meg abban is, hogy a mezőváros élére többnyire nem bírót, hanem polgármestert választottak. A fent említett, 1553-ban kiadott kiváltságlevél bizonyítja, hogy a szenátusának ítéleteit már a középkorban, de a 16. században is előbb Beszterce város előljáróihoz, majd onnan a Szász Universitas ítélőszékéhez fellebbezték.⁹¹ Kolozsmonostoron⁹² és Nagymásón⁹³ a mezőváros bíráskodásáról nincs adat, de tudjuk, hogy onnan a tisztartók ítélőszékére fellebbezték a magisztrátus által tárgyalta ügyeket.

1519. május 8-án Szapolyai János erdélyi vajda intézkedett a dévai polgárok jogainak védelmében. Báka György bíró és János deák korábbi bíró arról tett panaszt, hogy régi királyoktól nyert törvénykezési szabadságukban háborgatják őket. A polgárok bíróságáról fellebbezés útján vagy egyszerű idézéssel a tisztségviselők bírósága elé került pereket korábban régi szokás szerint polgári és nem nemesi (*lege civili atque plebea et non nobili*) törvény szerint tárgyalták, de újabban kötelezték őket a nemeseket és nem nemteleneket megillető bíróság elé állni (*iudicio nobilitari et non plebea*). Ez a hosszú pereljárást őket megkárosította, és ilyenképpen a bírság is nagyobb értékű volt, ugyanis főbenjáró ítélet esetén a jegyző az ítélőlevélért nem egy, hanem tizenkét forintot követelt. A vajda megparancsolta Beregszói Hagymási Miklós alvajdájának, aki a dévai vár várnagya is volt, illetve a többi tisztségviselőknél is, hogy ha a polgárok és lakosok közül bárki fellebbezéssel vagy más úton a bíróságuk elé kerül, akkor a mezőváros bíráját, villicusát és esküdt polgárait is hívják össze, öszszegyűlve nem a nemesi bíráskodással, hanem régi szokásaiknak megfelelő törvénnyel ítélkezzenek, az ítélőlevelet pedig nem tizenkét, hanem egy forintért állítsa ki a bíróságuk notáriusa. 1561. június 4-én az oklevelet (több középkori dévai kiváltságlevéllel együtt) II. János király is megerősítette.⁹⁴

A bíráskodási kötelezettséghez köthetők a tanúvallatások és adóssági ügyek is. A magisztrátus feladata volt ugyanis tanúvallomásokat felvenni, és ezekről jelentést készíteni. 1569-ben Olasz Márton szebeni polgár Szebenben több éven keresztül tárgyalta pere során Buza, Vajdahunyad és Gyulafehérvár előljárói is készítettek és küldtek jelentéseket a településükben tartott vallatásról.⁹⁵ Vizakna is küldött jelentést

91 ErdKirKv DVD XXIX. 302–309; XV. 13^r–16^r. Átiratban: Bánffy cs. lt, 2. sorozat, 2. alsorozat, fasc. KK. nr. 19; NUSSBÄCHER: *i. m.* 131–132.

92 KmkonvJ II. 5385. sz; F 15, X., 176^r–177^v.

93 Szász Anikó: *Nagymás, egy Kolozs vármegyei birtokközpont (1541–1600)*. Erdélyi Múzeum LXXXIII(2021). 1. sz. 17–31.

94 MNL OL, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár, 30446. Átírva egy 1702-ben kelt oklevélben: Kornis cs. lt, nr. 56.

95 „Ez lewel adassek az Zebeny kyralybyrownak, nekunk byzot urunknak. En Fazakas Janos hwnyady biro es az eo folnagy tarsa Chyzar Miklos es az tyzenket eskwtttett[!] tuttara agywk mindeneknek az kyknek illik. Mikoron my elewnkbe hozta volna az eo felsege paranchyolatiat neminemw vallasok dolgaert Olaz Marton, annak okkaert mikoron az

Szebenbe tanúvallatásról.⁹⁶ Adóssági ügyekben is eljártak az előljárók, erről azonban keveset tudunk. 1595-ben például Sarmasági Miklós abrudbányai főbíró és három esküdt polgár azt bizonyította, hogy „varosunkban lako Andras Kovacznak polgartarsunk” 126 és fél forinttal tartozott Cseffi János nemesnek. A polgár esküvel azt állította, hogy nem volt miből megadnia. Felbecsülték a házát, és felhívták a figyelmét, ha négy hét múlva nem fizet, akkor Cseffinek átadják a házát. A határidő eltelte után feljegyezték, hogy nem tudták felvenni az adósságot Kovács Andrásról, aki ekkor azt állította esküvel, hogy nem ő, hanem mások voltak az adósok.⁹⁷

ON THE DUTIES OF THE TOWN MAGISTRATES IN THE SEVEN TRANSYLVANIAN COUNTIES (1540-1600)

Keywords: market town; town magistrate; self-government; judicial activity; document issuing

Based on the privileges they received, the market towns enjoyed a lesser degree of autonomy compared to the cities. Their basic institution was the decision-making council with the right to issue documents and to use its own seal. The paper presents the responsibilities of the town management (the judge, magistrate and general assembly), which were developed according to local conditions and customary law: tasks related to taxes, common goods and fairs, control of real estate transactions, authentication of wills and contracts, judging and issuance of related documents, the protection of its own privileges and rights, representation of the community claims in other courts.

---

wallokott my behywattuk volna, Fazakas Ferenczet my elewnkbe es Olaz Marton eleyben, hytt zerent my eleotunk tönek yllyen wallast, hogy itt hunyady sokadalomban latta, hogy [...] Ezt hyt zerent wallottak myelleottunk. Azert mykoron azt wallotak my elleotunk, mint az kett fel ott voltak. 1569. Hunyady byro es tarsa, Czysar Miklos.” Szebeni magisztrátus lt, U. IV., nr. 1123.

96 1560. Szebeni magisztrátus lt, U. IV., nr. 782.

97 Kornis cs. lt, 42. fiók, fasc. B. 22.

DESPRE ATRIBUȚIILE AUTORITĂȚILOR DIN TÂRGURILE
CELOR ȘAPTE CĂMĂRĂRI TRANȘILVĂNESE (1540-1600)

Cuvinte-cheie: *târg; magistrat orășenesc; autogovernare; activitate judecătorească; emitere de documente*

Pe baza privilegiilor pe care le-au primit, târgurile se bucurau de un grad mai mic de autonomie în comparație cu orașele. Instituția lor de bază era consiliul decizional cu dreptul de a elibera documente și de a folosi propriul sigiliu. Lucrarea prezintă responsabilitățile conducerii târgurilor (judecătorul, magistratul și adunarea generală) care s-au format conform condițiilor locale și a dreptului cutumiar: sarcini legate de impozite, bunuri comune și târguri, controlul tranzacțiilor imobiliare, autentificarea testamentelor și a contractelor, judecarea și eliberarea documentelor aferente, protecția privilegiilor și drepturilor proprii, reprezentarea pretențiilor comunității în fața altor instanțe.

„UT TANTUS THESAURUS EX TENEBRIS
IN LUCEM HOMINUM PRODEAT”.
SZAMOSKÖZY ISTVÁN ÉS
A *RERUM UNGARICARUM LIBRI*

Kulcsszavak: *kora újkori történetírás; kéziratosság; Gian Michele Bruto; Szamosközy István; Erdély; Magyarország*

Szamosközy István (1565–1612)¹ 1594 őszén–telén írhatta az Istvánffy-hagyaték Zágrábba került egyik kódexében 1982-ben megtalált lektori jelentését (nevezzük egyelőre így, bár ez a meghatározás, mint az alábbiakból kitűnik majd, nem teljesen pontos) Báthory Zsigmondnak, amelyben az általa addigra alaposan megolvasott Brutus-kézirat kiadása mellett érvelt igen ékesszólóan, de egyben a művel kapcsolatos kritikai észrevételeit is felsorolta.² Ismeretes, hogy a fejedelemhez – amint az alábbiakból kitűnik – feltehetően el is juttatott irat végül nem érte el célját: vélhetően a háborús helyzetre való hivatkozással – bár Szamosközynek mély meggyőződése volt, hogy ez sem lehet kifogás – a *Rerum Ungaricarum libri* nem került sajtó alá. 1598-ban ráadásul, Báthory Zsigmond lemondása után, császári biztosok érkeztek Erdélybe, akiknek egyik első dolga volt visszakérni a Brutus-kéziratot.³ Szamosközy

* PETNEHÁZI Gábor (1979), PhD, tudományos főmunkatárs, NKE Eötvös József Kutatóközpont, Budapest, petnehazi_gabor@yahoo.it

- 1 Életéhez legutóbb, a vonatkozó régebbi szakirodalommal: GÁLFI Emőke: *A gyulafehérvári bíteleshely levélkeresői (1556–1690)*. EME, Kvár, 2015 (Erdélyi Tudományos Füzetek 283 – a továbbiakban GÁLFI: *A gyulafehérvári*). 74–83; Uő: *Szamosközy István „baráti köre”*. Kézirat (megjelenés alatt). Itt köszönöm meg Gálfi Emőkének a pontosításokat, javaslatokat, s hogy kéziratban lévő tanulmányát a rendelkezésemre bocsátotta. Külön köszönet illeti Kasza Pétert, akivel közösen bírtuk vallomásra a Brutus-kéziratokat.
- 2 BALÁZS Mihály–MONOK István–TAR Ibolya: *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)*. Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV(1992). 49–86; BALÁZS Mihály–MONOK István: *Történetírók Báthory István udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről) = Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. Gondolat, Bp., 1987. 249–262.
- 3 Andrea VERESS: *Il veneziano Giovanni Michele Bruto e la sua storia d’Ungheria*. Archivio Veneto VIII(1929). 162–165; *Erdélyi országgyűlési emlékek. 1540–1699*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. I–XXI. MTA, Bp., 1875–1898 (a továbbiakban EOE). IV. 37. Az Erdélyből visszatért Istvánffy Miklós és Szuhay István 1598. október 9-én Kassán kelt jelentése: Uo. 203–224.

ennek ellenére minden rendelkezésére álló eszközt bevetett annak érdekében, hogy a kiadás, ha nem akkor és ott, de máshol vagy máskor mégis megvalósulhasson. A fejedelemnek írt memorandum egy példányát egy kísérőlevéllel együtt (az irat így maradhatott egyáltalán fenn) eljuttatta a két Erdélyben maradt biztosnak, Szuhay Istvánnak (1551–1608) és Istvánffy Miklósnak (1538–1615). Ám ezt megelőzően, mintegy B-tervként még azt is megszervezte, hogy a kézirat egy minél több szöveget tartalmazó másodpéldánya Erdélyben maradjon. Ennek érdekében rohammunkában lemásoltatta a kancellária munkatársaival a visszakért Brutus-kézirat legalábbis egyes részeit. Buzgalma utólag tökéletesen érthetőnek tűnik: eddigre ugyanis személyesen is túl sok energiát fektetett a *Rerum Ungaricarum* immáron évtizedes projektjébe ahhoz, hogy csak úgy veszni hagyta volna az egészet. E tanulmány arról szól, hogy ténylegesen mik voltak ezek az erőfeszítések, milyen nyomai fedezhetők fel a Brutus-kéziratokon Szamosközy munkálkodásának, illetve neki személyesen milyen koncepciója lehetett a *Rerum Ungaricarum libri* nagy vállalkozásáról és önmaga szerepét hogyan látta ebben.

Gian Michele Bruto (1517–1592) velencei származású történetíró a Magyar Királyság Mátyás király halála utáni hanyatlásának, majd a mohácsi katasztrófát követő széthullásának történetét elsőként egységes humanista narratívába foglaló monumentális művét (*Rerum Ungaricarum libri XX*) a történetíró és váradi püspök Forgách Ferenc (1530–1577) kezdeményezésére, valamint Báthory István erdélyi fejedelem, majd lengyel király megbízásából 1574 után kezdte írni.⁴ Nem titkolt célja az volt, hogy ellensúlyozza, sőt megsemmisítő választ adjon Zsámboky János (1531–1584; humanista néven: Sambucus) bécsi udvari történetírói ténykedésére, az ennek keretében megjelentetett teljes Bonfini-kiadásokra⁵ (1568; 1581) és különösen az e kiadások függelékében közölt rövid összefoglalókra a 16. század egyes fontosabb történéseiről.⁶ Zsámboky ugyanis ezekben (és egyéb kisebb műveiben) – alkalmazkodva a

4 Életéhez és műveihez lásd Mario BATTISTINI: *Jean Michel Bruto, humaniste, historiographe, pédagogue au XVIe siècle (Notice biographique)*. De Gulden Passer 32(1954). 29–153; Domenico CACCAMO: *Bruto, Gian Michele = Dizionario Biografico degli Italiani*. 14. Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1972. [https://www.treccani.it/enciclopedia/gian-michele-bruto_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/gian-michele-bruto_(Dizionario-Biografico)/) (Utolsó megtekintés: 2022. 10. 24.). Legújabbban, további irodalommal: PETNEHÁZI Gábor: *Ellentétes narratívák fogságában. Gian Michele Bruto és a Rerum Ungaricarum libri = Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*. Szerk. BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–KISS Farkas Gábor. Lazi, Szeged, 2021 (a továbbiakban PETNEHÁZI: *Ellentétes narratívák*). 167–189.

5 *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades quatuor cum dimidia*. Oporinus, Basileae, 1568 (a továbbiakban BONFINI 1568); *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia. His accessere Ioan. Sambvci aliquot appendices*. Wechel, Francofurti, 1581 (a továbbiakban BONFINI 1581).

6 PETNEHÁZI: *Ellentétes narratívák*. 169, 180, 185.

bécsi udvar hivatalos kommunikációjához – egészen egyszerűen letagadta a Szapolyai-ház uralkodóinak legitimitását, amellyel egyben negligálta a magyar rendi alkotmányt és a rendi nemzet szabad királyválasztáshoz való jogát.⁷ Brutus műve egy változatával bizonyosan készen állt már 1584-ben, amelyből egy néhány lapos próbanyomat is elkészült, a király azonban ekkor mégsem adatta ki a kéziratot. Báthory halála (1586. december 12.) után viszont egy hirtelen páfördulással (amelyet az utókor talán kevésbé tudott a helyére tenni, mint a kortársak) Rudolf császár és Ernő főherceg szolgálatába állt, és Krakkóból Bécsbe áthelyezett historikusai „hivatalában” a már elkészült történeti munka az Ausztriai Ház méltóságát is tekintetbe vevő revízióján dolgozott. Ám Bécsből (újabb meglepetés) 1591 decemberében Erdélybe távozott, mivel hírt kapott arról, hogy egy időközben Lengyelországból Erdélybe került példányból ki akarják adni művét. A rákövetkező év májusában Gyulafehérváron meghalt.⁸

A *Rerum Ungaricarum libri* a török háború, majd az 1599 után Erdélyt sújtó hadjáratok és dúlások zűrzavarában nem került nyomdába. A 17. század második felében Bethlen Farkas történetíró a Szamosközy-hagyaték egyéb részeivel együtt egy Brutus-kéziratot még bizonyosan használt. Ugyanez a kézirat, a Szamosközy-hagyaték szétszóródását és részbeni pusztulását követően, immáron jelentősen megcsonkulva, a 18. század első felében Pray György jezsuita történetíróhoz került, majd halála után a pesti egyetemi könyvtárba, s így lett az alapja a 19. század közepén a *Rerum Ungaricarum libri* másik, Bécsben megmaradt és még ennél is jóval csonkább kéziratával együtt a Toldy Ferenc által szerkesztett akadémiai kiadásnak.⁹ 2020 nyarán azonban a trentói Egyházmegyei Könyvtárból előkerült egy harmadik, a pesti és bécsi példányoknál jóval teljesebb, szinte teljesen ép kézirat, amely nem csupán az eddigi csonkán ismert mű jövőbeli új, teljes kiadásához nyújthat majd alapot, de a fent nagy vonalakban vázolt, fordulatokban gazdag, ám meglehetősen homályos keletkezéstörténetet is számos ponton módosította, illetve annak új, eddig ismeretlen részleteire világitott rá.¹⁰

Kasza Péterrel közös tanulmányunkban részletesen bebizonyítottuk, hogy Brutus valójában azért ment Erdélybe 1591 végén, hogy művét kiadásra készítse elő.¹¹ E

---

7 BONFINI 1568. 774; BONFINI 1581. 774–775.

8 VERESS: *i. m.* 165–172; PETNEHÁZI: *Ellentétes narratívák.* 186–187.

9 A kiadás három kötetben: *Brutus János Mihály Magyar Históriaja.* I–III. Szerk. TOLDY Ferenc (I–II); TOLDY Ferenc–NAGY Iván (III). Eggenberger–MTA, Bp., 1863–1876 (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XII–XIV). A kiadás korai kritikája: JAKAB Elek: *Brutus kiadásának bírálata.* Századok XI(1877). 656–673, 855–872.

10 Trento, Biblioteca del Seminario Teologico, Manoscritti, 5 MS 20/1–2.

11 KASZA Péter–PETNEHÁZI Gábor: *Brutus magyar történetei: a Rerum Ungaricarum libri szövegahagyománya.* Magyar Könyvszemle 139(2023). 1. sz. (megjelenés alatt)

célből magával vitte Bécsben alkalmazott írnokát, valamint a *Rerum Ungaricarum libri* akkor nála lévő legújabb és ugyanezen írnok által lemásolt példányát. Erdélybe érkezve azután intenzív munka vette kezdetét: Brutus végigkorrigálta a magával vitt húszkönyves kézirat 1–8. könyveit, e javításokat pedig írnoka a hetedik könyv első harmadáig egy új tisztázatba másolta. E tisztázatban Brutus elkezdte másodjára is korrigálni a mű elejét, ám feltehetően közben meghalt. Halála után tehát bizonyosan erdélyi hagyatékában maradt az általa odavitt eredeti és korrigált példány, illetve az erről készült másolat, amely a mű szűk egyharmadát a korrekciókkal együtt tartalmazta.

A ma ismert kéziratokra lefordítva mindez így néz ki: a Trentóban megtalált kézirat kilencven százalékban megegyezik az eredetileg Bécsből Erdélybe vitt és ott korrigált kézirattal; ugyanennek a kéziratnak az elejét ugyanis (a harmadik könyv első harmadáig) feltehetően Brutus halála után – talán Kovacsóczy kancellár utasítására – másolták le, beillesztve a szövegbe az írnok által már Erdélyben újramásolt példányban eszközölt korrekciókat is. A ma trentóiként ismert kézirat tehát e két részből áll: az eleje a Brutus halála után készült tisztázatot tartalmazza (a harmadik könyv első harmadáig), majd pedig az általa eredetileg Erdélybe vitt kéziratból a 2–20. könyveket. Egészen biztosan ugyanez volt az a kézirategyüttes, amelyet Jósika kancellár végül nagy nehezen,¹² de átadott a biztosoknak 1598-ban; Bartholomäus Pezzen¹³ Erdélyből egyenesen Prágába vitte, onnan pedig (rejtély, hogy milyen úton-módon) valamikor a 17. század első felében a trentói jezsuita kollégiumba került, és ott is felejtődött lényegében négy évszázadra.

A pesti töredékesen megmaradt példány (amelyből Toldy Ferenc a 19. században a művet kiadta) ezzel szemben részben az lett, amit Brutus írnoka tisztázatként lemásolt a hetedik könyv első harmadáig. További részeit (vagyis a pesti kézirat mára megmaradt formájában a 13. könyv körülbelül kétharmadáig) részben Szamosközy István másolta tovább, részben pedig 1598 tavaszán rohammunkában a gyulafehérvári kancellária munkatársai. E sietős másolásra azért lehetett szükség, mert a Lengyelországból visszakerült példány haszontalannak ítélt füzeteit, (feltehetően) maga Brutus, egészen egyszerűen kidobta. Ugyanerre a sorsra juthatott a Bécsből Erdélybe vitt eredeti példány első másfél könyve is.

Erre a részletes áttekintésre azért volt szükség, hogy érzékeltetni tudjam annak a munkának a nagyságát, amit Szamosközy István Brutus történeti művén elvégzett. A

12 Istvánffyék jelentése: „Cancellarius Iosica (...) librum historiarum Hungaricarum Bruti maxima cum difficultate nisi coactus per dominum Pezzen reddidit.” EOE IV. 215.

13 LOEBL: *Pezzen von Ulrichskirchen Barthlmä Freiherr = Allgemeine Deutsche Biographie*. 53. Von Dunder & Humblot, Leipzig, 1907. 41–47. Online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd13916779X.html#adbcontent> (Utolsó megtekintés: 2022. 10. 24.)

Báthory Zsigmondnak írott memorandumból, valamint a pesti és trentói kéziratokból egyértelműen kikövetkeztethető ugyanis, hogy ő volt a *Rerum Ungaricarum libri* első, nem is akármilyen szerkesztője. 1594-ben Padovából hazatérve¹⁴ látott neki a Brutus hagyatékában maradt kéziratgyűttes szétválogatásának, gondozásának és jegyzetelésének, és alapvetően neki köszönhetjük, hogy a fent leírt kézirati hagyomány egyáltalán létrejöhetett. Nem zárható ki az sem, hogy már ebben az időszakban, 1594–1598 között elkezdte a trentói kézirattal igazolhatóan Brutust folytató saját négykönyves történeti művének írását, amelyben az 1566-tól 1586-ig terjedő korszak történetét írta meg.¹⁵ Szamosközy távlati célja mindebből világosan kirajzolódik: egy olyan *historia continuata* lebeghetett a szeme előtt, amely Bonfini után a Mátyás halálát követő szinte teljes évszázad történetét egyetlen műben foglalta volna össze.¹⁶ De valóban távlati cél volt ez, vagy abban a reményben végezte munkáját, hogy a *Rerum Ungaricarum libri* belátható időn belül, ténylegesen nyomdába kerülhet?

14 A pontos dátum nem ismert. 1594-ben már feltételezhetően Erdélyben volt, hiszen Báthory Zsigmond a márciusról májusra halasztott regensburgi birodalmi gyűlésre Szamosközy tanítványát, a Padovából feltehetően vele együtt hazatért Sombory Sándort küldte követésbe. BETHLEN Farkas: *Erdély története*. III. Ford. BODOR András. Enciklopédia–EME, Bp.–Kvár, 2004. 296. Nem ismert, hogy a gyűlésre Szamosközy Somboryval tartott-e, amint azt Szilágyi Sándor és nyomában Vas Miklós feltételezte, vagy otthon maradt. *Szamosközy István történeti maradványai*. I (1566–1586). Szerk. SZILÁGYI Sándor. MTA, Bp. 1876 (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XXI – a továbbiakban *Szamosközy történeti maradványai I*). VII; VAS Miklós: *Szamosközy István életéhez*. Századok XLIII(1909). 148. Sombory augusztusban, még a véres leszámolások előtt tért haza Regensburgból. BETHLEN: *i. m.* 340.

15 Kiadása: *Szamosközy történeti maradványai I*.

16 A *historia continuata* bevett gyakorlat volt a történetírásban, a kora újkorban szinte valamennyi korábban írt nagy összegző műhöz folytatást írtak. Cesare Baronio nagy katolikus egyháztörténete (*Annales Ecclesiastici*), amelyet még a 19. században is folytattak, talán a legismertebb példa. Paolo Giovio (1483–1552) magyar szempontból is fontos és a korszak történetírói által előszeretettel forgatott kortörténetéhez (*Historiarum sui temporis libri I–II*. Torrentino, Firenze, 1550–52.) Natale Conti (1520–1582) írt folytatást (*Natalis Comitum Historiarum sui temporis libri X*. Variscus, Venetiis, 1572). Amint ennek előszavában írja: „dabimus operam pro viribus, ut ea cognoscantur quae gesta sunt ubique gentium; ab iis temporibus et rebus gestis initium sumentes, quae scripta Pauli Iovii attigerunt; persequamurque ad ea usque tempora, quae nobis divinitus concedentur” Uo. 1^v. Johannes Sleidanus (1506–1556), a 16. század nagy német protestáns történetírójának művéhez a 17. században németül is készült folytatás (Oseas SCHAEDEUS: *Joannes Sleidanus Verus et ad nostra tempora usq[ue] continuatus: Daß ist: Warhafftige vnd Ordentliche Beschreibung allerley fürnemer Händel vnd Geschichten (...) biß auf daß 1620. Jahr nach Christi geburt*. Heyden, Strassburg, 1621.) A sort még lehetne folytatni.

Mielőtt a kérdésre válaszolnánk, érdemes a *De editione historiarum Bruti* című említett, Báthory Zsigmondnak írt levéllel kezdeni az elemzést, s rögtön a Szuhay Istvánnak és Istvánffy Miklósnak címzett, csak év szerint datált (1598) kísérőlevéllel. Szamosközy ezt azután írhatta, hogy Bartholomäus Pezzen visszatért Prágába (1598. május) a Brutus-kézirattal, de még azelőtt, hogy a másik két császári biztos (vagyis a levél címzettjei) elhagyták volna Erdélyt (1598. szeptember vége).¹⁷ Lássuk a rövid, de Szamosközyre jellemző módon egyszerre emelkedett és kíméletlenül célratörő kísérőlevél fordítását teljes egészében:

Brutus históriájának kiadásáról még korábban írtam egy beadványt az Erdélyi Fejedelem Őnagyságának, s amennyire tölem tellett – talán bővebben is, mint kellett volna – leírtam benne véleményemet Brutusról, valamint már akkor sürgettem e történet kiadását. Azonban, akár a háborús felfordulás, akár vezetőink tunyasága miatt, akiknek feladata lett volna erről gondoskodni, minden erőfeszitésem hiábavalónak bizonyult. Úgy gondoltam, hogy tekintetes és kiváló uraságtoknak adom át e jelentés egy példányát (akármilyen is legyen), hogy maguk is megismerjék, ki is volt, milyen is volt Brutus.

Mert most, hogy Isten elfordult tőlünk és ez a kincs idegenek birtokába került (nyilván, hogy más csapások mellett az égiektől ránk szabott büntetés még nagyobb legyen), vagy azért, mert nem bizonyultunk méltónak ily isteni ajándéokra, vagy mert így volt elrendelve; most úgy illő tehát (mivel a hazaszeretet és a nemzet iránti kötelesség is ezt diktálja), hogy tekintetes és kiváló uraságtok minden erejükkel, szorgalmukkal és gondolatukkal arra törekedjenek, azon munkálkodjanak, és ériék el azt, hogy ez a kincs a sötétségből, amelybe eddig kényszerítették, végre a nyilvánosság fényére jusson (már ha maradt egyáltalán remény arra, hogy odajuthat); hogy egy ilyen jeles magyar történeti emlék, atyáink tisztos emlékezte ne jusson az ebek harmincadjára, az utókor pedig ne vethesse szemünkre tétlenségünket vagy vádoljon meg még súlyosabb bűnnel és átkozzon el minket örökre.

17 EOE IV. 20–77, 135–240; SZILAS László SJ: *Alfonso Carillo Jezsuita atya Erdélyben*. Ford. Ötvös Péter. METEM, Bp., 2001 (METEM Könyvek 34). 77–99; NAGY Gábor: *Miksa főhercegre várva. Rudolf erdélyi biztosainak két jelentése 1598 májusából*. Századok 141(2007). 6. sz. 1557–1589.

Tekintetes és kiváló uraságtoknak jó egészséget kívánok.
Gyulafehérvár, 1598.

Tekintetes, kiváló uraságtok odaadó szolgálója, Szamosközy István¹⁸

A folytatásban először azt érdemes körülményünkre, mikor is kezdhetett neki a munkának Szamosközy az általa csak kincsnek titulált és valóban felbecsülhetetlen értékűnek tekintett kézírattal. Az itt emlegetett „korábban” (*superioribus temporibus*) nem igazít el semennyire, de a megbízást bizonyosan azután kapta hivatalosan a fejedelemtől, hogy Padovából – 1594 első felében – hazatért Erdélybe.¹⁹ Hogy ez tényleg hivatalosan a fejedelemtől érkező megbízás volt, és alapvetően Brutus hagyatékának a gondozását, illetve a kézirat nyomdakész állapotba hozását jelentette, a jelentés szövegének több helye alapján állíthatjuk, elsőként ezzel: „Felséged azzal bízta gondjaimra, hogy a lehető legkörültekintőbben és alaposan foglalkozzam vele, s amennyire rajtam áll, javítsak a szövegen”.²⁰ Mindez egybevág azzal, amire levéltári források alapján a legújabb kutatások is jutottak, azaz hogy történetírói tevékenységét Szamosközy már nem sokkal azután elkezdte, hogy Padovából hazajött. Ez azonban

---

18 BALÁZS–MONOK–TAR: *i. m.* 50. „Superioribus temporibus scriptum quoddam de editione historiarum Ioannis Michaelis Bruti, ad Serenissimum Principem Transylvaniae dederam in quo, quod mearum fuerat partium, uberius fortassis, quam par esset, iudicium meum de eo auctore interponere non sum veritus, tum etiam in lucem emittendis iis historiis sollicitate egi: Sed, sive ob ingentes hos bellorum motus, sive ob nostrorum procerum, quorum erat id curare oscitantiam, omnis mea sollicitudo in irritum cecidit. Eius qualiscunque scripti exemplum Reverendissimis et Illustrissimis Dominationibus Vestris tradendum censui, ut quis et qualis fuerit Brutus, ipsi quoque cognoscerent. Nunc autem cum tantus thesaurus infenso nobis Numine in alienam potestatem pervenerit, nempe ut inter alia detrimenta, eo quoque incommodo divinitus plecteremur, sive quia non eramus digni tam divino munere, sive quia ita in fatis fuerat: aequum est ut Reverendissimae et Illustrissimae Dominationes Vestrae pro suo in patriam gentemque suam amore et pietate, omni studio, labore, diligentia curent, elaborent, perficiant, quo tantus thesaurus ex iis tenebris, quibus hactenus pressus est, in lucem hominum prodeat, (si forte spes ulla superest unquam proditum iri) ne tam illustre rerum Hungaricarum monumentum, patrumque nostrorum honesta memoria indigno funere iuguletur, ipsaque adeo posteritas nos inertiae graviorumque criminum reos faciat, insimulet, aeternumque damnet. Bene valere Reverendissimas et Illustrissimas Dominationes Vestras desidero. Albae, 1598. Reverendissimarum et Illustrissimarum Dominationum Vestrarum Servitor deditissimus, Stephanus Zamosius.” Az idézett szövegrészeket, ahol nem jelölöm külön, a jobb érthetőség miatt a saját fordításomban közlöm (PG).

19 Lásd a 14. jegyzetet.

20 Fordította Tar Ibolya. BALÁZS–MONOK–TAR: *i. m.* 51. „Nam postquam arduum illud et laboriosum clarissimi auctoris opus, ita meae quoque curae fuerit a Serenitate Vestra traditum, ut nullo praetermisso diligentiae et laboris officio, quantum quidem in me esset, in meliorem statum redigerem”.

első körben Brutus művének a szerkesztését, a szöveg javítását jelentette (*in meliorem statum redigere*), a munka folytatásának megírására tehát, ha a jelentésből indulunk ki, a megbízás nem terjedt ki.

Munkája kezdetének pontos időpontja ennek ellenére az augusztus–szeptemberi politikai irányváltás miatt korántsem közömbös. Kérdés tehát, hogy azelőtt vagy azután kezdett Szamosközy Brutus művével foglalkozni, hogy Báthory Zsigmond puccszerűen leszámolt a régi vezetőréteggel? Ha abból indulunk ki, hogy padovai tanulmányait éppen az a Kovacsóczy Farkas²¹ patronálta, aki Brutus visszahívását Erdélybe már 1588-ban szorgalmazni kezdte, akkor valószínűbbnek látszik, hogy Brutus hagyatéka is a kancellár közvetítésével került Szamosközyhez. Az is egyértelmű, hogy a kiadás fő szorgalmazójának kivégzése általában nem használt a projektnek, ekképpen tehát logikus azt is feltételeznünk, hogy a leszámolások utáni új politikai helyzet és Erdély bekapcsolódása a háborúba lehetett a fő kiváltója a mű kiadása mellett érvelő memorandum megírásának, ami megint csak azt erősíti, hogy Szamosközy már 1594 tavaszán vagy az év derekán a kezébe kaphatta a *Rerum Ungaricarum libri* kéziratos füzeteit.

A fejedelemnek írt memorandum (nevezzük így) keletkezési idejének meghatározása tovább árnyalhatja a képet. Konkrét dátumra egyetlen helyen hivatkozik, Győr bevételéről azt írja a szövegben: „nuper Jaurinum (...) amissum fuit”.²² Ez 1594. szeptember 29-én történt, vagyis – ahogyan a jelentést kiadó Balázs Mihály és Monok István is megállapította – az iratnak nem sokkal ezt követően kellett keletkeznie.²³ A „nem sokkal” azonban nem igazán pontosítható: a *nuper*, különösen ebben a kontextusban, ahol Szamosközy sorra veszi a 16. században a török által elfoglalt magyar végváratokat, a pár naptól egészen a pár hónapos intervallumig bármit jelölhet. A datálást segítő további utalások a szövegben szintén nem visznek közelebb a pontosításhoz, de hozzásegítenek Szamosközy motivációjának megértéséhez. Brutus és Bonfini összehasonlítása után így érvel a mihamarabbi kiadás szükségessége mellett:

Brutus tehát ilyen; Felséged pedig az utókor emlékezetére legméltóbb módon cselekszik majd, ha egy ilyen jelentős szerző mihamarabb kinyomtatva terjedhet majd a keresztény világ javára. Tudom, sok minden közbe jöhet, ami Felségedet a kiadástól visszatart-

21 PETNEHÁZI Gábor: *Humanista irodalom és politikai publicisztika határán. Kovacsóczy Farkas (1540–1594) politikai beszédei és Erdély kormányzásáról trott dialógusa*. (PhD disszertáció). SZTE, Szeged, 2013. Brutus visszahívásáról Erdélybe: BALÁZS–MONOK: *i. m.* 250–251; PETNEHÁZI: *Ellentétes narratívák*. 182–187.

22 BALÁZS–MONOK–TAR: *i. m.* 60.

23 BALÁZS–MONOK: *i. m.* 251. Győr feladásáról: MOHL Antal: *Győr eleste és visszavétele*. Győr, 1913. 18–37.

hatja: e mostani idők zavaros állapota, a háború indításának vagy elhárításának gondja, a jelenlegi és jövőbeni költségek igénye és a kincstár szűkössége, egyszóval a leglényegesebb és legszükségesebb dolgokat fenyegető bizonytalanság. Mindezek, mindenki véleménye szerint kétségkívül sokkal fontosabbak; ám mégsem szabad olyan súllyal latba esniük, hogy Felsőged terveit megakasszák. Sőt, éppen a háborús fenyegetés dacára kell lankadatlan hévvel, sőt, még nagyobb elszánással arra törekedni és azon fáradozni, hogy minél előbb ki lehessen adni ezt a jelentős szerződést. Mindennemű habozás és késlekedés csak árt.²⁴

A fenti idézet két szempontból is fontos. Egyrészt a „prae ista belli impendendis mole” alatt nehezen lehet mást érteni, mint hogy Szamosközy még a török elleni tényleges hadműveletek megkezdése előtt, valóban 1594 végén, 1595 első felében írta meg memorandumát a fejedelemnek: legkorábban tehát 1594. október elején, s legkésőbb akkortájt vagy azután, hogy Bocskai a prágai udvarban 1595. január végén aláírta a szövetségi szerződést Báthory Zsigmond nevében a császárral.²⁵ Másrészt az is kitűnik az idézetből, hogy milyen aggodalom és lelkesedés töltötte el egyszerre a *Rerum Ungaricarum libri* átolvasása után Szamosközyt. Amit olvasott ugyanis, nagyon is tetszésére volt. A lelkesedéstől fűtve és hivatástudatától is hajtva pedig nem is annyira jelentést, mint egy nagyon szép retorikával megfogalmazott értekező tanácslást vagy *epistola suasoriát* írt (mint ő maga kijelenti: „talán bővebben is, mint kellett volna”) a fejedelemnek, hiszen veszélyben érezte a projekt megvalósulását. Ahogyan a levél/jelentés kezdőmondatában írja, szintén a bizonytalan háborús helyzetre utalva: „Tudom hol a helyem, s nem vagyok olyan szemtelen, hogy e szerző

---

24 BALÁZS–MONOK–TAR: *i. m.* 56. „Cum itaque talis sit Brutus, serenitas Vestra rem posteritatis memoria dignissimam faciet, si tantus author in publicum Christiani orbis bonum typis quam primum promulgabitur. Scio multa intervenire posse, quae animum Serenitatis Vestrae ab editione eius retardare queant: turbulentum horum temporum statum; belli sive inferendi, sive propulsandi molem; praesentis ac futuri sumptus necessitatem, aeriisque angustiam; ac in summa rerum maximarum et necessariarum tempestatem. Quae omnia opinione omnium multo sane maiora, non tamen debent esse tanti, quae cogitationem Serenitatis Vestrae magnopere interrumpere queant. Quin prae ista belli impendentis mole, nihilo remissius, atque etiam multo vehementius annitendum elaborandumque est, ut tantus author edi quamprimum possit. Cunctatio omnis et mora damnum secum trahit.”

25 EOE III. 341–347; SZILAS: *i. m.* 68–71. A memorandum szövegében Zsigmond megszólítására használt *serenitas vestra* (a *celsitudo* helyett) azt erősíti, hogy éppen a prágai szerződés aláírásának környékén keletkezett az irat, e szerződésben kapta meg ugyanis Báthory Zsigmond a birodalmi hercegi címet. Itt köszönöm meg Nagy Gábornak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

kinyomtatása mellett szót merészelnék emelni, ha a *jelenlegi helyzet* nem buzdított volna erre”.²⁶

Aggodalma, amely az irat megfogalmazására rávette, kétszeres volt ugyanis. A kitörőben lévő háború a *Rerum Ungaricarum librit* a legsérülékenyebb állapotban találta. Brutus a kiadásra való előkészítés közben a korábbi (lengyelországi) szerkesztési fázis szövegeit egészen egyszerűen megsemmisítette, erről nyilvánvalóan Szamosközy is tudott. Ez egyben azt is jelentette viszont, hogy a mű megmaradása lényegében annak az egyetlen kéziratalomnak a sorsától függött a bizonytalan helyzetben, amit ő is átnézett. Ugyanakkor – és ez a másik kiemelendő momentum a korábbi idézetben – Szamosközy tényleg azzal a *deklarált* céllal kapta a megbízást, hogy Brutus műve nyomdába kerülhessen. Erre utalnak a szövegben a „cogitationem interrumpere” és az „animum retardare” kifejezések. Szamosközy tehát úgy tudta, hogy a fejedelem eltökélt szándéka a kiadás, s ebben kellett közreműködnie. Erdély belépése a háborúba azonban új helyzetet teremtett, amelyben nyilvánvalóan felmerült a projekt elnapolásának réme. Ebben az új helyzetben érezte kötelességének, hogy szót emeljen az ügy folytatása érdekében.

Ezek után viszont az is nyilvánvaló (bár Szamosközy levelének modern kiadói ezt máshogy látták²⁷), hogy a jelentést valahogyan eljuttatta a fejedelemnek. Véleményem szerint erre utal az 1598-ban kelt, fent idézett kísérőlevél egyik félmondata: „iudicium meum de eo authore interponere non sum veritus, tum etiam in lucem emittendis iis historiis sollicitus egi: Sed (...) *omnis mea sollicitudo in irritum cecidit*”.²⁸ Vagyis, bár mindent megpróbált, végül nem hallgattak rá, és a kiadás ügyét elnapolták. A másik ok kifejtésére, amely miatt feltételezhető, hogy a levél eljutott a címzethez, sőt teljesen nem is maradt hatás nélkül, a tanulmány végén kerítünk sort.

Előbb ugyanis azt kell megnéznünk, hogy Szamosközy konkrétan milyen munkát végzett el Brutus hagyatékán. Ennek leírásában részben továbbra is a fejedelemnek írott levél, részben pedig a pesti és trentói *Rerum Ungaricarum*-kézirat elemzése lesz a segítségünkre.

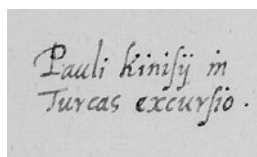
Szamosközy első feladata egyértelműen a válogatás, pontosabban az osztályozás volt: annak megállapítása, hogy melyik könyvhöz melyik kézirati variáns szolgáltatja az *ultima manushoz* legközelebbi változatot. Ehhez először nyilvánvalóan el kellett olvasnia a kéziratokat, tisztába jönni a tartalmukkal. Alaposságát bizonyítják a trentói

26 BALÁZS–MONOK–TAR: *i. m.* 51. „Non sum tam insolens animi, nec tam ignarus meae sortis, qui de publicando eo authore aliquid dicere ausim, nisi praesentis temporis ratio me hortata fuisset.”

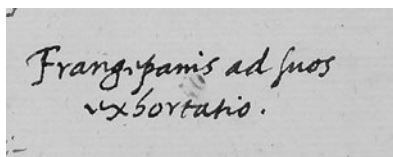
27 Uo. 49. „A császári biztосként Erdélybe érkezett Szuhay Istvánhoz és Istvánffy Miklóshoz írt levél fogalmazványa megerősíti azt a feltevést, hogy Szamosközy a bizonytalankodó fejedelemnek nem adta oda bírálatát; talán belátta, hogy a mű kiadása tőle nem várható.”

28 Uo. 50.

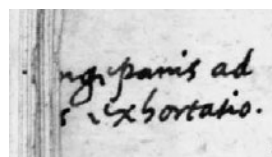
és pesti kézirat lapszélein egyaránt megfigyelhető tartalomjelölő széljegyek, amelyek megléte vagy hiánya viszont azt is egyértelműen jelzi, hogy melyik kéziratokból tervezte volna a kiadást. E tartalomjelölő megjegyzések a trentói kézirat első másfél könyvében kezdődnek. Ahogyan említettük, ez a kéziratrész a Brutus halála és Szamosközy hazaérkezése közti időszakban készült. Szamosközy széljegyzetei ezután a trentói kéziratból eltűnnek: a 2–8. könyvekben ugyanis a pesti példányban folytatódnak – ebből az utolsó másfél könyv Szamosközy saját kezű tisztázata a trentói példány alapján. E Szamosközy által lemásolt szövegrészek (a 7. könyv vége és a teljes 8. könyv tehát) a trentói kéziratban a pestivel egyező széljegyzetekkel vannak jelölve (vagyis a széljegyzetek itt átfedést mutatnak). A Brutus által már csak elvéve (és feltehetően még Bécsben) javított 9–20. könyvek pedig már csak kizárólag a trentói kéziratban kaptak ilyen margináliákat. Ez nem jelenthet mást, minthogy ezek voltak azok az általa legjobbnak gondolt kéziratrészek, amelyeket összeszerkesztve a nyomdai előkészítésre és kiadásra alkalmasnak gondolt Szamosközy (vö. 1–3. kép).

1. Trento 5 MS 20/1,
16°

2. Trento 5 MS 20/1, 470

3. ELTE EK Coll. Pray
35, p. 728 (az előzővel
megegyező tartalomjelölő
széljegyzet a 7. könyv már
Szamosközy által
tisztázatba másolt
részében)

Arra is van nyom, hogy az egyes könyvek tartalmi kivonatát is elkészítette. Egyetlen, rendkívül rossz állapotban megmaradt (és valahogyan az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárába került) kézirat lap igazolja ezt az ő kézírásával, amely az első könyv epitoméjének részletét tartalmazza.²⁹ Ez készülhetett saját használatra (a szerkesztést megkönnyítendő), vagy akár a mű egészére kiterjedő (netán a

29 MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Történelem 2r 9/1. A katalóguscédula szerint a levél a Brutus-kiadást szerkesztő Toldy Ferenc hagyatékából származik, címe: *Brutus János Mihály magyar históriájának eredeti példányából egy levél*. Valójában, ahogyan Veress Endre is megállapította, Szamosközy kézírásával készült összefoglaló a *Rerum Ungaricarum* liber I tartalmáról. Kiadatlan. Inc. „Recensentur primo libro, quae ab initio regno Ladislaus rex partim in Ungaria partim in Boemia gessit...” Exc. „... circumventi miseri iniquo iudicio atque indicta...” (megszakad). Másolata a Veress-hagyatékban: MTAK KIK, Kézirattár, Ms 461, 5–7.

fejedelemnek készült) *recensio* része volt. De az sem lehetetlen, hogy a nyomda számára írta, vagyis az epitomék – nem ismeretlen módon a korabeli könyvkiadásban – a nyomtatott kiadásban a fejezetek elé kerülhettek volna. Ez utóbbi feltételezést erősíti, hogy saját *Rerum Ungaricarum libri IV* kézírataiban is egyes könyvek előtt egy-egy oldalt üresen hagyott az *argumentum* számára.³⁰

A Lengyelországból visszakerült példányt (jelenleg egy ismert töredék kivételével) feltehetően maga Brutus semmisítette meg. Ezt megint csak a margináliák alapján állíthatjuk. Szamosközy ugyanis (nemegyszer az oldalszám megadásával) a pesti kéziratban hivatkozik egy másik általa látott kézírra; ezenkívül, szintén a pesti kézirat már említett, 1598-ban sietősen másolt részében (a 11. könyvben) az egyik másoló huszónhét oldalon keresztül pontosan megadja a forráskézirat oldalszámát. Ma már tudjuk: a pesti kézirat (mind Szamosközytól, mind az ismeretlen erdélyi másolótól származó) oldalszám-hivatkozásai kivétel nélkül a trentói kézírra mutatnak.³¹ Ebből viszont egyértelműen következik, hogy 1594 és 1598 között, amíg Szamosközy kezelte a teljes Brutus-hagyatékot, két példány volt nála csupán: (1.) a Brutus által Bécsből Erdélybe vitt 1–20. könyv (amelyből ő az első másfél könyvet már nem láthatta, mert azt még 1594 előtt újramásolták), valamint (2.) ennek részleges, javított változata, a Brutus saját írnoka által már Erdélyben újraírt, 1–7. könyvet tartalmazó kézirat.

Ez utóbbit aztán ő maga is tovább bővítette. A hetedik könyv letisztázását átvette azon a ponton, ahol Brutus írnoka a munkát félbehagyta, illetve ugyanezt elvégezte a Brutustól szintén lépten-nyomon átjavított nyolcadik könyvön, amelyről teljes tisztázott másolatot készített. A kilencedik könyvtől kezdődően – mivel a Bécsből Erdélybe vitt kézirat innen már nem tartalmazott olyan jelentős számú javítást Brutustól – nem kellett újramásolnia a szöveget, itt tehát megelégedett a meglévő példány jegyzetelésével, illetve korrektúrájával.

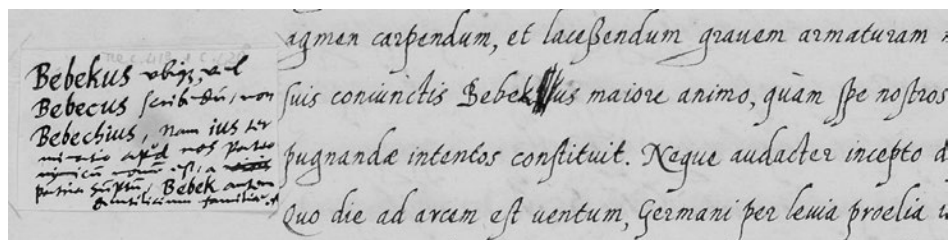
A tartalomjelölő széljegyzetek mellett Szamosközy, ahol szükségesnek érezte, belevált a szövegbe. E megjegyzések és javítások pontosan tükrözik a fejedelemnek írt levél tartalmát, érdemes lesz tehát eszerint sorra venni őket.

A személy- és helynevek helyesírása az első fontos szempont, amely alapján szisztematikus javításokat fedezhetünk fel a Brutus-kéziratokon. Szamosközy a memorandumban nyelvészeti fejtegetésekbe is bocsátkozva hosszan ír a magyar tulajdonnevek helyes latinizált standardjáról, s ugyanezt látjuk a gyakorlatban következetesen megvalósulni a trentói és pesti kézirat már említett, széljegyzetekkel ellátott könyvekben (kizárólag ugyanazokban a kéziratrészekben tehát, amelyeket, mint említettük, kiadásra szánt; T: 1-2; 9-20; P: 2-8). Az -i végződésű tulajdonnevek helyes latinizált végződése e szerint -ius lett; ellenben a magyarban nem -i végződésű családnevek

30 Ezeket Szilágyi Sándor a kiadásban jelezte: *Szamosközy történeti maradványai I.* 59, 183.

31 KASZA–PETNEHÁZI: *i. m.*

nem -ius, hanem -us zárlatot kaptak a latinban. Így következetesen ezt a helyesírást alkalmazta: Bathorius [Bathoreus (Báthory)]; illetve Zechelus [Zechelius (Székely, ti. Dózsa)]; Bebekus [Bebekius (Bebek)]; Bekesus [Bekesius (Bekes)]; Cibakus [Cibakius (Czibak)]; Toerekus [Toerekius (Török) stb. (vö. 4. kép)].

4. Trento 5MS 20/2, 419^v: *Bebekus ubique vel Bebecus scribendum, non Bebechius, nam -ius terminatio apud nos patronymicum nomen est a patria sumptum; Bebek autem gentilicium familiae est.*

A javítások másik típusát az esetenként szükséges grammatikai, szintaktikai tévesztések, stílári sutaságok vagy túlírások helyreigazítása, netán az írnok figyelmetlenségéből fakadó kihagyások pótlása jelentette. Túlzás nélkül állítható, hogy Szamosközy – bár kétségtelenül annyi előnye volt, hogy teljes terjedelmében előtte voltak a kéziratok – ezen a téren teljesen más felfogást képviselt, mint a 19. századi kiadás szerkesztői, akik a margináliákra egyébként sem fordítottak kellő figyelmet, arra pedig végképp csak elvétve vállalkoztak, hogy emendálják a szöveget, vagy akár csak a központozáson változtassanak. Szamosközy a jelek szerint máshogyan fogta fel a szerepét, és úgy gondolta, hogy ahol szükséges, a szerkesztőnek/lektornak igenis bele kell nyúlnia a szövegbe. A fejedelemnek írt levelében erről így emlékezik meg:

„Egy ekkora művet azonban, mielőtt még sajtó alá kerülne, alaposan górcső alá kell venni és át kell még dolgozni. E terjedelmes és a szavakkal egyáltalán nem takarékoskodó munkában ugyanis, nem annyira a szerző hibájából, hanem az írnok figyelmetlenségéből, akit az átírásra alkalmazott, a szavak, de akár bekezdések sorrendje is összekeveredett, olyannyira, hogy bármilyen értelmet csak úgy lehet kicsiholni ilyenkor, ha a hibás helyeket a szöveg gondolatmenetéhez alkalmazkodva szerencsés kézzel kiegészítjük. Ezenkívül, maga a szerző is időnként olyan körmönfontan fogalmaz, a szavak és a mondanivaló olyan sűrű halmazba bonyolódik, és a szöveg annyira összegabalyodik, hogy hiába olvasod végig egy lendülettel, elveszel benne, és alig leled meg a közbevetésekkel összezavart beszéd fonálát. Az efféle helyeket, hogy ne legyenek az olvasó terhére és bosszúságára,

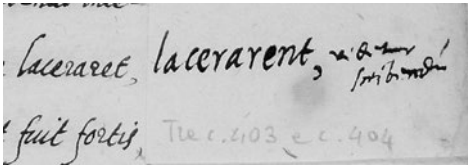
több részre vagy mondatra kell bontani, hogy részekre tagolva a hosszú gondolatmenet könnyebben átlátható és megérthető legyen”.³²

Szamosközy nem a levegőbe beszélt: a kiadásra általa alkalmasnak ítélt kéziratrészek margóján nem sűrűn ugyan, de végig ott találjuk a kisebb vagy nagyobb megjegyzéseket, konjektúrákat, amelyekkel a stiláris, grammatikai vagy szintaktikai hibákat igyekezett kijavítani. Ehhez hasonlóak a tárgyi tévedéseket kiigazító megjegyzései: többségében földrajzi tévedések korrekciói ezek, illetve olykor konkrét személyekkel kapcsolatos észrevételek, amelyekben kijavítja Brutust (vö. 5–7. kép).

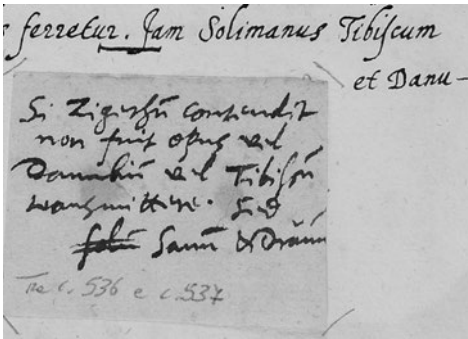
Utoljára még azokat a margináliákat érdemes megemlíteni, amelyek Szamosközy nemzeti érzületéről árulkodnak. A fejedelemnek írott levélben a szövegromlás és az időnként túlbonyolított stílus, illetve a tulajdonnevek helyesírása mellett a harmadik kritikus megállapítása Brutus magyarokkal szembeni vélt vagy valós negatív előítélete, illetve az olaszokkal és spanyolokkal szembeni túlságos jóindulatára vonatkozott. Ezen a ponton valódi hazafias indulat és elfogultság vezette tollát, hiszen – írja – a magyarországi várak török kézre kerülésében mindig a külföldi zsoldosok voltak a felelősek, ráadásul a jelenkori történelmük még jobban bővelkedik rút belviszályban, bűnben és embertelenségben, mint a magyaroké. Történetíróik mégis állandóan a sajátjaik dicséretét zengik, azoknak a „harsonásai”.³³ A „harsonások” (*buccinatores*) kifejezés itt különös fontosságú. A trentói kézirat egyik megjegyzésében Szamosközy hasonló kifejezéssel (*plenis buccis decantat*) kárhoztatja Brutust, amiért az 1566-ban Győrnél összegyűlt nemzetközi seregben a magyarokat nem említi, és csak az Európa minden tájáról összesereglett külföldi csapatrészeket sorolja fel (8. kép).

32 BALÁZS–MONOK–TAR: *i. m.* 58. „Iam vero antequam tantum opus praelo subdatur, accuratior bina sub incudem revocandum esse videtur. Multa enim in tam prolixo opere, et nulla verborum parsimonia astricto, non tam authoris culpa, quam librarii, cuius manu in transcribendo usus est, oscitantia, tam in verbis, quam oratione frequentibus concisionibus sunt interturbata, unde nullus sensus elici potest, nisi lacunae eae felici coniectura ex orationis curru deprompta expleantur. Addo ipsius quoque authoris quibusdam in locis longiusculas periodos, ubi rerum et verborum in unum quasi glomum conferta congeries, orationem plurimum obscurat, quam nec uno spiritu dum legis, permetiri possis et hyperbata confusumque sermonis filum vix ingenio comprehendas. Haec et talia ne lectori moroso molestiam fastidiumque pariant, in plura membra sententiasque sunt distinguendae, ut longa sermonis ambitio, in plures artus diuisa facilius mentem et intellectum subeat.”

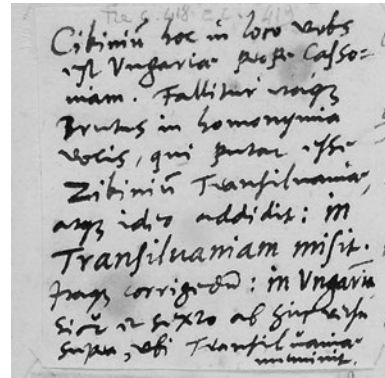
33 Uo. 61. „Legantur excutianturque Italarum Germanorum Hispanorumque historiae, plura in illis domesticarum dissensionum, civilium bellorum intestinarum externarumque proditio, deditio, omnifario, scelerum exempla reperientur quam in Ungarorum monumentis: et tamen mirum est, quam illi aliorum benefacta elevent, virtutesque in faciem caedant; suarum vero laudum et commenticiarum rerum pleni sint buccinatores.”

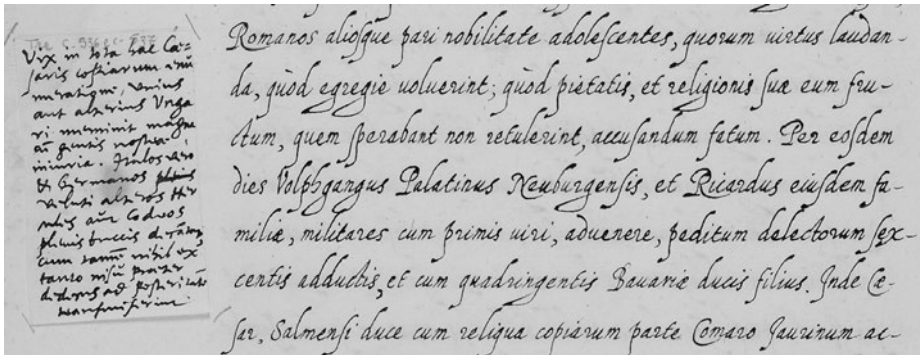
5. Trento 5 MS 20/2, 404^r
 laceraret)
 lacerarent videtur scribendum

6. Trento 5 MS 20/2 536^v
 Jam Solimanus Tibiscum et Danubium)
 Si Zigethum contendit non fuit opus vel
 Danubium vel Tibiscum transmittere. Sed
 Sarvum et Dravum.

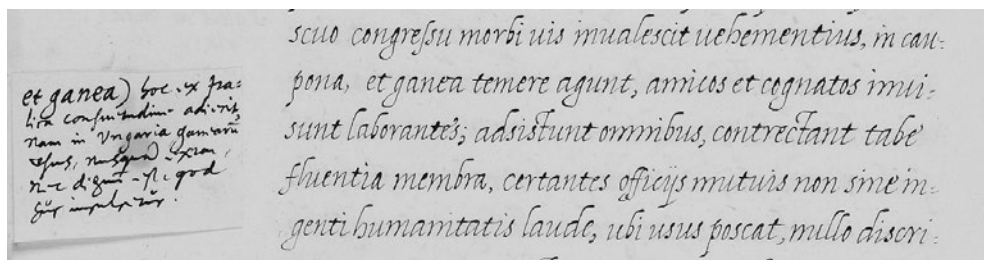
7. Trento 5 MS 20/2, 414^v
 Cibinium hoc in loco urbs est Ungariae
 prope Cassoviam. Fallitur itaque Brutus in
 homonymia vocis, qui putat esse Zibinium
 Transilvaniae atque ideo addidit: **in**
Transilvaniam misit. Itaque corrigendum:
in Ungariam. Sicut et sexto ab hinc versu
 supra, ubi Transilvaniae meminit.

8. Trento 5 MS 20/2 536^v: Vix in tota hac Caesaris copiarum enumeratione unius aut
 alterius Ungari meminit magna cum gentis nostrae iniuria. Italos vero et Germanos
 veluti alteros Hercules aut Codros plenis buccis decantat cum tamen nihil ex tanto nisu
 praeter dedecus ad posteritatem transmiserint.

Nemzeti érzülete az általánosabb, nemzetkarakterológiai kérdésben is arra készítette, hogy a magyarok védelmére keljen: így például a trentói kézirat első könyvében, ahol Brutus arról ír, hogy a pestis terjedését a kocsmák sűrű látogatása is elősegítette, Szamosközy azt a gúnyos megjegyzést fűzte a mondathoz, hogy ezt a szerző bizonyára otthoni tapasztalatai alapján szötte bele a szövegbe, mert Magyarországon nincsenek is kocsmák (tempora mutantur; 9. kép).

9. Trento 5 MS 20/1, 87°: *et ganea) hoc ex Italica consuetudine adiecit, nam in Ungariae ganearum usus nusquam extat nec dignum est, quod huc inculcetur.*

E kritikus pontok azonban nem változtattak Brutusról és művéről alkotott eleve pozitív véleményén és a projekt iránti elköteleződésén. Meggyőződése nyilvánvalóan részben a mű ismeretéből, részben pedig a 16. századi magyar történelem méltó reprezentációjának az általános igényéből táplálkozott. Személyes megfontolásait ugyanakkor a környezete is alakíthatta. Ahogyan a levélben írja:

„Nemegyszer hallani lehetett, ahogyan a hírneves öregúr hitelt történeti művéről, és elmondta, hogy ami tudományt, mesterséget és irodalmi igényességet ifjúkorától kezdve a legjobb auktoroktól elsajátított, azt maradéktalanul ebbe az utolsó művébe igyekezett sűríteni, munkáinak mintegy legvégső összegzéseként, amelyen minden erejét és tehetségét bevetve dolgozott. Ám ha erről hallgatott volna, a mű maga akkor is ékesen tanúsítaná mindezt”.³⁴

34 Uo. 54. „Auditus est non semel clarissimus senex, suum ipse testimonium de his historiis proferre dicereque se quicquid ab ineunte aetate studii, doctrinae, rerum verborumque ornamenta ex illustribus authoribus memoria hausisset, totum id in has historias, veluti lucubrationum suarum omnium et laborum supremum promptuarium contulisse, omnesque ingenii sui nervos hic potissimum intendisse. Haec ita se habere, vel ipso tacente, res ipsa testis esse potest.”

A személytelen passzívum (*auditus est*) használata miatt nem tudjuk, kitől vagy kiktől hallotta Szamosközy a történetet, de az egyik legvalószínűbb forrás itt is Kovacsóczy kancellár lehet, aki a régi ismeretségre való tekintettel is Brutus legközelebbi kapcsolata lehetett, miután 1592 januárjában Erdélybe érkezett. Brutus teljesítménye iránti tisztelete a mű olvasása után nyilvánvalóan csak fokozódott. Az viszont már a saját önbecsülését bizonyítja, hogy ilyen előzmény után arra is vállalkozott, hogy a Brutus-kézirat megszakadása után a történet fonalát tovább folytassa egészen Báthory István haláláig. A kérdés továbbra is az, hogy a saját mű megírásának mikor látott neki, még 1598 előtt, vagy csak utána?

A 19. századi kiadás alapján is egyértelműen megállapítható, hogy Szamosközy saját *Rerum Ungaricarum libri*jét hosszabb idő alatt írta, a kéziratokban ugyanis nem csak Báthory András rövid ideig tartó fejedelemségére hivatkozik jelen időben; Brutust az első könyvben *clarissimus nostri saeculi historicus*nak nevezi, de szintén az első, illetve a második könyvben már *superioris saeculi* hivatkozik 16. századi eseményekre. Az ellentmondásra már a művet kiadó Szilágyi Sándor is felfigyelt (ezeket a hivatkozásokat ki is gyűjtötte),³⁵ és logikusan feltételezte, hogy Szamosközy hosszabb idő alatt írta munkáját (netán az egyes könyveket külön időpontban). A munka elkezdését azonban már rögtön a Padovából való visszatérés utáni időszakra tette, azzal a szép, de semmivel nem alátámasztható feltételezéssel élve, hogy a patrónus nélkül maradt és a politikai életben csalódott Szamosközy a történelem tanulmányozásában keresett vigaszt.³⁶ Gálfi Emőke ezzel kissé szembemelve, de alapvetően azt a későbbi szakirodalomban rögzült tévedést korrigálendő, hogy Szamosközy 1594 után rögtön a gyulafehérvári levéltárban kezdett volna dolgozni, a historikusi kinevezést egy 2012-es tanulmányában Báthory András fejedelemhez kötötte.³⁷ Nem sokkal később azonban revideálta az álláspontját, ti. előkerült egy adománylevel, amelyben Báthory Zsigmond már 1597-ben *historicus noster*ként hivatkozott Szamosközyre. Ez alapján – véleményünk szerint helyesen – azt feltételezte, hogy Szamosközy már Padovából történt hazatérése után Báthory Zsigmond történetírója lett, egyik első feladata pedig a Brutus-kéziratról való jelentés elkészítése volt.³⁸ Arról ugyanakkor mindeddig kevés szó esett (a fejedelemnek írt levelet közlő Balázs Mihály és Monok István sem tértek ki rá), hogy Szamosközy milyen céllal írhatta jelentését a fejedelemnek, s egyáltalán, a 16. század végi Erdélyben mi lehetett az udvari historikus feladata?

---

35 Szamosközy történeti maradványai I. XIV–XVI.

36 Uo. VII–VIII. „Pártfogójának Kovacsóczy Farkasnak kivégeztetése 1594-ben mélyen megrendíthető ragaszkodó lelkét s a háborgó, veszélyes és semmi jót nem ígérő napokban, melyek ettől fogva a hazára borultak, hazája történetének tanulmányozásában kereste és talalta enyhületét.”

37 GÁLFI Emőke: *Szamosközy István, a requisitor*. Erdélyi Múzeum LXXIV(2012). 3. sz. 116–123.

38 GÁLFI: *A gyulafehérvári*. 74–83.

A megoldás, megítélésünk szerint, a levél szövegében és a Brutus-kéziratok Szamosközy-margináliáiban bújik meg. A levélben ugyanis, közvetlenül a *peroratio* előtt, Szamosközy ezt írja:

„Mivel tehát Brutus minden olyan erényben, melyben egy történetírónak ki kell tűnnie, szinte egyenlő a régiekkel, a lehető legnagyobb mértékben arra kell törekedni, hogy Felséged Isten kegyelméből gondoskodjék e munka kiadásáról; alkalmazzon egy művelt és éles szemű cenzort, aki az események és dolgok leírásában található hibákat kigyomlálja, hogy az első kiadás makulátlanul és kijavítva, s amennyire lehet, teljesen hibátlanul kerüljön a külföldi nyomdába”.³⁹

A fentiekben már megállapítottuk, hogy Szamosközy abban a tudatban kapta kézhez 1594-ben Brutus kézíratait, hogy azokat belátható időn belül ki fogják adni. Az imént idézett mondatokból látszik, hogy a jelentés keletkezésének idején még további korrekciókat látott szükségesnek, és egy olyan lektor alkalmazását javasolta, amely a kéziratban éppen általa feltárt hibákat korrigálni képes. Azt is láttuk, hogy a trentói és pesti Brutus-kéziratokon viszont szintén ő maga következetesen elvégezte a levélben hiányolt javításokat, illetve az ott említett szempontok szerinti jegyzetekkel látta el a szöveget. Mindezek alapján logikus a feltevés, hogy a jelentés vagy levél nem csupán eljutott a címzetthez, de annyiban célt is ért, hogy a fejedelem a munka folytatásával bízta meg Szamosközyt, vagyis (ahogyan a levél végén ő maga javasolta) felkérte a Brutus-mű lektorának.

Hogy mindez már 1594-ben vagy 1595-ben hivatalosan historikusi kinevezést jelentett-e (vagy netán a kinevezés már akkor megtörtént, amikor Szamosközy először kézhez kapta Brutus hagyatékát), konkrét adat híján nem dönthetjük el. Egy udvari historikus munkaköre azonban (lásd Zsámbokyt, csak hogy a legközelebbi példával éljünk) nem feltétlenül merült ki egy kortörténet vagy a történetíró alkalmazó fejedelem tetteinek a megírásában. Ennél „szárazabb”, filológiai szakmunkát szintén takarhatott, illetve általában minden régiséggel kapcsolatos tevékenységre is kiterjedhetett (lásd Szamosközy jól ismert epigráfusi és numizmatikusi munkássá-

39 TAR Ibolya fordítása. BALÁZS–MONOK–TAR: *i. m.* 66. „Cum itaque hic author omnibus virtutibus, quae in historico excellere debent, veteres illos propemodum aequaverit, danda est opera, quanta potest maxima, ut cum Dei benignitate eius in lucem propagandi cura Serenitati Vestrae incumbat, doctus ac perspicax censor adhibeatur, qui ita rerum et verborum naevos castiget, ut prima editio pura tersaque ab omnibus, quoad fieri potest numeris absoluta in exoteris tipographorum officinas exeat.”

gát).⁴⁰ Ha még hozzátesszük mindehhez, hogy a *Rerum Ungaricarum libri* egy lényegében két évtizede húzódó, még Báthory Istvántól megörökölt, igen fontos projektje volt az erdélyi udvarnak, aminek megvalósulásáért azután is komoly erőfeszítéseket tettek, hogy Brutus Bécsben telepedett le – például diplomáciai úton elérték, hogy Lengyelországból visszakerüljön a kézirat, sőt magát Brutust is rávették végül, hogy Erdélybe utazzon, és ott kiadásra készítse elő a művet –, akkor részben kevésbé valószínű, hogy Kovacsóczyék kivégzése teljesen megakasztotta volna a projekt folytatását, részben pedig könnyen elképzelhető, hogy a *Rerum Ungaricarum librivel* kapcsolatos ügyek folytatásával megbízott szakértő személy a „fejedelmi historikus” hivatalos vagy félhivatalos címével rendelkezett. Szamosközy tehát, akár a kancellártól, akár a fejedelemtől kapta a megbízást Brutus hagyatékának rendbetételére (ha hiszünk a memorandumnak, akkor az utóbbtól), a kivégzések után tényleg nem lehetett biztos abban, hogy mi lesz a kiadással. Jogos aggodalmán túl azonban munkaköri kötelessége is arra készíthette, hogy egy igen részletes és igen hatásos levelet írjon a fejedelemnek, amivel elérte, hogy az továbbra is támogassa a projekt megvalósítását, egyúttal pedig saját, udvari historikusi pozícióját is megerősítse.

A Brutus-szöveghagyomány szempontjából mindez azt is jelenti, hogy a trentói és pesti Brutus-kéziratokon található margináliák nem egy időben kerültek lejegyzésre. A kéziratok szétválogatására a memorandum készítése előtt került sor, illetve a tárgyjelölő széljegyzetekkel (ezek egy része beragasztott cédulán található) szintén ekkor jelölhette meg Szamosközy, hogy a teljes és az egyharmadnyi kézirat mely részeit kell a kiadáshoz alapul venni. A memorandum megírása és a fejedelem válasza után láthatott neki a komolyabb filológiai munkának. Ebben a legidőigényesebb feladatot minden bizonnyal a Brutustól lépten-nyomon korrektúrázott és átjavított hetedik könyv második felének és a hasonló állapotban talált nyolcadik könyv teljes szövegének a letisztázása és újraírása jelentette. Ezenkívül következetesen végigjavította a tulajdonneveket; a szöveget stilárisan, grammatikailag és szintaktikailag is ellenőrizte, s ahol hibát talált, jelezte, vagy konjektúrát alkalmazott; illetve a tárgyhoz fűződő megjegyzésekkel élt. A kronológia nagy vonalakban tehát így nézhetett ki:

40 Padovában kiadott feliratgyűjteményének (Stephanus ZAMOSIUS: *Analecta lapidum veterorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. Padova, 1593.) kiegészítése már 1598-ban készzen állt, a kézirat az Istvánffy-gyűjtemény ugyanazon kódexében maradt fenn, amely a Brutus-memorandumot is megőrizte. Kiadása: SZAMOSKÖZY István: *Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Iuliae et circa locorum 1598*. Szerk. BALÁZS Mihály–MONOK István. Scriptum, Szeged, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 33). Szintén kéziratban maradt, és a gyulafehérvári Batthyaneumba került numizmatikai értekezése. Stephanus ZAMOSIUS: *Schediasma de veteribus monetis* (1599) = JAKÓ Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. MTA–BTK–TTI, Bp., 2016. 478–523.

- 1593 vége/1594 eleje: Szamosközy hazatérése Padovából
- 1594. tavasz–ősz: felkérés (a fejedelemtől, Kovacsóczy-n keresztül vagy nélküle) a Brutus-hagyaték rendezésére; a kéziratok szétválogatása, a kiadható szövegtest megállapítása
- 1594 vége/1595 eleje: *De editione historiarum Bruti*
- 1595–1598: filológiai és lektori munka: a 7–8. könyv újramásolása, ortográfiai és stilisztikai korrekciók a teljes kiadásra szánt szövegben

A kézirat tehát 1598-ban lényegében kiadásra készen állt, és alighanem a háború végét várta, hogy alkalmas időben egy külföldi nyomdába küldhessék. Nem kizárt, hogy Szamosközy már ekkor elkezdte a folytatás írását, illetve antikvitással és Dacia római emlékeivel kapcsolatos kutatásait is újrendezte.⁴¹ Ekkor következett be azonban az igazi törés a *Rerum Ungaricarum libri* történetében. Az 1598 tavaszán Erdélybe érkező császári biztosok azonnal visszakövetelték Brutus 1591 végén Bécsből odavitt kéziratát. Nagy nehezen meg is kapták, ahogyan Istvánffy jelentésében írta: Jósika kancellárt szinte kényszeríteni kellett, hogy visszaszolgáltassa Brutus művét.⁴² A késlekedés és habozás oka, a pesti kéziratot látva, egyértelmű: a meglévő egy és egy-harmadnyi kéziratból hirtelen két egészset kellett gyártani. Nem tudjuk, mennyit sikerült lemásolnia a 9–20. könyvekből annak a feltehetően a kancellárián dolgozó négy-öt embernek (köztük Szamosközynek), akik, egymást közt szétosztva a trentói kézirat füzeteit, sietősen munkához fogtak. Az Erdélyben maradt, majd csonkult formában Pestre került kézirat jelenlegi állapotában a 13. könyvnél szakad meg, illetve egy töredéket tartalmaz a még Lengyelországból visszakerült példány 16. könyvéből. A szemmel láthatóan kapkodva végzett másolás és a töredékesség miatt valószínűbbnek tűnik, hogy nem sikerült befejeznük a munkát.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy Szamosközy végleg lemondott volna a kiadásról. Minden jel arra mutat ugyanis, hogy még Brutus művén is túlmutató ambíciói voltak. Ezzel pedig rátérhetünk annak kifejtésére, hogy mit is jelenthetett számára a *Rerum Ungaricarum libri*, történetíróként milyen koncepciója volt, és ez hogyan alakult. Bizonyos, hogy 1598-ig teljes természetességgel átvette és folytatta a Forgách–Báthory–Kovacsóczy-féle koncepciót, és egy teljes magyar történetben gondolkodott, amelynek eredeti célja Bonfini nagy humanista történetének a folytatása és kiegészítése volt. Nem véletlen, hogy Báthory Zsigmondnak írt levelében Brutus és Bonfini összehasonlítását közli: a két azonos című munka immáron egyetlen szövegfolymában a kezdetektől egészen 1566-ig mutatta be a magyar történelmet. Ehhez írt ő maga is egy folytatást, ugyanezzel a címmel, amely feltehetően Báthory halálával zárta le a történet folyamát (a negyedik könyv vége nem maradt meg), de az

41 Lásd az előző jegyzetet.

42 EOE III. 215.

sem valószínűtlen, hogy elveszett, és utoljára a 17. században hivatkozott magyar őstörténeti munkáját is (*De originibus Hungaricis*) ebben a történetfolyamban helyezte volna el.⁴³ Az alapkoncepció tehát egy teljes, a korban elterjedt *historia continuata*-jellegű magyar történelem volt, ennek megvalósítására kérte a jelentéshez mellékelt kísérőlevelében a biztosokat is, nemzetük iránti kötelességükre és hazaszeretetükre apellálva.

Messzire vezető kérdés, hogy ez az alapvetően magyar történeti koncepció mennyire bicsaklott meg akkor, amikor Bartholomäus Pezzen a Brutus-kéziratot Prágába vitte, hogyan hatott ez az erdélyi kortörténet megírására, illetve Szamosközy hogyan folytatta mégis a *Rerum Ungaricarum* projektjét, amelyre (elméletben) Bocskai végrendeletében is kivételesen nagy támogatást kapott.⁴⁴ Az bizonyos, hogy saját négykönyves művét az 1566-tal végződő Brutus-kézirat ismeretében, annak folytatásaként írta, és nyilvánvaló, hogy 1598 után, sőt még az 1600-as években is dolgozott rajta. A *Rerum Ungaricarum libri* megtorpanásának, majd végül megfeneklésének azonban a legkevésbé sem kedvező külső körülmények mellett belső okai is lehettek: a Brutus-kézirat sietve másolt részeit – ha sikerült teljesen lemásolni egyáltalán – korrektúrázni és javítani kellett volna, miközben a levéltárba került Szamosközyre rengeteg forrásanyag is rászakadt, amelyek lekötötték az érdeklődését, valamint a már megírt mű/művek átdolgozására is készítették.⁴⁵ Az sem lehetetlen azonban, hogy idővel tudomást szerzett Istvánffy készülő magyar történetéről,⁴⁶ amely saját koncep-

43 *Szamosközy történeti maradványai I.* XI–XII. Toppeltinus a 17. században még látta, hiszen két helyen idéz a kéziratból. Laurentinus TOPPELTINUS: *Origines et occasus Transsylvaniaeorum*. Lugduni Batavorum, 1667. 25, 34. A mű egy szó szerint foszlányokban lévő, néhány (fél) lapnyi töredékét Szilágyi Sándor a 19. század végén Kolozsvárról az EME kéziratárából szerezte meg, jelenleg az OSZK kéziratára őrzi, jelzete: Fol. Lat. 3962.

44 Ami, ellentétben a most is használt szövegkiadással, nem hétezer, hanem kétezer arany volt. *Bocskay István Testamentomi rendelése = Magyar gondolkodók. 17. század.* Szerk. TARNÓC Márton. Szépirodalmi, Bp., 1979. 17. A hibás szövegkiadásból eredő tévesztést már Szilágyi is azonosította: *Szamosközy történeti maradványai.* VIII. 2. jegyzet.

45 Szilágyi a *Rerum Ungaricarum*-kéziratokon azonosította Szamosközynek az egykori fejlődési levéltár jelzeteire utaló kiegészítéseit, megjegyzéseit. *Szamosközy történeti maradványai I.* XXIV–XXVII.

46 Istvánffy 1605-ben azt írja Pázmánynak, hogy követtársa, Szuhay 1598-ban, Erdélyben biztatta egy saját történeti mű írására, amelynek első részét (*priorem operis mei partem*) hamarosan elküldi neki. *Pázmány Péter levelezése.* I. 1605–1625. Közzéteszi FRANKL [FRANKÓI] Vilmos. Bp., 1873 (Monumenta Hungaria Historica. Diplomataria XIX). 7. Ugyanebben a levélben Brutusról csak annyi említést tesz, hogy Zsámboky ellen csillogtatta tollát, Báthory István parancsára („Brutus in eum acerbius perstringendum stylum exerceret.” Uo.). A birtokába került Szamosközy-memorandum margójára ugyanakkor Istvánffy még nagyon lelkesen ezt írta: „Et nunc et semper et in secula seculorum Brutus antecedit Bonfinium, si stilus orationis ponderetur” (A margináliát a szövegkiadók tévesen a főszövegbe illesztve közölték. BALÁZS–MONOK–TAR: *i. m.* 53).

ciójának is az átértékelésére készítette. Mindezeknek az eshetőségeknek és feltételezéseknek a feltárása azonban már nem ennek a tanulmányának a feladata.

„UT TANTUS THESAURUS EX TENEBRIS
IN LUCEM HOMINUM PRODEAT”
ISTVÁN SZAMOSKÖZY AND THE *RERUM UNGARICARUM LIBRI*

Keywords: *early modern historiography; manuscript studies; Gian Michele Bruto; István Szamosközy; Transylvania; Hungary*

By the end of 1593 or early 1594 István Szamosközy (1565-1612) returned from Padua to Transylvania and soon became the court historian of Prince Sigismund Báthory. One of his first tasks in this position was the editing of the manuscript work *Rerum Ungaricarum libri XX* by Gian Michele Bruto (1517-1592). For this purpose, in late 1594 or early 1595, he wrote a long memorandum to the Prince, in which he described in detail the corrections that Brutus's manuscript needed before publication. The complete manuscript of the *Rerum Ungaricarum libri*, until recently known only in fragments, has been discovered in 2020. Through an analysis of Szamosközy's notes identified on the Brutus-manuscripts and of his memorandum to the Prince, this paper shows what work Szamosközy actually did and what historical concept he tried to realize between 1594 and 1598.

„UT TANTUS THESAURUS EX TENEBRIS
IN LUCEM HOMINUM PRODEAT”
ISTVÁN SZAMOSKÖZY ȘI *RERUM UNGARICARUM LIBRI*

Cuvinte-cheie: *istoriografie premodernă; studii ale manuscriselor; Gian Michele Bruto; István Szamosközy; Transilvania; Ungaria*

István Szamosközy (1565-1612) s-a întors din Padova cel mai probabil la sfârșitul anului 1593 sau începutul lui 1594, și în scurt timp a devenit istoricul de curte al principelui Sigismund Báthory. Una dintre primele sale sarcini a fost editarea manuscrisului lui Gian Michele Bruto (1517-1592) *Rerum Ungaricarum libri XX*. În acest scop la sfârșitul anului 1594 sau la începutul lui 1595 s-a adresat principelui într-un memorandum lung, în care a detaliat acele probleme care trebuiau corectate înaintea publicării manuscrisului lui Brutus. Cunoscut doar fragmentar până de curând, manuscrisul complet al lui *Rerum Ungaricarum libri* a fost descoperit în anul 2020. Prin analiza atât a notelor realizate de Szamosközy pe manuscrisul lui Brutus cât și a memorandumului adresat principelui, lucrarea de față prezintă munca efectivă realizată de Szamosközy și încearcă să deslușească concepția istorică pe care a încercat să înfăptuiască acesta între anii 1594 și 1598.

EGY FELESLEGES ERDÉLY-TÖRTÉNET? BETHLEN FARKAS HISTÓRIÁJÁNAK JELENTŐSÉGÉRŐL

Kulcsszavak: *Bethlen Farkas; Bethlen János; erdélyi történetírók; kéziratos történetírás; historia continuata*

Bethlen Farkasnak, a 16–17. századi erdélyi történetírás utolsó jelentős alakjának, nem adatott hosszú élet a Földön. 1639-ben született, és negyvenévesen, 1679-ben máris elragadta a halál. E rövid idő is elegendő volt azonban számára, hogy megírja, helyesebben szólva összeállítsa az élete fő művének számító *Historia de rebus Transsylvanicis*. A hatalmas összegzés, a 18. századi kiadás tagolását figyelembe véve, hat vaskos kötetben, összesen 16 könyvben, 3000 oldal terjedelemben tárgyalta az 1526 és 1609 közötti magyarországi, majd egyre inkább csak az erdélyi eseményeket. A hatalmas munka terjedelmében Bonfini *Decades*-ével vetekszik, de bizonyos tekintetben sokkal terjedelmesebb is annál. Az olasz humanista ugyanis az ósidóktól és a hun történettől kezdve Mátyás uralkodásának végéig, a Jagelló-kor első éveig tárgyalta a magyar történelmet, vagyis több mint fél évezred történetét írta meg, míg Bethlen hasonló terjedelmű szövege alig egy, ha mégoly sorsdöntő és mozgalmas évszázad története csupán.

Ha Bethlen Farkasnak sikerült is befejeznie a hatalmas vállalkozást, nyomtatásban jelen tudásunk szerint egyetlen lapját sem látta. A kiadás megkezdése öccsének, Bethlen Eleknek az érdeme volt, aki a keresdi Bethlen-kastélyban nyomdát alapított,¹ és 1684-től elkezdte kinyomatni halott fivére történeti összegzését. Az első tíz könyv készült el (bár bekötni ezeket sem sikerült, nyomdai kifejezéssel élve krúdában maradtak), amikor 1690-ben a keresdi nyomda is áldozatul esett Thököly betörésé-

---

* KASZA Péter (1974), PhD, irodalomtörténész, filológus; tanszékvezető egyetemi docens: Szegedi Tudományegyetem BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék; kutatócsoport vezető: OSzK-SZTE Kulcsár Péter Historiográfiai Kutatócsoport, petrusfalx@gmail.com

1 A keresdi nyomdával kapcsolatban felmerült ugyanakkor, hogy nem Bethlen Elek alapítása, hanem Szenczi Kertész Ábrahám Nagyváradon működő, majd Szebenbe menekült nyomdájának egy része, amelyet Kertész halála után Apafi Kolozsvárra szállítat. A fejedelem a nyomdát a kolozsvári és enyedi kollégiumok tulajdonába adta, és mint ilyet Szentyel Mihály vezette haláláig, 1684-ig. Ezt követően vitette azt Bethlen Elek Keresdre, hogy ott bátyja művét kinyomtassák. GULYÁS Pál: *Új alapítás volt-e a keresdi nyomda?* Magyar Könyvszemle 77(1961). 4. sz. 480.

nek. A nyomda pusztulásával a 11–16. könyvek anyaga több mint száz évre kéziratban maradt. Csak a 18. század végén fogott hozzá Benkő József, hogy egyrészt új kiadásban közzétegye a korábban Keresden kinyomtatott, de végül könyvformátumú megjelenésig nem jutó 1–10. könyvek szövegét, illetve az általa fellelt kéziratok alapján sajtó alá rendezze az addig kiadatlanul maradt anyagot. A Benkő–Hochmeister-féle nagyszebeni kiadás hat kötete 1782 és 1793 között jelent meg. Az első négy kötet tartalmazta a korábban is megjelent 1–10. könyvek szövegét, az utolsó két kötet pedig a 11–12., illetve a 13–16. könyvek anyagát.² Benkő tipográfiailag is elkülönítette egymástól a kvázi második kiadást jelentő első négy kötetet, ahol a szöveget lazábban szedette, míg a korábban ki nem adott könyvek ötödik és hatodik kötetben közölt szövege észlelhetően sűrűbb szedésben volt olvasható. Emellett az újdonságot tartalmazó ötödik kötetet Benkő alapos előszava vezette be.

A 19. századi történészek által előszeretettel használt forrásmunka a latin nyelvtudás visszaszorulásával veszített népszerűségéből. Másodvirágzását akkortól számíthatjuk, amikor Jankovics József szerkesztésében az Enciklopédia Kiadó elkezdte magyar fordításban közzétenni a szöveget. 2000 és 2010 között több fordító bevonásával összesen öt kötet jelent meg magyarul. Ezek a Benkő–Hochmeister-féle kiadás 1–10. könyvének szövegét hozták, vagyis éppen azokat a könyveket, melyek Bethlen Elek officinájában a 17. század végén is nyomtatásba kerültek. Itt pénzügyi problémák miatt egy hosszabb szünet következett, végül a 11–12. könyvek szövege 2021-ben jelent meg magyarul. Így az eredeti latin kiadásnak már csak az utolsó, hatodik kötet vár fordításra, ha pedig ez is elkészül, a 16. századi magyar történelem egyik legátfogóbb szintézise lesz teljes egészében elérhető modern, alaposan jegyzetelt fordításban a kutatók, egyetemi hallgatók és az érdeklődő nagyközönség számára. Ez nemcsak terjedelmi okok miatt hatalmas fegyvertény, hanem abból a szempontból is, hogy a 16–17. századi latin nyelvű történeti művekből még a kisebb terjedelműek is sok esetben csak részlegesen vannak lefordítva, és még egy olyan tekintélyes és nagy forrásértékű történetírónak, mint Istvánffy Miklós sincs megbízható, teljes és modern magyar fordítása.³ De még ha Bethlen Farkast tekintjük is Erdély Bonfinijének,

2 Wolfgangi de BETHLEN: *Historia de rebus Transylvanicis*. I–VI. Cibinii, 1782–1793.

3 Külön-külön mindhárom jelzőre találunk példát, de együttesen nem érvényesülnek. Tállyai Pál a 17. század közepén elkészítette Istvánffy teljes művének fordítását, amelyet a kétezres évek elején a Balassi Kiadó meg is jelentetett (ISTVÁNYFY Miklós: *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I–III. Balassi, Bp., 2001–2009.) Ma a legtöbb kutató, ha magyarul idézi Istvánffyt, Tállyai fordítását használja, amely ugyan pontos és teljes, de kora miatt a magyar szöveg ma már inkább nyelvemléknek hat. A 19. században Vidovich György készített szintén teljes fordítást Istvánffyból (ISTVÁNYFY Miklós: *Magyarország története 1490–1606*. I–II. Debrecen, 1867–1871.), de nyelvezete mára ennek is elavult, illetve Vidovich fordítóként is megbízhatatlan. Egy nagyon jó válogatás jelent meg Juhász László fordításában a hatvanas években (ISTVÁNYFY Miklós: *A magyarok történetéből*.

adódik a már a tanulmány címében is kissé provokatívan feltett kérdés, hogy megérte/megéri-e ezt az óriási, de alapvetően mások műveire alapozott kompilációt előbb fáradságos munkával megírni, majd kiadni, és végül a 21. században magyarra fordítani, vagyis: felesleges munka-e Bethlen Farkas Erdély-históriája?

EGY KOMPILÁCIÓ ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

Nem tudjuk pontosan, mikor írta, illetve állította össze a művet Bethlen Farkas, a szakirodalom álláspontja is megoszlik a kérdésben.⁴ A legvalószínűbbnek mégis az tűnik, hogy az 1670-es évek második felében, már erdélyi kancellárként végezte el a munkát. Ha a szerzetetés időpontját illetően eltérő véleményeket olvashatunk is, abban teljesen egységes a szakirodalom, hogy Bethlen munkája lényegében teljes egészében kompiláció. Ezt nehéz is lenne vitatni, hiszen Lipsiust idézve maga a szerző vallja be a mű előszavában, hogy: „A követ és fát – amint Lipsius mondja – másoktól kapjuk, az épület felrakása és formája mégis a miénk. A pók hálója – amint ugyancsak ő mondja – nem azért jobb, mert a szálakat önmagából hozza létre, a mi munkánk sem hitványabb, amiért másoktól merítünk, mint a méhek”.⁵

Az első öt könyvre nézve Svéda Pál végzett forrásvizsgálatokat, melyek megerősítik azt, hogy Bethlennek lényegében egyetlen önálló sora sincs.⁶ Valamivel később Bartoniek Emma már a kompilációs jelleg következményét látta abban, hogy a szöveg 1609-cel véget ér, és Bethlen nem írta tovább a művet saját koráig. Bartoniek úgy vélte, hogy Bethlen alapvetően olyan nagy összegzésekre alapozta a művét, mint Brutus, Istvánffy, Szamosközy vagy Somogyi Ambrus szövegei, de ezek egyike sem jutott tovább a 17. század első éveinél, így Bethlennek egyszerűen elfogytak a forrásai, ezért tett pontot az *opus magnum* végére.⁷

Ez az érvelés persze több szempontból is sántít. Egyrészt nem tudhatjuk, Bethlen tovább írta volna-e a művet, ha nem hal meg 1679-ben, negyvenévesen.⁸ Másrészt

---

Ford. Juhász László. Magyar Helikon, Bp., 1962.), ami pontos és modern, viszont messze nem teljes.

4 Bartoniek Emma szerint legkorábban 1664 után fogott hozzá a munkához. Benkő József 1674 utáni, Lukinich Imre 1676 utáni kezdést tart valószínűnek. BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Bp., 1975. 488–489.

5 BETHLEN Farkas: *Erdély története*. I. Ford. BODOR András. Enciklopédia–EME, Bp.–Kvár, 2000. 9–10.

6 SVÉDA Pál: *Bethlen Farkas históriája (1526–1571)*. Pécs, 1938.

7 BARTONIEK: *i. m.* 483.

8 Az első kötetben Bethlennek az olvasóhoz intézett előszava látszólag világos támpontot kínál ehhez. Ott a következőt olvashatjuk: „ordiemur negotium ab ipso Joanne Scepusiensi, ultimo Ungaro Ungarorum rege, ab anno videlicet 1526., sicque deducemus ad haec usque

igaz ugyan, hogy a legtöbb forrás a 16. századi történelemre vonatkozóan állt a rendelkezésére, de nem maradt volna források híján a 17. századra sem, elég, ha csak unokatestvére, Bethlen János két történeti művére gondolunk.⁹ Az igazi kérdés azonban, amit legjobb tudomásom szerint eddig senki nem tett föl a Bethlen-szakirodalomban, nem az, hogy tovább akarta-e írni, vagy hogy talált volna-e ehhez alapul vehető szöveget. Az igazi kérdés nézetem szerint inkább az, hogy mi indokolta egyáltalán, hogy belevágjon ebbe a hatalmas volumenű vállalkozásba. A műve által felölelt korszak, ahogy erre már utaltam, a mohácsi csatával indul, és 1609-ig tárgyalja az eseményeket. Ami első pillantásra érthetlenné teszi Bethlen döntését az az, hogy ennek az időszaknak a története már meg volt írva, mi több, a szöveg jól hozzáférhető módon bárkinek a rendelkezésére állt: 1622-ben ugyanis Kölnben megjelent Istvánffy *Historiaeján*nak első kiadása, amely Mátyás halálától kezdve 1608-ig nagy részletességgel mutatta be Magyarország történetét. A kérdés tehát az, hogy mi szükség volt Istvánffy után egy újabb nagy ívű áttekintésre, pláne, ha az sok helyen éppen Istvánffyn alapul.¹⁰ Gondolhatnánk, hogy a kompiláció egy ráérő erdélyi főúr pusztá hobbija volt, de az, hogy halála után pár évvel Bethlen Elek megpróbálta kiadni, száz évvel később pedig Benkő József tartotta fontosnak ezt megvalósítani, többet sejtet ennél.

A megoldás felé vezető első lépéseket véleményem szerint a mű címével kell kezdenünk. Nem tudjuk, a ma ismert címek Bethlen Farkastól vagy műve későbbi szerkesztőitől származnak-e. Hajlok arra, hogy az utóbbi a valószínűbb, de a címadás így is beszédes. A Bethlen Elek-féle krúdában maradt példányok címlapján a *Historiarum Pannonico-Dacicarum libri X* cím szerepel, a Benkő-féle kiadás által kanonizált forma pedig a *Historia de rebus Transsylvanicis*, vagyis mindkét cím szerint hangsúlyosan

---

tempora, ad praesentem videlicet post decimum sextum seculum annum”. (de BETHLEN: *i. m.* XIV.) Ezt a mondatot Bodor András úgy fordította, hogy a mű tervezett időhatára János király uralkodásától a jelen század 16. évéig, vagyis 1616-ig terjedne. Ez szerintem nyelvtanilag nehezen igazolható értelmezés. Helyesebb, ha úgy értjük, hogy *a mi korunkig, vagyis az 1600 után következő mostani évig*, vagyis Bethlen valóban a saját koráig írta volna a szöveget. De elképzelhető, hogy az *ad praesentem videlicet post decimum sextum seculum annum* sor hiányos. Ha Bethlen az előző írásakor még nem fejezte be a művet és nem tudta, hogy melyik évnél zárja majd le, a kéziratban a konkrét év jelölésére utaló számot ki is hagyhatta. Ez esetben a fordítás: *a mostani, az 1600 utáni [...] évig*. Biztosan tehát csak annyit mondhatunk, hogy a mű 1600 utáni eseményeket is tárgyalni akart, ami most is látható, hiszen 1609-ig eljutott az eseményekben.

- 9 BETHLEN JÁNOS: *Rerum Transsylvanicarum libri quattuor* és *Historia Rerum Transsylvanicarum*. Az előbbi az 1629–1662, az utóbbi, a 18. századig kéziratban maradt munka, az 1663–1673 közötti időszakban tárgyalta az erdélyi történelmet. De említhetnénk a magyar nyelven íródott Szalárdi János-féle *Síralmas krónikát* is.
- 10 Svéda Pál az első öt könyv vizsgálata alapján arra jutott, hogy Bethlen Brutus és Istvánffy munkáját nagyjából egyenlő mértékben használta fel. BARTONIEK: *i. m.* 484.

Erdély-történetről van szó. A tartalom vissza is igazolja ezt. Kezdjük azzal, hogy a mű 1526-tól, vagyis a mohácsi csatától veszi fel az események fonalát. A mi számunkra egy ilyen korszakolás eléggé természetes, belénk ivódott, hogy Mohács a magyar történelem nagy fordulópontja, de a kora újkorban egyáltalán nem volt evidens ez a periodizáció. A nagy összefoglaló igénnyel született korábbi művek, mint Brutus, Verancsics vagy éppen Istvánffy munkái, de még Somogyi Ambrusé is, lényegében Bonfini folytatásaként készültek, és 1490-től, Mátyás halálától kezdtek az események elbeszélését. Hasonlóképpen korábbról, hivatalosan 1483-mal, de valójában 1457-tel kezdődik Szerémi György Magyarország romlásáról írott műve is. A kifejezett kortörténetírók, akik, mint Forgách Ferenc vagy később Baranyai Decsi János és Szamosközy István, csak egy rövidebb időszak történetét írták meg, eleve nem Moháctól kezdenek. A kivételt csak Brodarics István és Zermegh János jelenti. Brodarics magáról a csatáról ír, Zermegh pedig egy olyan kortörténeti szöveget szerez, amely Szapolyai János király országglását tárgyalja, így szükségképpen Moháccsal kell indulnia. De ezt leszámítva Bethlen Farkas korszakolása egyedülálló a maga nemében, és nézetem szerint nem is véletlen. Míg Istvánffy, Verancsics vagy Brutus összefoglaló magyar történetet akartak írni, ahogyan ezt egyébként már a művek címe is tükrözi, és az ország hanyatlását a Mátyás halála utáni időszaktól datálták, addig Bethlen erdélyi történetet szándékozott írni, és annak geneziséjét jó érzékkel látta meg Mohácsban.¹¹ Ha nincs a mohácsi csata, nem szakad három részre az ország, és nincs Erdélyi Fejedelemség, amelynek történetét lehet és Bethlen szerint kell is önállóan tárgyalni. Ez tehát lényegében az erdélyi regionalitást önálló entitásként tételező gondolat történetírói leképeződése.¹²

Ennek világos tartalmi következményei is vannak. Az első öt könyvben (1571-ig, Báthory István fejedelemmé választásáig) a narratíva még többnyire magyar történelem, de a 16. század közepétől fokozatosan Erdélyre helyeződik át a fókusz, és a magyarországi eseményeket csak rövidebb kitekintésekben, érintőlegesen tárgyalja

11 „A pannon nemzet eredetét, békében és háborúban, jó- és balsorsban viselt dolgait már eddig is megírták nagynevű történetírók ezért [...] csupán azt akarjuk kifejteni, hogy Erdély miképpen szakadt ki a Magyar Királyságból és attól fogva mi minden történet területén vagy körülötte. Ehhez szándékozván hozzáláttni, Ulászló magyar király fiának, Lajosnak Mohács melletti gyászos pusztulásával fogjuk kezdeni.” (Bodor András fordítása) BETHLEN: *i. m.* I. 17.

12 Erre, a konfesszionális szempontból is megtámogatott, Erdélyt topográfiailag is Magyarországtól különálló hazának tételező regionális patriotizmusra kiváló példákat hoz Bethlen Miklós és Cserei Mihály kapcsán Tóth Zsombor. TÓTH Zsombor: *Emlékirat és patriotizmus: Bethlen Miklós és Cserei Mihály regionalizmusa = Nyelv, lelkiség és regionalitás a középkor és újkorban*. Szerk. GÁBOR Csilla–KORONDI Ágnes–LUFFY Katalin–TÓTH Zsombor–BALOGH F. András. Egyetemi Műhely, Kvár, 2013 (a továbbiakban *Nyelv, lelkiség és regionalitás*). 365–383.

Bethlen. A Báthory-éra időszakát, majd a tizenöt éves háborút pedig már kifejezetten Erdély-centrikusan, az ottani eseményekre figyelve beszéli el. Ellenvetésként felmerülhetne, hogy ez nem Bethlen érdeme, hiszen, ha kompilátor, akkor azt másolja össze, amit készen talál. A 16. század végét illetően pedig, ahol Baranyai Decsi vagy Szamosközy képezi az elsődleges forrásbázist, már az alapszövegek Erdély-centrikussága is adott. Hogy mégis tudatos döntés áll Bethlen kompilációs technikája mögött, és a cél valóban egy Erdély-centrikus munka megírása, azt nem kell a címből vagy a tartalmi jellemzőkből kikövetkeztetnünk, hiszen maga Bethlen beszél szándékairól a III. kötet elején álló 7. könyv kezdő soraiban, ahol a következőket olvashatjuk: „Dum praeinserta in Transsylvania geruntur, interim in Hungaria variae rerum vicissitudines intervenerunt, sed quia illae sufficienter sunt descriptae ab aliis, cumque nostri propositi sit res Transsylvanicas hactenus in obscuro positas in lucem producere, ideo missis iis ad nostra pergimus enarranda”.¹³ Ez elég világos beszéd: bár az előzőekben elbeszéltek idején (a 7. könyv 1590-ben indul, a tizenöt éves háború küszöbén) Magyarországon is zajlottak változatos események, de egyrészt azokat mások megfelelőképpen megírták (*sufficienter sunt descriptae ab aliis*), másrészt neki eleve az volt a szándéka (*nostri propositi sit*), hogy az eddig homályban maradt erdélyi eseményeket hozza napvilágra (*res Transsylvanicas hactenus in obscuro positas in lucem producere*). Konkrét név nem hangzik el, de ha kiadott szövegre asszociálunk, kézenfekvő lehet a mások (*ab aliis*) mögött elsősorban Istvánffy-t sejtteni, aki kellő alaposággal (*sufficienter*) megírta a magyarországi események történetét. Ha tehát Bethlen motívációit keressük, akkor azt abban kell látnunk, hogy erdélyi főúrnként, az önálló erdélyi állam főtisztviselőjeként bár nyilvánvalóan ismerte, de aligha volt elégedett az események Istvánffy-féle, ha úgy tetszik Magyarország-szempontról elbeszélésével. Bethlen szemszögéből tehát hiába volt 1622 óta nyomtatásban is megjelent nagy, összefoglaló országtörténet, az nem volt egyben Erdély-történet is, mert az erdélyi események, az ottani viselt dolgok, Bethlen szerint legalábbis, mindeddig homályban maradtak.

AZ ERDÉLYI TÖRTÉNET FORRÁSAI

Sajnos Svéda Pál munkájának nem akadt egyelőre folytatója, így a 6. könyvtől kezdve nincs arra vonatkozó szisztematikus kutatás, hogy hol melyik passzust kitől emelte át Bethlen Farkas. Nekem, aki fordítóként és lektorként a III. kötet munkálataitól kapcsolódtam be a magyar nyelvű Bethlen-kiadás munkálataiba, az tűnt fel, hogy az 1590-es évekre vonatkozólag, 1591–1597 között Baranyai Decsi János a fő forrás, 1598–99-ben Szamosközy. Az 1600–1602-es évekre vonatkozólag sokat idéz Somo-

13 de BETHLEN: *i. m.* III. 1–2.

gyi Ambrustól, az 1603-as évet viszont ismét szinte kizárólag Szamosközy nyomán beszéli el. Ez praktikusán azt jelenti, hogy az idézett szerzők szövegeit másolja át, itt-ott változtatva a sorrenden, vagy kihagyva egy-egy általa kevésbé fontosnak ítélt részt. Ez a benyomás csak megerősíti Benkő József megállapítását, aki a 18. századi kiadás V. kötete elé írt bevezetőjében elsőként ejtett szót a kompilátor Bethlen Farkas szerinte legfontosabb forrásairól. Ebben a következő szerzőket említette meg: Gian Michele Bruto, Somogyi Ambrus, Gyulaffy Lestár, Borsos Tamás és Szamosközy István. Somogyi kapcsán megemlíti, hogy ő sokat merített Zsámboky Jánostól és Paolo Gioviótól, így implicite ez a két szerző Bethlennél is feltűnhet, mint forrás. Két feltűnő hiányzó van: Baranyai Decsi János, akinek létezéséről Benkő talán nem is tudott,¹⁴ és Istvánffy, akit egyáltalán nem említ Bethlen lehetséges forrásai között.

Ez a lista eléggé meggyőzően támasztja alá azt a címből, a kiindulópontul választott mohácsi csatából és Bethlen saját célkitűzéséből következő tény, hogy Bethlen egy önálló erdélyi történeti narratívát akart megírni, vagy legalábbis összeállítani. Ami ugyanis a Benkő által is megállapított forrásművek szerzőit illeti, legjellemzőbb közös vonásuk, hogy valamennyien Erdélyben és/vagy az erdélyi udvar vonzáskörében írták műveiket. Gian Michele Bruto Báthory István erdélyi fejedelem, utóbb lengyel király udvari történetírója volt; Szamosközy István Bocskai Istváné, de Gálfi Emőke kutatásai alapján okkal feltételezhető, hogy már Báthory Zsigmondé is,¹⁵ ami talán a kifejezett gátja volt annak, hogy Baranyai Decsi János, bár szeretett volna, nem lett az. Gyulaffy Lestár és Borsos Tamás szoros kötődésekkel rendelkeztek az erdélyi fejedelmi udvarhoz, de még Somogyi Ambrus is Dés városában viselt hivatalt. Aki tehát rájuk alapozza a művét, bizonyosan egy olyan narratívát tud összeállítani, melyben az erdélyi események állnak a középpontban, sajátosan erdélyi nézőpontból elbeszélve. Istvánffy hiánya ilyen szempontból is feltűnő. Természetesen a legátfogóbb, nyomtatásban is elérhető narratívát Bethlen nem mellőzhette teljesen: elsősorban magyarországi események felidézése kapcsán hasznosítja is, de ha csak teheti, kerüli.

Kiváló példa erre, amikor Buda elestének körülményeiről ír. Bethlen egy tőle közel 130 év távlatában levő eseményt foglal össze, ehhez mindenképpen írott forrásra lenne szüksége akkor is, ha nem kompilál. Buda 1541. évi elestének körülményeiről Istvánffy is igen részletesen ír, adódna, hogy tőle vegye át az adatokat. Csakhogy

14 Ez eléggé valószínű, tekintve, hogy Baranyai Decsi kézíratait csak a 18. század végén fedezték fel. Az egyiket Kovachich Márton György, aki ez alapján 1798-ban publikálta a szöveget, a másikat a Pray-gyűjtemény őrizte meg, és Toldy Ferenc hasznosította az *Monumenta Hungariae Historica*-ban sajtó alá rendezett Baranyai Decsi-kiadásban. BARTONIEK: *i. m.* 269–270. Az évszámokból világos, hogy Benkő Józsefnek valószínűleg nem volt ismerete Baranyai Decsi munkájáról, így Bethlen forrásai között sem azonosíthatta.

15 GÁLFI Emőke: *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*. EME, Kvár, 2015 (Erdélyi Tudományos Füzetek 283). 74–83.

Buda vesztének Istvánffy sem szemtanúja, ő maga is forrásokra építve beszéli el az eseményeket, és ahogy erre más vonatkozásban rámutattam, lényegében Paolo Gioviót kivonatolja.¹⁶ Bethlennél pedig világosan látszik, hogy fő forrása nem Istvánffy, hanem maga Giovio. Vagyis, ha van módja rá, kerüli Istvánffy használatát, ami beszédes döntés.¹⁷

Bethlen tehát arra törekedett, hogy egy sajátos, Erdély-központú narratívát alkosson meg korábban Erdélyben élő vagy erdélyi alkalmazásban levő szerzők műveinek felhasználásával. De Bethlen ettől még kompilátor marad, aki egy méhhez hasonlóan máshonnan gyűjti a virágport. Teremt-e olyan értéket a korabeli vagy akár a mai olvasó számára, amiért érdemes volt kiadni, illetve lefordítani?

A kérdés különösen jogosnak tűnhet, ha meggondoljuk, hogy miért olvasson valaki Bethlen Farkast, ha elolvashatja a teljes Baranyai Decsit¹⁸ és Somogyi Ambrust¹⁹ magyarul, sőt Szamosközy legfontosabb részleteit is,²⁰ de ha tud latinul, Gian Michele Bruto szövegéhez is könnyen hozzáférhet.²¹ A 19., a 20. és a 21. századi embernek természetes, hogy ezek az alapvető forrásszövegek eredetiben vagy akár már fordításban is olvashatók, hiszen megjelentek nyomtatásban. De éppen ez az egyik alapvető különbség a 17. század végéhez képest. A 16–17. század a történetírás virágkora volt Erdélyben és Magyarországon, de ennek a hatalmas termésnek a java része kéziratban maradt. A korban inkább az volt a kivétel, ha egy szöveg a szerző életében vagy akár nem sokkal halála után megjelent, de ez kifejezetten ritkán történt meg. Brodarics 1528-ban írt Mohács-beszámolója, a *Historia verissima* csak 1568-ban jelent meg először nyomtatásban, illetve Zsámboky néhány rövidebb kortörténeti szövege látott még napvilágot a 16. századi történeti irodalomból. Az igazi, nagy kivételt Istvánffy Miklós jelenti, aki ugyan szintén nem érte meg a *Historiae* kiadását, de az legalább hét évvel a szerző halála után kortárs kiadásban megjelent. Ezzel a pár kivétellel szemben kéziratban maradtak Verancsics, Szerémi és a Habsburg-udvari történetírók, Caspar Ursinus Velius és Wolfgang Lazius, miképpen az erdélyi szerzők is kivé-

16 Erről bővebben lásd Kasza Péter: „Írtanak pedig akkor esztendő számának 1541-et.” Istvánffy Miklós Buda elestéről = „A magyar történet folytatója”. *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. Szerk. Ács Pál–Tóth Gergely. MTA BTK TTI, Bp., 2018 (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések). 165–189.

17 Erre már Petneházi Gábor is felfigyelt újabban Brutusról írott tanulmányában. PETNEHÁZI Gábor: *Ellentétes narratívák fogságában. Gian Michele Bruto és a Rerum Ungaricarum libri = Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*. Szerk. BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–KISS Farkas Gábor. Lazi, Szeged, 2021 (Convivia Neolatina Hungarica 4). 170.

18 BARANYAI Decsi János: *Magyar históriája 1592–1598*. Európa–Helikon, Bp., 1982.

19 SOMOGYI Ambrus: *História Magyar- és Erdélyország dolgairól az 1490-es évtől 1606-ig*. Attraktor, Bp., 2013.

20 SZAMOSKÖZY István: *Erdély története 1598–1599, 1603*. Európa, Bp., 1981.

21 BRUTUS János Mihály: *Magyar históriája 1490–1552*. Bp., 1863–1877.

tel nélkül: Brutus, Baranyai Decsi János, Szamosközy István és Somogyi Ambrus is. Vagyis a kora újkorban a norma inkább a kézirat, mint a nyomtatott változat volt. Ennek egyenes következménye, hogy ha az egyes művek kéziratban terjedtek is, ez csak egy szűk kör számára tette őket elérhetővé, és semmiképpen sem volt mérhető a nyomtatott munkák példányszámával és hatásával. Bethlen mint erdélyi kancellár könnyedén hozzáférhetett a gyulafehérvári levéltárban őrzött ritka, értékes kéziratokhoz, amit többek között a Brutus- vagy Szamosközy-kéziraton levő margináliái bizonyítanak.²² Olyan kéziratokhoz, melyeket azonban csak elenyésző számú ember ismert és olvasott. Amikor Bethlen ezen szerzők műveire alapozva elkészítette hatalmas kompilációját, nem csupán jelentős konzervátori munkát végzett, de egy esetleges kinyomtatás esetén a médiumváltás lehetőségét is ígérte ezen szövegeknek. Ami végül nem Bethlen életében, nem is a 17. században, de a Benkő–Hochmeister-kiadással 1793-ra megvalósult. A Bethlen-mű megjelenésével olvashatóvá vált a nagy Erdély-narratíva, és olyan szövegek váltak legalább másodkézből elérhetővé, melyek saját jogú kiadására zömmel további száz évet kellett várni. Ez adja a Bethlen-mű elsődleges jelentőségét kortárs szempontból.

De nem jelentéktelen a hozadéka annak a vállalkozásnak sem, mely a teljes Bethlen-anyag magyar fordítására törekszik. Ma már nem Bethlen számít a korszak legfontosabb forrásának, hiszen a legtöbb esetben a kompiláció alapjául szolgáló szövegek is elérhetők magyar fordításban. De ha a teljes Bethlen-história elérhető lesz magyarul, lehetőségünk lesz elolvasni, hogyan látta és láttatta az erdélyi történelem első évszázadát egy, a fejedelemség utolsó időszakában alkotó főúr és államférfi. Ebből a szempontból pedig Bethlen *Erdély története* soha nem lesz felesleges história.

BETHLENEK ERDÉLYRŐL

Bethlen Farkas motivációi kapcsán rendre felbukkan a szakirodalomban, hogy a *Historia de rebus Transsylvanicis* unokatestvére, Bethlen János hatására, pontosabban annak 1663-ban és 1664-ben kétszer is kiadott műve, a *Rerum Transsylvanicarum libri quattuor* ellenében írta. Bartoniek szerint az unokafivérek nem voltak jó viszonyban egymással, több birtokjogi vitájuk volt, és Farkas, amikor csillaga emelkedni kezdett, rendre fosztotta meg unokatestvérét javaitól és korábban viselt hivatalaitól is. Farkas továbbá amiatt is neheztelt volna Jánosra, mert az Erdély történetének 1629–

22 Már Jakab Elek észrevette, hogy a ma az ELTE Egyetemi Könyvtárában őrzött Brutus-kéziraton rajta vannak Bethlen Farkas ismeretes NB-i. JAKAB ELEK: *Brutus kiadásának bírálatá*. Századok 11(1877). 7. sz. 672. Ezek a néhol latin, néhol magyar nyelvű megjegyzésekkel kísért NB-k rendre feltűnnek Szamosközy *Rerum Ungaricarum libri*-jének ELTE EK-ban őrzött kéziratán is.

1662 közti bő három évtizedét feldolgozó munkájában rossz színben tüntette fel nagybátyját, Bethlen Farkas édesapját. Bartoniek szerint Farkas azért (is) írta a *Historiát*, hogy feleljen benne Bethlen János vádjaira.²³

Az, hogy a két unokafivér acsarkodott egymásra, tény. Még az sem elképzelhetetlen, hogy Farkas is annak nyomán kezdett történetírással foglalkozni, hogy jóval idősebb unokafivére 1663-ban megjelentetett egy négy könyvből álló erdélyi kortörténetet. Sőt, arról is bizvást tudomása lehetett, hogy János nemcsak a *Rerum Transsylvanicarum libri*t írta meg, de annak folytatása is készült *Historia rerum Transsylvanicarum* címmel. Ez utóbbi mű, amely az 1663–1673 közti évtized erdélyi eseményeinek krónikája, ugyan kéziratban maradt, és csak a 18. század végén adta ki első ízben Horányi Elek, de Farkas ettől tisztában lehetett a létezésével, akár kéziratban olvashatta is. Bethlen János történetírói működése tehát mindenképpen minta is lehetett Farkas számára.²⁴ Azt viszont kétségekkel kell fogadnunk, hogy pusztán amiatt állított össze egy 3000 oldalas, gigantikus kompilációt Erdély 16. századi történetéről, hogy megfeleljen unokafivére családját érintő kiszólásaira. Már csak azért is, mert a két munka tematikáját és időkereteit illetően sem érintkezik egymással. Bethlen János két műve az 1629–1673 közti időszak áttekintése: az első mű alapvetően Bethlen Gábor halálától az Apafi-éra konszolidálódásáig tárgyalja az eseményeket, a másik, sokáig kéziratban maradt mű, még egy évtizedet tesz ehhez hozzá. Ha Bethlen Farkas valamiképpen erre akart volna reagálni, nem írt volna egy kompilációs művet egy teljesen másik évszázadról, hiszen az ő históriája az 1526–1609 közötti évek krónikája.

Joggal felmerülhet persze a kérdés, hogy befejezettnek tekinthető-e Bethlen Farkas munkája? A szerző 1679-ben negyvenévesen meghalt. Még ha kora újkori léptékkal mérve ez nem is tekinthető szokatlannak, Farkas azért öregnek sem számított, és vélhetjük úgy, hogy ha ideje engedte, folytatta volna a művet tovább is. Láttuk, Bartoniek azzal érvelt, hogy a szöveg azért nem folytatódik 1609 után, mert Bethlen kompilátor volt, és elfogyott a rendelkezésére álló nyersanyag, hiszen a fő bázist képező Istvánffy, Somogyi vagy Szamosközy sem írtak későbbi időszakról. Azt is sikerült, remélhetőleg meggyőzően, bizonyítani ugyanakkor, hogy ez nem igazán működőképes érv, hiszen Bethlen Farkas csak kényszerből nyúlt Istvánffyhoz, és helyette, ha tehette, inkább erdélyi történetírókat használt. Ha pedig szándékában állt volna tovább írni a maga históriáját, s ha Szamosközyre vagy Somogyi Ambrusra nem is támaszkodhatott tovább, találhatott volna még kiadatlan, a fejedelmi levéltárban őrzött kéziratban maradt anyagot az 1609 utáni időszakra is. Legkézenfekvőbb, ha Bojti Veres

23 BARTONIEK: *i. m.* 488–489.

24 A Bethlen-család kivételesen gazdag és sokszínű íráshasználati gyakorlatáról lásd JANKOVICS József: *A bethleni Bethlenek szerepe Erdély íráshasználatában = Nyelv, lelkiség és regionalitás.* 384–391.

Gáspár Bethlen Gábor uralkodásáról írt vagy legalábbis megírni tervezett művére gondolunk. Címe szerint Bojti Veres tizenkét könyvre tervezte a munkát, amelyből csak az első három kézírata maradt fenn. De már ezekben is 1614-ig tárgyalta az eseményeket, vagyis Báthory Gábor országlását egészében megírta, és még Bethlen Gábor hatalomátvételét is tárgyalta. Bojti Veres szövege, az elődökéhez hasonlóan, a 19. századig kéziratban maradt. Felhasználása és beillesztése tehát kiválóan illeszkedett volna Bethlen Farkas azon koncepciójába, hogy kiadatlan erdélyi történeti szövegekből állít össze egy nagy Erdély-történetet felmutató kompilációt.²⁵

A spekuláció mindig veszedelmes egy tudományos szövegben, kerülném is, de egy hipotetikus felvetést azért megkockáztatok. Jelenleg nem ismerünk olyan művet vagy kéziratot, mely Bojti Veres munkájának 1614 és 1629 közötti évekre vonatkozó szövegét tartalmazná. Könnyen lehet, hogy ez el sem készült. Ennek ellentmond ugyanakkor, hogy a fennmaradt kéziratokban – bár csak három könyv van meg – Bojti egy 12 könyves munkáról beszél. Feltételezhető tehát, hogy folytatta a művet, de a későbbi részek elkallódtak. Erre további, igaz, közvetett bizonyítékot tulajdonképpen maga Bethlen János kínál a *Rerum Transsylvanicarum libri quattuor*ral, mely az erdélyi eseményeket 1629-től, Bethlen Gábor halálától kezdve beszéli el. Ez logikus döntés, ha feltételezzük, hogy Bethlen Jánosnak tudomása volt egy olyan kéziratosszerű műről, mely Bethlen Gábor uralmának időszakát már tárgyalta. Mivel pedig Bethlen Farkas azt pontosan tudta, hogy 1629-től van kiadott Erdély-történet is, ha tovább akarta volna írni a művét, az 1609–1629 közötti űr kitöltésére a Bojti Veres-szöveg nagyon is kínálkozhatott. Ez, hangsúlyozom, források híján, hipotézis. Egy olyan hipotézis, mely abból indul ki, hogy a 17. század végén Erdélyben felmerült az igény, hogy a fejedelemség történetét egy nagy, összefüggő, *historia continuata*-jellegű műben írják meg. Ennek kortörténeti részét Bethlen János végezte el, aki műve első felét ki is adatta, míg az 1663–1673 közötti évtized történetéről szóló folytatás kéziratban maradt.

Bethlen Farkas vállalkozása, ha egy folytatásos, nagy történeti koncepciót képzelünk el, ezt nagyszerűen kiegészíti. A fiatalabbik Bethlen vállalása ebben a tekintetben az lett volna, hogy korábbi, de kiadatlan erdélyi történeti kéziratokból összeállítsa a fejedelemség kialakulásának és első évtizedeinek történetét. Ez 1609-ig bizonyítottan el is készült. Ha (innenről megint hipotézis!) Bethlen Farkas tovább él, talán Bojti Veres szövegét is beledolgozta volna a nagy összegző kompilációba. Azt viszont

25 Ezt a felvetést erősíteni látszik egy Lukinich Imre által közölt dokumentum is. Ez egy Bethlen Farkastól származó szerzőlista (*Catalogus autorum, ex quibus concinnatur historia*) azon szerzők névsorával, akiket és akiknek műveit fontosnak és felhasználhatónak/felhasználálandónak tartotta az Erdély-história összeállításakor. A listán első helyen szerepel Somogyi Ambrus, a másodikon Gian Michele Bruto. A további auktorok közt megtaláljuk Bojti Veres Gáspár és Szalárdi János nevét is, akiket Bethlen a jelek szerint számontartott, de már nem használt fel. LUKINICH Imre: *Bethlen Farkas, a történetíró életéhez*. Irodalomtörténeti Közlemények 22(1912). 4. sz. 471–472.

nem gondolom, hogy ez a vállalkozás túlment volna Bethlen Gábor uralkodásának végén. Hiszen, ha *historia continuatában* gondolkozunk, 1629-től már létezett és rendelkezésre állt egy nyomtatott erdélyi történet Bethlen János jóvoltából.

Ha a hipotézisem egy nagy és összegző Erdély-történet összeállításáról talán mérsznek tűnik is, bizonyos kortárs nyomok azt mutatják, hogy korántsem megalapozatlan feltevés. Bethlen Farkas művének eredeti kézírata nem maradt ránk, a szövegnek azonban – főleg a Keresden nyomtatásra sem került 11–16. könyvnek – számos 18. századi másolatát őrzik ma is magyar és erdélyi könyvtárak.²⁶ Bár ezek bemutatása is fontos feladat, túlmutat jelen cikk célkitűzésén. Befejezésül csak egyetlen sajátos kolligátumot említek meg, melyet Fol. Lat. 3668 jelzet alatt őriznek Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban. A jelzet is mutatja, hogy lényegében kézíratról van szó, holott a szöveg egy része nyomtatott lapokból áll. Arról van szó ugyanis, hogy ebbe a sajátos kolligátumba bekötötték a Keresden kinyomtatott, de krúdában maradt első tíz könyv lapjait, illetve a 11. könyv pár elkészült oldalát. Majd ezt követően folytatólagosan hozzámásolták Bethlen Farkas művének kéziratban maradt hiányzó részét, a 11. könyv folytatását és a 12–16. könyveket. De ez nem minden! Egyrészt a nyomtatott lapok és a kézíratos folytatás közé is üres íveket kötöttek be, melyen kései, 17. vagy kora 18. századi kézírással a Bethlen-szöveghez kapcsolódó kiegészítések és pontosítások olvashatók. Ahol pedig a Bethlen Farkas-mű véget ér, ott folytatólagosan Bethlen János két erdélyi kortörténetének szövegét találjuk, melyek 1673-ig vizsik az eseményeket. De még itt sem ér véget a kézirat, mert ismeretlen készítője saját kézírásával kiegészítette az eseménytörténetet 1690-ig, vagyis lényegében az Erdélyi Fejedelemség bukásáig. Ez a kolligátum, miként az egész Bethlen-kézirati hagyomány, további alapos vizsgálatokat kíván. Annyit azonban már most leszögezhetünk, hogy egy olyan kolligátum léte, amelyben Bethlen Farkas nyomtatott és kézíratos szövegei együtt és egybekötve olvashatók Bethlen János műveivel, sőt 1690-ig terjedően ki is vannak egészítve, azt bizonyítja, hogy a két Bethlen munkáit már a közvetlen kortársak is komplementer szövegekként érzékelték, és felismerték, hogy ezek felhasználásával, illetve időnkénti szükségszerű kiegészítésével összeállítható a fejedelemség teljes, átfogó története.

Meggyőződésem, hogy Bethlen Farkas érdeme jóval több, mint az, hogy művébe bemásolt és megőrzött azóta elveszett kancelláriai iratokat is. Övé az érdem, hogy a kézíratos hagyományból megalkotta a 16. századi erdélyi történelem nagy, koncepci-

26 Csak az OSzK-ban kilenc 18–19. századi, teljes vagy részleges kézíratos másolata található meg a Bethlen-műnek (Fol. Lat. 4309; Fol. Lat. 3214; Fol. Lat. 1108; Fol. Lat. 1106; Fol. Lat. 4319; Fol. Lat. 1104; Fol. Lat. 1107; Fol. Lat. 1105; Fol. Lat. 3106 I–II.), de van másolata a Teleki Tékában (ms 75), Nagyszébenben (MB, Alte Sammlung, A.1.VI.11. és MB coll. Benigni L. 48.) és több példány Kolozsvárott (Arch. Hist; BU ms 59, ms 60 és ms 63) is.

ózus szintézisét. Ahogyan Bonfini rendszerezte és összefoglalta a teljes középkori magyar történeti hagyományt, úgy fésülte össze Bethlen Farkas a 16–17. századi erdélyi, kéziratos történetírás szövegeit. Joggal nevezhető tehát Erdély Bonfinijének, akinek műve tágabb kontextusba helyezve és saját jogán is megérdemli a kutatás figyelmét és érdeklődését.

A REDUNDANT HISTORY OF TRANSYLVANIA? THE SIGNIFICANCE OF FARKAS BETHLEN'S HISTORY

Keywords: *Farkas Bethlen; János Bethlen; Transylvanian historiographers; manuscript historiography; historia continuata*

The study examines the purpose for which Farkas Bethlen wrote his huge, 3000–pages compilation on the history of Transylvania at the end of the 17th century. Although his achievement is comparable to that of Antonio Bonfini's, it may be asked whether following the publication of Miklós Istvánffy's *Historiae de rebus Ungaricis* there was a need for another work on the period between 1526 and 1609. The study argues that although Bethlen knew and used Istvánffy's work, he implemented a different concept. Bethlen's aim was to write a comprehensive history of Transylvania, as the title itself reflects, and for that he begins his discussion of the events in 1526, when the battle of Mohács and the fall of the Kingdom of Hungary has led to the birth of the independent Principality of Transylvania. Another element of his concept is that the compilation should be based on the works of authors with Transylvanian connections, such as Brutus, Ambrus Somogyi, István Szamosközy or János Baranyai Decsi. His aim was to compile a specific Transylvanian narrative from works that almost exclusively remained in manuscript until Bethlen's time. Another claim of the study is that Farkas Bethlen did not write his work against his cousin's, János Bethlen's own work, since the two works complement each other. This is exemplified also by a colligate preserved in the Széchényi National Library from Budapest, where the two works were bound together, thus, with the necessary additions, created a *historia continuata* for the period between 1526 and 1690. In our opinion this means that the complementary nature of the two works was obvious for the contemporaries as well.

O INUTILĂ ISTORIE A TRANSILVANIEI? DESPRE IMPORTANȚA ISTORIEI LUI WOLFGANG BETHLEN

Cuvinte-cheie: *Wolfgang Bethlen; Ioan Bethlen; cronicari transilvăneni; istoriografie în manuscript; historia continuata*

Studiul încearcă să afle motivul care l-a determinat pe Wolfgang Bethlen să-și întocmească la sfârșitul secolului al XVII-lea uriașa compilație de 3000 de pagini despre istoria Transilvaniei, intitulată *Historia de rebus Transylvanicis*. Cu toate că realizarea lui a fost comparabilă

cu cea a lui Antonio Bonfini, se impune totuși întrebarea, dacă după apariția *Istoriei* lui Miklós Istvánffy era nevoie de încă o lucrare despre perioada dintre anii 1526 și 1609 a istoriei maghiare. Studiul argumentează că Bethlen știa și s-a și folosit de lucrarea lui Istvánffy, dar și-a construit argumentația pe o concepție diferită față de acesta. Scopul lui a fost editarea unei istorii comprehensive a Transilvaniei, lucru reflectat atât de titlul lucrării, cât și de faptul că și-a început prezentarea evenimentelor cu anul 1526, când bătălia de la Mohács și căderea Regatului Maghiar au dus la nașterea Principatului Transilvaniei independent. Un alt element al concepției sale a fost ca lucrarea să aibă la bază lucrări ale unor cronicari cu legături transilvănene, ca Giovanni Michele Bruto, Ambrus Somogyi, Ștefan Szamosközi sau Ioan Baranyai Decsi. A vrut să întocmească o narativă transilvăneană specifică din lucrări istoriografice care până la vremea lui Bethlen s-au păstrat aproape în exclusivitate în manuscris. Studiul punctează de asemenea că scopul întocmirii lucrării de către Wolfgang Bethlen nu a fost de a răspunde acuzelor aduse tatălui său de lucrarea vărului său, Ioan Bethlen, fiindcă în realitate cele două texte se completează reciproc. Acest lucru este exemplificat și de un coligat păstrat la Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta, în care cele două lucrări, cu adăugirile necesare, au fost îmbinate sub o singură copertă. Astfel s-a creat o *historia continuata* valabilă pentru întreaga perioadă dintre anii 1526 respectiv 1690. Lucrul acesta dovedește faptul că natura complementară a celor două lucrări a fost evidentă și pentru contemporani.

A FŐÚRI KEGYES ÉLET REPREZENTÁCIÓJA:
SZENTJÓBI NAGY ISTVÁN HALOTTI PRÉDIKÁCIÓI
CEGEI WASS GYÖRGY ÉS WASS ÁGNES FELETT (1705)

Kulcsszavak: *kézirat; halotti beszéd; kora újkor; kegyesség; Szentjóbi Nagy István; cegei Wass család*

Tanulmányom középpontjában az áll, hogy Szentjóbi Nagy István 1705-ben ifjabbik cegei Wass György és testvére, Ágnes felett elmondott halotti prédikációjában miként reflektál a mindennapi kegyességre két erdélyi főúri személy életében. Bár a halotti beszédek kutatásának a magyar tudományosságban is van már hagyománya, a kora újkor viszonylatában teljesebb áttekintéssel csak a magyar nyelvű, nyomtatott beszédekről rendelkezünk.¹ Az idegen nyelvű vagy kéziratos anyag még mindig kevésbé ismert és kevésbé kiaknázott forráscsoportot képez. A funerációs alkalmakhoz kapcsolódó, fennmaradt források vizsgálata több tudományág érdeklődési körébe is vág, így az irodalom- és a művészettörténet művelői mellett a történészek érdeklődését is felkeltette.² Jelen közlemény ugyanakkor – a most feltárt kézirat nívumán túl – jó alkalmat szolgál az Erdélyi Múzeum-Egyesület jötevőinek, a cegei gróf Wass család két kora újkori tagjának az emlékezetbe idézésére.

Ami a forrást illeti, Szentjóbi Nagy István református lelkész halotti prédikációit, nyolcadrét alakú magyar nyelvű füzetben, jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár kézírattára őrzi.³ A kézirat vándorlásáról annyit lehet tudni, amennyit a piszkozatlap bejegyzése elárul: „Horovitz Fülöp antiquariustól 1886. július elsején két, azaz 2 ft-ért vétetett meg.”

---

* RESTÁS Attila (1968), PhD, irodalomtörténész, tudományos munkatárs, Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, keckermann.b@gmail.com

1 KECSKEMÉTI GÁBOR: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Universitas, Bp., 1998 (Historia Litteraria 5); LUFFY Katalin: „Romlás építőinek fognak neveztetni”. *Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején*. Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2015 (Csokonai Könyvtár 56).

2 KECSKEMÉTI GÁBOR: *A kora újkori magyarországi prédikációirodalom kutatásának eredményei és jövőbeni irányai*. Studia Litteraria LII(2013). 3–4. sz. 13–14.

3 Jelzete: Oct. Hung. 422.

A prédikációk szerzőjét, Szentjóbi István református lelkipásztort „1677–1722 között bekebelezték” a Görgényi egyházmegyébe.⁴ Tanulmányait Kolozsváron végezte, ahol 1668 előtt subscribált. Gyaluban (1669) volt mester, Kolozsborsán (1681–1683) és Császáriban (1695) lelkipásztor. 1709-ben még itt szolgált, majd a Görgényi egyházmegyébe ment.⁵ Azt, hogy Gyaluból távozva Nagysajón is volt pap, Herepei János vetette fel, amikor idézte idős Szentjóbi fiának 1724-ben tett tanúvallomását.⁶ 1732. december 28-án ez az ifjabbik Szentjóbi István tűnik fel Wass László naplójában, amikor Császáriban a két nappal azelőtt született Wass Ágnest „keresztelte peniglen meg ide való praedikátor, tiszteletes komám Szentjóbi uram ő kegyelme”.⁷ Egy 1736. november 26-i bejegyzés szerint pedig a naplóírónak Palkó nevű fiát keresztelte meg a „császári praedicator tiszteletes Martonfalvi, és ide való praedicator tiszteletes Szentjóbi uramék jelenlétekben” Cegében.⁸ Mivel 1724-ben édesapját már néhaiként említi, feltételezhető, hogy az 1730-as években az ugyancsak a Wass család szárnyai alatt szolgáló személy az „idősbik Sz. Jóbi N. István” fia lehetett.

Visszatérve a temetési szertartásra megfigyelhető, hogy annak részleteire nincs utalás a prédikációkban. A testvérpár elhalálózása és a Császáriban lévő templomban való eltemetése között közel két esztendő telt el. A korabeli források alapján a vég-tisztesség megadása nagy társadalmi eseménynek számított, melyen a környékbeli birtokos és rokon családok nagy számban jelentek meg, legalábbis békeidőben. Az 1705-ös esztendő azonban az ilyen összejöveteleknek nem kedvezett. Ennek ellenére mégis „az igen szomorú alkalmatossággal ez Úrban kimúlt atyafiaknak ez helyben utolsó tisztességekre szép felesen felgyülekeztek”. Abból, ahogyan a lelkész megszólítja a résztvevőket – „Végezetre fordítom már szómat te read is, Tekintetes, Méltóságos, Nagyságos úri és nemesi, felső, közép és alsó renden lévő tisztességes férfiakból és tiszta, kegyes életet élő úri s nemesi és közép és alsó renden lévő tisztességes asszonyi állatokból álló Szent gyülekezet!”⁹ – feltételezhetjük, hogy sokan vettek részt az eseményen.

4 Ósz Sándor Előd: *A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig*. Gondolat, Bp., 2013. 163 (417. szám).

5 Ósz Sándor Elődnek köszönöm, hogy kéziratos gyűjtésének az adatait rendelkezésemre bocsátotta.

6 „...néhai üdvözült édes atyám lévén az néhai Mgos Úrnak Kemény János uramk eo Ngák egy néhány esztendőkigh papja.” HERPEI JÁNOS: *A kolozsvári Református Kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. III. Szerk. KESERŰ Bálint. JATE, Bp.–Szeged, 1971. 337.

7 *Czegei Wass György és Wass László naplói, 1659–1739*. Közli NAGY Gyula. Bp., 1896 (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores 35 – a továbbiakban *Czegei Wass György és Wass László naplói*). 565.

8 Uo. 597.

9 Függelék. 18^r–19^v.

Jelesebb elhunytak fölött általában több helyszínen, több lelkész által, több prédikáció is elhangozhatott. Emellett világi orációk esetén szokás volt az elhunyt laudálása magyar és latin nyelven egyaránt. Míg az egyházi beszéd elsődleges célja az isteni tanítás magyarázata volt, addig a világi orációban általában a halott családjának a reprezentációs igényei jutottak kifejezésre.¹⁰ Péter Katalinnak és kutatócsoportjának figyelme például azért fordult a halotti beszédek felé, mert azok segítségével a hazai arisztokrácia rokoni kapcsolatainak a feltérképezését remélték.¹¹ Szentjóni beszéde azonban nem tér ki a Wass család származásának bemutatására, az ősök érdemeinek felsorolására vagy az elhunytak világi érdemeinek dicséretére. Talán a temetésen elhangozhatott ilyen világi oráció is, azonban a szövegben erre nincsen utalás.

A szakirodalom arra is kitér, hogy hogyan változhatott a halotti beszédek szövege a médiumváltások során, azaz, hogy milyen viszony létezett az elhangzott beszéd és a leírt, esetleg nyomtatásban is megjelent mű között. A lelkész Szentjóni a prédikációk elé írt, *A kegyes olvasóhoz* szóló bevezetésében erre is kitér, és úgy tűnik, hogy – a temetési szertartás egyszerűségében élő, élőszóban elhangzó beszédén túl – kegyes olvasmányként ajánlja művét az özvegynek: „Tekintetes Asszonyom (vagy akárki, aki az egyes praedicatiókat olvasod vagy olvastatni hallod)! Ha ezekben tanál Kegyelmed (vagy más akárki) olyat, melyet éntőlem nem hallott Kegyelmed, vagy olyat nem tanál, amelyet hallott, azt az én együgyű, gyenge, csekély és feledékeny elmémnek tulajdonítsa. Mert azok énnálam csak subtilis ideában voltak először, és nagy részét azoknak csak elmémre függesztettem, kivált az applicatiókban. A görgényi praedicatiómnak a leírása pedig alkalmas időhaladékkal is lett azután, s megfelejtkeztem felelőle. Mindazáltal bátran mondom, hogy senki ezekben semmit olyat nem tanál, ami az hitnek reguláival ellenkeznék. Azért mind Kegyelmes, Tekintetes Asszonyom, mind más akárki bátran olvashatja, s élhet véle idvességéért. Amen!”¹² Szentjóni tehát a leírt változatot olvasásra vagy felolvasásra szánta a család, illetve a szélesebb nyilvánosság számára.

Mindkét prédikációt egy-egy rövid imádság előzi meg, amit a textus követ. Az első prédikációban: „Ezek azok, akik jöttek a nagy nyomorúságból, és megmosták az ő ruháikat, és megföhéritették ruháikat a Bárány véreben etc.” (Apoc 7:14–17). A másodikban: „Vajha eszesek volnának, megértenék ezt, és meggondolnák az ő utolsó végüket” (Deutr 32:29).¹³ Majd egy rövid bevezetés (*exordium*) – ezeket a szerkezeti egységeket a lapszálon is feltünteti –, valamint a beszéd célja (*scopus*) következik:

10 LUFFY: *i. m.* 245–281.

11 Katalin PÉTER: *Die Leichenpredigt in Ungarn vom 16. bis zum 18. Jahrhundert: Der besondere Quellenwert der deutschen Predigt = Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*. III. Hrsg. Rudolf LENZ. Schwarz, Marburg–Lahn, 1984. 347–360.

12 Függelék. 1^r.

13 Uo. 4^v, 20^r.

„melyben célja az irgalmas Istennek, hogy tudtunkra adja ő szent Felsége az ő híveinek világi sok nyomorúságokat etc.”¹⁴ Az Igét két részre (*partes*) osztja, és röviden magyarázza (*exegeſis*).

Terjedelmes részben a tudomány vagy tanúság (*doctrina* vagy *documentum*), majd a tudomány hasznai következnek (*usus documenti*). Az első prédikáció ezek közül kettőt használ fel: a feddést (*usus redargutionis*) és az intést (*usus hortationis*). Az *ususok* közül a második prédikáció hármat használ: az oktatót (*informatio*), a cáfolót (*refutatio*) és az intőt (*hortatio*). A szerkezeti elemek következetes jelölése megerősíti azt a föltételezést, hogy „a magyar nyelvű prédikációirodalomban mindennaposnak kellett lennie a szerkezeti egységek számontartásának”.¹⁵

Az utolsó szerkezeti egység a rá szabás (*applicatio*). Az első prédikációban így szól: „Végezetre, hogy az én együgyű elmémet s beszédemet fordítom az előttünk gyászos koporsókban fekvő, lelkekben már megboldogult két szerelmes atyafiakra, amaz régi tisztességes eredetessel még ma is fnyló Vas famíliának két meghervadott ágaira, és meggondolom az ő világi életeket, nem egyébnek, hanem csak nagy nyomorúságnak tanálom, úgy annyéra, hogy akárki is a mennyei szentek közzül azt mondhatja méltán ma ő felölök is: Ezek azok, akik jöttek az nagy nyomorúságból, és megmosták, s megfejtették az ő ruhájokat a Báránynak vérében etc.” Először az elhunyt Wass Györgyhöz, utána Wass Ágneshez fordul, majd a hátramaradottak közül az ifjabbik testvérhez, Wass Dánielhez és az özvegyhez, Sárpataki Erzsébethhez (akit a szövegben nem nevez meg), végül pedig a szertartáson megjelent gyászolókhöz.¹⁶ A második prédikáció rá szabása csak az özvegyhez szól: „Nevezetesen, tenéked szólok, Tekintetes Asszonyom! Ki valál életében néhai Tekintetes jó Uramnak szerelmes házastársa, keserves nyavalyájában igazán dajkája, s szenyvedésének társa. Sírással mód nélkül magadat ne törjed, hanem több vigasztalásid között, ez így legyen jeles vigasztalásod”.¹⁷

A prédikációk előtt Szentjóni utalást tesz önmagára, mint szerzőre, majd leírja a két beszéd előadásának a körülményeit. Kiderül, hogy az elsőt 1705. Boldogasszony havának 3. napján, azaz január 3-án, Görgény várában, a koporsók Császári felé való elindításának napján mondta el.¹⁸ A második prédikációból megtudjuk, hogy a második beszéd a testvérpár 1705. szeptember 26-i temetése alkalmával hangzott el a Császáriban lévő templom előtti sátorszínben. A testvérpár halálának körülményeiről a szerző elmondja, hogy az akkor már megözvegyült Wass Ágnes 1703-ban „futott

14 Uo. 5^v. A második prédikációban nincsen jelölve a *scopus*.

15 BARTÓK István: „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között. Akadémiai–Universitas, Bp., 1998. 210.

16 Függelék. 13^v–18^v.

17 Uo. 29^v–32^r.

18 Uo. 2^r.

volna” Alsóidecsre „a magyar nemzetnek lelki, testi szabadságáért való felfegyverkezésének alkalmatosságával” bátyja házához, „ahol betegségbe esvén”, 1703. november 11-én elhunyt. Őt csakhamar, 1703. december 15-én Wass György is követte a halálban. Mindkettőjüket a Wass György által Császáriban építtetett templomban temették el.¹⁹

A Wass családnak e két tagjáról, akik fölött a beszédek elhangzottak, nem maradt fenn sok adat. Wass György és Ágnes, az „életekben egymást szerető, s halálokban is egymást csakhamar követő két testvér szerelmetes atyafiai” szülei Wass János (1623 k.–1680) és gyerőmonostori Ébeni Éva (†1681) voltak, akiknek tíz gyermekük született. Közülük mindössze négy érte meg a felnőttkort. Wass György nem azonos azzal az idősebbnek nevezett György rokonával, akinek naplója – fiának írásával együtt – jelentős család- és kortörténeti forrás.

Ifjabb Wass György 1668-ban született,²⁰ és 1703-ban hunyt el. Ami a politikai szereplését illeti, annyit lehet róla tudni, hogy – öccsével, Dániellel együtt – 1690-ben csatlakozott Thököly Imre Habsburg-ellenes mozgalomához.²¹ Fiatalon, 35 éves korában halt meg, közéleti megbízatásokat, tisztségeket nem viselt. Talán emiatt nem tartalmaz a beszéd élete folyására vonatkozó adatokat, de az is lehet, hogy ezeket egy, a prédikáció után elhangzó orációban mondták el.

Itt az applicatióban azonban a lelkipásztor a hitbeli kegyesség gyakorlásának három pontba szedett bizonyítékait emeli ki, visszautalva a *Jelenések könyvéből* vett textusra: „*Megmosta s megfėjérítette az ő ruháját az Bárány Úr Jesusnak drága vérében.* Ezt pedig bátran mondom: Jesus Christusban fundáltatott idvezítő igaz hitének sok szép jeleit láttam, s tapasztaltam, mellyek ezek, többi között, (1.) Az Isten közöttünk lévő Ecclesiáinak szegénységeken s fogyatkozott állapotokon való kegyes bánat, a fölött való panasz, és azoknak a fogyatkozásoknak megorvoslásával, tisztességes emberekkel gyakorlatossággal való értelmes és helyes szép discursus, melyből úgy vöttem eszembe, hogy ha tisztsége volt volna reá, meg is orvoslotta volna”.²²

Második kegyes cselekedetként Szentjóni kiemeli, hogy Wass György saját birtokán, Császáriban templomot s mellé prédikátorházat építtetett. Ez az adat Szolnok-Doboka vármegye monográfiájából eddig is ismert volt: „A templomot tornyostól kőből cegei Wass György és neje Sárpataki Erzsébet saját költségükön építették újra fel 1695-ben s bele két harangot szereztek. Ellátták a templomot szent edényekkel, aranyozott ezüst pohárral, czintányérral. Aranynyal hímzett pohártakaró és abrosz

19 Uo. 19^v.

20 TORMA Károly: *Czegei Wass János feljegyzései*. Századok XXII(1888). 350.

21 *A Wass család cegei levéltára*. VALENTIN Antal oklevélkivonatait felhasználva tanulmányokkal és jegyzetekkel közzéteszi W. KOVÁCS András. EME, Kvár, 2006 (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3 – a továbbiakban *A Wass család cegei levéltára*). 56–57.

22 Függelék. 14^v.

Sárpataki Erzsébet nevével 1693-ban. Adtak egy Nagy-Váradon nyomtatott bibliát s más egyházi könyveket s két díszes sávós abroszt”.²³ Amiben a prédikáció többletet hoz a már ismertekhez képest, az az egyéni buzgóság hangsúlyozása: amíg a templom el nem készült, „addig tisztességes szép családival egy alávaló házban nyomorgott”, s „mikor szokott nyavalyája engedte”, nagy örömmel vett részt az istentiszteleteken.²⁴ Ifjabb Wass György „szokott nyavalyája” a köszvény volt,²⁵ amelynek a fájdalmait felesége segítette elviselni.²⁶

Az elbeszélés beszámol a főúri család vasárnapi istentiszteleti részvételéről és a hétköznapi „szent igéjének hallgatásában, tanulásában s olvasásában való nagy buzgóság”-áról. Olyan, topikusnak tekinthető részletekről nem tesz azonban említést, mint például az, hogy életében hányszor olvasta el a Bibliát.²⁷ Egyházat támogató tevékenysége nem volt egyedi a korszakban. Néhány évtizeddel korábról *Önéletírásában* Bethlen Miklós is beszámol arról, hogy prédikátorházat építtetett, abba prédikátornak egykori iskolatársát fogadta fel, s mellé mind fiú-, mind leánygyermekek számára iskolát szervezett.²⁸

A közös istentiszteleteken való részvételét tekinti Szentjóni a kegyesség harmadik jelének, amit Wass György halálának már-már topikus megjelenítésével kapcsol össze: Isten az elhunytat is úgy ragadta ki a zűrzavaros eseményekből, mint Jósias királyt, hogy ne kelljen azokat neki is átélnie.²⁹ Jósias király alakját a második prédikáció is összekapcsolja a két elhunyttal, halálukban isteni jótétet is ismerve fel.³⁰ Jósias említése szinte üdvtörténeti keretbe helyezi a testvérpárral megtörtént eseményeket, s az egyszerű alkalomban is a gondviselés működését láttatja.³¹

23 KÁDÁR József–TAGÁNYI Károly–RÉTHY László: *Szolnok–Dobokavármegye monográphiája*. II. Deés, 1900. 362–363.

24 Függelék. 15°.

25 Naplójában idős Wass György is kiemeli rokona betegségét: „7. Decembris [1697.] Az öcsém, Vass György uram igen nehezen lévén az köszvényben, látogatására mentem feleségemmel” *Czegei Wass György és Wass László naplói*. 259.

26 Erre utal a második prédikáció is. Függelék. 31°.

27 GYÓRI L. János: *A Biblia hatása a kora újkori magyar irodalomra és közgondolkodásra – református példák tükrében* = Uő: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Kálvin, Bp., 2015. 31–52. (Különösen: *A Biblia hatása az egyéni kegyességre – főúri példák tükrében.* = Uo. 50–52.)

28 BETHLEN Miklós: *Élete leírása magától* = *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Kiad., jegyz. V. WINDISCH Éva. Szépirodalmi, Bp., 1980. 634–635.

29 Függelék. 15°.

30 Uo. 30°.

31 Jósiaszt az igaz egyházat, az iskolákat támogató református főurak előképének is tekintették, ebben a tekintetben azonban Szentjóni őt nem említi. Vö. LUFFY: *i. m.* 182, 185. – A kérdés európai kontextusához lásd Graeme MURDOCK: *The Importance of Being Josiah: an Image of Calvinist Identity*. *Sixteenth Century Journal* 29(1998). 4. sz. 1043–1059.

Az applicatio második részében fordul a lelkész a koporsóban fekvő Wass Ágneshez, akinek „világi élete” is „igazán nem egyéb volt, hanem csak nagy nyomorúság”. Bánffy Mihállyal kötött házassága ugyanis, férje betegsége miatt, „nem házassági öröm, hanem egészen keserves szörnyedés volt”, azt követően pedig „gyámoltalan”, „árva özvegyként” kellett a megpróbáltatásait elviselnie.³²

A bibliai igéknek az elhunytakra való alkalmazása után fordul Szentjóni az életben maradt családtagokhoz: az első prédikációban az öcshöz, Wass Dánielhez, a másodikban az özvegyhez, Sárpataki Erzsébethez, majd ezt követően a végtisztességen megjelent gyülekezethez. Dánielről azt emeli ki a szöveg, hogy – a családi veszteségen túl – oka van az öröme is, hiszen az Úr szép gyermekekkel ajándékozta meg.³³ Az ő fiai nyerték el a grófi rangot, s a család mai leszármazottai is ebből az ágból erednek.³⁴

A szónok az özvegyet az első prédikációban úgy nevezi meg, mint aki a férj „nyomorúságos életnek istápjá, hűséges dajkája, és így nem csak nyavalyás életének, hanem keserves szenyvedésének is társa”. A másodikban pedig úgy szól róla, mint férjének „szerelmes házastársa, keserves nyavalyájában igazán dajkája, s szenyvedésének társa”.³⁵ Az ő esetében is – akárcsak az elhunyt Wass Ágnesnél – erőteljesen megjelenik a szenvedés, nyomorúság, szüleinek korai elvesztése, testi betegségben férjükkel együtt való szenvedés, az „árva özvegység”, birtokaiknak pusztítása, felprédálása, a kiszolgáltatottság és gyámoltalanság. Életük folyásának e biográfiai referencialitása mellett viszont fel lehet figyelni reprezentációjuk bibliai szövegpárhuzamaira, élettörténetük megformálásának ó- és újszövetségi előképeire is. Ez a narráció mint elbeszélésminta formáz előadható példázatot a testvérpár élettörténetének felidézett elemeiből a gyászoló gyülekezet és a későbbi olvasók számára.

Még a kora újkor megpróbáltatásokkal terhes, fordulatos politikai eseményekben bővelkedő időszakában is meglepő azonban azt olvasni, hogy „elsőben is, ha meggondolom néhai jó Uramnak T[ekintetes], N[agyságos] cegei ifjabbik Wass György Úrnak világi életét, igazán nem egyéb, hanem csak nagy nyomorúság volt”.³⁶ Vagy: „Ha meggondolom az ő testvér szerető hugának is n[éhai] T[ekintetes], N[agyságos] Wass Ágnes asszonynak világi életét, ez is igazán nem egyéb volt, hanem csak nagy nyomorúság”, akinek házassága is „nem házassági öröm, hanem egészen keserves szörnyedés volt”.³⁷ A prédikáció szerint életüknek bibliai előképe Jób, akitől ezt idézi a szerző: „Oh, miért ad Isten világosságot az ilyen nyomorultaknak és életet a meg-

32 Függelék. 16^{r-v}.

33 Uo. 17^r.

34 Wass Dánielre lásd *A Wass család cegei levéltára*. 63–66.

35 Függelék. 17^r–18^r, 31^v.

36 Uo. 13^v.

37 Uo. 16^r.

keseredett szívű embernek! (Jób 3:20)).³⁸ De a nyomorúságból való megváltást hirdeti az első prédikáció textusa is: „És mondá nékem: Ezek azok, akik jöttek a nagy nyomorúságból, megmosták az ő ruhájokat, és megfehéřítették ruháikat a Bárány vérében” (Apoc 7:14).

A hitükért szenvedést és üldöztetést elszenvedő asszonyok előképe lehetett Naomi, akinek bibliai történetét a prédikáció az „árva” özvegy Sárpataki Erzsébetre alkalmazza.³⁹ E kifejezéssel kapcsolatosan Fazakas Gergely Tamás arra hívta fel a figyelmet, hogy az özvegy „árvasága” nem egyszerűen a férj elvesztését és az asszony magányosságát jelenti, hanem elsősorban annak kiszolgáltatott helyzetére utal. Ez pedig összekapcsolódhat egy nagyobb közösség, az egyház vagy a nemzet válságos időszerével is.⁴⁰ Wass Ágnes is „az feljebb elmúlt 1703. esztendőben a magyar nemzetnek lelki és testi szabadságáért való felfegyverkezésének alkalmatosságával” kényserült otthonából menekülni.⁴¹

A kutatás korábban megfogalmazott véleménye⁴² tehát ez esetben is érvényes. Az elparentált személyek alakját Szentjőbi bibliai előképek alapján formálja meg, a prédikációk szövege pedig a kéziratosságnak kegyes olvasmányként, vigasztalásként, életvezetési mintaként szolgálhat a család vagy a tágabb közösség számára.

38 Uo. 7^r, 14^r.

39 Uo. 17^v.

40 FAZAKAS Gergely Tamás: *Árvaság és mártírium: A gyámoltalan özvegy mint a református egyház metaforája a 17–18. században*. Studia Litteraria LI(2012). 3–4. sz. 198–199.

41 Függelék. 19^r. – A „lelki és testi szabadságért” vívott küzdelem szintén topikussá kifejezés a korszakban, előfordult például az 1673-ban elhunyt Bocskai István temetési prédikációiban is. IMRE Mihály: *Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációskötetben*. Irodalomtörténeti Közlemények 91–92(1987–1988). 1–2. sz. 20–45.

42 „A bibliai mitizáció a bibliai hivatkozások, párhuzamok alkalmazásának egy sajátos módja. Tudatos eljárás a mű szerzője részéről; a kortársakra vonatkoztatott bibliai párhuzamok (nevek) valamilyen lényegi hasonlóság alapján jelentéstöbbletet kölcsönöznek a műnek.” HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*. Universitas, Bp., 2001. 24.

FÜGGELÉK⁴³[1^r] A kegyes olvasóhoz

Tekintetes Asszonyom (vagy akárki, aki az egyes praedicatiókat olvasod, vagy olvasatni hallod)! Ha ezekben tanál Kegyelmed (vagy más akárki) olyat, melyet éntőlem nem hallott Kegyelmed, vagy olyat nem tanál, amelyet hallott, azt az én együgyű, gyenge, csekély és feledékeny elmémnek tulajdonítsa. Mert azok énnálam csak subtilis ideában voltak először, és nagy részét azoknak csak elmémre függesztettem, kivált az applicatiókban. A görgényi praedicatiómnak a leírása pedig alkalmas időhaladékkal is lett azután, s megfelejtkeztem fölöle. Mindazáltal bátran mondom, hogy senki ezekben semmit olyat nem tanál, ami az hitnek reguláival ellenkeznék. Azért mind Kegyelmes, Tekintetes Asszonyom, mind más akárki bátran olvashatja, s élhet véle idvességéért. Amen!

[1^v] Deus noster, vult Ecclesiolam quamlibet esse domum.

Azt akarja az Isten, hogy minden ház egy-egy Ecclesiácska légyen.

[2^r] Ez világi nyomorúságos életből az mennyei nagy boldogságra által ment szíveknek boldogságokról való idvességes tanítás, melyet praedicálott a Jesus Christus méltatlan szolgája, idősbik Sz. Jóbi N. István, Görgény várában, az 1705-dik esztendőben, Boldogasszony havának 3-dik napján,⁴⁴ világi életekben egymást szentül szerető, s az halálban is csakhamar követő két testvér atyafiaknak, úgymint néhai T[ekintetes], N[agyságos] cegei ifjabbik Vas György úrnak és Vas Ágnes asszonynak meghidegedett testek fölött, mikor onnan elindítottak, és ide Császáriba, az ő temető helyekre illendő szép pompával hozattattak volna.

43 A forrásközlés során az ún. *átíró közlés* módszerét választottam, azaz nem törekedtem a betűhűségre, hanem a mai köznyelvben is élő szavakat modern helyesírással írtam át. Megtartottam azonban a szerző nyelvjárási szóalakjait (például *i-ző* nyelvjárását: *igék* helyett *igik*, *fényes* helyett *fínyes*, *fejérség* helyett *fejírség*; valamint a palatalizációt tartalmazó szóalakot: *szenvedés* helyett *szenyvedés*). A közkeletű rövidítéseket (mert, úgymint, tudniillik, Jesus Christus, Felsége) jelzés nélkül feloldottam, más rövidítések feloldását szögletes zárójelbe tettem. A bizonytalan olvasatra szögletes zárójelbe tett kérdőjel utal, míg az egy-két szónyi, lapszakadás vagy vízfolt miatt olvashatatlan részeket így jelölöm: [---]. A forrásban olvasható két történelmi családnevet meghagytam eredeti formájukban (Vas, Bánffi). Az eredetiben aláhúzással kiemelt bibliai helyeket az átírásban kurziváltam. Vö. BAK Borbála: *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásában*. Fons. (Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok) VII(2000). 1. sz. 110–111, 120–122.

44 Január 3-án.

Imádság a praedicatio előtt

Örökkévaló nagy igazságú, nagy irgalmasságú, félelemmel, alázatossággal s lelki szemérmességgel imálandó dicsőséges nagy Úr Isten! Minden testek lelkeinek Istene, minékünk az Úr Jézus Christusban jó akaró édes atyánk!

[2^v] Íme, mi is nyavalyás boldogtalan bűnösök, kik ez igen szomorú alkalmazhatósággal elődbe jöttünk, nagy alázatossággal és szívünk keserűségével a te dicsőségedre megvalljuk, hogy te minket igazságban, szentségben és halhatatlanságban a te tulajdon képedre úgy teremtettél vala, hogy mi teveled örökké boldogul élhetünk vala. De jaj, siralmas eset!

Elhagyók mi az mi első eredetünket s teremtő kegyelmes Istenünket, és a Sátán pártjára állánk, melyből következék mindenféle gonosz reánk. Reánk jöve itt a sok keserves nyavalyáknak, nyomorúságoknak szomorú halála, mely miatt siralommal s jaj szóval köszönünk bé ez boldogtalan bűnös világra, siralommal s keserves könnyhullatással esszük kenyerünket, s úgy is búcsúzunk el innen. Reánk jöve a lelki halál, mely miatt nem vagyunk már [3^r] magunktól, úgymint magunktól valaminek meg gondolására alkalmazhatósak, hanem csak a gonoszra. Reánk jöve a testi halál, mely miatt elhullunk naponkint, mint a fának levelei, és a mi álnokságink elhordanak minket, mint a szél. Reánk jöve az örökkévaló nagy halál, melyben mindnyájan örökké elveszünk vala, ha az irgalmas Isten szent Fia által abból ki nem szabadít vala.

Innen vagyon az is, oh, irgalmas Isten, hogy mi igen ritkán (avagy ugyan nem is) emlékezi meg kelleteképpen a mi utolsó végünkről, az halálról és az ítéletről, hanem csak világ folytában élünk az nagy testi bátorságban. Taníts meg azért Uram, minket, hogy bölcs szívvel járassunk előtted, ne hagyj el minket, hogy mi el ne hagyjuk Felségedet. Vonj minket, hogy mindenütt teutánad fussunk mindaddig, míg a mi utolsó határunkig [3^v] elmegyünk, hogy sok fáradságink után megnyugodjunk, és álljunk a mi utolsó sorsunkban, a jóságos Christus bárányi vérével megváltatott szenteknek jobb kéz felől álló seregében, és örömmel s repeső indulattal hallhassuk amaz örvendetes sententiát: Jertek el, Atyámnak áldottai, bírjátok az országot, mely megkészítettetett tinéktek világ fundamentomának fölvetésétől fogva. Amen. Mi Atyánk.

Textus (Apoc 7:14–17)⁴⁵

*Ezek azok, akik jöttek nagy nyomorúságból, és megmosták s megfehérítették az ő ruhájokat a Báránynak vérében etc.*⁴⁶

Exordium.⁴⁷ Ezek az elolvastatott igék, mennyben az Istennek királyi széki környül 24 székekben ülő 24 vének közül egynek Isten akaratjából mondatott gyönyörűséges szép szavai a titoklátó Szent János [5^r] Apostolhoz. Melyeknek alkalmatossága volt az Apostolnak a mennyei titkoknak értésében való tudatlansága és arról szóló alázatos vallástétele. Mert látott ő, a több nagy titkos dolgok között, *nagy sokaságot mennyben, melyet senki meg nem számlálhatna minden nemzetségből, ágazatból, népek és nyelvek közül, kik állanak vala a székek előtt, és a Bárány Úr Jesus Christus előtt, fehér ruhákba öltözve, és az ő kezekben pálmaágak* (Apoc 7:9). *És kiáltok vala, mondván: Az idvesség, ami Istenüinktől vagyon, és a Báránytól, aki a székekben vala* (Apoc 7:10). Ezeket az Apostol nem érti, s nem tudja, kik és honnan valók legyenek, és honnan vagyon ruhájoknak oly nagy szép finyes gyönyörűsége, hanem csak csudálkozik rajta. Minthogy pedig az Isten az ő szolgálainak, akik őtet félik, megjeleníti titkait (Psal 25:14), hozzája küldi ezt a Szent Magyarázót, egyet az 24 vének, avagy az régi Szent Patriarchák vagy Propheták közzül valót, (mint [5^v] némelyeknek tetszik, Illyést,) ne akarját a Szent Jánoshoz, ki mindazokat nagy szépen megmagyarázá nékie, amelyeket ő magától meg nem érthete.

Scopus (in scriptu).⁴⁸ Melyben célja az irgalmas Istennek az, hogy tudunkra adja ő Szent Felsége az ő híveinek világi sok nyomorúságok után való nagy boldogságokat, hogy annál inkább felindítsa lelkünket arra, hogy annál édesebben és mintegy megtelepedett elmével s nagy serénységgel munkálkodjunk a mennyországnak keresésében, tudván azt, hogy nem léssen fáradságunk haszontalan, mert le vagyon annak jutalma téve mennyben, az Apostol mondása szerint (1Tim 4:8).

45 A prédikációkban idézett bibliai könyvek rövidítése: Ószövetség: Mózes 5. könyve (Deutr), Ruth könyve (Ruth), Sámuel 2. könyve (2Sam), Királyok 2. könyve (2Kir), Jób könyve (Jób), Zsoltárok könyve (Psal), Prédikátor könyve (Praed vagy Eccles), Ézsaiás próféta könyve (Esa), Dániel próféta könyve (Dan); Újszövetség: Máté evangéliuma (Matth), Lukács evangéliuma (Luc), János evangéliuma (Joh vagy Ján), Az apostolok cselekedetei (Act), Pál apostol levelei – a Rómabeliekhez (Rom), a Korinthusbeliekhez (Cor), a Galáciabeliekhez (Gal), az Efezusbeliekhez (Ephes), a Philippibeliekhez (Philipp), Timotheushoz (Tim), Titushoz (Tit), a Zsidókhöz (Sid), János apostol Mennyei jelenések (Apoc vagy Jel).

46 A füzetbe a textussal szembeni oldalra egy pótlap van befűzve: „Kegyes Olvasó! Mivel a Textusnak leírásában [---]re nézve először fogyatkozás esett, azért ím az egész Textus szóról szóra így írtam le. Textus: Szent János Mennyei jelenésekről írt könyvének 7. részének 14-dik, 16-dik és 17-dik verseiből.” [Következik a három vers teljes szövege, aminek a közlésétől eltekintek. R. A.] 4^r–4^v.

47 Margón. A prédikáció első része: elkezdődés, a lecke alkalmatossága.

48 Margón. A prédikáció szerkezeti egysége: a Szentírás célja.

Partes.⁴⁹ Kettőt cselekszik azért itt az tisztességes vén magyarázó doctor:

I. Megkérdi az Apostol, kicsodák azok az fejér ruhákba öltözöttek és honnan jöttek? (Apoc 7:13)

II. Minthogy az Apostol abban való tudatlanságát alázatosan megvallá, azt [6^r] mondván: Te tudod, Uram (Apoc 7:14), annak okáért bővséges magyarázatot tőn az Apostolnak és minekünk, s megmagyarázám ezeket: (I.) Kicsodák azok és honnan jöttek? (II.) Honnan s mitől van az ő ruhájoknak szép finyes fejírsége? (III.) Micsoda nagy boldogságban vagynak azok, az ő sok és világi nagy nyomorúságok után?

Exegesis.⁵⁰ Az elsőről így szól: *Ezek azok, akik jöttek az nagy nyomorúságból, azaz a világi nyomorúságos életből. Az hol megirígylésre méltó dolog az: (I.) Hogy azok között semmi különbséget nem teszen ez a Szent Magyarázó: gazdagoké, szegényeké, szolgálké, szabadosoké, férfiaké, asszonyi állatoké? Etc., hanem minden különbség nélkül szólván, azt mondja: Ezek azok etc., hogy így megmutassa azt, hogy nem személy válogató az Isten, hanem kedves önekie minden nemzetekben akárki, aki őtet féli, és igazságot cselekszik (Act 10:34–35). (II.) Hogy ezt az világi boldogtalan életet nagy nyomorúságnak mondja. Méltán is. [6^v] (Kivált a hívekre nézve.) Kikről maga édes Idvezítőnk így szól: *Ez világon nyomorúságtok leszen etc (Joh 16:33. etc., Joh 26:20–22)*. Ugyanis, ha meggondolom ez világi bűnös életnek mind kezdetit, egész folyását és végét, nem egyébnek, hanem csak nagy nyomorúságnak találok, Jóbbal, ki azt mondja (cap. 5:7): *Nyomorúságra születik az ember a bűnért, mely nagy sűrűséggel a szikrák az eleven szénből felmennek*. Ismét (cap. 14:1): *Az asszonyi állattól született ember rövid életű, és bővölködik háborúságokkal*. Így az Istennek régi jó szolgálója, Moses (Psal 90:10): *A mi esztendeinknek napjai 70 esztendő vagy minél több, nyolcvan esztendő, és azoknak szintén a java is nyomorúság és fáradság*. Melyre nézve kényszerítettünk gyakorta így szólani: *Oh, seregeknek Istene! Megelégtetél minket siralmas kenyérrel, és siralmas italt adsz minékünk [7^r] nagy mértékkel (Psal 80:6)*. Ismét (Jób 3:20–21): *De miért ad az Isten a nyomorultnak világosságot, és életet a megkeseredett szívűnek?* És így ennek az világi haszontalan életnek mind kezdeti, mind az ő egész folyása és vége csak nyomorúság. Ebből az Ember, amint jött, ugyanúgy is megyen el. Siralommal jött, úgy élt, s úgy is búcsúzik el ettől. Melyre nézve azt mondja Jób (14:20): *Az Ember az erőtlenség miatt megromolván, meghal*. Ebből az nagy nyomorúságból, vagy nyomorúságos életből mondja ez a Szent Magyarázó, hogy jött az megszámlálhatatlan nagy sokaság (in textu)⁵¹ mennyországba.*

Az másodikról azt mondja, hogy a *Báránynak vérében mosták meg az ő ruhájakat*. Itt a Bárány hasonlatosság szerint a Jesus Christus, ki Istennek Bárányának mondatik (Joh 1:29), mivelhogy őtet példázta az Ótestamentumban Istennek az áldozatra fel-

49 Margón. A prédikáció szerkezeti egysége: részek, részekre osztás.

50 Margón. A prédikáció szerkezeti egysége: az Igéknek magyarázata.

51 A szentírási szövegben, azaz a felvett Igében.

vitetett bárány, mint [7^v] az húsvéti Bárány is, melyre nézve Szent Pál a mi igaz húsvéti Bárányunknak mondja a Christust (1Cor 5:7). Ennek véreben mondja ez a Szent Magyarázó, hogy megmosták azok az ő ruhájokat. Nem hozom itt elő azt az ótestamentumi ceremóniás dolgot, melyre nézett itt az a Szent Magyarázó (amint ítélem), melyről szól Szent Pál (Hebr 9:18–22), hanem csak azt mondom, hogy nem tulajdonképpen, hanem példázó képpen és lelki értelem szerint mondatik, hogy azok a báránynak véreben mosták meg az ő ruhájokat, amennyiben tudniillik az az ótestamentumi vér által való tisztulás az Christus vérenek s áldozatjának drága érdemit példázta, mellyel *tökéletesekké tette mindörökké azokat, akik megszenteltettek* (Hebr 10:14), és amennyiben azok azt hitnek általa magokévá tötték.

Az ruha is itt lelki értelem szerint való, tudniillik az életnek szentsége, Isten előtt való kedvessége, mellyel, mint szép fejr ruhával, ékesíti magát az hívó ember, mely bíbor ruhának mondatik az írásban (Apoc 19:8), mely mi légyen, ugyanott megmagyarázza [8^r] az Úrnak lelke, mondván azt a Szenteknek (Jesus Christusban hit által lett) megigazulásoknak: *Mert a bíbor a szenteknek megigazulások*. Ezt az ő ruhájokat a Bárány Úr Jesus Christus véreben mondja, hogy megmosták és megfehérítették, azaz a Jesus Christus drága vérenek érdemit hit által megokévá tévén, azáltal lett Isten előtt megigazulások és megszenteltetések, hogy mint tiszta ruhában megállhassanak ő Felsege előtt. És így itt a finyes fehér ruha szentségnek, igazságnak és ártatlanságnak jele, amint az palmaágak is azoknak kezekben győzödelemnek jelei, jelentvén azzal is, hogy ők a Jesus Christusban fundáltatott hitnek általa győzödelmeskedtenek az világnak mind gonoszain, mint azok is, akikről szól Szent Pál (Hebr 11:33 et sequ[entes]).

Ami pedig a harmadikat nézi, arra azt mondja: (I.) *Annak okáért vadnak az Istennek széki előtt. Annak okáért*, tudniillik mivelhogy a Bárány Úr Jesus Christus véreben mosták meg az ő ruhájokat. A Jesus Christusban való hit által lett hát azoknak megigazulások, és megboldogulások mennyben, nem a törvénynek [8^v] cselekedetiből, minthogy azáltal egy test is meg nem igazulhat Isten előtt (Rom 3:20, Gal 2:16 etc., 3:10–12).

De lássuk meg itt: (I.) Micsoda itt az Istennek széki? (II.) Micsoda annak a széknak előtte lenni?

(Ad 1. r[esponsum?])⁵² Az Istennek tulajdonképpen nincsen széki, mint az földi méltóságoknak, királyoknak, fejedelmeknek etc., hanem hasonlatosság szerint érteni kell itt az Istennek székin az ő Felsege dicsőségét, dicsőséges nagy méltóságát, mint ezt szépen világosítja (Esa 6:1). Ha azt egyben vetjük azzal, ami van (Joh 12:41), az hol az mondatik, hogy Esaias akkor *az Úrnak dicsőségét látta*.

52 Jelentése: felelet az elsőre.

(Ad 2. r[esponsum?])⁵³ Az Istennek széki előtt lenni, itt mit tégyen, ezekből könnyű megérteni: Nem egyéb az, hanem az Istennek megboldogító dicsőséges székinek látásával élni és örvendezni, i.e.⁵⁴ megmondhatatlan nagy boldogságban lenni. Ez azért ennek a számlálhatatlan nagy sokaságnak elsőben is (ez lecke szerint) az ő nagy boldogsága, melyre mentenek [9e] az nagy nyomorúságból, hogy az Istennek széki előtt vadnak, azaz nagy dicsőségben vadnak.

(II.) Azt mondja ez a Szent Magyarázó ez 3-dik boldogságok felől, hogy szolgál-nak ő neki (tudniillik a székiben ülő Istennek) *éjjel és nappal az ő Templomában*, azaz minden megünás és megszűnés nélkül nagy örömmel és gyönyörúséggel öröklé. Ugyanis nap és éj nincsen ott (Apoc 22:5), és amint királyi széki, úgy Templom is nincsen tulajdonképpen mennyországban, mert az Mindenható Isten ott a Templom és a Bárány (Apoc 21:22), hanem hasonlatosság szerint a mennyországnak gyönyörúséges kies és örömmel teljes szépsége fejeztetik ki azzal. Mint az Templom az isteni tiszteletnek gyönyörúséges, csendes és szép kies helye szokott lenni ez földön, melyben a kegyes lélek ugyan megnyugoszik és megkövéredik, mikor ott az Istennek szíve szerint szolgálhatja Dáviddal, kinek nem vala nagyobb öröme és gyönyörúsége, mint mikor azt mondják vala nékie: *Jer, menjünk az Úrnak [9^v] házába* (Psal 122: 1–2). Úgy van itt a dolog etc. És ez az éjjeli-nappali isteni szolgálat nem unalommal, szunnyadozással etc., hanem megmondhatatlan vidámsággal, nagy örömmel és gyönyörúséggel van öszveköttetve, mivelhogy *ott örömeknek sokasága és mindennemű gyönyörúségek vadnak mindenkor* (Psal 16: 11).

(III.) Ezzel jelenti ezeknek megmondhatatlan nagy boldogságokat, hogy ő *széki-ben ülő*, azaz az imádandó teljes Szent Háromság, Atya, Fiú és Szentlélek, vélek lakozik, és ónékik mindenekben minden.

Oh, kimondhatatlan nagy boldogság! Kinél nagyobb nem is lehet, mert itt vagy on igazán az életnek kútfeje, akiből a boldog örök élet és annak minden gyönyörúségi származnak.

(IV.) Mégis[?] boldogságokat azoknak ebben helyhez-teti: *Hogy nem éheznek többé, nem szomjúhoz-nak többé* etc., okát adja (Apoc 7:17). *Mert a Bárány* etc. Ez a széki-knek közepiben lévő bárány az Úr Jesus (ut sequitur⁵⁵). Ez mondatik az Isten széki-knek szintén a kellős közepiben [10e] lenni, mellyel nem egyéb, hanem az Atyával és a Szentlélekkel való egyenlősége, egyenlő hatalomban és méltóságban való uralkodása jelentetik. Ugyanis az egész Szentírásban más ökívu-le senki is az Isten királyi széki-knek közepiben lenni nem mondatik, s nem is mondat-tathatik senki. Ezzel is annak okáért, és a következő több dolgokkal is, midőn azt mondja, hogy *a Bárány legel-teti őket, a vizeknek élő forrásira viszi* etc., mind egy summában annak az megszámlál-

53 Jelentése: felelet a másodikra.

54 Id est. Jelentése: azaz.

55 Jelentése: ahogy következik.

hatatlan nagy sokaságnak azt az nagy boldogságát fejezi ki ez a Szent Magyarázó, amelyet szem nem látott, fül nem hallott, és embernek gondolatjában is nem ment (1Cor 2:9).

Documentum⁵⁶

Mikor az Úr Jesus Christus báranyi vérenek drága érdemiben hit által részesült hívek ez boldogtalan világi életből halál által kiköltöznek, akkor nem egyébre, hanem [10^v] az nagy nyomorúságból, megmondhatatlan mennyei nagy boldogságra mennek. Est in textu. Sic Apoc 14:13 etc., 20:6 etc., 21:3–4 etc., Joh 12:26 etc., 17:24 etc. Megmutatá ezt az Úr Jesus sergejében az ő tanítványinak, Péternek, Jakabnak és Jánosnak a Tábor hegyen (Matth 17:1–2), melyeknek gyönyörúsége annyéra bé is hatott vala azoknak lelkekben, hogy nagy kívánsággal kívánnak vala ott maradni etc., lakni (ibid.:4).

De hogy jól megértsed, K[eresztyén?] E[mber?], kettőt mondok én ebben a Tanúságban:

(I.) Hogy az nagy nyomorúságból mennek ki. Úgy vagyon, mert ha meggondolom ezt az bűnben helyeztetett világot, és ebben ezt az haszontalan világi bűnös életet, nem egyébre, hanem csak nyomorúságnak, s még pedig nagy nyomorúságnak találok, melyben az Istennek hívei sírnak, jajgatnak gyakrabban, Idvezítőnk mondása szerint (Joh 16:20). Ugyanis vajon s micsoda egyéb ez az minden felől nagy gonoszban tétetett világ, hanem csak [11^v] az sok nyomorúságoknak és keserves siralomnak *völgye*, melyben a Mélység a Mélységet kiáltja (Psal 42:8), i.e. az mi sok nyomorúságinknak mélysége az Isten irgalmasságának mélységét.

Micsoda mégis ez világ? Nem egyéb, hanem az nagy nehéz kisírteteknek, próbatételeknek égő *kemencéje*, melybe gyakran az Istennek állhatatos szentei megkötötve bévettetnek, mint amaz három ifjak Babyloniában (Dan 3), úgy annyira pedig, hogy ha az Istennek fia róluk nem szólna, és az tűznek erejét meg nem oltaná, teljességgel elvesznének. Vide ibidem.⁵⁷

Mégis micsoda? Kegyetlen vad oroszlánoknak *verme*, melyben nem különben vadnak az Istennek hívei a sok Pyramisok között, mint az ártatlan Dániel az oroszlánok vermiben a kegyetlen vad oroszlánok között (Dan 6).

De mégis micsoda ez a világ? F[elelet]: Sodoma, azaz minden Isten ellen való utálatosságnak barlangja, melyben az Istennek hívei nem különben gyötrik lelkeket, mint Lóth Sodomában (2Petr 2:8). Akármint gondoljam [11^v] azért, és akármihéz hasonlítsam ezt az gonoszban vétetett világot, de én ebben az Isten híveinek életeteket

56 Más néven Doctrina, a prédikáció szerkezeti egysége. Jelentése: tudomány, tanúság. A marginán a görög *Deltával* (Δ) is jelölve.

57 Jelentése: lásd ugyanott.

nem egyébnek, hanem csak nagy nyomorúságnak találom. Azért igaz ez, hogy mikor innen az Istennek hívei kiköltöznek, nagy nyomorúságból mennek és költöznek ki.

(II.) Azt mondom a Tudományban, hogy nem egyébre, hanem az nagy nyomorúságból megmondhatatlan nagy boldogságra mennek. Úgy vagyom (1.) *Mert a Lélek mondja* (Apoc 13:14). (2.) Mert mind az Mennyország, s mind pedig az Istennek hívei arra készítettének Istentől. Arra a Mennyország (1Cor 2:9; Matth 25:34). Arra a hívek is in verbis:⁵⁸ *Tinéktek*. Arra választatunk (Ephes 1:6), hívattatunk (2Petr 1:14), és azért is igazítottatunk és szenteltettünk meg, hogy meg is dicsőíttessünk (Rom 8: 29). (3.) Mert megígértetett ez az Isten híveinek (Joh 10:28 etc., 16:22, [12^r] Apoc 2: 10 etc., 3:5, 3:20) etc. (4.) Mert imádkozott azért az Úr Jesus az ő alázatos állapotjában mennyei Szent Atyjának (Joh 17:24). Sőt, mást is azért esedezik az Istennek jobbján ülven (Rom 8:33–34). (5.) Mert különben az Istennek sok szép ígéretei, a Jesus Christusnak születése, szenyvedése, halála etc., egyszóval a mi idvességünknek minden munkája és az Evangéliom is mind hiában való volna, annak hirdetői is mind hamis tanúk volnának (1Cor 15:15).

Usus documenti sequuntur⁵⁹

1. Usus redarg[utionis].⁶⁰ Terhesen vétkeznek hát ez ellen, (I.) kik olyan hiszemben vadnak, hogy az Istennek hívei is ez életbeli sok nyomorúság, szenyvedés után, ismét más szenvedésre mennek az Purgatoriumba etc. (mint az pápások). (II.) Kik rendkívül irtóznak az haláltól, annyéra, hogy ha reájok hadnák, örökké itt maradnának inkább, mint meghalván, holtok után az megmondhatatlan boldogságra mennének. Mely attul van, (úgy hiszem,) mert nem kóstolták meg még annak gyönyörűséges voltát, [12^v] noha eléggé kóstoltatja azt az Úr mindennap az ő híveivel, ezt mondván: *Kóstoljátok meg, és lássátok meg, mely igen jó légyen az Úr. Boldog ember az, aki őbenne bízik* (Psal 34:9). (III.) Elhiszik ugyan némelyek azt a boldogságot imígy-amúgy, de soha illendő készüllettel arra magokat, hogy azt elvehessék, nem készítik, hanem csak úgy élnek, mintha soha meg nem kellene halni, fel nem kellene támadni, és az számadásra nem kellene menni.

2. Usus hort[ationis].⁶¹ Nosza tehát embereknek fiai és leányi, ha van bennetek valami isteni szeretet, és az drága jóknak valami kívánsága, éljünk úgy fejenkint, hogy világi sok szenyvedésink után ne menjünk mégis az örökké való véghetetlen kínna és gyötremnek szenyvedésére amaz irgalmatlan gazdaggal (Luc 16). Hanem az mennyországba Lázárral, és azokkal az fejér ruhába öltöztettekkel [13^r] (in textu). Mely így léssen:

58 In verbis. Jelentése: az Igében.

59 Jelentése: a tanítás hasznai következnek.

60 Margón. A prédikáció szerkezeti egysége, jelentése: feddő haszon.

61 Margón. A prédikáció szerkezeti egysége, jelentése: intő haszon.

(1.) Ha a Jesus Christus bárányi vérenek érdemiben megmossuk mi is ruháinkat, azaz az ő szentségét, igazságát és ártatlanságát magunkévá tesszük, hit által, mint Szent Pál, ki azt mondja: *Énnékem mind életemben és halálomban nyereségem a Christus* (Philipp 1:21), és ismét: *nincsen nékem igazságom, mely a törvény cselekedetiből volna, hanem mely a Christusban való hit által vagyom, azaz Istentől való igazságos hit által* (Philipp 3:9). (2.) Ha új életbe járunk. (3.) Ha Istenre nézve szentül, kegyesen, magunkra nézve mértékletesen, másokra nézve pedig igazán élünk, s úgy várjuk, éjjel és nappal, a Jesus Christus dicsőséges megjelenését (Tit 2:11–13) etc. Amen. Mi Atyánk etc.

Eddig nagyon az én együgyű beszélgetésem és tanításom erről az idvességes máteriáról.

[13^v] Applicatio⁶²

Végezetre, hogy az én együgyű elmémet s beszédemet fordítom az előttünk gyászos koporsókban fekvő, lelkekben már megboldogult két szerelmetes atyafiakra, amaz régi tisztességes eredetével még ma is fínylő Vas familiának két meghervadt ágaira, és meggondolom az ő világi életüket, nem egyébnek, hanem csak nagy nyomorúságnak tanálok, úgy annyéra, hogy akárki is a mennyei szentek között azt mondhatja méltán ma ő felölök is: *Ezek azok, akik jöttek az nagy nyomorúságból, és megmosták, s megfejtették az ő ruhájukat a Báránynak véreben etc.*

Elsőben is, ha meggondolom néhai jó Uramnak, T[ekintetes], N[agyságos] cegei iffiabbik Vas György úrnak világi életét, igazán nem egyéb, hanem csak nagy nyomorúság volt. Mert mindjárt még éretlen ifiúságában (nem csak az, hogy édes szüleitől megfosztatván, árvaságra [14^r] maradt) hanem annak felette, amaz ember kínzó, s orvos doctorokat szégyenítő kínos nyavalya is, a köszvény, annyéra elfoglalta s gyötörte tagaiban, hogy méltán mondhatta (amint gyakran mondotta is Szent Jób pátriárkával): *Oh miért ad Isten világosságot az ilyen nyomorultaknak és életet a megkeseredett szívű embernek!* (Jób 3:20) *Avagy miért adta Isten annak a férfinak az világot, akinek élete elrejtett?* (ibid. v.23) *És kit az Isten ugyan bekerített, avagy bővedzett nyomorúsággal?* Mely dologban magam vagyok bizonyosság, ki 9 esztendőök forgása alatt az boldog emlékezetű Úrnak szárnya alatt laktam, kegyes patrocíniumával éltem, Istent véle együtt szolgáltam, és az ő sok keserves kínait láttam. Siralmas jajgatásit szomorú szívvel hallottam. De mind azok az ő lelkeik nem ártottak semmit, mert megmosta s megfejtette az ő ruháját az Bárány Úr Jesus Christusnak drága véreben.

[14^v] Ezt pedig bátran mondom: Jesus Christusban fundáltatott idvezítő igaz hitének sok szép jeleit láttam, s tapasztaltam, melyek ezek, többi között, (1.) Az Isten közöttünk lévő Ecclesiáinak szegénységeken s fogyatkozott állapotokon való kegyes

62 A prédikáció szerkezeti egysége, jelentése: rászabás, alkalmazás.

bánat, afölött való panasz, és azoknak a fogyatkozásoknak megorvoslásával, tisztességes emberekkel gyakorlatossággal való értelmes és helyes szép discursus, melyből úgy vöttem eszembe, hogy ha tisztsége volt volna reá, meg is orvoslotta volna. (2.) Az Istennek tiszteletiben, Szent Igjének hallgatásában, tanulásában s olvasásában való nagy buzgóság, mely arra vitte, (1) hogy minek utána az Isten az ő bujdosásának földéből, az idegen országból hazahozta, mindjárt minden tehetségét arra fordította, hogy lakóhelyiben (Császáriban) az Istennek házat építsen, s nem is engedett addig szemének álmat (Dáviddal, Psal 132:4), míg azt szép toronnyal, tisztességes szép [15^r] harangokkal és minden egyéb szép és szükséges alkalmatosságokkal, egy szegig el nem készítette, úgy annyéra, hogy maga addig tisztességes szép családival egy alávaló házban nyomorgott, maga házának építésére csak elméjét sem fordította, hanem azután, minek utána ezt mindenképpen szépen elkészítette. (2) Hogy nem csak templomot épített, hanem amellet tisztességes parochiát is, praedicator házat, minden szép alkalmatossággal, kibem legelsőben engemet, Christus méltatlan szolgálját hozatá és állítá, maga tulajdon költségéből álló tisztességes fizetésre, és az időtől fogva haláláig úgymint kilencedfél esztendőök forgása alatt az ő lakóhelyiben velem együtt szolgálta Istent ebben az házban, avagy tiszt[ességes] templomban, nagy buzgósággal, mikor szokott nyavalyája engedte, s nem is volt nagyobb gyönyörűsége annál, mint mikor az ő szép családival [15^v] együtt az Úrnak napján, elől megyen vala az Úrnak házába nagy örömmel. (3.) Kegyes buzgóságának nem utolsó szép jele volt az is, hogy jeles innepekre készülő napokon leveleit szorgalmatosan folytatta szerelmetes atyafiaihoz, s környülünk lakó jóakaróihoz híván őket az innepnapokra, hogy atyafiúi nagy szeretettel azokkal együtt Istent szolgálván innepelhessen, nem tobzódással, hanem isteni buzgósággal etc. De miért számlálom én az ő hitinek és isteni buzgóságának szép jeleit? (mert sokra terjedne az, ha mind elő akarnám számlálni), holott maga az irgalmas Isten egy summában eléggé megdicséré s meg is tisztelé azt ő benne, mikor őtet ez nagy zűrzavar előtt szép csendesesen eltakarítá, s nem engedé, (mint régen a kegyes Jósias királynak,) hogy meglássa szemeivel azt az nagy gonoszt, amelyet mi látunk ma, és kóstolunk.

[16^r] II. Ha meggondolom az ő testvér szerelmetes hűgának is, n[éhai] T[ekintetes], N[agyságos] Vas Ágnes asszonynak világi életét, ez is igazán nem egyéb volt, hanem csak nagy nyomorúság, mert ím mindjárt 8 esztendőös nevetlen gyermekségében édes szüléitől gyámoltalan árvaságra maradván, mások tutorsága alá kele, és ott neveltetett nem kevés sanyarúsággal mind addig, míg a tisztességes házassági időt elérte, és néhai T[ekintetes], N[agyságos] losonci Bánffi Mihály úrnak házasságra kiadatott. Kivel való házassága (oh, szomorú jaj!) nem házassági öröm, hanem egészen keserves szörnyedés volt. Mert csakhamar öszvekötések után Isten szerelmetes férjét a nyomorúságnak ajtójába vetvén, ott minden tagaira nézve ugyan megtört, mely miatt élete el is végeztetteték. Ő így mind gyámoltalan özvegységre maradván, gonosz akarói annyéra terhelék árva özvegységét, hogy azt mondhatom, hogy kopor-

sójába [16^v] is siralommal szállott miattok. De mindazok is az ő lelkinek nem ártotak semmit, mert megerősítettett a Bárány Úr Jésus Christusban fundáltatott idvezítő igaz hittel, Istenben megtelepedett bizonyos bizodalommal, minek okáért vagyon ő is lelkire nézve az ő szerelmetes testvér bátyjával együtt mennyben az Istennek királyi széki előtt amaz győzedelmeseknek szép seregében, kikkel együtt ő is azt kiáltja szüntelen: *Az idvesség a mi Istenünktől vagyon, aki a székbén ül, és a Báránytól.*

Azért immár harmadszor fordítom szómat tireátok, megkeseredett személyek! Elsőben is te reád, Istennek megkeseredett szolgálja, amaz tisztességes régi Vas familiának még fenn álló egyik ágára, T[ekintetes], N[agyságos] Vas Daniel, nekem jó Uramra, és azt mondom: Vagyon ugyan méltó okod a sírásra, mert előtted gyászos koporsókban fekszik [17^r] tisztességes, jeles famíliának két szép meghervadott ága, szerelmetes testvérbátyád és nénéd. De kérlek, sírással magadat ne törjed, hanem csendesen nyugodjál meg az szabadoson cselekedő mindenható Úr Istennek jó tetszésébe, ezt mondván: *Ó az Úr, cselekedjék úgy, amint neki jobbnak tetszik.*

És légyen ez jeles vigasztalásod, hogy noha az Úr nagy csorbát ejtett szép nemzet-ségedben, de adott ő Felsége tenéked jeles szép fiakat, kik, mint termő szőlővesszők a te házadnak oldalában, és mint szép zöldellő olajfa ágak asztalod környül (Psal 128), kikben felépítheti, s fel is építi a Mindenható nemzeted csorbaságát, sőt az ő házának is ékes és hasznos oszlopivá is teszi. Csak féljed az Urat, és gyermekidet is, mint Istennek örökségit (Psal 127:3), neveljed az Úrnak félelmiben. S tégedet is megáld az Úr életedben és haláloedban, s haláloed után is az örök boldogságban.

Nem felejtelek el tégedet is, Istennek megkeseredett szolgáló leánya, Tekintetes Asszonyom! [17^v] Ki néhai jó Uramnak életében valál nyomorúságos életeknek istápja, hűséges dajkája, és így nem csak nyavalyás életének, hanem keserves szenvedésének is társa. Vagyon (megvallom) okod a sírásra, mert előtted gyászos koporsóban fekszik életednek párja, szíved vidámsága, szemeidnek ékes gyönyörúsége (hogy ez mellett ne említsem szíved keserűségének nevelésére, minden külső ingó javaidtól a praedálók által való megfosztatásodat is), kihez képest méltán azt mondhatod amaz Bethlehembéli régi tisztességes asszonnyal, a Naomival: *Ne híjjatok engemet Naominak, azaz gyönyörűségnek leányának, hanem inkább Márának, i.e. keserűségnek leányának, mert igen nagy keserűséggel illetett engemet a Mindenható: Gazdag valék én, mikor a Mindenható engemet az én szerelmes férjemmel együtt kibújdostata házamból, de üressen hozza meg (Ruth 1:20–21).*

[18^r] De kérlek, mód nélkül sírással magadat ne törjed, hanem nyugodjál meg te is a Mindenható Urunk jó és szabados tetszésébe, maradj meg mindvégig a hitben szokott és gyakorlott tisztaságodban s kegyességben, az Úr gondviselőd lészen árva özvegységben, úgyhogy bátran azt mondhatod Dáviddal (Psal 27:10): *Mind atyám és anyám elhagy engemet, de az Úr kegyesen hozzá viszen engem.*

Végezetre fordítom már szómat tereád is, Tekintetes, Méltóságos, Nagyságos úri és nemesi, felső, közép és alsó renden lévő tisztességes férfiakból és tiszta, kegyes

életet élő úri s nemesi és közép és alsó renden lévő tisztességes asszonyi állapotokból álló szent gyülekezetre! Kik ez igen szomorú alkalmatossággal ez Úrban kimúlt atyafiaknak ez helyben utolsó tisztességekre szép felesen felgyülekeztetek: ezt igen dicsíretesen cselekedtetek, (1.) mert jobb a siralmas házhoz menni, [18^v] mint az lakodalomnak házához (Eccles 7:2), (2.) mert jeles irgalmasságot cselekedtetek mind ez megholtakkal s mind pedig azoknak halálokra igen megkeseredett tisztességes személyekkel, annyéra, hogy azért hasonló irgalmasságot várhattok ti is az Úrtól. Azt mondom ezért én tinétek, ez megkeseredett személyekkel együtt, amint Naomi monda az ő két menyének, és Dávid a Saul testit tisztességgel el temető Jábes Gileád belieknek (Ruth 1:8, 2Sam 2:5–6): *Cselekedgyék az Úr ugyan-ugyan irgalmasságot ti-veletek, amint ti cselekedtetek a megholtakkal, és mivelünk.* Amen. Mi Atyánk etc.

[19^r] Unum necessarium,

azaz oly idvességét praedicálom, mely által az idvesség tudományról vagy bölcsességről [---], mely minden keresztény embernek mindenek felett legszükségesebb tudása világi életében, melyet A[nno] 1705. 26-dik Septembris praedicálott a Christus méltatlan szolgálója, idősbik Sz[ent] Jóbi N[agy] István a császári templom előtti sátor színben az Úrban boldogul kimúlt két [---] szerelmes atyafiaknak, néhai [---] idősbik Vas György Uram és Vas [Ágnes] meghidegedett [---] hogy életében egymást szerető [---] s a halálban is egymást csakhamar követő [---] tisztességes asszony, n[éhai] T[ekintetes], N[agyságos] losonci Bánffy Mihály uram [---] hagyott özvegye az feljebb elmúlt 1703. esztendőben a magyar nemzetnek lelki és testi szabadságáért való felfegyverkezésének alkalmatosságával futott volna Alsóidecsre⁶³ [szerelmes?] bátyja házához, ottan csakhamar halálos betegségbe esvén keserves szenyvedési után lelkit teremtő Istenének [19^v] csendesen megadá, a megírt 1703-dik esztendő Szent András havának 11-dik napján,⁶⁴ ahol tisztességesen koporsóba tétetve, onnan Görgény várába felvitetve, ottan csakhamar szerelmes bátyja is keserves siralmi után halálos betegségbe esék, ki is keserves szenyvedési és fájdalmi után lelkit szép csendesen megadá Teremtőjének mint kegyes Megváltójának az megírt 1703-dik esztendőnek Karácsony havának 15-dik napján,⁶⁵ kik mindketten egyszerre[?] mind onnan ide, illendő szép pompával lehozattatván, itt temettettek el tisztességesen a császári templomban (kit az megnevezett Úr nagy serénységgel és buzgósággal épített életében Istennek dicsőségére). Az hol nyugodj[---] csendesen a boldog és dicsőséges feltámadásig! Amen!

63 Alsóidecs (Ideciu de Jos, RO), Torda vármegyei település.

64 November 11-én.

65 Beszúrva: az megírt 1703-dik esztendőnek karácsony havának 15-dik napján.

[20^r] Textus (Deutr 32:29)

Vajha eszesek volnának, megértenék ezt, és meggondolnák az ő utolsó végüket.

Tudván azt, ami Idvezítő Urunk, az Úr Jesus Christus, hogy sem ez világi haszontalan, bűnös életben, sem az minden élő embereknek készítettett házban, a koporsóban sem, annál inkább a feneketlen, kínos Pokolban nem volna, s nem is lehetne az embernek sem [vigasztalása?]. Annak okáért ilyen idvességes szép [---], s azt mondja (Matth 7:13–14): *Igyekezetek bemenni a szoros kapun. Mert széles kapu az, és tágas út, amely veszedelemre viszen, és sokan járnak azon. Mert szoros kapu és keskeny út, amely életre viszen, és kevesen tanálják azt meg.*

Oh, Felséges Isten! Bezzeg gyönyörűséges szók ezek! Bizony méltó volna, ha lehetne, hogy ezeket a mi szíveinknek táblájára eltörölhetetlenül arany betűkkel írják fel. Mert három igen emlékezetes dolgokat ad itt édes Idvezítőnk előnkbe. (I.) Hogy a Pokolnak útja igen széles ugyan, tágas és könnyű, poros, mivelhogy sokan nyomják [20^v] azt. De annak végén vagyon egy szélesen kinyúlt nagy fekete kapu, és azon belől vagyon a kínos Pokol, és abban vagyon az olthatatlan örök tűz, mely készítettett az Ördögnek és az ő angyalinak (Matth 25:41). (II.) Hogy a mennyországnak útja igen keskeny ugyan, szoros, darabos és tövises, mivelhogy kevesen nyomják azt. De annak végén vagyon egy gyönyörűséges szép arany ajtó (Apoc 4:1)⁶⁶, azon belől vagyon a dicsőséges finyes mennyország; Christus abban vagyon az Istennek jobbja felől az minden örömmel és gyönyörűséggel teljes mennyországi dicsőséges élet (Psal 16:11). (III.) Hogy ennek megnyerése, erőlködése is serény munkát kíván, mert azt mondja édes Idvezítőnk: *Igyekeztek bemenni a szoros kapun, mert sokan (mondom nektek) igyekeznek bemenni, de nem mehetnek* (Luc 13:24). Minek okáért megsiratásra örökké méltó nagy boldogtalanságok (ne mondjam) esztelenségek az embereknek, hogy mégis legkisebb és utolsóbb dolgoknak tartásák a mennyországnak keresését és arról való szent elmélkedést. Su[mm]a[?].⁶⁷ Ez az oka, hogy [21^r] sok helyeken a Szentírásban, többi között ihon a mi leckénkben, szánakozva és keservesen panaszolkodik Isten ez ellen az ő esztelenségek és magok felejtéségek ellen, így szólván: *Vajha eszesen volnának, megértenék ezt etc.*

Partes.⁶⁸ Két nagy dolog vagyon itt: (I.) Istennek feddőző panaszolkodása az ő népének lelki esztelensége ellen. (II.) Az igaz lelki bölcsességnek fő célja, mely az embernek az ő utolsó állapotjának, avagy végének meggondolása.

Exegesis.⁶⁹ Magyarazzuk renddel. Az elsőt így teszi le az Úr lelke: *Vajha eszesek volnának, megértenék ezt.*

66 Margón: (Apoc 4:1).

67 Margón.

68 Margón.

69 Margón.

Lássuk meg itt: (1.) Mit akar Isten ezzel az felkiáltással: *Vajha!* (2.) Micsoda dolog volt az, melyet az ő népének értenie kellett volna, s nem értette?

(*Az elsőre felelet.*) Ezzel az felkiáltással az Úr Isten az ő frígyes népéhez való hárm-as indulatját fejezi ki. (1.) Az ő *szánakozását*, hogy tudniillik szánja ő Felsege, és csaknem megsiratja az ő népének nagy balgatagságát, hogy meg ne tudja gondolni az ő idvességére való dolgokat. (2.) *Panaszolkodását*, hogy nem csak szánja [21^v] azt az ő népében, hanem ugyan orcázza is érette, hogy a magok javára is oly ostobák. (3.) *Buzgó kívánságát*, hogy nemcsak pironogatja azért az ő népét, hanem ugyan kívánja is, hogy már valaha lenne eszek, és gondolnák meg az ő idvességekre való voltokat.

(*Az 2-dikra fel[elet]*). Hármat forgat itt Moses: (1.) Az Istennek kibeszélhetetlen sok jótéteményét, melyet eleitől fogva közlött az ő népével, melyet serényen előszám-lál a 6-dik verstől fogva a 15-dik versig. (2.) Az Sidó nemzetnek temérdek sok embertelenségeket és elszenyvedhetetlen nagy háládatlanságokat, hogy minek utána *meghízott volna az Izrael, port rúgott az jót tött Urának, Istenének szemébe. Őellene rugódózott, és megutálta Istent, az ő megszabadításának kőszikláját* (Deutr 32:15, 19). (3.) Az Istennek ellenek való rettenetes ítéletit és fenyegetésit hirdeti, hogy *mikor ezt látta volna az Úr, megutálá haragjában az ő fiait és leányit. És mondá: Elrejttem az én orcámat előlük, s meglátom, mint járnak végre etc* (Deutr 32:19–28). Ezek volnának azok a dolgok, melyeket a [22^r] Sidóknak érteniek kellett volna, s nem értették, tudniillik az Istennek vélek közlött sok jó téteménye, a magok rút háládatlansága és az Istennek rettenetes, kemény fenyegetése, melyet minthogy nem értettek, úgy az ő utolsó állapotjokat sem gondolták meg. Ez az első részről.

A 2-dikat ami nézi, azt így teszi le az Úrnak lelke: *Meggondolnák az ő utolsó végeket.* Az embereknek négy kiválóképpen való utolsó végek van: (1.) A testi halál, mely köz minden emberekkel, jókkal és gonoszokkal. *Mert elrendeltetett dolog ez, hogy minden emberek egyszer egyszer meghaljanak, az után legyen ítélet* (Sid 9:27). (2.) Az ítélet, az mely is köz minden emberekkel, mind az rész szerint való ítélet, mert mihent a lélek a testből kimégyen, mindjárt az Istennek ítélő széki eleibe kell állani, és ott sententiát kell hallani, vagy jobbra, vagy balra lészen (Praed 11. 3), mind az közönséges ítélet is, mely mind testünkre, lelkünkre tartozik, és az utolsó nagy napon lészen. *Mert mindnyájan minékünk meg kell jelennünk a Christus ítélő széki előtt, hogy minden ember elvegye a jutalmát annak, [22^v] amit a testben cselekedett, ahhoz képest, amit cselekedett, vagy jót, vagy gonoszt.* Mint Szent Pál mondja (2Cor 5:10), és amint a titok látó Szent János apostol is látta, és megírta (Jel 20:12). (3.) Végek az embereknek a kárhozat, mely csak a hitetlenké, poenitentia tartatlanoké és hypocritáké: *Mely olt-hatatlan tűznek* (Mat 3:12), *külső sötétségnek* (Matth 8:12), *égő kemencének* (Matth 13:42), *kénkövel és tűzzel égő tónak* (Jel 21:8), minek neveztetik a Szentírásban. Azért pedig, hogy azzal az ő rettenetes, kínos és gyötrelmes voltát fejezze ki, mivelhogy nincs oly szó, aki annak rettenetes voltát eléggé kifejezhesse, s azért ad olyan mérges titulusokat néki az Úrnak lelke. (4.) Vége az embernek az örök boldogság, melyről azt

mondja Idvezítőnk: *Atyám, akiket nékem adtál, azt akarom, hogy az holott én vagyok, azok is énvelem legyenek, hogy lássák amaz én dicsőségemet, melyet énnekem adtál* (Ján 17:24). Mely dicsőség minemű nagy légyen, nincs oly szív, ki azt meggondolhatná, nincs annál inkább oly nyelv, aki kimondhatná (1Cor 2:9). Ezek azok a végek, [23^r] kikről az embereknek leggyakrabban teljes életekben istenesen kellene gondolkodni, de nem gondolkodnak. S azért mondja Isten: *Vajha eszesek volnának, megértenék ezt, és meggondolnák az ő végeket*. Mintha így szólana az Úr Isten: Ha eszek volna az embereknek, bizony minden tehetségeket erre fordítanák, hogy holtok után való állapotjokban mennének jól végére. De ebből tetszik meg, hogy *tanács nélkül valók, és nincsen értelem benne* (Deutr 32:28), mert semmi, avagy igen kevés gondjok van erre.

Tudomány⁷⁰

Széles ez világon minden értelemnek, bölcsességnek és tudománynak felette legnagyobb és szükségesebb értelem, tudomány és bölcsesség az, hogy az ember még az ő jelen való világi életébéli állapotjából bizonyosan eszibe vegye, s megismerje azt, hogy ő holta után nem vész el, hanem minden bizonnyal idvezül. Isten adgya ezt előnkbe a jelenvaló leckében, midőn szánakozva panaszkodik, és feddőzik ő Felsége az ő népére, hogy ez az mindenek felett legszükségesebb bölcsesség nincsen benne, az az hogy semmi [23^v] gondjok nincsen az ő idvességekre. Hogy pedig erre a bölcses-ségre minden idvezülni kívánó keresztyén embernek szüksége, még pedig legnagyobb szüksége legyen, megtetszik (1.) szentírási erős parancsolatokból, (2.) példák-ból, (3.) Szentíráson fundáltatott erős ratiókból.

A parancsolatok közül nem utolsó az, mely vagyon (2Cor 13:5): *Ti magatokat kísértítek meg, hogy ha vagytok-é az hitben. Ti magatokat próbáltátok meg, avagy nem ismeritek-é, hogy Christus ti bennetek vagyon? Hanem ha megvétettek vagytok*. Melyben azt kívánja az Apostol, hogy minden ember szorgalmasan végére menjen annak, mint van neki az életben dolga, van-é Jesus Christusban fundáltatott idvezítő igaz hiti, Istenben nyugovó bizonyos bizodalom, érzi-é magában annak munkáiból, hogy a Christusnak lelke őbenne lakozik? Hogy abból osztán csalhatatlanul megtudja azt, hogy ő néki holta is jól léssen dolga, el nem vész, hanem minden bizonnyal idvezül. Akiben ezek nem találtnak, bizony jaj annak. Jobb lett volna soha nem születni (Matth 26:24). Mert az nem a Christusé (Rom 8:9). [24^r] Szent Péter apostol is akarván megmutatni, hogy szükséges tudomány legyen ez is, azt mondja (2Petr 1:10). *Igyekezsetek, atyámfiai, a ti hivatalokat és választástokat megerősíteni*. Mintha mondaná: minden k[eresztyén] e[mbernek] ez legyen első és fő gondja, hogy azt megtudhassa s meg is mutathassa, hogy ő igazán a választottaknak számok közül való, és hogy immár belsőképpen el is hivatott Istentől az idvességre. Ide való Istennek

70 A margón a görög *deltával* (Δ) is jelölve.

amaz mondása is, mely vagyon Jeremiás prophetiájának 9-dik részének 23-dik, 24-dik verséig: *Ne dicsekedjék a bölcs az ő bölcsességében, az erős az ő erejében. Se a gazdag ne dicsekedjék az ő gazdagságában, hanem aki dicsekedik, ebbe dicsekedjék, hogy ismerjen és tudjon engemet, hogy én vagyok az Úr, ki cselekszem irgalmasságot, ítületet, és igazságot, mert ezt akarom. Azt mondja az Úr. Az hol az ismeretén nem érti amaz pusztá, sovány speculativa notitiát, elmebeli ismeretet, mely az elveszendő hypocritákban, sőt az ördögben is megvayon, mivelhogy ők is ismerik [24^v] és tudják az Istent (Jakab 2:9). Hanem érti a practica notitiát, amaz gyönyörűséges vigasztalásokkal teljes igaz isteni ismeretet, mellyel nemcsak koporsójáig határozza a szegény bűnös ember Istenben való erős bizodalját, hanem túl is néz az halálon, és elhiszi, hogy amint életében szövetséges és irgalmas Istene volt neki az Isten, úgy az ő halálában és halála után is szövetséges és irgalmas Istene leszen nekie, és minden bizonnal irgalmas és igaz ígéreti szerint örök életet ad néki (Joh 10:28). Ezt az idvességes igaz isteni ismeretet commendálja édes idvezítőnk is (Ján 17:3), így szólván: *Ez pedig az örök élet, hogy tégedet (Atyám) egyedül ismerjenek (az emberek) igaz Istennek lenni, és kit elbocsátottál, a Jesus Christust.**

Midőn amaz jó tanítványok nagy örömmel praedicállásból Idvezítőnkhez visszatértenek volna, dicsekedvén azt mondják: *Uram, még az ördögök is engednek nekünk a te nevednek* (Luc 10:17). Méltó dicsekedés lehetett ugyan ez, úgy tetszik, de nem hagyja helyén egészen [25^r] Idvezítőnk, hanem azt mondja nékiek (Luc 10:20): *De azon ne örüljete, hogy az ördögök engednek nektek, hanem inkább azon örüljete, hogy a ti nevetek felíratott mennybe.* Melyben arra int és tanít bennünket, hogy nekünk mindig örömnünknek és dicsekedésünknek ebben kell lenni világi életünkben, ha tudjuk és hisszük, hogy a mi nevünk felíratott öröktől fogva az Isten választottinak lajstromába, és holtunk után örök idvességünk leszen.

Az Isten régi szenteinek példájok is erre tanítanak bennünket, úgy mint, kik minden tehetségeket arra fordították, hogy azt ők megtudhassák, holtok után mint leszen dolgok. Az istennek régi jó szolgája, Moses ezért könyörgött az Isten népével (Psal 90:12): *Taníts meg (Uram) minket, hogy tudhassuk meg a mi napinknak számát, hogy járassunk bölcs szívvel, azaz: Taníts meg minket arra a bölcsességre, hogy mi tudjunk te előtted járnai szentségben és igazságban, hogy osztán arról is bizonyosak lehessünk, hogy holtunk után el nem veszünk, hanem bizonnal idvezülünk.*

[25^v] Dávid a 15-dik Soltárban minden elmélkedésit csak abban tölti el, így szólván ([Psal 15:1]): *Uram, kicsoda lakozik a te sátorodban, és kicsoda nyugszik meg a te szent hegyeden?* Az hol az isten sátorának s hegyének példázó nevezeti alatt a mennyország, a lakozásnak s megnyugovásnak nevezeti alatt pedig az mennyországi dicsőséges boldog örök élet értetik. Ide való amaz pünkösdi napján megtért szegény bűnös Sidóknak is példájok, kik is a Péter apostol praedicationjára lelkekben megkeseredvén, mindjárt erről kezdene[k] tudakozódni, ezt ismervén legszükségesebb javoknak, így szólván Péternek és a több tanítványoknak: *Mit cselekedjünk, atyámfiai, férfiak, hogy*

idvezüljünk? (Act 2:37). Így amaz Philippi városból való tömlöctartó is (Act 16:30). Végezetre, midőn amaz sok nyomorúságoknak tengerében, annak is szintén a kellős közepiben bémerült Jób pátriarchát az ördög a kóborló Sabeusok és tolvaj Chaldeusok által, és az emésztő égi tűz által, a rettenetes forgószelel által, takarítva [26^r] minden marhájától, fiaiától, leányitól megfosztotta volna; testit a példa nélkül való undok gennyedséges fekélyekkel tetőtől fogva talpig megverte és megundokította volna; az ő maga házsártos embertelen feleségét, szolgálóit, fertelmeskedő[?] irgalmatlan barátit mind ellene támasztotta volna. Az mi nagyobb s keservesebb, az Isten ő maga is, ez szegény jámbort mintegy célba vévén, minden nyilait hozzá lövöldözte, szemeinek fínyit reá meresztette, és mint egy ellenség, fogait is csikorgatta volna ellene (Jób 6: 9). Mindennyi kínos és keserves próbái[?] között is ezzel a tudománnyal vigasztalja magát, így szólván: *Tudom én, hogy az én megváltóm él etc.* (Jób 19:25–26). Mintha mondaná: Jól tudom, s bizonyos vagyok én abban, hogy amint az én megváltóm él, és a földből, embersége szerint, feltámad, én is az ő feltámadásának ereje által a dicsőségre minden bizonytalansággal feltámadok, és élek, és meglátom az Istent etc.

[26^v] De továbbá, minémű szükséges tudomány legyen ez, hogy holtunk után való állapotunkat még ez életben bizonyosan megértsük és megtudjuk, megtetszik a [Christusnak?] világánál járó ratiókból is.

(I.) Mert e nélkül a tudomány nélkül, minden munkánk, fáradságunk s még isteni tiszteletünk is csak merő haszontalanság. Szent Pál apostol praedicálván a feltámadásról, több argumentumok között azt mondja (1Cor 5:19): *Ha csak ez világon hiszünk a Christusban, minden embereknél nyomorultabbak vagyunk.* Én is bizony azt mondom, hogy ha csak világi dolgainkat tudjuk, holtunk után való boldogságunkról pedig bizonytalanok vagyunk, metszünk ez élettel?⁷¹ Bizony jobb volt volna, ha soha nem születünk volna, vagy ha immár születünk, szaporább volna az has istenű epicureusokkal csak azt mondanánk: *Együnk és igyunk, mert holnap meghalunk.* Mint ugyanott az Apostol (Apoc 15:32) hozza elő. *Omnis (enim) actio certo fine suscipitur et terminatur.* Ezen a világon minden cselekedetünknek bizonyos végének [27^r] kell lenni, hogy attul indíttatván annál nagyobb örömmel és mintegy meglepedett szívvel munkálódjunk, tudván cselekedetünknek jó és hasznos végét.

Annál inkább hitünknek, reménységünknek és szeretetünknek munkájának bizonyos végének kell lenni, mely halálunk után való boldogságunk, melyet ha nem tudunk s nem hiszünk, léssen-é, nem-é? Csak annyi haszna léssen minden munkánknak, mint a Sisyphus kínjának, ki, miként nagy minden jajjal, bajjal, fáradsággal és sok izzadással a nagy nehéz követ a magas hegy tetejére felhajtja, ismét leszakasztja

71 A kéziratban: *meczünk*; a szó a *mit teszen* kifejezés összevonásából keletkezett, a 16–17. században gyakori. Vö. *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. Szerk. SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND, Bp. 1893, III. köt. 605; *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Főszerk. VÁMSZER Márta, Kvár–Bp. 1997, IX. köt. 184.

(ha igaz, amint a poeták írják). Így mi, akármennyit fáradjunk, de csak haszontalan leszen minden munkánk, ha az Istennek magas hegyén a dicsőséges fínyes mennyországban meg nem állapodik a mi hitünknek határköve, mely a mi szegény bűnös lelkünknek boldogsága, mely amaz lelki szegelet kőben a Jesus Christusban fundálattott (Act 4:11; Rom 2 etc).

(II.) Mert enélkül a tudomány nélkül, tudniillik holtunk után való boldogságunknak [27^v] tudása nélkül igen kicsinyt, avagy ugyan semmit sem különbözünk a pogányoktól, mert hiszen ők is tudják azt, hogy meghalván vagy elvesznek, vagy idvezülnek. Csuda azért, ha mi itt tovább nem látunk, s nem mehetünk a pogányoknál, holott *mi vagyunk a lelki Izraeliták, miénk a fiúság, a dicsőség, a parancsolatok, a törvények és az ígéretek* (Rom 9: 4–5). Úgy mint, *kik bizonytal elhittük, hogy sem élet, sem halál etc. el nem szakaszthat minket az istennek szerelmitől, mely vagyon a Jesus Christusban* (Rom 8: 38–39).

(III.) Mert e nélkül a tudomány nélkül sokan megcsalják magukat, és úgy járnak, mint aki eszik álmában, és jóllakik, s ha felserken, hát üres a hasa (Esa 29:8). Sokan azt ítélik, hogy holtok után önekik jól leszen dolgok, mivelhogy ők is a Christus nevit vallják, hébe-hóba templomba mennek, praedicatiót hallgatnak, sacramentummal élnek etc., azonban nem veszik észre, hogy pokolban [28^v] serkennek fel, amaz irgalmatlan gazdaggal (Luc 16:[19–31]). S az ilyenek felől mondja Idvezítőnk: *Nem minden, aki mondja nekem: Uram, Uram! megyen bé a mennyeknek országába* (Matth 7:21–23).

Usus documenti sequuntur

1. Usus est inform[ationis].⁷² Még az ő jelen való világi életében bizonyos lehet hát a k[eresztyén] ember az ő idvessége felől, Jób pátriarchával, ki azt mondá: *Én is jól tudom, hogy az én Megváltóm él etc.* (Jób 19:25), Szent Pállal, ki így szóla: *Tudom, kinek hittem, etc.* (2Tim 1:12 et 4:7–8) és több minden idvezült és idvezülendő hívekkel, kik azt mondják: *Tudjuk mi, hogy ha ez mi földi házunknak hajléka elbomol, épülésünk leszen Istentől, nem kézzel csinált házunk, hanem örökké való mennyországban* (2Cor 5:1 et sequ[entes]) etc. K[érdés]: Vajon miből lehet a keresztyén ember bizonyos az ő idvessége felől? F[elelet]: Többi között ím ezekből: (1.) Az hitből, mert *aki hiszen, idvezül* (Joh 3:36). (2.) A hitből származott jó cselekedetből, [28^v] szent kegyes életből, mert *ígéreti van annak Istentől, mind ez jelenvaló, s mind az következendő világon* (1Tim 4:8). (3.) Istennek az örök életre való elválasztásának decretomának változhatatlanságából, *mert az Istennek erős fundamentoma megáll, melyek pecséti ez. Tudja az Isten, kik legyenek övéi etc.* (2Tim 2:19). Vide (Matth 24:24). (4.) Az Szentlélek Istennek a mi lelkünkkel együtt járó tanúbizonyosság tételéből, mert *azon Szentlé-*

72 Margón. Jelentése: oktatásnak haszna.

lek térszen a mi lelkünkkel együtt bizonytságot arról, hogy mi Istennek fiai vagyunk, Istennek örökösai, Jesus Christusnak örökösársai (Rom 8: 16–17). (5.) A megigazulásból, mert etc. (Rom 5:1; 8:1). (6.) A mi megszenteltetésünknek érzéséből (Philipp 1:6). Egy-szóval a mi idvességünknek minden gradusiból, melyeket, mint szép aranylánc szemeket, öszve fűzött az apostol (Rom 8: 29–30) etc.

[29^r] 2. Usus est ref[utationis].⁷³ Feddi ez tudomány azokat az embereket, kik ez szív élesztő és idvesség tudományának ellene tanítanak, mineműek a Pápisták, Sociniánusok, Árminiánusok etc. (II.) Mi közöttünk azokat, kik soha azon nem igye-keznek, hogy holtok után való állapotjokról, i.e. idvességekről bizonyosok lehessenek, hanem avagy csak úgy élnek, mint Atheusok, Isten nélkül valók. Vagy csak elhitetik magokat holmi csalárd jelekkel, hogy már ők is idvezülnek. (Vide rationem ult[imam] doc[umen]ti!)⁷⁴ Bizony, jaj az ilyeneknek! Mert *értelem és tudomány nélkül valók, s vesznek, ha jó ideje fel nem serkennek* (Deutr 32:28, Hos 4: 6).

3. Usus est hort[ationis].⁷⁵ Él j hát úgy, ember, (az Úr nevében kérlek), hogy holtod után való állapotodról bizonyos lehess! Mert különben mi haszna életednek, mikor lelked ismereti reád támadván sok bűneidért vádol, az ördög a kárhozattal ijeszt, Isten haragjával rettent etc. [29^v] Egyebet nem tehetnél, hanem enélkül a tudomány nélkül kétségbe esnél, s elvesznél, mint Cain, Judas, Saul etc. Mivel pedig a sok különb-különb féle kísértetek, próbák és hittel tusakodó kételkedések miatt mindenkor egy-aránt nem lehets bizonyos idvességed felől, amaz igazságnak lelkit a Szentlélek Úr Istent kérjük, hogy segítse fel erőtlenségedet, nevelje gyenge hitedet, hogy diadalmat vevén lelked ellenségén, s elvégezvén boldogul pályafutásodat, elvehessed az életnek coronáját! Amen! Mi Atyánk etc.

Applicatio

Eddig vagyom az én együgyű beszélgetésem s tanításom erről az idvesség matériáról. Már hogy szómat fordítsam ez előttünk gyászos koporsókban fekvő, életekben egymást szerető, s halálokban is egymást csakhamar követő két testvér szerelme-tes atyafiakra. Amaz sok száz esztendőktől fogva fennálló, s még mostan is tisztessé-ges hírrel fnyló [30^r] nagy Vas familiának két meghervadott ágaira, néhai T[ekintetes], N[agyságos] cegei ifjabbik Vas György Uramra és Vas Ágnes Asszonyra. Kiknek, ha világi életeket meggondolom, bátran azt mondhatom, hogy szert töttenek volt ezek még az ő világi életekben erre az unum necessariumra,⁷⁶ mindenek felett legszüksé-gebb bölcsességre, mellyel nem csak koporsójokig határozták Istenben való bizo-dalmokat, hanem azon túl is néztenek hiteknek szeméivel, azaz elhitték azt bizonyo-

73 Margón. Jelentése: cáfolásnak haszna.

74 Jelentése: Lásd a tudomány utolsó pontját!

75 Margón. Jelentése: intésnek haszna.

76 Jelentése: az egyetlen szükséges dologra.

san, hogy amint életekben az Isten szövetséges és kegyelmes Istenek volt, úgy az halálban és halálok után is azon szövetséges Istenek léssen, és változhatatlan tökéletes igazságú igireti szerint megadgya nékiek az örök életnek boldogságát minden bizonynyal.

Melyben meg sem csalatkoztak, mert az irgalmas Isten ez mostan fennforgó, édes nemzetünket az emésztő fegyver által naponkint fogyató, s országunkat [30^v] pusztító nagy zűrzavar elől, a szép csendes halál által, mintegy ugyan elragadá, és nem engedé (mint régen Jósiás királynak, 2Kir 22:20), hogy meglássák ezt az nagy gonoszt, melyet mi ma szomorúan látunk és hallunk, hanem amint mondám, oly szép csendes halál takarítá el őket, hogy az ő halálok igazában mondattathatik csendes álomnak és aluvásnak, mint halálnak.

Minek okáért bátran mondom itt is, hogy noha testek itt előttünk ez gyászos koporsókban fekszenek (várván az ő nyugodalmoknak helyit), de lelkek Istennél a mennyei bódogságban örvend.

Mivelhogy láttam Jesus Christusban fundáltatott hiteknek szép jeleit, melyeket mi szükség énnékem számlálnom, holott csak mostan igen bölcsen és ékesen számláltattanak azok elő a ti hallástokra. Azt mondom [31^r] azért néktek az ő koporsójok mellett siránkozó tisztességes személyeknek, megkeseredett atyafiaknak: nem illő, hogy őrajtok mód nélkül siránkozzatok, hanem hogy lelketeket a bév[séges?] tűrésnek által bírván, ezt mondjátok Dáviddal: *megnémulok, nem szólok, mert tudom, hogy mindezeket az Úr cselekedte* (Psal 39: [10]).

Nevezetesen, tenéked szólok, Tekintetes Asszonyom! Ki valál életében néhai Tekintetes jó Uramnak szerelmetes házastársa, keserves nyavalyáiban igazán dajkája, s szenyvedésének társa. Sírással mód nélkül magadat ne törjed, hanem, több vigasztalásid között, ez így legyen jeles vigasztalásod. Hogy noha a bölcs Isten, mint irgalmas Atya, mikor szerelmetes férjedet terhes nyavalyájával meglátogatta, tégedet is megostorozott, mivel kevés, igen kevés világi gyönyörűségedet élhetted mellette az házassági szent szövetségben, [31^v] mert valamikor szokott nyavalyáját, (a köszvény) miatt való keserves fájdalmit láttad, siralmas jajgatásit hallottad (magam tudom s láttam, mivel olyankor gyakran ott forgottam), mint az éles tör, úgy járják vala azok által szívedet, mely miatt könnyhullatásiddal áztattad szomorú orcádat, s gyakrabban álom nélkül töltötted el éjtszakáidat, és így te is szerelmetes férjeddal együtt szenyvedtél, s mégis véle való házassági szövetségedet soha nem bontottad, hanem hozzája való igaz hűségedet mindvégig állhatatosan megtartottad. Melyet minden bizonynyal kegyelmes tekintetbe veszen az Úr, és árva özvegységedben kegyelmesen gondodat viseli, úgyhogy bátran azt mondhatod Dáviddal: [32^r] *Ha az én atyám, és az én anyám elhadnak engemet, az Úr hozzá veszen engemet* (Psal 27:10). Amen!

Az Úr ezeket írja bé lelke által szívetekbe, és készítsen el bennünket fejenkint a boldog kimúlásra! Amen! Mi Atyánk etc.

Imádság ez praedicatio előtt

Bölcs, hatalmas Isten! Minden testeknek és lelkeknek Istene, minékünk az Úr Jesus, Christusban megengeszteltetett jóakaró édes Atyánk. Aki hatalmas vagy mindeneken, földieken, mennyieiken, teremtetett embereken. Ki valamit akarsz odaföl az Égnek seregiben, és itt alatt, a földön lakozók között, mindeneket hatalmason és szabadon megcselekedheted, senki a te kezedet meg nem tartóztatja, sem azt nem mondhatja: Mit cselekeszel?

Te, Uram, megölsz és megelevenítesz, a pokolra alávetsz és ismét felhossz, szegénnyé teszesz [32^v] és meggazdagítasz, bánattal, keserűséggel illetsz. Te ismét, mint minden vigasztalásnak kegyelmes jó Istene, kegyesen megvigasztalsz. Uram, mikoron ezt az embert, az ő nagy gyarlóságáért megfedded, azonnal elvész az ő szép ábrázatja, mint az molytul megemésztetett szép ruha. Taníts meg azért minket, hogy tudhassuk a mi napjainkat, és járhassunk bölcs szívvel, hogy így a mi idvességes elaluvásunk után lelkünk köttessék bé a Jésus vére által az életnek csomójába. Amen! Mi Atyánk etc.

THE REPRESENTATION OF THE DEVOTIONAL LIFE OF NOBILITY.
ISTVÁN SZENTJÓBI NAGY'S FUNERAL SERMONS
ON GYÖRGY AND ÁGNES WASS DE ȚAGA (1705)

Keywords: *manuscript; funeral sermon; early modern period; piety; István Szentjóni Nagy; Wass de Țaga family*

The paper examines the ways Reformed priest István Szentjóni Nagy represents in two manuscript funeral sermons his patrons, the siblings György and Ágnes Wass de Țaga (Cege), who died in 1703, and were buried on the 26th of September 1705, during the time of the Rákóczi War of Independence. In portraying the two deceased, Szentjóni relies heavily on Biblical models. The text of the sermons served in the scribal publicity as devotional reading, consolation or conduct example for widow, for the Wass de Țaga family or even for the wider community.

REPREZENTAREA VIETII DEVOȚIONALE NOBILIARE.
PREDICILE FUNERARE ALE LUI ISTVÁN SZENTJÓBI NAGY
ROSTITE LA CEREMONIILE FUNERARE ALE LUI
GYÖRGY ȘI ÁGNES WASS DE ȚAGA (1705)

Cuvinte-cheie: *manuscript; predică funerară; premodernitate; István Szentjóni Nagy; familia Wass de Țaga*

Lucrarea detaliază modul în care preotul reformat István Szentjóni Nagy prezintă în două predici funerare păstrate în manuscris frații György și Ágnes Wass de Țaga, care au trecut în

nefință în anul 1703, și au fost înmormântați pe 26 septembrie 1705, în timpul războiului de independență al lui Francisc Rákóczi al II-lea. În prezentarea portretelor celor doi Szentjóbi s-a bazat foarte mult pe modele Biblice. În publicitatea manuscriptică textele predicilor puteau servi ca lecturi devoționale, consolații sau exemple pentru organizarea modului de viață atât pentru familie, cât și pentru o comunitate mai largă.

SÜTŐ KÁLMÁN ZSOLT*

ÍTÉLET-VÉGREHAJTÓK ÉS ÍTÉLET-VÉGREHAJTÁS NAGYBÁNYÁN A 17–18. SZÁZADBAN

Kulcsszavak: *Nagybánya; hóhér; kivégzés; ítélet-végrehajtó; ítélet-végrehajtás*

Nagybánya városa I. Lajos király jóvoltából már a 14. századtól szabad királyi bányavárosokat megillető privilégiumokkal rendelkezett. Az 1347-ben¹ és 1376-ban² megerősített kiváltságlevelek tartalmazták, többek között, a bíró és az esküdtek évenkénti szabad választásának a jogát, valamint a pallosjogot, azaz a halálos ítéletek kimondásának és végrehajtásának a jogát. A város büszke volt kiváltságaira, a Szent István-torony déli falába a pallosjogot jelképező Roland-domborművet illesztetett, mely egy, jobb kezében buzogányt, bal kezében pallost tartó páncélos lovagot ábrázol³ (1. kép).

1. kép. *A Roland-dombormű*

* Sütő Kálmán Zsolt (1982), PhD, történész, történelemtanár, Aurel Popp Művészeti Líceum–Kölcsey Ferenc Főgimnázium, Szatmárnémeti, vegykonyha@yahoo.com

1 Román Nemzeti Levéltár Máramaros megyei Hivatala (a továbbiakban RNLtMm), Nagybánya város levéltára (a továbbiakban Nagybánya lt), 33-as leltár, Kiváltságlevelek (a továbbiakban Kiváltságlevelek) 1. sz.

2 Kiváltságlevelek 13. sz.

3 SCHÖNHERR Gyula: *Történelmi vázlat = Nagybánya és környéke*. Szerk. PALMER Kálmán. Nagybánya, 1894; WEISZ Attila: *Szent István-torony, Nagybánya*. <https://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=181> (Utolsó megtekintés 2022. 06. 20.). Sajnos, a 19. század végén még elfogadható állapotban levő dombormű mára nagyon megrongálódott, a jobb kéz és a benne levő buzogány már nem látható.

Tanulmányunkban kísérletet teszünk a nagybányai ítélet-végrehajtók személyének és feladatköreinek a bemutatására, valamint számba vesszük az általuk végrehajtott büntetéseket. A nagy mennyiségű forrás okán a vizsgált időszak időhatárai 1600-tól 1730-ig terjednek. Mivel Nagybánya kapcsán a téma behatóbb tanulmányozásával eddig senki nem foglalkozott, megállapításainkat szinte kizárólag a város levéltárának kiadatlan forrásaira alapozzuk.⁴ A kiadott források közül a Balogh Béla által szerkesztett *Nagybányai boszorkányperek* című forráskiadvány tartalmaz releváns adalékokat a témára vonatkozóan.⁵

AZ ÍTÉLET-VÉGREHAJTÓ

A város saját ítélet-végrehajtót tartott, aki a forrásokban többféle megnevezéssel fordul elő: *carnifex, lictor, executor, perdo, henger, fekete ember, mester cigány, hóhér*. Ahogy arra némely megnevezés utal is, a mesterség képviselői legtöbbször a cigányság sorából kerültek ki.⁶ Számukat tekintve általában egy hóhér teljesített szolgálatot, de voltak időszakok, amikor két ítélet-végrehajtót is alkalmaztak. Ha ketten voltak, hierarchia állt fenn köztük, amint arra a „nagyobb henger”,⁷ „kisebb henger”,⁸ „feketébb henger”⁹ megnevezésekből következtetni lehet. Ha csak egy hóhér állt is a város alkalmazásában, nem egyedül végezte a munkáját, hanem voltak legényei, segítői.¹⁰

A hóhér „hiteles személynek” számított, évente tett esküvel kötelezte magát hivatala gyakorlására. Heti 40 dénár fizetést kapott, így teljes évi fizetése 20 forintra rúgott. Összehasonlításként, 1655-ben a város csatornamestere évi 25, a jegyző 75, az órásmester 32, a kapuknál szolgáló darabontok 36, a sírásó 10, a határkerülési felada-

4 Adatainkat a közigazgatási iratok (RNLTmM, Nagybánya lt, 34-es leltár, Közigazgatási iratok – a továbbiakban Közig. iratok), a tanácsi jegyzőkönyvek (RNLTmM, Nagybánya lt, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek – a továbbiakban TanJkv) és a számadások közül gyűjtöttük. (Az 1599–1648 között keletkezett számadások lelőhelye: RNLTmM, Nagybánya lt, 1-es leltár, Feudális iratok – a továbbiakban Feudális iratok; az 1649–1780 közötti időszak számadásai a 34-es leltár Közigazgatási iratai között találhatóak.)

5 *Nagybányai boszorkányperek*. Szerk. BALOGH Béla. Balassi, Bp., 2003 (A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostarténeti források 1 – a továbbiakban *Nagybányai boszorkányperek*).

6 Más városok esetén is hasonló figyelhető meg. KISS András: *Források és adatok a kolozsvári cigányok XVI–XIX. századi történetéhez* = Uő: *Más források – más értelmezések*. Mentor, Marosvásárhely, 2003. 239–253.

7 Feudális iratok 559/1643. 177; 533/1642. 64.

8 Uo. 611/1644. 67; TanJkv 3. sz. 381.

9 Feudális iratok 733/1646. 74.

10 1724. február 8-án a hóhér szolgálójának a város 1 forint 20 dénárért egy új abanadrágot vásárolt. Közig. iratok 45/1724. 22^v.

tokat ellátó korcsolyás 20, a városszolga 40 forint fizetést kapott.¹¹ Emellett a hóhér más juttatásokban is részesült: évente egy-egy nadrágot, dolmányt, süveget, pokrócot, egy-egy pár csizmát vásárolt neki a városi tanács.¹² 1699-ben a hóhérra költött összegekről a következőképpen adtak számot: „Die 8 Januarii. Eskedttük be a fekete embert a perdoságra, esztendőös salariuma lévén f. 20. Per vices [ti. váltakozva] edgyszer mászszor erogaltunk neki f. 20. Adván neki csak új csizmát feleségestől 4 párt, gyolcsinget, új fekete süveget, nadrágot és egyebeket”.¹³ Eskütétele alkalmával kenyeret, bort, szalonnát és „sódort”, azaz sonkát vagy oldalast, esetleg valamilyen lapockahúst kapott.¹⁴ A kínzást és testi fenytést külön honorálták, továbbá minden kivégzésért újabb összeg ütötte a markát. Ez a kivégzés módjának függvényében változott, lefejezésért vagy akasztásért 1 forint, elevenen elvermelésért 1,5 forint volt a díja.¹⁵

Habár nem volt rosszul fizető tisztség, a munka jellegéből fakadóan, illetve a tisztiséget betöltő személyeket övező társadalmi kirekesztettség okán a hóhérság nem volt egy áhított foglalkozás. Az is előfordult, hogy a leszerződött hóhér év közben megszökött.¹⁶ Éppen ezért a városi tanács, ha lehetősége nyílt rá, próbálta rávenni az ítélet-végrehajtókat, hogy hosszabb időre kötelezzék el magukat a szolgálatra. 1666-ban például azzal a feltétellel kegyelmeztek meg a lopáson kapott hóhérnak, ha „magát a perdósághban perpetuállya, mígh él”, vagyis élete végéig vállalja a hivatalt. „Reá is ígírte magát, kezét beadta, és be is esküdték.”¹⁷

A hóhér a városi társadalom peremére szorult, az emberek nem szívesen érintkeztek vele. Elszigeteltségét jól példázza, hogy 1665-ben a magisztrátus elhatározta, hogy a „rút perdónak, hengernek” fizetésével ne a fizetőpolgár, hanem a szószólók foglalkozzanak, így a neve sem fog a becsületesnek tekintett tisztviselőkkel egy fize-

11 Uo. 41/1655. 24–46.

12 1649. január 16. „Fizettünk az hóhérnak, Daninak ruházattýára az usus szerént: egy sebesi pokróczra attunk neki f. 1, egy bokor csizmára f. 1, egy aba nadrágra f. 1, egy szukmánra f. 1.” Uo. 28/1649. 158.

13 Uo. 36/1699. 144.

14 „Die 6 Januarii. Nemes Bíró uram parancsolattýából az perdott beesketvén, hite után adtunk fizetésibe kenyeret, bort, sódort. Beregíné asszonyomtól kenyeret nekie d. 24, Lőrincz István uramtól edgy sódort d. 24, Lőrincz István uramtól bort just [ti. icce (lat. justa) = 0,65–1,67 liter. Bogdán István: *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Akadémiai, Bp., 1991. 187–216.] 8 d. 32. Die eodem. Adtam pénzt neki fizetésibe d. 64. Die 8 Januarii. Dési István uramtól vöttünk neki edgy görinyes veress süveget f. 1 d. 36. Die 10 Januarii. Monai Szabó István uramtól vöttünk edgy aba nadrágot f. 1 d. 54. Die eodem. Turi Csizmadia János uramtól csizmát f. 1 d. 70. Die 15 Januarii. Gálfi János úrtól 4 sing gyolcsot ingnek nekie.” Uo. 42/1705. 54.

15 Feudális iratok 491/1641. 126; Közig. iratok 56/1657. 316.

16 „Die 31 Martii. István hengernek attam fizetésében f. 2. Dániel hengernek szolgálata fejében f. 2, mivel András elszökött.” Feudális iratok 559/1643. 408.

17 TanJkv 3. sz. 368.

tési listán szerepelni, és ő maga sem „molesztálja” folyton mindenféle összegekért a fizetőpolgárt.¹⁸ Hogy a hóhér esetenként kitartóan, már-már zaklatásszerűen követelőzött, arra bizonyíték a szószóló 1714. április 5-i beszámolója: „A perdónak fia vagy unokája meghalván, és reggeltül fogva déli egy órákorig tülle nem maradhatván, sok sírására, fiának eltakarítására fizetésében vettem nekie három sing gyolcsot per d. 21, facit d. 63. Egy kapát kérvén a házunktul sírásni és egy fejszét Korcsolyás Jeneitől, elszökött véllek”.¹⁹

Az 1600–1730 közötti időszakból tizenegy, Nagybányán szolgálatot teljesített hóhért sikerült név szerint azonosítanunk (1. táblázat). Általában csak keresztnévük ismert, olykor becézett formában, ritkábban azonban család- vagy teljes nevüket is megtaláljuk. Akadtak ugyanakkor évek, sőt egész évtizedek, amikor az iratokban csupán a tisztségét említették, de hordozójának nevét nem. Megfigyelhető a mesterség apáról fiúra való öröklődése, 1714-ben például az iratokban 1690–1708 között említett Dani henger fia, Lackó lett a hóhér.²⁰

Sorszám	Név	Szolgálati idő
1.	Stephanus Kovács	1606–1621
2.	Christoph Andor/Andorka	1641–1642
3.	András	1643
4.	István	1643
5.	Dániel/Dani	1643–1657
6.	Dudonya	1646–1647
7.	János	1665–1666
8.	Moldován/Moldovai	1687–1694
9.	Dani	1690–1708
10.	Ferencz János	1712
11.	Lackó	1714

1. táblázat. Hóhérok Nagybányán

18 „Az becsülletes Tanács és Communitas látván mintegy becstelenségekre lenni az becsülletes fizetőpolgároknak és lajstromoknak is (mellyben sok becsülletes embereknek nevei forgának) rúttításokra, hogy az rút perdónak, hengernek is neve ott forogh, és neki is salariumának fizetésével az fizetőpolgár terheltetik, s általa szemtelenül ottan-ottan molesztáltatik. Annakokáért őkegyelmek egyenlő értelembül mind az hengernek való fizetést, s mind penigh az ebeknek ölésétül való cigányok salariumát onnan tollálták, és azoknak rubricáját s fizetéseknek is munkáját az szószólóknak lajstromokba transferálták, és hogy a modo in posterum azoknak való fizetést az szószólók (kik egyébaránt is fizetnek nekiek) praestállják, elvégezték.” Uo. 288–289.

19 Közig. iratok 58/1714. 124f.

20 Uo.

A nagybányai hóhért gyakran kérték kölcsön halálos ítéletek végrehajtására a szomszédos törvényhatóságok.²¹ „Némely latrokat kelletvén exequáltatnom, kegyelmet kérem, az mester cigánt bocsáttassa által, jó gondviselés alatt visszaküldöm” – áll a nagybányai főbírónak címzett, 1657. augusztus 7-én Máramaroszigeten kelt levélben.²² 1699. január 22-én a felsőbányai magisztrátus a következő kérelemmel fordult a nagybányai városvezetéshez: „Lévén törvényszékünkön bizonyos causa, melynek executiójára az fekete ember kívántatik holnapra. Minekokáért kegyelmek az szokás szerént az deputátus emberünknek curája alatt kiadni ne neheztelje. Holnap dolgát végezvén restituáltatik”.²³ Az is előfordult azonban, hogy a nagybányai magisztrátus maga is Désről vagy Szatmárról kölcsönként hóhérral kényszerült elítélteket kivégeztetni.²⁴

A közhiedelemmel ellentétben, a kivégzések nem voltak mindennapos események a városban. Voltak évek, amikor egyetlen személyen sem hajtottak végre halálos ítéletet.²⁵ A hóhérok azonban ilyenkor sem tétlenkedtek, ugyanis testi fenytéseket, csonkításokat, kínvallatásokat hajtottak végre, árkokat, vécéket tisztogattak, dögöket nyúztak, és eltakarították az elhullt állati tetemeiket. Olykor a kóbor ebek befogására és leölésére is őket utasították, bár, a számadások tanúsága szerint, ezzel a feladattal már a 17. század elejétől az ún. canicidák, vagyis az ebülő cigányok foglalkoztak.²⁶ A hóhérok némelyike szegkésztéssel is foglalkozott, többük a szószólókkal vásároltatt vasat magának, melynek árát a fizetésükből vonták le.²⁷ Az elkészült szeget esetenként a város vásárolta meg tőlük.²⁸

AZ ÍTÉLET-VÉGREHAJTÁS

A büntetésnek két fajtája volt: rendes (*poena ordinaria*) és rendkívüli büntetés (*poena extraordinaria*). Rendes büntetésnek az adott bűncselekményre az ország törvényei és szokásjoga által rendszerint kiszabandó büntetést nevezték. Például a közbűncselekmények rendes büntetése a középkorban és a kora újkorban rendszerint a halálbün-

21 Feudális iratok 790/1647. 50; Közig. iratok 15/1650; 15/1657; 58/1714. 123^r–124^r.

22 Közig. iratok 41/1657.

23 Uo. 1/1699.

24 Uo. 66/1712. 117^v–120^r.

25 Nem végeztek ki senkit például 1644-ben, 1655-ben, 1699-ben. Feudális iratok 611/1644. 68; Közig. iratok 41/1655. 47–48; 36/1699. 145–147.

26 Feudális iratok 34/1621. 187.

27 Közig. iratok 66/1712. 118^r; 58/1714. 123^r; 47/1723. 27^r.

28 1636-ban például a henger 2800, 1643-ban pedig 1600 darab héjazószeget adott el a városfalakra, a parókia és a templom épületére gondot viselő egyházfinak. Feudális iratok 255/1636. 124; 559/1643. 177.

tetés volt. Rendkívüli büntetésnek az adott bűncselekményre kiszabandó rendes büntetésnél enyhébb büntetést neveztek. A rendkívüli büntetés mértékét, nemét sem törvény, sem szokásjog nem szabályozta, hanem az az ítéletet hozó szerv saját belátására volt bízva.²⁹

HALÁLBÜNTETÉSEK

A halálbüntetések (*poenae capitales*) végrehajtásuk módját tekintve két osztályba sorolhatók: egyszerűek (*poenae capitales simplices*) vagy minősítettek (*poenae capitales qualificativae*). Az egyszerű halálbüntetés végrehajtása során gyorsan és viszonylag fájdalommentesen oltották ki az elítélt életét, míg a minősített halálbüntetés végrehajtása már fokozott fájdalomkózással, nagy kínokkal járt. Az egyszerű kivégzési módok közé tartozott a lefejezés, akasztás, vízbe fojtás (egyek szerzők szerint az elevenen megégetés, megkövezés és elevenen felnégyelés is). A minősített kivégzési módokhoz a kerékbe törés, horogra függesztés és karóba húzás tartozott.³⁰ Mind az egyszerű, mind a minősített halálbüntetés járhatott a végrehajtást megelőző kínzó büntetésekkel: lófarkon vesztőhelyre hurcolással, tüzes fogókkal szaggatással, nyelvkimetszéssel, kézlevágással.³¹

A büntetés kiszabását bírósági per előzte meg, melynek során nagy hangsúlyt fektettek a tanúk kihallgatására. A halálbüntetés kiszabásához több tanú egybehangozó állítása szükségeltetett. 1667. szeptember 9-én a nagybányai hóhér feleségét megvesszőztették a pellengérenél, mivel azt találta mondani az egyik kutyáját lelövő darabontnak: „A te Isteneden sem attam volna azt a kutyát!” Az ítélet indoklásaként hozzátették: „Ha két tanúja volna, minden bizonnyal kövel veretnék őkegyelmek agyon, de csak egy tanúja vagy, s azért esik csak ilyen büntetés rajta”.³² Kiemelt, perdöntő szerep jutott ugyanakkor a vádlottak beismerő vallomásának, amelyet emiatt, ha szükségesnek láttak, kínvallatással is megpróbáltak kicsikarni. Nem mindig jártak azonban sikerrel. 1669-ben egy lótolvajlással gyanúsított személy kínvallatását követően a következőt írták a tanácsi jegyzőkönyvbe: „Ez lator die 5 Decembris igen megkínóztaték, de magát igen keményen viselvén, semmit sem valla: maga, mind mellye, ágyéka, háta, dereka, fara s az post praedicamentum is igen megcsepegettetett”.³³

29 BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 2000. 167.

30 Uo. 167–168.

31 BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Kivégzési rituálék = Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk. MÁTHÉ Gábor–RÉVÉSZ T. Mihály–GOSZTONYI Gergely. ELTE Eötvös, Bp., 2013. 31.

32 TanJkv 3. sz. 450.

33 Uo. 628.

A számadáskönyvek bejegyzéseiből a kínvallatásnál használt eszközökről is tudomást szerzünk. 1621. szeptember 9-én „hogy az ökörlopó oláhot megvallatták, vettünk arra az szükségre gyertyát d. 10. Az mestereknek attunk borra való pénzt ugyanakkor estve d. 13½. Kötzöni való gyöplőt vettünk ugyanakkor d. 6. Ismégh egy istrángot nyakra vettünk d. 6. Csöpögtetni való fenyőviaszt vettünk d. 1½. Azon mestereknek adattanak azután ismégh 2 icce bor árrát d. 9.”³⁴ 1621. november 25-én „hogy Pethő Annát meghvallatták, attunk gyertyára és fenyőviaszra d. 1. Az cigánoknak ugyanakkor estve attunk borra d. 13½.”³⁵ A kivégzések és kínvallatások komoly pszichikai terhet jelentettek a jelenlevők számára, ezért mind a hóhérok és segédjeik, mind a kötelezően részt vevő hatósági megbízottak minden alkalommal „bátorságra valót”, azaz bort kaptak. 1621. szeptember 17-én a már említett ökörlopó oláh felakasztásának költségeiről a szószólók így adtak számot: „Az mestereknek attunk borra való pénzt 3 iczére d. 12. Azelőtt magunk hozattunk 3 icce bort, polturást, mígh egymást öszve vártuk d. 13½.”³⁶ 1723. november 23-án szintén bort vásároltak: „Az malefactoroknak turturázásának alkalmatosságával becsületes bíró uram parancsolatából deputátus uraiméknak Gellér Mihály uram 8 pénzes borából just 6 d. 48. Szószólóknak just 2 d. 16. Korcsolyásoknak just 3 d. 24.”³⁷

A kivégzések nyilvánosan zajlottak, céljuk, a bűn megtorlásán túl, az elrettentés volt, amint azt gyakran bele is foglalták az ítéletek szövegébe.³⁸ A vesztőhely a város déli oldalán, a Magyar kapu előtti térségben, a falon kívül épült ún. Veres-torony szomszédságában elterülő Kákásmezőn volt. A holttesteket a vesztőhelyen temették el, és nem szolgáltatták ki az azokat esetlegesen kérelmező hozzátartozóknak.³⁹

Lefejezés. A forrásokban a 17. század eleje óta tűnik fel a „város pallosa”,⁴⁰ amellyel a fejtételeket végrehajtották. A Nagybányai Történelmi és Régészeti Múzeumban őriznek egy olyan, a 16–17. század folyamán egy toledói műhelyben készült kétkezes pallost, amelyet a hóhér pallosának tartanak, bár vélhetően nem ez volt a nagybányai

34 Feudális iratok 34/1621. 29.

35 Uo. 36.

36 Uo. 30.

37 Közig. iratok 47/1723. 18°.

38 Egy 1664-ben csecsemőgyilkosságot elkövető nő fölött kimondott halálos ítélet így hangzott: „1664 die 9 Maii. Colossi Albertné hallatlan dolgot cselekedvén, tölle született ártatlan gyermekét meghölvén, késsel meghmetélvén torkát, azért Isten kijelentvén ez gonosz cselekedetit, törvénye ez: az Kákás mezőre akasztófához kiviszik, másoknak, gonosz életőknek bűnöktől való rettentésére és maga bűnének büntetésére elvermeltetik elevenen”. TanJkv 3. sz. 254.

39 Uo. 685.

40 1621. január 8-án „Csiszár Jánosnak az város pallosa tisztíttatástul(!) fizettünk d. 25.” Feudális iratok 34/1621. 17.

hóhér által használt eszköz.⁴¹ Nagybányán a lefejezés nagyon gyakori és humánus kivégzési módnak számított, a súlyosabb büntetéseket többször enyhítették erre.⁴² A lefejezést férfiakon és nőkön egyaránt alkalmazták. Általában gyilkosság⁴³ és lopás esetén rótták ki, de ez volt a házasságtörést elkövető férfiak hagyományos büntetése is.⁴⁴ Ritkább esetekben boszorkánysággért is kiszabták, enyhített büntetésként.⁴⁵ Az egyik érdekes eset 1663-ban történt, mikor Dési Csizmadia István jelentette a városi tanácsnak, hogy a felesége „tőle hitetlenül latrával, Bányai Asztalos Istvánnal elszökött”. Úgy tűnik, hogy a vétkes felkutatásában nem hagyatkozott a hatóságokra, hanem ő maga bukkant a nyomukra Brassóban, ahol viszont kiegyezett velük, és 100 forint fejében futni hagyta őket. Tettét azonban a nagybányai tanács úgy értékelte, hogy Dési paráznságra adta feleségét, ezért kimondták fölötte a szentenciát: „Törvénye ez, hogy az mi az magoknak büntetések lött volna, ő fizessen avval, azért kivitetik az Veres torony alá, és feje elüttetik. Úgyis lött”.⁴⁶

Akasztás. A leggyakrabban alkalmazott kivégzési mód volt Nagybányán, általában lopásért szabták ki. Önmagában is eltörölhetetlen gyalázatnak számított, amit néha még azzal súlyosbítottak, hogy a hóhér, megszegyenítés gyanánt, az elítélt nyakába kötötte az eltulajdonított tárgyat, és úgy kísérte őt ki a vesztőhelyre. 1658-ban a Lőrinczi István fölött kimondott halálos ítélet így hangzott: „Az Lőrinczi Istvánnak disznó, temetőkert boronája, gyümölcs és egyéb lopása elegendő tanúknak megcir-

41 *Baia Mare oraș liber regal: vestigi și mărturii istorice medievale.* Red. Viorel RUSU–Lucia POP–Ioan BOȚIȘ. Eurotip, Baia Mare, 2014. 100; Sorana MIȘCA: *Palosul orașului sau barda gâdelui.* <https://www.muzeubaiaimare.ro/palosul-orasului-sau-barda-gadelui/> (Utolsó megtekintés: 2022. 06. 25.)

42 „1663 die 20 Aprilis. Mivel ez Szaplontski Sigmond és Völtsöki Nagy Mihály die 26 Februarii Daczó Szabó Istvánra tolvajul reátámadtak, lötték, vagdalták, meghfosztották, mely vagdálások, lövések miatt Daczó Szabó István megis holt. (...) Törvénye ez volna ugyan, hogy kivitettének és karóban vonatnának mindketten, de sok becsülletes uraknak, embereknek könyörgések által ez halálnak nemét mitigálták ilyen formán, hogy mindketten vitessenek le a Veres Toronyhoz, és mindkettőnek fejét vétsessék. Úgy is lött dolgok nyavalyásoknak.” TanJkv 3. sz. 212.

43 „Die 2 Martii. Egy karullyai legény városunk piacznán más egy oláh legént csákánnyal agyon vágván meghölt. Kinek feje elütéséért fizettem Daninak f. 1.” Közig. iratok 56/1657. 316.

44 „Die 6 Februarii. Malomi Szabó Bálint, mivel hütös feleségének életében az megnevezett Csaplár Jánosnéval fertelmeskedett volt, fejének vételétől fizettem az hengernek f. 1.” Feudális iratok 491/1641. 126.

45 1698. július 18-án az orgazdaság és boszorkányság vétkében bűnösnek talált Mészáros Boldizsárné Beregi Judit büntetését enyhítette Nagybánya városának törvényszéke elevenen megégetésről lefejezésre. TanJkv 6. sz. 248. Közölve: *Nagybányai boszorkányperek.* 128. A kiadásban megjelenő „szekér által a törvény székre ki vitettel” helyes olvasata szerintünk „hóhér által a törvényfához kivitettel”.

46 TanJkv 3. sz. 220.

kálási után világosságra jöven, törvénye ilyen, hogy az szalonnadarab, kit megvötnenek, nyakába köttetvén, kivitetik az Kákás mezőre, s felakasztatik”.⁴⁷ 1664-ben a meggyújtott szeméremszőrzzettel az ördögöt „elperzselő” László nevű cigányt akasztották fel csalásért és kuruzslásért.⁴⁸

Az akasztott személyt egy napig lógni hagyták a kötélben, majd a hóhér a kivégzés helyszínén, azaz a Kákásmezőn levágta és eltemette. 1668. március 2-án a lopás és orgazdaság vétkében bűnösnek talált Szitás Tamásné és Gombkötő Mihálynét ítélték akasztásra, amelyet a hóhér annak rendje és módja szerint végre is hajtott. Ám „midőn az Gombkötőné először felakasztották volna, jóllehet kedvezés az executortul semmi nem volt, mindazáltal, midőn már egy keveset az fán csüggött volna is, leesett az fáru, eloldván⁴⁹ az kötél, és így élete megmaratt, sok instantiákra az becsületes tanács megkegyelmezett neki, semmi poenát azután rejá nem vetvén, békével megmaratt az városban. De Szitásné ott maratt, másnap levágták, s eltemették”.⁵⁰

Vízbe fojtás. Mindössze két esetet találtunk vízbe fojtás általi kivégzésre Nagybanán, mindkettőt 1658-ban hajtották végre házasságtörés miatt elítélt asszonyokon. Egyikük, Váci Csizmadia István felesége egy ifjú legénnyel, Csizmadia Farkas Istvánnal paráználkodott, amiért a legényt lefejezték, az asszonyt pedig vízbe fojtották.⁵¹ A másik vádlott, Bogáti Istvánné fölött szintén halálos ítéletet mondott ki a törvényszék: „Bogáti Istvánnének Isten törvénye ellen való élete és paráznasága az tanúknak arra mutató derekas fassiójok által megvilágosított jelekből, de leghkiválképpen (!) az maga szájának vallásából világosságra jöven, ezbéli vétkéjért az Istennek nyájja között kigyomláztatik, kintvitetik, az Szaszar viziben vettetik”.⁵²

Elevenen elvermelés. Három olyan esetet találtunk Nagybanán, amikor élve elvermelésre ítélték a vádlottakat. Mindhárom esetben nők voltak az elítéltek, akiket csecsemő-, illetve gyermekgyilkosság bűntettében találtak vétkesnek. A végrehajtás során a meztelenre vetkőztetett elítéltet a Kákásmezőn az akasztófa tövébe ásott gödörbe helyezték, testét tövissel borították, majd elevenen elföldelték. 1641. január 30-án a tulajdon gyermekét megölő Csaplár Jánosné végezték ki ily módon,⁵³ 1664 májusában pedig a saját gyerekének a torkát átvágó Colossi Albertné.⁵⁴ 1664. június 27-én egy özvegy szolgáló elleni perben döntött így a törvényszék: „Egy özvegyasszony

47 Uo. 46.

48 Uo. 270–271. Közölve: *Nagybanányai boszorkányperek.* 63.

49 Ti. eloldódván.

50 TanJkv 3. sz. 487.

51 Uo. 14.

52 Uo. 29–30.

53 Feudális iratok 491/1641. 126.

54 TanJkv 3. sz. 254.

N.N., ki szolgáló volt ez városon, most utolban Eötvös Péter úrnak szolgálója volt, midőn magát az testnek fadjalan (!) indulatira adta volna magát, és megtherhesedvén, hallatlan dologhra bocsátotta volna magát, ágyékából származott magzattyát kegyetlenül meghölte volna, és az secessusban vetette volna. Mely rettenetes dologh kinyilatkozván és világossággra jövé, törvénye ez: az Kákás mezőre kivitettetik, elevenen tövis között elvermeltetik, másoknak irtóztatására és rettentésére”.⁵⁵

Megkövezés. Egyike a legősibb kivégzési módoknak, már a Bibliában is találkozunk vele. Nem véletlen tehát, hogy Nagybányán elsősorban istenkáromlásért szabták ki, mint ahogyan egy 1665. december 11-én kelt ítélet szövegéből is kiténik: „Debrecezeni István Isten ellen való káromkodó szitkokkal szitkozódván, törvénye az: mint-hogy nem egycer cselekedted az rút szitkokat, jótevő Szent Uradat, Istenedet meghszidogattad, szentséges méltóságát az te nyelveddel meghkáromlottad, azért az te nagy bűneidért, szitkozódásidért az Kákás mezőre kivitétel, és kövel agyonverettétel”.⁵⁶ De 1640-ben például a törvényszék döntésének értelmében az édesanyját szidalmazó Pelbárti Nagy Andrászt kötözték az akasztófához a cigányok, és követték halálra a szüleikkel tiszteletlenül bánók okulására.⁵⁷ 1654. augusztus 7-én „az mennyei nagy Isten neve meghkáromlásáért” Mészáros Nagy Istvánt is kövezésre ítélték, és a hóhér már a törvényfához is kötözte, amikor „sok böcsülletes emberek törekedésekre kegyelmet nyert, és elbocsáttatott”.⁵⁸

Megégetés. A boszorkányok, gyújtogatók, paráznák jellegzetes büntetésének számított. Alkalmazásával főbüntetésként Nagybányán kizárólag boszorkánysággért elítélt személyek esetén talákoztunk. Összesen tíz boszorkányságban vétkesnek talált személyt küldtek máglyára a nagybányai bírák.⁵⁹ Először 1650-ben egy Dorkó nevű asszonyt,⁶⁰ utoljára pedig 1705-ben egyszerre három nőszemélyt, Szaszarinét, Szakácsné és Pap Andrásné: „Ti Szaszariné, Szakácsné, Pap Andrásné elegendő képpen megvilágosodván és megbizonyosodván a ti Isten ellen való gonosz cselekedetitek, varáslástok, bűvölések, bájolástok, ördögi mesterségtek, boszorkányságtok, melyet az hiteles tanúk, mind magatok szája vallása után, s mind penig ördögi mesterségteknek gyakorlását sok ízben látván, hitek után megbizonyították, és hogy az vízben is belévetetvén, mint olyan személyek tisztátalanok lévén le nem mentetek, sőt az magatok

55 Uo. 260.

56 Uo. 343.

57 TanJkv 2. sz. 34.

58 Közig. iratok 7/1654. 58.

59 A boszorkánysággért kivégzett személyek száma ennél nagyobb volt, de a többieket más ítélettel sújtották (lefejezés, akasztás).

60 *Nagybányai boszorkánypercek.* 58.

szavai is világosan meg mutogatták, azért mind Isten, s mind az nemes ország törvénye szerént, mint olyan ördögi mesterséget követő boszorkányok, kivetetvén a Kákás Mezőre, a ti büntetéseknél helyére, tűzzel testeteket meghégettetik”.⁶¹ A kalyibának is nevezett máglyát a Kákásmezőn ágakból rakták. Érdekességként jegyezzük meg, hogy az 1670-ben boszorkányságban bűnösnek talált Nagy Gergelyné ítéletének a szövege mellé valaki egy máglyát rajzolt a tanácsi jegyzőkönyv lapjára.⁶²

Érdekes adalékok az égetéssel kapcsolatban azok az esetek, amikor lopás, gyilkosság vagy paráznaság miatt akasztásra, lefejezésre vagy megkövezésre ítélt bűnözők holttestét el is égették. 1667-ben egy Borzováról elszökött asszonyt Nagybánán fogtak el, és állítottak bíróság elé: „Egy borsovai asszony, Rigó Györgyné itt meghfogattatván, Borzováról ellene való tanúit deliberatummal onnét felhozván, mostan az Kákás mezőre kivetetik, ott két keze elvágatik, mivel leányát meghölte vejével, annak utánna az káromlásért kövel agyonveretik, és az vejével való paráznaságért az teste tűzzel meghégettetik. Mely ezképpen ment véghe”.⁶³

Felnégyelés. Elevenen felnégyelést, tudomásunk szerint, egyszer sem hajtottak végre Nagybánán. 1700-ban a házasságtörést elkövető és férjét meggyilkoltató Pula Jánosné perének ítélete szerint az asszony ugyan megérdemelte volna, hogy lófarkon vontassák ki a városból és elevenen felnégyeljék, de mások közbenjárására az ítéletet enyhítették: előbb két kezét levágták, s az akasztófára szegezték, utána lefejezték, majd testét elégették.⁶⁴

Kerekbe törés. Egyike volt a legfájdalmasabb kivégzési módoknak. A kerékbe törést Nagybánán úgy hajtották végre, hogy a földre egymás mellé hézagosan elhelyezett fahasábokra fektették az elítéltet, és egy kerékkel a végtagjait, valamint a testét összeroncsolták. A zúzásra használt kerék mellett létezett egy karó tetejére erősített másik kerék is, amelyre a kivégzés után, mások elrettentésére, az összeroncsolt testet felhelyezték. Olykor a kereket tartó karónak a hegyébe a kivégzettnek a levágott fejét is kitépték.⁶⁵ Lopás, betörés, gyilkosság, paráznaság büntette miatt szabták ki. 1665-ben a Pengő György boltját feltörő Prásmári Tamás ítélete így hangzott: „Mint afféle publicus malefactor, így büntettetik, hogy kivetetik az Kákás mezőre, lófarkon egygyet kerülvén elsőben az piac circulussán véle, és ott kerékkel szárai, kezei meghrontattván, meghölettetik, és annakutánna kerékre felvettetik”.⁶⁶

61 Uo. 201.

62 TanJkv 3. sz. 691.

63 Uo. 427.

64 TanJkv 6. sz. 401–402.

65 TanJkv 7. sz. 414.

66 TanJkv 3. sz. 316.

Karóba húzás. A karóba húzásnak két változatát alkalmazták Nagybányán. Az egyik az volt, amikor az áldozatot egy földbe ásott kihegyezett nyársba ültették, azaz „karóba verték”,⁶⁷ a másik pedig, amikor a földre helyezett karóba lábainál fogva belehúzták az elítéltet.⁶⁸ A büntetést tolvajlás és gyilkosság esetén egyaránt kiszabták. 1669-ben az oroszfalusi Rusz Dánielnek érzékletesen hozták tudomására, hogy mi vár rá: „Oroszfalusi Rusz Dánielt Dobroviczán megfogván és idehozván fogságba, s az becsületes tanács és más vádlói is ellene inquiráltatván, s most az tömlöcből felhozatván, ellene való tanúkat őkegyelmek megolvastatván, elegendőképpen az tanúkból megvilágosodott azon Dánisnak tolvajsága, gyilkossága s latorsága. Azért Istennel s felebarátival megbékéllék, az jövő pénteken törvényt hall: s hegyes lesz az koporsója, temetője az Kákás mező”.⁶⁹

TESTCSONKÍTÓ BÜNTETÉSEK

A testcsonkítás a halálbüntetés helyettesítésére szolgált. Már Szent István korában is e büntetések egy része megváltható volt. Később a minősített halálbüntetés súlyosbítására hajtottak végre testcsonkítást. Werbőczy *Tripartituma* már tiltotta a testcsonkító büntetések önálló alkalmazását, de a gyakorlatban a 18. századig még találkozunk alkalmazásával.⁷⁰

Nagybánya városának törvényszéke gyakran emlegette a *nyelvo kimetszését* mint büntetést a rágalmozók, hamis esküt tevők vagy a városi előjárókat szidalmazók esetében. A végítéletek azonban mindig nyelvváltság (*emenda linguae*) fizetésére, nyilvános bocsánatkérésre, a szitkok visszavonására, testi fenyítésre, száműzésre stb. enyhítették a büntetést.⁷¹ 1711-ben a feleségét halálra verő Rusznak Mihályt, becsületes

67 „1663 die 26 Januarii. Cziprok Demjénnek latorsága, tolvajsága tanúk által világosságra jöven és mindenképpen constálván, törvénye ez, hogy mint efféle tolvaj, kivetetik az Kákás mezőre, és ott karóban veretik.” Uo. 205; „1663 die 15 Junii. Mivel Finta Jánosnak tolvajsága megbizonyosodott testissek által, ezért kivetetik az Kákás mezőre, karóban veretik, mint olyan tolvaj.” Uo. 215.

68 „Egy sikárlói olahot lopásért és egy remetei tolvaj oláhot (...) edgyiket hogy felakasztotta, másikat penigh nyársba vonta, fizettem Daninak f. 2.” Közíg. iratok 56/1657. 316.

69 TanJkv 3. sz. 628.

70 BÉLI: *i. m.* 169.

71 1660-ban a városi tanácsot szidalmazó Czeglédi Gergely ügyében született a következő ítélet: „Minemű gonosz nyelvvel illetted légyen jóakaró atyámfi, Czeglédi Gergely keresztén városunk becsületes első tanácsit, ez immár az törvény előtt mindegyéb dolgokkal, mind peniglen leginkább az tanúknak vallásokbul világosan kitecik, mellyeket az törvény szorgalmatossan meghhányván-vetvén, így deliberált ellened: hogy tudniillik, mivel meghemlített becsületes tanácsbéli urainkat, mint őrállóidat, pásztoridat nem csak nem becsülletted, hanem az Istennek világos és erős parancsolattya ellen illetlen, gyalázó be-

emberek közbenjárására és kiskorú gyerekeire való tekintettel, nem fejezték le, hanem „az piacon letérdepeltetvén fejed felet az fegyver megforgattatik, jobb kezed, ha meg nem váltod, mód nélkül való feleséged roncsolásáért elvágattatik, az városból számkivetésre kiűztetetell”.⁷² 1713. július 14-én a többrendbeli tolvajlást elkövető Dercze Istóknak hozta tudomására a bíróság, hogy „az Kákás mezőre kivitettetell, ott elsőben az jobb kezed elvágattatik és az akasztófára példáull felszegeztetik, azután fejed vétettetik, tested kerékre vettetik, az fejed abban az karóban, mellyen az testedet tartó kerék áll, tétetik”.⁷³ Ugyanazon a napon hozott enyhített ítéletet a bíróság az orgazdaságért és paráznaságért perbe fogott Szalontai Nagy Mihály ügyében: „Méltán megérdemlenéd, hogy felakasztatnál, mindazáltal most eczer grátiád lészen, és életed jó reménség alatt megmarad, hanem az akasztóházhoz kikísértetvén, ahoz köttetvén keményen megverettetell, és a füled jövődöbeli jegyüll elvágattatik, az akasztóházra szegeztetik, az város határáról 12 mélyföldig menned elkelletik, ha pedig itt lappangani, járni találtatoll, mostan érdemlet büntetésedet elvészod”.⁷⁴ 1713. október 6-án a nős paráznaságot és lopást elkövető Pongráczné Ruzska cigány asszony lefejezését orrlevágásra, verésre és száműzetésre enyhítették a bírák.⁷⁵

TESTFENYÍTŐ BÜNTETÉSEK

A testfenyítés olyan, fájdalom okozására törekvő büntetésnem volt, amely nem járt valamely érzékszerv vagy testrész eltávolításával.⁷⁶ Nagybányán az *ütlegeléssel végrehajtott testfenyítő büntetések* (botozás, vesszőzés, korbácsolás) voltak a leggyakoribbak. Sajnos a források nem pontosítják, hogy milyen eszközökkel hajtották ezeket végre, általában csak megverést, megütögetést, megpercutiálást említenek, amelyet a Veres-

---

széddel és szidalommal illetted, az törvénynek szorossága szerént arra voltál érdemes, hogy nyelvedből, mellyel előljároidat megszidalmaztad, az cigány által egy darab kimecetnek, magadnak illendő büntetésedre, s másoknak példájokra. De megthekéntvén őkegyelmek tiszteletes tanítóinknak és mostan melletted jelenlevő becsülletes urainknak éretted instantiájokat ex gratia őkegyelmek ebbéli poenádat így mitigálták, hogy cigány kezébe nem adattatol, hanem innen lemenvén, az plengérhez támasztatott lajtorjára fel kell hágnod, és egy kést ott felütnöd, mellyel való nyelvbéli csonkittatásodat meghérdemletted volna, és ott az becsülletes tanácsot jó felszóval megh kell követned, és az mit őkegyelmek felől gyalázatossan mondottál, visszakiáltanod, annakutánna az városul ki kell menned, és az közönseges társaságtul elrekesztetel. És az nyelvedet is meghengedik, hogy azt ezután Isten dicsőségére, az mellyre teremtetted, és felebarátod tisztességére fordícsad”. TanJkv 3. sz. 77.

72 TanJkv 7. sz. 368.

73 Uo. 414.

74 Uo.

75 Uo. 421.

76 BÉLI: *i. m.* 169.

torony mellett felállított pellengérnél hajtott végre a hóhér.⁷⁷ Önálló büntetesként a kisebb lopást,⁷⁸ orgazdaságot,⁷⁹ testi sértést,⁸⁰ szitkozódást,⁸¹ paráznaságot elkövetőkre,⁸² főként a paráznaság következtében teherbe esett nőkre szabták ki.⁸³ 1660 februárjában a város egyik tolvajlásért perbe fogott fernezelyi román jobbágya a tömlőben ülve várta a halálos ítéletet, a fogságban azonban lefagyott a lába. Ezt tekintetbe véve, a tanács az ítéletet „megkönnyebbitette”, tudomására hozva, hogy „az plengérben emígy-amígy meghveretik, s az városul kiűzetik”.⁸⁴

A *megbélyegzés* szintén egyike volt a testfenyítő büntetéseknek. 1664. július 4-én az álkulcs segítségével lopást elkövető Szebeni Kannagyártó János ügyében döntötte el a bíróság, hogy: „az állkulcs tartásért az kulcs tüzessen itt az plengér alatt az homlokában süttetik, és kötél vettetvén nyakában, az városul in perpetuum extermináltatik. S úgy is lött, mert megbélyegezván kiűzetett, vereség nélkül”.⁸⁵

77 Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a források következetesen a „pellengérben” kifejezést használják.

78 „1646 die 16 Aprilis. Kroppos Gergelyt hajtóvessző lopásáért hogy meghverte, fizettem d. 50.” Feudális iratok 733/1646. 75.

79 „1658 die 3 Maii. Felső Fernezelyi Orosz Jacab némely lopott marháknak kezénél való találata miatt a plengérben megveretik.” TanJkv 3. sz. 19; „1659 die 14 Martii. Harangozo V. Istvánnak az kezében valami lopott marhát kapván, úgymint fehér ruhákat, puskát, magát is éca az Korcsolyás Imre házánál fogván meg, erre nézve, ebbéli dolgáért kiviszik az veres torony alá, ott megverettetvén az városbul kiűzetik.” Uo. 66.

80 „1658 die 10 Aprilis. Két cigányok, kiknek egyike lopásban találtatott, másik penig vért ontott, az veres torony alatt megverettetnek. Hasonlóképpen egy cigányasszony is.” Uo. 18.

81 „1666 die 16 Julii. Az kisebbik hengert, hogy az Csehi János úr disznáját meghverte, s az őkegyelme házánál hatalmaskodott, az pelengérben meghverték, jól az farát megpercutiálták.” Uo. 381; „1695 die 14 Septembris. Egy Erdély Mihály nevű cigány, itt az város piacán az kenyérsütőket rútol becstelítvén (!), szidván, köpdősven, s a kenyeret nyelvvel fertelmestítvén, amellet másegyéb lopásbann is találtatván, az plengér alatt jól meghverettetik, és az város határáról elűzetik.” TanJkv 6. sz. 81.

82 „1646 die 6 Julii. Nyíró Ferencznét paráznaságáért az Veres torony alatt hogy megverte, fizettem d. 50.” Feudális iratok 733/1646. 75; „1663 die 14 Martii. Az henger János cigány paráznaságba esvén, noha az volna törvénye, hogy fejét vennék, de csak meghverik jól az plengérbe érette.” TanJkv 3. sz. 210.

83 „1660 die 3 Novembris. Az Isachné alias Gáborjániné szolgálóját, az asszonyembert meghfattyasodván, az nálla levőjért az plengérben megveretik.” Uo. 122; „1664 die 28 Novembris. Az koszos asszonyleánt penigh az Veres Torony alatt, minthogy terhes, az miatt keményen meghveretik az cigánnyal.” Uo. 274.

84 Uo. 107.

85 Uo. 261.

SZABADSÁGBÜNTETÉSEK

A szabadságbüntetések fajtái közül csupán a *számkivetés* végrehajtásában volt szerepe a hóhérnak, mivel ő volt az, aki a számküzetésre ítélt személyeket kikísérte a városból. A számküzetést leginkább lopás⁸⁶ és paráznság esetén szabták ki. 1667-ben például egy, görögtől teherbe esett sánta szolgálóra mondták ki, hogy „kivitetik az plengérbe, ott az cigány az farát jól meghverí, s kiűzetik az városul”.⁸⁷

MEGSZÉGYENÍTŐ BÜNTETÉSEK

A büntetések egyik sajátos neme volt, amikor az elítéltet a mozgását korlátozó eszközök segítségével, megszügyenítő célzattal, közszemlére tették, nyilvános bocsánatkérésre vagy a bűncselekmény elkövetésére utaló megkülönböztető jelek viselésére kötelezték.⁸⁸

1640. május 30-án a gyűjtogatóktól tartó nagybányai tanács arról rendelkezett, hogy minden gyanús személyt zárjanak *kalodába*, s ha valakit a külvárosokban éjszaka fognak meg, azt reggelig a városkapuk előtt felállításra kerülő kalodákba zárják. Hozzátette, hogy „ez kalodáknak ususa penigh nem csak ez mostani alkalmatosságra, úgymint incendiáriusok állapottyára, hanem ennekutána is akármicsodaféle patratum miatt meghfogattatott emberekre kiterjed és tartozik”.⁸⁹ A későbbiekben a kalodát a pellengérnél állították fel, és elsősorban a szitkozódók büntetésére szolgált: „1667 die 3 Septembris. Mivelhogy az szitkos, átkos és egyéb rendeletlenséget cselekedő emberek, ifjak, vének, nők és nőtelenek, férfiak és asszonyi állatok városunkban elszaporottanak, azért azoknak tapasztalhatóképpen való reprimátiójokra nézve, más felső városoknak módgyok szerént egy kalodát csinálttának, mellyet őkegyelmek az plengérnél fel is állítanak”.⁹⁰

86 „1658 die 13 Novembris. Az Lőrincz István feleségének, Czonka Sophinak is lopását noha tanúk által is világosították, de az maga nyelve vallása leginkább ezer tanú lött volna ellene, mellyért noha nekiis megkellett volna fulladni, de az nemes tanács gyengébb állapottyát és egyéb illendő tekinteteketis respectálván, életét most az eccer megtartják, abbéli büntetését evvel relaxállyák, hogy az hóhér az kötelet nyakában vetvén, azt az akasztófához ki kell vinni, onnan osztán elmennyen idegen határra, s városunk határán ne deprehendáltassék, mert ha itt kaphattják, büntetését elvészí.” Uo. 46.

87 Uo. 415.

88 BÉLI: *i. m.* 172.

89 TanJkv 2. sz. 29.

90 TanJkv 3. sz. 449–450; „1671 die 23 Januarii. Gál Györgynek penig ördög lelkéről szitkozódását egy tanú hozván bé, az kalodába tétetik. Az felesége is oda tétetik, mivel férjét hamis hitűnek szidta, mellyet is egy tanú hozott bé.” Uo. 747; „1671 die 13 Februarii. Nemzetes Mikolai úr szolgálja, Lági András is morogván és szitkozódván az lelkével, most csak

A szitkozódók, rágalmazók, parancsmegtagadók büntetésére volt egy másik eszköz is Nagybányán: a *kalitka*. Sajnos, a szégyenketrec pontos helyéről nem szólnak a források. 1642. február 18-án a nagybányai magisztrátus megtiltotta a város lakosainak, hogy a misztótfalui vasárnapi vásárra kimenjenek, s ha bármi egyéb halaszthatatlan ügyben a várost mégis elhagyni kényszerültek, előtte engedélyt kellett kérniük a főbírótól. Hangsúlyozták egyúttal, hogy „az ki különben cselekszik, ha férfi, az tömlöcben harmadnapigh, ha asszonyember, az kalitkába tétessék, annyi napigh ott tartattatván”.⁹¹ 1668. november 28-án három cigányt zárattak a kalitkába Benyiczki Imre rágalmazásáért,⁹² 1695. június 22-én pedig a paráznaságot elkövető Csehi Sámuelné Szegedi Máriát.⁹³

A vétkek súlyosságához mérten enyhébb büntetésben részesülőket legtöbb esetben valamilyen megszegényítő büntetésnek is alávetették, amely vagy az elkövetett bűnre, vagy a valójában megérdemelt büntetésre utalt. 1656. március 8-án a borlopásban bűnösnek talált Kovács Bálintot nem akasztották fel, hanem a pellengérnél megverték, s a nyakába lopótököt akasztva kiűzték a városból.⁹⁴ 1668. november 16-án két legényt a pellengérnél megverték, s a nyakukba fazekat kötve kizavarták őket a városból, mert a sokadalom alkalmával a város piacáról fazekakat loptak.⁹⁵ 1669-ben a lólopást elkövető, de közben az állat gazdájával kiegyező Oláh Gyurkának a hóhér istrángot vetett a nyakába, a Veres-torony alatt keményen megverte, majd, nyakában a kötéllel, a városból kiűzte.⁹⁶ 1694-ben az istenkáromlást elkövető Fűssy Mihályt a bíróság eredetileg megkövezésre ítélte, majd enyhített büntetésén: „vétked az város szolgája által kikiáltatván, magad kezébe két követ vévén, az hóhér által az városról kikísírtetel, és esztendőnek előtte az városra be sem bocsáttatol”.⁹⁷ 1699-ben a szállásadó komáját meglopó Nagy Ferencet nyakba vetett kötéllel kísérték ki a fekete ember a városból.⁹⁸

Amint egy 1667-es ítélet szövegéből kitűnik, a hóhér néhanap koszorúkötéssel is foglalkozott: „Egy Varga Györgyné nevű csaplár asszonnak, ki olyan lopásban találtatott, hogy az bort vízzel elegyítette, s úgy akarta eladni, de körmén kapták, törvénye ez: hogy igen szép sárga szalmából és kórós szénából csinált koronkájú, jeles kakas, tyúk és lúd tollaival hegyesen meghkötött és fűzött koszorút tesznek az fejében

---

az kalodában tétetik érette, visellye az fakesztyút, másszor az Dominus Kulczárt se szidgya.”
Uo. 761.

91 TanJkv 2. sz. 49.

92 TanJkv 3. sz. 526.

93 Uo. 741.

94 TanJkv 2. sz. 180.

95 TanJkv 3. sz. 524.

96 Uo. 576.

97 TanJkv 6. sz. 31–32.

98 Uo. 321.

(minthogy még az rósa, szekfű, százsorszép és egyéb efféle hitván virágok nincsenek), és úgy háromszor az piac circulussát megh kell kerülni, vele lévén az henger, ki ugyan az szép koszorút köti, és az processiót elvégezvén az városbul ki nem űzik sok becsületes emberek instantiájára nézve, hanem az városházára feljövén, jövendő vasárnap onnan kellek menni két hétigh való Ecclesia követésére az templomban. Azomban az csaplárságh mellől is in perpetuum elesik őkegyelme. És így is lött az dologh, az kívül, hogy kéccer kerülte megh az piacot csak”.⁹⁹

A férjüket szidalmazó nőknek volt egy sajátos büntetése Nagybányán: egy nehéz kődarabot kötöttek nyakukba, amelyet – valószínűleg származási helyére utalva – eperjesi kőnek neveztek, s a hóhér kíséretében háromszor megkerültették velük a város piacát. Egy 1641. június 19-i számadásban ez áll: „Vásárhellyi Szígyártó Istvánéval urának szidalmazása, szidogatása és becstelen ellene való magaviseletlensége mia, az Eperjes követ (!) az piacon meghordoztatván, adtam az czigánnak d. 50.”.¹⁰⁰ 1668-ban a férjét szidalmazó és átkozó Forintverő Ilonát büntették hasonló módon: „Az eperjesi nehéz kő az hóhér által nyakába vettetik, azzal az piacot, hóhér késérvén, háromszor meg kell kerülni (mert az afféle személyeknek való, kik férjeket becstele nitik), azután az városbul in perpetuum exiliumba űzettetik”.¹⁰¹ 1663. október 31-én a városi előljárókat szidalmazó Tordai Katát is az eperjesi kő hordozására, majd a pellengérenél való megverésre és a városból való örökös száműzésre ítélték.¹⁰²

ÖSSZEGZÉS

A bemutatott adatsorok alapján megállapíthatjuk, hogy Nagybányán a hóhérok a cigány közösség tagjai közül kerültek ki, és foglalkozásukból adódóan a társadalom perifériájára szorultak. A 17. században hosszabb időszakokon át két hóhér állt a város szolgálatában, a 18. századtól azonban már csak egy. A nagybányai ítélet-végrehajtót többször is kölcsönkérték a szomszédos törvényhatóságok, és ugyanígy járt el a nagybányai magisztrátus is, ha munkaerőhiány miatt nélkülöznie kellett saját hóhérját.

A hóhérra hárult a halálbüntetések, továbbá a testcsonkító, a testfenyítő és a megszégyenítő büntetések végrehajtása. A halálos ítéletek végrehajtása során az ítélet-végrehajtó nemcsak az elkövetett bűntetteket torolta meg, hanem másokat is el próbált rettenteni a hasonló bűnök elkövetésétől. Ez okból kifolyólag a kivégzések nyilvánosan zajlottak.

⁹⁹ TanJkv 3. sz. 434.

¹⁰⁰ Feudális iratok 491/1641. 126.

¹⁰¹ TanJkv 3. sz. 520.

¹⁰² Uo. 223.

A kivégzési módok között a lefejezés és az akasztás volt a leggyakoribb, de szép számmal találtunk példát karóba húzásra, kerékbe törésre, megégetésre, megkövezésre, elevenen elvermelésre és két esetben vízbe fojtásra is. Megfigyelhető, hogy a háborús időszakokban (1660-as évek, 1700-as évek eleje) megnőtt a lakosság bűnözési kedve, ami a bűnözőkkel szembeni határozottabb hatósági fellépést eredményezte, ez pedig a testi fenyítések, csonkítások és kivégzések számának emelkedését eredményezte. Ezzel ellentétben a békés időszakok értelemszerűen a kivégzések számának csökkenését és az egyes bűnökért kiszabott büntetések enyhülését hozták.

EXECUTIONERS AND EXECUTIONS IN BAIJA MARE (NAGYBÁNYA) IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

Keywords: Baia Mare; executioner; execution; crime; punishment

The study deals with the person and the activity of the executioners from Baia Mare, and presents the punishments that were carried out by them. Due to the considerable amount of the archival sources the chronological boundaries of the analyze range from 1600 to 1730. The most important sources of the study are the privileges, the town accounts, the records of the public administration and the minutes of the town council of Baia Mare. The executioners were members of the gipsy community of the town, and because of their occupation, they were living on the margins of the society. For a long period during the 17th century two executioners were in service, but starting from the 18th century there was only one. He was responsible for the execution of the death penalties, mutilations, corporal and humiliating punishments. Beheading and hanging were the most common methods of execution, but a good number of wrongdoers were impaled, broken on wheels, burned, stoned, buried alive, and even drowned. The study showed that in times of war (1660s, early 1700s) the crime rate increased, which implied a more determined action by the authorities, and as such the number of corporal punishments, mutilations, and executions increased. In contrast in times of peace the number of executions decreased and the punishments imposed for crimes became less severe.

CĂLĂII ȘI EXECUTAREA SENTINTELOR ÎN BAIJA MARE ÎN SECOLELE XVII-XVIII

Cuvinte-cheie: Baia Mare; călău; execuție; crimă; pedeapsă

Studiul prezintă persoana și activitatea călăilor din Baie Mare. Pe lângă trecerea în revistă a atribuțiilor acestora, face o analiză a principalelor tipuri de pedepse executate de călăi. Datorită numărului mare de surse primare limitele cronologice ale lucrării se situează între anii 1600 și 1730. Izvoarele consultate au fost privilegiile orașului, actele feudale, actele adminis-

trative, socotelile orășenești, precum și protocoalele proceselor verbale ale magistratului orășenesc, care se păstrează la Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, în fondul primăriei orașului Baia Mare. În majoritatea cazurilor călăii proveneau din rândul comunității de romi din oraș, care și datorită ocupației lor se situau la periferiile societății orășenești ale vremii. Pentru perioade lungi din secolul al XVII-lea doi călăi se aflau în slujba orașului, dar din secolul al XVIII-lea numărul lor a scăzut la unu. Pe lângă executarea pedepselor capitale, călăii era responsabili și cu efectuarea mutilărilor, a pedepselor corporale și a celor umilitoare. Execuțiile au avut loc în public în fața porții Maghiare pe locul numit Câmpia cu pipirig. Dintre metodele de execuție decapitarea și spânzurarea au fost cele mai comune, dar s-au păstrat de asemenea un număr considerabil de exemple de trageri în țepă sau pe roată, arderi, lapidări, îngropări de viu sau înecări în apă. Analiza a arătat că perioadele de război (anii 1660, începutul anilor 1700) au fost însoțite de o creștere considerabilă a ratei criminalității din oraș și de o implicare mai hotărâtă a autorităților, ceea ce a adus la creșterea numărului pedepselor corporale, a mutilărilor și a execuțiilor. În perioadele pașnice însă numărul execuțiilor a scăzut și pedepsele aplicate pentru anumite infracțiuni au devenit mai blânde.

KÓNYA ANNA*

A MEDGYESI ÚN. MÁRIA-TORONY KÁPOLNÁJÁNAK FALKÉP'TRIPTICHONJA**

Kulcsszavak: *Medgyes; középkori falképfestészet; 15. század; ikonográfia; Szentháromság; Szűz Mária; Keresztelő Szent János*

A medgyesi plébániatemplomot övező vár Mária-tornya kápolnájának kifestése az erdélyi középkori falképfestészet egyik legegységesebben fennmaradt, művészi színvonalát tekintve is kiemelkedő emléke (1. kép). A falképegyüttes jelentőségéhez mérten viszonylag kevés figyelmet kapott, a 2005-ös restaurálást¹ követően sem született átfogó monografikus feldolgozása.²

Jelen tanulmánynak nem célja e hiány pótlása, tárgya a keleti falon megfestett, oltárképként szolgáló illuzionisztikus triptichonkompozíció (2. kép). A falképegyüttes rövid ismertetése után a korábbi szakirodalomban a középrész ún. *Notgottes*-ábrázolásának előképeivel kapcsolatban megfogalmazott álláspontokra szeretnék reagálni, majd a triptichon bal szárnyán töredékesen fennmaradt alak rekonstrukciójára javaslatot tenni.

A FALKÉPEGYÜTTES BEMUTATÁSA

A kápolna a Szent Margit-plébániatemplom szentélyétől délkeletre álló ún. Máriatorony földszintjén található. A kápolna alatti pinceszint a középkorban csontház-

---

* KÓNYA Anna (1990), PhD, művészettörténész, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Kutatási Osztály, konyaanna@gmail.com

** A tanulmány a 2019. november 30-án, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben konferencia művészettörténet szekciójában elhangzott előadásom szerkesztett változata.

- 1 A rossz állapotú falképeket Kiss Lóránd és Pál Péter restaurálta 2005-ben, ennek köszönhető mai jól értelmezhető állapotuk. A falképek restaurálás előtti állapotához lásd Dana JENEI: *Tema credo in pictura murală medievală din Transilvania*. *Ars Transilvaniae* X–XI(2000–2001). 2–4. kép (a továbbiakban JENEI: *Credo*); Helga FABRITIUS: *Die Honigberger Kapelle. Kunst und Selbstdarstellung einer siebenbürgischen Gemeinde im 15. Jahrhundert*. J. Stekovics, Dössel, 2006. 21–23. kép.
- 2 A falképegyüttes legrészletesebb tárgyalását, korábbi szakirodalommal, lásd Dana JENEI: *Picturi murale din jurul anului 1500 la Mediaș*. *Ars Transilvaniae* XXII(2012). (a továbbiakban JENEI: *Mediaș*) 54–57.

ként működhetett.³ A nyugati bejáraton át megközelíthető, dongaboltozattal fedett, közel négyzet alaprajzú teret a déli fal rézsús résablaka világítja meg (3. kép). A falképdíszítés egykor a kápolna falainak és boltozatának teljes felületére kiterjedt, a figurális ábrázolások az illuzionisztikus hatású festett építészeti elemek egységes keretében ágyazódnak be.

A keleti falon egy illuzionisztikus vakmérnövek által keretbe foglalt, nyitott triptichont imitáló retábulumot festettek meg, középképen a halott Krisztus testét maga előtt tartó ősz Atyaisten alakjával; a jobb szárnyon Keresztelő Szent János látható, a bal szárnyon megfestett alakból csak földig érő ruhájának részletei maradtak fenn a tábla alsó részén (2. kép). A kompozíció alatt, az alsó függönyregiszterben a festett felület téglalap alakú hiánya jelzi az egykor a kápolna keleti falánál álló oltártömb helyét, melynek a triptichon oltárképeként szolgált (1. kép).

A kápolna északi és déli falán ülő apostolok kaptak helyet festett fülkékben, kezükben az apostoli hitvallás egy-egy részletét tartalmazó felirattal (3–4. kép). Az apostolok sora a hagyományoknak megfelelően Szent Péterrel kezdődik az északi fal keleti végében, és az északi, majd a déli falon is keletről nyugatra halad. Míg az északi falon hat apostol – legalább töredékeiben ma is látható – alakját festették meg, a déli falon az ablak miatt föltehetően eleve csak öt alaknak juthatott hely;⁴ ezek közül mindössze kettő maradt fenn az ablaktól balra; a déli fal ablaktól jobbra eső ábrázolásai pár színfoltot leszámítva mára elpusztultak. Az ablak béléte egyszínű zöld ki-festést kapott.

A nyugati falon egy kúszólevelekkel díszített, keresztvirágban végződő, illuzionisztikus számarhátív foglalta keretbe az egykor a mainál minden bizonnyal szélesebb és magasabb⁵ bejárat felső részét, a háttérteret egy félköríves mérműsor tölti ki (5. kép). A boltozaton öt keresztalakban elhelyezett medalion látható, a fennmaradó felületeket imitált mérnövek és keresztboltozatot idéző átlós bordák tagolják; a háttérteret apró csillagokkal teleszórt, eredetileg kék színű égbolt tölti ki (6. kép). A középső medalionban megfestett Agnus Deit a négy evangélista állatfejű és emberi testű, szárnyas lényként ábrázolt szimbólumai veszik közre, kezükben mára jobbára kibetűzhetetlen, hosszú feliratokat tartalmazó tekerceket vagy nyitott könyvet tartva.

Az alsó regisztert a figurális ábrázolásokat alulról keretező festett kőpárkányokra aggatott, mind a négy falon végighúzódo függönydísz töltötte ki, mely a nyugati falon, a bejárat két oldalán őrződött meg a legjobban, a felületek nagyobb részén elpusztult.

3 Vö. FABRITIUS: *i. m.* 30–50.

4 Fabritius is hasonló következtetésre jut, vö. uő: *i. m.* 42.

5 A helyreállítás előtt még látható volt a bejárat szűkítésére alkalmazott utólagos téglafalazás; a festett számarhátív az eredeti középkori bejárat méretéhez illeszkedhetett, vö. FABRITIUS: *i. m.* 42.

A falképegyüttes keltezését és művészi kapcsolatait illetően eltérő álláspontok fogalmazódtak meg. Míg a korábbi szakirodalom a 16. század elejére,⁶ illetve az 1500 körüli időszakra⁷ datálta a falképeket, Helga Fabritius 2006-os, a szászhermányi kápolna kifestését elemző monográfiájában a 15. század második felére teszi a medgyesi kápolna kifestését, az addig bevettnél korábbi keltezés indoklásakor a festett építészeti részleteknek a nagyszebeni Kálvária-falképpel (1445) való rokonságára, illetve a keleti fal triptichonjának bal oldalszárnya alatt bekarcolt 1465-ös évszámra utalva (7. kép).⁸ Jenei 2012-es tanulmányában nem reagál Fabritius érveire, viszont saját korábbi álláspontját finomítva 15. század végi keltezést javasol, egyes kompozíciókat E. S. mester, illetve Schongauer metszeteire vezetve vissza, az együttes stílusát pedig a 15. század végi ulmi festőiskolához, illetve az erdélyi emlékműgyűjteményből a brassói, baráthelyi, segesvári és barcarozsnyói, a 15. század utolsó két évtizedében készült falképekhez kötve.⁹ Bár a falképek művészi kapcsolatainak feltérképezése nem e tanulmány tárgya, megállapítható, hogy a festett felületbe bekarcolt évszámok közül a legkorábbi, 1465-ös, *terminus ante quem*ként meggyőző alapot ad a 15. század közepi keltezéshez,¹⁰ mellyel szemben sem a Jenei által javasolt későbbi stíluskapcsolatok, sem a metszetelőképek nem szolgáltatnak döntő ellenérvet.¹¹

AZ ÚN. NOTGOTTES-KOMPOZÍCIÓ

A triptichon középső tábláján a hosszú ruhát és földig érő zöld köpenyt viselő, ősz hajú és szakállú Atya mellkasánál fogva tartja maga előtt Krisztus ruháitól megfosztott, élettelen testét; az Atya enyhe előrehajlása fia magatehetetlenül előredőlő felsőtestének ívét követi (8. kép). Krisztus fejét arany sugarakból álló dicsfény övezi, kezei

6 Vasile DRĂGUȚ: *Arta gotică în România*. Meridiane, Buc., 1979. 257–258.

7 JENEI: *Credo*. 14–15 (1490–1516 közötti keltezéssel).

8 FABRITIUS: *i. m.* 44.

9 JENEI: *Medias*. 55–57.

10 Hasonló keltezéssel számol a falképegyüttest egy nagyobb ívű áttekintés keretében említő Jékely Zsombor. JÉKELY Zsombor: *Expansion to the Countryside: Rural Architecture in Medieval Hungary = The Art of Medieval Hungary*. Szerk. Xavier BARRAL I ALTET et al. Viella, Rome, 2018. 113.

11 Máté evangélista a boltozaton feltűnő szimbólumát Jenei Schongauer angyalalakjaira vezetve vissza, a rokonság azonban kevésbé meggyőző; hasonlóképpen az északi fal fülkéinek kompozíciójára, melyek valóban jól összevethetőek a Schongauer-metszeteken (így a Tövisvel koronázáson) látható építészeti keretekkel, korábbi párhuzamok is felhozhatók a 15. század első feléből (lásd például az 1414 körül, Párizsban készült Châteauroux-breviárium miniatúráját: Châteauroux, Bibliothèque municipale, ms. 2, fol. 188^v, <http://initiale.irht.cnrs.fr/decor/23457>, – Utolsó megtekintés: 2022. 07. 21). A Notgottes-kompozíció előképek kérdéséhez lásd alább.

ölében egymáson keresztezve. A két alak a középső szekrény illuzionisztikus keretére felaggatott, brokátmintával díszített sötétvörös drapéria háttere előtt körvonalazódik.

Azokat az ábrázolásokat, amelyeken az Atyaisten feláldozott fia magatehetetlen testét tartja karjaiban, *Notgottes*, illetve *Pitié-de-Nostre-Seigneur* néven ismeri a német és a francia szakirodalom;¹² bevett terminus híján angol nyelvű tanulmányokban mások mellett a “Pietà of the Father”, “Trinity Pietà”, “Suffering Trinity” vagy “Trinity of the Broken Body” megjelölésekkel találkozhatunk,¹³ a magyar nyelvű kutatásban pedig a Fájdalmas Szentháromság honosodott meg. Ahogy az utóbbi megnevezések is sugallják, az Atya és Fiú alakját rendszerint a Szentlélek galambja kíséri, Szentháromság-ábrázolással egészítve ki a kompozíciót. Bár Medgyesen a fennmaradt felületeken nem látható a Szentlélek galambja, tekintve a falkép restaurálás előtti töredékes állapotát és a nagy felületű hiányt Krisztus fejétől balra, nem zárható ki egykori jelenléte.¹⁴ Egy másik lehetőség, hogy a medgyesi ábrázolás a képtípus azon ritka példái közé tartozott, amelyeken az Atya és Fiú kettőse a galamb nélkül tűnik fel; így egy 1402-es francia óraskönyv miniatúráján (9. kép)¹⁵ vagy Linz am Rhein Szent Márton-templomának a lyversbergi Passió mestere által festett oltárképén (1461 körül).¹⁶ Ezekben az esetekben föltételezhetően az ábrázolási konvenciók ismeretének hiányáról lehet szó; a medgyesi falképről mindenesetre nem eldönthető, hogy a teljes Szentháromság ábrázolásával van-e dolgunk.

A medgyesi ábrázolást a korábbi szakirodalom Gnadenstuhlként írta le.¹⁷ Bár a nemzetközi kutatás nem következetes abban, hogy a Kegyelem trónusát és a *Notgottes* két külön ikonográfiai típusként, vagy az utóbbit az előbbi variánsaként kezeli, és a hasonló terminológiai következetlenségek vitatása nem is föltétlenül gyümölcsöző, tekintve, hogy a modern kori ikonográfiai megjelölések többnyire nem a középkori

12 Az ábrázolástípushoz lásd Georg TROESCHER: *Die ‘Pitié-de-Nostre-Seigneur’ oder ‘Notgottes’*. Wallraf-Richartz-Jahrbuch IX(1936). 148–168; Tadeusz DOBRZENIECKI: *A Gdansk Panel of the Pitié-de-Nostre-Seigneur: Notes on the Iconography*. Bulletin du Musée National de Varsovie X(1969). 29–54; Sybille EBERT-SCHIFFERER: *Notgottes* = Uó-Theo JÜLICH: *Gottesfurcht und Höllenangst*. Hessisches Landesmuseum, Darmstadt, 1993. 76–85; SZAKÁCS Béla Zsolt: *A Fájdalmas Szentháromság (Notgottes) ábrázolásai a középkori Magyarországon*. Ars Hungarica XXX(2002). 1. sz. 5–24.

13 Barbara NEWMAN: *Intimate Pieties: Holy Trinity and Holy Family in the Late Middle Ages*. Religion and Literature XXXI(1999). 84.

14 A galamb legtöbbször az Atya és a Fiú feje között vagy fölöttük tűnik fel.

15 The Morgan Library & Museum, MS M.515, fol. 130^v (<http://ica.themorgan.org/manuscript/page/9/141481> – Utolsó megtekintés: 2022. 07. 21).

16 Hans Martin SCHMIDT: *Der Meister des Marienlebens und sein Kreis: Studien zur spätgotischen Malerei in Köln*. Beiträge zu den Bau- und Kunstdenkmälern im Rheinland, no. 22. Schwann, Düsseldorf, 1978. 196–197, 41–42. kép; az ábrázolást Jenei is említi a medgyesi kompozíció analógiájaként.

17 FABRITIUS: *i. m.* 41; JENEI: *Mediaș*, 55.

megrendelői, alkotói és befogadói szempontokat tükröző kategóriák. Mégis, amennyiben céljuk az egyes műalkotások értelmezését, a művészi kapcsolatok feltérképezését elősegíteni, úgy célszerűbbnek tűnik a megnevezések szintjén is külön kezelni a két rokon képtípust. Míg a 12. századtól ismert,¹⁸ de a középkor végéig népszerű Kegyelem trónusa a feszületet maga előtt tartó Atyaisten hieratikusabb, frontális, szimmetrikus ábrázolása, melyen Krisztus alakja az Atyához képest kisebb léptékű, a Notgottes bensőségeesebb, érzelmi azonosulásra fokozottabban alkalmas képe, ahol az Atya a keresztről már leemelt, hozzá képest csaknem életnagyságú fiát mutatja fel, a Gnadenstuhl mellett több más téma, így a Pietà és az ún. Engelpietà hatására jött létre föltehetően az 1400 körüli burgundiai festészetben.¹⁹

A kompozíció előképeként Jenei E. S. mester hasonló témájú metszetét azonosítja (Lehrs 186, 1450–1460 körül);²⁰ érvelésében ennek közvetítésével terjedt el a véleménye szerint Robert Campin által megteremtett képtípusnak a frankfurti Städel Múzeumban őrzött táblán látható variánsa az európai festészetben a 15. század utolsó évtizedeiben.²¹ A falképnek a Jenei által javasolthoz képest korábbi, 1465 előtti keltezésével számolva az átvétel szokatlanul korai példája lenne E. S. mester recepciójának az erdélyi festészetben.²² Ugyanakkor, bár a medgyesi ábrázolás nagy vonalakban hasonlónak tűnhet E. S. mester kompozíciójához, valójában egyetlen olyan részlet sincs a falképen, amely a metszet ismeretét feltételeznék; az Atya fejtartása, ruházatának részletei, mindkét alak kezeinek pozíciója, Krisztus egyenes lábtartása is jelentősen eltér a metszeten látottól.

A Notgottes egész alakos, az Atyát álló helyzetben megjelenítő ábrázolása ugyanakkor E. S. mester metszete előtt is jelen volt a közép-európai művészetben, ahogy ezt a gdański Mária-templom két csaknem azonos kompozíciójú táblája mutatja,

18 A képtípus korai, minden bizonnyal 13. századi erdélyi példája a nagydisznódi templom főhajójának déli falán került nemrég napvilágra.

19 A két képtípus összevetéséhez lásd TROESCHER: *i. m.* 150–152; Romuald BAUERREISS–Hans FELDBUSCH–Ernst GULDAN: *Dreifaltigkeit = Realexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Bd. IV (1955), Sp. 414–447. RDK Labor, <https://www.rdklabor.de/w/?oldid=99713> (Utolsó megtekintés: 2022. 07. 21.); SZAKÁCS: *i. m.* 10.

20 A metszet egy fennmaradt példányát a bécsi Albertina őrzi, digitális reprodukcióját lásd a múzeum online adatbázisában: E. S. mester: Szentháromság, rézmetszet, ltsz. DG1926/775 [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[DG1926/775\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[DG1926/775]&showtype=record) (Utolsó megtekintés: 2022. 07. 21.)

21 Robert Campin, 1428–1430 körül, Frankfurt, Städel Museum, ltsz. 939B, <https://sammlung.staedelmuseum.de/en/work/throne-of-mercy> (Utolsó megtekintés: 2022. 07. 21.)

22 Vö. Ciprian FIREA: *Polipticul euharistic de la Dupuş şi receptarea modelelor Maestrului ES în pictura goticului târziu din Transilvania (cca. 1475–85) = Interferenţe intelectuale. Studia în onorem Aurel Chiriac Sexagenarii*. Ed. Barbu ŞTEFĂNESCU–Ioan GOMAN. Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2012. 458–459.

melyek közül a korábbi a kutatás 1430 körülre keltezi, és a 15. század eleji németalföldi, franko-flamand festészetre vezeti vissza, vagyis Campinnél korábbi előképekre (10. kép).²³ A gdański táblák a medgyesi kompozíciónak közelebbi analógiái, mint akár a metszet vagy Campin frankfurti képe.²⁴ Bár ma már nehezen rekonstruálható, hogy a Medgyesen dolgozó mester milyen előképeket használt a közép-európai művészetben a 15. század közepén még ritka ábrázolástípus megfestéséhez, az átvétel minden bizonnyal E. S. mester metszeténél korábbi alkotások útján történt.

A medgyesi kompozíció egyik megkülönböztető jegye, hogy míg a téma legtöbb ábrázolásán Krisztus karjai magatehetetlenül lógnak a teste mellett, vagy egyik kezét az oldalsebe alá helyezi, itt Krisztus egyes késő középkori Sírbatétel- vagy a sírból kiemelkedő Vir Dolorum-kompozíciókra emlékeztető módon ölében egymáson keresztezi kezeit. A gesztus föltehető célja a Megváltó kézfejen a szegek által ejtett, ma már alig felismerhető sebek hangsúlyozása, akárcsak a Morgan Library már említett óraskönyvének hasonló témájú miniatúráján (9. kép). Szintén rendhagyó kompozíciós megoldás, hogy míg a képtípus egész alakos példáin – így Campin és E. S. mester kompozícióin is – Krisztus lábai rendszerint összerogynak, testének súlya az Atya kezeiben nyugszik, a medgyesi falképen Krisztus kinyújtott, egyenes lábakkal áll a földön; a megoldásra a lyversbergi Passió mesterének Jenei által is említett képe (1461) kínál analógiát, bár itt Krisztus teste csípőben enyhén meghajlik, kinyújtott lábai dőlt szögben érnek földet.

A TRIPTICHON BAL SZÁRNYÁNAK IKONOGRÁFIAI REKONSTRUKCIÓJA

A triptichon jobb szárnyán megfestett Keresztelő Szent János térdig érő, fehér övvel átfogott barna szőrcsuhát visel, a bal vállán megkötött vörös köpennyel; a bal kezében tartott korongon a zászlóval ábrázolt Agnus Dei töredékes motívuma vehető ki, jobbával erre mutat (11. kép). A korábbi kutatás egységes abban, hogy a Szent János

23 Adam S. LABUDA: *Die Pitié-de-Nostre-Seigneur der St.-Georgsbruderschaft in der Danziger Marienkirche. Untersuchungen zu den Quellen des Bildtypus und der Herkunft des Malers = Künstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa*. Ed. Jiří FAJT–Markus HÖRSCH. Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern, 2006. 161–182; Stephan KEMPERDICK: *Dwie tablice Trójcy Świętej z gdańskiego kościoła Mariackiego = Two Trinity Panels from St Mary's Church in Gdańsk*. Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. Nowa Seria / Journal of the National Museum in Warsaw. New Series. 43(2018). 7. sz. 148–186.

24 Olyan részleteket tekintve, mint az Atya kezeinek pozíciója, köpenyének cikcakkalakzatban egymás mellett futó kettős szegélye vagy Krisztus kulcsontjának hangsúlyozása (ez utóbbi részlet Campin képen is megfigyelhető, a metszeten azonban nem).

pendant-jaként, a bal szárnyon megfestett alak Szűz Mária lehetett.²⁵ Helga Fabritius a redőformák alapján egy térdelő alakot feltételez,²⁶ Dana Jenei egy Deésziszhez tartozó – tehát föltehetően közbenjáró tartású – Máriát.²⁷ A következőkben céлом e korábbi rekonstrukciós javaslatok felülvizsgálata mellett a triptichon bal szárnya valószínűsíthető ikonográfiájának további pontosítása a fennmaradt töredékek és analógiák alapján.

A ma látható részletek alapján a bal szárnyon ábrázolt alak Keresztelő Szent Jánoshoz hasonlóan háromnegyed profilban az Atya és a Fiú felé fordult, és egy eredetileg talán zöldes színű köpenyt viselt, a középen megnyíló köpeny alatt pedig egy szögletesebb és kisebb redőkkel tagolt fehér ruhát (12. kép). A feltevés, hogy az ábrázolt személy Szűz Mária lehetett, valóban meggyőző: Mária és Keresztelő Szent János párosa gyakran tűnt fel krisztologikus kompozíciók két oldalán a késő középkori művészetben: legjellemzőbben közbenjáróként, Utolsó ítéleteken, de Gnadenstuhl- és Notgottes-ábrázolásokkal párosítva is, például a weilheimi (Felső-Bajorország) Spitalkirche 1470–1480 körül festett egykori főoltárának középső tábláján (13. kép).²⁸

Az alak testtartását illetően, bár a köpeny lekerekített derékszögben földet érő jobb szárnya valóban egy térdelő láb képzetét keltheti, az alsó ruha töredékei nem utalnak térdelő testtartásra. Ugyanakkor, földig érő ruházatot viselő alakok korabeli ábrázolásait nézve az is megállapítható, hogy a ruha redői gyakran nem követik a láb vonalát olyan mértékben, hogy abból térdelő vagy álló helyzetükre következtetni lehessen.²⁹ Emellett Szűz Mária térdelő ábrázolása az álló testhelyzetű Szent János pendant-jaként a korabeli ábrázolási konvenciókhoz képest merőben szokatlan aszimmetriát eredményezett volna, mely az Istenanyának a két szent közötti hierarchiában betöltött elsőbbségének sem felelt volna meg. E megfontolások alapján valószínűbb, hogy a triptichon bal szárnya egy álló Mária-alakot ábrázolt.

Jenei Deésziszként értelmezi az illuzionisztikus triptichon ikonográfiáját, ami alapján az Atyához és Fiúhoz folyamodó, közbenjáró tartású Máriát képzelhetünk el. Ilyen szerepben tűnik fel Mária a weilheimi Spitalkirche már említett triptichonján,

25 DRÄGUȚ: *i. m.* 257.

26 FABRITIUS: *i. m.* 41–42.

27 JENEI: *Mediás*, 55.

28 Joachim HEBERLEIN: *„Was ihr dem geringsten meiner Brüder getan habt, das habt ihr mir getan...“: das Weilheimer Heilig-Geist-Spital als Beispiel privater und kommunaler Sozialfürsorge in Mittelalter und Neuzeit (um 1328 bis 1943)*. Herbert Utz, München, 2010. 149, 10. kép. További példákhoz lásd alább.

29 A falképen látotthoz hasonló, lekerekített derékszögben megtörő redőt figyelhetünk meg például egy, az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött szárnyas oltár Vízitáció-jelentének álló Mária-alakján (ltsz. 56.494, 1430 körül) https://www.keresztenymuzeum.hu/gallery/orig/293_8.jpg (Utolsó megnézés: 2022. 07. 21.).

ahol a központi Fájdalmas Szentháromság-csoporttal ezúttal egy táblára komponált két szent közbenjáróként szólítja meg Krisztust: Mária könyörgő gesztusban összekulcsolt kezekkel, Szent János jobb kezét mellkasára helyezve, bal mutatóujjával a Megváltó tenyerének sebére mutatva fordul Krisztushoz, mintegy az Utolsó ítéletekről ismert Deészisz bensőségeiből, megrendítőbb változatában (13. kép).

Medgyesen azonban a nem közbenjáróként, hanem Krisztus hírnökeként ábrázolt Keresztelő Szent János – és foltehetően Mária – kompozíciós szerepére jobb párhuzamot kínál a rokon Gnadenstuhl-képtípus két ábrázolása. Egy 1450 körüli dél-tiroli táblán (14. kép)³⁰ és egy 15. század végi, a spanyol Palanquinos mesternek tulajdonított triptichonon³¹ egyaránt a Madonna és az Agnus Deivel ábrázolt Keresztelő Szent János alakjai fogják közre a feszületet tartó Atyaisten alakját. Az utóbbi esetben az alakoknak a triptichon három tábláján való elosztása is jól megfeleltethető a medgyesi kompozíció elrendezésének.

Szent János mindkét idézett analógia esetében kitekinteni látszik a képből a néző felé; mutató gesztusa evangéliumi tanúságtételének szavait idézi fel, mellyel megjövendölte Krisztus kereszthalálát: „Íme az Isten báránya, aki elveszi a világ bűneit (Jn 1,29).” A kezében tartott Agnus Dei-attribútumra irányuló gesztus a két oltárképen egyúttal arra is szolgál, hogy a középen megjelenített krisztusi áldozat jelentőségét aláhúzza a néző számára. Bár Medgyesen a szent nehéz szemhéjak által félig eltakart tekintete (akárcsak az együttes összes fennmaradt alakjáé) inkább befelé fordul, nem teremt közvetlen kapcsolatot a nézővel, hasonló összefüggés érzékelhető a Krisztus megváltó halálára vonatkozó jövendölése és annak a középső táblán ábrázolt beteljesedése között.

Érdekes megfigyelni, hogy mindkét említett párhuzam esetében a Krisztust jelképező Agnus Deit tartó Keresztelő Szent János pendant-ja a gyermek Jézust tartó Mária. Ezekon a kompozíciókon Szent Jánoshoz hasonlóan Mária sem elsősorban közbenjáróként jelenik meg; a karjában tartott kisdéd Krisztus megtestesülését idézi fel, mely előfeltétele volt annak, hogy emberként haljon meg. A Kegyelem trónusát közrevező mindkét szent ábrázolása így a központi keresztáldozatot vetíti előre, annak jelentését gazdagítva.

A Madonna és az Agnus Deivel ábrázolt Keresztelő Szent János kettőse egy önmagában is kézenfekvő, ismétlődően előforduló társítás volt, mely Krisztus áldozatának ábrázolása nélkül is felidézhetette a megváltás gondolatát. Így a bajorországi Rain am Lech Keresztelő Szent János-templomában a két szent párosát a sekrestyeajtó felett festették meg: Szent János itt nem a kezében tartott krisztológikus attribútum-

30 Innsbruck, Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum, ltsz. IN 1945.

31 Magángyűjtemény, lásd *Sotheby's, Old Master Paintings Day Sale, 04 December 2008*. Lot 152, <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2008/old-master-paintings-day-sale-108037/lot.152.html> (Utolsó megnézés: 2022. 07. 21.)

ra, hanem a Mária karjában ülő gyermek Jézusra mutat, őt az áldozati báránnyal azonosítva, aki jövendölése szerint elveszi a világ bűneit.³² Hasonló összefüggésben, ezúttal a trónoló Madonna mellett ábrázolták Keresztelő Szent Jánost a bádoki templom északi diadalívpillérének nyugati oldalán megfestett, egykor föltehetően egy mellékoltárt díszítő falképen,³³ ahol az Agnus Dei-attribútum ostyára emlékeztető megformálása tovább gazdagítja a kompozíció értelmezési lehetőségeit (15. kép).

Hasonlóképpen a Madonnának a Notgottes-, illetve a Gnadenstuhl-témákkal való párosítása Keresztelő Szent János nélkül is gyakori mintázat volt a késő középkori festészetben, jellemzően diptichonok formájában – így Robert Campinnek a szentpétervári Ermitázsban őrzött két tábláján³⁴ – és más elrendezésekben is.³⁵ Az üdvtörténet két jelentős epizódját megjelenítő képtársítás mintegy összefoglalta Krisztus földi küldetését a megtestesüléstől az Atya üdvözítő tervének beteljesüléseként bemutatott kereszthalálig.³⁶

Bár a medgyesi falkép mai állapotában igazolni vagy cáfolni is nehéz volna ezt a feltételezést, egy valószínű lehetőség, hogy a triptichon bal szárnyán – a korabeli ikonográfiai trendekkel összhangban – eredetileg a gyermek Jézust tartó Szűz Mária ábrázolása kapott helyet, az oltárképként szolgáló kompozíció krisztologikus üzenetét árnyalva és gazdagítva.

32 Toni MAYER: *Bericht über die Freilegung und Konservierung der Wandmalereien in der Stadtpfarrkirche St. Johann in Rain am Lech = Festschrift zur Altarweihe in der Pfarrkirche St. Johann der Täufer Rain am Lech. 30. Juni 1974.* Szerk. Albrecht GRUPP. Selbstverlag, Rain, 1974. 26.

33 JÉKELY Zsombor: *Bádok. Református templom = „...ideje az építésnek...” A Rómer Flóris Terv műemlék-helyreállításai.* Szerk. KOLLÁR Tibor. Teleki László Alapítvány, Bp., 2018. 15.

34 Ltsz. ΓΘ-442 és ΓΘ-443, 1430-as évek, <https://www.hermitagemuseum.org> (Utolsó megtekintés: 2022. 07. 21.)

35 TROESCHER: *i. m.* 149–152, 159–165. További példa: Quinten Massys: Rem-oltár, 1518 körül, Bayerische Staatsgemäldesammlungen – Alte Pinakothek München, ltsz. 33 (<https://www.sammlung.pinakothek.de/de/artwork/Y0GRkM64RX> – Utolsó megtekintés: 2022. 07. 21.)

36 SZAKÁCS: *i. m.* 10.

THE WALL PAINTING TRIPTYCH OF THE CHAPEL IN THE SO-CALLED “TOWER OF MARY” IN MEDIAȘ

Keywords: *Mediaș; medieval wall painting; fifteenth century; iconography; Holy Trinity; Virgin Mary; Saint John the Baptist*

This study focuses on a wall painting triptych painted in tromp l’oeil on the eastern wall of the chapel in the so-called “Tower of Mary” in Mediaș, once serving as the decoration of the medieval altar. In the central panel of the triptych, the figure of God the Father can be seen, holding the inert body of Christ in front of him by his chest, flanked by Saint John the Baptist on the right wing and a fragmentary figure on the left.

After a brief presentation of the wall painting ensemble, in the first part of the paper I discuss the compositional characteristics and analogies of the *Notgottes* representation in the central panel. Dating the wall painting ensemble to the end of the fifteenth century, Dana Jenei traces the composition back to an engraving of the same theme by Master E.S. (Lehrs 186, c. 1450-1460). Proposing the two panels from the church of the Virgin Mary in Gdańsk representing the *Notgottes* as closer analogies, I argue that the composition in Mediaș was probably inspired by an earlier model than the engraving, which would also better correspond to a dating of the wall paintings to the mid-fifteenth century, suggested by the year 1465 carved into the painted surface under the left wing of the triptych.

In the second part of the paper, based on an examination of surviving details and a consideration of compositional analogies, I revise previous hypothetical reconstructions of the fragmentary figure on the left wing of the triptych and aim to more precisely determine her probable iconography. While the suggestion formulated in earlier literature that the Virgin Mary had been depicted here is highly plausible, it is interesting to note that in two representations of the related theme of the Throne of Mercy, it is Mary holding the child Jesus who appears as a pendant to Saint John the Baptist with the *Agnus Dei*. The pairing of the Madonna with images of the Throne of Mercy and the *Notgottes*, as well as with the figure of Saint John the Baptist holding his Christological attribute, were in themselves also recurrent patterns in late medieval art. It is thus plausible that, in line with contemporary iconographic trends, in Mediaș, too, the figure of the Virgin Mary holding the child Christ was represented on the left wing of the illusionistic triptych, enriching the overall Christological significance of the composition.

TRIPTICUL MURAL AL CAPELEI DIN AȘA-NUMITUL „TURN AL MARIEI” DIN MEDIAȘ

Cuvinte-cheie: *Mediaș; pictura murală medievală; secolul al XV-lea; iconografie; Sfânta Treime; Fecioara Maria; Sfântul Ioan Botezătorul*

Tripticul mural pictat în tromp l’oeil pe peretele estic al capelei în așa-numitul „Turn al Mariei” din Mediaș ca și retablu pentru altarul medieval constituie obiectul acestui studiu. În panoul central al tripticului se vede figura lui Dumnezeu Tatăl, ținând trupul inert al lui Hristos de piept, flancat de Sfântul Ioan Botezătorul în aripa dreaptă și o figură fragmentară în cea stânga.

După o scurtă prezentare a ansamblului de pictură murală, în prima parte a lucrării analizăm caracteristicile compoziționale și analogiile reprezentării de *Notgottes* în panoul central. Datând ansamblul de pictură murală la sfârșitul secolului al XV-lea, Dana Jenei identifică ca și model pentru această compoziție o gravură pe aceeași temă a maestrului E.S. (Lehrs 186, c. 1450-1460). Propunând cele două panouri din biserica Fecioarei Maria din Gdańsk reprezentând tema Notgottes ca analogii mai apropiate, argumentez că reprezentarea din Mediaș a fost inspirată probabil dintr-un model mai vechi decât gravura, ceea ce ar corespunde mai bine cu o datare a picturilor murale la mijlocul secolului al XV-lea sugerat de anul 1465 gravat în suprafața pictată sub aripa stângă a tripticului.

În cea de-a doua parte a lucrării, pe baza examinării detaliilor rămase și considerării analogiilor compoziționale, revizuiesc reconstituirile ipotetice anterioare ale figurii fragmentare din aripa stângă a tripticului și urmăresc să determin mai precis iconografia ei probabilă. În timp ce sugestia formulată în literatura anterioară că Fecioara Maria a fost înfățișată aici este foarte plauzibilă, este interesant de observat că în două reprezentări ale temei înrudite a Tronului Grației, Maria ținând copilul Isus apare ca și pandantivul Sfântului Ioan Botezătorul cu Agnus Dei. Împerecherea Madonei cu imaginile Tronului Grației și *Notgottes*, precum și cu figura Sfântului Ioan Botezătorul ținând atributul său hristologic au fost, în sine, tipare recurente în arta medievală târzie. Este, așadar, plauzibil ca, în concordanță cu tendințele iconografice contemporane, și la Mediaș, figura Fecioarei Maria ținând copilul Isus să fi fost reprezentată în aripa stângă a tripticului iluzionist, îmbogățind semnificația hristologică a compoziției.

KÉPJEGYZÉK/LIST OF ILLUSTRATIONS/LISTA IMAGINILOR

1. Medgyes, ún. Mária-torony, falképek a kápolna keleti falán, 1450–1460 körül
Mediaș, the so-called Tower of Mary, wall paintings on the eastern wall of the chapel, c. 1450-1460
Mediaș, așa-numitul Turnul Mariei, picturi murale pe peretele estic al capelei, cca. 1450-1460
2. Triptichon a kápolna keleti falán, Medgyes
Triptych on the eastern wall of the chapel, Mediaș
Triptic pe peretele estic al capelei, Mediaș
3. A kápolna déli fala, Medgyes
The southern wall of the chapel, Mediaș
Peretele sudic al capelei, Mediaș
4. A kápolna északi fala, Medgyes
The northern wall of the chapel, Mediaș
Peretele nordic al capelei, Mediaș
5. A kápolna nyugati fala, Medgyes
The western wall of the chapel, Mediaș
Peretele vestic al capelei, Mediaș
6. A kápolna boltozata, Medgyes
The vault of the chapel, Mediaș
Bolta capelei, Mediaș
7. 1465-ös évszám a triptichon bal szárnya alatt, Medgyes
The year 1465 inscribed below the left wing of the triptych, Mediaș
Anul 1465 înscris sub aripa stângă a tripticului, Mediaș
8. Notgottes a triptichon középkepén, Medgyes
Notgottes on the central panel of the triptych, Mediaș

- Notgottes pe panoul central al tripticului, Mediaș
9. Notgottes, óraskönyv, Nantes és Párizs, The Morgan Library & Museum, MS M.515, fol. 130v (forrás: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/9/141481>)
Notgottes, Book of hours, Nantes and Paris, The Morgan Library & Museum, MS M.515, fol. 130v
Notgottes, carte de ore, Nantes și Paris, The Morgan Library & Museum, MS M.515, fol. 130v
  10. Notgottes, 1430 körül, Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie (forrás: <https://www.flickr.com>)
Notgottes, c. 1430, Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie
Notgottes, cca. 1430, Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie
  11. Keresztelő Szent János a triptichon jobb szárnyán, Medgyes
Saint John the Baptist on the right wing of the triptych, Mediaș
Sfântul Ioan Botezătorul pe aripa dreaptă a tripticului, Mediaș
  12. A triptichon bal szárnyán megfestett alak töredéke, Medgyes
Fragment of the figure painted on the left wing of the triptych, Mediaș
Fragment al figurii pictate pe aripa stângă a tripticului, Mediaș
  13. Notgottes a weilheimi Spitalkirche egykori főoltárának középső tábláján, Bajorország, 1470–1480 körül (forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/05/Weilheim_in_Oberbayern_St._Salvator_und_Sebastian_Choraltar_054.jpg)
Notgottes, central panel of the former high altarpiece of the Spitalkirche in Weilheim, Bavaria, c. 1470-1480
Notgottes, panoul central al retablului de pe altarul principal din Spitalkirche în Weilheim, Bavaria, cca. 1470-1480
  14. Kegyelem trónusa, oltárkép táblája, Dél-Tirol, 1445–1455 körül. Innsbruck, Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum, ltsz. IN 1945 (forrás: <https://realonline.imareal.sbg.ac.at/detail/nr-002096/>)
Throne of Mercy, altarpiece panel, South Tyrol, c. 1445-1455. Innsbruck, Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum, Inv. no. IN 1945
Tronul Grației, panoul unui poliptic, Tirolul de Sud, cca. 1445-1455. Innsbruck, Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum, Inv. no. IN 1945
  15. A Madonna és Keresztelő Szent János a diadalív északi pillérének nyugati oldalán, Bádok, plébánia-templom (ma református templom), 1400 körül
The Madonna and Saint John the Baptist on the western side of the northern pier of the chancel arch, Bădești, parish church (today Calvinist church), c. 1400
Fecioara Maria cu Pruncul și Sfântul Ioan Botezătorul pe partea de vest a pilonului nordic al arcului de triumf, Bădești, biserica parohială (azi biserică calvinistă), cca. 1400

A KOLOZSVÁRI SZENT MIHÁLY-TEPLOM 1867–1869 KÖZÖTTI HELYREÁLLÍTÁSA ÉS ANNAK ELŐZMÉNYEI**

„A’ milyen elevenítő indulat támad keblünkben valahányszor a ‘századok’ agg műveit megújítva látjuk, éppen oly kedvetlen érzést gerjeszt egy omladványban fekvő épület ‘látása a’ vizsgálódó vándornak.”¹

Kulcsszavak: Kolozsvár; plébániatemplom; 19. század; restaurálás; boltzatok

A gótikus kolozsvári Szent Mihály-templom 19. századi történetéhez általában két jelentősebb és időben is terjedelmes építészeti eseményt szoktak kötni: az új torony megépítését és a templom körüli épületek elbontását, a Fő tér rendezését. Habár a korszak purista műemlék-restaurálásaihoz képest a templomépületen jóval visszafogottabb beavatkozások történtek, alig, de észlelhetők a javítások nyomai. A több alkalommal végzett karbantartás, állagmegóvás mértéke szabad szemmel nehezen olvasható le, ezért az erre vonatkozó adatok csak a levéltári források és a falkutatások, valamint régészeti ásatások révén ismerhetők meg.

Fennállása óta számos alkalommal végeztek javító munkálatokat, főként természeti csapás okozta károsodás miatt, mint például a 17–18. századi villámcsapások, tűzvészek és földrengések, amelyek főként a templom nyugati részét, az északnyuga-

* SZATHMÁRI Edina (1995), PhD-hallgató, művészettörténész, Eötvös Loránd Tudományegyetem, edinaszathmari1@gmail.com

** A szerző 2021-ben védte meg a *19. századi helyreállítási munkálatok a kolozsvári Szent Mihály-templomon* című második mesterszakos diplomadolgozatát a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen. Témavezetők: Kovács Zsolt (BBTE) és Lupescu Radu (EMTE). A tanulmány ennek egy újrarendelt szletét dolgozza fel, melynek megvalósulását a magyarországi Collegium Talentum programja támogatta.

1 Az 1836-os felhívás alapján feltételezhetően a kolozsvári templom tornyának hiánya okozta az „omladványban fekvő épület” látványát, és keltett „kedvetlen” érzést a korabeli plébános számára, viszont a régi épületek „megújítva” látásának „elevenítő” hatása kifejezi a korszaknak a régi épületekre irányuló nagyfokú felújítási törekvését. Részlet Kedves István plébános a torony felépítésének támogatásáról szóló felhívásából, 1836. február 17. Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár, Kolozsvári Gyűjtőlevéltár – Kolozsvári Szent Mihály Plébánia Iratai (továbbiakban KGYL–SZMI), 290/f, 2. doboz

ti tornyot és a szentély boltozatát érintették. Viszont a kétszer felépített északnyugati torony elbontásán kívül ezek nem igényeltek olyan mértékű helyreállítási beavatkozást, amely teljes átépítéssel járt, vagy az épület középkori formájának nagymértékű csorbulását okozta volna. Legalábbis a helyszíni kutatások alapján ezt a következtetést lehetett levonni. Továbbá a teljes évszázadban a nagyobb munkálatok anyagi fedezete gyakran okozott problémát az egyház és a város számára is, részben ennek köszönhető, hogy a templomnak sikerült a legnagyobb mértékben eredeti formájában fennmaradnia. Mégis a 19. század második felében, az 1850-es évektől 1869-ig sikerült szinte láthatatlannak minősíthető, kizárólag statikai jellegű megerősítési munkálatokat végezni. Szemmel alig észlelhetőként írhatók le, mivel újrafalazásról, lábazati megerősítésről, vonóvasak beillesztéséről és újraburkolásról beszélhetünk, melyek mértéke az 1867–1869 közötti helyreállításban csúcsonodott ki, majd egy esztétikai jellegű módosítással fejeződött be, az 1869-es új neogótikus főoltár beszerelésével. Részben főként ezért került el a tudományos kutatások figyelmét a 19. századi helyreállítási munkálatok vizsgálata, amelynek hiánya motiválta jelen tanulmány megírását. A templom 2018 és 2022 között helyreállítás alatt állt, így lehetőség nyílt helyszíni kutatást végezni és adatokat gyűjteni.² A levéltári források segítségével kísérelném meg ezen adatok feldolgozását annak érdekében, hogy teljes képet kapjunk az 1850-es évektől végzett munkálatokról.

A munkálatok megszervezése, ezek mennyisége és mértéke szempontjából minden bizonnyal az 1867–1869 közötti helyreállítás a legfontosabb a Szent Mihály-templom 19. századi történetében. Ezért elsősorban a tanulmány az ekkor végzett beavatkozásokra és ezek előzményére koncentrál. A tanulmányban a kutatástörténet foglalja össze az elemzéshez alkalmazott levéltári forrásokat is, és ezek fontosságát. Ezt követi a templom eddig alig értelmezett legelső olyan felmérési rajzainak bemutatása, amelyek az 1860-as évek munkálatainak elvégzését segíthették. A tanulmány következő és egyben nagyobb részét képezi a tényleges munkálatok és ezek előzményének leírása. Előbb megpróbálom tisztázni a főszentély és a déli mellékszentély korabeli boltozatának datálási kérdését, majd az előkészítő munkálatokkal és az 1867–1869-es helyreállítás bemutatásával folytatom.

KUTATÁSTÖRTÉNET

A szakirodalom röviden beszél a 19. századi templomjavításokról, nem részletezik bővebben, és többnyire ugyanazon adatokat közlik újra. Az eddigi kutatások publiká-

2 Köszönetemet szeretném kifejezni a helyreállítást végző generál kivitelező KÉSZ Zrt.-nek, amely a helyszíni kutatás megvalósítását lehetővé tette, és támogatta azt.

cióiban szerepel az 1834 és 1837 között több szakaszra kiterjedő javítássorozat³ és az 1860-as évek után a diadalívek környékén végzett munkálatok.⁴ A 19. század végére újabb felújítást igényelt a templom a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, illetve a Műemlékek Országos Bizottságához benyújtott kérelmek alapján.⁵ De a kivitelezés minden bizonnyal elmaradt. A korabeli sajtó alapján a templom körüli épületek elbontását követően került volna sor a templom „gót izlés szerinti” teljes restaurálására,⁶ amelyhez anyagi támogatást az erre a célra megalapított Templomszépítő Nőegylet gyűjtött.⁷ Végül az 1895–1896-ra tervezett restaurálást Ferenc József király és Erzsébet királyné 1895-ös látogatására⁸ és a millenniumi kiállításra való felkészülés⁹ akadályozta meg.

A templom 19. századi történetének vizsgálatakor alapvető műnek számít Jakab Elek *Kolozsvár története*, amelynek I. (1870) és III. (1888) kötetében rövid, forrásértékű leírásokat ad a templomban folyó korabeli munkálatokról és a neogótikus torony építéséről.¹⁰ Bíró József 1934-es, Kolozsvár barokk emlékeire koncentráló átfogó művének végén közli az 1818-as és az 1832-es egyházlátogatások átiratainak a 18. századi eseményekről és a templom berendezéséről szóló részleteit.¹¹

Entz Géza Antal 1982-es toronyról szóló tanulmánya a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, kolozsvári gyűjtőlevéltár (továbbiakban KGyL) iratait használ-

3 ENTZ Géza Antal: *A kolozsvári Szent Mihály-templom neogótikus harangtornya*. *Ars Hungarica* X(1982). 2. sz. 244, 248; PAPP Szilárd: *Előzetes tanulmány a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom építéstörténetéről*. Helyreállítási elődokumentáció része (kézirat). Bp., 2013. 44.

4 PAPP: *i. m.* 44.

5 Uo.; A felújítás igényléseihez Papp Szilárd a következő forrásokra hivatkozik: 1893-ban Bíró Béla plébános kérése (Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, MOB-jegyzőkönyvek 1893/3); 1894-ben Bíró Béla plébános és Groisz Gusztáv főgondnok (Sas Péter: *A kolozsvári Szent Mihály-templom és egyházi gyűjteménye*. Gloria, Kvár, 2009. 158–259, 45. sz.); 1905-ben Majláth Gusztáv erdélyi püspök kérései (Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, MOB-jegyzőkönyvek 1905/706).

6 *Mindenféle: A főtéri templom és környéke*. *Ellenzék – Független politikai napilap* XIII(1892). 148. sz. (júl. 2.) 3.

7 VERES Stelian: *A kolozsvári Szent Mihály egyházközösség plébánosai a XVIII–XIX. században*. Szent István Társulat–Verbum, Kvár, 2021. 304–305.

8 KGyL–SzMI 290/h. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyvek, 3. doboz, a. kötet. 1895, 1895. október 20-i jegyzőkönyv.

9 Uo. 1892–1894, 1894. november 25-i jegyzőkönyv.

10 JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. I–III. Bp., 1870, 1888 (a továbbiakban JAKAB: *Kolozsvár*).

11 Az északnyugati torony megsemmisülése miatt felállított fa haranglábat is említik az egyházlátogatási jegyzőkönyvek. BÍRÓ József: *A kolozsvári Szent Mihály templom barok emlékei*. Kvár, 1934. 79–81.

ja¹² és közli, amelyek a toronyépítés mellett más beavatkozásokról is szólnak. Entz és általában a szakirodalom az első 19. századi lényeges beavatkozásként említi a templom északnyugati falához, fából épített harangláb felszámolását, és innen a harangok áthelyezését a tetőzet nyugati részébe, ahova 1818-ban két ablaknyílást építenek. Az ablakok faragását és a harangok felköltöztetését a szerződések és a költségekről készített számadások is részletezik.¹³ Az Entz tanulmányában közölt 1850-ben készült emlékiratból¹⁴ kiderül, hogy az 1820-as években több helyen nagyobb repedések keletkeztek a falakon és boltozatokon – többek között a tetőszerkezetre helyezett harangok miatt is –, az 1827-es szélvihar során pedig a templom tetőzete is megsérült. Ekkor cserélték a cseréphéjazatát, majd 1828-ban megerősítették a tetőszerkezetet. De a statikai problémák nem oldódtak meg, ezek ugyanis az alapozás meggyengüléséből származtak a leírások alapján.¹⁵ A szentély falain is dolgoztak, erre a javításra az 1827-es felkarcolt évszám is, feltehetően az 1827-es szélvihar okozta károk helyreállítását dokumentálva.¹⁶ Az egyházközség 1834-ben a templom nagyszabású restaurálása mellett döntött, így 1834–1837 között az alapozáson, a pillérekben és a déli mellékszentély boltozatán is javítottak, Alföldi Antal vezetésével.¹⁷ A helyreállítással egy időben, 1836-tól elkezdik az új torony helyének meghatározását és az adományok gyűjtését,¹⁸ valamint kérvényezik a várfalak és tornyok kőanyagának kibányászását az építkezéshez.

Legutóbb Veres Stelian kutatta a templom 18–19. századi történetét. 2021-ben kiadott kötetében főként a papság által végzett lelkipásztori, egyház- és közösség-szervezési munkára összpontosít, emellett kitér a plébánosok építkezéseire és azon belül az általuk kezdeményezett restaurálási és toronyépítési munkálatokra. Az általam érintett időszak szempontjából lényeges a kötetben feldolgozott Kedves István (1831–1864) és Lönhart Ferenc (1864–1875) plébánosok időszaka.¹⁹ Munkájában főként a KGyL-ben fellelhető források alapján vizsgálta a korszakot, emellett bizo-

12 ENTZ: *i. m.* 260–287. Tanulmányában hat közölt irat vonatkozik a templom falain végzett 1818–1850 közötti javításokra, átalakításra, ezek közül a 24-es irat 1850-ben készült másolata lelhető fel a Kolozsvári Gyűjtőlevéltárban.

2. irat, 261; 3. irat, 262; 9. irat, 267–268; 11. irat 268–269; 23. irat, 277; 24. irat, 277.

13 JAKAB: *Kolozsvár*. III. 861; BÍRÓ: *i. m.* 79–81; ENTZ: *i. m.* 246–247; SAS: *i. m.* 52; PAPP: *i. m.* 44.

14 KGyL–SZMI 290/f., 2. doboz; ENTZ: *i. m.* 277, 24. irat.

15 *Visitatio Canonica Kovátsiana* = BÍRÓ *i. m.* 80–81; ENTZ: *i. m.* 247; KGyL–SZMI 290/f., 2. doboz.

16 ENTZ: *i. m.* 247, 267–269, 278; PAPP: *i. m.* 18.

17 ENTZ: *i. m.* 244, 248; PAPP: *i. m.* 44.

18 Lásd a dolgozatot nyitó idézetet, részlet a teljes buzdítás szövegéből.

19 VERES: *i. m.* 130–132, 136, 187–192.

nyos iratok szövegének teljes átiratának közzététele is megtörtént.²⁰ Tekintettel arra, hogy az építkezések és javítómunkálatok témájának részletezése nem célja a kötetnek, a helyreállításokra vonatkozó részek összefoglaló jelleggel jelennek meg.

A publikált források alatt a KGyL-ben őrzött iratanyag egy részét értem (tervrajzok, vázlatok és jegyzőkönyvek), melyek átiratával és az ezekről készített felvételek bemutatásával a fentebb említett Entz Géza Antal,²¹ Veres Stelian,²² valamint Sas Péter²³ foglalkoztak. Jelen tanulmányhoz a KGyL teljes forrásanyagát vizsgáltam: szerződések, tervek, költségvetések, számadások, egyháztanácsi jegyzőkönyvek és egyszerűbb rajzos vázlatok, tervek. Ezt egészíti ki az eddig még nem vizsgált Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (továbbiakban MTAKK) őrzött felmérési rajzok az Archeológiai Bizottság itt tárolt anyagából, az 1860-as évek elejéről, amelyek egyben a templom egészéről készült első léptékarányos felmérési sorozatot alkotják.²⁴ Továbbá a tervek összevetéséhez használtam a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár- és Tudományos Irattárban fellelhető 1895-ös felméréseket és manuálékát.

A TEMPLOM ELSŐ FELMÉRÉSI RAJZAI

Feltételezhetően 1861–1862-ben készült a Szent Mihály-templom első léptékarányos felmérése: egy alaprajz, melyen még látható az 1892-ben elbontott²⁵ déli előcsarnok alaprajza is (1. kép); a hosszház nyugati tengelyében elmetezett és a szentély irányába néző keresztmetszet, melyen a befejezett torony északi oldala is látható a még meglévő déli előcsarnokkal és a mellékszentélyek részben befalazott diadalívei; az északi oldalra néző, a főhajón és főszentélyen átfutó hosszmetset, melyen a főszentély alacsony boltozata és a korábbi főoltár²⁶ is feltűnik (2. kép);²⁷ a nyugati kapuzat rajza, lent a főszentély egyik figurális fejezetének vázlatával és a falpillér profiljával, valamint a déli hosszházfal keleti, griffes fejezetével és falpillérprofilal; a déli nagykapu felmérése; az északnyugati kapuzat felmérése; részletrajzok az oldalfalak és a nyugati homlokzat frízéről, négy zárókőről, a koronázópárkány profiljáról, borda-

20 Lásd VERES: *i. m.* Függelékek: Lönhart Ferenc 1869-es beszámolója a templom restaurálásáról és a főoltár felújításáról; KGyL–SzMi 290/b, 63. doboz, 177/1869.

21 ENTZ: *i. m.* Források.

22 VERES: *i. m.* Függelékek.

23 SAS: *i. m.* Adattár.

24 MTA Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (a továbbiakban MTAKK), ltsz. MS_4407_6. Köszönet Lupescu Radunak, hogy felhívta rá a figyelmem.

25 KGyL–SzMi 290/h., 3. doboz.

26 Feltételezhetően az 1816-os főoltár lehet. BÍRÓ: *i. m.* 37.

27 MTAKK, ltsz. MS_4407_6_2 sz.

profilokról, pillérek- és falpillérek metszetéről; a felsorolt három kapuzat keresztmetszete és az öt ablakbéllet profilja. Az MTA Kézirattárában őrzött iratsomó összesen nyolc papírlapot tartalmaz, dátum vagy egyéb jegyzet nélkül. Hottner Ferdinánd kolozsvári építész neve bukkan fel a kereszt- és hosszmetset lapjain. A rajzcsomó a katalóguscédulája alapján olyan, 1860–1870 között készült felmérések csoportjába tartozik, amelybe többek között a kassai Szent Erzsébet-templomról vagy a körmöci várról készült rajzok is megtalálhatóak. Kolozsvár csoportjához négy műemlék felmérése tartozik, a Magyar utcai kapu, a Híd utcai kaputorony, a ferences kolostor és a plébániatemplom. A cédulán megjelenik az „S. I. 1860-as évek” megjegyzés. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen célból készültek a felmérések, és kapcsolódnak-e az 1867–1869-es helyreállításhoz.

A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának létrehozásáról az 1847-es eperjesi gyűlésén fogalmazódott meg az indítvány Pulszky Ferenc, Henszlmann Imre és Kubinyi Ágoston révén, melynek köszönhetően határozatot hoztak a magyar országgyűlés felkérésére, hogy a „régí épületek”-ről rajzos felmérések készüljenek, melyek célja ezek publikálása és a helyreállítások előkészítése volt.²⁸ Az Akadémia támogatta az indítványt, 1847-től Toldy Ferenc titoknok felhívására a régiségekről – templom, régi épületek, maradványok, kőfaragványok, faragványok, öntvények, vésett művek, festések, bútorok, ékszerek – bejelentésére, mellyel elkezdődhetett a műemlékek megismerése. Ennek hatására készültek az olyan rajzos kiadások, mint például Kubinyi Ágoston–Vahot Imre 1853-ban megjelent *Magyarország és Erdély képekben* című négykötetes kiadványa.²⁹ Ugyancsak 1853-ban jön létre a bécsi székhelyű Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, amelynek hatásköre Magyarországra is kiterjedt, ezzel párhuzamosan működhetett a Magyar Tudományos Akadémia saját intézményes keretén belül létrehozott Archeológiai Bizottság. Utóbbi 1858-tól a magyarországi archeológia és műemlékvédelem ügyét hivatott szervezni, feladatai az ásátások és kutatások kieszközlése, szakértők utaztatása, régiségek gyűjtése és irodalmi kiadványokban való beszámolás voltak.³⁰ A beszámolók rendelkeztek talán a legnagyobb szereppel a műemlékek és régiségek megismerése, ismertetése és népszerűsítése szempontjából. Ezeket az 1859-től 1899-ig 22 kötetben megjelenő *Archaeologiai Közlemények* kiadványban publikálták.³¹ 1862-ben Ipolyi Arnold szerkesztése alatt jelent meg az *Archaeologiai*

28 HALÁSZ Gejza: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kassa-Eperjesen tartott hetedik nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai*. 1847. 12.

29 VALTER Ilona: *A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottsága és annak működése (1858–1872) = A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Bp., 1996. 70.

30 Uo. 71.

31 Uo. 72.

Közlemények harmadik kötetében gr. Eszterházy János írása a kolozsvári Szent Mihály-templomról, amely egyben a templomról megjelent első monografikus tanulmány is.³² Munkájának jelentősége a tudománytörténeti és a templom kutatástörténeti szempontján túl a fennebb leírt, 1861–1862-es publikált alaprajzban és ugyanarra a lapra szerkesztett borda-, árkád- és pillérmetszetek rajzain is felmérhető.³³ A publikált alaprajz nemcsak abban különbözik, hogy öt metszet került beillesztésre az alaprajz mellé, hanem a jobb alsó sarokban megjelenik a „1862. Nyomt. Rohn és Grund pesten” felirat is.³⁴

Az MTA Kézirattárában őrzött 1861–1862-es felmérések eredeti célját nem ismerjük, de minden bizonnyal Pulszky, Henszlmann és Kubinyi indítványának eredményéhez kapcsolódik. Továbbá az indítvány céljai is megvalósulhattak. A gr. Eszterházy leírásához mellékelte alaprajz és metszetek teljesítik az indítvány publikációs törekvését. Ami a felújításhoz való használatot illeti, pontos forrásunk nincs arról, hogy milyen mértékben alkalmazták a rajzokat az 1867–1869 közti helyreállításon, de a munkálatok tanácskozásának jegyzőkönyvében Finály Henrik történészprofesszor neve látható, aki 1858-tól levelező tagja volt az MTA-nak,³⁵ valamint gr. Eszterházy is részt vett a munkálatok helyszínén,³⁶ vagyis kétségtávol a rajzokat ismerték a helyreállítás szakemberei a munkálatok idején.

A SZENTÉLYRÉS Z BOLTOZATAINAK KÉRDÉSE

A művészettörténeti kutatásokban gyakran előfordul az a felvetés a főszentély kapcsán, hogy 19. századi az a boltozat, amelyet 1956-ban bontottak el az új megépítések.³⁷ A felvetés a legutóbbi publikációban egyenesen kijelentésként szerepel, ezért érdemes a levéltári forrásokat megvizsgálni annak érdekében, hogy megbizonyosodjunk a datálás helyességéről. Ehhez az MTA felmérési rajzai, az 1895-ös felmérések és korabeli archív felvételek segítenek, melyek dokumentálják a templom 1860–1895 közötti alakját.

32 ESZTERHÁZY János: *A kolozsvári Szent Mihály egyház története és építészeti leírata*. Archaeologiai Közlemények III(1863). 57–67.

33 ESZTERHÁZY: *i. m.* 67.

34 Uo.

35 ORBÁN István: *A kolozsvári Finály család*. Művelődés LXIII(2010). 7. sz. 15.

36 JAKAB: *Kolozsvár*. I. 291.

37 Először Rados Jenő a templom restaurálásához írt 1942-es javaslatában veti fel, hogy a főszentély rossz állapotú boltozata 19. századi. RADOS Jenő: *A kolozsvári Szent Mihály-templom restaurálása*. Technika XXIII(1942). 146; PAPP: *i. m.* 19; Legutóbb Veres Stelian írja le hivatkozás nélkül, hogy a szentély boltozatát 1864–1869 között cserélik. VERES: *i. m.* 192.

Előbb a déli mellékszentély boltozatával kezdeném, annak 19. századi javítását vizsgálom meg. A déli mellékszentély boltozata az északi mellékszentélyétől eltérően nem egy, hanem két boltszakaszos (3. kép). Az északival ellentétben a déli mellékszentélyben több javítást is végeztek, egyrészt a boltozatot 1834–1837 között újra rakták, majd ismét javítják azt 1854-ben. A stukkóbordák nem a középkoriak helyéről, hanem csak a falívek vállvonalától indulnak. A két középkori zárókő egy-egy fémcsappal van felfogva (4. kép). A déli mellékszentély 14. századi boltozata nem ismert, viszont a két nyugati, másodlagosan behelyezett konzol és az ezekből indított kétszer hornyolt bordák töredéke arra utal, hogy a 15. század közepe körül biztosan újraboltozták. Papp Szilárd megfigyelései alapján ebből a boltozásból származhat a két középkori zárókő is, pontosabban az egyik, mert a 15. századi boltozat egyszakaszos volt.³⁸

A déli mellékszentély boltozatának kérdése Papp megfigyelései előtt is többször felmerült a korábbi művészettörténeti kutatásokban. Egy 1854-es tervrajz és költség-számítás alapján úgy tűnik, hogy a mai boltozat a 19. század közepén épül meg, vagy legalábbis kerül helyreállításra. A boltozat újraépítéséhez Gaiser Antal 1854. június 18-i keltezéssel készít tervrajzot (5. kép).³⁹ Ezen három felmérési rajz szerepel a déli mellékszentélyről (két alaprajz és egy keresztmetszet), melyek a boltozatot két zárókővel és a stukkóból készült, keresztboltozatra emlékeztető pántokkal ábrázolják. A második alaprajz a bolthát szintjén az akkor létező három vonóvasat ábrázolhatja. Az alaprajzokon látszik a délkeleti csigalépcsőnek a mellékszentély padlására vezető kijárata és a főszentély irányába néző földszinti átjáró is. A felmérési rajz felirata szerint⁴⁰ a boltozat lebontásának és újraépítésének munkálatairól van szó. Ehhez tartozik egy 1854. június 18-i költségvetés is a felmérésről és a munkálatok kivitelezéséről, melyet Fekete György állított össze, Gaiser Antal felülvizsgálatával. E számítás szerint 1,4 „cubik” öl, vagyis köből bontást terveztek végezni aládúcolással együtt, ami nagyjából 9,54 m³-nek felel meg, 2,1 köbölnyi (14,32 m³) téglaboltozatot állítanak helyre, és még három darab, 4 méter hosszú vonóvasat húznak, az árkádokat helyreállítják, a boltozatot vakolják, és háromszor lemeszelik, és a mellékszentélyben található korábbi javításokat is burkolják mésszel.⁴¹

Ma a bolthát fölött megtalálhatóak a felmérési rajzon már jelölt, illetve az 1854-ben beillesztett vonóvasak (6. kép), öt a boltozat és egy a diadalív fölött. Az alaprajzokon feltüntetett két boltszakaszos kialakítással egyezik a mai boltozat, hasonlókép-

38 PAPP: *i. m.* 14.

39 KGYL–SZMI 290/f. 1. doboz.

40 „*Plan lett p / Uiter (?) das Abtragen und Hersetellen des / Gewölbes samst Gerüst bein Altar des (?) / Johann hl. Nepomuk in der rom. kath. Pfarrkirche zu Klausenburg 1854.*” Uo.

41 KGYL–SZMI 290/f. 2. doboz. „*A Kolozsvári romai katholica piaci Templomába a nep. sz. János oltáránál lévő boltozat leszedéséről és ujba boltozásáról szolo számítás az állással együtt.*”

pen a metszeten megjelenő formákkal is. A munkálatok típusából és a mennyiségekből arra következtethetünk, hogy nagyfokú építkezés folyt, de inkább egy újkori boltozat teljes vagy részleges újralfalazásáról és helyreállításáról volt szó, mintsem a középkori boltozat teljes elbontásáról, majd egy késő középkorinak tűnő, új boltozat megépítéséről. Az északi oldalon a falívek indulásában előfordul egy nagy méretű vonóvas, amelyet vastag vakolattal kereteztek be. Ezen a vakolaton újkori zöld szín található, ahogy a 15. századi kétszer hornyolt profilú bordaindításokon is. A boltmezők mai téglafalazása ráfut erre a késői zöld festésű bordaindításra, ugyanakkor a bordákat vizuálisan helyettesítő stukkópántokon nincs nyoma a zöld színnek. A vonóvas és a körülötte lévő vakolat a zöld színezéssel mindenképp a korábbi, 1834–1837 közötti helyreállítás eredménye, és a Gaiser-féle újraboltozás ennél csak később valósul meg. 1854-ben a boltsüvegekkel kissé ráfalaztak a nyugati oldal zöldre festett két középkori bordaindítására, és az 1854-es stukkópántok magasabbról indulnak, néhol kissé ráfutva a vakolt és zöldre festett falívekre. (7. kép).

Gr. Eszterházy János 1863-as szövegében a templom bemutatásakor említ egy Agnus Dei-ábrázolását zárókövet, amelyről feltételezhető egy nagyobb felújítás. Eszterházy a főszentély boltozatának leírásakor jegyzi meg a zöld festett mezőben elhelyezkedő aranyos Isten-barányt, amely feltételezhetően inkább egy szó szerint értendő festett bárányt ábrázolhatott. Ugyanakkor a templomudvaron 1895-ig egy 14. századi faragott Agnus Deit ábrázoló zárókö is hevert, amelyről Steindl Imre hallgatói 1895-ben felmérést készítettek, ma pedig a zárókö a Történeti Múzeum kőtarában található kiállítva.⁴² A korábbi kutatás feltételezi, hogy ezt az utólagosan a záradékba épített 14. századi zárókövet az 1860-as években végzett boltozatjavításakor emelheték ki helyéről, és helyezhették a templom udvarára.⁴³ Viszont gr. Eszterházy János 1863-as leírásához tartozik az 1862-es évszámmal ellátott alaprajz,⁴⁴ amely a fentebb említett felmérési sorozatból⁴⁵ származik, és az 1861–1862-es állapotokat tükrözi (1. kép). Eszerint a főszentély fiókos dongaboltozata négy boltszakaszos volt, egyszerű szalagívek futottak fel kereszt alakban, és a záradékban egy záróköszerű forma is előfordul. A feltételezett boltozati javítás kérdését talán segít megválaszolni a Steindl Imre hallgatói által készített 1895-ös szentély alaprajzáról készített kézi rajz (8. kép).⁴⁶ Ezen jelölték a boltozat formáját is, és ennek alapján 1895-ben ugyanolyan szerkesztésben és formában futottak a falívek, ugyancsak négy boltszakaszban,

42 PAPP: *i. m.* 19; Erdélyi Történeti Nemzeti Múzeum Kőtára, Kolozsvár, ltsz. F 2669, VI. 1671.

43 RADOS: *i. m.* 146; PAPP: *i. m.* 19; VERES: *i. m.* 192.

44 Felirat a jobb alsó sarokban: „1862. Nyomt. Robn és Grund pesten”. ESZTERHÁZY: *i. m.* 62.

45 MTAKK, ltsz. MS_4407_6. Köszönet érte Lupescu Radunak.

46 Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár- és Tudományos Irattár (továbbiakban MÉMMDK TT), a Kir. József Műegyetem építészhallgatói által végzett felmérések, Steindl Imre vezetése alatt, ltsz. K 31520.

mint az 1861–1862-ben készült felmérésen. Egyedüli különbséget a záradék szakasza mutat, amelynek boltzárókövét a nyugati árkád közepére helyezte a felmérés készítője, és a zárókőszerű köralakokat a pántok metsződéséhez helyezte. Az előbbi inkább egy rajzi hibának tekinthető, és a szerkezet meg nem értésének. A szentélyzáradék záróköve más elhelyezésben jelenik meg az 1895-ös manuálén, mint a korábbi felmérésen, és ugyanitt fordulnak elő a kis köralakok is a csomópontoknál, viszont ez a két eltérés nem tekinthető meghatározónak, ugyanis az 1861–1862-es felmérések sajátossága, hogy a részletek gyakran idealizáltan jelennek meg. Továbbá, az 1861–1862-es keresztmetszeten (2. kép) a főszentély fiókjai és kosárirves falívei hasonlóságot mutatnak egy 20. század elején készült felvétellel (9. kép). A felvétel alapján az északi mellékszentély stukkóprofilozású pántjai ismétlődtek meg a főszentély záradékában és a diadalíven, valamint a pántok metsződésénél a kör alakú csomópontok közt nem látható különbség, javításra utaló nyom. Ha volt is boltozatjavítás az 1860-as években, inkább egy megerősítésjellegű munka lehetett, melynek mértéke a vonóvasak behelyezéséig terjedhetett ki. Ugyanakkor Eszterházy azt is megjegyzi a leírásában, hogy a szentély boltozatát az előző században alakították ki.⁴⁷

Az 1860-as évekből találunk forrást javításra és annak előkészítésére, de ez csak a tetőszerkezeti munkálatokra vonatkozik. Egy Kedves Istvánnak szóló, 1863. március 16-i levélben feltételezhetően Groisz Ferdinánd pénztárnok javasolja – a pénztár kritikus helyzetére hivatkozva – a templom sérüléseinek a felmérését és költségvetés készítését, majd ez alapján a javítások előkészítését. A levél alapján erre 3530 forintot szánhatnak a pénztárból, továbbá a kivitelezést a költséges munkálatok kerülésével látja megvalósíthatónak. A leírás szerint a „romlások”-at feljegyezték, és ennek jegyzőkönyvét a plébánosnak adták, hogy az egyházmegyei gyűlésen tárgyalásra kerüljön.⁴⁸ Feltételezhetően azokra a „romlások”-ra utal, amelyekre 1863 júliusában Losontzy János ácsmester készített tervrajzot a hosszház és a két mellékszentély tetőszerkezetének helyreállítására, új gerendák és csomópontok behelyezéséről.⁴⁹ Ez a terv az 1863. július 31-i egyházmegyei ülésen említésre kerül, ahol bemutatásra javasolják Kirmájér Károly ácsmesternek, feltételezhetően a tervek leellenőrzésének céljából. A tervrajz megvizsgálását követően a tanács is megbizonyosodhatott arról, hogy a javítások a templom állagának megóvását biztosítanák, emellett fontosnak vélik, hogy a bontáskor a szakértők vizsgálják a tetőszerkezet állapotát. A plébánia végig a pénztár rossz anyagi helyzetére hivatkozik, mindeközben pedig a munkát halaszthatatlannak minősítik. Az ülés jegyzőkönyvében külön kiemelt szempont, hogy „csak a bontás nyomán tűnhetik elő jobban, hogy milyen és mennyi lehet a kijavítandó rész”, ezért Losontzy Jánosnak – akit a kivitelezéssel is megbíznak – csak

47 „A szentélynek a múlt században újra alakított keresztboltozata” ESZTERHÁZY: *i. m.* 59.

48 KGYL–SZMI 290/f, 1. doboz; 653/1863.

49 KGYL–SZMI 290/f, 2. doboz.

munka és anyagok arányában fizetnek.⁵⁰ Azt nem tudjuk, hogy mennyi valósult meg a tervből, viszont 1867-ben újra napirendre kerül a tetőszerkezet nagyarányú javítása.

1867–1869, A TÉNYLEGES HELYREÁLLÍTÁS

Az 1867-ben kezdődő helyreállítást az egyházmegyei képviselő-testület kezdeményezte, a püspökség segítségével és anyagi támogatásával. Az 1867. február 3-i egyháztanácsi ülés jegyzőkönyvében a templom restaurálása a fő téma. A templom helyreállításához terv és részletes költségvetés készítését írják elő, erre a feladatra pedig Heigel József kolozsvári mérnököt bízják meg.⁵¹ A március 10-i jegyzőkönyv alapján Heigel tervei és költségvetése elkészült, ezek megvizsgálására pedig szakértői bizottságot hívtak össze: Lenk Ferenc bányamérnök, Jakó (?) Ferenc mérnök, Gaiser Antal építész, Kagerbauer Antal, Kirmayer Károly, Reschner Dániel, Váradi Sándor, Groisz Gusztáv és Finály Henrik. A bizottság helyszíni szemléje után elfogadta Heigel József terveit. A bizottság legelső teendőnek a szentély előtti két „szegleteszlop”, vagyis a diadalívpillérek alapjának megvizsgálását javasolta, mivel a munkálatok előtt az alapok minőségét mérték volna ezzel fel. Az elnök, Lönhart Ferenc Reschner Dániel urat bízta meg az oszlopalapok körüli ásatások elvégzésére és a „templomfedélzeti” javítások kivitelezésére, utóbbi magában foglalta a hosszház boltozatának javítását is. Kirmayer Károly végezte a költségszámítást.⁵² 1867. május 11-én hagyta helyben a püspök a munkálatokat, melyek tervrajzaiból egyet ismerünk, a Heigel József által szignózott, 1867 júniusában készült tetőszerkezet rekonstrukciós munkálatáról szólót.⁵³

Lönhart Ferenc plébános 1869-es beszámolójából részletes leírást kapunk az 1867. október 27-én elkezdett munkálatról.⁵⁴ Megtudhatjuk, hogy „az idő viszontagságainak romboló hatása” volt látható a falak repedésein, a boltozat kapcsán pedig megjegyzi, hogy „a boltívek egy része”, vagyis a hosszház boltsüvegeinek egy része teljesen beomlott, valamint a fedélszerkezet is igen rossz állapotba került. A javításokat az egyházmegyei képviselő-testület kezdeményezte, a püspökség segítségével és anyagi támogatásával. 1867. május 11-én hagyta helyben a püspök a munkálatokat, majd 1867. október 28-án és 1868. augusztus 22-én az újabb javítások tervét. A be-

50 KGYL–SZMI 290/f, 1. doboz; 1863. július 31. ülés jegyzőkönyve.

51 KGYL–SZMI 290/f, 1. doboz; 1867. február 3. ülés jegyzőkönyve.

52 KGYL–SZMI 290/f, 1. doboz; a 1867. február 3-i ülés jegyzőkönyve.

53 Terv a tetőszerkezet rekonstrukciójáról, Heigel József, 1867. Forrás: Forrás: KGYL–SZMI 290/j, 12. doboz.

54 VERES: *i. m.* XII. Függelék, 357; KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Lönhart Ferenc 1869-es beszámolója.

számoló megírásának időpontjában, vagyis 1868-ban helyreállításra került a tetőszerkezet, a sérült boltmezőket újralfalazták, a „a templom hajója szépen ki-falaiban kitisztítva” (?), és az ablakok nagy részét felújították. Lönhart Ferenc említést tesz egy függőben lévő munkálatról, az északi hajóban a faállványzatot 1870-ig tervezik tartani 1869-ben, ugyanis a nagy repedések javítására ekkor még nem találtak megfelelő megoldást.⁵⁵

A Magyar Polgár 1867. októberi számában olvashatunk a megkezdett munkálattokról. A rövid írás szerint a kivitelezés legnagyobb kihívását az északi hajó jelentette, a problémát ugyanis a torony megépítésével kapcsolták össze. A leírás alapján a torony terhelte a templomépület északi oldalát, és a hajófalat északi irányba húzhatta el, melynek következtében az északi hajó boltozatában repedések keletkeztek, és a boltmezők a beomlás szélén álltak. Főként a boltmezők váltottak ki nagyfokú aggodalmat, amelyeket minden bizonnyal Reschner Dániel építőmester falazta újra.⁵⁶ A helyszíni vizsgálat alapján a boltmezők falazása valóban kőből készült eredetileg. Ma a hosszház boltozatának három boltszakasza teljesen kővel (a déli hajó, keletről számított második és harmadik boltszakasza és a főhajó harmadik boltszakasza), hét boltszakasz esetében pedig részben kővel és részben téglával vannak falazva a süvegek (kővel csak a boltvállaknál), és négy esetében teljesen téglával falaztak (10. kép). A téglák méretei megegyeznek (nagyjából 30×15×7 cm a befoglaló méretük). Továbbá egy következő különbség a falazási technikában figyelhető meg, különösen a bolthátakon. A kőből épített boltmezők szerkezetét kupásan falazták (11. kép), melyet vápában faragtak össze, ezzel szemben a gerincben összefaragott téglamezőket fecskéfarkasan boltozták be (12. kép). A helyszíni kutatás során felmerült a kérdés, hogy 1867-ben a boltmezőket érintő munkálatokkor a kőből épített boltmezők lebontása és téglával való visszafalazásának aránya egyezik-e a ledokumentált falazások arányával. A téglasüvegek egységesen fecskéfarkasan falazottak, továbbá egy-egy boltindításkor fennmaradtak a középkori kőfalazások nyomai, vagy akár teljes süveget meghagytak kőfalazással a boltszakaszokból, annak függvényében, hogy milyen állapotban lehetett.

Fennebb már említésre került, hogy 1867-ben a diadalívpillérek alapjának vizsgálata is megtörténhetett. A régészeti kutatás alapján a diadalív környékén felmerülő szerkezeti problémákat úgy oldották meg, hogy a diadalív alapozását mindkét olda-

55 KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Lönhart Ferenc 1869-es beszámolója; VERES: *i. m.* XII. Függelék, 357.

56 „helybéli ügyes építész (...)”: „a kővezetést szépen leszedeti, s új könnyebb téglával pótolja, valamint az oszlopok fundamentuma s ablakok tetemes javításon mennek át”. Hirharang, Magyar Polgár, 1867. (1. évf.) október 18. 63. sz. 259.

lon köpenyezték, illetve a diadalív alatt merevítőfalat húztak.⁵⁷ (13. kép) Ezen beavatkozások közül a legutolsó viszonylag jól ismert. A Magyar Polgár 1867. októberi számában is olvasható a megkezdett munkálat leírása, amely a falak és diadalívek szerkezeti állapotának alaposabb megvizsgálásához járult hozzá.⁵⁸ A jelenlegi helyreállítás alkalmával, a szentélyben végzett szintsüllyesztés miatt, ezen szerkezeti beavatkozások egy részét el kellett bontani. Lupescu Radu régészeti kutatásai alapján sok merevítőfalazat nem egy periódusból, azaz a 19. századból származik. A 19. századi felújítással csak a fal felső három kvádersora hozható egyértelműen összefüggésbe. A legfelső sorból került elő Stephanus T. sírköve, ahova 1867 körül illesztették be. A sírkövet Jakab Elek is bemutatja 1870-ben, mellékelve gr. Eszterházy János erről készült vázlatát is és beszámolóját, aki 1867-ben a helyszínen volt, mint a helyreállítás egyik szakembere.⁵⁹

1869 júniusában még folynak a javítások, amint arról a Magyar Polgár 1869. június 27-i számából értesülünk. Ekkor a legtöbb költséget az ablakok javítása igényelte, amelyek ívszakaszkövein és az üvegezésén javítottak.⁶⁰ A szentély javításáról is szó esik, a boltozat alá vonóvasakat helyeztek be. A templom padlózatát újraburkolták, és a falakat újrameszelték, ügyelve, hogy a kőfelületeket és az újonnan feltárt falképeket láthatóvá tegyék.⁶¹ A munkálatok befejezését 1869 októberére tervezték. A Magyar Polgár által is említett falképek a Schleunig-kápolna északi falának Passió-ciklusa, a nyugati fal Vir dolorum arma Christivel töredéke és a déli fal Utolsó ítélet falképe. A falképekre Rómer Flóris bukkant rá, legelőször a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók marosvásárhelyi nagygyűlésére tett erdélyi útja során, 1864-ben figyelt fel ezekre, majd 1868-ban tárta fel tanítványaival, amikor az Archeológiai Bizottság Magyar Történelmi Társulata első vidéki nagygyűlését tartotta. A gyűlés résztvevőinek a családi levéltárak számbavétele és a beküldött okmányok megvizsgálása mellett lehetőségük volt a város műemlék épületeit is megtekinteni gr. Eszterházy János, Finály Henrik és Jakab Elek vezetésével. A nagygyűlésen részt vett Ipolyi Arnold és Rómer Flóris is Miksa György és Hampel József jegyzők társaságában. Rómer beszámolójából kiderül, hogy az első összejevetel után a régészek megszemléltek a

57 Megjelenés alatt: LUPESCU Radu–SZATHMÁRI Edina: *Stephanus T. címeres emlékei Kolozsváron*. Dolgozatok az az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből.

58 „Az oszlopok fundamentuma (...) tetemes javításon mennek át”. Magyar Polgár 1(1867). 63. sz. (okt. 18.) 259.

59 JAKAB: *Kolozsvár*. I. 291–292.

60 „a csucaik kőmunkálatai, s nyolcszögletű kockákból egybeállított üvegezett”. *Hirharang*. Magyar Polgár 3(1869). 75. sz. (jún. 27.) 326.

61 „A sanctuarium, fájdalom, rendkívül gyengének mutatkozott. Boltíveit keresztvasakkal kellett egybekötni”; „Az egész kőpadlózat fel van szedve s kitaroztatik, a benső falak újon bemeszeltettek, de ezúttal a régi kömetszetek s a Romer Floris által feltárt sekrestye falfestményeket megkímélte a meszelő.” Üo.

„legujabban helyreállított”-ként jellemzett templomot „becses siremlékeivel, régi asztalos és lakatos munkáival”. A helyreállítás ekkor még javában zajlott, mivel Rómer a restaurálás folytatásának fontosságára is felhívja a figyelmet.⁶²

Heigel József kolozsvári mérnök 1869-es, az új főoltár felállításáról és a belső javításokról szóló költségvetésében olvashatunk az új főoltár felállításának, a padok és ajtók javításának, új járólapok készítésének és a falak vassal való összehúzásának a költségéről.⁶³ Heigel József a templom helyreállításáról egyenesen úgy beszél, mint „majdnem romladékaiból használhatóvá tétetett” épület.⁶⁴ 1869-ben dolgoztak a főszentély falainak és mennyezetének vakolásán és kifestésén is.⁶⁵ Az új oltár felállításának alkalmával bízzák meg a meszeléssel.⁶⁶

Az 1867–1869-es javítások kapcsán felmerült a templombelső „nagyon régi”⁶⁷ padlózatának javítása is. Ahogy arról a Magyar Polgár fentebb említett 1869-es számában olvastuk, Lönhart Ferenc plébános 1869-es beszámolójának egy következő részében a padok és ajtó javítása után kitér a templombelső padlóburkolatának javítására is. Szándékuk szerint „a szentélyben és a hajóban” új kőlapok lehelyezésének engedélyét és támogatását kérvényezik a püspöktől. A leírásban említett nagyon régi *pavimentum* besüppedt, megrepedt, és több helyen kövek és téglák vannak vegyesen. A javításokat vezető mérnök javaslata alapján a teljes kőpadlózatot szükséges volt cserélni vagy lefedni, amelyet úgy oldottak meg, hogy egyszerűen a régi burkolatra helyezték rá az új kőlapokat.⁶⁸

Az aktuális helyreállítás során lehetőség nyílt több helyen is megvizsgálni az 1869-ben használt kőlapokat. A padlóburkolatot érintő beavatkozások során két fontos tényezőt sikerült megállapítanunk: a kőlapokhoz másodlagosan alkalmaztak, átfaragtak 16. és 18. század közötti sírköveket, oly módon, hogy a feliratos oldaluk a kőlapok hátoldalára került, és – ahogy azt Heigel József javasolta – a korábbi padlóburkolatra helyezték rá ezeket a lapokat.⁶⁹ A ma is használatban lévő kőburkolat ki-

62 RÓMER: *i. m.* 32–33; KÓNYA Anna: *Falképmásolatok a tervtárból. Kolozsvár, Szent Mihály-templom.* Magyar Építészeti Múzeum Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ honlapja, 2021. (Utolsó megtekintés: 2022. 06. 21.)

63 KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Heigel József költségvetése, 1512/1869.

64 „a hol a falak az idő viszontagsága miatt, sok rongálást szenvedtek”, azokat „több vaskulcsokkal (?) öszve húzni, melyeknek a ho?u?zója szükséges vassal és munkával együtt előállításra kerülni fog”. KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Heigel József költségvetése, 1512/1869.

65 KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Brandspiegel Gábor levele a plébánoshoz, 1869. 05. 05.

66 KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Brandspiegel Gábor szerződése, 1869. 05. 10.

67 KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Lönhart Ferenc 1869-es beszámolója; VERES: *i. m.* XII. függelék, 359.

68 KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Lönhart Ferenc 1869-es beszámolója; VERES: *i. m.* XII. függelék, 359.

69 Heigel József mérnök költségvetéséből kiderül, hogy nagyon rossz állapotban van a templom „kövezete”: „nem is csak nagyon elkopott; hanem számtalan helyeken téglákkal foldozott lé-

emelését követően láthatóvá vált az 1869 előtti. A 18. századnak datált padlóburkolathoz vegyesen használtak téglát és kőlapokat egyaránt. A helyszíni szemlén azonban arra is találtunk példát, hogy 17. századi sírkövet a feliratos, díszített oldalával felfelé helyeztek le a téglaburkolat faltjai közé, egyes helyeken akár 18. századinál korábbi burkolat volt. A datálási kérdésben segítségünkre volt a déli mellékszentély járósintjeinek kutatása, mivel a mellékszentély barokk oltáralapozása körül ugyanolyan és méretben⁷⁰ is egyező téglaburkolatot helyeztek le, mint a hajóban látott (13. kép). Felmerül a kérdés, hogy az új kőlapok kifaragásához, az 1869-es padlóburkolathoz honnan hozták a sírköveket. Az egyházi képviselők Hartman Sándor kőfaragómesterrel kötnek szerződést a templom padlózatához szükséges kövek kifaragására: 61 négyzetölről (219,6 négyzetméter) szól a szerződés, és a munkához az egyház biztosította a köveket. Tehát, a felhasznált sírkövek nemcsak a Szent Mihály-templom cinterméből és a templomból származhattak, hanem akár a kolozsvári Szentpéteri templomból is. Emellett Hartman párkányzott új kőlépcsőt is faragott, a régi lépcsőkre pedig új profilt alakított ki. Itt feltételezhetően a szentély pódiumára vezető lépcsőzetről lehetett szó, amelyet szintén ekkor magasítottak meg, és amelyből a 2018–2022-es helyreállítást követően a déli mellékszentély lépcsőzete maradt meg. Hartmannak rövid időn belül, 1869. április 3-ig kellett befejeznie a kőlapok kifaragását.⁷¹ Hartman Sándor kőfaragóval készítették el az új oltár asztalát is a szerződése alapján.⁷²

ÖSSZEGZÉS

A kutatás eredményeként a feltárt eseménysorozat tükrében új oldalról tekinthetünk a templom 19. századi munkálataira, pontosabban az 1867–1869 között végzett helyreállításra. Ez a templomjavítás ugyan a században lezajlott munkálatok egyik szeletét képezi, viszont a legjelentősebb javításnak minősíthető. Az egyháztanácsai jegyzőkönyvekből vált láthatóvá, hogy több szakágból vontak be szakértőket, mint például Finály Henrik és gr. Eszterházy János történészeket, és több esetben helyszíni szemlék és viták előzték meg a döntéseket. Továbbá láthatunk példát helyreállítás alatti dokumentációra, így az északi diadalívpillér lábazatánál 1867-ben végzett ásatáson Eszterházy készített egy vázlatot a sírkőről, amely arra enged következtetni,

vén, melynek okvetlen (a még régi jó kő fölhasználásával) újjá alakítása szükséges. KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Heigel József költségvetése, 1512/1869.

70 30×15×5 cm.

71 KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Hartman Sándor kőfaragómester szerződése, 1869. 02. 14.

72 KGYL–SZMI 290/b, 63. doboz. Hartman Sándor kőfaragómester szerződése, 1869. 03. 07.

hogy figyelemmel kísérték a munkálatokat, és ugyan röviden, de Jakab Elek említést is tesz róla, a sírkő vázlatának közzététele mellett.

A helyreállítás fontosságára hívja fel a figyelmet a templom első, 1861–1862 körül készült léptékhelyes felmérése és Eszterházy 1863-ban, az *Archaeologiai Közleményekben* publikált templomleírása. A felmérések ugyan, elsősorban az *Archeológiai Bizottság* felhívásának céljából, publikálásra készültek – Eszterházy szövegéhez mellékelték 1863-ban –, viszont a templom 1867–1869-es helyreállításában részt vevő két személy is ismerte ezt. Nem zárható ki, hogy a javítómunkálatokat is szolgálták a rajzok, ezzel pedig megvalósulhatott a bizottság második célja, a helyreállítások segítése. Hasonlóan Eszterházy 1863-as leírását, a templom első művészettörténeti elemzését is ismerhették, ugyanis később, az 1896-os millenniumi kiállításhoz is ezt alkalmazták.⁷³

A tanulmányban törekedtem a főszentély 1956 előtti boltozatának építési idejét pontosítani, mivel ehhez az időszakhoz kötötte korábban a kutatás ennek az elkészültét. Minden bizonnyal a déli mellékszentély javításáról szóló levéltári írott forrásokat kapcsolhatták korábban a főszentélyhez. Az MTA-ban őrzött 1861–1862 körül készült első templomfelmérések, az 1895-ös manuálé és a korabeli archív felvételek alapján a főszentély boltozata a 19. század második felében, 1956-ig érintetlenül maradt. Az északi mellékszentély barokk kori boltozatával megegyező formai jegyek alapján 18. századi gótizáló boltozatról beszélhetünk. A jövőben további kutatást igényel a templom 18. századi javításainak feltérképezése, és remélhetőleg fény derül a boltozat pontos korára is.

Visszatérve a Heigel József által vezetett 1867–1869-es helyreállításához, felmerülhet a kérdés, hogy a kutatás miért úgy tartja számon, mint a század legfontosabb helyreállítását. A válasz egyszerű: ezt megelőzően csak 1834–1837 között folyt több szakaszra is kiterjedő helyreállítás, 1869 után pedig az 1895–1896-ra tervezett restaurálás elmaradt, közben pedig pontszerűen egy-egy épületrészben történt javítás, mint a déli mellékszentély újraboltozása vagy a tetőszerkezet többszöri megerősítése. Mindezek közül 1867–1869 alatt terjedtek ki a munkálatok a hajók boltozatára, a diadalívpillérek lábazatára – amelynek során ásatást is végeztek –, a felmenő falakra, az ablakokra, a szerkezeti megerősítésre, a padlóburkolat javítására, ekkor tárták fel a Schleunig-kápolna falképeit, és nem utolsósorban elkezdődik a szentély berendezésének cseréje az új neogótikus főoltár felállításával. Utóbbi később folytatódik az új stallumokkal, papi székekkel, falburkolattal és a főszentély neogótikus látványának megalkotásával: 1957-ben fejeződnek be a főszentély rekonstrukciós munkálatai: boltozat, szentségtartó fülke, evangélistákat ábrázoló konzolok, belső ablakok mérműdíszei.

73 KgyI–SzMi 290/h, 3. doboz, a. kötet. 1892–1894, 1894. november 25-i jegyzőkönyv.

A templom középkori formája egészében fennmaradt, részben a beavatkozásokat megelőző tanácskozásoknak és a szakemberek részvételének köszönhetően, másrészt a 19. századi egyházmegye anyagilag nem volt képes átható restaurálásokat, rekonstrukciókat elvégzésére. Főként utóbbinak köszönhető, hogy a munkálatok nem terjedtek ki elbontásokra, átépítésekre. A nagy volumenű forrásanyagból olyan részletek rajzolódtak ki, mint a helyreállítás pontos időtartama, az elvégzett munkálatok jellege, helye, valamint a részt vevő személyek kiléte, fontos adalékot képezve a templom 19. századi történetéhez.

THE RESTORATION OF ST. MICHAEL'S PARISH CHURCH IN CLUJ BETWEEN 1867-1869 AND FORMER INTERVENTIONS

Keywords: *gothic church; restoration; 19th century; Cluj-Napoca; Transylvania*

During its existence, the medieval Church of St. Michael in Cluj has been repaired several times. The church's history of the 19th century is generally associated with the construction of a new tower (1836-1862) and the demolition of the buildings around the church, and the reorganisation of the main square. Most of the research has focused on these two major interventions. Although, it took place in the surrounding, it also had an impact on the church itself and vice versa. In addition, further repairs were made on the church between 1867-1869. Regarding these works, several questions arise: were the medieval walls preserved in their original form; what restoration efforts were carried out in parallel with the construction of the new tower; what were the determinants behind the decisions, and who were the experts?

The aim of the article is to map the repairs through field- and archival research and to answer the questions related to the extent of these works. The research was largely motivated by the lack of 19th century building history of the church. From 2018 preservation work has been ongoing on the parish church, and this gave the opportunity to investigate closely the details.

RESTAURAREA BISERICII SFÂNTUL MIHAIL DIN CLUJ ÎNTRE ANII 1867-1869 ȘI INTERVENȚIILE PRECEDENTE

Cuvinte-cheie: *biserică gotică; restaurare; secolul al XIX-lea; Cluj-Napoca; Transylvania*

De-a lungul existenței sale, biserica medievală Sfântul Mihail din Cluj a fost reparată de mai multe ori. Istoria bisericii din secolul XIX-lea este asociată, în general, cu construcția unui turn nou (1836-1862) și demolarea clădirilor din jurul bisericii, precum și cu reorganizarea pieței principale. Cea mai mare parte a activității de cercetare s-a concentrat asupra acestor două intervenții majore din jurul bisericii. Deși, au avut loc în împrejurimile clădirii, acestea au avut un impact și asupra bisericii în sine și viceversa. Pe de alte parte, între 1867 și 1869 au

fost efectuate o serie de restaurări la biserică care poate fi considerată ca și cea mai importantă lucrare de reabilitare din secolul al XIX-lea în istoria monumentului. În ceea ce privește aceste lucrări, apar mai multe întrebări: au fost păstrate detaliile gotice în forma lor originală, ce eforturi de restaurare au fost efectuate în paralel cu construcția noului turn, care au fost factorii determinanți care au stat la baza deciziilor și cine au fost experții?

Scopul articolului este de a examina reparațiile prin cercetări pe teren și de arhivă și de a răspunde la întrebările legate de amploarea acestor lucrări. Cercetarea a fost motivată în mare parte din lipsa cunoașterii restaurărilor din istoria bisericii din secolul al XIX-lea. Începând cu anul 2018 până 2022 lucrările de conservare ale bisericii parohiale au oferit ocazia de a cerceta îndeaproape detaliile.

KÉPJEGYZÉK/LIST OF ILLUSTRATIONS/LISTA IMAGINILOR

1. A templom alaprajza, 1862 körül. Forrás: MTAKK, ltsz. MS 4407_6_I
Ground plan of the church, c. 1862. Source: Library of Hungarian Academy of Sciences, Collection of Manuscripts and Old Books, nr. MS 4407_6_I
Planul bisericii din cca. 1862. Sursa: Biblioteca Academiei Maghiare de Științe, Colecție de Manuscrise și Cărți Vechi, nr. MS 4407_6_I
2. A templom hosszmetzete, 1862 körül. Forrás: MTAKK, ltsz. MS 4407_6_III
Long section of the church, c. 1862. Source: Library of Hungarian Academy of Sciences, Collection of Manuscripts and Old Books, nr. MS 4407_6_III
Secțiunea longitudinală a bisericii din cca. 1862. Sursa: Biblioteca Academiei Maghiară de Științe, Colecție de Manuscrise și Cărți Vechi, nr. MS 4407_6_III
3. A déli mellékszentély boltozata. Lupescu Radu felvétele, 2021
Vaulting of the southern chapel. Photo: Radu Lupescu, 2021
Bolta capelei sudice. Fotografie: Radu Lupescu, 2021
4. A déli mellékszentély boltozatának nyugati záróköve. A szerző felvétele, 2021. 03. 04.
Western keystone of the southern chapel. Author's photo, 2021
Cheia de boltă de vest din capela sudică. Fotografia autorului, 2021
5. Gaiser Antal terve a déli mellékszentély új boltozatához: felülnézet, keresztmetszet és a felülnézeti rajz a vonóvasakkal, 1854. Forrás: Kolozsvári Szent Mihály Plébánia Iratai, 290/f, 1. doboz
The plan of the new vaulting of the south chapel made by Antal Gaiser, 1854. Archives of the Parish Church, nr. 290/f, 1. box
Plan făcut de Antal Gaiser pentru noua boltă a capelei de sud, 1854. Izvor: Arhiva Parohiei romano-catolice, Cluj-Napoca, nr. 290/f, cutia 1
6. A déli mellékszentély boltháta, a koronafal és a gádorfal közti vonóvasak. Balra, középen a csigalépcső kijárata. Lupescu Radu felvétele, 2020
The extrados and wall ties above the south chapel. To the left the exit of the choir's staircase. Photo: Radu Lupescu, 2021
Extradosul capelei sudice, cu tiranții deasupra. La stânga se vede ieșirea din scara elicoidală a sanctuarului. Fotografie: Radu Lupescu, 2021
7. Fent: Déli mellékszentély, fejezet fölötti vonóvas a levakolt és zöldre festett, visszafaragott homlokívindításokkal. Lent: Déli mellékszentély, északnyugati késő gótikus bordaindítás zöld festéssel, melyre téglával ráfalaztak. A szerző felvételei, 2021
Above: South chapel, plastered and painted details of the carved down arch springings. Below: South chapel, north-western late gothic corbel with green paint details. Author's photo, 2021

- Sus: Capela sudică, tirant deasupra capitelului și pornirea arcului-diafragmă tencuit și vopsit verde.
 Jos: Capela sudică, pornirea nord-vestică a bolții gotice târzii, vopsită verde. Fotografia autorului, 2021
8. A főszentély boltozata, 1895. Forrás: MÉM MDK TTI, A Kir. József Műegyetem építész hallgatói felmérések, Steindl Imre vezetése alatt, Ltsz. R 31520
 The vaulting of the chancel, 1895. Source: MÉM MDK TTI, nr. R 31520
 Bolta corului principal, 1895. Izvor: MÉM MDK TTI, nr. R 31520
  9. Petrik Albert felvétele a templombelsőről, részlet a főszentélyről, 1914 előtt. Forrás: MÉM MDK Fotótár, ltsz. 07.271N
 Albert Petrik's photography about the church interior, detail of the chancel, before 1914. Source: MÉM MDK Photography Archives, nr. 07.271N
 Interiorul bisericii înainte de 1914, detaliu despre sanctuar. Fotografie: Albert Petrik. Izvor: MÉM MDK, Arhiva foto, nr. 07.271N
  10. A hosszház boltmezőinek falazása, sárgával a kővel falazott süvegek, sötétszürkével a vaspántok. A szerző vázlata, 2020
 Masonry of the church's bays, yellow for the stone. The author's survey, 2020
 Zidăria bolții din navă, galben pentru zidăria din piatră a bolții. Releveul autorului, 2021
  11. Déli mellékhajó, nyugatról a második, kővel falazott boltszakasz boltháta. Lupescu Radu felvétele, 2020
 South aisle, from the west the second bay's extrados walled with stone. Photo: Radu Lupescu, 2020
 Nava laterală sudică, dinspre vest a doua travee de boltă, zidită din piatră. Fotografie: Radu Lupescu, 2020
  12. Északi mellékhajó, nyugatról az első, téglával falazott boltszakasz boltháta. Lupescu Radu felvétele, 2020
 North aisle, from the west the first bay's extrados walled with bricks. Photo: Radu Lupescu, 2020
 Nava laterală nordică, prima travee de boltă dinspre vest, zidită din cărămidă. Foto: Radu Lupescu, 2020
  13. A déli diadalív pillér körüli alapozás és annak megerősítése. Lupescu Radu felvétele, 2017
 Reinforced foundation around the south pier of the triumphal arch. Photo: Radu Lupescu, 2017
 Consolidarea fundației în jurul stâlpului sudic al arcului de triumf. Foto: Radu Lupescu, 2017
  14. Korábbi padlóburkolat a padok alatt. Lupescu Radu felvétele, 2021
 Previous floor under the benches. Photo: Radu Lupescu, 2021
 Podea anterioară de sub bănci. Foto: Radu Lupescu, 2021

Gy. DÁVID GYULA*

EGYHÁZI MŰEMLEK-ÖSSZEÍRÁSOK DÉL-ERDÉLYBEN. MŰEMLEKI ADATLAPOK AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET KOLOZSVÁRI LEVÉLTÁRÁBAN

Kulcsszavak: épített örökség; Dél-Erdély; református egyház; műemlékbizottság

„Ma itt, holnap ott romlik le vagy kerül illetéktelen kézbe egy-egy templom, kastély vagy udvarház. Itt is, ott is apró görgetegek indulnak meg a tetőn. Eleinte csak néhány, de aztán mind több és több. Sodródnak, sodornak, nőnek, növekednek, elébb lassan, aztán gyorsan és mind gyorsabban s végül pusztító lavinaként, vészes robogással, feltartóztatathatatlannul rohannak alá. [...] Nézhetjük tétlenül a kezdetet, várhatjuk egykedvűen a véget? Már így is sok mindenünk veszett el! Nem, nem szabad megvárunk, míg az itt-ott megindult pusztulás lavinaként rohan le a végenyészet örök csendjébe! Ősi műveltségünk dokumentumait, apáink alkotásait kell óvnunk az elsodortatástól. Nekünk itt Erdélyben nem lehet közömbös, hogy mink pusztul el, ha kultúránk régiségét és eredetiségét e földön bizonyítani akarjuk. Műemlékeinket konzerválnunk kell, mert tartozunk evvel múltnak és jövőnek egyaránt. Ami pedig nem maradandó vagy már nem tartható meg, azt felvételekben kell megörökíteni. Sok, nagyon sok munka vár itt elvégzésre...”¹

1928. január 31-én vetette papírra ezeket a gondolatokat a fiatal Debreczeni László Makkai Sándorhoz, az Erdélyi Református Egyházkerület püspökéhez írt levelében. Pár nappal később meg is született az a püspöki körlevél, amely hírül adja a műemlék templomok és berendezéseik tervezett számbavételét, és felkéri a lelkészeket, espereseket, hogy ez ügyben tegyék meg a szükséges jelentéseiket.² Egy pár évvel később született körlevél pedig már „az 1850 [!] előtt épült összes templomok, parókiák, kőkerítések, kapuikkal és tornyaikkal, haranglábak, iskolák...” és berendezési tárgyaik, „faragott kődíszek, ablakok, harangok, orgonák, festett vagy faragott

* Gy. DÁVID Gyula (1957), építész, műemlékvédelmi szakmérnök, davidgyula2012@gmail.com

- 1 DEBRECZENI László: *Emlékirat Főtiszteletű és Méltóságos Makkai Sándor úrhoz, Erdély református püspökéhez*. Művelődés XLII(1993). 11. sz. 2.
- 2 *Körlevél valamennyi Nt. Esperes és Tiszt. Lelkész aának*. Református Szemle XXI(1928). 6. sz. Lásd még SZATMÁRI László: *Debreczeni László, Erdély vándorgrafikusa*. Művelődés, Kvár, 2005 (a továbbiakban SZATMÁRI: *Debreczeni*). 9. ill. 8. sz. jegyzet.

karzatok, mennyezetek, szószekek” stb. szakszerű gondozását, védelmét is feladatul röja az egyházmegyei elöljáróknak, az egyházi tisztségviselőknek.³

Az Erdélyi Református Egyházkerület első műemlékvédelmi intézkedései azonban már a 20. század első éveire datálhatók, igaz, akkor még elsősorban a műkincsek védelmére koncentráltak. Egy 1904-ben kelt körlevél az ingó egyházi emlékek összeírására szólítja fel az egyházközségi elöljárókat,⁴ s 1906-ban is a műkincsek védelme kerül újra napirendre.⁵ 1924-ben találunk utalást az épített örökség védelmére, de akkor is – az 1919-es román műemléki törvény hatására⁶ – csak az 1834 előtt épült emlékekre vonatkoztatva.⁷ Ennek megfelelően az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári levéltárában az *Egyházközségeink műemlékei* nevet viselő kötegek száma 1915-ben már a hatodiknál tart, az ’50-es évek iratait is tartalmazó utolsó köteg pedig a XI. sorszámot viseli.⁸

Ebben a több száz (szám szerint 835) dokumentumban található információ- és adathalmaznak csak egy picinyke részét villantjuk fel, vállalva választásunk önkényes és nem reprezentatív voltát. De ugyanakkor ki kell emelnünk az anyag fontosságát is, hiszen itt találjuk meg a két világháború között működő Műemlékbizottság tevékenységének iratait, valamint a műemlékek védelmének kiindulópontjaként számontartott egyházi műemlék-nyilvántartás kezdeteinek dokumentumait is.

A Műemlékbizottságot Debreczeni jelentkezése nyomán hozta létre az egyházkerület Igazgatótanácsa. 1930. május 5-én tartott alakuló ülésétől 1943-ig tartó működése alatti tevékenységének nagy része a műkincsek – klenódiумok – értékbecslésétől a műemléki restaurálásokig, illetve azok felügyeletéig terjedt. Tagjai is, ennek megfelelően, egyházkerületi tisztségviselő és építész, műemléki, művészettörténész szakemberek voltak, akik közül az egyes üléseken változó felállásban a 13 év alatt megjelent: gr. Bánffy Miklós főgondnok, Csutak Vilmos kollégium- és múzeumigazgató, Darkó Ákos jogász, Debreczeni László építész-grafikus, Herepei János műve-

3 *Körlevél valamennyi Nt. Esperes, tiszteletes lelkész és gondnok aai-nak, a collegiumok mélt. elöljáróságának.* Református Szemle, XXIII(1930). 15. sz. 238–239. idézi SZATMÁRI: *Debreczeni.* 77. ill. 88. jegyz.

4 *Körlevél valamennyi ev. ref. egyházközségünkhöz és a kollégiumok méltóságos t. Elöljáróságaihoz.* Erdélyi Protestáns Lap VII(1904). 14. sz. (ápr. 7.); idézi SZATMÁRI: *Debreczeni.* 8. ill. 6. jegyz.

5 *Körlevél a kebli egyházközségek nagytitiszteletű presbitériumaihoz, tiszteletes lelkész és nagytitiszteletű esperes aaihoz.* Erdélyi Protestáns Lap X(1907). 16. sz. (ápr. 18.); idézi SZATMÁRI: *Debreczeni.* 8. ill. 5. jegyz.

6 Art. 6. *Lege pentru conservarea si restaurarea monumentelor istorice.* Monitorul Oficial No. 82 din 29 iulie 1919.

7 *Körlevél, összes Lelkész aaihoz az 1834 év előtt épített templomok műemlékké nyilvántartása érdekében.* Református Szemle XVII(1924). 47. sz. (nov. 21.); idézi SZATMÁRI: *Debreczeni.* 8. ill. 7. jegyz.

8 Ezúton köszönöm Sófalvi Krisztinának az iratanyag kiolvasásában nyújtott segítségét.

lődestörténész, Kós Károly építész, László Dezső kolozsvár-belvárosi lelkész, Szabó T. Attila nyelvész, gr. Teleki Arctur főgondnok, gr. Teleki Domokos főgondnok, Ugron István főgondnok, Vásárhelyi Boldizsár esperes. Ugron Istvánt csak az ábécérend miatt említettük az utolsók között, nem feledve azt, hogy a bizottság tevékeny éveiben ő vállalta magára legtöbbször az elnöki szerepkört.

Külön kutatás témája lehetne – és kell, hogy legyen – az Egyházkerületi Műemlékbizottság munkájának tételes számbavétele, hiszen a 16 ülés levéltárban megőrzött jegyzőkönyvei, az iratok természetéből adódóan, csak szűkszavúan említik az egyes tárgyalt témákat, az egy-egy ülésen tárgyalt dokumentumokat – mint amilyenek pl. Debreczeni László műemlékfelméréseiről, helyreállításokról tett, 1928-ban kezdődő jelentései⁹ vagy pl. Herepei János sírkőrepertoárjaiban közölt adatai – részleteikben nem ismerjük meg belőlük. Mindazonáltal érdekes és a jövő kutatásaihoz értékes ívet nyújtanak így is a két világháború közötti egyházi műemlékvédelemlről. A bizottság munkájának rövid összefoglalását Darkó Ákos előadó jelentése¹⁰ adja 1939 őszén, amikor tízesztendei működés után egy újabb ötéves mandátum kijelölését kéri az Igazgatótanácstól. Az addig eltelt időszak alatt a Bizottság 36 templom restaurálásával foglalkozott – név szerint említve ezek közül a kolozsvári Farkas utcai templom kijavítását, a bonchidai, magyargyerőmonostori, mezőveresegyházi, algyógyi, nagyrapolti, vicei, erdőszentgyörgyi, dési, somkeréki, ormányi templomok helyreállítását –, de szükség esetén véleményt adott a pókai, balavásári, nyárádtói, bernádi, sajosárvásári templomok lebontása ügyében is. Emellett 9 régi erdélyi szőnyeg és 15 klenódium becslésében, eladásában is segédkezett, abból a célból, hogy ezek reális áron értékesítve, megfelelő őrzési helyre jussanak.

1941. március 28-án került volna sor új mandátummal a – László Dezső és Szabó T. Attila új tagokkal kiegészült – bizottság újabb ülésére,¹¹ amely azonban a tagok többségének a távolléte miatt nem volt megtartható. A háború, illetve az 1940. augusztus 30-i politikai fordulat ezt követően teljesen új helyzet elé állította a kerületi műemlékvédelmet.

Itt elsősorban az egyházkerület kettészakítására kell gondolnunk, amelynek során az Erdélyi Református Egyházkerület 20 egyházmegyéjéből¹² leválasztott 9 dél-er-

9 Kivételt képez az 1937-es renoválási munkákról tett, 1938. április 11-én kelt jelentése. 4468/1938. 04. 26. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/13. Lásd még 6154/1939. 06. 12. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/16.

10 14079/1939. 11. 22 IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/28a. Az elvégzett munka részletesebb áttekintése nyomtatásban is megjelent: DR. DARKÓ ÁKOS: *Az erdélyi református egyház műemlékei*. Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztése. Minerva, Kvár, 1940.

11 2691/1941. 03. 28 IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/50.

12 *Erdélyi Magyar Református naptár az 1938 évre*. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása, Cluj-Kvár; ill. ua. az 1939., ill. 1940. évre. Köszönöm Adorjáni Máriaának a kutatás során nyújtott segítségét.

déli egyházmegyével az egyházi műemlékvédelem terén is, mondhatni, megszűnt a kapcsolat. A közigazgatási átszervezés miatt azonban ez nem volt „egyszerű” matematikai művelet, hiszen Észak-Erdélyben 1942-ben 14 egyházmegyét tartottak számon.

Érdemes egy pillantást vetnünk a korabeli térképekre is, amelyeken megpróbáljuk bemutatni a közigazgatási határok folyamatos változását. Az egyszerűség kedvéért vegyünk egy 1938-as állapotot, amely az akkor már majd 20 éves romániai erdélyi egyházkerület első felosztását szemlélteti. Ezt követheti a bécsi döntés nyomán született államhatár, amely nem csak Erdélyt s az Erdélyi Református Egyházkerületet, de nem egy esetben egyházmegyéket, sőt egyházközségeket is kettőbe vágott. Ezt – az észak-erdélyi eufória ellenére is – a kívül maradtak számára mindenképpen tragikusnak elkönnyvelhető eseményt mi itt most csak foltszerű ábrázolással szemléltetjük, nem feledve ugyanakkor azokat a megrendítő szavakat, amelyeket Nagy Ferenc, az egykori tövisi esperes, majd dél-erdélyi református püspökhelyettes megfogalmazott: „Az az érzésünk volt, hogy a börtönajtó tárva, s rajta tódul ki a 22 évig kínozott milliós sereg, s egyszer hirtelen és könyörtelenül becsukódik a feltáruult vaskapu, s a bebörtönzöttek 2/5 része ott marad tovább is bezárva!”

A bécsi döntést követően, már 1941 októberében a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje egy körlevelet bocsátott ki „a visszacsatolt erdélyi és királyhágómelléki református egyházmegyék nagytiszteletű espereseihez”, melyben hivatkozva egy, „az egyházi műkincsek, épületek, történelmi emlékek és okmányok egyöntetű elvek és rendszer alapján való összeíratását” célzó 1930-ból származó határozatra, kéri, hogy a csatolt kérdőíveket az egyes egyházközségek kitöltve küldjék vissza.¹³

Maga a kérdőív elemzése is egy külön előadás témája lehet, itt most csak a felhívás eredményéről ejtünk szót, azokról is csak jelzésszerűen. Ugyanis ezeknek a kérdőíveknek a kitöltéséről, sajnos, csak másodlagos információink vannak, csupán az esperesek Igazgatótanácsnak, illetve egyenesen az Egyetemes Konventnek címzett kísérő leveleit ismerjük. Ezekből viszont kiderül, hogy az adatgyűjtés ilyen formája nem volt egyszerű történet, a kisebb késéseket is ideszámítva több hónapig tartott.¹⁴

13 1159/1942. 02. 03. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/64.

14 [egyházmegye, továbbiakban: ehm.; egyházközség, továbbiakban: ehk.]. 1942. 02. 28. – Kálotaszegi ehm. kérdőívei (kivéve Csucsá és Hídalmás), 1942. 03. 31. – Udvarhelyi ehm. kérdőívei, 1942. 03. 31. – Marosi ehm. kérdőívei, 1942. 03. 24. – Nagysajói ehm. 14 kérdőíve (kivéve a Magyar-nemegye és Nagysajó), 1942. 04. 04. – Bekecsalji ehm. kérdőívei (kivéve Gyulakuta és Székelybő), 1942. 04. 15. – Szilágyszolnoki ehm. 81 kérdőíve, 1942. 04. 28. – Kolozsvári ehm., 1942. 04. 24. – Görgényi ehm. (kivéve Marossárpatak), 1942. 05. 03. – Széki ehm. kérdőívei, 1942. 05. 05. – Kézdi ehm. 17 kérdőíve (kivéve Gyergyószentmiklós és Réty), 1942. 06. 20. – Dési ehm. kérdőívei, 1942. 06. 23. – Gyergyószentmiklói ehk. kérdőíve, 1942. 06. 28. – Szacsvai ehk. kérdőíve.

Az aprólékos gonddal összeállított kérdőívek ellenére, a megfogalmazott válaszok, adatközlések nem tudtak megfelelni annak az elvárásnak, hogy az egyes emlékeket a törvény szerint kívánt I. és II. osztályba sorolják. Bár az erdélyi anyagot egyelőre nem ismerjük, beszédes e tekintetben Illyés Endre pár évvel később, 1944-ben megfogalmazott, több pontban megindokolt levele, melyben mint e feladatra vállalkozó lelkesítő intézeti tanár jelzi, hogy „az egyes egyházak birtokában lévő műkincsek közül mi üti meg az első, illetve másodvonalbeli műemlékek mértékét, az a kérdőívek alapján ki nem deríthető, meg nem állapítható [...] a kérdőív anyaga úgy, amint van, nem lehet más, mint segítő-eszköz a magyar református egyház annyi drága egyházművészeti adatának összegyűjtésére és megőrzendő első kísérlet ebben a nagyon nehéz és nyolult munkában”.¹⁵

Visszatérve a bécsi döntést követő időszakhoz, a kérdőíves adatfelméréssel párhuzamosan zajlik a MOB akciója, mellyel az országos bizottság nyilvántartását kívánja bővíteni; Lux Kálmán indítványára 1942 májusában kéri betekintésre, lemásolásra Debreczeni vázlatkönyveit – szám szerint 10 db-ot.¹⁶ És folyik az adatgyűjtés Kováts István budapesti teológiai tanárnak a magyar református templomokat áttekintő munkájához,¹⁷ melyhez szintén a katonai szolgálatot teljesítő Debreczeni rajzaiból küldenek egy nagyobb merítéssel, kiegészítve levelezőlapokkal és más fényképfelvétel-telekkel.¹⁸

Hosszú szünet után, négy év elteltével 1943 januárjában tartja az egyházkerületi műemlékbizottság következő ülését,¹⁹ amely egyben az utolsó is. Néhány, aktuális napi problémán túl a fő téma a Konvent új műemlékvédő szabályrendelete kérdésének a megvitatása volt, amely többek között egy ún. egyházművészeti bizottság felállítását javasolta. A túlzó központosításból adódó nehézkes adminisztráció feloldására a kerületi műemlékbizottság a szabályrendeletet módosított szöveggel küldte vissza az Igazgatótanácsnak. Az Egyetemes Konvent végül 1943. május 19–20-i ülésén²⁰

A beérkezettek (Kézdi, Széki, Szilágyiszolnoki, Erdővidéki, Bekecsalji, Görgényi, Kalotaszegi) az Igazgatótanács 1942. május 28-i keltezéssel továbbítja az Egyetemes Konvent felé. A kérdőívek feltételezhetően visszakerültek az Egyházkerülethez, erre utal a konvent elnökségének 1944. január 25-én kelt levele. 1844/1944. 02. 26. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/63.

15 4173/1944. 01. 06. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/7

16 5024/1942. 05. 07. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/76. Bakó Zsuzsanna, a Dokumentációs Osztály vezetője szíves közlése szerint a budapesti Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ nyilvántartása szerint ma is rendelkeznek néhány másolattal a Debreczeni-vázlatkönyvekből.

17 Főszerk.: Dr. Kováts J. István: *Magyar református templomok*. I–II. Athenaeum, Bp., 1942.

18 10009/1942. 10. 23. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/5.

19 01114/1943. 01. 30. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/15.

20 6207/1943. 07. 19. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/33.

fogadta el azt a Szabályrendeletét,²¹ amely – összhangban a magyarországi törvényekkel és intézményrendszerrel – egységesen intézkedik a református egyház műemlékeinek fenntartásáról Magyarországon – így természetesen a visszacsatolt királyhágómelléki és erdélyi egyházmegyékben is.²²

Az események azonban a háború miatt felgyorsulnak. 1944 májusában az egyházművészeti bizottság még feladatul kapja az 1944–1945-ös évekre vonatkozó egyházkerületi műemlékvédelmi munkaterv és költségvetés elkészítését, de a következő hónapban már az egyházközségi anyakönyvek és klenódiумok elrejtési feladatairól kapunk hírt,²³ s a műemléki összeírás – részben Illyés Endre említett referátumának következtében – lekerül a napirendről.²⁴

A háború utáni első életjeleket a Magyar Népi Szövetség keretén belül létrehozott Országos Magyar Műemlék Bizottság részéről kapjuk, amely első feladatának tekinti „a meglehetősen elhanyagolt erdélyi magyar műemlékvédelem egységes megszervezése érdekében az erdélyi magyar műemlékek lehető pontos és a mai állapotot figyelembe vevő összeírását”, s ez ügyben kéri az egyházközségek lelkészeinek közreműködését.²⁵ A közösségi ügyek szolgálatának érdekében ez a bizottság figyelmének hatáskörét már kiterjesztené a pusztulásnak indult kastélyokra és udvarházakra is, felvállalva a rombolások megakadályozását, a védelem kötelességét. A bizottság tagjai között Entz Géza, Kelemen Lajos, Köpeczi Sebestyén József mellett itt is megtaláljuk Kós Károlyt, illetve Bánffy Miklóst, aki az elnöki tisztséget vállalta. Ám a politikai körülmények ennek a bizottságnak a működését is rövidre szabták: az 1947. január 24-én tartott első – és valószínű utolsó – értekezlet jegyzőkönyvében²⁶ felsorolt elvek és feladatok megvalósíthatatlanok maradtak, Vasile Luca cikkét (*A romániai magyarság útja*) már magának az MNSZ-nek a felmorzsolódási jeleként tartják számon.²⁷

21 3085/1943 IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/[36].

22 Példaként említhetjük a széki református templom műemlékké nyilvánításának ügyét. Debreczeni László 1943 decemberében írta meg az értékes, de már „közveszélyes” templom történetét és állapotát bemutató s annak helyreállítási javaslatával is élő alapos leírását, többek között azért, mert:

– a templomfelújításra karácsony előtt úgy kaptak 8000 pengőt, hogy az összeg még az év folyamán felhasználandó, és arra már nincs mód,

– a szükséges statikai megerősítést – az új rendelkezések miatt szükséges engedély hiányában Debreczeni nem tervezhette meg, ezért szaktervező kijelölését kérte. 41/1944. 10. 03. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/59.

23 4786/1944. 07. 04. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/4.

24 4173/1944. 01. 06. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/7.

25 2297/1947. 03. 24. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/11.

26 Jegyzőkönyvi kivonat. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára C/6 gróf Bánffy Miklós iratai, raktári jelzet 1. doboz II.3.

27 Vasile Luca: *A romániai magyarság útja*. Igazság V(1947). 113. sz. (máj. 22.). Vö. LIPCSEY Ildikó: *A romániai Magyar Népi Szövetség (1944–1948)*. Történelmi Szemle XXVIII(1985). 1. sz. 96.

Pár évvel később, 1949-ben viszont az egyházkerületi műemlékbizottság alakul újjá, Darkó Ákos javaslatára, s ebben a régi tagok mellett új nevek is megjelennek: Kós Károly (főgondnok), Bánffy Miklós, Darkó Ákos, László Dezső, Debreczeni László, Tóth Sándor, Papp László, Molnár Károly, Vadai Béla, Soós István, Debreczeni István, Jakó Zsigmond.²⁸ Bár az új bizottság tényleges munkáját egyelőre nem ismerjük, Darkó Ákos továbbra is az egyházi műemlékvédelemmel kapcsolatos tevékenységek első számú lebonyolítója marad. Lapozzuk tehát tovább a levéltári dokumentumokat.

1950-ben az illetékes román hatóság, a bukaresti Kultuszminisztérium is megpróbálkozik az összeírással, egyelőre azonban csak az egyházművészeti tárgyak regisztrációja céljából bocsát ki kérdőívet, melyre meg is kap egy, 20 egyházközség „művészi beccsel bíró istentiszteleti tárgyait” egybefoglaló listát.²⁹

1953 elején, az érvénybe lépett új adótörvények miatt,³⁰ az adómentességhez igazolni kellett a templom műemlék voltát, ezért több egyházmegye felől is megkeresés érkezett az Igazgatótanácshoz, hogy a hatáskörébe tartozó egyházközségek templomainak a műemlék voltát igazolja. Feltehetőleg a Kultuszminisztériumhoz is érkeztek ilyen megkeresések, ugyanis egy 1953. áprilisi minisztériumi levél³¹ arra hívja fel a figyelmet, hogy az illetékes hatóság ez ügyben a CSAC (Állami Építési és Építészeti Bizottság). S közben arra is fény derül, hogy az Igazgatótanácsi nyilvántartás sem tökéletes, olyan templomok, mint például a magyarszombori, kimaradtak a felküldött listából.

Példaként nézhetjük meg a kalotaszentkirályi templom esetét. Polgár Gyula lelkipásztor 1953. november 15-i levelében jelzi az esperesi hivatal felé, hogy tavasszal adományokból kívánja a torony 100 éves bádogozását lecserélni, a zsindefedést és a külső meszelést felújítani.³² A levél az Igazgatótanácson keresztül jut el a Kultuszminisztériumhoz, s a válasz tájékoztat arról, hogy a munkálatokat a CSAC engedélyezi, s hogy az e célból benyújtandó dokumentáció milyen tartalommal készüljön. A folyamat további lépéseiről csak a mócsi templom esetéből alkothatunk képet, ahol arra a kérésre, hogy az engedélyezéshez szükséges terv elkészítése céljából küldjenek egy szakértőt, a minisztériumi levél³³ a rajon Műszaki Osztályára irányít, ahol majd elkészítik a tervet, és 4 példányban előterjesztik a Kultuszminisztériumnak, hogy küldje

28 3617/1949. 06. 20. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/17a.

29 IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/18–35.

30 Az 1953. február 14-én megjelent pénzügyminisztériumi rendelet mentesítette a műemlék templomokat az adó alól, de a műemlék jellegét a Vallásügyi Minisztériumnak kellett tanúsítania a nála lévő lista alapján. 4557/1953. 11. 25. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/52.

31 1812/1953. 04. 30. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/46.

32 4726/1953. 12. 06. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/54.

33 107/1954. 01. 08. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/56.

meg az Állami Építési és Építészeti Bizottság Történelmi Műemlékek Általános Igazgatóságához, jóváhagyásra. S mindez történik a CSAC 4. sz. utasításának szellemében, amely a „történelmi építészeti műemlékek megőrzése céljából fogantatandó sürgős intézkedéseket” tartalmazta, természetesen a kor nyelvén megfogalmazva:

„A polgári-földesúri rendszer alatt számos történelmi építészeti műemlék semmisült és sérült meg. [...] A nemzetközi tőke szolgáltatásban álló hanyatló és kozmopolita burzsoázia lenézte népünk értékes kulturális és művészi hagyományait. Ezen oknál fogva, ma is találkozunk olyanokkal, akik nem értékelik a történelmi építészeti műemlékeket. Ezek vagy azok, akik a burzsoázia rothadásban levő kultúrájához húznak, vagy bár a munka emberei, de sötétségben voltak tartva a burzsoázia által, így távol állva a kulturális és művészeti értékektől. Mindezek eltérnek a Párt és a Kormány, népünk kulturális és művészeti hagyományainak kiértékelését célzó politikájától, mely megőrzi népünk harcának, alkotásának és munkájának múltból ránk maradt örökségét”.³⁴

A javítási, renoválási munkálatokat műemlék templomok esetében tehát csak állami engedély alapján lehetett végezni, így aztán a templomok műemlék volta folyamatosan napirenden volt. Valószínű, ez a helyzet kényszerítette ki, hogy a háború után újraegyesült, majd a rajoni rendszerrel területileg újra átszervezett egyházkerület³⁵ 1954 júniusában körlevelet intézzon azokhoz az egyházmegyékhöz – az új közigazgatási felosztás szerint összesen tízhez –, amelyek részben vagy teljes egészében korábban Dél-Erdélyhez tartoztak.³⁶ A címzések szerint idesorolták az új közigazgatási felosztással meghatározott Hunyadi (40 ehk.), Kalotaszegi (3 ehk.), Kolozsvári (5 ehk.), Kőhalmi (13 ehk.), Küküllői (26 ehk.), Marosludasi (19 ehk.), Nagyeniedi (18 ehk.), Nagysármási (23 ehk.), Nagyszebeni (21 ehk.) és Tordai (19 ehk.) egyházmegyéket.³⁷

34 3327/1953. 08. 31. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/50.

35 1951 márciusától, az országos rajonálás után a szilágysági egyházmegyék átkerültek a királyhágómelléki egyházkerületbe, így az erdélyi egyházkerületben a 23-ból 19 egyházmegye maradt, de ezeket is időről időre (1954, 1959, 1961, 1962) át kellett rendezni az állami közigazgatási beosztás változásaiból következő igények szerint. A vizsgált időszakban, 1951-ben megszűntek a Gyulafehérvári, az Orbai és a Széki egyházmegyék, helyettük létrejött a Ludasi, Szamosújvári, Tordai, Sármási, 1954-ben pedig visszacsatolódtott a váradi kerületről a Zilahi egyházmegye. Tőkés István: *A romániai magyar református egyház élete 1944–1989*. Magyarságkutató Intézet, Bp., 1990. 42.

36 2537/1954.06.30. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/72.

37 Ehhez képest az 1943-as Református naptárból a következő képet kapjuk a dél-erdélyi egyházmegyei egyházközségeiről: [a továbbiakban anyaegyházközség: a.ehk., leányegy-

A körlevélnek természetesen volt egy kérdőívmelléklete is, amelyet az 1942-es összeírás tapasztalatait is mérlegelve jóval egyszerűsítettebb formában bocsátottak közre. Talán érdemes összevetni a két kérdőívet.

Rögtön az elején már a címben is eltérés van, hiszen az új kérdőív csak a templomokat érinti a „gyülekezet tulajdonában és kezelésében levő épületekről, mű- és történelmi emlékekről” átfogó megfogalmazás helyett.

De a sort folytathatjuk:

- a torony, harangláb esetében csak az építés évét firtatják, alkotót, stílust nem;
- hasonlóan nem kell részletezni az orgonák, szószékek, az úrasztala adatait sem;
- a harangok kimaradnak, de kihúzásra kerülnek az úrasztali kellékek (borkancsók, kenyérvágó kés, kenyérsztó tányérok, kelyhek, terítő) vagy éppen az olyan, berendezésekre vonatkozó kérdések, mint a keresztelődények, Mózes-szék, zoltármutató tábla, Szent Mihály lova stb.

Ezzel együtt a kérdések csoportosítása, részletezése egyházmegyénként, sőt – mivel sok lelkész alkotó módon írta gépbe a kérdéseket, a ráadandó válaszok érdekében – egyházközségenként is eltér.

Jelenleg csak három egyházmegyéből ismerjük a hozzájuk tartozó egyházközségek kitöltött kérdőíveit, ezek 1954 nyarán érkeztek Kolozsvárról, Nagyszebenből és az Erdővidéki egyházmegye esperesi hivatalából, Bodoláról.³⁸ Vegyük sorra az egyes településeket, s nézzük meg a kitöltött kérdőíveken beküldött adatokat. Egy későbbi tételes számbavétel során természetesen a szükséges kritikai észrevételeknek is helyet kell adni, ám most – a terjedelmi korlátok miatt – csak az adatközlés tényét, mennyiségét áll módunkban bemutatni.³⁹

*

házközség: l.ehk., társzegyházközség: t.ehk.]. Brassói ehm. (16 a.ehk. + 2 l.ehk. + 1 t.ehk.), Gyulafehérvári ehm. (19 a.ehk. + 2 l.ehk. + 2 t.ehk.), Hunyadi ehm. (27 a.ehk. + 6 l.ehk. + 6 t.ehk.), Kalotaszegi ehm. (6 a.ehk.), Kolozsvári ehm. (11 a.ehk. + 4 l.ehk. és t.ehk.), Kükküllői ehm. (29 ehk. + 6 fiókehk.), Mezősegi ehm. (14 a.ehk. + 2 t.ehk. + 4 fiókehk.), Nagynyedi ehm. (46 a.ehk. + 9 l.ehk. + 4 fiókehk.), Nagyszebeni ehm. (20 a.ehk. + 1 l.ehk. + 14 fiókehk.).

38 Nagyszebeni egyházmegye: Alamor, Bún, Bürkös, Dányán, Erzsébetváros, Fehéregyháza, Fogaras, Gógán, Gógánváralja, Héjjasfalva, Hosszúaszó, Kóbor, Kükküllőalmás, Medgyes, Mihályfalva, Mikeszásza, Nagyszeben, Románújfalu, Sárpaták, Segesvár, Szederjes, Vizakna.

Kolozsvári egyházmegye: Györgyfalva, Magyarfenes, Magyarszovát, Kolozspata.

Erdővidéki egyházmegye: Alsórákos, Árapatak, Bodola, Dombos, Erősd, Hídvég, Hosszúfalu, Keresztvár, Nagymoha, Olthévíz, Sztálinváros, Sztálinváros – Moldova úti imaház, Sztálinváros – Bukaresti úti imaház, Zernest.

39 A tanulmányban közölt egyházközségeknél a kérdőívekben fellelhető válaszok alapján – részben terjedelmi okok miatt, de az áttekinthetőség kedvéért is – az egykori válaszok szó szerinti reprodukálása helyett összefoglaltuk a templomokra vonatkozó adatokat. Az adatközlés mennyisége és mértéke a kérdőíveket kitöltők tudását, de ugyanakkor az alaposágát

Kolozsvári egyházmegye

A Kolozsvári református egyházmegye esperesi hivatala által az egyházkerület Igazgatótanácsának 1954. szeptember 2-án felküldött kérdőívek adatai

1. A Horváth Lajos építőmester által 1887-ben épített **györgyfalvi** templom tornyát 1913-ban emelték. Ekkor végeztek egy nagyobb templomjavítást, majd később is, 1937-ben. Az egyszerű, lapos mennyezetű templom építéskori berendezése közül kiemelkedik a kő szószékek feletti, Umling Lőrinc által 1774-ben készített, festett, feliratos szószékkorona. A szószékekkel szembeni bejárat felett kőbe vésett építésfelirat található 1887-ből. Az orgona az 1944-es hadsereg-átvonulás áldozata lett.⁴⁰

2. **Kolozspata** református tornyos temploma 1825-ben épült az egyházközség alapítója, Darvai Imre tervei szerint. A belső tér síkmennyezettel készült, vakolt, meszelt kivitelben, kisebb karzatán 1872 óta orgona áll. Téglából épített szószéke, papi széke, úrasztala az építés évéből valók, padjai egyszerű, festett fapadok.

A templom nagyobb javítására száz év után, 1926-ban került sor.

A kérdőív mellé a templom főbb alaprajzi méreteit mutató, egyszerű vonalas vázrajzot mellékeltek.⁴¹

3. **Magyarfenesen** a reformátussá vált középkori templom gr. Haller György közreműködésének következtében a katolikus egyház birtokába került. 1795-ben épült ugyan egy kisebb imaház, de aztán az 1813-ban elkezdődött gyűjtésnek köszönhetően 1820-ra végre felépült a református gyülekezet tornyos temploma is. 1840-ben javították. Az egyszerű templom vakolt síkmennyezettel készült, két festett fakarzat-tal, a nagyobbra 1939-ben orgona is került.

Az alaprajzi vázrajz mellett pontos adatokat kapunk a templom többi berendezéséről; eszerint a téglá szószék (rajta I. világháborús márvány emléktábla) az építéssel egykorú, a fából készült márványlapos úrasztala br. Henter Ferenc és Miskoltsi Klára 1820-ból való ajándéka, a papi széket Biró Mihály és neje készítette 1904-ben, de a „csinos festéssel és faragással” készült szószékkoronáról is említés történik; ennek felirata a következő: „Isten dicsőségére készült ezen korona 1929-ik eszt. az Eklésia tagjai költségeken. Curator Kun János és tiszt. Pap Biró András idejében”.⁴²

---

is tükrözi. Az idézett szövegrészletek, feliratközlések a kitöltött kérdőívek szó szerinti megfogalmazásai. Emiatt fontosnak tartottuk, hogy – ahol módunk volt rá – a jegyzetekben, a forrás megadása után feltüntessük a kérdőívet kitöltő személyt, tehát a forrás adatait szolgáló lelkipásztor nevét és a kitöltés dátumát is. Ezúton is köszönöm dr. Tóth Levente levéltáros segítségét, a kérdőívekről hiányzó lelkipásztornevek beazonosítását.

40 3415/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/79. – [Orbán János lp.]

41 3415/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/79. – [Czira Bálint helyettes lp.]

42 3415/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/79. – Márkó Ödön lp., 1954. augusztus 16.

4. A **magyarszováti** református templom kérdőívének végén Adorjáni Albert lelkipásztor a templom két emléktáblájának a szövegét is közli, melynek adatai később, tételesen kerülnek megismétlésre a vonatkozó kérdéseknél:

„1. Tekintetes és Nagyságos Bornemisza Kata asszony a néhai Tekintets és Nagyságos Losonczy Bánfi Dienes Úr özvegye építtette fundamentumából a templomot az Atya. Fiu Szentlélek-Isten tiszteletére 1687.

2. E szováti ref. templom [II]Kornis László kurátor úr 50 hitesorsosai egy néhány lelkes adakozó által építtette egész újból tornyostól 1838-ban a helyt lakó ref. birto­kosok segedelme nélkül K. Szabó Miklós curátorsága alatt.”

Kiegészítésként még azt is megtudjuk, hogy a templom síkmennyezete vakolt kivitelű, hogy a torony alatt festett deszkakarzat van, rajta orgonával, a padok is festettek, az úrasztala fából, a szószék pedig betonból készült.⁴³

5. **Tordaszentlászló** református temploma a kolozsvári Horváth Lajos tervei szerint 1888-ban épült, az egykori és az építéskor lebontott, 1488-ból való templom helyett. A régi templomból csak egy 1488-ból származó címerkőve (helyesen címerpajzson évszámmal ellátott boltozati zárókőve), valamint későbbi szószéke és annak koronája maradt fenn, ez utóbbi történetéről felirata tájékoztat: „Ekes korona, melyet a Krisztus J. nevében az Isten házának ékességére Szentlászlói Ref. Eklésia maga költségével készíttetett Anno 1746, Kibédi M. Benedek prédikátorságában Székely K. [...] asztalos m [...] csinálta.”

A templom déli oldali bejárata felett van a torony, s erre a tengelyre merőlegesen (!) van szerkesztve a 24×11,5 m-es sík, vakolt mennyezetű templomtér, két végében egy-egy karzattal, lehetővé téve a szószék bejárattal szembeni központi elhelyezését. A harmadik karzat a torony alatt van, itt nyert elhelyezést az 1926-ból származó orgona. A padok, az úrasztala egyszerű faszerkezetek, festett kivitelben.⁴⁴

Nagyszebeni egyházmegye

A Nagyszebeni református egyházmegye esperesi hivatala által az egyházkerület Igazgatótanácsának 1954. augusztus 10-én felküldött kérdőívek adatai

1. Az **alamori** református templom a falu szélén, a 16. században épült – s az amúgy szűkszavú beküldő fontosnak tartotta kiemelni, hogy ez egybeesett az ellenreformáció idejével –, egyszerű, négyszögű alaprajzzal, melyen tilos volt „templomoknak útra-utczára néző ablakokat és nyíló ajtót – tornyot építeni”. Síkmennyeze-

43 3415/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/79. – Adorjáni Albert lp., 1954. augusztus 21.

44 3415/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/79. – Teleky Mihály lp., 1954. augusztus 7.

te vakolt, falai meszelték. Hasonló egyszerűségről árulkodnak a templom berendezései, a két faoszlopon nyugvó karzat, a felirat nélküli kő-tégla szószerék, a padok, az úrasztala.⁴⁵

2. **Bún**, illetve Nagybún templomát 1936-ban alakították át egy régi lakásból, Boér Károly tervei szerint. Valószínű emiatt, tájolása a megszokott K–Ny helyett É–D irányú. Tornyát egy 1880 körüli épített harangláb helyettesíti, de a templomépítés korát megelőzi a templom több berendezési tárgya: az 1870-es évekre datált orgona, illetve a 20. századi szószerék fölé helyezett 1786-os szószerékkorona, valamint az 1860-as évekből származó deszkapadok és bükkfa úrasztala.⁴⁶

3. A **bükkösi** református gyülekezet templomát az 1820–1823-as évekre datálják, a kérdőív szerint akkor épült a templom, toronnyal, vakolt síkmennyezettel, 17×6×7 m-es befoglaló mérettel, hogy aztán a későbbiekben úgy harmincévenként végezzenek rajta nagyobb javításokat. A legutolsó még a „régii világban”, 1912-ben volt.⁴⁷

4. Az erzsébetvárosi Sörös András építőmester **dányáni** munkásságának tulajdonítják az életveszélyessé vált és elbontott régi templom anyagából emelt református templomot, amely toronnyal, sík, festett famennyezettel készült 1897-ben. A templomtér két végében emelt karzatok közül a torony felőli (részben fa-, részben épített téglalábakon álló) hordja az 1888-ban már javított régi orgonát. A templom egyéb berendezése – szószerék, padok, papi szék – a templomépítéssel egy időben készült. A kitöltött kérdőívet alapos felméréssel adatolt templomrajzok egészítik ki.⁴⁸

5. Zaklatott múltat őriz emlékezetében **Erzsébetváros** református egyházközsége, amelynek 1895-ben felépített tornyos temploma előtt száz éven keresztül egy kis imaházban ápolta hitét. A vakolt boltozatos templom teljes faberendezése – karzata, papi széke, szószeréke, úrasztala – a 19. sz. végén készült. Említést érdemel a kidolgozott rajzi melléklet, amely a tervezőként említett segesvári Leonardt és Kovács eredeti terveinek a meglétére utal.⁴⁹

45 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – [Bartha Gyula lp.] Megjegyezzük, hogy a hegyen álló templomot azóta lebontották.

46 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – [Dénes Gyula lp.] 1954. július 31.

47 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – [Váncsa Zoltán lp.]

48 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Gecse János lp.

49 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Albert Sándor lp., 1954. július 27.

6. Az egyik legrészletesebben kidolgozott kérdőívet Sipos Árpádnak, a **fehérégyházi** gyülekezet lelkipásztorának köszönhetjük, aki csak a templomról szóló anyakönyvi bejegyzéseknek („irodalomnak”) is külön mellékletet szentel. Ebben szerepe lehetett a megemlített Köpeczi Sebestyén Józsefnek is, aki a bordás boltozatú szentélyvel és vakolt fehér mennyezettel készült tornyos templomot a 16. századra datálta.

Az utolsó 100 esztendő javításairól, átalakításairól is említés történik, így az 1919-esről, amikor négy ablakot vágnak a torony kőfalába, vagy az 1930-asról, amikor szürkére festett fakarzat épül a torony felőli oldalon, illetve az eredeti épített szószék feletti korona, amelyet a részletekbe menő feljegyzései szerint „készite[tt]e: Agyagfalvi Kövecsi Géza, Sipos Árpád papságában. Isten dicsőségére ajándékozták: Pálhegyi Mihály E. M. Képv. és Ifj. Kövecsi Márton, nejeikkel: Tordai Zsuzsánnával és Takács Juliánnával 5.500 lei ért.ben”. Keltezése „1929 nov. 20.”, felirata: „Az Isten tudja a ti ziveiteket: Luk XVI. 15.”

Az orgona id. Kerékgyártó István munkája, 1912-ből, az úrasztala 1866-ból való „Schändor Istvän” felirattal, a papi széket pedig Sándor Miklós és neje, Sakar Juliánna készítette szintén 1866-ban.

A kérdőív mellékletében közlik az 1914–1918 között elesettek emlékére 1930-ban állított fekete márvány emléktábla szövegét is, de említés történik még egy 16. századi homokkő szarkofágról is, amelyet 1910-ben az EME vett meg.⁵⁰

7. **Fogaras** református templomának adatközlésén meglátszik, hogy az egyházközségi jegyzőkönyvek bőséges adatot szolgáltatnak, melyhez azonban kellett a lelkes alapos hozzáállása is. A korábbi kérdőívek pár szavas válaszai helyett itt részletes leírásokat találunk, melyek maradéktalan ismertetésére most nem is vállalkozhatunk. A templom és tornya 1713–1759 között épült, Teleki József és Bethlen Kata támogatásával, a kuruc háborúban lerombolt korábbi, I. Apafi Mihály fejedelem által épített templom helyett. Ez utóbbiból került mostani helyére a reneszánsz kő szószék, a bejárat kőkerete, s az építkezésről Árva Bethlen Kata építési táblája tanúskodik a torony falában. A három hajó és a szentély téglaboltozattal fedett, s a két karzat az első és utolsó traktus téglapillérein áll. A torony felőli karzat mellvédjét az egyházközség kőcímere díszíti, a szentélykarzatot pedig Hörbinger Vilmos 1886-ban készített orgonája uralja. Ennek az évnek a felújításai hozták meg a padokat, a díszes papi és gondnoki széket, Bartha Bálint művét, a faragott diófa úrasztalát, illetve Bakk Lajos aranyozott pelikános szószékkoronáját.

50 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Sipos Árpád lp., 1954. augusztus 1.

Hasonló részletes leírást kapunk a templomban elhelyezett emléktáblákról, valamint a cinterem sírköveiről.⁵¹

8. A kitöltött kérdőív szerint a források már 1375-ben említik **Gógán** templomát, története azonban majd csak a 19. században folytatódik. A főhajó sík, az egyéb berendezésekhez hasonlóan kékre festett famennyezetéhez a diadalíven túl boltozatos szentély kapcsolódik, a kő szószéket feliratos fakorona fedi. 1879-ben készül az első karzat a bejárati oldalon, ezen épül majd 1886-ban az – ’54-ben már használaton kívüli – orgona. A templomtorony már 20. századi, 1909 tavaszán épül fel, majd 1934-ben a szentélyben is készül egy kisebb karzat. Az utolsó templomjavítás 1952-ben volt.⁵²

9. **Gógánváralja** református temploma még a reformáció előtt épült, bár pontos építési ideje ’54-ben még nem volt ismeretes. Javításait azonban feljegyezték a mennyezetre – elsőként az 1700-ast, ekkor épült a fa harangláb, majd még kettőt a 20. században. Az 1903-as javítás alkalmával többek között a régi festett mennyezetet is eltávolították,⁵³ a helyette épített famennyezetet pedig egykorúnak datálják néhány más berendezéssel, a padokkal és a papi székkal. A templomnak mindkét végében faoszlopokon nyugvó karzatok vannak – az úrasztalához hasonlóan – barnára festve, aranydíszítéssel, az egyiken 1911-ből való orgona. Egyedül a díszes szószékkorona feliratával datált, faragott fatáblákkal díszített, hatszögű szószék készült 1769-ben. A meszelt templom falán falfestés nyomai is látszanak, és az alaprajzra két szentségtartó fülkét („szobornak helyét”) is bejelölték a déli falon. Az orgona mögött, a szentély egykori keleti falán latin feliratos emléktábla hirdeti a 18. századi renoválást.

Az alaprajzon egy kriptá helyét is jelölték, ám az odatemetettek neve nem volt ismeretes. A temető régi sírkövei közül azonban néhánynak ismerjük a feliratát.⁵⁴

10. Első javítását 1628-ra datálja a **héjjasfalvi** református templom mennyezeti felirata, amely tartalmazza a következő évszázadokban végzett – 1774, 1843, 1950 – renoválási időpontokat is. Ebbe a hosszú építéstörténetbe illeszkedik bele a torony 1889-es építése, valamint a templom berendezési tárgyainak folyamatos gyarapodása, illetve a régi tárgyak javítása: 1860-ban készül a szószékkorona, majd az 1774-es

51 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Kovács István lp., 1954. július 28.

52 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Benczédi Albert lp., 1954. július 30.

53 Jelenleg a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményének része. ltsz. 55.966

54 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Nagy Endre lp., 1954. július 28.

festett padot javítják (1894), a millenniumi ünnepek alkalmából pedig márvány emléktábla kerül a falra. De a munka folyamatos, a század elején (1906) készülnek a padok és az orgona, majd 1931-ben a régi úrasztalát gyártják újra.⁵⁵

11. A Nagyszebeni egyházmegyében **Hosszúaszó** református templomának építését a 17. századra valószínűsíti lelkipásztora. Sokkal több adatot viszont nem tudunk meg a lapos, vakolt-festett mennyezetű karzatos, egyszerű berendezésű kis templomról (6×14 m), hacsak azt nem, hogy egy 1877-es tűvész után nagyobb javítást végeztek rajta, és ekkor épült az új harangláb is. A 20. század első évtizedeiben is voltak javítások, 1922-ben, majd 1932-ben, amikor a szószékkorona készült. A csatolt alaprajzi vázlatból még az is kiderül, hogy a templom K–Ny tájolású, és a bejáratnál szolgáló „pitvar” a déli oldalon van.

A kérdőív szükségű válaszait kiegészítendő külön papíron csatolva (bevarrva!) a templomhoz köthető feliratokat is megadták. Eszerint a templom falában lévő emléktáblán: „Dum Vixere! Sago Togaque Reclari Opus Josephi Buc. Graphidis/ Professo Scholei Regi./ V. Ecclesicis. Anni 1803”, a templomkapun: „M. B. M. R. A./ Kegyadomány Ev. Ref. Egyh./ 1875 Maj 14.” feliratok olvashatók, míg a templomkertben felállított, „Barones Szentkeresztiades” feliratú obeliszkkal koronázott emlékoszlop talapzatát mind a négy oldalán feliratokkal látták el.

„I. Herves Patriae Generalis Palladia./ Dacae/ Ivabutar Prosapiae/ Dec VAVERE STVPE!!⁵⁶

II. SIGISMUNDUS/ EQUITUM ARMORUM/ GENERALIS PROPRIET/ EQUET ORDINIS MARIAEI./ THERISIAE/ OBIIT SUPR MDCCCXXIII. AETATIS LXXVIII.

III. ANDREUS/ GENERALIS ORDINIS/ ELISABETHAE EQUES/ OBIIT MDCCCXXI / AETATIS LXVIII.

IV. SAMUELI/ COLONELUS/ OBIIT MCCCXIX./ AETATIS LX.”⁵⁷

12. **Kóbor** 15–16. században épült református temploma a falu közepén, egy domboldalon áll, a 27×7 m-es templomtestet és a különálló tornyot kőfal veszi körül. Az első javítást 1662-ből jegyezték fel, majd 1802-ből, amikor a torony és a templom teteje leégett és meg kellett újítani. Erről tanúskodik az akkor készült, szürkéskékre festett sík famennyezet felirata is: „Újítatott e szent ház 1802-ben a kóboriakra nézve

55 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Fejes Dezső lp.

56 A lejegyzett felirat helyett a napjainkban jóval erodálódottabb állapotban lévő kőemléknek ezen az oldalán a következő felirat olvasható ki: HER[...] PATR[...] GENTIS PALLADIA./ DACAE/ IVBUTAR PROSAPIAE/ DECVBVERE STVPE!!

57 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – [Vászka Lajos lp.] 1954. július 15.

szomorú és gyászos esztendőben Krizbai D. János úram papságában”. Pár évtizeddel később, 1846-ban karzat is készült „kazettás, magyaros díszítésekkel”, melyre 1868-ban orgona is került. A kő szószerék 1868-ban felújított kazettás szószerékkoronáján a felirat: „Mal. 2:7. Mt. 10:20 és És. 6:30”.⁵⁸

A papi szék 1857-ben, a papné széke pedig 1762-ben készült.⁵⁹

13. Még a reformáció ideje előtt épült a **küüllőalmási** református templom, hiszen 1796-ban már nagyobb javítást kellett végezni rajta. A nyugati (DNY-i) torony 1910-ben épült, a korábbi harangláb helyett. Mint a rajzos alaprajzi mellékletből kiderül, a déli (DK-i) oldalon két bejárat is volt (egy a szentélyrészbe, egy a templomhajóba), ám azokat utólag befalazták.

A belső tér sík famennyezettel van lezárva, melynek szentély feletti – korábban feltételezhetően boltozatos – szakaszát vakolták. A deszkamennyezet egyik négyszögében festés és az 1796. évi javítással kapcsolatos, nehezen olvasható írás látható a javítás évével, az adakozók, valamint a lelkész nevével.

A karzat a (többször átfestett) szószerékkoronával egy időben készült, ez utóbbin erről felirat is olvasható: „Szenteld meg őket a te igazsággoddal. A te igéd igazság. Jan. ev. XVII. r. 17. v. Készült 1718-ban átfestve 1796.”

Az egyszerű, újabb készítésű padok, az 1800-ra datált papi szék és a két úrasztala mellett (a régi lakkozott, az új furnéros) a templomban van egy kegyúri pad is, melyen a Bethlen-család kígyós címere látható. A harmónium 1953-as vétel.

A cinterem papi sírjainak kövei között van egy fekvő kő is az 1500-as évekből, de felirata elmosódott, nem olvasható.⁶⁰

14. A Herczeg Lajos tervezte református templom és tornya 1888-ban készül el **Medgyesen**, a várfalon kívül, az állomás közelében, fehérre meszelt síkmennyezettel, egyszerű karzattal és festett padokkal, papi székkal, úrasztalával, téglából épített szószerékkal. Az alaprajzi skicc szerinti 10×20 m-es templomról 1935-ből jegyeztek fel nagyobb javítást. Az orgona 1908-ban készült.⁶¹

58 *Mert a papnak ajkai őrzik a tudományt, és az ő szájából törvényt várnak, mivel a Seregek Urának követe ő. (Mal. 2:7).*

Mert nem ti vagytok, a kik szóltok, hanem a ti Atyátoknak Lelke az, a ki szól ti bennetek. (Mt. 10:20).

És kiált vala egy a másíknak, és mondá: Szent, szent, szent a seregeknek Ura, teljes mind a széles föld az ő dicsőségével! (helyesen És. 6:3).

59 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – [Nagy Mihály lp.]

60 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Kadácsi Zoltán lp., 1954. július 26.

61 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/77. – [Kölönte Tibor lp.]

15. **Mihályfalva** tornyos temploma még a 16. században épült az egyházközség lelkipásztora által kitöltött kérdőív szerint. Mennyezete sík, vakolt, meszelt kivitelben készült, karzata fakarzat, amely a harmóniumnak is helyet ad. Korona nélküli szószeke téglából készült, egyik családi székét az 1664-es esztendőből keltezik.

A kérdőív végén a templom emléktáblájának szövegmásolatát is közreadják:

HIC GENE/ROSI CHR/ISTOPHORo PASCO DE/ ZZEKELHID/ FILIi, CHRISTO/PHORo IACET – NAT. ANO 1665 EMP RELE...ACÕNE PA/RENTIS ...NOTI AD Fuit(?) DA(?) PORTA OTTHOMANICAM SUPRI(?) ELECTI/. OBIIT VERO ANO 1672. DŪCENTOR PRAEFATo POST MULTA SERVIA DIRAM CAPTIVITaTEM/ iN ARCE KÖVÁR AN: 3(?) MENSII/ ARCE GÖRGENY .../ Filio SUO HAEC MONUmeNTA FECIT./ANNO 1673.⁶²

16. A templom 1200–1300 körül épült – írja **Mikeszásza** beszolgáló lelkipásztora 1954-ben –, de mint a későbbiekben kiderül, ez az adat az eredeti nagy templomra vonatkozik, amely romos változatában két felekezetnek is helyet ad – a régi evangélikus templom jobb oldali (keleti) végét a katolikus használják, s a kettő között csak a romos templomfalak maradtak meg. A nyugati végen a református templom(rész) így is 10×12 m, melyet egy különálló 4×4 m méretű harangláb és a bejáratul szolgáló pitvar egészít ki a déli oldalon. A református templomtér kialakításakor sík, vakolt, fehérre meszelt mennyezetet kapott. Két javítást jegyeztek fel róla 1820-ból és 1892-ből, valószínű, az előbbihez köthető a kialakítás is. A téglából épített szószekek fölött 1822-ben készült faragott-festett szószeckkorona, mint ahogyan arról annak felirata is tanúskodik.

Az orgona 1914-ben tönkrement, már csak az üres váza maradt meg. Az egyszerű, mázolt padok és az 1910-re datált fa úrasztala mellett a faragott templomajtó és a

62 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – [Bartha Gyula lp.] A közöletlen emléktábla szövegét már az 1950-es években sem tudta kibetűzni a lelkész. A fenti olvasat az eredeti tábla 2023-as fotója alapján készült, a kopásoknál kiegészítve az 1950-es szövegből és egy 1970-es évekbeli, ettől sokban eltérő, az akkori lelkipásztor által lejegyzett verzióból kihámozható betűkkel. Köszönet Weisz Attilának a felirat kibetűzésében nyújtott segítségéért. A tábla fotóját Zsebe Attila lelkipásztornak köszönöm. A kérdőívön szereplő szövegmásolat betűhív leiratban a következő: „HCGENE ROSI CHRISTOPHOR PASCO DE ZEKELHIDI – Fiti, CHRISTOPHOR, IACE – NAT. ANO 1660 SEM PORELSCÕNS PARENTIS PRANOTIAD FUICI DA PORTA OTTHOMANICAM SUPRI ELECTI. OBIIT VERÓ ANO 1672. DŪCENTOR PRAE FAT, POS MULTA SERVIA. DIRAM CAPTIVITTEM NARCE GORGENY. MENSES ONNOCENSE ECISSET. TADE DIMŠO, Filio SŪOHAES MONUNTA FACIT. ANNO 1673.”

szószék melletti fal emléktáblája a templom történetének sokkal mélyebb rétegeibe ad betekintést. Felirataik:

„Br. Radák Adám Ano 1718.”

„A Kegyelet És Tisztelet Érületénél Fogva Kéretnek Mindenkori Birtokosai Mikeszászának; E Templom Alatti Kriptát Föl Nem Bontani Mert Teljesen Telve Van.

Nem Rejt Kincseket Csak Földi Maradványait a Magyar Bényei báró Radák család Számos Tagjainak.

Az Utolso Ki Ide Lett Helyezve M. Bényei Báró Radák Ádám

A Család Legutolsó Férfi Tagja Volt. Meghalt 1897 Aprilis 3-án És Eltemettetett Neje Báro Radák Adámné Szárhegyi Gróf Lázár Olga Által. Az életnek Nagy Szenvedése és Küzdelmei Után Nyugodjanak és Békében A Nemes Hamvak.

Br. R. Á. Gr. L. O.”⁶³

17. **Nagyszebenben**, a Mészáros utcában „Szebeni Civis Kőműves Pallér Krempelsz Sámuel” építi a református tornyos templomot 1786-ban, „erdélyi barokk” stílusban. Ezt később, részletesen ki is fejtik, az építéskori boltozat ugyanis „teljes félkörös boltozat, a gyám oszlopok bordázata egészen átvive oszlop főtől – oszlop föig a tetőzeten keresztül”, a karzat pedig „a templom oldal falainak fél oszlopai teljes kiképzésénél constructuális 2. oszlopon nyugvó, bordázatos tetős, faragótt kőmelvédés kis karzat”. A karzat orgonája egyébként báró Bánffy Farkas adománya 1787-ből. Néhány egyéb berendezési tárgy eredetéről is maradt fenn adat: a virágkoszorú díszes faragású, keményfa „predikáló-szék építetett a Tiszteletes Benkő Ferentz Uram idejében MDCCXC”, a belső felirata szerint, az építéskori egyszerű padok némelyikén korabeli céhjelzéseket lehet látni, a biedermeier stílusú tölgyfa úrasztala pedig Hatzel Károly és felesége, Zöldi Klára adománya 1787-ből.

A templomot többször javították: 1825-ben, 1880-ban, 1905-ben, 1908-ban, 1947-ben, valamint 1950–51-ben.

A szakszerűséget mutató alaprajzzal kiegészített kérdőív közli a bejárat feletti emléktábla feliratát is:

„Deo/ Creatori Redemptori Sanctificatori Sacrum/ Joseph. II. Augusto Principe/ annuente/ Coetus Fidelium Helveticae Confessionis/ Posuit/ MDCCLXXXVI”.⁶⁴

18. Kétszer futott neki **Románújfalu** református gyülekezete temploma építésének. A Kiss Gergely 1888-as tervei szerint épülő templom tornya ugyanis 1889. november 10-én emberáldozatokat követelve omlott össze, mely szerencsétlenségért a

63 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – [Váska Lajos] beszolg. lp., 1954. július 18.

64 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/77. – [Nagy Gyula lp.]

felelősnek talált Schüsster Sámuel építési vállalkozót el is ítélték. Másodszorra új tervvel és új vállalkozóval indult az építkezés, s Nágó István építésében 1900–1901 között el is készült a Kovács Gábor főmérnök tervezte 17 m magas tornyos épület. Valószínű az építési helyszín is közrejátszhatott az építéskori bonyodalmakban, a templomtelek ugyanis, bár a falu közepén fekszik, a patak árterületéhez tartozik.

A templom sík famennyezettel készült, mely halványkék festett színt kapott. Hasonló színű lehetett a torony felőli oldalon kialakított fakarzat, a 10 db. gyülekezeti pad és az egyszerűnek mondott papi szék is. A szószék viszont téglából épült, s terítőjét „Istené a dicsőség” felirat díszíti.

A templom nagyobb javítására 1943-ban volt szükség, ekkor történt a mennyezeti gerendázat felújítása. Az adatközlést Kovács Gábor 1896-os alaprajzi felvétele (ill. annak feltételezhető 1954-es másolata) egészíti ki.⁶⁵

19. A **sárpataki** református templom 1925-ben épült a segesvári Gábor Áron építész tervei szerint, így aztán történetének első három évtizedében nem is végeztek rajta nagyobb javítást.

Mennyezete sík, vakolt, meszelt, s bejárata felett karzat van. Orgonáját harmónium helyettesíti. Egyszerű, többnyire festett fenyőfa berendezése az építést követő években készül, 1927-hez kötik a szószék, a padok és az úrasztalának megvalósulását is.

Bokor Miklós a kitöltött kérdőív mellé egy eléggé szakszerű alaprajzot is mellékel, amely az eredeti tervek meglétét valószínűsíti.⁶⁶

20. A Nagy-Küküllő partján álló **segesvári** templom Alpár Ignác 1888-as tervei alapján épült. A templom kialakítását megvilágosító alaprajzi melléklet egyhajós teret ábrázol, amely a diadalívén túl ötszögletű térrel záródik. A főhajó „barnára fényezett fabolthajtásos” [részben nyitott fedélszékű], az ötszögű tér vakolt boltozatú teret mutat. A főhajó bal oldalán két bővítmény van, melyek oszlopra támaszkodó ívekkel nyitnak a központi tér felé; egy bővítmény a jobb oldalon is van. A fakarzat négy faragott faoszlopon nyugszik, itt kapott helyet az 1894-ben készült orgona. Az eredeti, egységesen „barnára fényezett” berendezés része a padok, az esztergált lábakon álló úrasztala és a szószék is – ez utóbbinak a támlájából előrenyúló baldachint „lapos girlandszerű faragással” díszítették. Az építés évének táblán állítottak emléket.

A templomon 1852-ben végeztek nagyobb javítást.⁶⁷

65 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/77. – Tövissi József lp., 1954. július.

66 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Bokor Miklós lev., 1954. július 25.

67 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Kiss Mihály lp., 1954. július 24.

21. **Szederjes** temploma gr. Székely László földesúr tervei szerint épült 1739-ben – közli László János lelképásztor kitöltött kérdőívében, melyhez alapos, méretekkel ellátott alaprajzi és a térbeliséggel kacérkodó homlokzati rajzot is mellékel. A tornyot 1816-ban újíttották meg, majd 1847-ben az egész templomot megtoldották.

A templom sík fafödémrel készült, melyet aztán 1877-ben egyszínűre lemázoltak. A téglából, kőből falazott szószék a templomépítés idejéből való, a galambdíszítésű fa szószékkorona, az egyszerű (1877-ben át)festett padokkal, papi székkal együtt 1847-ben készült.

Szintén az 1870-es évekre tehető a korábban kőből készült karzatok lecserélése faszerkezetekre, amikor is két egymással szemben lévő karzat épült. Az első orgonát 1750 körülnek tartja az emlékezet, a második 1877-ben készült, de többször javítani kellett. Az úrasztala 1900 körüli. A cinteremben latin feliratos síremlék van.⁶⁸

22. A szájhagyományra hivatkozva kitöltött kérdőív szerint a **vizaknai** templomot 1280–1320 között építették. A támfalakkal megerősített kőfallal kerített templom háromhajós, szentélyére épített tornyos kialakításáról egy alaprajzi melléklet is tanúskodik. Gótikus csillagboltozata a 15. században készült, a török által leégetett síkmennyezet helyett.

Két karzata közül a nagyobbik a szentély feletti boltozatra támaszkodik, a kisebbet „oszlopos félkörívek” tartják. Ez utóbbin van az orgona is 1871 óta.

Kettős ülésű faragott papi széke 1517-ben, a gondnoki szék 1767-ben készült. A szószék a barokk kor terméke, nyolcszögű kehely alakra faragott kőből, alsó szegélyén virágdíszekkel „Renováltatott 1784.” felirattal. Úrasztalából kettő is van a templomban, az egyik – egyszerű, festetlen deszkából – 1789-ből, a másik – fehér márvánnyalappal – 1900-ból.

Feltárt s még feltáratlan freskóit javarészből Makray Márton készítette 1522-ben P. Wincencius Vizaknai által.

A millennium idejében állított emléktábla a gyülekezet 1596-ban történt reformációra térését örökíti meg. A templom alatt kripta van.

Nagyobb javítást 1937-ben végeztek rajta.⁶⁹

68 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – László János lp., 1954. július 26.

69 3211/1954.08.14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/77. – [Bartha Gyula lp.]

Erdővidéki egyházmegye

Az Erdővidéki református egyházmegye esperesi hivatala által az egyházkerület Igazgatótanácsának 1954. augusztus 25-én felküldött kérdőívek adatai

1. Az erdővidéki **Alsórákos** református temploma építését 1827-re keltezi a kitöltött kérdőív, de további részleteket nem közöl. Az első 100 esztendőből pedig csak az orgona építését és az úrasztala állítását említi. Az 1925-ös nagyobb felújításról – erre mennyezeti felirat is figyelmeztet – viszont már bővebb adatokkal szolgál, a szükséges javításokon túlmenően akkor épül négyszögalapra a nyolcszögű torony, elkészülnek a papi székek, valamint a feliratos tölgyfa szószerék „magas árbocszáron végződő faragott, fehérrel, arannyal és zölddel festett díszes fakoronával”.⁷⁰

2. Az **árapataki** református templom a falu közepéhez közel eső dombon áll már az 1659-et megelőző időkből. Tornya csak később, a feljegyzett 18–19. századi javításokat követően, 1894-ben épült, a korábbi harangláb helyett. A sík, meszelt mennyezetű szentélyt és templomhajót csúcsíves boltív választja el, tövében a faragott kő szószerékkel, melynek barokk fakoronáján a fehér galamb a Szentlelket ábrázolja. A szószerék mögötti falat díszítő pajzsos címeres-feliratos sírkő a kriptába is temetkező Gerébeknek állít emléket (feliratát mellékletben közli). Két fakarzata közül a bejárat felettin van a 19. századi orgona.⁷¹

3. **Bodola** református temploma 1856-ban épült Schusztter György tervei szerint, négyszögre épített alaprajzzal és toronnyal, a régi templom alapjaira. A templom berendezése – falazott szószerék faragott szószerékkoronával, az egyszerű úrasztala, a festés nélküli padok, a papi szék – is ekkor készült, egyedül a fakarzat orgonáját datálják 1898-ra. A síkmennyezetű templomnak 1922-ben volt említésre méltó, nagyobb javítása.⁷²

4. Kevés adat maradt fenn az egyszerű tornyos **dombosi** templomról, legalábbis a kérdőívet kitöltő Gidófalvi Károly lelképásztor szerint, aki 1645-re „datálja” a templom építését, s ebben részt feltételez az ajtó kőkeretébe vésett felirat szerinti Székeli Jánosnak. A legutolsó javítása 1907-ben volt, ez idő tájt (1908-ban) harmóniumot is kapott, bár a szájhagyomány egy 1850-es évekbeli felújítás emlékét is megőrizte. Ez

70 3416/1954.09.02. IgTanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/81. – [Zágoni Albu Dezső lp.] 1954. július 28.

71 3416/1954. 09. 02. IgTanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – Márkó József lp., 1954. augusztus 2.

72 3416/1954. 09. 02. IgTanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – Soós József lp., 1954. augusztus 2.

utóbbi alkalomból, 1856-ban épülhetett a torony is. A falazott szószerék a templommal egyidős.⁷³

5. 1878-ra keltezi sokszögű szentéllyel zárt templomát az **erődsi** gyülekezet lelkipásztora, jelezve egyúttal azt is, hogy a falu déli szélén emelkedő régi templom – a faluval együtt – egy évszázaddal korábban „elpusztult”. Kazettás utánzatú síkmennyezete „világoskék alapon, sötétkék fekete ágon primitív népi motívumokkal” díszített, „a szentély felett ... sötétkék háromszögben egy szem”. Két, oszlopos karzata közül a keletin még állt a hatregiszteres, használaton kívüli orgonája. A szószerék falazott, sokszögű koronáján felirat: „Febr. 28.1854. krizbai Tamás István ajándékozta az Úrnak dicséretére: Nagy István B. újfalu”.

Egyszerű úrasztala 1926-ban készült.⁷⁴

6. A 17. századra (1674) datálta templomát az erdővidéki **Hídvég** református gyülekezetének lelkipásztora. A zömök tornyos, két kőkarzatos, vakolt síkmennyezettű templom – melynek alaprajzáról igen vázlatos, de méretekkel pontosított kézi skiccet mellékelnek – jórészt az 1841-es felújítási munkáknak köszönhető alakját.

Részletes leírást kapunk a templom berendezéseiről, melyek nagy részét az 1916-os rongálások után darabokból állították helyre.

A templommal egyidős kő szószeréket – a címerrel díszített latin feliratainak magyar tolmácsolása szerint – hídvégi Nemes János és neje, Pápai Anna készítette Magyar Mihály brassói kőművessel, melynek kőlépcsőjéhez viszont Hann Károly marosvásárhelyi építőmester készített vasbeton korlátot 1927-ben. A gyöngyház, arany és kék színekkel díszített, faragott szószerékkorona 1854-ben készült.

A bejárat feletti karzatot uraló arany és kék színnel díszített 8 változatú orgonát a brassói Nagy József készítette 1874-ben, majd szemerjai Komsa Dávid bővítette pedál- és subbass-változatokkal. A háborús rongálások kijavítását a temesvári Wegestein L. Fiai cég 1924-ben végezte el.

Az úrasztala – felirata szerint – 1882-ben készült, felül kör alakú, vastag kőrisfalappal, alul nyolcszögű szekrényel ellátva, Nagy Károlynénak köszönhetően.⁷⁵

7. **Hosszúfalu** református temploma Szalay Ferenc nagyszzebeni építőmester tervei szerint épült fel 1892–1893-ban, toronnyal, nyeregtetővel. A lelkipásztor által készített ceruzarajz pontos adatokkal is szolgál a főbb alaprajzi méretekről, ablakki-

73 3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – 1954. július 26.

74 3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – Erdélyi Lajos lp., 1954. augusztus 3.

75 3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – Vásárhelyi József lp., 1954. augusztus 1.

osztásról. A templom bolthajtásos, „3 bordás boltozat fa alkotmány, mely vakolt”. Berendezése padjai, négy faoszlopon nyugvó karzata, szószéke, papi széke barnára festett, az épülettel egyidős fenyőfa szerkezetek. A karzaton az orgona használaton kívül van. A furnéros úrasztala viszont 1930-ban készült. A templom nagyobb javításait 1938-ban és 1939-ben végezték.⁷⁶

8. **Keresztváron** a református templom 27 m magas tornyával, vakolt síkmennyezettel, a 19. század végén, 1889-ben épült, az egykori, 16. századi templom helyére.

A templom berendezései – a barnára festett padok, az aranyozott díszítésű fehér papi szék, a kerek furnéros úrasztala – 1891-re lettek kész, hasonlóan a pelikánnal díszített szószékkoronához és szószékhez, valamint az orgonához. Ez utóbbit azonban 1921-ben újjá kellett építeni.

Nagyobb javítás 1948-ban volt.

A kitöltött kérdőívhez igen vázlatos alaprajzi s homlokzati skiccet mellékeltek.⁷⁷

9. Az erdővidéki **Nagymoha** református temploma 1600 körül épült, de az első feljegyzései csak 1816-tól vannak. Ekkor egészül ki toronnyal (a mellékelt vázrajz szerint a keleti végében), ekkor készül sík, festett famennyezete is, „Emeljük Hiv Lelkünk Fel. Velünk Van a Gondviselés” felirattal. A régi karzattal szemben 1816-ban egy újabb karzat készül, amelyet, akárcsak a templom padjait, barnára festettek. Később még 1871-ben is javították a templomot, az 1816-os kő szószékre ekkor kerül korona.

A templomkertben áll Kerekes Péter sírköve 1721-ből.⁷⁸

10. **Olthévíz** tornyos református templomának 20. századi képe a feljegyzés szerinti, 1736-os építése és az 1950-es felújítása közötti kétszáz esztendőben fokozatosan alakult ki.

Rögtön építéskori a kő szószék, amelynek későbbi, fehér-arany festéssel díszített szószékkoronája adatairól annak felirata tájékoztat „Isten dicsőségére készítette a Hévízi Reformata Eklésia 1854 ben”. Vakolt síkmennyezete alatt (készült 1950-ben) a padok, de még a papi szék is egyszerűen fehérre festettek, az úrasztala viszont már „székely stílusban” színesen festett, aranyozott kivitelben készült 1880-ban. Két karzata is van a templomnak, a bejárattal szembeni karzat orgonája kb. 120 éves.

76 3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – Jeney Huba lp., 1954. július 31.

77 3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – Kiss Endre lp., 1954. július 26.

78 3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – Radnóti Árpád lp., 1954. július 26.

A közölt adatokat egy funkcionális alaprajzi elrendezést mutató skicc egészíti ki, megjelölve benne a gyülekezet nemek és rangok szerinti csoportosítását szolgáló ülésrendet is.⁷⁹

11. Csia Pál lelkipásztor jóvoltából a **Sztálinváros** névvel szereplő Brassó három református úrházával is jelen van az 1954-es műemlék-összeírásban.⁸⁰

Rögtön az első az Alpár Ignác nevéhez kötött **belvárosi templom**, amely Szász Domokos püspök és Bethlen András főgondnok idejében, 1892-ben épült a „hívek áldozatából és konventi kölcsönből”. A templom toronnyal, faboltozattal [nyitott fedélszékekkel], illetve vakolt mennyezettel készült. Díszes faragású szószékkoronás szószéke „Gyertyánffy Emil adományai néhai b. e. édesanyja lobdai Gyertyánffy Lajosné sz. Rideli Klára Emlékeül.” Mindkettő, a papi székhez, padokhoz, úrasztalához hasonlóan 1892-ben készült, feltehetőleg szintén barnára mázolt kivitelben. A templomban a reformáció 400. évfordulóját bronz emléktáblával jelölték meg.⁸¹

Neves építész jelölnek meg a helyi református gyülekezet **Moldova úti imaháza** alkotójának is. Kós Károly 1934-ben tervezte az épületet, a megvalósítás adományokból indult el a város északi oldalán. Feltehetőleg a háborús bombázás okozta károk, ill. az ezt követő felújítási munkákhoz köthető az imaház néhány, a régi imaházi padokat kiegészítő, 1945-ből származó berendezése, a bükkfa úrasztala és a „a régi Mikó kollégium diszterméből” származó szószéke.

A **Bukarest úti imaház** Brassó keleti részén épült Kerékgyártó Lajos tervei szerint 1925-ben. 1930-ban kibővítették, ekkor épült tornya is. Mennyezete vakolt kivitelben készült, padjai egyszerű, iskolai pad-rendszerűek voltak (a kérdőív már arról számol be, hogy az imaházban óvoda van, padok nélkül).

Mindhárom épületről, annak főbb alaprajzi méreteiről házilag készített skiccek tájékoztatnak.

12. A **zernesti református gyülekezet** imaházának rövid története 1926-ban kezdődött, s tervezőjeként több alkotó is szerepel: Barabás Elemér, Martini János és Fúró Gyula lévita/lelkipásztor. A rövid történetet az imaház berendezésének adatai sem gazdagítják, építéskori egyszerű berendezését – fenyőfa padok, bükkfa szószék, vakolt, meszelt síkmennyezet – egyedül a harmónium említése színesíti. Az alaprajzi skicc szerint az imaterem mellett az épület papi lakásnak, irodának, kultúrteremnek is helyet adott.⁸²

*

79 3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – [Kakassy Árpád lp.]

80 3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81.

81 A templomot 1963-ban lebontották.

82 3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81. – Nagy László lp.

Az 1954-es felmérésnek köszönhetően összesen tehát 41 egyházközség beküldött kérdőívei állnak a rendelkezésünkre, megannyi rajzolt és írt adatközléssel, melyek szubjektív, de hű képet adnak az akkori tudásról. Erre a tudásra is építkezünk napjainkban, ezeket az adatokat is mérlegelniük kell a mai kutatóknak, hiszen egy műemlék évszázados történetében minden adat számít, nem feledve természetesen a kort és a körülményeket, amelyekből származnak. Az Ipolyi-jelszó tehát itt is érvényes: *Colligite fragmenta*, gyűjtsük össze a töredékeket, őrizzük és ápoljuk tudásunk apró cserepeit!

CENSUS OF CHURCH MONUMENTS IN SOUTHERN TRANSYLVANIA

Keywords: *built heritage; Southern Transylvania; reformed church; Heritage Committee*

Between the two world wars, the protection of religious monuments in Transylvania had to face a new situation, a situation that also required new responses. A Committee for the Historical Monuments of the Reformed Eparchy of Transylvania was therefore established, and László Debreczeni began his work surveying the monuments. Several art monuments were saved, some churches were renovated, but some other churches were demolished.

After the Second Vienna Decision in 1940, while the dioceses of Northern Transylvania, being part of the Hungarian system again, participated in the census of architectural and art monuments, initiated from Budapest, the Southern Transylvanian parishes (in Romania) were left out of this work.

To rectify this deficiency a new monument census was carried out after 1944, the data of which reflect the level of knowledge of the parishes about the respective monuments at that time, but also provide a starting point for the inventory work of historical church monuments.

Making a brief presentation of the process, we also provide insight into the census of monuments in 1954, and at the same time we want to draw attention to the need for research into the activity of the former Committee for the Historical Monuments of the Reformed Eparchy of Transylvania.

REPERTORIZAREA MONUMENTELOR BISERICESTI DIN TRANSILVANIA DE SUD

Cuvinte-cheie: *patrimoniu construit; Transilvania de Sud; Biserica Reformată; Comitetul pentru Monumente Istorice*

Între cele două războaie mondiale, protecția monumentelor religioase din Transilvania s-a găsit și ea față-n față cu o situație nouă, situație care necesita și răspunsuri noi. A fost deci înființat un Comitet pentru Monumente Istorice ale Eparhiei Reformate din Transilvania, iar László Debreczeni și-a început munca de topografiere a monumentelor. În această vreme unele biserici au fost renovate, iar altele demolate.

După arbitrajul de la Viena din 1940, în timp ce eparhiile din Transilvania de Nord, încadrându-se în structurile din Ungaria, au participat la acțiunea pornită de la Budapesta privind repertorierea monumentelor de arhitectură și artă, parohiile din Transilvania de Sud au rămas în afara acestei acțiuni.

Pentru a completa această lipsă, după 1944 s-a trecut la un o nouă repertoriere, ale cărei date, în timp ce arată pe de o parte nivelul de cunoștințe ale parohiilor despre monumentele respective, oferă și un punct de plecare pentru inventarierea monumentelor istorice bisericești.

Făcând o prezentare sumară a acestui proces, oferim pe de o parte o perspectivă asupra repertoriului de monumente din 1954, pe de altă parte vrem să atragem atenția asupra necesității cercetării activității fostei Comisii pentru Monumente Istorice al Eparhiei Reformate din Transilvania.

KÉPJEGYZÉK/LIST OF ILLUSTRATIONS/LISTA ILUSTRĂȚIILOR⁸³

1. Árapatak, a református templom alaprajza (3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81)
Araci, reformed church ground floor plan
Araci, biserica reformată. Plan parter
2. Fehéregyháza, a református templom alaprajzi vázlata (3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77.)
Albești, reformed church ground floor plan sketch
Albești, biserica reformată. Schiță de plan
3. Gógánváralja, a református templom alaprajza (3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77.)
Goganvarolea, reformed church ground floor plan
Goganvarolea, biserica reformată. Plan parter
4. Brassó, a református templom alaprajza (3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77.)
Brașov, reformed church ground floor plan
Brașov, biserica reformată. Plan parter
5. Marossárpatak, a református templom alaprajza (3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77)
Glodeni, reformed church ground floor plan
Glodeni, biserica reformată. Plan parter
6. Szederjes, a református templom alaprajza (3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77)
Mureni, reformed church ground floor plan
Mureni, Biserica Reformată. Plan parter
7. Szederjes, a református templom homlokzata és feljárata (3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77)
Mureni, reformed church elevation and entrance
Mureni, biserica reformată. Fațada și accesul în biserică

---

⁸³ A felvételeket dr. Tóth Levente készítette.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK¹

Bp. = Budapest

Buc. = București

Buk. = Bukarest

EME = Erdélyi Múzeum-Egyesület

KEK = Kolozsvári Egyetemi Könyvtár

Kvár = Kolozsvár

MTA = Magyar Tudományos Akadémia

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

OSzK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

sz. = szám (folyóiratoknál)

Uo. = ugyanott

Uő = ugyanő

vö. = vesd össze

---

1 A rövidítések a lábjegyzetekre vonatkoznak.

KÉPMELLÉKLET

KÓNYA ANNA

1. Medgyes, ún. Mária-torony, falképek a kápolna keleti falán, 1450–1460 körül

2. Triptichon a kápolna keleti falán, Medgyes

3. A kápolna déli fala, Medgyes

4. A kápolna északi fala, Medgyes

5. A kápolna nyugati fala, Medgyes

6. A kápolna boltozata, Medgyes

7. 1465-ös évszám a triptichon bal szárnya alatt, Medgyes

8. Notgottes a triptichon középképén,
Medgyes

9. Notgottes, óraskönyv,
Nantes és Párizs

10. Notgottes a gdański Mária-templomból,
1430 körül

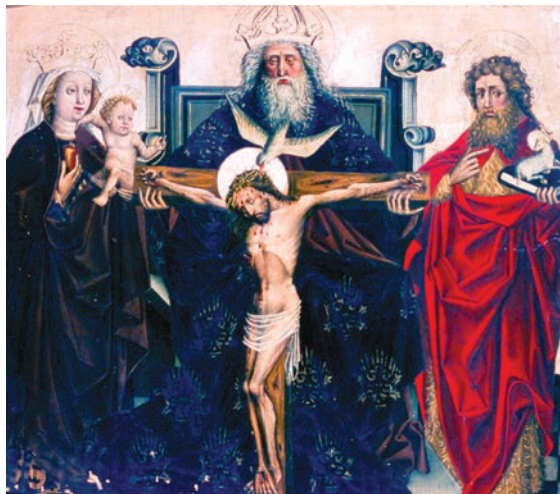
11. Keresztelő Szent János a
triptichon jobb szárnyán, Medgyes

12. A triptichon bal szárnyán megfestett alak töredéke, Medgyes

13. Notgottes a weilheimi
Spitalkirche egykori főoltárának
középső tábláján, Bajorország,
1470–1480 körül

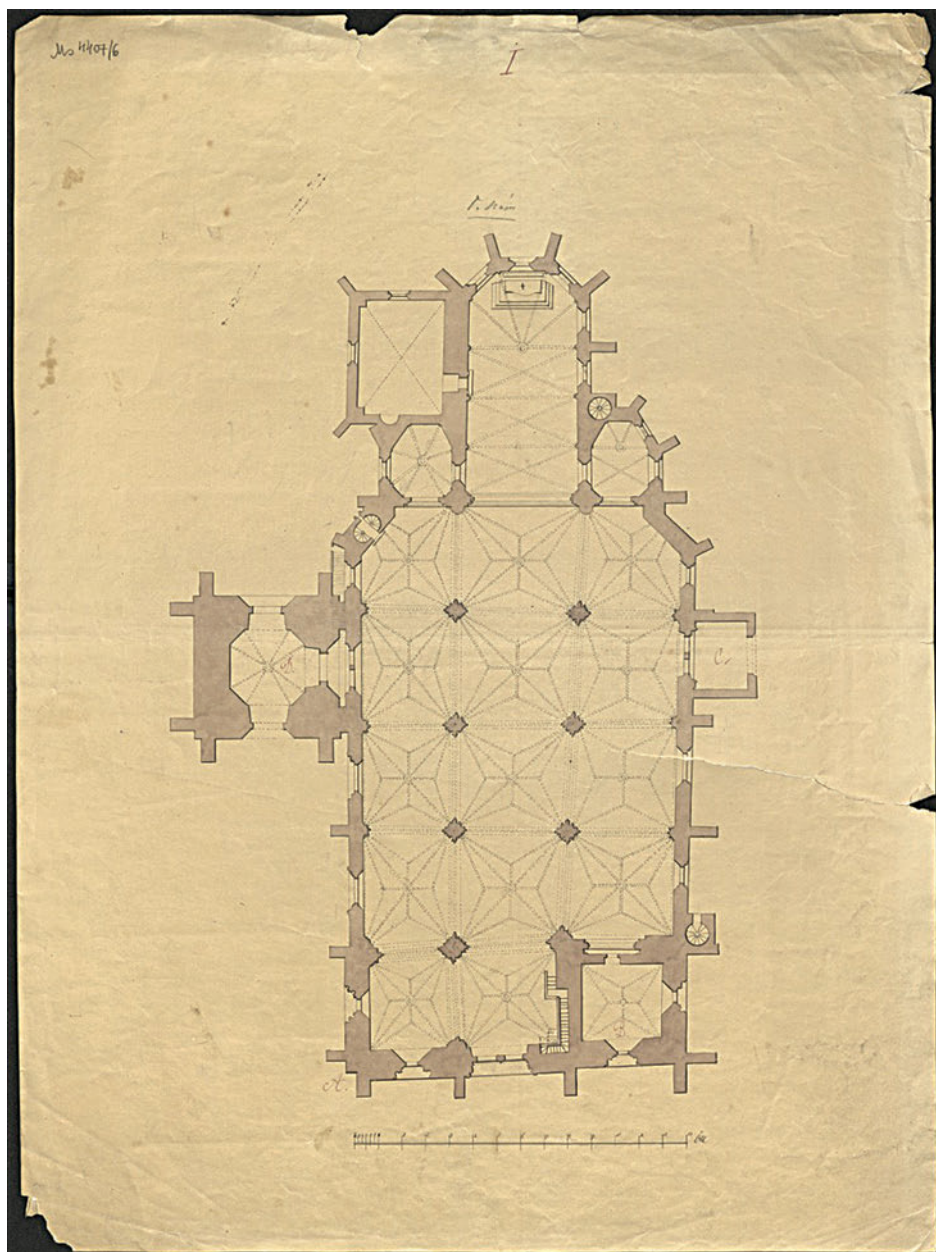
14. Kegyelem trónusa, oltárkép táblája,
Dél-Tirol, 1445–1455 körül

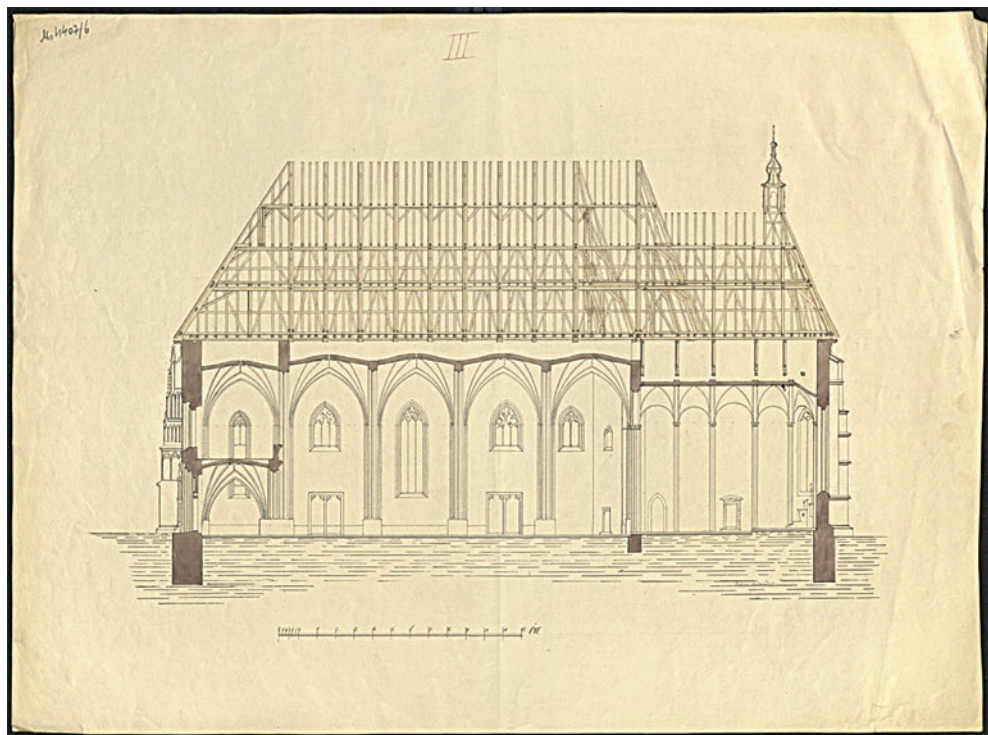
15. A Madonna és Keresztelő Szent János a diadalív északi pillérének nyugati oldalán,
Bádok, plébániatemplom (ma református templom), 1400 körül

SZATHMÁRI EDINA

1. A templom alaprajza, 1862 körül

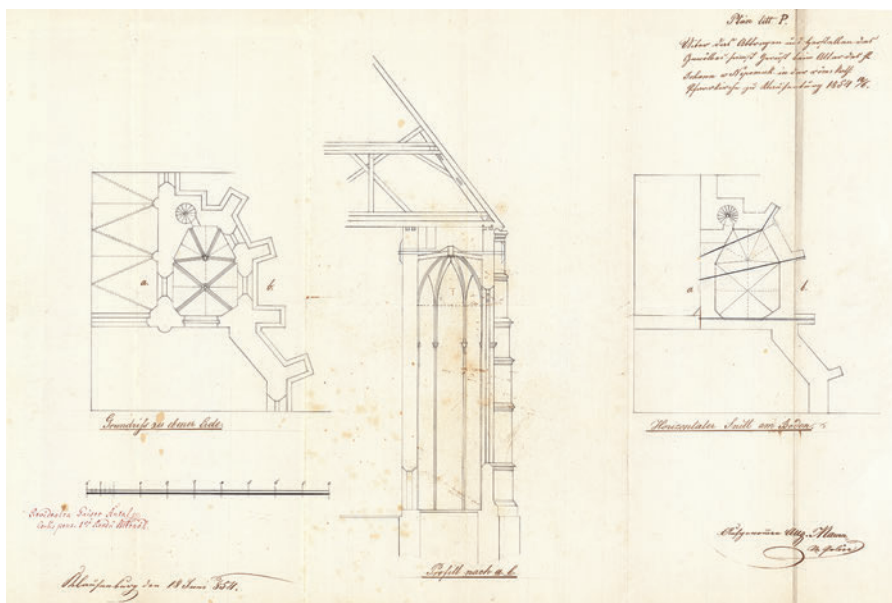
2. A templom hosszmetsete, 1862 körül

3. A déli mellékszentély boltozata

4. A déli mellékszentély boltozatának nyugati záróköve

5. Gaiser Antal terve a déli mellékszentély új boltozatához: felülnézet, keresztmetszet és a felülnézeti rajz a vonóvasakkal, 1854

6. A déli mellékszentély boltháta, a koronafal és a gádorfal közti vonóvasak. Balra, középen a csigalépcső kijárata

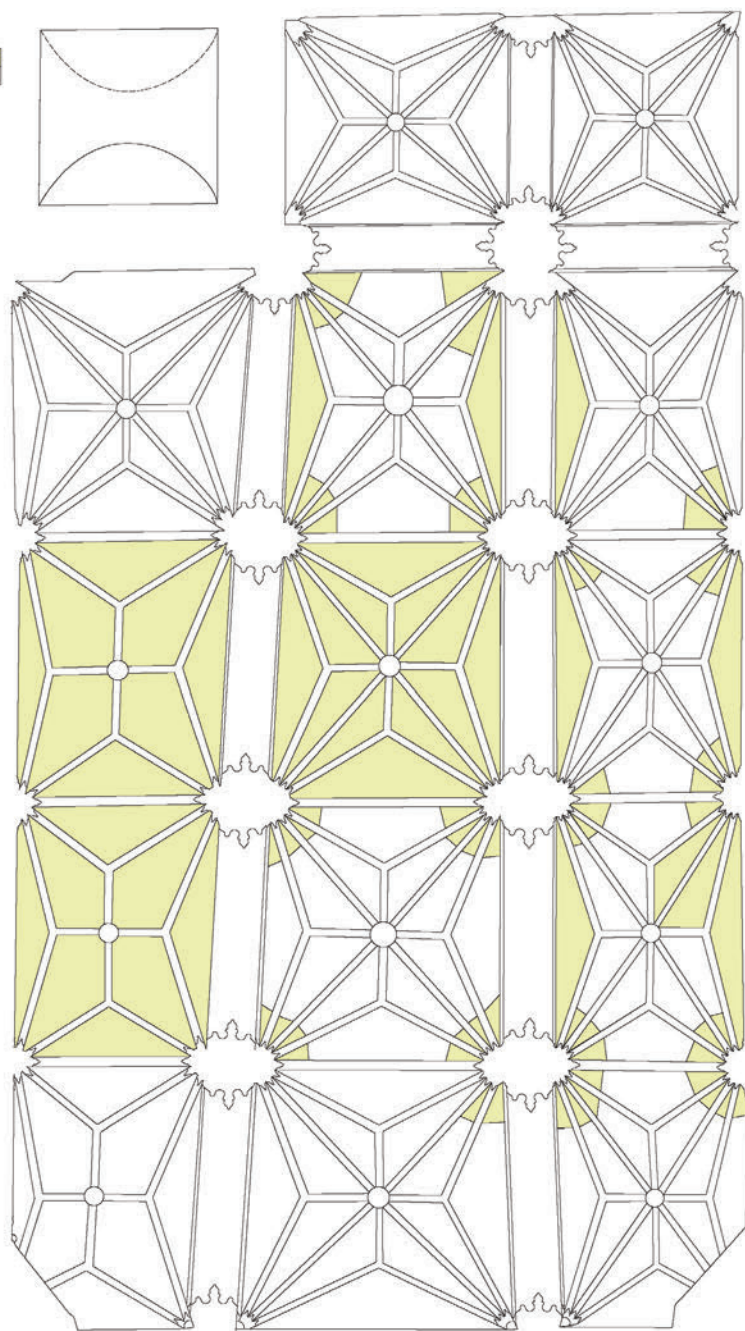
7. Fent: Déli mellékszentély, fejezet fölötti vonóvas a levakolt és zöldre festett, visszafaragott homlokívindításokkal. Lent: Déli mellékszentély, északnyugati késő gótikus bordaindítás zöld festéssel, melyre téglával ráfalaztak

9. Petrik Albert felvétele a templombelsőről, részlet a főszentélyről, 1914 előtt

Kővel falazott boltmező
 Téglával falazott boltmező

10. A hosszház boltmezőinek falazása, sárgával a kővel falazott süvegek, sötétszürkével a vaspántok. A szerző vázlatja, 2020

11. Déli mellékhajó, nyugatról a második, kővel falazott boltszakasz boltháta

12. Északi mellékhajó, nyugatról az első, téglával falazott boltszakasz boltháta

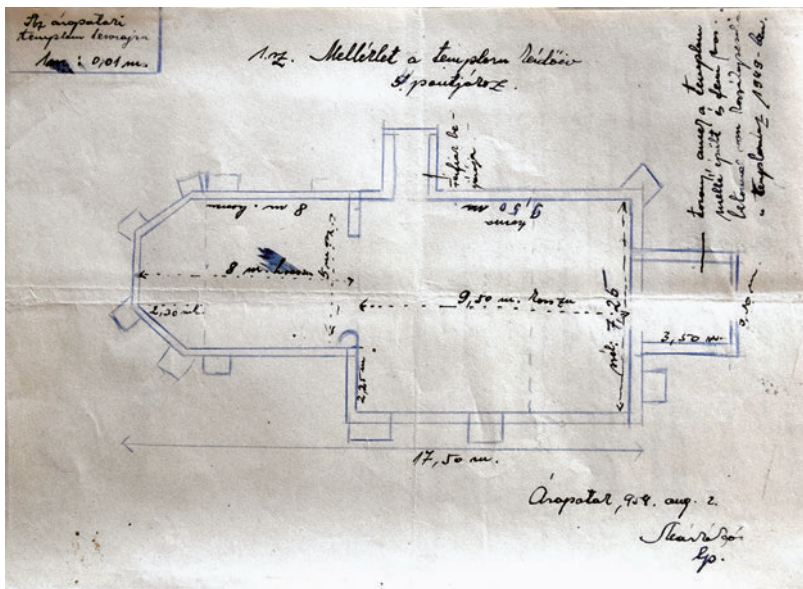

13. A déli diadalív pillér körüli alapozás és annak megerősítése

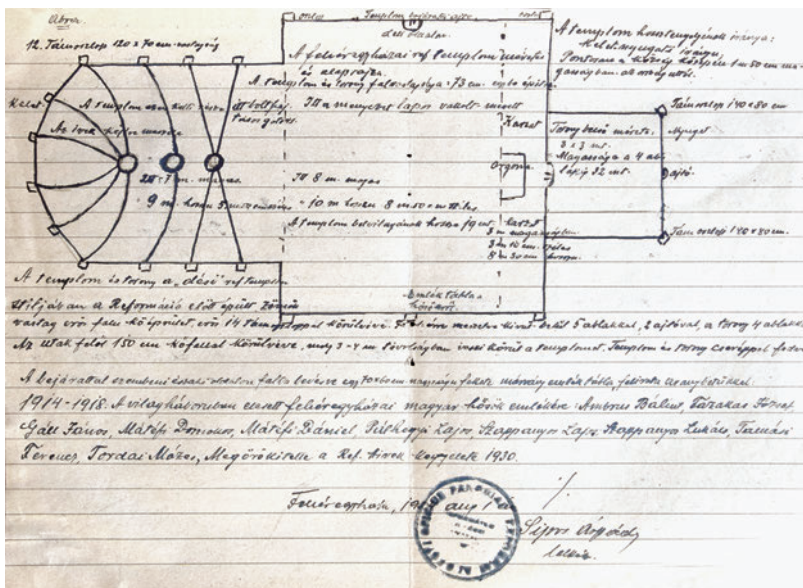

14. Korábbi padlóburkolat a padok alatt

GY. DÁVID GYULA

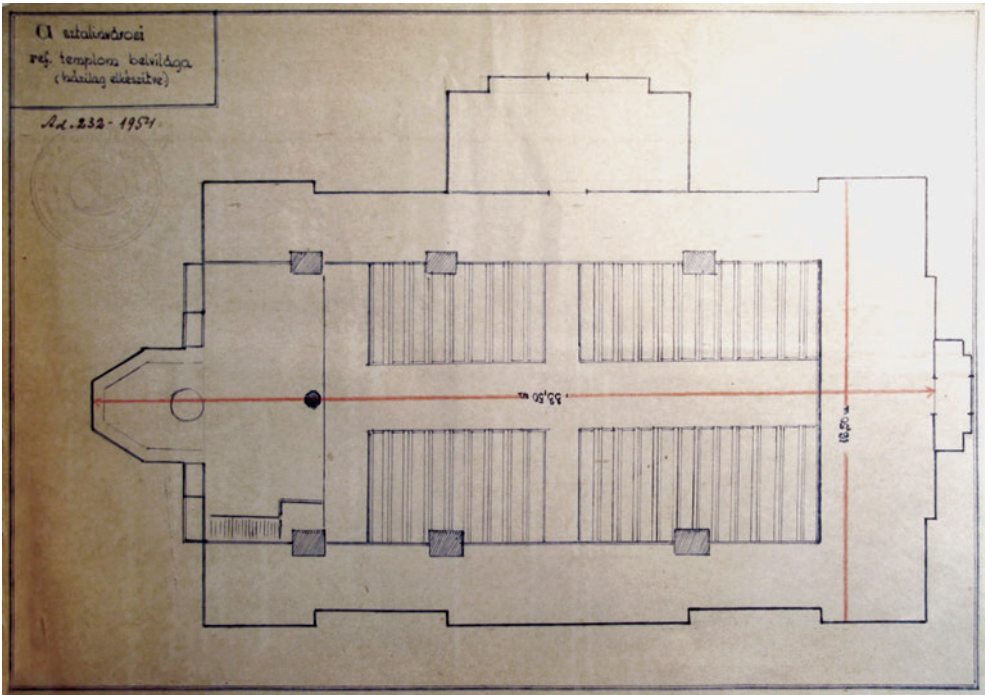

1. Árapatak, a református templom alaprajza

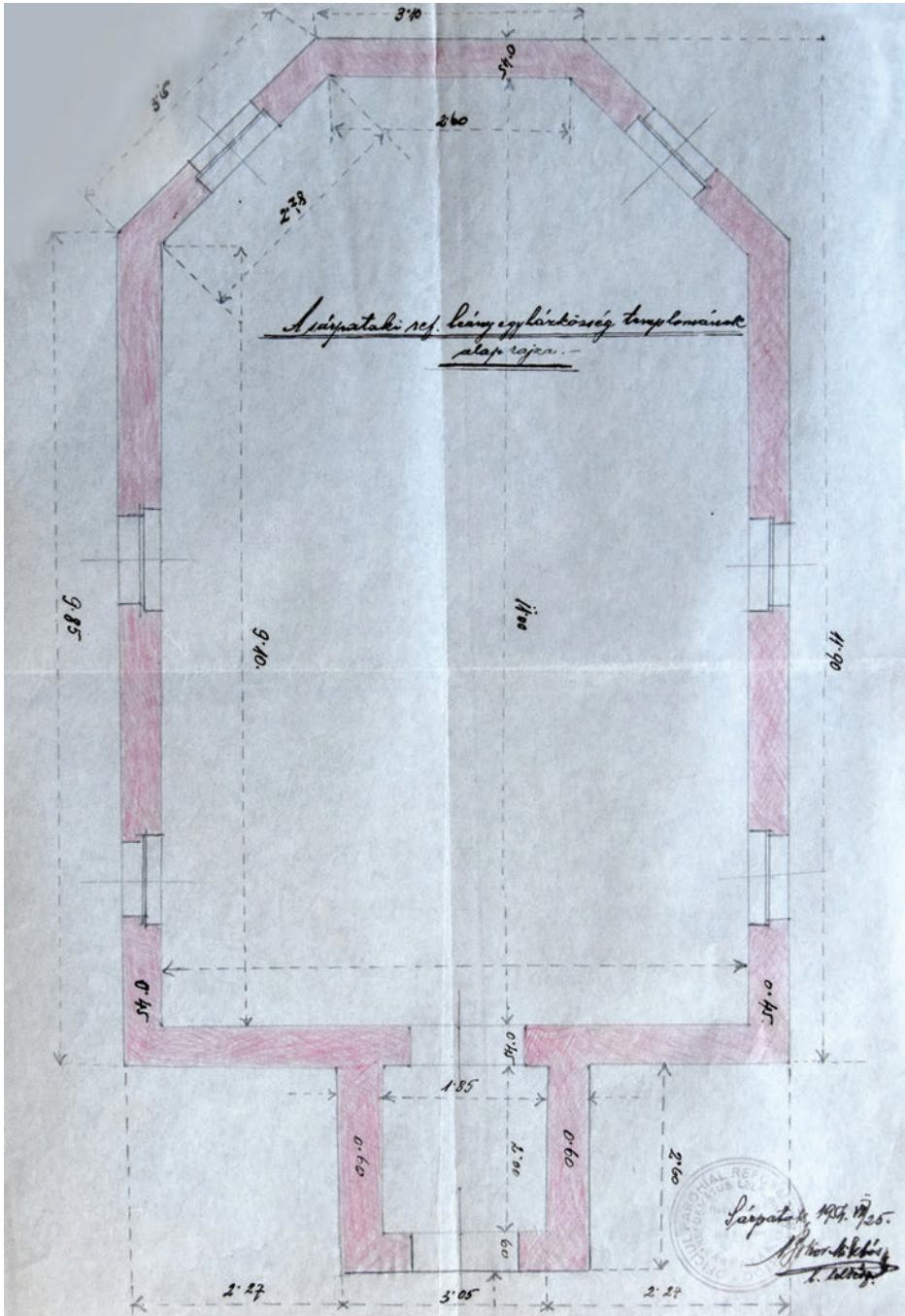

2. Fehéregyháza, a református templom alaprajzi vázlatja

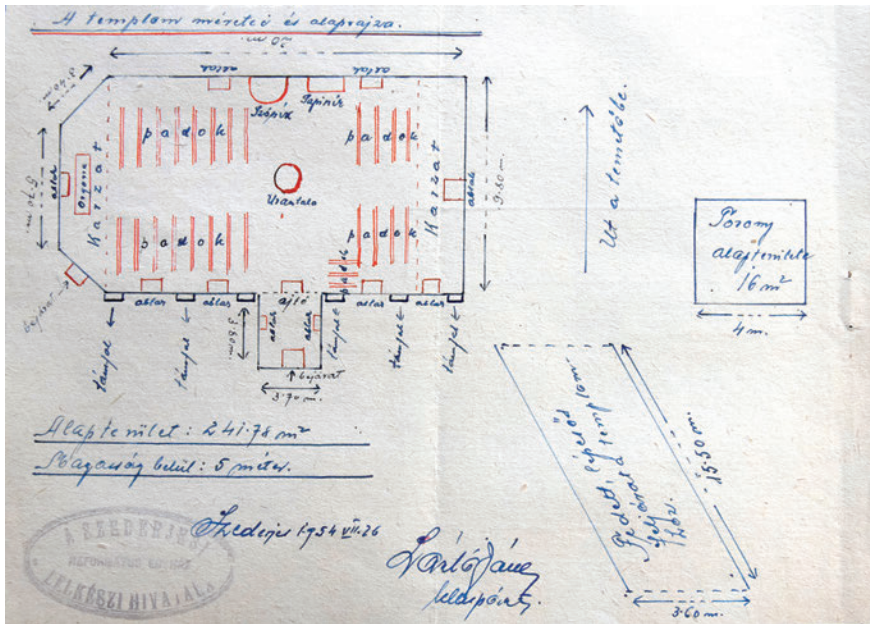

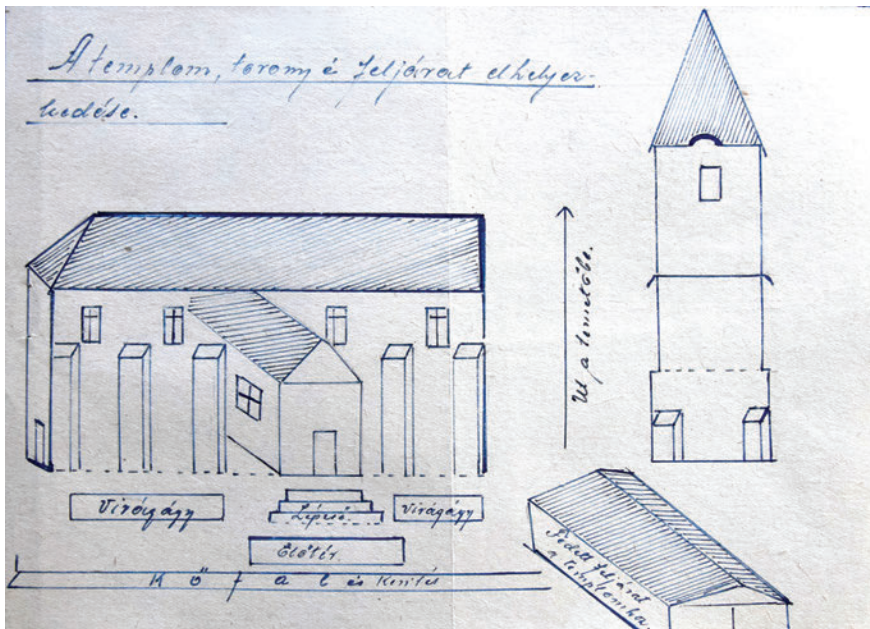
4. Brassó, a református templom alaprajza

5. Marossárpatak, a református templom alaprajza

6. Szedérszky, a református templom alaprajza

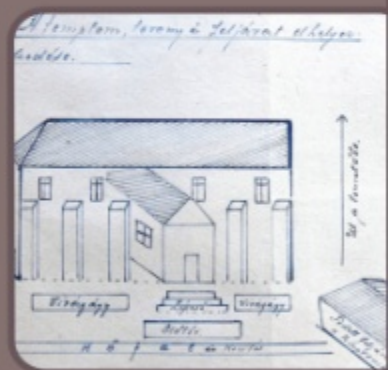

7. Szedérszky, a református templom homlokzata és feljárata

Inspiráló az ismerkedés a kutatások friss termésével; a tudományterületek közti határokon szabad átkelését javasol az Erdélyi Múzeum-Egyesület CERTAMEN köteteinek e X. darabja – de a sorozattá érett kiadvány mindenik kötete.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben címmel az egyesület évenként megrendezett őszi konferenciáit az I., Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya ugyan többnyire külön szekciókban tartotta, de az előadások publikálása alkalmat teremt e szellemi termékek együttes hatására, sokirányú dialógusára. Bízva a magyar nyelv tudományos életrealitásában is, e sorozat hírt ad – a közös téma vagy más elv szerinti fejezetek révén – a hazai és az egyetemes történelem, a művészettörténet, a régészet, az irodalom- és könyvtörténet, a nyelvészet, sőt, alkalmanként a színház- és filmtudomány, a zenetudomány kutatási eredményeiről is. Mindenik kötet értékes képanyagot is tartalmaz. Ez évfordulós CERTAMEN minden egyes írása is joggal tart számot az olvasó érdeklődésére.

ISSN: 2393-4328

9 772393 1432232